

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2024-4/3

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2024

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
 Абдуллаева Муборак Махмудовна, б.ф.д., проф.
 Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.
 Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.
 Аимбетов Нағмет Қаллиев, и.ф.д., акад.
 Аметов Яқуб Идрисович, д.б.н., проф.
 Бабаджанов Хушнуд, ф.ф.н., проф.
 Бобожанова Сайёра Хушнудовна, б.ф.н., доц.
 Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.
 Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.
 Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.
 Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.
 Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.
 Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.
 Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.
 Жуманиёзов Зоҳид Отабаевич, ф.ф.н., доц.
 Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.
 Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.
 Қаландаров Назимжон Назирович, б.ф.ф.д., к.и.х.
 Каримов Улғабек Темирбаевич, DSc
 Курбанбаев Илҳом Жуманазарович, б.ф.д., проф.
 Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.
 Қутлиев Учқун Отабаевич, ф-м.ф.д.
 Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.
 Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.
 Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.
 Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.
 Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.
 Пазиллов Абдуваеит, б.ф.д., проф.

Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.
 Раматов Бакмат Зарипович, қ/х.ф.н., доц.
 Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.
 Рахимов Матназар Шомуратович, б.ф.д., проф.
 Рахимова Гўзал Юлдашовна, ф.ф.ф.д., доц.
 Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.
 Рўзметов Дилишод Рўзимбоевич, г.ф.н., к.и.х.
 Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.
 Салаев Санъатбек Комилов, и.ф.д., проф.
 Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.
 Сапаров Қаландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
 Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.
 Сирожов Ойбек Очилов, с.ф.д., проф.
 Собитов Ўлмасбой Тожаҳмедович, б.ф.ф.д., к.и.х.
 Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.
 Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., акад.
 Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.
 Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.
 Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.
 Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.
 Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.
 Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
 Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.
 Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.
 Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.
 Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.
 Худайберганаева Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.
 Худойберганаев Ойбек Икромович, PhD, к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№4/3 (113), Хоразм Маъмун академияси, 2024 й. – 256 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА ТАРИХ ФАНЛАРИ

Amirov E.E. Toshkent davlat yuridik universitetida o'quv – tarbiyaviy ishlarning holati	5
Boltaeva M.J. O'zbekiston tarixida qadimgi tosh asrini jahon olimlari tomonidan o'rganilishi	8
Dostov A. O'rta Osiyo allomalarining xronologiya fani rivojida tutgan o'rni	11
Gaziyeva G.M. O'zbekiston va Saudiya Arabistoni: hamkorlik tarixidan	14
Imamov B.X. O'zbekiston va Turkiya davlatlari o'rtasida sog'likni saqlash sohasini muhofaza qilishda o'zaro aloqalari	17
Kadirova Ya.B. Mustaqillik yillarida O'zbekistondagi ijtimoiy, ma'naviy va madaniy taraqqiyot	20
Matyakubov N.R. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda uy-joy siyosati va uning huquqiy asoslari	24
Maxmanazarova F.I. Zamonaviy jamiyatda gender tengligi muammosi	27
Nasirov B.U. XIX asr oxiri- XX asr boshlarida umumiy ovqatlanish maskanlari faoliyati xususida	30
Norinov M.R. Mustaqillik yillarida Namangan viloyatida milliy madaniy markazlar faoliyati	34
Nurmetov S.B. O'zbekiston hududining ibtidoiy manzilgohlari tarixi	36
Omonov Ya.A. Farg'onada yengil sanoat tarmoqlarining kengayib borishi	39
Qurbonov A. Ikkinchi jahon urushi arafasida O'zbekistonda xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarining rivojlanishi: muammo va natijalar	43
Radjabov F.A. Sog'liqni saqlash sohasidagi qonun buzilishlariga prokuraturaning munosabati	45
Rajapov M.Q. Afrig'iylar sulolasi zamonaviy tadqiqotlarda: yondashuvlar va muhim qarashlar	48
Raxmanova Sh.Q. Xorazm vohasiga islom dinining kirib kelishi	51
Sharifi G. Shimoliy Afg'oniston aholisining hunarmandchiligi	56
Vakhidova F.S. Holy places as pilgrimage tourism product	59
Xadjamuratova M. Yoshlarni bandligini ta'minlashning innovatsion chora-tadbirlari	61
Yallaev M.Sh. XIX -asr oxiri – XX-asr boshlarida Samarqand bozorlari faoliyati tarixidan	64
Ziyayeva D.S. Turkistonda mustabid sovet tuzumiga qarshi qurolli harakat	67
Батошов И.К. Ўзбекистон Республикасида прокуратура идораларининг ташкил топиши тарихи	70
Васиева Д.И. Мустақилликнинг илк йилларида Ўзбекистон университетларида илмий педагогик кадрлар тайёрлаш ҳолати: муаммо ва ечимлар	76
Мадреймов Е.Д. 1950-1960 йилларда Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалигининг ривожланиши масалалари	79
Насибуллина Н.Ш., Давлетов С.Р., Бабаджанов Д.К. Роль Бухары в становлении Стерлибашевского медресе	83
Очилова Г.М. Мустамлака даврида Туркистонда миллий мактабларнинг тузилиши ва турлари	88
Рахимбаева Д.В. Ўзбекистон ташқи сиёсат идорасининг ташкил этилиши тарихидан	92
Сафарова З.С. Деятельность учителей Узбекистана в суровые годы войны	97
Сулайманова С.Б. Илк ўрта асрларда Нахшаб тангалари	100
Турекеев Қ.Ж. Глобализация шароитида қорақалпоқларнинг фарзандли бўлиш билан боғлиқ анъанавий ва замонавий урф-одатлари	102
Шакиров И.Р. История сотрудничества Узбекистана и Таиланда в сфере науки, образования и культуры	105
Эгамбердиев Ф.П. Суғд воҳаси тарихига оид ёзма манбалар	108
Юлдашев Ж.Ж. XIX асрда Қуйи Зарафшонда бошланган археологик кузатишлар ва уларнинг натижалари хусусида	111
Юлчиев Б.Д. В поисках истоков: исторический взгляд на развитие микробиологии как науки в Европе	115
Қодиров Н.Н. Фуқаролик жамияти институтлари фаолиятида ёшлар фаоллиги масаласи	118
Қойилова М.Дж. Ёш авлод тарбияси- юрт келажаги гаровидир	123
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
Abramatov M.B. “Biosfera haqida ta'limot. Biosferada moddalar aylanishi” mavzusini o'qitishda pedagogik texnologiyalar o'rni	127
Amirov A.S. Yosh kurashchilarning mashg'ulotlarida harakatli o'yinlarni bola tarbiyasida tutgan o'rni va ahamiyati	130
Azizova M.A. Teaching vocabulary using games and quizzes	135
Bakirova H.B., Xalilova G.A. Teaching ESP vocabulary at the english classes	137
Bazarbayeva A.Sh. Methodological analysis of speech activity exercises: fostering communicative competence in students	140

Bekjanova S. Tibbiyot oliy talim muassasalari talabalarida divergent tafakkurni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari	143
Bolbekov E.A. Talabalarining sog'lom turmush tarzi mazmunini kreativ yondashuvlar asosida takomillashtirish	145
Bolieva R.Kh. Study of the characteristics of changes in the mental states of students during the session	148
Davletov R.M. Bo'lajak informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarini dasturlashga oid kreativligini rivojlantirishning ilmiy-metodik ahamiyati	151
Djumanioyova E.Q. Formation of students' communication skills in english lessons	154
Eshkobilova F.U. Ingliz va o'zbek bolalarining o'xshash yoki noo'xshash motivli hamda obrazli o'yinlari	157
Jabborov Sh.U. Cognitive linguistic approaches to second language acquisition: insights and applications	160
Jamolova Z., O'rinboyeva X.M. Maktablarda vazifaga asoslangan ta'lim (TBLT) orqali tillarni o'qitish	163
Jo'rayeva M.R. Kompetensiya, kommunikativ kompetensiya atamalarining ifodalanishi	165
Kazakova D.G. Influence of learning styles on education	169
Kuttibekova G.T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga tayyorlash	172
Kuzibayeva M.M. Talabalarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash usullari tajribasidan	174
Kuzibayeva M.M. Oliy ta'limda talaba-yoshlarning vatanparvarlik tuyg'ularini takomillashtirish	177
Masharipova B.E. Oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarni innovatsion qisqa muddatli kurslar orqali o'qitishning dolzarbligi	179
Maxammadiyev A.Sh., Abramotov M.B. "Ekotizim va ularning tasniflanishi" mavzusini o'qitishning interfaol usullari	183
Maxmutaliyeva M. Syllabus designing for ESP students	186
Melikuzieva G. Principles of materials development in English language teaching	189
Meyliyeva Sh.E. Using shadowing effectively to improve learners' listening comprehension in EFL classroom	191
Muratova N.B. The role of reading skills in the development of critical thinking	194
Nabieva Kh.A. Teaching english for children with special educational needs	197
Namazova M.U. "Insoniy fazilatlar hayotimiz ko'rki" mavzusida insho, matn yozish asosida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish masalalari	200
Niyazova M.Kh., Tuxtayeva M.A. Said Ahmadning asarlarida frazeologik birliklar tahlili	202
Norqulov B.X. Chet tili o'qitish metodikasining yaqin fanlar bilan bog'liqligi va uning asosi	205
Oblaqulova D.J., Ibragimov N.T. Main difficulties of learning English grammar	207
Qodirova D. Ijodiy yondashuv asosida talabalarining fransuz tilida nutqini shakllantirishning zamonaviy tendensiyalari	210
Rahmatova Z.M. Xorijiy talabalar uchun o'zbek tili darslarida o'yin texnologiyalarining ahamiyati	213
Raximova S.Dj. Iboralarni o'qitishda innovatsion yondashuv	215
Sagdiyeva G.J. Pragmatic aspects of english teaching and learning	217
Sharapova G.Sh., Rasulova M.I. Learning styles and experiential learning theory	220
Tairov I.Yo. Jamiyat ma'naviy yangilanishida milliy – ma'naviy meros modernizatsiyasi	223
Turg'unova R.P. Prospects for the development of leading higher education institutions: gender perspective	225
Tursunxodjayev J.J. Non-traditional ways of teaching vocabulary in foreign language lessons	228
Umarova G.A. Filologik yo'nalishdagi talabalarga jarayonli yozishni o'rgatish va yozishga doir vazifalar	231
Xalilova S.Z. Teaching methods and techniques for building a strong vocabulary in adult English as a Foreign Language (EFL) learners	233
Xusanova M.A., Ahmadjonova F.A. Boshlang'ich sinflarda inklyuziv ta'limni tashkil etishning o'ziga xosligi	236
Xushvaqtova E., Hamdamova Ch. Oliy ta'lim muassasalarida xitoy tilini o'qitishning dolzarb metodlari	239
Yoqubova N.N. Improving the quality of the lesson in higher education and the role of its professor-teachers	242
Дадахонова З.М. Современные технологии контроля знаний учащихся	245
Ниязова Х.Х. Время, как ценность в пословицах и поговорках при обучении начальных классов	247
Сафарова З.Т. Жисмоний тарбия дарсида халқ ҳаракатли ўйинларини қўллаш ва фанлараро боғлиқликнинг физиологик афзалликлари	249
Холматова Д.А. К вопросам изучения русского языка	253

UO'K 908

TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETIDA O'QUV – TARBIYAVIY ISHLARNING HOLATI**E.E.Amirov, doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda huquqshunos kadrlar tayyorlab berishning asosiy o'chog'i hisoblangan Toshkent davlat yuridik universitetining tarixi va undagi o'quv – tarbiyaviy ishlarning holati tarixiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Toshkent davlat yuridik universiteti (TDYU), Turkiston xalq universiteti, Adliya Xalq komissarligi, Yevropa kredit tizimi, ECTS.

Аннотация. В данной статье исторически анализируется история Ташкентского государственного юридического университета, который считается главным центром подготовки юридических кадров в Узбекистане, и состояние учебно-воспитательной работы в нем.

Ключевые слова: Ташкентский государственный юридический университет (ТДЮУ), Туркестанский народный университет, Наркомат юстиции, Европейская кредитная система, ECTS.

Abstract. This article historically analyzes the history of the Tashkent State Law University, which is considered the main center for training legal personnel in Uzbekistan, and the state of educational work in it.

Key words: Tashkent State Law University (TSLU), Turkestan People's University, People's Commissariat of Justice, European Credit System, ECTS.

Toshkent davlat yuridik universiteti (TDYU) yuridik kadrlarni tayyorlash bo'yicha O'zbekistonda tayanch oliy o'quv va ilmiy-uslubiy muassasa hisoblanadi. Universitet tarixi 1918-yil 21-aprelda, Turkiston xalq universitetida ijtimoiy-iqtisodiy fakultet negizida yuridik kafedra tashkil etilgan paytdan boshlanadi. Bu Markaziy Osiyoda, xususan, O'zbekistonda yuridik maktabni yaratishdagi birinchi qadam bo'lgan. Ushbu yuridik maktab 1918-yildan 1990-yillargacha O'zSSR Adliya Xalq komissarligi qoshidagi muassasa sifatida qator o'zgarishlarni boshidan kechirdi [1].

1991-yil 15-avgustda Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko'ra Toshkent davlat universitetidan Toshkent davlat yuridik instituti nomi bilan ajralib chiqdi. O'shandan buyon mazkur o'quv dargohi ta'lim, fan va amaliyot birligi konsepsiyasini o'zida mujassam etgan yuridik sohaning ajralmas qismiga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 28 iyundagi PQ–1990-son qarori bilan Toshkent davlat yuridik instituti, Toshkent davlat yuridik universitetiga aylantirildi [1].

Universitetda o'quv jarayoni mamlakatimizda yangi tizim bo'lgan kredit-modul tizimi asosida yo'lga qo'yilgan. Talabalarning fanlarni tanlash imkoniyatini ta'minlagan holda Yevropa kredit tizimi – ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) joriy etildi.

Mazkur 2020/2021 o'quv yilidan boshlab universitetda masofaviy ta'lim shaklida bakalavriat va magistraturaga qabul amalga oshirilmoqda. Universitetda “Ikki tomonlama diplom” (double degree) taqdim etishni nazarda tutuvchi qo'shma ta'lim dasturlari joriy etilmoqda.

Talabalar tomonidan tanlov fanlarni tanlash imkoniyati yaratilgan, ularning mustaqil o'zlashtirishi masalasiga alohida e'tibor qaratilib, o'quv rejalarida talabalarning mustaqil ta'lim olishiga o'quv yuklamalarning 60% ajratilishi ta'minlangan.

Fan dasturlari (sillabuslar) xalqaro reytinglarda yuqori 300 talikda bo'lgan oliy ta'lim muassasalari tajribasi asosida 3 ta tilda (o'zbek, rus, ingliz) tayyorlanib, o'quv jarayoniga joriy etilgan. Nomutaxassislik fanlari ulushi 22% dan 10% foizga kamaytirildi.

2020/2021 o'quv yilida xorijiy tilda o'qitilayotgan mutaxassislik fanlar soni 35 tani tashkil etdi. Barcha fanlar ingliz tilida dars mashg'ulotlari olib boriladigan 23 ta maxsus akademik guruhlar tashkil etildi [2].

Bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo'yicha 35 ta mutaxassislik fanlari va 5 ta nomutaxassislik fanlari xorijiy tilda o'qitilmoqda. Mazkur mutaxassislik fanlar amalda o'qitilayotgan barcha (104 ta) mutaxassislik fanlarga nisbatan 34 foizini tashkil etadi (2019-yilda 2 ta yoki 6,9% ni tashkil etgan).

O'quv jarayonini bevosita amaliyot bilan bog'lash maqsadida Oliy sud, Bosh prokuratura (Bosh prokuratura Akademiyasida), Ichki ishlar vazirligi (IIV Malaka oshirish institutida) hamda Intellectual mulk agentligida amaliy huquqshunoslik kafedralari tashkil etilgan.

O'quv jarayonini tashkil qilishda axborot-kommunikasiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilib kelingan. Jumladan, 2020/2021 o'quv yilidan boshlab MOODLE-obyektga yo'naltirilgan dinamik ta'lim muhiti asosida distant.tsul.uz (10-dekabr 2021-yil). masofaviy ta'lim platformasi ishga tushirilgan [2].

Bugungi kunda Toshkent davlat yuridik universitetining bakalavr bosqichida 4 426 nafar talaba, magistratura bosqichida esa 269 nafar talaba tahsil olmoqda. Mashg'ulotlar o'zbek, rus va ingliz tilida olib boriladi.

Qo'shma ta'lim dasturlari doirasida Belarus Respublikasining Yanka Kupala nomidagi Grodno davlat universiteti bilan xalqaro xususiy huquq, Qozog'iston Respublikasining M.S.Narikbaev nomidagi KAZGYU universiteti bilan "Xalqaro iqtisodiy huquq" ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlar tayyorlash haqida kelishuvga erishildi.

Shuningdek, Turkiyaning Anqara Boyazid Yildirim universiteti, Polshaning Varshava universiteti bilan qo'shma ta'lim dasturlarini yo'lga qo'yish masalasida muzokaralar olib borilmoqda.

TDYUda shaffoflikni ta'minlash, talaba va o'qituvchilarga qulaylik yaratish maqsadida o'quv jarayonini raqamlashtirish, shu jumladan mashg'ulotlar jadvalini shakllantirish, imtihonlarni o'tkazish, baholash, talabalar reytingini shakllantirish va elektron hujjat almashinuviga o'tishni joriy etishni nazarda tutuvchi "Elektron universitet" (E-University) platformasi ishga tushirilmoqda. Ushbu platforma talabalar va ularning ota-onalariga, keng jamoatchilikka universitet faoliyatiga oid barcha jarayonlarni kuzatib borish va bevosita ishtirok etish imkonini beradi hamda jarayonlarni ochiq va oshkoraligini ta'minlaydi.

Korrupsiyani oldini olish va unga qarshi kurashish universitetning eng asosiy vazifalardan biridir. Shu nuqtai nazardan Universitetda Korrupsiyaga qarshi kurashish dasturi qabul qilindi.

Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha Komissiyasi tuzildi. Shuningdek, Odob-axloq kodeksi ishlab chiqildi. Korrupsiya faktlari haqidagi ma'lumotlarni qabul qilish bo'yicha qayta aloqa tizimini yaratish, talabalar o'rtasida korrupsiya masalalari bo'yicha tizimli asosda so'rovlar o'tkazib borish va ularning natijalari bo'yicha amaliy choralar ko'rish, imtihon jarayoni ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish mexanizmlari joriy etilmoqda.

TDYU Universitetlar xalqaro assotsiatsiyasi (International Association of Universities – IAU), Yuridik maktablar xalqaro assotsiatsiyasi (International Association of Law Schools – IALS), Yevropa huquq fakultetlari assotsiatsiyasi (European Law Faculties Association – ELFA) kabi xalqaro tashkilotlarning to'laqonli a'zoliciga qabul qilindi. Hozirgi vaqtda Universitetlar buyuk xartiyasi (Magna charta) va Yevropa oliy ta'lim muassasalari uyushmasi (EURASHE)ga a'zo bo'lish yuzasidan arizalar topshirildi [3].

Shuningdek, universitet huzurida Yuridik kadrlarni xalqaro standartlar bo'yicha professional o'qitish markazi, profilaktika inspektorlarini tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha universitetning Ixtisoslashtirilgan filiali hamda universitet huzuridagi akademik litseyi faoliyat yuritmoqda.

Shu bilan birga, respublikamizning har bir hududida tashkil etilgan Adliya vazirligining yuridik texnikumlari faoliyati universitet tomonidan muvofiqlashtirib borilmoqda.

TDYUda yagona 2021/2022 o'quv yilidan 5 ta fakultet, 19 ta kafedra va 2 ta chet el huquqi markazlari faoliyat olib bormoqda. Magistraturada 11 ta mutaxassisliklar mavjud [2].

Universitetda ta'lim uch tilda olib boriladi: o'zbek, rus, ingliz. Ingliz tilida ta'lim olish uchun talaba ingliz tilini bilish darajasini belgilovchi IELTS sertifikatini yoxud universitetning o'zida ingliz tilidan imtihon topshirgan bo'lishi kerak.

Universitetning bakalvriat darajasida quyidagi ta'lim dasturlari (yo'nalishlari) bo'yicha kadrlar tayyorlanadi:

Davlat huquqiy faoliyat
Fuqarolik va Biznes huquqi
Jinoiy huquqiy faoliyat
Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik
Davlat Boshqaruvi
Yurisprudensiya (Sirtqi)

Universitet O'zbekiston Milliy universitetining harbiy kafedrasida bilan hamkorlik qiladi. O'zMU harbiy kafedrasida ta'limni o'taganidan keyin talabalar zaxiradagi leytenant harbiy unvoniga ega bo'ladilar.

2023/2024 o'quv yili uchun Toshkent davlat yuridik universiteti bakalvriatining kunduzgi ta'lim shakli bo'yicha kirish imtihonlari 5 ta fandan topshirilgan. Fanlar majmuasi 2 qismdan iborat.

Birinchisi — barcha test topshiruvchilar uchun majburiy uchta fan — Ona tili (o'zbek, rus, qoraqalpoq va boshqa tillar) fanidan 10 ta test topshirig'i uchun har bir to'g'ri javob uchun 1,1 balldan (jami 33 ball), Matematikafanidan 10 ta test topshirig'i uchun har bir to'g'ri javob uchun 1,1 balldan (jami 33 ball), O'zbekiston tarixifanidan 10 ta test topshirig'i uchun har bir to'g'ri javob uchun 1,1 balldan (jami 33 ball) baholanadi.

Ikkinchisi — bakalvriat ta'lim yo'nalishiga mos ikkita fan — Huquq fanidan 30 ta test topshirig'i uchun har bir to'g'ri javob uchun 3,1 balldan (jami 93 ball) va Chet tili fanidan 30 ta test topshirig'i uchun har bir to'g'ri javob uchun 2,1 balldan (jami 63 ball) baholanadi. 5 ta fan bo'yicha maksimal ball — 189 [2]

TDYU bakalvriatiga xorijiy fuqarolarni qabul qilish test sinovlarisiz, universitetda o'tkaziladigan suhbat natijalariga ko'ra va reyting tizimiga muvofiq to'plangan ballarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi (o'qish faqat shartnoma asosida bo'ladi).

Kutubxona oliy o'quv yurtining alohida tarkibiy bo'linmasi bo'lib, ko'plab faoliyat sohalarini (o'quv, ilmiy va ma'naviy-ma'rifiy) qamrab oladi hamda universitetning ta'lim, ilmiy va madaniy jarayonlarida faol ishtirok etadi. Toshkent davlat yuridik universiteti Axborot-resurs markazi (TDYU ARM)ning yuzaga kelishi va rivojlanishi O'zbekistonda yuridik ta'limning shakllanishi va taraqqiy etishi bilan bevosita bog'liqdir.

Hozirgi kunda kutubxona respublikamiz ilmiy axborot tizimining muhim bo'g'ini bo'lib, u 300 ming nusxadagi milliy va xorijiy mualliflar kitoblari hamda davriy nashrlardan iborat boy fondga ega.

ARMda g'oyat nodir fond ham mavjud. Unda 3000 nusxadagi kitoblar, jumladan, rus professori Ivan Neymanning 1814-yildagi „Jinoyat huquqining ilk asoslari“ asari, buyuk mutafakkir, fiqh — islom qonunshunosi Burhoniddin al-Marg'iniyning „Al-hidoya fi sharhi Bidoya al-mubtadi“ yoki qisqacha „Kitob ul-hidoya“ nomli musulmon huquqiga oid sharhlarining 1893-yilda ko'chirilgan nusxasi, shuningdek, Rossiya imperiyasining 100 jildidan ortiq qonunlar majmuasi mavjud [3].

2019-yildan e'tiboran universitet Axborot-resurs markazi Dyusseldorf shahridagi Germaniya universitet kutubxonalari Xalqaro assotsiatsiyasi a'zosi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хакимов Рахимжон. Тошкент давлат юридик университети мустақиллик тенгдоши // Yuridik fanlar axborotnomasi, 2021 йил маҳсус сон. 7-16-бетлар.
2. Toshkent davlat universiteti joriy arxivi ma'lumoti.
3. Рустамбеков Исломбек. Ҳуқуқшунос кадрлар тайёрлашда 30 йиллик тажриба ва замон талаюларига мос ёндашув // Yuridik fanlar axborotnomasi, 2021 йил маҳсус сон. 18-22-бетлар
4. Ахмедшаева Мавлюда. Замонавий илм масканининг ривожланиши ёхуд устозлар илмий меросининг юридик кадрлар тайёрлашдаги аҳамияти // Yuridik fanlar axborotnomasi, 2021 йил маҳсус сон. 28-32-бетлар

O'ZBEKISTON TARIXIDA QADIMGI TOSH ASRINI JAHON OLIMLARI TOMONIDAN O'RGANILISHI

M.J.Boltaeva, dotsent v.b., PhD, O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali, Jizzax

Annotatsiya. Qadimgi tosh davri insoniyat tarixidagi muhim bosqich bo'lib, texnologik innovatsiyalar va jamiyat taraqqiyotining boshlanishini belgilab beradi. Sivilizatsiyalar chorrahasida joylashgan O'zbekiston tarixdan oldingi o'tmish haqida bebaho tasavvurlarni taqdim etuvchi boy arxeologik merosga ega. Ushbu maqolada jahon olimlarining O'zbekistonning qadimiy tosh asrini o'rganish, paleolitdan mezolitgacha bo'lgan davrlarigacha bo'lgan insonlar istilosi traektoriyasini o'rganish bo'yicha birgalikdagi sa'y-harakatlarini umumlashtirishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Qadimgi tosh davri, O'zbekiston, paleolit, mezolit, arxeologiya, madaniy evolyutsiya, texnologik innovatsiyalar

Аннотация. Древний каменный век — важный этап в истории человечества, знаменующий начало технологических инноваций и социального развития. Расположенный на перекрестке цивилизаций, Узбекистан обладает богатым археологическим наследием, которое дает неоценимую информацию о доисторическом прошлом. В данной статье предпринята попытка обобщить совместные усилия ученых мира по изучению древнего каменного века Узбекистана, по изучению траектории заселения человека от палеолита к периоду мезолита.

Ключевые слова: Древний каменный век, Узбекистан, палеолит, мезолит, археология, культурная эволюция, технологические инновации.

Abstract. The Old Stone Age is an important stage in human history, marking the beginning of technological innovation and social development. Located at the crossroads of civilizations, Uzbekistan has a rich archaeological heritage that provides invaluable insights into the prehistoric past. This article attempts to summarize the joint efforts of world scientists to study the ancient stone age of Uzbekistan, to study the trajectory of human occupation from the Paleolithic to the Mesolithic period.

Key words: Ancient Stone Age, Uzbekistan, Paleolithic, Mesolithic, archeology, cultural evolution, technological innovations

Kirish. Qadimgi tosh davri insoniyat tarixida muhim davr bo'lib, texnologik innovatsiyalar, madaniy rivojlanish va jamiyatni tashkil etishning yangi bosqichlarini belgilaydi. Sivilizatsiyalar chorrahasida joylashgan O'zbekiston Markaziy Osiyoning tarixdan oldingi o'tmishini ko'rsatuvchi boy arxeologik gobelenga ega. Ming yillar davomida bu mintaqada turli xil aholi istiqomat qilgan, ularning turmush tarzi va madaniy amaliyoti landshaftda o'chmas iz qoldirgan. So'nggi o'n yilliklarda jahon olimlarining birgalikdagi sa'y-harakatlari O'zbekistonning qadimiy tosh asri sirlarini ochishga, ilk ajdodlarimiz hikoyalarini qayta tiklashda ilg'or metodologiyalar va fanlararo yondashuvlardan foydalanishga intildi.

O'zbekistonda qadimiy tosh asrini o'rganish dunyoning turli burchaklaridan kelgan arxeologlar, antropologlar, geologlar va boshqa mutaxassislarning tajribasidan kelib chiqqan holda ilmiy izlanishlarning hamkorlik ruhida dalolat beradi. Arxeologik qazishmalar, paleo-ekologik tahlillar va genetik tadqiqotlar orqali tadqiqotchilar minglab yillar davomida insonning moslashuvi, innovatsiyalari va chidamliligi mozaikasini birlashtirdilar. Surxondaryoning qo'pol g'orlaridan tortib, Toshkentning unumdor vodiylarigacha bo'lgan O'zbekiston arxeologik yodgorliklari rizq, boshpana va ijtimoiy hamjihatlik izlab bu landshaftlarni kezib o'tgan qadimgi xalqlar hayotidan hayratlanarli manzaralarni taqdim etadi.

Ko'pincha eski tosh davri deb ataladigan paleolit davri ilk odamlarning paydo bo'lishi va tosh qurollarning rivojlanishi bilan tavsiflanadi. O'zbekistonda olib borilgan arxeologik qazishmalar natijasida o'n minglab yillar avvaliga oid paleolit davri manzilgohlari aniqlangan. Dunyo olimlari

ushbu qadimiy joylarni ochish va tahlil qilishda, odamlarning migratsiyasi naqshlari, tirikchilik strategiyalari va madaniy amaliyotlarni yoritishda muhim rol o'ynadi.

O'zbekistonning Surxondaryo viloyatidagi Teshik-Tosh g'or majmuasi diqqatga sazovor kashfiyotlardan biri bo'lib, unda paleolit davriga oid ko'plab ashyolar, jumladan, tosh qurollar, suyakdan yasalgan buyumlar va g'or rasmlari topilgan. Puxta qazish va ilmiy tahlillar natijasida tadqiqotchilar paleolit davri aholisining turmush tarzini qayta tikladilar, ularning ov qilish texnikasi, ijtimoiy tashkil etilishi va ramziy ifodasini hujjatlashtirdilar.

Mezolit davri yoki o'rta tosh davri paleolit va neolit davrlari o'rtasidagi o'tish davri bo'lib, asbob-uskunalar texnologiyasida davom etayotgan innovatsiyalar va o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish bilan ajralib turadi. O'zbekistonda mezolit davri ob'yektlari o'zgaruvchan landshaftlar va iqlim o'zgarishlari bo'yicha sayohat qilgan tarixdan oldingi jamoalarning madaniy dinamikasi haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi.

Arxeologlar ilk dehqonchilik, kulolchilik va o'troq turmush tarzini isbotlagan Toshkent viloyatidagi Obi-Rahmat grottosi kabi mezolit davri manzilgohlarini ochishda global ilmiy hamkorlik muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ilg'or tanishish usullari, izotopik tahlil va genetik tadqiqotlarni qo'llash orqali tadqiqotchilar ushbu madaniy o'tish davrida inson populyatsiyalari va ularning atrof-muhit o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirini aniqladilar.

O'zbekistonda qadimiy tosh asrini o'rganish turli xil ilmiy metodologiyalar, jumladan arxeologik qazishmalar, stratigrafik tahlillar, radiokarbonlarni aniqlash, paleoekologik rekonstruksiya va genetik tadqiqotlarga tayanadi. Xalqaro olimlar jamoalari o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar ko'plab dalillarni birlashtirishga yordam berdi, bu esa tarixdan oldingi hayot yo'llari va madaniy evolyutsiyani yanada chuqurroq tushunish imkonini berdi.

O'zbekistonda qadimiy tosh asrini o'rganish insoniyat tarixini tushunishimizga chuqur ta'sir ko'rsatadi, madaniy evolyutsiya dinamikasi, texnologik innovatsiyalar va atrof-muhitga moslashuv haqida tushuncha beradi. Ushbu mintaqadagi tarixdan oldingi jamiyatlarning sirlarini ochib, dunyo olimlari vaqtinchalik va geografik chegaralardan oshib ketadigan inson migratsiyasi, o'zaro ta'siri va chidamliligi haqida kengroq hikoya qilishga hissa qo'shdilar.

O'zbekistonning arxeologik ma'lumotlari odamlarning qadimgi migratsiya usullari va Markaziy Osiyo bo'ylab tarqalish yo'llari haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Tosh asboblari, genetik ma'lumotlar va izotopik imzolarni tahlil qilish orqali tadqiqotchilar dastlabki ovchi-yig'uvchilar guruhlar resurslarni izlashda keng landshaftlarni kezib o'tishgan harakatlarini kuzatdilar. Ushbu topilmalar qadimiy tosh davridagi odamlar populyatsiyalarining taqsimlanishini shakllantirgan atrof-muhit omillari, demografik bosimlar va madaniy almashinuvlar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni yoritib beradi.

O'zbekistonning tsivilizatsiyalar chorrahasidagi mavqei tarixdan oldingi davrlarda turli madaniy guruhlar o'rtasida tovarlar, g'oyalar va texnologiyalar almashinuviga yordam bergan. Savdo tarmoqlari, badiiy motivlar va marosim amaliyotlarining kashf etilishi bu mintaqadagi qadimgi jamiyatlarning o'zaro bog'liqligini tasdiqlaydi. Turli arxeologik yodgorliklarning moddiy madaniyatini o'rganish orqali olimlar Markaziy Osiyoning madaniy mozaikasiga hissa qo'shgan madaniy tarqalish, duragaylash va innovatsiyalar naqshlarini aniqlashlari mumkin.

Tosh qurollarining rivojlanishi qadimgi tosh davridagi insoniy innovatsiyalarning o'ziga xos belgisi bo'lib, kognitiv qobiliyatlar, muammolarni hal qilish qobiliyatlari va ijtimoiy tashkilotdagi yutuqlarni aks ettiradi. Eksperimental arxeologiya va texnologik tahlillar orqali tadqiqotchilar O'zbekistondagi tarixdan oldingi artefaktlarni ishlab chiqarish texnikasi, xomashyo manbalari va funksional qo'llanilishi haqida tushunchaga ega bo'ldilar. Ushbu tadqiqotlar qadimgi xalqlarning turli xil atrof-muhit sharoitlariga moslashish va omon qolish uchun tabiiy resurslardan foydalanishdagi zukkoligini yoritadi.

Polen tahlili, cho'kindi yozuvlar va barqaror izotoplar kabi paleoekologik proksilarni o'rganish o'tmishdagi iqlim o'zgarishlari va ularning inson jamiyatlariga ta'siri haqida tasavvur beradi. Qadimgi landshaftlar va ekologik joylarni rekonstruksiya qilish orqali olimlar qurg'oqchilik, suv toshqinlari va o'simliklarning o'zgarishi kabi ekologik muammolarni engish uchun tarixdan oldingi populyatsiyalar tomonidan qo'llaniladigan moslashuvchan strategiyalarni baholashlari mumkin. Ushbu tushunchalar

iqlim o'zgarishiga chidamlilik va barqaror resurslarni boshqarish bo'yicha zamonaviy munozaralar uchun dolzarbdir.

O'zbekistonda qadimiy tosh davrini o'rganish o'nlab yillar davomida arxeologiya, antropologiya, geologiya va tegishli fanlarni qamrab olgan boy tadqiqotlarga asoslangan ilmiy tadqiqot mavzusi bo'lib kelgan. Ushbu adabiyotni ko'rib chiqish ushbu dinamik mintaqadagi tarixdan oldingi madaniyatlarni tushunishimizga hissa qo'shgan asosiy mavzular, metodologiyalar va asosiy tadqiqotlar natijalarining umumiy ko'rinishini taqdim etadi.

Mamedov va Chernix (2017) kabi olimlar O'zbekistonda paleolit davriga oid manzilgohlar mavjudligini hujjatlashtirib, Surxondaryodagi Teshik-Tosh kabi g'or majmualarining ahamiyatini ta'kidlagan. Bu yerlarda olib borilgan qazishmalar natijasida tosh qurollar, suyakdan yasalgan buyumlar va g'or rasmlari topilgan bo'lib, ular paleolit davridagi ovchilik texnikasi, ijtimoiy tashkiloti va ramziy ifodasi haqida tushuncha beradi[1].

Paleolitdan mezolitga o'tish insoniyat tarixida o'troq turmush tarzi va ilk dehqonchilik usullarining paydo bo'lishi bilan ajralib turadigan muhim bosqichdir. Pavlenok (2018) O'zbekistondagi mezolit davri manzilgohlarini muhokama qilib, tarixdan oldingi jamoalarning madaniy dinamikasini tushunish uchun Toshkentdagi Obi-Rahmat grottosi kabi joylar muhimligini ta'kidlaydi. Arxeologik dalillar ushbu o'tish bosqichida kulolchilik, o'simliklar etishtirish va ijtimoiy murakkablikning rivojlanishini ko'rsatadi[2].

Matbabaev va Raspopova (2020) O'zbekistonda tosh qurollar ishlab chiqarishning madaniy va texnologik jihatlarini o'rganib, litik to'plamlarning xilma-xilligini va qadimgi populyatsiyalar tomonidan qo'llanilgan moslashish strategiyalarini yoritadi. Eksperimental arxeologiya va tipologik tahlillar orqali tadqiqotchilar tarixdan oldingi artefaktlarning funktsional qo'llanilishi va ishlab chiqarish usullarini aniqlab berdilar, bu esa ilk insoniyat jamiyatlarining zukkoligiga oydinlik kiritdi[3].

Atrof-muhit omillari inson xatti-harakati va madaniy evolyutsiyasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Xudjaniyozov (2018) O'zbekistondagi paleoekologik tadqiqotlarni har tomonlama ko'rib chiqadi, o'tmishdagi iqlim o'zgarishlarini va ularning insoniyat jamiyatlariga ta'sirini qayta tiklash uchun gulchanglar tahlili, cho'kindi yozuvlar va barqaror izotoplar kabi metodologiyalarni muhokama qiladi. Ushbu tadqiqotlar tarixdan oldingi populyatsiyalar tomonidan ekologik muammolarni engish va omon qolish uchun tabiiy resurslardan foydalanish uchun qo'llaniladigan moslashuvchan strategiyalarni ta'kidlaydi[4].

O'zbekiston arxeologik tarixidagi davomiylilik va o'zgarishlarni o'rganish madaniy an'analarining mustahkamligi va vaqt o'tishi bilan jamiyatdagi o'zgarishlar dinamikasi haqida tushuncha beradi. Zohidov va Akramob (2021) etnografik tadqiqotlar va og'zaki tarix bo'yicha suhbatlar natijasida olingan tushunchalarni o'rganib, zamonaviy O'zbekistondagi tarixdan oldingi madaniyatlarning bardavom merosini yoritadi. Madaniy amaliyotlar va ijtimoiy tuzilmalarning uzluksizligini kuzatish orqali olimlar insoniyat tarixining yo'nalishini shakllantirgan madaniy barqarorlik va moslashish naqshlarini aniqlashlari mumkin[5].

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistondagi qadimiy tosh asrini o'rganish insoniyat tarixining taraqqiyot va taraqqiyot haqidagi an'anaviy rivoyatlardan ham ustun bo'lgan nozik tushunchasini beradi. Arxeologik, genetik va atrof-muhitga oid ma'lumotlarni birlashtirgan holda, dunyo olimlari ushbu dinamik mintaqadagi tarixdan oldingi hayot yo'llarining murakkabligini ochib berishdi, bu bizning global miqyosdagi insoniyat tajribasining xilma-xil gobelenlariga bo'lgan minnatdorchiligimizni boyitdi. O'zbekiston arxeologik merosining qo'lini o'rganishda davom etar ekanmiz, biz o'tmish va hozirgi zamonning o'zaro bog'liqligini, intizomiy chegaralarni bog'laydigan va madaniyatlararo muloqotni qo'llab-quvvatlovchi yangi tadqiqot yo'llarini yaratayotganini eslaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamedov, N., & Chernykh, E. (Eds.). *Archaeology of Central Asia: Palaeolithic Beginnings to the Iron Age*. Routledge.2017.
2. Shneider, S. *Paleolithic Period in Central Asia: Current Problems and Prospects of Research*. Quaestio Rossica, 7(3), 752-766.2019

3. Pavlenok, K. Mesolithic Settlements of Central Asia: Features and Characteristics. Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia, 46(4), 2-13.2018.

4. Khudjaniyazov, K. Environmental History of Uzbekistan: A Review of Paleoenvironmental Studies. Environmental History, 23(1), 186-202.2018.

5. Zakhidov, D., & Akramov, K. Continuity and Change in Uzbekistan: Insights from Ethnographic Research. Central Asian Survey, 40(1), 48-64.2021

UO'K 903.01/.09

O'RTA OSIYO ALLOMALARINING XRONOLOGIYA FANI RIVOJIDA TUTGAN O'RNI

A.Dostov, katta o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada “Xronologiya” fanining vujudga kelishi va tarqqiyoti O'rta Osiyo allomalarining xronologiya fani rivojida tutgan o'rni batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Tarixiy xronologiya, Abu Abdullox Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oni, Abu Rayxon Beruniy, Mirzo Ulug'bek.

Аннотация. В статье подробно изложено происхождение и развитие дисциплины “Хронология”, а также, описаны научные работы великих ученых работавших в этом направлении.

Ключевые слова: Историческая хронология, Абу Абдулла Мухаммад ибн Муса аль-Хоразми, Ахмад аль-Фергани, Абу Рейхан Беруни, Мирза Улугбек

Abstract. The article describes in detail the origin and development of the discipline “Xronologiya”, and also describes the scientific works of great scientists who worked in this direction.

Key words: Historical chronology, Abu Abdullah Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi, Ahmad al-Fargani, Abu Rayhan Beruni, Mirza Ulugbek

Yer yuzida insonning paydo bo'lishi, uning aqliy kamolati, xo'jalik hayotidagi ehtiyoji vaqtini hisoblash zaruratini yuzaga keltirdi. O'tmishda odamlar vaqtini hisoblashda tabiatni muntazam kuzatishlari natijasida doimiy takrorlanib turuvchi tun va kunning, fasllar almashuvi, Oy fazalarining o'zgarishi anglashgan va ona sayyoramiz Yer sharining yillik aylanma harakatidan foydalanishgan.

Tabiat hodisalarini kuzatish, vaqtini aniqlash uchun qo'llanilgan murakkab matematik hisoblar xronologiyani fan sifatida shakllanishiga asos bo'lib xizmat qildi. “Xronologiya” yunoncha ikki so'zdan iborat bo'lib: “xronos”-vaqt, “logos”-so'z, o'qish, ya'ni vaqtini o'lchash haqidagi fan demakdir.

Bobil va Misr kabi qadimgi davlatlarda paydo bo'lgan xronologiya, Yunoniston va Rimda rivojlandi. Xronologiya bilim sohasi sifatida rivojlanishiga qadimgi Yunoniston va Rim olimlari Eratosfen, Kalipp, Gipparx, Varron, Sensorin, Ptolomey, Makrobiylarning hissasi katta bo'ldi.

Roger Beck o'zining “Qadimgi astralogiyaning qisqacha tarixi” (A brief history of ancient astrology) kitobida “Ellinizm davrida ehtimol mil. avv uchinchi yoki ikkinchi asrlarda Matematik astronomiya ham, genetlialogiya (munajjimlik) ham Bobildan g'arbgacha, O'rta yer dengizining sharqiy qismidagi yunon dunyosiga ko'chib o'tgan” -deb yozadi [1].

Tarix fanining rivojlanishi natijasida vaqtini o'rganadigan fan sifatida Xronologiya XVI asrda vujudga keldi va Yevropada XVIII asrga kelib mustaqil tarixiy fanga aylandi.

O'rta asrlarda O'rta Osiyo allomalari Abu Abdullox Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850), Ahmad al-Farg'oni (797-865), Abu Rayxon Beruniy (973-1048) va Mirzo Ulug'bek (1394-1449) kabi buyuk allomalar xronologiya fani rivojlanishiga katta hissa qo'shidilar.

Abu Abdullox Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy Xorazmda tug'ilgan bo'lib, o'qish va yozishni mahalliy madrasada o'rganadi. U o'z ona tili bilan bir qatorda fors, arab, hatto qadimiy yahudiy tilini ham o'rganadi.

Xalifa Xorun ar-Rashidning ikkinchi o'g'li Abdullox al-Ma'mun zukko hukmdor bo'lib, 849 yilda qobiliyatli olimlarni Bag'doddagi “Bayt-ul hikma” (Hikmatlar uyi)ga to'playdi. Al-Xorazmiy tez orada astronomiya, matematika, geometriya, geografiya sohalarida shuhrat qozonadi. “Bayt-ul

hikma”dagi kutubxona, observatoriyaga, ilmiy tekshirish, tajribalar o'tkazish ishlariga rahbarlik qiladi. 829 yilda Muhammad al-Xorazmiy “Bayt-ul hikma”ga mudir etib tayinlanadi. “Hozirgi zamon algebrasining otasi” Muhammad Xorazmiyning 14 ta asari bizgacha ma'lum bo'lib, buyuk olim nafaqat o'lchovshunoslik sohasida, xronologiya fani sohasida ham beqiyos ishlarni amalga oshirdi. Shu jumladan “Yahudiylarning kalendari va bayramlarini aniqlash haqida risola” nomli maxsus asar yozgan. Kitobning arabcha nusxasi Patnadagi (Hindiston) Bankinur kutubxonasida saqlanmoqda [2].

Rus akademigi I.Y.Krachkovskiy yozganidek: “Xorazmiyning astranomik jadvallari G'arbiy Evropadagi astranomik asarlar uchun asos vazifasini o'tadi”.

Rus arxeolog olimi C. Tolstov so'zi bilan aytganda: “Xorazmiy o'z asarlari bilan Sharq va Evropa matematika ilmiga asos soldi”.

Ahmad Farg'oni - Farg'onaning Quva qishlog'ida tug'ilgan. To'liq ismi Abul Abbos Ahmad ibn Muhammad ibn Kasir al-Farg'oni bo'lgan. Yozma manbalarda qayd etilishicha, Al-Farg'oni ilk o'rta asr falakiyot, riyoziyot va geografiya ilmlari yo'nalishida bir qancha ilmiy va amaliy asarlar yozib qoldirgan. Uning asosiy astranomik asari “Kitob al-harakot as-samoviya va javomi' ilm an-nujum” (Samoviy harakatlar va umumiy ilmi nujum kitobi) bo'lib, bu asar “Astronomiya asoslari haqidagi kitob” nomi bilan ham ma'lum. Bu asar 1145 va 1175 yillarda Yevropada lotin tiliga tarjima qilinadi. Shundan so'ng Al-Farg'oni nomi lotinlashtirilib, “Alfraganus” shaklida G'arbda shuhrat topadi. Uning mazkur asaridan Yevropa universitetlarida asosiy darslik sifatida foydalanilgan [3], kitob zamonasining astronomiya haqidagi eng muhim bo'lgan bilimlarini o'z ichiga olgan.

Ahmad Farg'oni al-Ma'mun topshirig'iga binoan Damashqdagi rasadxonada osmon jismlari harakati va ularni aniqlash, hamda Damashq kenglamasi bo'yicha yangicha zij yaratish ishlariga rahbarlik qiladi.

Ahmad al-Farg'oniyning “Yerdagi ma'lum mamlakatlar va shaharlarning nomlari va har bir iqlimdagi hodisalar haqida” asari ham mashhur. Asarda Yerning yumaloqligi, bir xil osmon yoritqichlarining turli vaqtda ko'tarilishi, tutilishi va bu tutilishlar har bir joyda turlicha ko'rinishi, masofalar o'zgarishi bilan ularning ko'rinishi ham o'zgarishi haqida qimmatli ma'lumotlar keltiradi.

Abu Rayxon Beruniy 973 yil 4 sentabrda (hijriy qamariy 362 yili 3 zulxijjada) janubiy Xorazmning Kat (hozirgi Beruniy) shahrida tug'ilgan. 1004 yildan boshlab Gurganchda “Dorul hikma va maorif” nomini olgan ilmiy muassasa to'la shakllanib, Beruniy bu akademiyada 1017 yilgacha ishlagan. 1017 yilda Xorazm saltanati Maxmud G'aznaviy tomonidan zabt etilgach, Ma'mun akademiyasi tarqatilib, Beruniy bir qancha olimlar bilan G'azna shahriga olib ketiladi. U umrining oxirigacha shu yerda yashab ijod qiladi va 1048 yil 13 dekabr (hijriy 440 yil 3 rajab oyi) da shu yerda vafot etadi.

Abu Rayxon Beruniyning birinchi yirik asari arabcha nomi “Al osor al-boqiya an al-qurun al-xoliya” (Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar) bo'lib, Yevropada “Xronologiya” nomi bilan ataladi. Nemis olimi Eduard Zaxau 1879 yili asarni ingliz tiliga tarjima qilgan va shundan so'ng Yevropa olimlari “Osor al-boqiya”dan xabardor bo'lishgan.

A.B.Beruniy “Osor al-boqiya”da yunonlar, rimliklar, eroniylar, harroniylar (yulduzga topinuvchilar), qibtiylar (misrliklar), xristianlar, yaxudiylar, islomgacha bo'lgan arablar va musulmonlarning yil hisoblari, xayitlari va mashhur kishilarini mufassal tasvirlab berish bilam bir qatorda, so'g'diylar ba xorazmliklar kalendari [3] haqida to'liq ma'lumotlar keltirgan. A.B.Beruniy birinchi bo'lib yaxudiylar kalendari haqida ham ma'lumot bergan musulmon olimlaridan. Asarda juda ko'p tarixiy voqealar, turli millat va dinlarga oid muhim ma'lumotlar berilgan.

“Osor al-boqiya” - I.Yu.Krachkovskiy ta'rifiga ko'ra, “Beruniyga ma'lum bo'lgan xalqlar va dinlarning barcha davrlari va bayramlarini tavsiflovchi texnik yoki fuqarolik xronologiyasi”dir [4].

A.R.Beruniy asarida Misr kalendaridagi eski va yangi oy nomlarini berib o'tadi. Beruniy ma'lumotiga ko'ra Shom mamlakati kalendaridagi oy nomlari keng tarqalgan, hatto arablar ham “dala ishlariga tegishli vaqtlarni” shu oylar bilan belgilashgan.

A.R.Beruniyning misr kalendari haqidagi ma'lumotlarga ko'ra: “Qibtiylar”, ya'ni qadimgi misrliklar boshqa biror millatning haftani ishlatishda eronlik, so'g'dlik va xorazmliklarga ergashgani bizga ma'lum emas. Chunki qibtiylar, biz vuqorida aytgandek, to mamlakatni Ag'ustus ibn Yuujis

(Rim imperatori Avgust er. avv 30 yildan-eramizning 14-yili) egallaganicha o'ttiz kunni nom-banom ishlatganlar”.

Beruniy o'z asarida turli xalqlardagi yil hisoblari, ularning urf-odatlarini ustida to'xtar ekan, O'rta Osiyo xalqlari ilm fani, madaniyatini vuqori qo'yish bilan bir qatorda muchal yil hisobi va ularning nomlari haqida ham ma'lumotlar keltirilgan [4].

Asarda milodiy yil hisobiga ham to'xtalib o'tadi. Kalendarga birinchi marta kabisa yilini Yuliy Sezar kiritgan, deb yozadi. Olim milodiy yil hisobini qadimgi xalqlarning qator yil hisoblari bilan qiyoslaydi.

A. R. Beruniy “Qonuni Mas'udiy” asarida qadimgi arab kalendaridagi 12 oy nomini keltiradi va ulardan ikkitasining lug'aviy ma'nosini berib o'tadi. Asarning ikkinchi kitobi xronologiya masalalariga bag'ishlangan bo'lib, unda “Osor al-boqiya” asarida ko'rilgan masalalar to'ldirilib, davom ettiriladi. Asarda Eron, Bobil, Rum podshohi va arab xalifalari hukmronlik qilgan yillarining xronologik jadvallari keltirilib, ularning nomlari yunonchada berilgan. Shuningdek, asarda eralar, jumladan, Yazdigard, Iskandar, Filipp, Buxtunassar (Nabonassar) erasini aniqlash masalalari xususida ham so'z boradi.

Abu Rayhon Beruniy “Hindiston” asarida Hindistonda yashovchi xalqlarning urf-odatlarini, astronomiyasini ko'rsatib o'tish bilan bir qatorda, burjlar, oy fazalarining o'zgarishi, hind eralari, Oy va Quyosh kalendarlari to'g'risida ma'lumotlar keltirgan.

Arab sayohi va geografi Yoqut al-Hamaviy (XIII asr) Beruniy haqida: “Zamona ilm va aqlga unga teng keladigan boshqa odamni ko'rmadi” - deb yozgan bo'lsa, nemis olimi E. Zaxau esa “U arab adabiyoti okeanida yagona qoyadir” deb bejiz yuqori baho bermagan edi. Darhaqiqat qomusshunos olim “Hindiston” asarini yozib, Kalkutta universitetining professori S.K.Chatterji ta'rif berganidek insoniyatning buyuk mutafakkirlaridan biriga aylandi.

Beruniy rus akademigi I.Yu.Krachkovskiy ta'kidlaganidek musulmon olimlari ichida birinchi marta yahudiylar kalendari haqida ham sistemali ma'lumot beradi [6].

Mirzo Ulug'bek (1394-1449) “Ziji Ko'ragoniy” asarida vaqtni hisoblash masalalariga to'xtalib, “yunon, malikiy, xitoy va uyg'ur eralari” hamda ular orasidagi farq, mazkur eralardagi bayram kunlari to'g'risida batafsil ma'lumotlar beradi. Hijriy-qamariy kalendaridagi arab davriyligi, yil boshi va oy madhallarini aniqlash jadvallarini va formulalarini ko'rsatib o'tgan.

Z. M. Bobur “Boburnoma” asarida Mirzo Ulug'bekning rasadxonasi va ziji (*jadval*) haqida: “Ulug'bek Mirzo bu rasad bila Zichi Kuragoniyni bitibdurkim, olamda xolo bu zich musta'maldur. O'zga zich bilan kam amal qilurlar” - deb, ya'ni shu hududlarda Kuragoniy zichidan foydalanishlarini qayd etadi. Shuningdek, Zahiriddin Muhammad Bobur Elxoniylar, Ma'mun xalifa, hatto hind rasad va zichlari haqida ham ma'lumotlar keltiradiki, bu ma'lumotlar Xronologiya fani bo'yicha manbalarda o'z aksini topmagan. Maqsadimiz ham shundan iboratki, bizgacha yetib kelgan ajdodlarimizni jahon ilm-fani taraqqiyotiga qo'shgan hissasini tarix sahifalariga olib chiqish, jahonga tanitishdan iborat. Shuningdek Bobur M. Ulug'bekning shahid bo'lishini abjad hisobi [6] da keltiradi.

Mirzo Ulug'bek nafaqat astranomiyaga oid asar bitdi, boshqa olimlar qatorida Yulian kalendaridagi xatoliklarni ham ta'kidlagan [7].

Nemis mutafakkiri, madaniyat tarixchisi Gotfrid Gerder (1744-1803) yozganidek, aniq fanlar va ularni o'rganish usullarini, dehqonchilik va chorvachilik ilmlari, dengizda suzish, harbiy texnikani Yevropa sharqdan olib rivojlandi [8].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Roger Beck. A brief history of ancient astrology. 2007. BLACKWELL PUBLISHING 9600 Garsington Road, Oxford OX4 2DQ, UK. Pp-15
2. Do'stov A. Xronologiya va metrologiya. Qarshi-Nasaf-2020. 10-bet
3. <https://kun.uz/uz/news/2023/02/21/suv-sathini-yuqori-aniqlikda-olchash-12-asr-oldin-fargoniy-qurdirgan-nilometr-haqida>
4. Abdivali Dostov, Mukhammadjon Ganiev. Calendars of ancient Khorezm and ancient Sogd. International Journal of Advanced Science and Technology Vol. 29, No. 5, (2020), pp. 1575-1577
5. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Tanlangan asarlar. 1 t. T.: “O'zbekiston”, 2022. 25-bet
6. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. T.: Yangi asr avlodi, 2015. 81, 86, 87-betlar
7. Цыбульский Б. Б. Календари и хронология стран мира. - М.: «Просвещение». 1982. Стр. 54

8. <https://library.samdu.uz/files/aa121db4364c8ed0...> “Tarix falsafasi va metodologiyasi” fanidan o'quv qo'llanma.

UO'K 930

O'ZBEKISTON VA SAUDIYA ARABISTONI: HAMKORLIK TARIXIDAN
G.M.Gaziyeva, tayanch doktorant, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni podshohligi munosabatlarining ilmiy ishlarda va tadqiqot markazlarida yoritilishi o'rganilgan, mavzuga doir adabiyotlar tahlil qilingan. Shuningdek, hamkorlik tarixigacha bo'lgan mavjud aloqalar va undan keyingi munosabatlar shakllanish bosqichi qisqacha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Arab davlatlari, tadqiqot markazlari, kontent tahlil, immigratsiya, migratsiya, madaniyat markazi, demografiya, baynalminal.

Аннотация. В статье изучается освещение отношений между Республикой Узбекистан и Королевством Саудовская Аравия в научных трудах и исследовательских центрах, анализируется литература по данной теме. Также кратко поясняются существующие отношения вплоть до истории сотрудничества и этап становления отношений после этого.

Ключевые слова: Арабские страны, исследовательские центры, контент-анализ, иммиграция, миграция, культурный центр, демография, международный.

Abstract. In the article, the coverage of relations between the Republic of Uzbekistan and the Kingdom of Saudi Arabia in scientific works and research centers is studied; the literature on the subject is analyzed. In addition, the existing relations up to the history of cooperation and the stage of formation of relations after that are briefly explained.

Key words: Arab countries, research centers, content analysis, immigration, migration, cultural center, demography, international.

Oxirgi yillarda O'zbekistonning barcha ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar hamda mamlakatimizning yangi, ochiq tashqi siyosati O'zbekiston Respublikasining jahon hamjamiyatidagi ijobiy imiji va obro'sini mustahkamlashga xizmat qilmoqda [1]. Buning natijasida ko'pgina xorijiy mamlakatlar O'zbekiston bilan hamkorlik aloqalarini yangi bosqichga olib chiqdi. Shulardan arab davlatlari ichida yetakchi mavqega ega, iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlanishga intilayotgan Saudiya Arabistoni podshohligi 2019 yildan boshlab O'zbekiston bilan hamkorlik munosabatlarini jadallashtirdi, aloqalar yildan yilga mustahkamlanib, yangi ko'rinishda davom etmoqda. Shunga ko'ra, Saudiya Arabistoni va O'zbekiston Respublikasi munosabatlarining ilmiy nuqtai nazardan o'rganganlik darajasi, bugungi kundagi yoritilishi, tadqiqot markazlaridagi tahlil natijalarini kuzatish, materiallarni to'plash muhim ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. To'plangan adabiyotlar o'rganilib, quyidagicha “O'zbekiston va Saudiya Arabistoni munosabatlari o'rganilishi bo'yicha adabiyotlar” klassifikatsiyasiyalandi:

- O'zbekistonda mahalliy olimlarning tadqiqot ishlari;
- Xorijiy tadqiqotlar.

Mazkur adabiyotlarni o'rganishda mavzuga nisbatdan yondashuvlarning yaqin hamda o'xshashligi qiyosiy tahlilga imkon berdi. Ikki davlat o'rtasidagi munosabatalar bo'yicha tahlil natijalari, mavzuning bugungacha asosan siyosiy hamda iqtisodiy jihatdan kengroq o'rganilganini ko'rsatadi: siyosiy fanlar doktori S. G'afurov, M. Muhammadsiddiqov, A. Abdisattarov, sharqshunos Z. Munavvarov hamda, iqtisodiyot fanlari doktori M. M. Mirabzalov doktorlik dissertatsiyalari [2] shular jumlasidandir. Tarixshunoslikka oid manbalar A. Xasanov, G. Taniyeva, R. Rajabov, SH. Iskandarov tadqiqot ishlarida o'rganildi va umumiy kontekstda Xaj ziyorati va arab etnografiyasining o'rganilishi ilmiy izlanishlar ichida ustuvorligi aniqlandi. Jumladan, Muqaddas joylar hamda xaj ziyoratining O'rta Osiyo xalqlari hayotida tutgan o'rni, Xaj safarlarining iqtisodiy va ijtimoiy omillari masalari, Muqaddas shaharlarga qilingan safarlarning madaniy-ma'rifiy hayotdagi o'rni keng yoritilgan. [G. Taniyeva: 217]. Yurtimiz Movarounnahr deb atalgan davrdagi arab xalqlarining

migratsiyasi, ilk madaniy almashinuvlar ildizi, arab xalqlariga oid tarixiy hamda etnografik ma'lumotlar, aholi ro'yhatidagi statistik qaydnomalargacha tahlil qilingan.[R. Rajabov: 162] Arab diasporasi vakillari, ularning O'zbekistonda joylashuv xususiyatlari, etnotoponimlar kabi masalalar ham o'zbek tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan.[SH. Iskandarov: 44]. A. Xasanov tadqiqot ishi "Johiliya" davri Arabistoni, islom dinining kirib kelishigacha mavjud bo'lgan davlatlar tarixiga oid bo'lib, hozirgi Saudiya Arabistoni tarixini tahlil qilishgagina xizmat qiladi. Mustaqil tadqiqotchilar Sh. Ikromov va X. Rahmatovlar o'z izlanishlarida O'zbekistonning umumiy arab davlatlari bilan munosabatlarini bosh masala sifatida o'rganib, arab davlatlari ichida yetakchi bo'lgan Saudiya Arabistoni bilan hamkorlik aloqalariga oid ma'lumotlarga ham e'tibor qaratgan.

Yuqorida qayd etilgan tadqiqot ishlari xorijiy manbalarda o'rganilganlik darajasi bilan o'z ahamiyatini oshiradi. Natijada, O'zbekiston tarixshunosligi sohasida xorijiy manbalar klassifikatsiyasi vujudga kelgan. Shuning bilan birga, aynan mavzuga oid yondashuviga, o'rganishdan ko'zlangan maqsadi va tadqiq qilish rakursiga ko'ra, xorijiy manbalarni ham 2 turga ajratib o'rganishni taqazo qiladi. Arab davlatlariga tegishli arab tadqiqot markazlariga tegishli manbalar, ikkinchisi arab bo'lmagan tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari xulosalari. Chunki, har qanday xorijiy tadqiqotchilar har davrda respublikamizda sodir bo'lgan va bo'layotgan jarayonlarni o'z manfaatlarini doirasida o'rganib keladi. Qadim tarixning noyob durdona asarlari ichida ham mavzuga oid qimmatli ma'lumotlarni uchratish mumkin. Jumladan, savdo bilan shug'ullangan karvonlar Marv shahridan Bobil orqali arablarning mashxur shaharlari Bag'dod, Damashqqa qatnagan va o'zaro madaniyat almashinuvi boshlangan. Keyinchalik arab sayyohlari Madinadan yo'lga chiqib hozirgi Iroq, Fors o'lkalari orqali Xuroson yerlariga kelganini kitoblarida: "Marvdan keyin Kushmaxonga keldik, Kushmaxon – Amula [3] cho'lining chegarasidir" [4] –deb yozib qoldirgani, o'zbek va arab xalqlari munosabatlarining boshlanish jarayonlari ancha avval Buyuk magistral yo'l davriga borib taqalishiga xujjat bo'ladi. Bugungi kunda bu munosabatlar yangi bosqichga chiqqan. Ya'ni, Arab davlatlari mamlakatimizga istiqbolli investitsiya bozori, islom madaniyatining vorisi sifatida katta qiziqish bildirib, Arab davlatlari ilmiy-tadqiqot muassasalari va media makonida O'zbekiston mavzusi turli ko'rinish va shaklda mavjudligi aniqlandi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, Misr, BAA, Saudiya Arabistoni va O'mon kabi davlatlarning ilmiy-tadqiqot muassasalari va ommaviy axborot vositalarida O'zbekiston mavzusiga tez-tez murojat qilinadi. Tunis, Jazoir, Iordaniya, Marokash singari davlatlar matbuotida va ilmiy doiralarida esa bunday chiqishlar ko'p emasligini ko'rish mumkin [5]. Mavzuga yaqinlarini o'rganganimizda, Saudiya Arabistoniga borib qolgan o'zbeklar, ularning dastlab buxoriy, qoshg'ariylar vakillari deb tan olinishidan to milliy o'zliklarini tiklashgacha bo'lgan jarayonlari Bayram Balci [6] izlanishlarida yoritilganni aniqlandi. Haila Hamad AL-Mekaimining dissertatsiyasida [7] Islomiy ijtimoiy harakatlar siyosati bilan bog'liq jarayonlar o'rganilib, O'zbekistonni yetakchi davlatlar, Saudiya Arabistoni va Quvayt bilan bir qatorda o'rganilgan. Uchchala davlatlardagi mavjud tuzum qiyosiy tahlil qilingani yuqoridagi fikrlarimizni tasdiqlaydi.

Xulosa. Mavzuga oid manbalarni tahlil qilish natijasida:

- o'zbek va arab xalqlari munosabatlarining boshlanish jarayonlari ancha avval Buyuk magistral yo'l davriga borib taqalishiga guvoh bo'ldik. Keyinchalik savdo karvoni Arab xalifaligi tasarrufiga o'tishi va xalifalik tomonidan Movarounnahrning bosib olinishi arab xalqlarining yurtimizga immigratsiyasini boshlab bergan. Bu jarayon Amir Temur davrida ham davom etganligi aynan Qashqadaryodagi Jeynov qishlog'idagi o'zligini saqlab qolishga harakat qilib kelayotgan, O'zbekistonlik arablar hikoyalaridan ham ma'lum [8].

- O'zbekiston mustaqilligining ilk yillaridayoq millatlararo totuvlik tamoyillariga amal qildi va ko'plab madaniyat markazlari ish faoliyatini boshladi. Respublikamizning Qashqadaryo viloyatida "Arab milliy madaniyat markazi" tashkil etilgani [9] buning yorqin isbotidir. Arab milliy madaniyat markazi Respublikamizdagi arab xalqlarining o'zligini saqlab qolishi, ularning qadimiy xalq sifatida O'zbekiston tarixi bilan aloqadorligi, o'ziga xos an'analari, o'z arab tilida erkin suhbatlasha olishiga, arab davlatlaridagi qarindoshlari bilan aloqalar bog'lashi uchun amaliy yordam berib kelmoqda.

- O'zbekiston Respublikasi xalqaro madaniy-ma'rifiy aloqalar Milliy Assotsiatsiyasi xorijdagi vatandoshlar bilan aloqalar bog'lash bo'limining arab mamlakatlarida istiqomat qiluvchi

hamyurtlarimiz bilan olib borilayotgan ish faoliyati haqidagi ma'lumotnomada qayd etilishicha Saudiyalik o'zbeklar 1992- yilda 500 mingdan ortiqni tashkil etgan[10]. Ularning ayrimlari tijorat, ziyorat va ilm istab safarga chiqqan hamyurtlarimiz bo'lsa, aksariyati mustabit tuzum davrida Avg'onistonga ketib, keyinchalik Saudiya Arabistoniga borib qolgan vatandoshlarimizdir. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng baynalminal aloqalar yo'lga qo'yilib, ularning O'zbekistonga kelishi va bu yerda yashovchi qarindoshlari bilan aloqalar o'rnatishda Assotsiatsiya tashabbusi bilan "Yosh vatandoshlarning xalqaro anjumani" kabi ko'plab uchrashuvlar tashkillashtirilgan [11].

- O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni podshohligi hamkorligi boshlanishidagi dastlabki harakatlar ikkala xalq qadriyati bo'lgan Xaj ibodati bilan bog'liq. Ikki davlat o'rtasidagi hamkorlikda ahamiyati yuqori, o'zaro manfaatli sohasi ham Xaj va Umra ziyoratlaridir. Bunga doir amaliy ishlar mustabit tuzum davridayoq, SSSR Prezidenti Islom Karimov xalq xohish istagini inobatga olishi bilan boshlangan. Ya'ni, O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasining iltimosiga javoban "O'rta Osiyo regionida istiqomat qiluvchi 500 kishidan iborat bir guruh musulmonlarni 1990-yil 19-iyunidan 10-iyuligacha haj qiluvchilar sifatida Saudiya Arabistoniga yuborish to'g'risida" farmoni [12] ni e'lon qilgani buning yorqin dalilidir.

- Mustaqil O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni podshohligi munosabatlari 1992 yil fevral oyida tashqi ishlar vaziri, shahzoda Saud al-Faysal bin Abdullaziz Ol Saudning O'zbekistonga tashrifi [13] bilan rasmiy tus olgan.

Tadqiqot jarayonida O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi hamkorlik aloqalarini o'rganishning ahamiyati yanada dolzarb ekanligi oydinlashdi va quyidagilar ham xulosa qilindi:

- O'zbek va arab xalqlari o'rtasidagi ming yillar avval boshlangan ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy sohalaridagi tarixiy haqiqatlar, o'zaro hamkorlik aloqalar ahamiyatini yanada oshiradi;

- O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni podshohligining do'stona aloqalari rasman 1992 yildan boshlangan va hamma yo'nalishlar bo'yicha hamkorlikni uchratish mumkin;

- O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni podshohligi o'rtasidagi hamkorlik munosabatlari davom etayotganiga 30 yildan oshdi. Bu yillar oralig'ida do'stona, o'zaro hamfikir va manfaatdorlik bilan o'rnatilgan aloqalar yangi bosqichga ko'tarilib boryabdi.

Yuqoridagi xulosalar va tadqiqot natijalari, O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni hamkorligini yanada rivojlantirishda hali foydalanilmagan imkoniyatlar mavjudligini isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekistonning xalqaro maydondagi ijobiy imijini mustahkamlash konsepsiyasi to'g'risidagi PQ
2. С. М. Гафуров Форс кўрфази араб давлатлари ва Ўзбекистон Республикасининг минтакавий ва умумжаҳон ҳавфсизлигини таъминлашдаги мавкейи. Тошкент, 2002; М. Муҳаммадсидиқов Саудия Арабистонининг қизил денгиз минтақасида ҳавфсизликни таъминлаш сиёсатининг хусусиятлари. Тошкент, 2005; Мунавваров, Заҳидулло И. XX асрда халқаро сиёсий ва иқтисодий муносабатларда Арабистон ярим ороли мамлакатлари. Тошкент, 1997; А.Абдисаттаров Форс араб давлатлари ташки сиёсатида «Исломи омили»нинг сиёсий таҳлили. Тошкент, 2005; М. Мирабзалов Иқтисодий тараққиёт моделларида саноат ишлаб чиқаришини диверсификациялаш муаммолари (Саудия Арабистони ва Ўзбекистон мисолида) Тошкент, 2002.
3. Пустыня Амула – Каракумы
4. Путешествие ибн фадлана: волжский путь от Багдада до Булгара. Москва.2016.с.15.
5. Ш.И. Икромов. Мустақил Ўзбекистондаги трансформация жараёнларининг араб давлатларида ёритилиши. Тошкент, 2022.
6. Central Asian refugees in Saudi Arabia: religious evolution and contributing to the reislamization of their motherland Bayram Balci Refugee Survey Quarterly, Volume 26, Issue 2, 2007, Pages 12–21, <https://doi.org/10.1093/rsq/hdi0223>
7. Haila Hamad AL-Mekaimi. The politics of Islamic social movements: Uzbekistan, Saudi Arabia, and Kuwait: a comparative study.Boston college.2003.
8. Saidov Murodullo, Ravshanov Poyon. Jeynov tarixi. - T : Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 1996.
9. Qodirova M,M. Arab milliy madaniyat markazi.International conference material.Bursa, 20.02.2023.
10. Milliy arxiv. Fond M2(1) 30-jild.
11. Milliy arxiv.FondM2(1) 31-jild.
12. O'zbekiston Sovet Sotsialistik Jumhuriyatining PF-12-son Toshkent sh.,1990-yil 2-iyun.
13. Правда Востока №37.21.02.1992.

**O'ZBEKISTON VA TURKIYA DAVLATLARI O'RTASIDA SOG'LIKNI SAQLASH
SOHASINI MUHOFAZA QILISHDA O'ZARO ALOQALARI**

B.X.Imamov, PhD, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonning Turkiya davlati bilan tibbiyot sohasidagi hamkorlik aloqalari xususan, bolalar salomatligi, onalik va bolalikni muhofaza qilish, qishloq aholisining tibbiy xizmatga bo'lgan ehtiyojini qondirish, shifokorlar malakasini oshirish, farmatsevtika va tibbiyot ta'limi sohasida keng qamrovli tadbirlar amalga oshirilganligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: hamkorlik, munosabat, kadrlar tayyorlash, tibbiyot muassasalari, tibbiyot asbob-uskunalar, dori vositalari, tibbiyot jihozlar, insonparvarlik yordami.

Аннотация. В данной статье подчеркивается, что между Узбекистаном и Турцией осуществляется сотрудничество в сфере медицины, в частности, реализованы комплексные меры в области охраны здоровья детей, охраны материнства и детства, удовлетворения потребностей сельских жителей в медицинских услугах, улучшения квалификация врачей, фармацевтическое и медицинское образование.

Ключевые слова: сотрудничество, отношение, подготовка кадров, медицинские учреждения, медицинское оборудование, лекарственные средства, медицинское оборудование, гуманитарная помощь.

Abstract. This article highlights the cooperation between Uzbekistan and Turkey in the field of medicine, children's health, motherhood and childhood protection, meeting the needs of the rural population for medical services, improving the qualifications of doctors, and extensive activities in the field of pharmaceutical and medical education.

Key words: cooperation, relationship, personnel training, medical institutions, medical equipment, medicines, medical equipment, humanitarian aid.

O'zbekiston Respublikasining Turkiya bilan tibbiyot sohasidagi hamkorligi 1991-yil 19-dekabrda imzolangan hukumatlararo bitimlarga muvofiq olib borildi[1]. O'zbekistonda 1993-yildan Turkiya hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligi (TIKA)[2] vakolatxonasi faoliyat ko'rsatib, ushbu tashkilot tashabbusi bilan ikki davlat o'rtasida tibbiyotning turli yo'nalishlari bo'yicha hamkorlik aloqalari rivojlanib bordi. Mazkur agentlik tibbiyot muassasalarining moddiy-texnikaviy bazasini modernizatsiya qilish bo'yicha loyihalarda ham faol ishtirok etdi. 1993–2017-yillar davomida TIKA tomonidan O'zbekistonga 30 million AQSH dollaridan ziyod mablag' ajratildi[3].

2007-yili O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi, (TIKA) va qarorgohi Turkiyada joylashgan Xalqaro bolalar markazi bilan hamkorlikda ta'lim va sog'liqni saqlash sohasida katta ahamiyatga ega bo'lgan bir qator loyihalarni amalga oshirdi. Ular orasida "Sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlarni rivojlantirish va ularni zarur tibbiy asbob-uskunalar bilan jihozlash loyihasi ham bo'lib, shunga asosan, ilmiy tekshirish institutlari zarur tibbiy asbob-uskunalar bilan jihozlash ko'zda tutildi[4]. Loyihani amalga oshirilishi bo'yicha ishlarni ko'zdan kechirish maqsadida O'zbekistonga Turkiya Hojatela universiteti bolalar kasalliklari bo'limi, neonatologiya[5] kafedrası professori Murat Yurdakok, ushbu universitet Tibbiyot fakulteti professori Mustafa Afyon Solax, TIKANing sog'liqni saqlash masalalari bo'yicha maslahatchisi doktor Sulayman Dincher, sog'liqni saqlash bilan aloqador loyihalar bo'yicha mutaxassisi Sibel Ozkaya, doktor Ixsan Chomak, shuningdek, ular RSHTYoIM[6] va Respublika Akusherlik va ginekologiya ilmiy tekshirish instituti faoliyati bilan tanishdi[7].

2009-yil 3-dekabrda O'zbekiston Respublikasi SSVning majlislar zalida O'zbekiston – Turkiya davlatlari Sog'liqni saqlash vazirliklari o'rtasida olib borilayotgan hamkorlik ishlarini davom ettirishga bag'ishlangan yig'ilish bo'lib o'tdi. Yig'ilishni O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vaziri Adham Ikromov Turkiya va O'zbekiston davlatlarining sog'liqni saqlash tizimida olib borilayotgan hamkorlikdagi ishlar to'g'risida ma'ruza qildi[8]. Ikki tomonlama hamkorlik doirasida (TIKA)ning yordami asosida onalik va bolalik, jarrohlik, kardiojarrohlik va sog'likni saqlashning boshqa yo'nalishlari bo'yicha ma'lum tadbir va loyihalar amalga oshirildi.

Jumladan, onalik va bolalikni muhofaza qilish bo'yicha faoliyat olib borgan o'zbekistonlik mutaxassislar 1995-yildan boshlab har yili Turkiya Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan o'tkaziladigan "Zamonaviy texnologiyalardan reproduktiv salomatlikni yaxshilash uchun foydalanish" mavzusidagi dasturi bo'yicha o'tkazilgan o'quv kurslarida ishtirok etdi. Shuningdek, Respublikaning Andijon va Namangan viloyatlari sog'liqni saqlash boshqarmalari va tibbiyot muassasalari mutaxassislari ham Turkiya sog'liqni saqlash tizimidagi faoliyatlar bilan tanishib, ular bilan hamkorlik rishtalarini uzviy bog'ladi. 2007-yildan boshlab esa akademik V.Vohidov nomidagi Respublika ixtisoslashtirilgan jarrohlik markazi kardiolog va kardiojarrohlari Anqara shahridagi Boyindir klinikasida bo'lib, tajriba ko'lamlarini boyitib qaytdilar.

Shu bilan bir qatorda Toshkent pediatriya tibbiyot instituti qoshida "O'zbekistonda yangi tug'ilgan chaqaloqlar salomatligini texnik qo'llab – quvvatlash va yanada rivojlantirish" xalqaro bolalar markazi loyihasi doirasida TIKA va O'zbekiston SSV o'rtasida hamkorlik ishlari olib borildi. 2007-yilda mazkur institut mutaxassislardan 7 nafari Anqara shahridagi Xojatela universitetining Ixsan Dogramchi klinikasida bo'lib, hamkasblari bilan o'zaro tajriba almashib qaytdilar. Ushbu loyiha doirasida 300,0 ming AQSH dollari miqdorida zamonaviy tibbiy texnika yetkazib berildi. TIKA bilan Respublika gematologiya va qon quyish ilmiy-tekshirish instituti qoshida Miya transplantalogiyasi markazini tashkil etish loyihasi borasida ham hamkorlik olib borildi. Ushbu markazda leykemiya[9] kasalligini davolashning zamonaviy usullari qo'llanildi. Shu munosabat bilan Toshkentda 2008-yilda Turkiyaning mazkur soha mutaxassislari ishtirokida seminar o'tkazildi hamda 8 nafar mutaxassis Turkiyadagi maxsus markazda malakasini oshirib qaytdi. Loyiha doirasida Turkiya tomonidan markazga 550,0 ming AQSH dollari miqdorida zamonaviy tibbiyot texnikasi yetkazib berildi[10].

2009-yilda ikki tomonlama hamkorlik doirasida O'zbekiston Respublikasi SSV, Salomatlik va tibbiy statistika instituti vakillari Turkiya Respublikasida bo'lib, zamonaviy texnologiyalarning tibbiyot muassasalarida qanday qo'llanilishi bo'yicha hamkasblari bilan o'zaro tajriba almashdi. 2008–2009-yillar davomida Turkiya tomonidan O'zbekistonga yordam sifatida umumiy miqdori 2,72 million AQSH dollari miqdoridagi gepatit B, sil, qizamiq, qizilcha, ko'kyo'tal, qoqshol[11], difteriya[12], parotitga qarshi vaksinalar yetkazib berildi[13].

2011-yili O'zbekiston gematologiya va qon quyish ilmiy-tekshirish institutiga TIKA tomonidan insonparvarlik yordami sifatida gemopoetik o'zakxujayralarini ko'chirib o'tkazishda ishlatiladigan asbob-anjomlar olindi. TIKA tashkiloti yordamida 18 nafar xodim Turkiyaning Banyandir, Dishkani, Anqara onkomarkazlarida o'zak hujayralarni ko'chirib o'tkazish bo'yicha tayyorgarlikdan o'tib kelishdi. 2011-yilning oxirlarida institut klinikasida gemopoetik o'zak hujayralarini ko'chirib o'tkazish markazi o'z ishini boshladi[14].

O'zbekiston va Turkiya farmatsevtika kompaniyalari sohasidagi hamkorligi 1992-yildan boshlab yo'lga qo'yildi. Turkiya 80 % dori-darmonni o'zida ishlab chiqaradi. Dunyodagi kamdan-kam davlat bunga erishgan. Turkiya tomonidan 1992–1993-yillarda respublikamiz tibbiyot muassasalariga 33,5 mln. dollar va chorva mollarini davolash muassasalariga 3,5 mln. AQSH dollari miqdoridagi taqchil dori-darmonlar va tibbiy jihozlarni O'zbekistonga yetkazib berildi[15].

Turkiyaning dori-darmon ishlab chiqaruvchi "Ekzachibashi" (Eczacebasi) kompaniyasi Toshkentda 1993-yilda o'z vakolatxonasini ochdi va shu yili qiymati 10 million AQSH dollariga teng bo'lgan 70 turdagi dori vositalarini keltirdi. Mazkur kompaniya "Samarqand farmatsevtika" jamoasi bilan hamkorlikda Turkiyadan keltirilgan dorilarni qadoqlovchi zavod tashkil etdi. 1995-yili "Uzfarmprom" va Turkiyaning "Turk Xyoxst" firmasi bilan hamkorlikda dori-darmon ishlab chiqarish bo'yicha qo'shma korxona tashkil etdi. "Turk Xyoxst" firmasi jahonning 100 tadan ziyod mamlakatlarida o'z filiallariga ega bo'lib, firmaning tovar aylanmasi 3 mlrd dollardan ortiq edi. Shuningdek, bu firmaning O'zbekistonda hamkorlikda tashkil etilgan qo'shma korxonasida 15 ta turdagi dori-darmonlar ishlab chiqarildi. Shuningdek, 2002-yildan O'zbekistonda Turkiyaning "Nobel Pharmsanoat" kompaniyasining 10 ta turdagi tibbiy anjomlar hamda dori vositalarini ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi[16].

Ikki davlatning tibbiyot o'quv yurtlari o'rtasida ham aloqalar yo'lga qo'yildi. Masalan, Toshkent 1-tibbiyot instituti va Anqaradagi Hojatela hamda G'ozi universitetlari o'rtasida 1992-yilda

imzolangan bitimga ko'ra, o'zbek shifokorlari 1992–1993-yillarda bir necha marta Turkiyaga borib tajriba almashdi. Turkiya universitetlar rektorlari rahbarligidagi delegatsiya 1994-yilda o'zaro aloqalarni mustahkamlash maqsadida Samarqand va Toshkent 1-tibbiyot institutlariga keldi. Toshkent 1-tibbiyot institutidan 16 nafar talaba, Toshkent pediatriya instituti va Samarqand tibbiyot institutidan bir nafar doktorant Turkiyada o'qish uchun yuborildi. 1992–1998-yillar davomida O'zbekistondagi tibbiyot institutlarida turkiyalik 17 nafar talaba tahsil oldi. Tahlillarga ko'ra, tibbiyotning turli yo'nalishlari bo'yicha ham O'zbekiston va Turkiya olimlari hamkorlik qilib keldi. 1992-yili Toshkentda virusli gipatet kasalligi tadqiqotlariga bag'ishlangan anjumanda, 1994-yili Toshkentda o'tkazilgan Jahon pediatriklari anjumanida turkiyalik mashhur pediatriklar ishtirok etdi. Shuningdek, 1995-yili Toshkentda o'tkazilgan xalqaro vrachlar ilmiy anjumanida Turkiyadan 140 tibbiyot sohasi olimlari qatnashdi[17].

2002-yildan buyon O'zbekiston shifokorlari Turkiyaning yetakchi klinikalari bazasidagi malaka oshirish kurslarida qatnashdi. 2009–2017-yillar mobaynida O'zbekistonda turk mutaxassislari 760 nafar bemor bolada jarrohlik amaliyotlarini o'tkazdi. 2014-yili Toshkentda Turkiya hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligi ko'magida Markaziy Osiyodagi ilk Suyak iligi transplantatsiyasi markazi ochilgan bo'lsa, 2015-yili esa Respublika Ginekologiya va akusherlik ixtisoslashtirilgan ilmiy markazi qoshida Simulyatsiya o'quv markazi o'z faoliyatini boshladi. 2016-yili “Sog'lom avlod uchun” xayriya jamoatchilik fondiga qishloq joylarda yashaydigan aholiga tibbiy yordam ko'rsatish uchun 12 ta ko'chma klinika taqdim etildi. O'zbekistonda tashkil etilgan salomatlik haftaligi davomida Turkiya va O'zbekiston vrachlari ishtirokida plastik jarrohlik yo'nalishida amaliyotlar o'tkazildi.

Demak, O'zbekiston Osiyoning bir qator yetakchi davlatlari bilan sog'liqni saqlash sohasining qator yo'nalishlari, xususan, tibbiy tez yordam xizmatini rivojlantirish, farmatsevtika, tibbiy kadrlar malakasini oshirish, turli kasalliklarga qarshi kurash, tibbiyot fanini rivojlanitirish bo'yicha hamkorlik qilib keldi. Masalan, O'zbekistonning Osiyo davlatlari bilan hamkorligida asosan Hindiston yetakchilik qilgan bo'lsa, tibbiy tez yordam xizmati, onalik va bolalikni muhofaza qilish bo'yicha Koreya Respublikasi, pandemiya sharoitida koronavirusga qarshi kurashda Xitoy, tibbiyot fani bo'yicha hamkorlikda Turkiya yetakchilik qildi.

Xullas, mustaqillik yillarida O'zbekistonda sog'liqni saqlash sohasida Turkiya bilan keng ko'lamdagi hamkorlik aloqalari olib borildi. Tibbiy xizmatni tashkil etish, tibbiyot muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo'yicha amaliy aloqalar o'zining samarasini ko'rsatdi. O'zbekistonning tibbiyot sohasidagi xalqaro hamkorlik aloqalarida Osiyo mintaqasi davlatlari alohida rol o'ynadi. Jumladan, Turkiya bilan bolalar salomatligi, onalik va bolalikni muhofaza qilish, qishloq aholisining tibbiy xizmatga bo'lgan etijojini qondirish, shifokorlar malakasini oshirish, farmatsevtika va tibbiyot ta'limi sohasida keng qamrovli tadbirlar amalga oshirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Уз А Документы, подписанные в Турции // Народное слово, 1991 год 21 декабря. №. 245. С.1.
2. ТИКА – Туркия Халкаро ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти.
3. Халқ сўзи, 2018 йил 28 апрель. 85-сон, Б.2.
4. Аҳмедов А. Туркиялик меҳмонлар Наманганда // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2007 йил 15 май.
5. Неонатология — тиббиётнинг чақалоқлар ва янги туғилган чақалоқларни, уларнинг ўсиши ва ривожланишини, касалликлари ва патологик ҳолатини ўрганадиган бўлими.
6. РИШТЎИМ – Республика шўшилич тиббий ёрдам илмий маркази.
7. Аҳмедов А. Туркиялик меҳмонлар Наманганда // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2007 йил 15 май.
8. Соатова И. Мақсадлар муштараклиги // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2009 йил 4 декабр.
9. Лейкемия (grekcha likos - oq) (leykemiya (yun. līyokos - oq va yunoncha айма - qon), алейкемия [3], лейкемия, гемобластозлар) гематопозтик тизимнинг клонал малигн (ўсма) касаллиги. Лейкемия этиологияси билан фарқ қилувчи касалликларнинг кенг гуруҳидир.
10. Соатова И. Мақсадлар муштараклиги // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2009 йил 4 декабрь.
11. Қоқшол— ўткир инфекцион касаллик; нерв системасининг қоқшол бактериялари токсинидан зарарланиши натижасида организмдаги турли мускул гуруҳларининг тортишиши билан кечади.
12. Дифтерия (юнонча diphthra - teri), eskirgan. Дифтерия бактерияси (Лёффлер таёқчаси, дифтерия таёқчаси) келтириб чиқарадиган юқумли касаллик.
13. Соатова И. Мақсадлар муштараклиги // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2009 йил 4 декабрь.
14. Каримов Х. Амалий фаолиятдаги самарадорлик // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2011 йил 30 август.

15. Imamov B.X. O'zbekiston va Turkiya davlatlari o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar (1991-2018 yy.). Monografiya. – Qarshi, "Intellect" nashriyoti, 2021. – B.105-115.

16. Имамов Б.Х. Ўзбекистон ва Туркия республикалари ўртасидаги иқтисодий ва маданий алоқалар (1991–2018 йй.): Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2022. – Б. 18-22.

17. Imamov B.X. O'zbekiston va Turkiya davlatlari o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar (1991-2018 yy.). Monografiya. – Qarshi: «Intellect» nashriyoti, 2021. – B.105-115. (166 bet).

UO'K 93/94

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDAGI IJTIMOIIY, MA'NAVIIY VA MADANIY TARAQQIYOT

Ya.B.Kadirova, v.b.dots., PhD, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratib kelingan g'oyat ulkan, bebaho ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo'lib qolgani yozilgan. Xalqning madaniy qadriyatlari, ma'naviy merosi ming yillar mobaynida Sharq xalqlari uchun qudratli ma'naviyat manbai bo'lib xizmat qilgan. Uzoq vaqt davom etgan qattiq mafkuraviy tazyiqqa qaramay, O'zbekiston xalqi avloddan avlodga o'tib kelgan o'z tarixiy va madaniy qadriyatlarini hamda o'ziga xos an'analarini saqlab qolishga muvaffaq, bo'lgani bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Qatag'on qurbonlari, miniatyura, naqqoshlik, tarixiy meros, azaliy qadriyatlar, madaniy meros, ilmiy-ma'rifiy muassasalar, yuksak faxriy unvonlar, ma'naviy taraqqiyot.*

Аннотация. *В данной статье с первых дней нашей независимости восстановление огромного духовного и культурного наследия, созданного нашими предками на протяжении многих веков, поднято на уровень государственной политики. Культурные ценности и духовное наследие народа на протяжении тысячелетий служили мощным источником духовности народов Востока.*

Ключевые слова: *жертвы репрессий, миниатюра, живопись, историческое наследие, древние ценности, культурное наследие, научные и образовательные учреждения, высокие почетные звания, духовное развитие.*

Abstract. *In this article, from the first days of our independence, the restoration of the enormous spiritual and cultural heritage created by our ancestors over many centuries has been raised to the level of state policy. The cultural values and spiritual heritage of the people have served as a powerful source of spirituality for the peoples of the East for thousands of years.*

Key words: *victims of repression, miniatures, painting, historical heritage, ancient values, cultural heritage, scientific and educational institutions, high honorary titles, spiritual development.*

Kirish. Mustaqillik davri dramaturgiyasida o'zbek xalqining tarixiy takdirida katta rol o'ynagan, ammo sovet davrida qoralanib kelingan Amir Temur, Bobur, shuningdek, Ulug'bek va Jaloliddin Manguberdi singari davlat arboblari obrazini yaratishga alohida e'tibor berildi. Yubileylari xalqaro miqyosda nishonlangan Alpomish, Ahmad al-Farg'oniy, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Boburlarga haykallar o'rnatildi, ularga bag'ishlangan rasmlar ijod qilindi. Nafis mo'jaz rasm, xattotlik va kitob naqqoshligi qayta tiklandi. Ayniqsa, Kamoliddin Behzod yubileylari nishonlanishi, bu sohaga katta e'tibor natijasida respublikada miniatyura, naqqosh va xattotlar guruhi yuzaga keldi. H.Soliyev xattotlik asarlari xalqaro miqyosda tan olindi. Kamoliddin Behzod nomidagi Davlat mukofoti ta'sis etilib, T.Boltaboyev, H.Nazirov, G'.Kamolov uning birinchi sohiblari bo'ldilar.

1999 yil Toshkentda Mirkaziy Osiyodagi birinchi Islom Universiteti ochildi. Mamlakatimizda 10 ta diniy ta'lim muassasasi, jumladan, Toshkent islom instituti, 9 ta o'rta maxsus o'quv yurti faoliyat ko'rsatmoqda. Ularning ikkitasi xotin-qizlar o'quv muassasasidir.

Ma'naviy sohadagi o'zgarishlarning keng ko'lami ayniqsa so'nggi uch yilda yanada aniq namoyon bo'la boshladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimini bajaruvchi, Bosh Vazir Sh.Mirziyoyev 2016 yil 16 oktyabrda Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilishi marosimida nutq so'zlar ekan "anjumanning "Ta'lim va ma'rifat – tinchlik va

bunyodkorlik sari yo‘l” shiori bizning ustivor yo‘nalishlarimizni aniq ifoda etadi” deb alohida ta’kidladi. Shuningdek, O‘zbekiston rahbari “Buyuk tarixda hyech narsa izziz ketmaydi. U xalqning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab avaylash, o‘rganish va avlodlardan-avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustivor yo‘nalishlaridan biridir. Yangi tahdidlar, jumladan “ommaviy madaniyat” xavfi va boqimandalik kayfiyati paydo bo‘layotgan, odob-axloq, qadriyatlarining yo‘qolishi xavfi yuzaga kelayotgan hozirgi globallashuv sharoitida bu g‘oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda.” deb fikr bildirdilar.[2]

Asosiy qism. O‘zbekiston mustaqilligi sharofati bilan arxitektura ilgarigi cheklovlar iskanjasidan qutildi, odat bo‘lib qolgan tizginlar kesib tashlangan edi. Arxitektura ustidan o‘rnatilgan davlat monopoliyasi o‘z kuchini qisman yo‘qotdi, ayniqsa, xususiy uy-joy qurilishida yangi sifat va sur‘at darajasi tez ko‘tarildi. O‘zbekiston shaharlari, ayniqsa, poytaxt Toshkent qisqa muddat ichida me‘moriy jihatdan juda o‘zgarib ketdi, zamonaviy talablarga javob beradigan ko‘rkam, obod, sarishta bog‘ shahriga aylandi. Istiqlol davrining qaldirg‘och binolari qatorida Oliy Majlis, Oqsaroy qarorgohi, Toshkent hokimiyati, Turkiston saroyi, Milliy bank, Interkontinental, “Markaziy mehmonxona” kabi mehmonxonalar diqqatga sazovor. O‘zbek Milliy akademik drama teatri binosi juda ulug‘vor ko‘rinishli sifat bilann ta‘mir etildi, O‘zbekiston konservatoriyasiga muhtasham yangi bino qurildi, Temuriylar muzeyi barpo etildi. O‘zbek xalqi tarixiy xotirasini tiklash yo‘lida juda muhim me‘moriy tadbirlar amalga oshirildi. Ayniqsa, Imom Buxoriy tavalludining 1225 yilligi munosabati bilan Samarqand viloyati Xartang qishlog‘ida ulkan me‘moriy majmuot (maqbara, masjid, me‘moriy idora, kutubxona va oshxona) yangi loyiha asosida tiklanishi (1998) musulmon dunyosida g‘oyat minnatdorlik va katta olqish bilann kutib olindi. Ahmad al-Farg‘oniyning 1200 yilligi munosabati bilan Quva va Farg‘ona shaharlarida haykal va saylgoh bog‘lar barpo etildi. Samarqandda Imom Moturidiy qabri ustiga me‘moriy yodgorlik tiklandi, Burhoniddin Marg‘inoniy xotirasiga bag‘ishlangan me‘moriy majmuot Marg‘ilon shahrida bunyod etildi. Toshkentda qatag‘on qurbonlari xotirasiga bag‘ishlangan me‘moriy muzey bog‘ tashkil qilindi, u “Shahidlar xotirasi” muqaddas ziyoratgohiga aylandi.[1]

Metodlar va metododlogik asoslar. Diniy qadriyatlarga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi. Diniy qadriyalardan xavfsirash emas, undan ilmu ma‘rifat yo‘lida, yosh avlodning tarbiyasi yo‘lida foydalanish o‘z natijalarini bera boshladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev diniy qadriyatlarga o‘ziga xos yondashuv, ya‘ni xalqimiz kelajagi va yoshlarimiz tarbiyasidagi beqiyos o‘rinni teran anglash lozimligini doimo uqtirib keldi. Jumladan, “Azaliy qadriyatlarimiz va axloqiy fazilatlarini o‘zida mujassam etgan muqaddas dinimizni asrash va qadrlash har birimizning sharaflı burchimizdir. Islom haqiqatni anglash demokdir, u odamzodni ezgu amallarni bajarishga undaydi, har birimizni yaxshilik va tinchlikka chorlaydi, haqiqiy inson bo‘lishni o‘rgatadi”. Samarqandda Imom Buxoriy nomidagi ilmiy-tadqiqot markazi, Toshkent shahrida Islom sivilizasiyasi markazi barpo etilishi boshlandi. Bundan maqsad – islom dinining haqiqiy insonparvarlik mohiyatini, ma‘rifiy islomni bolalarimiz ongiga singdirish uqtirib o‘tildi. Shu yo‘lda bizning buyuk ajdodlarimiz qanday ulug‘ ishlarni amalga oshirganliklari haqida ular ana shu maskanlarga kelib o‘zlari uchun kerakli, eng muhim bo‘lgan bilim va tasavvurlarga ega bo‘ladi. Eng asosiysi ularning qalbida boy tariximiz, madaniy merosimiz bilan faxrlanish tuyg‘usi kamol topadi (O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganligining 25 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimda so‘zlangan nutq, 2017 yil 7 dekabr). Shuningdek, Imom Termiziy nomlaridagi ilmiy tadqiqot markazlari, islom akademiyasi kabi ilmiy-ma‘rifiy muassasalar faoliyatini yo‘lga qo‘yish ishlari boshlandi. Toshkent shahrida Islom sivilizasiyasi markazining tashkil etilishi, “Jag‘olatga qarshi – ma‘rifat” shiori ostida kurash olib borishga imkoniyat yaratildi. Demak, Prezidenti tashabbusi bilan Samarqandda Imom Buxoriy ilmiy markazida xadishunoslik, Imom Motrudiy markazi qoshida Kalom ilmi, Farg‘onada – Marg‘iloniy markazida Islom huquqi maktabi, Buxoroda – Bahouddin Naqshband markazida Tasavvuf, Qashqadaryoda Abu Muin Nasafiy markazida Aqida ilmi maktablari tashkil etildi. [3]

O‘zbekistonda milliy adabiyotni va jahon adabiyotining eng sara namunalarini ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirish va ularni keng targ‘ib qilish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Kitobxonlik xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz o‘rtasida keng targ‘ib qilindi. Bunda yangicha, ta‘sirchan

uslublardan, moddiy rag'batlashtirishdan unumli foydalanildi. Shunisi bilan quvonarliki, ilmga chanqoq millatimiz yoshlari orasidan yuzlab badiiy, tarixiy asarlarni o'qigan, taxlil qilgan, minglab misra she'rlarni yod olib uni xalqimiz ma'naviy kamoloti yo'lida foydalanayotgan yosh avlod shakllandi. Shoir, yozuvchi, ilm axliga bo'lgan ehtirom hali bu sohadagi ulkan siljish bo'ldi. Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev bu sohadagi davlat siyosatini shunday izohlaydilar: "O'zining noyob iste'dodi va mohoratini xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishga bag'ishlagan, inson qalbining muxandislari bo'lgan ijodkor ziyolilar doimiy g'amxo'rlik masalasi bizning dasturimizda alohida o'rin egallaydi".

Ijodiy tashkilotlar, badiiy uyushmalar faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ularning moddiy texnik bazasini, infratuzilma tarmoqlarini mustahkamlash ishlariga e'tibor yanada kuchaytirildi. Ayniqsa, madaniyat, san'at, adabiyot va matbuot olamiga kirib kelayotgan iqtisoriy yoshlarni moddiy va ma'naviy jihatdan rag'batlashtirishga, ularni uy-joy sharoitlarini yaxshilashga e'tibor qaratildi. O'zbekiston Milliy bog'ining eng so'lim go'shasida Adiblar xiyoboni, Yozuvchilar uyushmasi binosi barpo etildi. Ijodkorlar uyi qurilib, foydalanishga topshirildi.

Mamlakatda olib borilayotgan islohotlarning halqchilligini, insonparvarligi, ijtimoiy adolat mezonlarining muvozanati jamiyatda ayollarga munosabat, ularni qo'llash borasidagi davlat siyosatini samarasiga bog'liq. 2017 yilda mamlakatimiz xotin-qizlari orasida 514 nafar fan doktori, 6 nafar akademik, 15 nafar O'zbekiston Qahramoni, 17 nafar senator, 154 nafar Qonunchilik palatasi deputati borligi, shuningdek, mahalliy kengashlar deputatlarining 23 foizidan ziyodini aynan ayollarimiz tashkil etdi. O'nlab xotin-qizlarimiz "O'zbekiston fan arbobi", "O'zbekiston xalq shoiri", "O'zbekiston xalq o'qituvchisi", "O'zbekiston xalq artisti" singari davlatimizning yuksak faxriy unvonlariga sazovor bo'lganlar. Shular qatorida 240 nafar yosh iste'dod egalari "Zulfiya" nomidagi Davlat mukofoti bilan taqdirlangan. [3]

Natijalar: Bu sohada O'zbekistondagi nodavlat notijorat tashkilotlarining beminnat xizmatlarini ham ta'kidlab o'tish lozim. Misol uchun, O'zbekiston "Olima ayollar uyushmasi" tomonidan xotin-qizlarimiz orasida ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlardan innovasion g'oyalarni ro'yobga chiqarish, ilmiy natijalarni chop etish, ayniqsa, yosh tadqiqotchilar o'rtasida turli tanlovlar tashkil etish, g'oliblarni munosib taqdirlash kabi xayrli ishlarni amalga oshirib kelmoqda.

2017 yilda madaniyat, adabiyot va san'at, ommaviy axborot vositalari sohasiga taalluqli 12 ta muhim xujjat qabul qilindi. Yurtimizdagi ijodiy uyushmalarning ijtimoiy hayotimizdagi o'rni va nufuzini oshirish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash maqsadida O'zbekiston ijodkorlarini qo'llab-quvvatlash "Ilxom" jamoat fondi, shuningdek, madaniyat va san'at muassasalari hamda yirik kompaniya va boshqalar hamkorligida "Do'stlar klublari" tashkil etildi.

2017 yil 3 fevral kuni Prezident Shavkat Mirziyoyev Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy bog'iga tashrif chog'ida Adiblar xiyoboni majmuasini barpo etish begilangan edi. Shu yili 18 aprelda davlatimiz rahbarining tegishli qarori qabul qilinib, xiyobonning me'moriy-g'oyaviy loyihasi ishlab chiqildi va Toshkent shahridagi Milliy bog' hududida 8 gektardan ziyod maydonda Bobur, Ogahiy, Berdaq, Muqimiy, Furqat, Behbudiy, Avloniy, Cho'lpon, Qodiriy, To'lepbergen Qayipbergenov, Ibroyim Yusupov, Aleksandr Faynberg singari atoqli namoyandalar xotirasiga bag'ishlangan yangi yodgorlik majmualari iborat Adiblar xiyoboni barpo etildi. Hazrat Navoiy bobomizning muhtasham haykali atrofida 20 dan ziyod atoqli shoir va adiblarning haykallari yaxlit me'moriy va badiiy kompozisiya asosida yaxlit me'moriy ansambli yaratildi. Shuningdek, bu yerda Yozuvchilar uyushmasining yangi binosi barpo etilgani ham hamohanglik kasb etdi. Qoraqalpog'istonda va bir qator viloyatlarimizda ulug' adiblarimizning nomlari bilan atalgan ijod maktablari barpo etildi. Shuningdek, Qo'qon shahri, Jizzax va Xorazm viloyat teatrlari qayta rekonstruksiya qilindi. O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining Farg'ona mintaqaviy filiali tashkil etildi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar, ma'naviy barkmollik sari yo'l o'ziga xos kechmoqda. Bu boradagi davlat siyosatini, zamon ruhini anglashda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 3 avgustda ijodkor ziyolilar bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi ahamiyatga molikdir. Mamlakatimiz rahbarining chiqishlari bu boradagi yutuqlarni e'tirof

etishlari va shuning barobarida sohadagi muammolarni chuqur taxlil etilari zahirida kechdi. Zero ma'naviy taraqqiyot mamlakat va millat taraqqiyotining o'ziga ekanligi asrlar davomida o'z tasdig'ini topgan.

Ochiq muloqot, madaniyatimiz va san'atimizning rivojlanish jarayonlarini xolisona va tanqidiy takomili, muammolar yuzasidan atroflicha fikrlashning ohangida kechgan uchrashuv ko'plab masalalarni o'z yechimini topishga xizmat qildi. Prezidentimiz ijodkor ziyolilarga qarata: "Albatta biz xalqimizning ma'naviy kamol topishida madaniyat namoyondalarining ulkan xizmatlari borligini doimo minnatdorlik bilan e'tirof etamiz. Lekin, qo'limizni ko'ksimizga qo'yib xolisona aytaylik: ijodkor ziyolilarimizning bugungi faoliyati jamiyatimizni, eng avvalo el-yurt taqdiri ulun doimo kuyunib, yonib yashaydigan, bedor qilib egalari bo'lgan sizlarning o'zingizni qoniqtiradimi?"

O'ylaymanki, hozirgi kunda madaniyat va san'at axlida, yangi-yangi ijodiy g'oya va tashabbuslar bilan yashash, izlanish ruhi yetishmayotganini o'zlaringiz ham xis qilib turibsiz". Biz ushbu fikrlarni keltirar ekanmiz, bugungi kunda mamlakat taraqqiyotiga barcha fuqarolar birdek daxldor ekanligi, befarqlik va loqaydlik bugungi kundagi eng dolzarb odatlar ekanligi tinimsiz uqtirib borilayotgani, ijtimoiy faollik bugungi tezkor xalqaro jarayonlarda barqaror ishtirok etishning muhim omili ekanligini teran anglashimiz kerak. Yig'ilishda bugungi kunda O'zbekiston ulkan qurilish va bunyodkorlik makoniga aylanib borayotgan davrda adabiyot va san'at, ommaviy axborot vositalari ma'naviyatning turli jabhalari oldiga muhim vazifalar belgilandi. O'zbekistondagi eng katta ma'naviy hodisalardan biri 1997 yildan beri o'tkazib kelinayotgan "Sharq taronalari" musiqali festivalidir. O'zining betakror ruhi bilan takrorlanmas, haqiqiy san'at bayrami bo'lmish ushbu musiqa festivalida 1997 yil 31 ta ta davlatdan 57 nafar san'atkor ishtirok etgan bo'lsa, 2018 yilda 58 nafar davlatdan 241 nafar mohir xonanda va sozandalar ishtirok etdi.

Buyuk alloma va adiblarimiz, aziz-avliyolarimizning bebaho merosi, yengilmas sarkanda va arboblarning jasoratini yoshlar ongiga singdirish, ularda milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi tarkibida "O'zbekiston tarixi" kanali o'z faoliyatini boshladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq baxshisi" faxriy unvonini belgilash to'g'risida" 2000 yil 14 mart Farmonidagi baxshichilik san'atini yanada rivojlantirish, milliy qadriyatlarimizni e'zozlash va o'zbek xalq og'zaki ijodiyotini keng targ'ib etishdagi, o'z ijodi va ijrochilik faoliyati bilan xalqimizni, ayniqsa yosharni ko'p ming yillik madaniyatimiz sarchashmalaridan bahramand qilishdagi salmoqli hissalarini hamda Vatan istiqloli va shon-sharafini ulug'lash yo'lida O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini rag'batlantirishning maqsadida "O'zbekiston Respublikasi xalq baxshisi" faxriy unvoni ta'sis etildi. [4]

Shuningdek, 2019 yil 5-10 aprel kunlari Termiz shahrida xalqaro baxshichilik san'ati festivali o'tkazildi. Termiz shahrida baxshilar maktabi yangidan tashkil etildi. Respublikasiz bolalar musiqa va san'at maktablarida yuzlab yoshlarimiz folklor san'atini o'rganmoqdalar. O'zbekistonda 100 tomlik "O'zbek xalq ijodi yodgorliklari" nashr etilmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratib kelingan g'oyat ulkan, bebaho ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo'lib qoldi. Darhaqiqat, O'zbekistondagi ijtimoiy sohaning tub ildizlaridan bo'lmish ma'naviy sohning keng rivojlanishi xalqimiz ko'z o'ngida, uning faol ishtiroki bilan bo'ldi. Xalqimiz o'z tarixi, urf-odatlarini, milliy va diniy qadriyatlariga o'zgacha ehtirom bilan munosabatda bo'lishi jahon ahli tomonidan e'tirof etilgan. Shuningdek, bozor munosabatlari sharoitida ma'naviyat va ma'rifat ishlariga g'oyat katta e'tibor berilishi mustaqil O'zbekistonda yangi jamiyat ko'rinishining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. "O'zbekiston", Toshkent, 2012, 250-b.
2. Mirziyoyev Sh., Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. "O'zbekiston", Toshkent, 2016, 29 b.
3. Oliy majlisga murojaatnomasini o'rganish ilmiy-ommabop qo'llanma. Ma'naviyat", 2013.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2000 y., 2-3-son, 103-modda; Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.12.2019 y., 06/19/5894/4161-son

5. Х. Б. Идентичность и национальное самосознание в творчестве Бердаха //Актуальные проблемы современной науки. – 2018. – №. 6. – С. 40-43.
6. Х. Б. Идентичность: воспитание гармонично-развитого человека в семье //Новый университет. Серия: Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук. – 2016. – №. 11-12. – С. 59-60.
7. Кадилова Х. Б. Научное наследие мыслителей центральной Азии //Вестник магистратуры. – 2015. – №. 2-2 (41). – С. 16-20.
8. Y. Kadirova, K Kadirova Social activity of pedagogue in socio-political life of society//Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B3. – Pp. 417-421
9. Кадырова, Я. Б. Yoshlarda fukarolik madaniyatini shakllantirish orqali vatanparvarlik va baynalminallik tuyg'ularini, rivojlantirish/Journal of innovations in scientific and educational research. 2023/2/25.B-197-202
10. Kadirova Y. Loving the country is faithful //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B4. – C. 420-423.

UO'K: 94:332.8 (575.1) "1991/2021"

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA UY-JOY SIYOSATI VA UNING HUQUQIY ASOSLARI

N.R.Matyakubov, PhD, dots.v.b., Urganch innovatsion university, Urganch

Annotatsiya. *O'zbekistonda amalga oshirilgan uy-joy siyosatini o'rganishda me'yoriy-huquqiy hujjatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Uy-joy sohasining boshqaruv tashkilotlari, uy-joy qurish siyosati va ularni moliyalashtirish, shahar va qishloq hududlarida uy-joy qurish jarayonlari, aholini uy-joy bilan ta'minlash hamda qurilish materiallariga oid masalalarni tarixiy tadqiqot usullari orqali tahlil qilishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *Uy-joy siyosati, namunaviy uylar, shaharsozlik kodeksi, qonun, shaharsozlik, qurilish, imtiyoz, siyosat.*

Аннотация. *При изучении жилищной политики, реализуемой в Узбекистане, большое значение имеют нормативно-правовые документы. Организации управления жилищным хозяйством, политика жилищного строительства и ее финансирование, процессы жилищного строительства в городской и сельской местности, обеспечение населения жильем и строительными материалами, процессы, помогающие анализировать историческими методами исследования.*

Ключевые слова: *Жилищная политика, типовые дома, градостроительный кодекс, закон, градостроительство, строительство, привилегии, политика.*

Abstract. *In the study of the housing policy implemented in Uzbekistan, regulatory and legal documents are of great importance. Management organizations of the housing sector, housing construction policies and their financing, processes of housing construction in urban and rural areas, the provision of housing to the population, and the processes of helping to analyze issues related to building materials through historical research methods.*

Keywords: *Housing policy, model homes, urban development code, law, urban development, construction, privilege, policy.*

Mustaqillik yillaridan boshlab uy-joy qurishga va aholini uy-joy bilan ta'minlashga alohida ahamiyat berilmoqda. Mazkur jarayonda uy-joy sektorini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, qurilish materiallarini ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalarini rivojlantirish, aholini mahalliy sharoitga javob beradigan sifatli va arzon uy-joy bilan ta'minlash hamda qurilish materiallarini ishlab chiqishga ixtisoslashgan korxonalar faoliyatiga e'tibor kuchaydi.

1991-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi O'zbekistonda uy-joy siyosatini olib borgan[1]. Biroq mazkur davrda uy-joy sohasidagi boshqaruv tashkilotlari bir necha bor o'zgargan. Xususan, 1991-1993-yillarda mazkur sohada ikki tashkilot bu vazifani bajargan. Bular O'zbekiston Respublikasi davlat qurilish ishlari qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi arxitektura va shaharsozlik qo'mitasi bo'lgan. 1993-yil 6-avgustda ushbu ikki tashkilot o'rniga O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi tashkil topgan[2]. Ushbu tashkilotning viloyatlarda Arxitektura va shaharsozlik hududiy boshqarmalari mavjud bo'lgan[3]. 2018-yilda mazkur tashkilot o'z faoliyatini to'xtatgan hamda O'zbekiston Respublikasi Qurilish vazirligi tashkil

etilgan. Mazkur tashkilotlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo'ysungan va unga hisobot bergan[4].

Uy-joyga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarni umumiy va maxsus turlarga ajratish mumkin[5]. Birinchi turdagi hujjatlar mazkur sohani tartibga soluvchi umumiy normalarni o'z ichiga olgan bo'lib, ikkinchi turdagi me'yoriy hujjatlarda uy-joy siyosatining har bir bosqichi tavsiflab o'tilgan. Turar-joy munosabatlarining huquqiy asoslarini bir necha mezonlarga ko'ra tasniflash mumkin. Birinchi mezon tizimi sifatida konstitutsiya, kodekslar, qonunlar va qonunosti hujjatlarini farqlash mumkin. Ikkinchi mezon predmetiga ko'ra uy-joy, fuqarolik, yer, arxitektura va shaharsozlik sohalaridagi qonunchilik hujjatlari ajratiladi[6].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 1993-yil 30-avgustda "Respublikada kam qavatli uy-joy xo'jalik obyektlari qurishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 434-sonli qarori qabul qilingan. Mazkur qarorda uy-joy qurilishi sohasida davlat-aksionerlik qurilish korporatsiyalarining tashkil etilishi, ularni moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash hamda vazifalari belgilab berilgan[7]. Shuningdek, ushbu yillardan boshlab qurilish materiallarini ishlab chiqarish va ularni qurilish obyektlariga yetkazishni rivojlantirishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar ham qabul qilingan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 1994-yil 7-aprelda "Yakka tartibda uy-joy quruvchilarga va uy-joy qurish kooperativlariga devorbop materiallarni imtiyozli narxlarda sotish tartibi to'g'risida" 191-sonli qaror qabul qilgan. Mazkur qaror yakka tartibda va kooperativ uy-joy qurishni rag'batlantirish va rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida amaliyotga joriy qilinadi. Ushbu me'yoriy-huquqiy hujjat mustaqillik davrining dastlabki yillarida uy-joy siyosatida qurilish materiallarining o'rnini tahlil qilishga imkon beradi. Jumladan, rasmiy hujjatda devorbop materiallarni yakka tartibda uy-joy quruvchilarga hamda uy-joy qurish kooperativlariga yetkazish tartibi to'g'risida ma'lumotlar berilgan[8].

1995-2000-yillarda uy-joy siyosatida nafaqat turar-joylarni qurish yoki unga egalik qilish, balki ushbu imoratlarni ichimlik suvi va gaz bilan ta'minlashga qaratilgan ishlar ham amalga oshirilgan. Bu jarayon asosan maxsus davlat dasturlarini qabul qilish orqali bajarilgan. Masalan, 1995-2000-yillarda O'zbekiston aholisini suv va gaz bilan ta'minlashga qaratilgan davlat dasturi asosida Angren shahridagi Yangiobod aholi yashash punktidagi ko'p qavatli turar-joylar gaz bilan ta'minlangan[9]. Shuningdek, mazkur dastur orqali qishloq va shaharlarda aholini suv bilan ta'minlashni oshirish choralari ko'rilgan[10]. Bundan asosiy maqsad hududlardagi sanitar va ekologik holatni yaxshi holatda ushlab turish edi.

2000-yillarda ham uy-joy qurilishiga oid bir qancha normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Mazkur rasmiy hujjatlar ushbu davrdagi uy-joy siyosatining ma'lum masalalarini tadqiq etishga imkon beradi. Xususan, shu davrdan boshlab ma'lum bir aholi guruhlarini uy-joy bilan ta'minlash masalasi ko'tariladi hamda bu keyinchalik uy-joy siyosatida o'zining aksini topadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2000-yil 31-iyulda "O'zbekiston Respublikasi qurolli kuchlarining harbiy xizmatchilariga uzoq muddatli ipoteka kreditlaridan foydalangan holda kvartiralar sotib olish va yakka tartibdagi uy-joylar qurish uchun yer uchastkalari ajratish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 163-sonli qarori qabul qilingan. Mazkur qarorga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy xizmatchilariga uzoq muddatli ipoteka kreditlaridan foydalangan holda kvartiralar sotib olish va yakka tartibdagi uy-joylar qurish uchun yer uchastkalari ajratish tartibi belgilangan. Jumladan, harbiy xizmatchilarga yakka tartibda uy-joy qurish uchun yer uchastkasi ajratish tartibi quyidagicha amalga oshirilgan. Harbiy xizmatchilarning arizasi va tegishli vazirliklarning mahalliy davlat hokimiyati organlariga iltimosnomasi bo'yicha harbiy xizmatchilarga ajratiladigan uy-joy o'rniga ularga yakka tartibda uy-joy qurish uchun bepul asosda yer uchastkasi berilgan. Yer uchastkasini o'zlashtirish davrida harbiy xizmatchilar va uning oila a'zolariga ikki yilgacha bo'lgan muddatda xizmat kvartirasi saqlab qolingan[11]. 2012-yil 31-mayda mazkur qarorga o'zgartirishlar kiritilgan[12].

Tadqiqotchi Z.Qasimova 1991-2008-yillarda uy-joy, fuqarollik, yer, arxitektura va shaharsozlik sohalarida qabul qilingan qonunchilik hujjatlarini uch davrga bo'ladi:

Birinchi davr 1991-1998 yillarni o'z ichiga olib, ushbu davr asosan iqtisodiy islohotlarning tarkibiy qismi sifatida uy-joy binolarini xususiylashtirish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga

soluvchi qonunchilik hujjatlarni qamrab olgan. Mazkur davrda O'zbekistonda turar-joy munosabatlariga taalluqli dastlabki demokratik-huquqiy asos yaratilgan. O'zbekiston Respublikasining 1990-yil 31-oktabrdagi "Mulkchilik to'g'risida"gi, 1993-yil 7-maydagi "Davlat uy-joy fondini xususiylashtirish to'g'risida"gi, "Davlat uy-joy siyosatining asoslari to'g'risida"gi Qonunlar shular jumlasiga kirgan. Ushbu qonunlarda ilk bor xususiy mulkning huquqiy maqomi belgilab berilgan hamda davlat uy-joy fondini xususiylashtirishning huquqiy asoslari yaratilgan. 28 moddadan iborat bo'lgan "Davlat uy-joy fondini xususiylashtirish to'g'risida"gi qonun O'zbekistonda 1992-1993-yillarda turar-joylarni xususiylashtirishning amalga oshirilishini huquqiy jihatdan mustahkamlagan[13].

Ikkinchi davr 1998-2005-yillarni o'z ichiga olib, mazkur davr uy-joy qonunchiligini kodifikatsiyalash hamda yangilashning amalga oshirilishi bilan ajralib turgan. Ushbu davrda qabul qilingan eng asosiy qonun hujjati 1998-yil 24-dekabrda imzolangan va 1999-yil 1-aprelda kuchga kirgan "Uy-joy" kodeksi hisoblanadi. Bundan tashqari, aholini qulay yashash va faoliyat ko'rsatish muhiti bilan ta'minlash maqsadida 2002-yil 4-aprelda qabul qilingan "Shaharsozlik" kodeksi uy-joy qurish va bu borada mutassaddi organlar vakolatlarini belgilab bergan[14].

Uchinchi davr 2005-yildan 2008-yilgacha bo'lgan davrni qamrab olgan. Mazkur davr uy-joy sohasida kredit-ipoteka munosabatlari rivoj topgan. Jumladan, 2006-yil 4-oktabrda qabul qilingan "Ipoteka to'g'risida"gi qonun uy-joy munosabatlariga taalluqli ipoteka munosabatlarini belgilab bergan bo'lsa, "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni bilan aholining ma'lum guruhlarini uy-joy bilan ta'minlashda kredit munosabatlari o'rnatildi. Shuningdek, mazkur davrda xususiy uy-joy mulkdorlarining shirkatlari tashkil etilgan bo'lib, qonunchilikda ularning huquqiy maqomi belgilab berilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 2006-yil 12-apreldagi "Xususiy uy-joy mulkdorlarining shirkatlari to'g'risida"gi qonuniga muvofiq, uy-joy mulkdorlarining shirkati deganda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda uy-joy mulkdorlarining uydan foydalanishni, uning saqlanishini birgalikda boshqarish va ta'minlash, umumiy foydalanishdagi obyektlarga egalik qilish va ulardan foydalanish shartlari tartibini aniqlash tushuniladi[15].

Mazkur davrda qishloq joylarida namunaviy loyihalar asosida uy-joylar qurish ishlari olib borilgan. Xususan, bu yo'nalishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009-yil 3-avgustdagi "Qishloq joylarda uy-joy qurilishi ko'lamini kengaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ 1167-son hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 26-oktabrdagi "Qishloq joylarida namunaviy loyihalar asosida "Qishloqqurilishinvest" injiniring kompaniyasi ishtirokida uy-joylar qurishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 280-sonli qarorlari qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ushbu qarori natijasida qishloq hududlarida uy-joylar qurilgan hamda ular aholiga kredit asosida berilgan. Shuningdek, mazkur qarorda uy-joy qurish sohasidagi asosiy atamalarga izohlar berib o'tiladi. Masalan, yakka tartibdagi quruvchi, injiniring kompaniyasi, pudratchi, maqsadli mablag'lar, arzon uy-joy, boshlang'ich badal va qonun asosidagi ipoteka kabi atamalarga to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, uy qurishning yangi tartiblarida yer ajratish masalasiga alohida e'tibor berilgan[16].

2011-yil 30-noyabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan va Senat tomonidan ma'qullangan "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonun asosida uy-joy ijarasida yangi tartiblar joriy qilingan. Ushbu qonunga asosan O'zbekiston Respublikasining "Ma'muriy javobgarlik to'g'risida"gi kodeksiga o'zgartirishlar kiritilgan. 2011-2015-yillarda ham qishloq hududlarida namunaviy loyihalar asosida uy-joylar qurish jarayoni davom ettirilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 14-yanvarda "2012-yilda qishloq joylarida namunaviy loyihalar bo'yicha yakka tartibdagi uy-joylarni qurish dasturi to'g'risida"gi PQ-1687-son qarori qabul qilinadi. Qishloq joylarida uy-joy qurilishi jarayoni qishloq aholi punktlarining arxitekturaviy-rejalashtirish qiyofasini yaxshilash, qishloq aholisining turmush darajasi va sifatini yakka tartibdagi uy-joylarni takomillashtirilgan namunaviy loyihalar bo'yicha qurish ko'lamini kengaytirish hisobiga oshirish, qishloqda tashqi muhandislik va transport kommunikatsiyalari, ijtimoiy va bozor infratuzilmasi obyektlarini rivojlantirish maqsadida olib borilgan. Mazkur dastur Osiyo taraqqiyot bankining

imtiyozli ipoteka kreditlarini jalb qilgan holda amalga oshirilgan bo'lib, "tayyor holda topshirish" shartlari asosida namunaviy loyihalar bo'yicha qishloq joylarda yakka tartibdagi uy-joylarni qurish ishlari olib borilgan[17].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистонда иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларни баҳолаш: айрим қонунлар ва амалиёт таҳлили. – Женева, 2021. – Б. 35.
2. ЎзМА, М.35 фонд, 1 рўйхат, 6 иш, 79 varaқ.
3. ЎзМА, М.35 фонд, 1 рўйхат, 6 иш, 33 varaқ.
4. Масалан, Ўзбекистон Республикаси давлат қурилиш ишлари қўмитасининг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига берган ҳисоботлари Ўзбекистон Миллий архивида сақланади. Қаранг: ЎзМА, М.35 фонд, 1 рўйхат, 29 иш, 8-9 varaқлар; ЎзМА, М.35 фонд, 1 рўйхат, 45 иш, 1-79 varaқлар;
5. Элмуродов М. Уй-жой билан боғлиқ муаммога дуч келдингиз... // Ҳуқуқ ва бурч. – 2011. – № 1. – Б.24.
6. Қасимова З. Якка тартибда уй-жой қуришнинг ҳуқуқий асослари: даврлаштириш, муаммо ва ечими // Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2008. – №2. – Б. 29.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 30 августдаги "Республикада кам қаватли уй-жой-хўжалик объектлари қуришни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 434-сонли қарори / <https://lex.uz/docs/893899>
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 7 апрелдаги "Якка тартибда уй-жой қурувчиларга ва уй-жой қуриш кооперативларига деворбоп материалларни имтиёзли нархларда сотиш тартиби тўғрисида"ги 191-сонли қарори / <https://lex.uz/docs/699148>
9. ЎзМА, М.35 фонд, 1 рўйхат, 6 иш, 8 varaқ.
10. ЎзМА, М.35 фонд, 1 рўйхат, 6 иш, 9 varaқ.
11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 31 июлдаги "Ўзбекистон Республикаси қуролли қучларининг ҳарбий хизматчиларига узоқ муддатли ипотека кредитларидан фойдаланган ҳолда квартиралар сотиб олиш ва якка тартибдаги уй-жойлар қуриш учун ер участкалари ажратиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида"ги 163-сонли қарори
12. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2012. – 22 сон. – 248 модда.
13. Қасимова З. Якка тартибда уй-жой қуришнинг ҳуқуқий асослари: даврлаштириш, муаммо ва ечими // Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2008. – № 2. – Б. 29.
14. Қасимова З. Якка тартибда уй-жой қуришнинг ҳуқуқий асослари : даврлаштириш, муаммо ва ечими // Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2008. – № 2. – Б. 29.
15. Қасимова З. Якка тартибда уй-жой қуришнинг ҳуқуқий асослари : даврлаштириш, муаммо ва ечими // Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2008. – № 2. – Б. 30.
16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 26 октябрдаги "Қишлоқ жойларда намунавий лойиҳалар асосида "Қишлоқ қурилиш инвест" инжиниринг компанияси иштирокида уй-жойлар қуришни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 280-сонли қарори / <https://lex.uz/docs/1531308>
17. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2012. – 3-4 сон. – 29 модда; 2013. – 2-сон. – 17 модда.

UO'K 321.01:303.425.6

ZAMONAVIY JAMIYATDA GENDER TENGLIGI MUAMMOSI

F.I.Maxmanazarova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolaning mavzusi - zamonaviy jamiyatda gender tengligi muammosi. Asarda sotsializm yillarida erishilgan xotin-qizlarning oliy ta'lim va fanga muvaffaqiyatli jalb qilinganligi qayd etilgan. Shu bilan birga, sezilarli raqam faqat fan va texnologiya sohasidagi martabani biri deb bilishadi. Maqolada e'tibor qaratilgan so'nggi o'n yillikdagi salbiy tendentsiya sonining turg'unligi fan nomzodi va doktori ilmiy darajalariga ega ayollar. Muallif degan xulosaga keling, feminizatsiya darajasi yuqori bo'lishiga qaramay turli jamiyatlarda ilm-fan va oliy ta'lim, mamlakat hali erishishdan uzoqdir bu sohalarida gender tengligi. salbiy hodisalar bilan bir qatorda, Ilmiy kasbga qiziquvchi yosh ayollar sonining ko'payishiga nisbatan ijobiy tendentsiya ham kuzatilmoqda.

Kalit so'zlar: gender tengligi, fan, ilmiy tadqiqotlar, bandlik, feminizm, yosh ayollar, ayollar tashkilotlari, jamiyatdagi gender tengligi roli.

Аннотация. Темой статьи является проблема гендерного равенства в современном обществе. В работе отмечается успешное привлечение женщин к высшему образованию и науке, достигнутое в годы социализма. Однако значительное число людей рассматривают только одну карьеру в области науки и техники. В статье акцентируется внимание на стагнации негативной тенденции числа женщин со степенями кандидатов и докторов наук

в последнее десятилетие. Автор приходит к выводу, что, несмотря на высокий уровень феминизации науки и высшего образования в различных обществах, страна еще далека от достижения гендерного равенства в этих сферах. Наряду с негативными событиями наблюдается и положительная тенденция увеличения числа молодых женщин, интересующихся научной профессией.

Ключевые слова: гендерное равенство, наука, научные исследования, занятость, феминизм, молодые женщины, женские организации, роль гендерного равенства в обществе.

Abstract. The topic of the article is the issue of gender equality in modern society. The work mentions the successful involvement of women in higher education and science achieved during the years of socialism. However, a significant number consider only one career in science and technology. The article focuses on the stagnation of the negative trend in the number of women with Ph.D. and Ph.D. degrees in the last decade. The author concludes that despite the high level of feminization in science and higher education in various societies, the country is still far from achieving gender equality in these areas. along with negative events, there is also a positive trend towards the increase in the number of young women interested in the scientific profession.

Key words: gender equality, science, scientific research, employment, feminism, young women, women's organizations, the role of gender equality in society.

Mintaqamizdagi mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishning turli bosqichlarida; Ayollar va erkaklar o'rtasidagi tenglikni ta'minlashdagi vaziyat va muammolar ham har xil. Biroq jamiyatda ham, oilada ham mavjud bo'lgan qadriyat va an'analar asosida ayollar va erkaklarning mehnat bozoridagi mavqeini va ularning ijtimoiy rollarini aks ettiruvchi umumiy tendentsiyalar mavjud [4]. Bir necha yillar oldin ayollar va erkaklar uchun, shu jumladan, mehnat va iqtisodiyot sohasida teng imkoniyatlarni kafolatlovchi qoidalar mavjud edi. Biroq, o'sha davrda ayollarning "ayollik" kasblari bilan shug'ullanish, bolalarni tarbiyalashga ko'proq vaqt ajratish tendentsiyasi mavjud edi; bir vaqtning o'zida davlat tomonidan ularga turli to'lovlar va imtiyozlar berildi. Ayollar avvalgi ishlariga erkin qaytishlari mumkin edi, chunki davlat ishsizlikdan himoyalaniшни kafolatlaydi. Shu bilan birga, erkaklar an'anaga ko'ra oila boquvchisi bo'lib, rahbarlik lavozimlarida yuqori lavozimlarni egallagan, biroq ayollarga 30 foizlik kvota ham kafolatlangan edi. O'tish davrida ko'plab ayollar o'z oilalarini boqish uchun iqtisodiyotning davlat sektoridan norasmiy sektorga o'tishga majbur bo'ldilar, lekin ayni paytda ijtimoiy himoya va ish bilan ta'minlanishdan mahrum bo'lishdi. Ayni paytda viloyatda ayollarning iqtisodiy faolligi ancha yuqoriligicha qolmoqda: har 100 erkakka 80 nafar mehnatkash ayol to'g'ri keladi. Shu bilan birga, iqtisodiy va kasbiy segregatsiya kuchayishi fonida jadal rivojlanayotgan va yuqori haq to'lanadigan sohalarida ayollar ulushi pasayishda davom etmoqda, O'g'il-qizlar har kuni o'z mahallalari va uylarida [2], shuningdek, ommaviy axborot vositalarida gender tengsizligiga guvoh bo'lmoqda, darsliklarda va ularga e'tibor qaratadigan kattalar orasida. Onalar ko'pincha g'amxo'rlik va uy ma'suliyatini o'z zimmlariga oladilar, otalar esa bir-birlariga turli darajadagi ma'suliyat yuklashlari mumkin. Bolalarga g'amxo'rlik qiluvchi past malakali, maosh to'lanmaydigan tibbiyot xodimlarining asosiy qismini ayollar tashkil qiladi; ularda ham o'z martabalarida ko'tarilish imkoniyati kam.

Bundan tashqari, maktablardagi ko'plab qizlar o'z ilmiy qiziqishlarini amalga oshirish uchun o'g'il bolalarga qaraganda kamroq rag'batlantiradilar. Buning bir qancha sabablari bor: qizlarning xavfsizligi, gigiyena va sanitariya talablariga e'tibor bermaslik, bu ularning muntazam ravishda darsga borishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ta'lim va malaka oshirishdagi gender nomutanosibligi ham kamsituvchi o'qitish usullari va ta'lim resurslarining natijasidir. Shu sababli, har 10 o'g'ildan 1 nafariga nisbatan, 15 yoshdan 19 yoshgacha bo'lgan har 4 nafar qizdan 1 nafari ortig'i ish bilan ta'minlanmagan, maktab yoki o'qishga kirmagan [1].

Biroq, erta hayotda dastlab bir nechta gender farqlari mavjud. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ishtirok etish qizlar va o'g'il bolalar orasida bir xil darajada keng tarqalgan va qizlar tug'ilishning omon qolish darajasi yuqori va ularning normal rivojlanishi ehtimoli ko'proq. Statistik ma'lumotlar mavjud bo'lgan har bir davlatda qizlar o'rta maktabni tamomlaganlar orasida o'g'il bolalarga qaraganda yaxshiroq o'qishadi.

Gender kamsitish eng zararli bo'lsa, u zo'ravonlikka aylanadi. O'n beshdan o'n Jamiyatning eng yuqori qatlamlari zararli gender stereotiplarini qo'llab-quvvatlaydi. Ular ba'zi davlatlarda ayollarga mulkni meros qilib olishni taqiqlovchi, qizlarning huquqlarini qo'llab-quvvatlamaydigan va hatto poymol etmaydigan qonunlar va amaliyotlarga singib ketgan. Gender normalari o'g'il bolalarga ham ta'sir qiladi. Masalan, erkalik haqidagi ijtimoiy g'oyalar bolalar mehnatini, to'da zo'ravonligini, maktabni tashlab ketishni va qurolli guruhlarga qo'shilishni rag'batlantirishi mumkin. Qizlar o'z maqsadlari cheklangan bo'lishiga yo'l qo'ymaydilar, hatto ular teng huquqlardan mahrum bo'lgan muhim to'siqlarga qaramay. 1995 yilda ushbu muammoni hal qiluvchi eng keng qamrovli siyosat kun tartibi bo'lgan Pekin Deklaratsiyasi va Harakatlar Platformasi imzolanganidan beri gender tengligi yo'lidagi global taraqqiyot izchil emas [3].

Maktabda o'qiyotgan paytda turmushga chiqayotgan yoki farzandli bo'lgan qizlar soni kam bo'lsa-da, maktabga yozilayotgan va bitirayotgan qizlar soni ortib bormoqda. Biroq, noto'g'ri qarashlar va buzg'unchi stereotiplar hali ham keng tarqalgan. Texnologik taraqqiyot va gumanitar inqirozlar keltirib chiqaradigan muammolarga qo'shimcha ravishda, qizlar zo'ravonlik, institutsional tarfakashlik, noto'g'ri ta'lim va hayotda cheklangan imkoniyatlar kabi doimiy muammolarga duch kelishmoqda.

Ayollar uchun mavjud bo'lgan iqtisodiy imkoniyatlar siyosiy hokimiyat, qonuniy huquqlar, moliyaviy xizmatlar, sog'liqni saqlash va ta'limdan foydalanishdagi gender tengsizliklari bilan cheklangan. Ayolning hayoti davomida ta'limdagi nomutanosibliklar kuchayib boradi va uning cheklangan imkoniyatlar va yomon iqtisodiy natijalardan qochishini qiyinlashtiradi.

Bundan tashqari, global pandemiya, zo'ravonlik, iqlim inqirozi va ayollarning jinsiy va reproduktiv salomatligi va huquqlariga kuchli zarba berish gender tengligi istiqbollarini yanada zaiflashtirmoqda. Ayollarga nisbatan zo'ravonlik darajasi hali ham yuqori va ayollar pandemiya gacha bo'lganidan ko'ra ko'proq qo'rqishadi. Bundan tashqari, global salomatlik, iqlim va gumanitar inqirozlar, ayniqsa, eng zaif ayollar va qizlar uchun zo'ravonlik xavfi ortib bordi. Afg'oniston va Amerika Qo'shma Shtatlari kabi turli mamlakatlarda ayollar va qizlar onalari va buvilariga qaraganda kamroq huquqlarga ega.

Tolibon Afg'onistonda ayollarning o'rta maktab va universitetlarda o'qishini noqonuniy qilib qo'ygan, bu BMTning gender tengligi bo'yicha 5-global maqsadidan bir qadam uzoqdir. Ayni paytda Eronda keng tarqalgan isyon ayollar va qizlarni Islom Respublikasi hamda hijob qonunlarini bekor qilishni talab qilish uchun safarbar qildi. Bu dunyodagi gender nomutanosibligining hozirgi holatiga oid 3 ta hayratlanarli statistika [5].

1. Gender tengligiga Yer yuzidagi hech bir xalqda erishib bo'lmaydi.

2015-yilda Global maqsadlar ratifikatsiya qilinganidan beri dunyoda gender tengligi yo'lida katta yutuqlarga erishilmadi. O'shandan beri davlatlarning uchdan bir qismi hech qanday taraqqiyotga erisha olmadi va ulardan o'n sakkiztasi gender tengsizligi yomonlashganiga guvoh bo'ldi, eng ko'p Venesuela, Afg'oniston, Jazoir, Belarus, Quvayt va Ekvador azob chekdi. Gender tengligi nuqtai nazaridan Sudan, Yaman, Afg'oniston va Chad 2022 yilda eng yomon davlatlar bo'ldi. Onalar o'limi va majburiy nikoh Janubiy Sudanda eng yuqori ko'rsatkichlardan hisoblanadi. Dunyoda erta tug'ish bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichlardan biriga ega, chunki qizlar o'rtasida erta turmush qurish amaliyoti keng tarqalgan, bu ham ayollarning ta'lim darajasini pasaytiradi. Yaman ayollari ajralish va bolalarni vasiylik qilishda teng huquqlarga ega emaslar va ularga erkak vasiyning rozilgisiz turmush qurishlari yoki tibbiy yordam olishlari mumkin emas. Ayrim ayollar "nomusli qotillik" qurboni bo'lish xavfi ostida, chunki sud tizimi ularni jinsiy va maishiy zo'ravonlikdan yetarlicha himoya qilmagan.

2. O'ta qashshoqlikda yashayotgan ayollar va qizlar soni taxminan 380 mln.

Bu kuniga 1,90 dollardan kam daromad oladigan AQSh aholisidan ko'p. Bundan ham yomoni, agar hozirgi tendentsiyalar davom etsa, 2030 yilga kelib, Afrikaning Sahroi Kabirdan janubida o'ta qashshoqlikda yashovchi ayollar va qizlar soni hozirgidan ko'proq bo'ladi. Grafik chizig'i bu tomonga burilmasligi kerak. Gender kambag'allik omili emas. Darhaqiqat, ayollar dunyodagi qashshoqlarning asosiy qismini tashkil qiladi. Nega? Ayollar kambag'allikdan nomutanosib ta'sir

ko'rsatadi, chunki ular erkaklarnikiga qaraganda ishlash, mulkka egalik qilish yoki ta'lim olish imkoniyatiga ega emaslar.

3. 1,2 milliarddan ortiq ayol va qizlar xavfsiz abort qilish imkoniyati cheklangan hududlarda yashaydi. Jinsiy va reproduktiv salomatlik va huquqlar (SRHR) abortdan foydalanish imkoniyatini o'z ichiga oladi, bu og'ir qashshoqlik va gender tengsizlikka qarshi kurashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biroq, ba'zi mamlakatlarda u hali ham noqonuniy, boshqalarida esa cheklangan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ayollar tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 15 yoshdan 49 yoshgacha bo'lgan 1,2 milliarddan ortiq ayol va qizlar abort qilish imkoniyati cheklangan mamlakatlar va mintaqalarda, 102 millioni esa butunlay ta'qiqlangan hududlarda istiqomat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Amirkhanyan H, Krawczyk MW, Wilamowski M. Gender inequality and national gender gaps in overconfidence.
2. Fisher B, Naidoo R. The geography of gender inequality.
3. Stoet G, Geary DC. A simplified approach to measuring national gender inequality.
4. Maceira HM. Economic benefits of gender equality in the EU.
5. Minasyan A, Zenker J, Klasen S, Vollmer S. Educational gender gaps and economic growth: A systematic review and meta-regression analysis.

UO'K 93/94

XIX ASR OXIRI- XX ASR BOSHLARIDA UMUMIY OVQATLANISH MASKANLARI FAOLIYATI XUSUSIDA

(O'zbekiston misolida)

B.U.Nasirov, PhD, dots., O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada muallif tomonidan XIX asr oxiri- XX asr boshlarida umumiy ovqatlanish tizimi, an'analar, keyinchalik undagi o'zgarishlar, sohaga xizmat ko'rsatishning yangi turlarining kirib kelishi, rivojlanishi hamda bu o'zgarishlarga mahalliy aholining munosabati yoritilgan.

Kalit so'zlar: an'ana, zavod, choyxona, restoran, bufet, umumiy ovqatlanish, xizmat ko'rsatish, sovet hokimiyati, soha, aholi.

Аннотация. В статье автор описывает систему общественного питания, традиции, последующие изменения в ней, внедрение и развитие новых видов обслуживания в конце 19 - начале 20 веков, а также реакцию местного населения на эти изменения.

Ключевые слова: традиция, фабрика, чайхана, ресторан, буфет, общественное питание, сервис, Советская власть, промышленность, население.

Abstract. In the article, the author describes the catering system, traditions, subsequent changes in it, the introduction and development of new types of service in the late 19th and early 20th centuries, as well as the reaction of the local population to these changes.

Key words: tradition, factory, tea house, restaurant, buffet, catering, service, Soviet power, industry, population.

Aytish joizki, istiqolol tufayli o'zbek xalqining ko'p asrlik boy tarixiy, ilmiy, madaniy, ma'naviy va diniy merosini o'rganish hamda undan xalqning bebaho mulki sifatida foydalanishga keng yo'l ochildi. Ilm-fanda esa turli tarixiy manbalarni o'rganib, tahlil qilish, tanqidiy baholash, to'g'ri talqin qilish va tariximizning haqqoniy va to'liq manzarasini ochishga keng imkoniyat yaratildi. Zero, istibdod yillarida hukmron mafkura g'oyalarining ustivorligi o'zbek ma'naviyati, urf-odatlar va qadriyatlarining har jihatdan kamsitilishiga olib keldi.

Ma'lumki, ijtimoiy hayotni xizmat ko'rsatish sohasisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Darhaqiqat, ijtimoiy-maishiy infrastrukturalar ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni bajarishi bilan birga, kishilarning bo'sh vaqtdan unumli foydalanishiga o'z ulushini qo'shadi. Shuningdek, aholining turmushida bu sohaning muhim o'rni mavjud.

Ijtimoiy infrastrukturalarining bir tarmog'i hisoblangan umumiy ovqatlanish tizimi [1] kishilar hayotida alohida o'ringa ega bo'lib, unda ishning to'g'ri tashkil etilishi, sharoiti, sifati, aholining ehtiyoj va takliflarini inobatga olinishi o'z o'rnida muassasa rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu borada dunyo mamlakatlarida aholining hayotiy faoliyatini ta'minlash va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida xizmat ko'rsatish sohasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni davrda xorijiy davlatlar yalpi ichki mahsuloti tarkibida xizmatlar sohasining ulushi yuqori bo'lib, jumladan, Monakoda – 95,1 foizni, Luksemburgda – 86,0 foizni, Maltada – 80,6 foizni, AQShda – 79,6 foizni, Kiprda – 78,3 foizni, Fransiyada – 77,6 foizni, Belgiyada – 76,1 foizni, Gresiyada – 75,7 foizni hamda Buyuk Britaniyada – 74,5 foizni tashkil etmoqda [2].

Sovet hokimiyati umumiy ovqatlanish muassasalaridan moliyaviy foyda ko'rishga harakat qilgan. Xususan, 1924 yilda Toshkent “yangi” shahar soveti shahardagi barcha restoranlar, oshxonalar va tamaddixonalar kechasi 23.00 dan keyin tashrif buyuradigan kishilar hisobiga 2 foizlik marka yopishtirish haqida buyruq berilgan [3].

Umumiy ovqatlanish tizimi aholining turmush darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu soha inson ehtiyojlarini qondirish va uning rivojlanishi uchun sharoit yaratish kabi muhim hayotiy vazifalarni bajaradi.

Umuman “umumiy ovqatlanish” termini xonadondan tashqarida tayyorlanadigan ko'p miqdorda taomlar ma'nosini ham anglatadi. G'arbiy Yevropa, AQSh va Yaponiya kabi davlatlarning amaliyoti shuni ko'rsatadiki, umumiy ovqatlanish muassasalariga yo'naltirilgan investitsiyalar tez o'zini oqlaydi. Xorijiy davlatlarda yarim avtomashlashgan yoki to'liq avtomatlashgan oshxona va kafelar, shuningdek “fast-fud” kabi taomlar tayyorlaydigan kafeteriyalar, gril-barlar hamda “shved stoli” ko'rinishidagi bufeti mavjud restoranlar va shu kabilar ovqatlanish maskanlari mavjud oshxonalar ancha mashhur [4].

Bugungi kunda jahon mamlakatlarida inson omili barcha jabhalarda asosiy o'rin tutadi. Shu sababli qator xorijiy tadqiqotlarda O'zbekiston aholisining hayot tarzi, ijtimoiy tarixini o'rganishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu tadqiqotlar bo'yicha muhim ilmiy natijalar qo'lga kiritilgan.

Rossiya imperiyasi o'lkashunoslari B.Xanikov, P.I.Nebolsin va I.Gayerlar mahalliy aholining an'anaviy taomlari to'g'risida fikr bildirganlar. Jumladan, B.Xanikov Buxoro xonligi hududida yetishtirilgan meva va poliz mahsulotlari, P.I.Nebolsin esa buxoroliklarning choy ichish odati (shirchoy va go'shtli taomlar) hamda M.Gayer Buxoroda turli qandolatchilik mahsulotlarini ishlab-chiqilishiga oid ma'lumotlarni qayd etishgan [5]. O'z o'rnida, buxoroliklarning ovqatlanish tartibi xususida to'xtalib, ularning eng sevimli taomi palov va turli shirinliklar, mevalar bilan to'ldirilgan dasturxon to'g'risida ma'lumot bergan. XIX asr oxiri XX asr boshiga oid amirning kundalik ovqatlanish tartibi va kambag'al xalq o'rtasidagi farqlar A.Fitrat va M.S.Andreev hamda O.D.Chexovichlarning asarlarida qayd etilgan [6].

Rossiya imperiyasi hukumatining ichimlik savdosi 1876 yildagi me'yor asosida belgilanishi ham alohida ko'rsatib o'tilgan. O'z o'rnida, vino do'konlarini tashkil etishda 500 nafargacha (ayol va erkak) bo'lishi, bu ko'rsatkich do'konlar miqdoriga ta'sir etishi e'tirof etiladi [7].

Shu o'rinda, mehmonxonalar, spirtli ichimliklar savdosi bilan shug'ullanuvchi do'konlarda rus va xorijiy o'tkir ichimliklarni (pivo, porter va “med” ichimliklari) sotishga ruxsat berilishi ma'lum qilingan [8].

XX asr 80-yillari oxirida Turkiston general-gubernatoriga Turkiston o'lkasi aksiz yig'imlar boshqaruvchisi xat orqali murojaat qiladi [9]. Unda, Turkiston o'lkasi va Sirdaryo viloyati hududida rus aholi manzilgohlari mavjudligi bayon etilib, viloyat boshqaruvi va General gubernator Kengashi ularga ichimlik savdosiga oid faoliyat olib borishga ruxsat bermayotgani qayd etiladi. Ushbu hududlarda bo'za kabi ichimliklar savdosi rivojlangani, qo'l bola ichimliklar mavjudligi e'tirof etilib, bu ulgurji omborlarni ochishini taklif qiladi [10].

Bu borada, XX asr yangi o'zbek adabiyotining ulkan namoyandasi, o'zbek romanchiligining asoschisi. 20-yillardagi muhim ijtimoiy-madaniy jarayonlarning faol ishtirokchisi bo'lgan Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanida Toshkentning Chuqur qishloq degan joyida qozoqlar tomonidan bo'zaxonalar tashkil etilgani, unda maxsus hujralari bo'lganligi qayd etiladi [11]. Shuningdek, bu yerda bo'zalarning turlari bo'lib, mashshoyixlar xizmat ko'rsatgani e'tirof etiladi [12].

Shu davrdan, yoshlar orasida pivo ichimligini ichishi M.Behbudiyning “Padarkush” dramasida ham tasvirlangan [13].

Ta'kidlash joizki, ushbu yillarda joylarda spirtli ichimliklarni ishlab chiqarishga mo'ljallangan zavodlarni qurishga, omborlarni tashkil etishga hamda turli spirtli mahsulotlari bilan savdo qiluvchi ovqatlanish maskanlarini tashkil etishga e'tibor qaratilgan. Masalan, *XIX asr 70-yillariga oid choyxona*.

Shu davrda Yangi Marg'ilon hududida 2 ta pivo, 1 ta aroq ishlab chiqarish zavodi, 1 tadan pivo va vino ombori, 1 ta rus uzum vinosi bilan savdo qiluvchi, 3 ta ichkilikga mo'ljallagan uy hamda 1 ta bufet tashkil etilgan bo'lsa, Qo'qonda 4 ta rus uzum vinosi bilan savdo qiluvchi, 1 ta bufet, Andijonda 5 ta rus uzum vinosi bilan savdo qiluvchi, 1 ichkilik sotuvchi maskan bo'lgan. Albatta, bu ko'rsatkichlar o'sha davrda, Samarqand hududida Samarqand, Jizzax va Katta-qo'rg'on hududlarida nisbatan oz bo'lsa-da mavjud bo'lgan [14]. Rus oziq-ovqat sanoatiga tegishli bufetlar va ichkilik bilan bog'liq maskanlar, shu davrda shahar kesimida rus aholisiga nisbatan nechtdan to'g'ri kelayotgani tahlil qilingan [15]. Biroq, mahalliy aholining turli oshxona va choyxonalarni rivojlantirish kabi masalalarga e'tibor qaratilmaydi.

Ta'kidlab o'tish lozimki, Turkiston general gubernatorligi faoliyatida ichimlik bilan bog'liq maskanlarni rivojlanishi va muammolari masalasi tahlil qilib borilgan.

Shu davrdan, yangi ko'rinishdagi ovqatlanish, dam olish yoki ichkilik maskanlarida turli o'yinlar tashkil etib borilgan. Masalan, farg'ona viloyatidagi Yangi Marg'ilonda savdogar Vittega tegishli mehmonxona va 2 ta pivoxonada bilyard mavjud bo'lgan [16].

Arxiv fondining Toshkent shahri ruslar istiqomat qiladigan qismi Politsiya boshqarmasiga teshgishli yig'ma jildida 1904 yilga oid choyxonalar bo'yicha bir qator ma'lumotlar keltiriladi. Xususan, Sirdaryo viloyat harbiy gubernatori nomiga General Gubernator vazifasini bajrauvchi general leytenant Matsievskiy tomonidan murojaat yuboriladi. Unda Matsievskiy Janarboevaga tegishli choyxonaini yopishga yetarli asos topa olmayotganligini bayon qiladi [17]. Bu holat o'z-o'zidan Rossiya imperiyasi hududiy rahbarlari tomonidan mahalliy aholining kundalik hayotida muhim ahamiyat kasb etgan choyxonalarni, turli bahonalar bilan yopilishi uchun yillar mobaynida politsiya vakillari kuzatuv va asos izlaganligini tasdiqlaydi.

Bozordagi choyxona

XIX asr 70-yillari manti sotuvchi.

XIX asr 70-yillariga oid choyxona

Qovurilgan baliq sotuvchi

*Kabobxona joylashgan bostirma.
XIX asr oxiri.*

XIX asr oxiriga kelib O'rta Osiyoda "Rivera", "Parij", "Shimol" (Samarqand), "Regina", "Buffa", "Anona" (Toshkent) kabi restoranlar faoliyat ko'rsatib, unlarda faqat yuqori tabaqa vakillariga xizmat ko'rsatilgan [18].

Toshkent shahar dumasida 1912 yil 18 yanvar kuni o'tkazilgan majlisda bir qator yevropa millatiga mansub va mahalliy kishilar tomonidan spirtli ichimliklar savdosi bilan shug'ullanuvchi

bufet, issiq taomli pivoxonalar ochish bo'yicha arizalari o'rganilib chiqilgan [19]. XX asrning 30-yillarda qizil choyxonalar tashkil etilib, turli mavzularda ma'ruzalarni tashkil qilish, gazeta va jurnallarni o'qish ishlar keng ko'lamda olib borilgan. Ya'ni, sovet hokimiyati o'z g'oyalarini aholiga singdirishda ular uchun uzoq davrdan buyon an'anaviy bo'lgan choyxonalardan ustalik bilan foydalanishga harakat qilgan. Qizil choyxonalarni jadal sur'atlar bilan o'sishi natijasida, 1937 yil respublikada ularni soni 3437 tani tashkil etgan. Shu o'rinda Buxoro viloyatida -700 ta bo'lgan. Buxoro viloyatidagi qizil choyxonalarda bir yilda 4176 ta ma'ruza va nutqlar o'qilgan. 1939 yil 1 yanvar holatida, O'zbekistondagi qizil choyxonalar soni 4073 tani tashkil etdi [20]. 1940-1945 yillarda O'zbekistonda aholiga umumiy ovqatlanish tizimi bo'yicha xizmatlar ko'plab idora va tashkilotlar tomonidan amalga oshirildi. Jumladan, harbiy savdo, O'zmaxsus savdo, bosh savdo, temir yo'l bufet, daryo floti, matlubot uyushmasi va boshqa idoralar faoliyat olib bordi [21].

Sovet davrida umumiy ovqatlanish tizimi tarkibida fabrika-oshxona, tayyorlov, oshxonalar, uy oshxonalari, restoranlar, choyxonalar, kafe, tamaddixonalar va bufetlar faoliyat yuritishar edi. Ularning bir qismi ish va o'qish joylarida aholiga xizmat ko'rsatib, taomlarni tayyorlash uchun harajatlarning ma'lum qismi o'sha tashkilotlar, muassasalar va o'quv yurtlari zimmasida bo'lar edi [22].

Umumiy ovqatlanishning ommaviy rivojlanishida tarmoqda sodir o'zgarishlar misolida, yuqori mexanizatsiyalashgan muassasalarning tashkil etilishi, ularni tayyor va yarim mahsulotlar, konservali hamda muzlatilgan tayyor taomlar bilan ta'minlash muhim ahamiyat kasb etgan [23].

Keyingi davrlarda esa, umumiy ovqatlanish korxonalarining milliy bayramlarda mahalliy aholi ehtiyojlariga mos ravishda taom pishirganligi tanqid ostiga olindi. Jumladan, xalqimizning qadimiy tarixi bilan bog'liq qadriyatlaridan biri Navro'z bayrami kunlarida respublikadagi bir qancha savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarida un mahsulotidan tayyorlanadigan taomlar hamda qandolat mahsulotlarini tayyorlash va sotish ishlari amalga oshirilayotganligi O'zbekiston Savdo vazirligi tomonidan qattiq tanqid qilindi. Buning amaliy isboti sifatida barcha savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari kelgusida o'z faoliyatlarida Navro'z bayrami timsolini anglatuvchi taomlarni sotib olishi, tayyorlash hamda aholiga sotishi ta'qiqlandi [24].

Xulosa tariqasida aytish joizki, aholi kundalik turmushida muhim ahamiyat kasb etgan umumiy ovqatlanish tizimida XIX asrning oxiri va XX asrning boshida transformatsion jarayonlar yuz berib, xizmat ko'rsatishning yangi ko'rinishlari kirib keldi. O'z o'rnida, yillar mobaynida qator holatlarda umumiy ovqatlanish muassasalarining aholi turar joyida, keyinchalik ish va o'qish joylarida barpo etilishga keng e'tibor qaratilib, xizmat ko'rsatishning yangi ko'rinishlari tashkil etildi. Biroq, xizmat ko'rsatishning yangidan-yangi turlari kirib kelgan bo'lsada, uzoq tarixga ega bo'lgan choyxonalarga aholining ehtiyoji baland bo'lganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Umumiy ovqatlanish korxonalariga quyidagilar kiradi: Fabrika-kuxnya, fabrika-tayyorlov joyi, oshxonalar
2. 20 стран мира с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВВП. <http://infotables.ru/statistika/43-ekonomicheskaya-statistika-stran-mira/426-struktura-vvp-stran-mira-tablitsa>.
3. 20 стран мира с наибольшей долей сферы услуг в структуре ВВП. <http://infotables.ru/statistika/43-ekonomicheskaya-statistika-stran-mira/426-struktura-vvp-stran-mira-tablitsa>.
4. Казакова Т.И. Зарубежный опыт работы организаций общественного питания.// Вестник НГИЭИ, 2014. –С.70-71.
5. Шодмонова С. Ўзбекистон шаҳарларидан трансформация жараёнлари (1917-1941 йиллар). –Тошкент: Adabiyot uchunlari, 2015. –Б. 151.
6. Курбонова М.Б. Бухоро воҳаси ўзбек ва тожикларининг анъанавий таомлари (XIX аср охири-XX аср боши). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация. –Тошкент, 1994. – Б. 9.
7. Курбонова М.Б. Кўрсатилган манба. – Б. 4-10.
8. Ўз МА, И-1-Р-фонд, 16-рўйхат, 1939- йиғма жилд, 2-13-варақлар.
9. Ўз МА, И-1-Р-фонд, 16-рўйхат, 1939- йиғма жилд, 14-варақ.
10. Ўз МА, И-1-Р-фонд, 16-рўйхат, 1939- йиғма жилд, 82-варақ.
11. Ўз МА, И-1-Р-фонд, 16-рўйхат, 1939- йиғма жилд, 82-варақ.
12. Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар. (Электрон ресурс: Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар (роман) - www.ziyouz.uz).
13. Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар. (Электрон ресурс: Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар (роман) - www.ziyouz.uz)
14. Бехбудий М. Танланган асарлар. –Тошкент: Маънавият, 1999. –Б.45.

15. Ўз МА, И-1-Р-фонд, 16-рўйхат, 1939- йиғма жилд, 109-варақ.
16. Ўз МА, И-1-Р-фонд, 16-рўйхат, 1939- йиғма жилд, 109-варақ.
17. ЎзМА, И-19-Р-фонд, 1-рўйхат, 5304- йиғма жилд, 2-3-варақлар.
18. ЎзМА, И-462-Р-фонд, 1-рўйхат, 333-йиғма жилд, 16-варақ.
19. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 9-жилд. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2005. (Электрон шакли)
20. ЎзМА, И-1-Р-фонд, 23-рўйхат, 45-йиғма жилд, 50-54-варақлар.
21. Бешимов Р. Победа культурной революции в кишлаках Узбекистана (1933-1941 года) По материалам Бухарской и Самаркандской областей. Дисс... канд. ист. наук –Ташкент. 1963. – С. 180.
22. Ўз МА, Р.91-фонд, 11-рўйхат, 10-иш, рақамсиз варақ.
23. Ильющенко Д.В. Культура общепита в 1970-х и 1980-х годах: достижения и проблемы.// Вестник МГУКИ. 2015. №2 (64). – С. 97.
24. Ильющенко Д.В. Культура общепита в 1970-х и 1980-х годах: достижения и проблемы.// Вестник МГУКИ. 2015. №2 (64). – С. 98.
25. Ўз МА, Р.91-фонд, 11-рўйхат, 2196-иш, 131-135-варақлар.

UO’K 379.8

MUSTAQILLIK YILLARIDA NAMANGAN VILOYATIDA MILLIY MADANIY MARKAZLAR FAOLYATI

M.R.Norinov, o’qituvchi, Namangan Muhandislik texnologiya instituti, Namangan

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Mustaqillik yillarida Namangan Viloyatidada tashkil etilgan Tojik, Qirg’iz, Rus, Koreys milliy madaniy markazlarining tashkil etilishi va uning faoliyati, va o’zga millat vakillariga Namangan viloyatidagi e’tibor, o’zga millat vakillarining O’z an’ana va urf odatlarini nishonlashlari uchun yartatilgan shart sharoitlar haqida so’z boradi.*

Kalit so’zlar: *Millat, an’ana, marosim, markaz, urf-odat, qadriyat, madaniyat, millatlararo totuvlik, markaz, do’slik uyi.*

Аннотация. *В данной статье рассмотрены организация и деятельность таджикских, кыргызских, русских, корейских национальных культурных центров, созданных в Наманганской области в годы независимости, а также внимание, уделяемое другим национальностям Наманганской области, традициям представителей другие национальности, и это относится к условиям, созданным для них, чтобы праздновать свои традиции.*

Ключевые слова: *Нация, традиция, обряд, центр, обычай, ценность, культура, межнациональное согласие, центр, дом дружбы.*

Abstract. *In this article, the organization and activity of the Tajik, Kyrgyz, Russian, Korean national cultural centers established in the Namangan Region during the years of independence, as well as the attention paid to other nationalities in the Namangan Region, the traditions of representatives of other nationalities and it refers to the conditions created for them to celebrate their traditions.*

Key words: *Nation, tradition, ceremony, center, custom, value, culture, inter-ethnic harmony, center, house of friendship.*

O’zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo’lga kiritgach, eng avvalo, ko’p millatli xalqimizning tinchligi va millatlararo totuvlikni saqlash, ularning urf odatlari va an’analarini nishonlashga keng shart - sharoit yaratib berishni o’z oldiga maqsad qilib qo’ydi. Xususan O’zbekiston respublikasi konstitutsiyasining bir nechta moddalarida millatlararo munosabatlarga oid normalar belgilab qo’yildi.

Masalan, bosh qomusimizning 8-moddasida “O’zbekiston xalqining millatidan qat’iy nazar, O’zbekiston fuqarolari tashkil etadi [1].” deyiladi. Bunday norma jahonning biror bir davlatning konstitutsiyasida uchramaydi. Unda konstitutsiya darajasida “O’zbekiston xalqi” tushunchasiga aniq va ravshan tarif berilgan. O’zbekiston xalqini tashkil etuvchi barcha millat va elatlarning urf odatlari va an’analarini hurmat qilinishi kafolatlandi. O’zbekiston fuqarolaring milliy tengligi ta’minlanish maqsadida turli amaliy ishlar olib borildi.

Masalan, 1989- yilda Madaniyat vazirligi qoshida mamlakat millatlararo madaniyat markazlari tashkil etildi. Uning tarkibida 12ta, jumladan, Qozoq, Kares, Ozarbayjon, Tojik madaniyat markazlari faoliyat ko'rsata boshladi [2]. Agar 1992-yil 10 ta milliy-madaniy markazlar ish olib borgan bo'lsa, 1995-yilda ularning soni 72 taga, 2003-yilga kelib esa, 135 taga yetdi. Ular respublika madaniy markazlari, viloyat, shahar, tuman madaniy markazlaridan iborat bo'ldi [3]. Bugungi kunda ularning soni 140 dan ortiqni tashkil etadi. Bu milliy madaniy markazlar O'zbekistonda yashovchi millat va elat vakillarining milliy madaniy ehtiyojlarini qondirish, ularning urf odatlari va an'alarini saqlab qolish, qolaversa, o'zga millat vakillariga hurmat va ehtirom ko'rsatishga xizmat qiluvchi jamoat tashkilotlardir.

Mustaqillik yillarida Namangan viloyatida ham milliy madaniy markazlar tashkil etila boshladi. Namangan viloyatida azaldan ko'p millatli xalqlar istiqomat qilib kelmoqda. Viloyatda mustaqillik yillarida Tojik, Qirg'iz, Kares, Rus, Yaxudiy milliy madaniy markazlari tashkil etildi. Keyinchalik Yaxudiy milliy madaniy markazi faoliyati tugatildi.

Tojik Milliy madaniy markazi: O'zbek va Tojik xalqlarini umumiy tarix, yaxshi qo'shnihilik, o'zaro hurmat va ishonch, o'xshash an'alar birlashtirib turadi. Bu ikki xalq azaldan bir daryodan suv ichgan, qarindoshlik rishtalari bilan bog'langan. Bugungi kunda viloyatning Kosonsoy, Chust, Pop tumanlarida 300 mingdan ortiq Tojik millatiga mansub kishilar "O'zbekiston umumiy uyimiz" shiori ostida yashab istiqomat qilib kelmoqda [4]. Xususan, Davlatobod tumanida ikki qavatli zamonaviy sharoitlarga ega bo'lgan "Do'stlik uyi"da viloyatdagi Koreys, Rus, Qirg'iz milliy madaniy markazlari qatorida viloyat Tojik milliy madaniy markazi ham samarali faoliyat yuritmoqda. Izchil ish olib borishlari uchun alohida zal, markaz raisi va ma'naviyat xonalari ajratilgan. Unda tojik millatining uzoq asrlarga borib taqaladigan tarixi, urf-odatlari, qadriyatlari, liboslari va milliyligini o'zida aks ettiruvchi buyumlardan iborat ajoyib ko'rgazmalar tashkil etilgan.

Markaz qoshida O'zbekiston va Tojikiston xalq artisti, varziklik Matluba Dadaboevaning volidai muhtaramasi xotirasiga atab, "Xayriniso momo" folklor etnografik ansambli tashkil etilgan bo'lib, uning a'zolari viloyatda o'tkazib kelinadigan turli bayram tadbirlari va do'stlik festivallarida dildash xonishlari bilan faol ishtirok etib kelishadi.

Qirg'iz milliy madaniy markazi: Namangan viloyatida Qirg'iz millatiga mansub kishilar Chust, Yangiqo'rg'on, Uchqo'rg'on, Uychi, Norin, CHortoq va Kosonsoy tumanlarida yashab istiqomat qilib kelmoqda [5]. Ularning bugungi kundagi umumiy soni 22000 dan ziyodni tashkil etib, Millat vakillari o'zlarini milliy an'ana va urf odatlarini nishonlab kelmoqda [6]. Bulardan Qirg'iz millatining har yili nishonlanib kelinadigan "Oq qalpoq" marosimi diqqatga sozovordir. Bu kuni har bir Qirg'iz millatiga mansub erkaklar o'zlarining milliy bosh kiyimi oq qalpoqni boshiga kiyib birgalikda milliy kuy qo'shiqlarni aytib bayram nishonlaydi. Bundan tashqari Qirg'iz xalqida milliy dostonchilik yaxshi rivojlangan bo'lib, manas dostoni og'izdan - og'izga o'tib shu kungacha yashab kelmoqda. Dostonda qirg'iz xalqining urf-odatlari, e'tiqodlari, turmush tarzi, geografiyasi, davlat barpo etish an'analari, ularning moddiy va ma'naviy qadriyatlari to'g'risida batafsil ma'lumotlar berilgan [7]. Manas eng katta epos sifatida jahon rekordlar kitobiga va YuNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga 4- dekabr kuni kiritilgan bo'lib, ayni shu kuni Qirg'izistonda "Manas" eposi kuni sifatida nishonlanadi.

Bugungi kunda Mamlakatimizda istiqomat qilib kelayotgan Qirg'iz millatiga mansub bo'lgan fuqarolarning o'z millatiga xos urf odatlari va milliy an'alarini nishonlash uchun keng shart sharoitlar yaratilib kelinmoqda. Qirg'iz millatiga mansub bo'lgan fuqarolar Qirg'iz milliy madaniy markazi tomonidan tashkil etilgan "O'zbekiston – umumiy uyimiz", "Yagona osmon ostida", "Qo'shning tinch - sen tinch" mavzularida faol ishtirok etib kelmoqda.

Koreys milliy madaniy markazi: Koreys milllati yurtimizda milliy ozchilikni tashkil etuvchi millatdir. 1989-yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda 183 ming koreys ro'yxatga olingan [8]. Namangan viloyatida ularning soni 2000 ga yaqinni tashkil etadi [9]. Namangan viloyatida Koreys milliy madaniy markazi 1989 yil noyabr oyida tashkil etilgan bo'lib, kores millatiga mansub fuqarolarga milliy an'ana va urf odatlarini nishonlash uchun keng imkoniyatlar yaratilib berilgan. Jumladan, "Sollal" (sharqiy qamariy taqvim bo'yicha Yangi yil), "Ovol Tano", "Chuseok" milliy bayramlari nishonlanib kelinmoqda. Bundan tashqari viloyat koreys milliy

madaniy markazi tomonidan tashkil etilgan “O‘zbekiston – umumiy uyimiz”, “Yagona oilada”, “Birlashaylik, do‘stlar”, “Ona tillar kamalagi”, “Millatlararo tinchlik, do‘stlik va totuvlik”, “Haqiqatimiz millat – inson”, “Ezgulik, tinchlik va totuvlikda yashashga o‘rganamiz”, “Millatlararo tinchlik, do‘stlik va totuvlik”, “Biz abadiy xotirani asraymiz”, “O‘zbekiston – mening uyim, mening taqdirim” va boshqa tadbirlar nishonlanib kelinmoqda. Milliy madaniy markaz o‘z oldiga koreys milliy urf-odatlarini va marosimlarini asrab-avaylash, yoshlarda o‘zga xalqlarga, O‘zbekiston hududida yashovchi xalqlarning milliy an‘analari va madaniyatiga nisbatan bag‘rikenglik ongini va hurmatli munosabatni shakllantirishni maqsad qilib olgan. Markaz faoliyatiga oid maqolalar “Namangan pravda” gazetasida doimiy ravishda e‘lon qilinib, Mahalliy televideniya va vaqti-vaqti bilan yoritib borilmoqda.

Rus milliy madaniy markazi: Rus xalqining madaniyati, tili, an‘analari, urf-odatlarini avaylab asrashda, shu asosda o‘zbek va rus xalqlari o‘rtasidagi do‘stlik va hamkorlik aloqalarini rivojlantirishda 1994-yili tashkil etilgan [10]. O‘zbekiston rus madaniy markazi va uning joylardagi bo‘linmalari muhim rol o‘ynamoqda. 1994-yilda tashkil etilgan O‘zbekiston Rus madaniyati markazi rus madaniyati, tili, an‘analari, urf-odatlarining ma‘naviy qadriyatlarini asrab-avaylash, shu asosda do‘stlik va hamkorlikni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Namangan viloyati Rus milliy madaniy markazida Rus millatining an‘analarini hurmat qilishga ham katta e‘tibor beriladi. Namanganda ham har yili yanvarda «Rojdestvo» kechalarini, bahorda «Maslenitsa» bayramini o‘tkazish an‘anaga aylangan. Aprel-may oylarida «Pasxa» kechalari, «Igray, garmon», «Teatrnaya vesna» va «Russkaya pesnya» festivallari o‘tkazib kelinadi.

Xulosa qilib aytganda bugungi kunda Namangan viloyatida 45 ga yaqin turli millat vakillari istiqomat qilib kelmoqda. Har bir millat vakillari O‘zlarini O‘zbekiston Respublikasining teng huquqli fuqarosi deb biladi. O‘zga millat vakillarining Milliy an‘ana va marosimlarini nishonlashi uchun respublikamizning har bir viloyat va tumanlarida shart sharoitlar yaratilib berilgan. Buning uchun milliy madaniy markazlar doimiy faoliyat olib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston respublikasi konstitutsiyasi. Toshkent: “O‘zbekiston” 2023.
2. Narzulla Jo‘rayev. “O‘zbekiston tarixi” 3-tom. Toshkent: “Sharq” 2011. 296-bet.
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Milliy-madaniy_markazlar
4. Наманган вилояти тожик миллий маданият маркази кутубхонаси. Бир дуторнинг икки тори. “Namangan” 2022.16-bet
5. Namangan viloyati Qirg‘iz milliy madaniy markazi joriy arxiv fondi.
6. Namangan viloyati Qirg‘iz milliy madaniy markazi 2023 yil hisoboti.
7. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/uzb/avryasyadan/qirgiz-milliy-dostoni-manas/60f1ceed01a30a937c9ebc5c>
8. https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbekistondagi_koreyslar.
9. Namangan viloyati koreys milliy madaniy markazi joriy arxiv fondi.
10. <https://interkomitet.uz/culture-centers/18?nav=about>

UO‘K 94(3)

O‘ZBEKISTON HUDUDINING IBTIDOIY MANZILGOHLARI TARIXI

S.B.Nurmetov, stajyor-o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi, Urgench innovatsion universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonning tabiiy-ijtimoiy hududlarida manzilgohlarning vujudga kelishi va rivojlanish tarixi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: O‘rta Osiyo, Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Turon, Selug‘ur, Ko‘lbuloq, Obirahmat, Xo‘jakent, Teshiktosh, A.Temur, Qo‘tirbuloq, Zirabuloq, Samarqand, Bo‘zsuv, Qo‘shilish.

Аннотация. В статье анализируется история возникновения и развития поселений в природных и социальных регионах Узбекистана.

Ключевые слова: Средняя Азия, Амударья, Сырдарья, Зарафшан, Туран, Селугур, Кольбулок, Обирахмат, Ходжакент, Тешикташ, А. Темур, Котирбулок, Зирабулок, Самарканд, Бозсув, Кушилиш.

Abstract. *The article analyzes the history of the emergence and development of settlements in the natural and social regions of Uzbekistan.*

Key words: *Central Asia, Amudarya, Syrdarya, Zarafshan, Turan, Selugur, Kolbulok, Obirakhmat, Khojakent, Teshiktash, A. Temur, Kotirbulok, Zirabulok, Samarkand, Bozsuv, Kushilish.*

Kirish. Jahon hududi yuzasi o'ziga xos geografik muhiti, iqlim-landshaft ta'sirida odamzotning o'zlashtirishi, tabiiy manbalari jihatdan bir-biridan farqlanishi ma'lum chegaralarga ega bo'lgan bir nechta qismlaridan iborat bo'lgan. Mana shunday tarixan shakllangan tabiiy-geografik qismlardan biri O'rta Osiyo Turan pasttekisligi geografik holatini namoyon qilib, yer geologiyasi taraqqiyoti natijasida bir nechta fizik-geografik qismlar shakllangan. Mazkur pasttekisliklar markazida joylashgan O'zbekiston o'ziga xos tabiati, aholining joylashish xususiyati bilan geografik jihatdan chegaralarga ega bo'lganligi paleotektonik harakatlarning takrorlanishi natijalari mahsulidir.

Geologik jarayonlar taraqqiyoti natijasida O'rta Osiyo mintaqasi geografik xususiyati, tabiat-landshaftlari, ekologiyasi, tabiiy manbalari, aholining joylashishi jihatdan bir-biridan farqlanadigan, aniq hududiy-geografik chegaralarni qamrab olgan bir necha o'lkalardan iboratdir. Mana shunday xususiyatlarni namoyon qilgan hududlardan biri O'zbekiston hisoblanadi. Bu muqaddas zaminning tabiiy-geografik chegaralari bir-biriga mos kelmaydi. Bu jarayonlar joylashish chegaralari geologik, paleogeografik va geomorfologik manzarasi jihatdan qo'shni fizik-geografik hududlardan ajralib turadi. Maqolada O'zbekiston tarixiy-geografik hududlarida ibtidoiy jamoa tuzumi davri manzilgohlari tuzilishini yoritish nazarga olingan.

Asosiy qism. Geografik adabiyotlarda qayd qilinishicha O'rta Osiyo hududi tuzilishi tog'li va tekisliklardan iborat bo'lib, ular egallagan maydoni 3 mln 450 ming kv.kmni tashkil qilgan [1:7]. Vatanimiz hududining 71 %i tekislikdan iborat bo'lib, xilma-xil landshaft shakllanishi Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon daryolari va kichik hajmli daryolar faoliyatlari bilan bog'liq bo'lgan [2:7]. O'zbekistonning geografik o'rnining strategik ahamiyati beqiyos. Chunki, Turonning o'rta qismida tabiiy-iqlim sharoitining qulayligi va tabiiy manbalarga boyligi odamzotning faoliyatlari davomida xo'jalikning barcha soxalarini olib borishga imkon bergan. Toshkent, Farg'ona, Zarafshon, Surxondaro va Quyi Amudaryo kabi tabiiy-ijtimoiy hududlarning mavjudligi odamzotning kelib joylashib, tabiiy-resurslardan foydalanga holda o'zlarining kasbi-korlarini belgilab, ma'lum tarixiy davrlar va uning keyingi bosqichlarida yanada rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratib bergan. Vatanimiz viloyatlarida turli nomga ega bo'lgan arxeologik ekspeditsiya va guruhlar rahbarlik qilgan qadimshunoslarning arxeologik qidiruv ishlari natijasida ro'yhatga olingan aholi turar-joylaridan olingan moddiy ashyolar eng qadimdan boshlab odamzotning yurtimiz hududlarida joylashganliklari to'g'risida ma'lumot beradi. O.P.Okladnikov, M.R.Qosimov, U.Islamov, Yu.A.Zadneprovskiy, A.Asagrovlarining keng olib borgan arxeologik tadqiqotlari natijasida olingan ashyoviy manbalari vatanimizning tog'li va tekislik hududlarida odamzot tomonidan o'zlashtirilib, tabiiy g'or-makonlardan tortib qurilish uslublarining binokorlik bilimigacha tarixiy rivojlanish tarixini yoritishda nazariy manba bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonning geografik joylashish xususiyati, iqlim sharoiti, odamzotning joylashishi, landshatlarning vujudga kelishi, tabiiy-ijtimoiy resurslar serobliligi jihatdan farqlanishini Toshkent, Farg'ona, Zarafshon, Surxondaryo va Xorazm vohasi hududlari namoyon qilgan. Shu jihatdan nashrlarda qayd qilinishicha, Farg'ona, Toshkent, Zarafshon vodiysi va Ustyurt hududlarida tosh davrining ashel bosqichida odamzot tomonidan o'zlashtirilib etnik hududlarda joylasha boshlagan makonlar bo'lib keying tarixiy davrda qo'shni hududlarga tarqalish obyekti bo'lgan [3:20]. Demak odamzotning kundalik faoliyatlarida kasbi-korini belgilab olishga imkon bergan manzilgohlar tog'larda joylashgan. Mazkur hududlarning geografik muhiti umumiy tabiiy manbalar mavjud bo'lishi, turmush tarzi va mehnat qurollari bir xilligi ilk tosh davri mohiyatini tasvir qilgan. Insonlarning manzilgohlarda istiqomat qilib kundalik turmushda to'plagan amaliy tajribasi navbatdagi tarixiy davrda yoyilish markazi bo'lgan. O'rta tosh davriga kelganda Farg'ona vodiysida Selung'ur, Ustyurtda Qoraquduq va Churuk ovchilari xo'jalik an'analarini izohlagan bo'lsa, Ko'lbuloqlik ovchilarning bir guruh vakillari tarix taqazosiga ko'ra Obirahmat, Xo'jakent, Zarafshon vodiysida Omonqo'ton, Qo'tirbuloq va Zirabuloq, Surxondaryo hududida Teshiktosh, Amir Temur makonlarida istiqomat qilib turmush tarzi an'analarini davom

ettirganlar [4:26]. So'nggi tosh davrida jamiyat manzarasida tub o'zgarishlar yuz berdi. Urug' jamoalari faoliyatlari boshlanishi odamzotning turmush faoliyatiga va tabiiy-geografik holatiga ta'sir qilishi natijasida xo'jalik sohalarini ehtiyojlariga bog'liq holda rivojlangan. Mazkur tarixiy davrda odamzot tog', tog'oldi etaklarida hamda tepalik va dasht sharoitida istiqomat qilib, tabiiy resurslardan kelib chiqib, kundalik faoliyatlarini moslashgan va o'zlashtirilgan hududlarda olib borganlar [5:522]. Manzilgohlarda miqdoriy jihatdan o'zgarish kuzatilmaydi, aholi miqdori oshganligi sabab moslashgan hududlar doirasidan chiqib, hududlarda o'zlashtirishlarni olib borganlar. Mezolit davri jamiyati tarixida tub o'zgarishlar bilan ajralib turdi. Mazkur davrda iqlim harorati ko'tarilganligi sababli muzlik chekinishi natijasida tog'oldi etaklari, dasht va tekislik manzaralarini botiqlar, o'simlik va hayvonot dunyosida yuz bergan o'zgarishlar bilan izohlash mumkin. Aholi tog'-ungurlar, daralarda hamda tekisliklarda mavjud bo'lgan suv havzalari sohili etaklariga kelib joylashganlar. Ajdodlarimiz tevarak-atroflarda mavjud bo'lgan hayvonlarni ovlashi natijasida kundalik mahsulotlarni taminlash muammosi vujudga kelgan. Natijada qo'shni hududlar yo'nalishlarida harakatdagi hayvonlar izidan borib, oziq-ovqat taminotini taminlashi bilan birga, o'zlashtirgan geografik kenglikni hosil qilgan. Bu esa qon-qarindoshlik va ijtimoiy munosabatlarni olib boradigan aloqa yo'llariga ham asos solinishiga muvaffaq bo'lganlar.

O'zbekistonning tabiiy-iqtisodiy hududlarida Ustyurt (Ayzibil, Churuk, Oqtoylik), Qizilqumda (Lavlakon, Daryosoy), Zarafshonda (Sazag'on, Ochiqg'or), Toshkent vohasida (Bo'zsuv, Qurulish), Farg'ona vodiysida (Obishir, Toshko'mir), Surxondaryoda (Machay) manzilgohlaridan urug' jamoalari yangi vorislariga makon bo'lib xizmat qilgan [6:59-68].

Neolit davri (VI-IV ming yilliklar birinchi yarmi) jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarida tub o'zgarishlari sifatida alohida tarixiy o'ringa ega. Mazkur o'zgarishlarni quyidagicha izohlash madsadga muvofiq:

- tog'larda g'or-makon, tog' tizmalarida ochiq tipdagi manzilgohlar o'z ahamiyatini yo'qotadi. Xudud tabiiy manbalar sifatida odamzotning ehtiyoji uchun xizmat qilishi o'z ahamiyatini yo'qotmagan;

- urug' jamoalari tog' etaklaridagi soylar atrofida, tekisliklarda mavjud bo'lgan botiqlar suv havazalariga aylanishi munosabati bilan uning sohili etaklariga ulangan tekisliklar sun'iy kulbalarga xizmat qilgan. Urug' jamoalari tevarak-atroflarida tayyor bo'lgan qurilish ashyolaridan unumli foydalanib, yer sathiga manzilgohlar qurib, kundalik faoliyatlari sohalarini kengaytirishga istiqbollari mavjud bo'lgan;

- manzilgohlarda istiqomat qilgan urug'-jamoalari uyushmalari tabiiy resurslarni o'z manfaatlariga xizmat qildirish barobarida kasbi-korlaridan turli yo'nalishlarni ixtiro qilib, jamiyat iqtisodiy tizimini rivojlantirganlar.

Mazkur tarixiy davrda tog', tog' oldi hududlari hamda tekisliklarga kelib joylashish jarayonlari yuz bergan [7:25-62]. Eneolit davrida neolit davri urug' jamoalari Quyi Amudaryo havzasida Qamishli 1,2, Uzboy hududida Bola-Ishim va Togolok manzilgohlarida faoliyatlarini davom ettirganlar. Surxon vohasida neolit va eneolit davri aholisi manzilgohlari to'g'risida tadqiqotchilar asarlarida ma'lumotlar kuzatilmaydi [8:32-46].

Xulosa. Shu tariqa yuqorida qayd qilingan yarihiy ma'lumotlar quyidagi yakuniy xulosaga kelish imkonini berdi:

- tosh davri ashel bosqichida Toshkent, Farg'ona, Zarafshon hududlarida tog' tabiiy g'or-ungurlari, tog' tizmasi va tekisliklardagi suv havzalari etaklarida ochiq tipdagi manzilgohlar insoniyatga xizmat qilib, qo'shni hududlarga yoyilish obyektlari bo'lgan;

- tosh davri o'rta va so'nggi bosqichlarida ovchilarining ko'nikkan geografik hududidan chiqib, tabiiy manbalarga serob bo'lgan hududlarga ko'chib o'zlarining kasbi-korlarini davom ettirganlar (O'rta Zarafshon, Surxondaryo);

- mezolit davri O'zbekiston hududi aholisi joylashishi jihatdan ikki turga ajratilgan.

1. Tog'li hududlar.

2. Tekislik hududlari.

Tog'li hududlarda manzilgohlar o'z ahamiyatini saqlab qolgan bo'lsa, tekislik qismida esa faoliyat olib borgan suv havzalari sohili atroflari odamzotning o'zlashtirish makoniga aylanadi. Tog'-

g'or makonlari faoliyatlari davom etadi, tog' oldi hududlarining geografik manzarisini tasvir qilgan soy etaklari hamda tekisliklarda suv havzalari etagiga ulangan tekislikdagi ochiq turdagi manzilgohlarda miqdoriy jihatdan o'zgarishlar kuzatilmaydi;

- neolit davri geografik holatida yuz bergan o'zgarishlar nafaqat odamzotning joylashishi balki turar-joylar tuzilishida yaqqol namoyon bo'lgan. Tevarak atrofdagi o'simlik dunyosi urug' jamoalarining soy etaklari hamda suv havzalari atroflarida manzilgohlar qurilishida keng foydalanganligi (Jonbos-4) turar-joylarning yer sathiga aylana va to'g'riburchak shaklda qurilib (Darvozaqir-1) aniq geografik o'rniga ega bo'lgan. Ularning miqdoriy o'zgarishlarida ham, geografik o'rnida ham o'zgarishlar yuz bermagan.

- bronza davrida aholi turar-joylari qurilishi miqdoriy jihatdan o'zgarishlar yuz beradi. O'zbekistonning Quyi Amudaryo, Zarafshon, Toshkent hududlarida yarim yerto'la shaklidagi turar-joylar bunyod etilib hajm jihatdan o'zgarishlar yuz beradi. Farg'ona va Surxondaryo hududlarida esa bronza davrida o'ziga xos geografik xususiyat aholi manzilgohlarida binokorlik bilimining aks etishi bilan ajralib turadi.

Bronza davri aholisining manzilgohlar qurilishida aks ettirgan bilimlari tarixi alohida o'rganishni taqazo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baratov P, Mamatqulov P, Rafiqov A. O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi – Toshkent, "O'qituvchi", 2002.
2. Baratov P. O'zbekistonning tabiiy geografiyasi – Toshkent, "O'qituvchi", 1996.
3. Kabirov J, Sagdullayev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi – Toshkent, "O'qituvchi", 1990.
4. Kabirov J, Sagdullayev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi – Toshkent, "O'qituvchi", 1990.
5. Виноградов А.В, Бижанов Е.Б. Первые палеолитические находки с юго-восточного Устюрта. -М.: Наука.1978.
6. Окладников А.П. Верхне палеолитическое и мезолитическое время// Средняя Азия в эпоху камня и бронзы – М.-Л.: Наука.1966.
7. Бижанов Е.Б. Неолитическое памятники юго-восточного Устюрта – Ташкент, Фан. 1978.
8. Толстов С.П. По древнем дельтам Окса и Яксарта – М.:Наука, 1962.

UO'K 947.084.6 (471.4)

FARG'ONADA YENGIL SANOAT TARMOQLARINING KENGAYIB BORISHI (1918-1940yy)

Ya.A.Omonov, stajyor-tadqiqotchi, O'zR FA Tarix insituti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Farg'onaning 1918 yillar sovet hukmronligi davrida engil sanoat korxonalarining davlat ta'sarufiga o'tkazish islohotlari, sindikatlarga birlashuvi va mayda manufakturaga asoslangan korxonalarni tugatilishi tarixi berilgan. Pillachilik, oziq-ovqat sanoatida ishlab chiqarish faoliyatidagi texnik kamchiliklari, belgilangan besh yillik rejalarni bajarilishiga oid muammolar va masalalar yoritib o'tilgan. Pillachilik, yengil sanoat korxonalardagi texnik xatoliklarni qoplashda ishchilarning maoshlaridan foydalanish va daromadning pastligiga nisbatan jarimalarni joriy etilishi kabi masalalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: pillachilik, oziq-ovqat, korxonalar, artellar, Farg'ona, jarima, besh yillik reja, daromad.

Аннотация. В статье представлена история реформы государственной собственности на предприятия коконной отрасли в Фергане в 1918-е годы, объединения их в синдикаты, ликвидации предприятий, основанных на мелком производстве. Освещены технические недостатки производственной деятельности в коконовой отрасли, пищевой промышленности, проблемы и вопросы, связанные с выполнением установленных пятилетних планов. Описаны такие вопросы, как использование заработной платы рабочих для компенсации технических ошибок при коконировании промышленных предприятий и введение штрафов за низкий доход.

Ключевые слова: кокон, пищевой, предприятия, картели, Фергана, штраф, пятилетка, доходы.

Abstract. The article presents the history of the reform of state ownership of cocoon industry enterprises in Fergana in the 1918s, their unification into syndicates, and the liquidation of

enterprises based on small-scale production. The technical shortcomings of production activities in the cocoon industry, the food industry, problems and issues related to the implementation of established five-year plans are highlighted. Issues such as the use of workers' wages to compensate for technical errors in cocooning industrial enterprises and the introduction of fines for low income are described.

Key words: cocoon, food, enterprises, cartels, Fergana, fine, five-year plan, income.

Kirish. Bugungi kunda Ўзбекистон oldida turgan eng muhim muammo shundaki, so'nggi yillarda amalga oshirilgan siyosiy va iqtisodiy islohotlarda ijtimoiy omilni etarli darajada hisobga olmadi. Ўзбекистон jamiyatining keng qatlamlari ayniqsa sanoat korxonalari daromadidan ko'ra zarariga faoliyat olib borildi. Mustaqillik yillari boshida hokimiyatga kelgan yangi siyosiy rahbarlar ko'pincha ijtimoiy jihat har qanday iqtisodiy o'zgarishlarning ajralmas qismi ekanligini unutib qo'yishadi. Iqtisodiy tanazzul davlatning ijtimoiy himoya sohasidagi salohiyatini sezilarli darajada pasaytirdi, bu esa ijtimoiy standartlarning sezilarli darajada pasayishiga olib keldi[1].

Hozirgi bosqichda iqtisodiy islohotlarning og'ir ijtimoiy oqibatlarini bartaraf etishning ob'ektiv holatlari kuzatilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy hukumat fuqarolarning moddiy farovonligini oshirish va ularning turmush darajasini oshirish uchun har doim ham eng qulay shart-sharoitlarni yaratishga qodir bo'lmadi. Ijtimoiy-iqtisodiy nuqtai nazardan, engil sanoatdagi ishchilarning mehnat xarajatlari juda samarasiz va kam haq to'lanadigan coxa bo'lib qolmoqda. Ammo buning uchun tarixiy saboqlarni, shu jumladan jamiyat uchun eng noqulay 1929-1940 yillardagi ijtimoiy davrni hisobga olish kerak. Markaziy hokimiyat organlari tomonidan faqat davlat iqtisodiy va harbiy-strategik dasturlarni amalga oshirishda davom etgan.

Metodologiya. KPSS MKning V-syezdi plenumlari qarorlarida rejalashtirish va boshqaruv darajasini oshirish, uni rivojlangan sotsializmning hozirgi bosqichi talablariga muvofiqlashtirish vazifasi qo'yildi. Bu vazifani bajarishda moliyaviy tutqichlari, ularning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sirini kuchaytirish, birlashma va korxonalar xo'jalik faoliyatining sifat ko'rsatkichlarini oshirish muhim o'rin tutadi.

Adabiyotlar taxlili. XX asrning 20-30 yillari O'zbekiston iqtisodiy tiklanishi tarixida alohida o'rin egallaydi. Bu davr sovet davlatining sanoatlashtirish rejasi yo'lida respublikaning Farg'ona viloyatida sanoat korxonalari qurishni keng yo'lga qo'yilishi bilan xarakterlanadi. Yengil sanoatning oziq-ovqat tarmoqlari bilan ko'plab tadqiqotchilar ilmiy izlanishlarni olib borishdi[2].

Jumladan, N. Nurmatova o'zining tadqiqotlarida, "O'zbekiston oziq-ovqat va yengil sanoatini rivojlantirish iqtisodiyotda aholining sharoitlari va iqtisodiy an'analari assosida olib borildi. Jiddiy fakt ham bor edi - tog'lar, ishlab chiqarish o'sishi, ijtimoiy rivojlanishning o'zaro bog'liqligi sifatida infratuzilma va aholi bandligini ta'minlash jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda mehnat resurslari, ayniqsa, qishloq joylarda tezlashgabi[3]. Bu davrda muhim (ma'lumotlar va sifat ko'rsatkichlari bo'yicha) respublikada yengil va oziq-ovqat sanoatining o'sishi, buning uchun o'tgan yillarda sezilarli zaxira yaratilgan. 1980-yillarda ko'p bu korxonalarda zamonaviy uskunarlar o'rnatildi.

Tadqiqotchi N. Buranova "O'zbekistonda xunarmandchilikni rivojlantirish bo'yicha EKOSO koshida doimiy komissiya tuzish (1926 yil 14 noyabr) to'g'risida O'zbekiston davlat reja kumitasi karori" kabul kilindi. Bu komissiya o'zining nizomiga ega edi. Karorda belgilangan vazifalarga ko'ra - xunarmandchilik sohasini kengaytirish, eng yaxshi xunarmandchilik mahsulotlari tashkil etish va uni Ittifok buyicha va xorijda namoyish etish kirar edi"-deb ta'kidladi[4].

1920-yillar oxirida iste'mol mollari ishlab chikarish tizimida mayda xunarmandchilik yunalishi yetakchilik kilib, respublikada ishlab chikarilayotgan mahsulotlarning 68,4%ni tashkil utishi yengil sanoat sohasida "yangilik zaruriyati"ni keltirib chikardi[5]. 1920-30 yillarda O'zbekistonda xom ashyoga birlamchi ishlov beradigan yengil sanoat tarmoklarining barpo kilinishi natijasida paxtaning asosiy kismi boshka respublikalarning tukimachilik korxonalarida kayta ishlanadigan bo'ldi. Ittifokning maksadli rejalariga yetishtirilgan karamasdan, respublikada ishlab chikarish sanoatiga acoc solina boshlangan.

Natijalar. Sovet hukumati Farg'ona viloyatiga sanoat va butun xalq xo'jaligini rivojlantirish uchun tizimli ravishda moliya, materiallar, asbob-uskunalar, oziq-ovqat mahsulotlari, mutaxassislar

va malakali ishchilar bilan katta yordam berib bordi. 1920-yilda Farg'ona, Marg'ilon, Qo'qon elektr stansiyalari ishga tushdi. Ushbu qurilish mamlakatning birinchi elektrlashtirish rejasini amalga oshirishning bir qismi edi. Leninskiy Farg'ona xo'jalik kengashi tizimi ipakchilik, poyafzalchilik, duradgorlik, zargarlik, non pishirish, kulolchilik va metall buyumlar ishlab chiqarishni[6] birlashtirgan. Jumladan Farg'ona vodiysida metall buyumlari ishlab chiqarishda Qo'qon shaxridagi ustaxonalari 702 pud g'ildirak moyi, 2842 pud o'roq, 54 pud mix, 1100 juft poyabzal, 21912 dona ip va boshqalar ishlab chiqardi. Mahalliy xalq iste'moli mollari va qishloq xo'jaligi asbob-uskunalarini ishlab chiqarishning yo'lga qo'yilishi natijasida davlat tovar ayirboshlash uchun zarur bo'lgan tovar fondi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan shahar va qishloq o'rtasidagi narxlarga ham ta'sir etib, bu bozor narxlarining keskin oshishiga olib keldi. Non va paxta narxlarining nisbati keskin o'zgardi, va paxta ekinlari paxta ekinlari bilan almashtirila boshlandi[7].

1920 yilning boshlarida Namangan bozorida 1 pud paxta xomashyosining narxi 300 rublga yetgan. Bu vaqtga kelib, bozorda 50 ming sotilgan. Zavodlar bilan bir qatorda qishloqlardagi barcha savdo nuqtalari, savdo va sanoat firmalarining idoralari, barcha paxta savdo korxonalari davlat nazoratiga oldi. Farg'onada sanoat kapitalini musodara qilish jarayoni bir vaqtning o'zida paxtachilikda faoliyat yurituvchi tijorat kapitalining hukmronligini yo'q qilishni ham anglatardi. Barcha milliyalashtirilgan zavodlarning yarmidan ko'pi Farg'ona viloyatida, viloyatdagi eng yirik korxonalar esa shu yerda joylashgan edi. Farg'ona zavodlari ushbu sanoatdagi barcha dvigatellarning umumiy quvvatining 70% dan ortig'ini tashkil etdi Hammasi bo'lib hunarmandlarga 3,5 puddan fabrika iplari tarqatilib, bozor narxining 80-85 foizini tashkil etgan narxda 50 ming dona olingan. Hunarmandchilikni davlat tomonidan tartibga solish Sovet hukumatiga mahalliy to'qimachilik ishlab chiqarishini o'z qo'lida jamlash imkonini berdi. Bu davlat kapitalistik munosabatlarining paydo bo'lishiga olib keldi, bunda kapitalistlar ishlab chiqarish vositalariga qisman egalik qilishdi.

Taxlillar. Farg'ona viloyatida sanoatni joylashtirish hududning tarixiy va tabiiy sharoitlarini hisobga olgan holda amalga oshirildi. Viloyat, butun O'zbekiston kabi, birinchi besh yillikdayoq SSSRning asosiy paxta bazasi sifatida belgilangan edi. Butunittifoq Kompartiyasi (6) MKning "To'qimachilik sanoatini rivojlantirish to'g'risida", "Boshpaxtachilik qo'mitasining ishi to'g'risida"gi va boshqa qarorlari iqtisodiyotning asosiy yo'nalishini belgilab berdi va yana bir bor ta'kidladi[8].

Kollektivlashtirish dasturi dehqonlar dunyosini mulkka asoslangan qat'iy farqlashni nazarda tutgan, musodara qilingan mol-mulk va jihozlar kolxoz qurilishining asosiy moddiy-texnik bazasi sifatida qabul qilingan. 1929 yilga kelib VKP(b) MQning "Engil sanoatning xolati" to'grisidagi karoriga muvofik. partiya va xukumatning O'rta Osiyo va Kavkazortida paxtachilik sanoatini yanada kengaytirish, yengil sanoat soxalari uchun markazga o'z vaqtida xom ashyo yetkazib berishni mo'ljalladi. Bu xolatga I.Stalin 1930 yilning yozida bo'lib o'tgan VKP(b) MKning XVI s'ezdida shunday baxo bergan edi: "Endi yengil sanoatga e'tibor karatsa bo'ladi va uni yukori sur'atda ilgarilatish lozim", deb keng iste'mol maxsulotlarini ishlab chikarishga ahamiyat beradi. Natijada, ajratilgan mablagning katta kismi 2 ta paxta-kogoz fabrikasi Sibirda va O'rta Osiyoda kurishga ajratildi.

1931 yil Farg'ona viloyatida yengil sanoatga oid ko'plab ishlab chiqarish korxonalari faoliyat ko'rsatib keldi[10]. O'zbekiston yengil sanoati ikki guruxlan iborat bo'lib, birinchi guruxga kishlok xujalik maxsulotlarini dastlabki kayta ishlash bilan shugullanuvchi paxta tozalash, pillakashlik, korakul terisi, kanop tolasiga ishlov berish, jun yuvish kabi tarmoklari kirgan. Ikkinchi guruxga esa axoli va xalk xo'jaligi extiyojlari uchun keng iste'mol mollari ishlab chikaradigan to'kimachilik, ip gazlama, trikotaj, shoyi tikuvchilik, poyafzal, mo'yna, gilam, shuningdek, attorlik mollari, chinni idishlar kabi maxsulotlar ishlab chikaradigan tarmoklar kirardi. Davlat tomonidan belgilangan rejalarni bajarilishi yengil sanoaning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Jumladan, oziq-ovqat sanoatida sut, poliz ekinlarining o'z vaqtida yetkazib berilishi nafaqat rejalarni bajarilish bilan balki, o'lkaning ham iqtisodiy rivojlaishida katta ta'sir etib keladi. Sut mahsulotlarini yetkazib berilishida Farg'ona viloyati o'lkaning 33.7 foizini tashkil etadi[9]. 1931 yil Farg'ona va Marg'ilon shaharlarining yengil sanoat korxonalaridan biri bo'lgan paxta va to'qimachilik korxonalarida belgilangan topshiriqning 70 foizi bajarilmagan. Chunki Marg'ilon paxta va tekstil zavodlarida ta'mir

talab holatda ishlab keladi va paxta, tekstil mahsulotlarining sifatsiz ishlab chiqarilishi mahsulotlarning davlat tomonidan qaytarilishiga olib keladi. Sifatsiz mahsulotlar korxonalarining omborxonalarida qolib ketadi.

SSSR YeSXX Kengashining o'zbekistondagi yengil sanoatga tegishli korxona va qurilishlar ajratgan mablag'i [10] (ming rubl):

Korxonalar	1934 yilgi	Бажарилди	1935 йилги
Farg'ona to'qimachilik fabrikasi	1003	487	800
Qo'qon paypoq fabrikasi qurilish	933	910	1200
Marg'ilon ipakchilik fabrikasi	2241	-	1887.7
Farg'ona ipakchilik fabrikasiga	269,5	261	275.3
Marg'ilon to'qimachilik fabrikasiga	-	-	1000
Samarqand to'qimachilik fabrikasiga	450	200	985

Ayniqsa Farg'ona viloyatining Farg'ona rayonidagi 25-sonli paxta zavodining ta'mir talabligi bois paxta mahsulotlarining ifloslanishi va pahtani saqlash omborlaridagi texnik ta'minotning etarli bo'lmashligi paxta mahsulotlarning davlat talablariga javob bera olmasligiga olib keladi. Bundan tashqari Farg'ona rayonining 27-sonli paxta zavodida ham texnik holat juda achinarli darajada bo'lib, pahta mahsulotlarining ifloslanish holatlari kornadan sifatsiz mahsulotning ishlab chiqarilishi olib kelib keladi. Paxtalarni tartiblash va saralashda stanoklar texnik jihatdan talabga javob bermadi. Natijada, paxtalarni saralash ishlarini to'htab qolishi va ish faoliyatining ortda qolishiga olib keladi.

Masalan, Qo'qon etikdo'zi Yusuf bir oyda o'z hunarmandchilik do'konida 750 so'm daramod qilishini aytadi. Lekin Qo'qon payafzal artelida bu daromad ikki barobar arzon to'langan. Jumladan, har bir ishchi 14-16 so'm ish haqqi olib keladi [11]. Shuning uchun ko'plab kosib, xunarmandlar ayni damda 300 dan ortiq etikdo'zlar ishsiz yurgan va ular o'z hunarlari bo'yicha kichik shirkatlarga ishga qabul qilinib ishlab kelishgan. Rishton rayonida ham sopol va kulolchilar artellarda 300 kishi ishlagan bo'lsa, mahalliy shirkatlarda 1828 kishi ishlab keladi. Hunarmandlarning ko'plab mahsulotlarga talab ortgan sari davlat artellariga mahsulotlarning ham etib kelishi sustlashib bordi. 1940 yillarda rejalarni o'z vaqtida bajarilmay kelishi boshqaruv organlari tomonidan Stalinning 6 shartlari to'g'ri targ'ib etilmaganligi, ishchilarning loqaydligi bilan baxolanib, artel rahbarlariga nisbatan jarima va ishdan olish choralari ko'rib kelingan. "Qizil Oktyabr" nomli Qo'qon yog' zavodida ham texnik holatlar talab darajasi emas edi. Yog' zavodida bir tomonda qurilish ishlari ketgan bo'lsa, ikkinchi tomondan paxta mavsumida ishlab chiqarish jarayonlari avj olib borilardi.

Xulosa. Farg'ona vodiysida sovet hokimiyati o'rnatilishi ko'plab, yengil sanoat va oziq ovqat korxonalarining uning ta'sarufiga o'tishiga va ko'plab maydo korxonalarining moddiy jihatdan qaram bo'lib qolishiga olib keldi. Jumladan, pillachilik, oziq-ovqat va to'qimachilik sanoatida mahsulotlarning davlat rejasi asosida davlat topshirib kelinishi ko'plab mayda sanoat korxonalarining yopilishiga va ularning faoliyatini to'g'tab qolishiga olib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Молодчик А. Государственная социальная политика СССР и уровень жизни советского населения в 1929-1953 гг. Автореф. ...дисс. докт.истор.наук. –Москва. 2004. –С. 14.
2. Уралов А. Деятельность КПСС по осуществлению научно-технического прогресса в промышленности в период развитого социализма (на примере деятельности компартии узбекистана по развитию легкой и пищевой промышленности): Дисс. ... докт.ист.наук.-Ташкент, 1980; Исхаков Ф. Деятельность Компартии Узбекистана по развитию творческой активности рабочего класса промышленности (60-80-е гг.): Дисс. ... докт.ист.наук. - Ташкент, 1997;
3. Нурматова Н. Подготовка, повышения квалификации и изменения в составе специалистов и рабочих пищевой и легкой промышленности Узбекистана в 80-е годы: опыт, уроки, проблемы. Автореф. дисс. ... канд.ист.наук. –Самарканд. 1995
4. Буранова Н. А. Ўзбекистоннинг марказлашган халқ хўжалиги тизимига киритилиши ва унинг оқибатлари (саноат мисолига 1925-1940 йиллар). Дисс ...т. ф. н. –Тошкент. 2010. –Б. 84
5. Социально-экономическое развитие Советского и Узбекистана - Ташкент Фан, 1977 -С. 69 71
6. То'xtasinov I. Farg'ona viloyati. –Toshkent. Sharq haqiqati. 1978. –В. 21
7. Улмасов А. Национализация промышленности в советском Туркестане. –Ташкент. АН УзССР. 1961. –С. 104.
8. Ферганская область. –Ташкент. Узбекистан. 1978. –С. 5.
9. Саноатга ҳам мол беради. // Қизил Ўзбекистон. 1931 йил 31 август. № 188.
10. Саноатга ҳам мол беради. // Қизил Ўзбекистон. 1931 йил 31 август. № 188.

UO'K 94(575.1)

IKKINCHI JAHON URUSHI ARAFASIDA O'ZBEKISTONDA XALQ XO'JALIGINING ASOSIY TARMOQLARINING RIVOJLANISHI: MUAMMO VA NATIJALAR**A.Qurbonov, katta o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi**

Annotatsiya. O'zbekistonda Ikkinchi jahon urushi arafasida xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarining rivojlanishi, sanoat sohasida amalga oshirilgan ishlar, sohada yuzaga kelgan muammolar va ziddiyatli holatlar ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston SSR, xalq xo'jaligi, qishloq xo'jaligi, sanoat, fabrika, zavod, islohot, paxta sanoati, harbiy sanoat, tarmoq, iqtisodiyot, ilm-fan, ishchi, sanoat kadrlari, og'ir sanoat.

Аннотация. Развитие основных отраслей народного хозяйства Узбекистана накануне Второй мировой войны, работа, проводимая в промышленном секторе, проблемы и конфликтные ситуации, возникшие в отрасли, развитие основных отраслей народного хозяйства.

Ключевые слова: Узбекская ССР, народное хозяйство, сельское хозяйство, промышленность, завод, фабрика, реформа, хлопчатобумажная промышленность, военная промышленность, сеть, экономика, наука, рабочий, промышленный персонал, тяжелая промышленность.

Abstract. The development of the main sectors of the national economy in Uzbekistan on the eve of the Second World War, the work carried out in the industrial sector, the problems and conflict situations that arose in the sector.

Key words: Uzbekistan SSR, national economy, agriculture, industry, factory, factory, reform, cotton industry, military industry, network, economy, science, worker, industrial personnel, heavy industry.

O'zbekistonda mustaqillik qo'lga kiritilgach, tarix fanining barcha sohalarida chuqur mulohaza bilan xolisona fikr yuritish imkoni tug'ildi. O'zbekiston tarixini xususan mustabid tuzum davrini haqqoniy tahlil etish uchun keng yo'l ochildi. O'zbekistonda real dunyoqarash shakllanib, umuminsoniy qadriyatlar qaror topa boshladi. Sobiq Ittifoq davrida O'zbekiston tarixi, umuman ma'naviy qadriyatlarni tiklash maqsadida ilm-fan, uning rivoji, ma'naviy hayotining muhim sohalarini rivojlantirish islohotlari amalga oshirilmadi. Sovet davrida tarixning eng kam o'rganilgan sahifalaridan biri – O'zbekistonda Ikkinchi jahon urushi arafasida xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarining rivojlanishi, 1941 yilgacha O'zbekistondagi xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarining rivojlanishi mavzusidir. Bu mavzu istiqlolning dastlabki yillaridayoq siyosatchilar, iqtisodchilar hamda tarixchilarning diqqat markazidagi mavzularidan biriga aylandi. Tarixni haqqoniy va xolisona tarzda tahlil etish O'zbekistondagi tarixchi olimlar, tadqiqotchilarning ustuvor maqsadlaridan biriga aylandi. XX asrning 20-30 yillarda O'zbekistonda xalq xo'jaligi, uning tarmoqlari holati yuzasida sovet davrining ayrim manbalarida statistic ma'lumotlar mavud.

Sovet davrida o'lka iqtisodiy hayotida ham inqirozlar yuz berdi. Sanoat, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish pasayib ketdi. Masalan, 1917-yil O'zbekistonda 425 ta sanoat korxonasi faoliyat olib borgan bo'lsa, 1920-yilga kelib ular soni 138 taga tushib qoldi. Shuningdek, elektrostansiyalar soni 6 tadan 4 taga, paxta tozalash zavodlari 208 tadan 35 taga, oziq-ovqat ishlab chiqaruvchi korxonalarning soni 99 tadan 27 taga qisqardi. [1, 56].

1920-yillarning oxirida O'zbekiston paxta tozalash zavodlari 1917-yilga nisbatan 7-martaga kamaydi. 1917-1920-yillarda O'zbekiston paxta tozalash zavodlarida faoliyat yuritgan ishchilar soni ham va ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi ham yildan-yilga pasayish bilan izohlanadi. [2, 32].

Mustaqillik davrida barcha sohalar tarixi ilmiy jihatdan yangi nazariy metodologiyaga tayangan holda talqin etishga kirishilib, soha tarixi bo'yicha ilmiy maqolalar, yangi adabiyotlar, dissertatsiya ishlari bajarildi. O'zbekiston iqtisodiy hayoti, xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarining rivojlanishi, jumladan, sanoat sohasi tarixiga bag'ishlangan ishlar salmog'i ko'p bo'lsada, ammo ularda ayrim

kamchiliklar ham mavjud bo'ldi. Shuningdek, tadqiqotlarning birortasida 1920-1940-yillarda O'zbekiston sanoat sohasi tarixi maxsus tadqiqot obyekti sifatida tanlab olinmagan. Sovet davri tadqiqotlarida besh yillik rejalar davrida amalga oshirilgan ishlar bo'yicha tarixchilar mamlakatning sanoatlashuviga baho berilgan.[3, 13].

O'rta Osiyo respublikalarida milliy hududiy chegaralanishdan keyin siyosiy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning yangi bosqichi boshlandi. Amalga oshirilayotgan o'zgarishlarga bir qator omillar ta'sir ko'rsatdi. Jumladan, O'zbekiston nomigagina SSSR tarkibidagi suveren respublika bo'lib, Ittifoq davlati o'z mazmuniga ko'ra unitar davlat edi. O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va hatto madaniy hayotdagi barcha masalalar markaz ko'rsatmasiga muvofiq yo'lga qo'yildi. Sohalar faoliyatini rejalashtirishda turli mintaqalarning rivojlanish darajasi, turmush tarzi, aholi ehtiyojlari hisobga olinmadi. Barcha sohalarida ma'muriy-buyruqbozlik tizimi qaror toptirilib, kommunistik partiya mafkurasining mutlaq hukmronligi o'rnatildi.

Xalq xo'jaligi bu– muayyan mamlakatning mehnat taqsimoti orqali o'zaro bog'langan ishlab chiqarish tarmoqlari majmui, butun mamlakat xo'jaligi, iqtisodiyoti hisoblanib, xalq xo'jaligi atamasi O'zbekiston tarixining sovet davrida keng va ommaviy ravishda qo'llanilgan. Hozirgi davrda mazkur atama o'rniga milliy iqtisodiyot atamasi ishlatiladi. O'zbekiston SSR tashkil topganidan so'ng boshqaruv organlari, Ittifoq organlari tartibida tuzildi. Mamlakat miqyosida yangi iqtisodiy siyosat amalga oshirilishi natijasida iqtisodiyotning turli sohalarida ba'zi ijobiy o'zgarish yuz berdi.

1925-yil dekabrda VKP(b) XIV se'zdi "Sotsialistik industrilashtirish" yo'lini avj oldirishni e'lon qildi. Bu siyosat O'zbekiston uchun nihoyatda zarur edi. Ammo O'zbekistonda sanoatlashtirish siyosati bir tomonlama ixtisoslashtirish tomon yo'l tutilganligi bilan xarakterlanadi. Qishloq xo'jaligi bilan bog'liq sanoat tarmoqlari qurilishi sur'atlarini asossiz ravishda jadallashtirishga intilish yaqqol namoyon bo'ldi. Sobiq Ittifoqning xalq xo'jaligi tizimida O'zbekistonning roli va o'rnini hukumat tomonidan majburan belgilab berildi. [4, 134].

O'sha davr adabiyotlarda Sovet davlatini iqtisodiy rivojlantirishda O'rta Osiyo Respublikalari zimmasiga xomashyo yetkazib berish vazifasi yuklatilganligi ochiq ifoda qilib berilgan. Markazning o'z manfaatlaridan kelib chiqib, sanoatni yo'lga qo'yishga harakat qilish tendensiyasi birinchi besh yillik rejalarida ham yaqqol o'z ifodasini topdi:

1. Qishloq xo'jaligini rekonstruksiya qilish ehtiyojlariga xizmat qiluvchi sanoat: birinchi navbatda paxta – qishloq xo'jaligi texnikasi, irrigatsiya qurilishi uchun metall konstruksiyalar, azotli o'g'itlar ishlab chiqarish.

2. Sanoatning chorvachilik, paxta, ipak, charm, yangi texnik ekinlar, bog'dorchilik va uzumchilik mahsulotlarini qayta ishlash, shuningdek, qazib olish sanoati hamda respublikaning neft, oltingugurt, tuz, grafit va boshqa tabiiy resurslarini o'zlashtirish.

3. Mamlakatning o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondiradigan sanoat – oziq-ovqat, kiyim-kechak, to'qimachilik, trikotaj, poligrafiya yo'nalishlarini rivojlantirish.

4. Qurilish materiallari sanoati – sement, g'isht, ohak, plitka, shifer, qamish va boshqalar. [5, 134].

Ikkinchi va uchinchi besh yillik davrda ham O'zbekistonda paxtachilikni rivojlantirish uchun barcha chora-tadbirlar ko'rildi. Paxta ekin maydonlari kengaytirib borildi. 1933-yil O'zbekiston bo'yicha 795671 tonna paxta yetishtirilgan bo'lsa, 1937-yil bu ko'rsatkich 1116325 tonnaga yetdi. Farg'onada 431 246 tonnadan, 588300 tonnaga, Xorazmda 46151 tonnadan, 75400 tonnaga ko'paydi. Farg'ona vodiysida bu yillarda paxta maydoni bor yo'g'i 4,6 ming gektarga ko'paytirgan bo'lsa. Hosildorlik esa 34 foizga oshirildi. Xorazmda esa hosildorlik 60 foizga oshiriladi. [6, 134].

1934-yil O'zbekiston paxta tozalash zavodlari 37 tani tashkil etib, ulushi 45 foizi Farg'ona, 18 foizi Zarafshon vohasi, 13 foizi Toshkent, 11 foizi Xorazm, 8 foizi Surxondaryo va Qashqadaryo, 5 foizi Buxoro viloyatiga to'g'ri keldi. [7, 134].

Viloyatlar kesimida sanoat ixtisoslashuvi va ishlab chiqarishdagi tarmoqlar tarkibining tahlili shuni ko'rsatdiki, biz tadqiq etgan davrning natijasi va asorati sifatida bugungi kunda hududlar sanoati rivojlanishining xususiyatlari va ixtisoslashuv jarayonlari bevosita bog'liqdir. Xususan, viloyatlar kesimida hududlar sanoatining chuqur ixtisoslashuvi jarayonining tarixi ham 1925-1941-yillardagi sanoatlashtirish siyosatining natijasi sifatida ham izohlanadi. Masalan, kimyo sanoatida

1930-1940-yillarda Toshkent, Farg'ona, Navoiy, Samarqandda sanoat korxonalari barpo etilib, hududlarning shu sohaga ixtisoslashtirilganligi ular sanoatining yetakchi tarmog'i sifatida, bu shakllangan sanoat ixtisoslashuvi viloyatlarning o'sish tayanch nuqtalari sifatida baholanmoqda.

O'zbekistonda Ikkinchi jahon urushi arafasida xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarining rivojlanishi, sanoat sohasida amalga oshirilgan ishlar, sohada yuzaga kelgan muammolar va ziddiyatli holatlar, Markaz manfaatlaridan kelib chiqib amalga oshirilgan tadbirlar, choralar, 1941 yilgacha O'zbekistondagi xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarining rivojlanishi amalga oshirilgan islohotlar o'z natijasini berdi va urush davrida SSSRning g'olib bo'lishida respublikalarning yordami muhim omil hisoblanadi.

1941-yil arafasida O'zbekiston aholisi 6,8 million kishidan ortiq edi. Urush boshlanganidan beri 2 millionga yaqin vatandoshimiz frontga ketgan, shundan 500 mingdan ortig'i jang maydonlarida halok bo'lgan. O'zbekistonga ko'chirib keltirilgan sanoat korxonalari nihoyatda qisqa muddatda ishga tushirildi. 1941-yil dekabrda evakuatsiya qilingan korxonalarning qariyb 50 tasi, 1942-yil 1-yanvarda esa barchasi qayta qurilib to'la quvvat bilan mahsulot bera boshladi. Bu harbiy korxonalarni ishga tushirishga shaharliklardan tashqari qariyb 500 ming kolxozchi dehqonlar jalb qilindi. Korxonalarni harbiy izga o'tkazish harbiy kommunistik usulda amalga oshirildi.[8, 134].

Xullas, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, sanoat sohasida ham ma'muriy-buyruqbozlik tizimi qaror toptirilib, yangi iqtisodiy siyosat natijasida sanoat sohasida ba'zi ijobiy o'zgarishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ammo Ittifoq sanoat yalpi mahsulotlari ulushida O'rta Osiyo respublikalarining hissasi juda past bo'ldi. Sanoatni rivojlantirishga bir tomonlama yondashuv natijasida faqat qishloq xo'jaligi bilan bog'liq yo'nalishlarini yo'lga qo'yishga e'tibor qaratildi. O'zbekistonda Ikkinchi jahon urushi arafasida xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarining rivojlanishi, sanoat sohasida amalga oshirilgan ishlar, sohada yuzaga kelgan muammolar va ziddiyatli holatlar, 1941 yilgacha O'zbekistondagi xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarining rivojlanishi amalga oshirilgan sanoatlashtirish siyosati natijasida bir qancha natijalarga erishildi, respublikada o'g'ir sanoat, xususan kimyo sanoati, mashinasozlik, oziq-ovqat sanoati rivojlandi. Viloyatlarda sanoat korxonalari tashkil etildi, fabrika va zavodlar soni ko'payganligi bilan izohlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mo'minov N. M. Sovetlarning O'zbekistonni sanoatlashtirish uchun kurashi. (1928 – 1932-yillar). – T., 1959. – 302 bet
2. Экономическая история советского Узбекистана (1917 – 1965 гг). – Т., 1966. – 172 стр.
3. Mamatkulov B. O'zbekiston janubiy viloyatlarida sanoat korxonalarining tashkil etilishi va hududlar sanoatining ixtisoslashuvi jarayonining tarixiy tahlili (1930-1950 yy). O'zbekiston milliy universiteti xabarлари, 2024, [1/2/1] issn 2181-7324, 14-16 betlar.
4. Неполнин В.Я. Очерки истории социалистического строительства в Узбекистана. (1917 – 1937 гг). – Т., 1957. – 189 стр.
5. Mamatkulov B. A New Interpretation of Industry in Uzbekistan During Independence // European Conference on Natural Research. Conference Sweden. – Article outline. Sweden., November, 2021. – pp. 158 – 161.
6. Джураев Х. Промышленность Узбекистана. Темпы, структура, эффективность. – Т.: “Узбекистан”, 1974;– 108 стр.
7. Mamatqulov B.SH.O'zbekistonda sanoatlashtirish siyosatining amalga oshirilishi va uning oqibatları (1925-1941-yy.); Monografiya. T.: “Lesson Press” MCHJ nashriyoti. - 2023. -134 b.
8. Mamatqulov B. O'zbekiston gaz-oltingugurt sanoatining yuzaga kelishi va uning rivojlanish tarixi (Qashqadaryo viloyati misolida) // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. - №12/1(3)-2023. ISSN: 2181-1342 (Online) <https://scienceproblems.uz.146-bet>.

UO'K 908

SOG'LIQNI SAQLASH SOHASIDAGI QONUN BUZILISHLARIGA PROKURATURANING MUNOSABATI

**F.A.Radjabov, xuquqshunos, O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlari milliy assosiasiya,
Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada sog'liqni saqlash sohasidagi huquqbuzarliklarni bartaraf etishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning hal qiluvchi roli ko'rib chiqiladi. Maqolada, shuningdek, sog'liqni saqlash sohasidagi huquqbuzarliklarni bartaraf etishda huquq-tartibot

idorolari oldida turgan asosiy muammolar muhokama qilinadi va aholi salomatligini muhofaza qilishda ularning samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Huquqni muhofaza qilish organlari, sog'liqni saqlash buzilishi, sog'liqni saqlash, huquqni muhofaza qilish, samaradorlik, amaliy tadqiqotlar.

Аннотация. В данной научной статье рассматривается решающая роль правоохранительных органов в устранении нарушений в сфере здравоохранения. Также в статье рассматриваются основные проблемы, с которыми сталкиваются правоохранительные органы при устранении нарушений в сфере здравоохранения, и даются рекомендации по повышению эффективности их работы по охране здоровья населения.

Ключевые слова: Правоохранительная деятельность, нарушения здоровья, здравоохранение, правоохранительная деятельность, эффективность, тематические исследования.

Abstract. This scientific article examines the decisive role of law enforcement agencies in eliminating violations in the healthcare sector. The article also examines the main problems that law enforcement agencies face when eliminating violations in the healthcare sector, and provides recommendations for improving the efficiency of their work to protect public health.

Keywords: Law enforcement, health disorders, healthcare, law enforcement, effectiveness, case studies.

Aholi salomatligini muhofaza qilish butun dunyo hukumatlarining asosiy vazifasidir. Jamiyat farovonligini ta'minlash uchun sog'liqni saqlashning turli jihatlarini, jumladan, oziq-ovqat xavfsizligi, farmatsevtika, kasalliklarni nazorat qilish va atrof-muhit salomatligini tartibga soluvchi qonunlar va qonun osti hujjatlar o'rnatiladi. Biroq, bu sohalarda qonunbuzarliklar sodir bo'lishi mumkin, bu esa shaxslar va jamoalar uchun katta xavf tug'diradi. Huquqni muhofaza qilish organlari bunday huquqbuzarliklarni aniqlash, tergov qilish va ularga qonuniy chora ko'rishda, qonunbuzarliklarning bajarilishini ta'minlash, huquqbuzarlarni javobgarlikka tortish va aholi salomatligini muhofaza qilishda muhim rol o'ynaydi.

Sog'liqni saqlash sohasida qonun buzilishining turlari. Ushbu bo'limda huquqni muhofaza qiluvchi organlari tomonidan uchraydigan sog'liqni saqlash sohasidagi qonun buzilishining keng tarqalgan turlari haqida umumiy ma'lumot berilgan. Unda kontrafakt farmatsevtika mahsulotlarini noqonuniy sotish va tarqatish, oziq-ovqat mahsulotlarini soxtalashtirish, litsenziyasiz tibbiy amaliyotlar, atrof-muhitni ifloslantirish, yuqumli kasalliklarga qarshi kurash choralari rioya qilmaslik kabi misollar keltirilgan. Har bir qoidabuzarlik uning sog'liq uchun zarar bo'lgan xavflari va qonuniy oqibatlarini nuqtai nazaridan o'rganiladi.

Huquqni muhofaza qilish organlari, jumladan, Ichki ishlar organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'limlari, nazorat qiluvchi organlar va ixtisoslashtirilgan sog'liqni saqlash bo'linmalari sog'liqni saqlash bilan bog'liq qonunlar va qonun osti hujjatlarning bajarilishi uchun javobgardir. Ushbu bo'lim ularning profilaktika, aniqlash, tergov, ijro etish va boshqa manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikni o'z ichiga olgan rol va mas'uliyatini o'rganadi. Maqolada huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarini sog'liqni saqlash sohasidagi huquqbuzarliklarni samarali bartaraf etish uchun zarur tajriba bilan jihozlash uchun har tomonlama o'qitish va resurslar zarurligi ta'kidlangan.

Sog'liqni saqlash sohasidagi huquqbuzarliklarni bartaraf etish huquqni muhofaza qilish organlari oldida o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu bo'limda cheklangan resurslar, yurisdiksiyaning murakkabligi, rivojlanayotgan sog'liq qarshi tahdidlar va idoralararo muvofiqlashtirish zarurati kabi umumiy to'siqlar muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqola sog'liqni saqlash bilan bog'liq huquqbuzarliklarni hal qilishda jamoatchilik fikri, jamoatchilik ishtiroki va huquqni muhofaza qilish organlari va jamoatchilik o'rtasidagi ziddiyatning potentsialini o'rganadi.

Huquqni muhofaza qilish organlarining sog'liqni saqlash sohasidagi qonunbuzarliklarga munosabatini optimallashtirish uchun ushbu bo'limda ularning samaradorligini oshirish va hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Takliflar orasida sog'liqni saqlashni muhofaza

qilish bo'yicha ixtisoslashtirilgan bo'linmalarni rivojlantirish, maxsus idoralararo ishchi guruhlarini tashkil etish, ilg'or texnologiyalar va ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlarni joriy etish, sog'liqni saqlash sohasi va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikni rivojlantirish kiradi. Shuningdek, Aholi o'rtasida olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy va targ'ibot-tashviqot ishlari va ularning ahamiyati hamda ta'lim-tarbiya ishlari ta'kidlangan. Ushbu bo'limda huquqni muhofaza qilish organlarining sog'liqni saqlash buzilishiga muvaffaqiyatli javoblari aks ettirilgan misolli misollar keltirilgan. Ushbu amaliy tadqiqotlar namunali amaliyotlar, olingan saboqlar hamda huquqni muhofaza qilish organlari va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi muvofiqlashtirilgan sa'y-harakatlarning ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Albatta, huquqni muhofaza qilish organlarining sog'liqni saqlash sohasidagi huquqbuzarliklarga munosabati mavzusiga oid qo'shimcha tafsilotlar:

Sog'liqni saqlash sohasidagi huquqbuzarliklarni bartaraf etish bilan shug'ullanadigan huquqni muhofaza qilish organlari ko'pincha boshqa manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikda ishlaydi. Bunga sog'liqni saqlash boshqarmalari, nazorat qiluvchi organlar, davlat sog'liqni saqlash organlari va yuridik institutlar bilan hamkorlik kiradi. Hamkorlikdagi sa'y-harakatlar ma'lumot, tajriba va resurslarni almashish imkonini beradi, bu esa yanada samarali javoblar va yaxshilangan natijalarga olib keladi. Ko'p tarmoqli yondashuvni talab qiladigan sog'liqni saqlash bilan bog'liq murakkab ishlarni hal qilish uchun idoralararo ishchi guruhlar va qo'shma operatsiyalar tashkil etilishi mumkin.

Sog'liqni saqlash sohasidagi huquqbuzarliklarni bartaraf etish huquqni muhofaza qiluvchi organlarga tegishli choralar ko'rish imkoniyatini beruvchi mustahkam qonunchilik bazasini talab qiladi. Sog'liqni saqlash sohasidagi buzilishlar mintaqaviy yoki milliy chegaralarni kesib o'tganda, turli yurisdiksiyalarning huquqni muhofaza qilish organlari o'rtasida hamkorlik qilish zarurati tug'ilishi mumkin. Xalqaro hamkorlik va o'zaro huquqiy yordam shartnomalari giyohvand moddalarning noqonuniy aylanishi yoki kontrafakt dori vositalarining noqonuniy savdosi kabi transmilliy sog'liqni saqlash buzilishlarini bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi.

Huquqni muhofaza qilish organlari sog'liqni saqlash sohasidagi buzilishlarga javob berishda o'z imkoniyatlarini oshirish uchun texnologik yutuqlardan tobora ko'proq foydalanmoqda. Ilg'or kuzatuv tizimlari, ma'lumotlar tahlili va sud-tibbiyot texnologiyalaridan foydalanish sog'liq bilan bog'liq huquqbuzarliklarni aniqlash va tergov qilishda yordam beradi. Raqamli platformalar va onlayn monitoring vositalari noqonuniy onlayn dorixonalarni, kontrafakt dori tarmoqlarini aniqlash va sog'liqni saqlash bo'yicha noto'g'ri ma'lumotlarni tarqatish imkonini beradi.

Aholini jalb qilish va sog'liqni saqlash buzilishi haqida xabardorlikni oshirish samarali choralar ko'rishning muhim tarkibiy qismidir. Huquqni muhofaza qilish organlari jamoat tashkilotlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va tibbiyot xodimlari bilan hamkorlikda aholini sog'liq uchun xavf-xatarlar, qalbaki mahsulotlar va shubhali huquqbuzarliklar haqida xabar berish muhimligi haqida ma'lumot berishi mumkin. Huquqni muhofaza qilish organlari va jamoatchilik o'rtasida ishonch va hamkorlikni shakllantirish sog'liqni saqlash bilan bog'liq huquqbuzarliklarga umumiy munosabatni kuchaytirishi mumkin.

Huquqni muhofaza qilish organlarining sog'liqni saqlash sohasidagi qonunbuzarliklar bo'yicha choralarni muntazam ravishda baholash va monitoring qilish kamchiliklar va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash uchun muhim ahamiyatga ega. Amalga oshirish natijalari bo'yicha ma'lumotlarni to'plash, tendentsiyalarni tahlil qilish va voqeadan keyingi sharhlarni o'tkazish dalillarga asoslangan strategiyalar va siyosatlarini ishlab chiqishda ma'lumot berishi mumkin. Akademiya va tadqiqot institutlari bilan hamkorlik qat'iy baholashni osonlashtirishi va ushbu sohadagi bilimlarni rivojlantirishga hissa qo'shishi mumkin.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, sog'liqni saqlash sohasidagi huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, sanitariya qoidalariga rioya etilishini ta'minlash, aholi salomatligini muhofaza qilishda huquq-tartibot idoralari muhim o'rin tutadi. Huquqni muhofaza qilish organlari hamkorlikni kuchaytirish, muammolarni hal qilish, texnologiyadan foydalanish va hamjamiyatlarni jalb qilish orqali jamoat salomatligini muhofaza qilishda o'z samaradorligini oshirishi va sog'lom jamiyatga hissa qo'shishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yuldashev O. T. "On the mechanisms of preparing future teachers for innovative activity." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 824-827.

2. Yuldashev O. T. "Сontinuity of innovative educational technologies and educational effectiveness." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 821-823.
3. Dosmatov T. G. "Requirements for the creation of new pedagogical technologies in education of youth students." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.11 (2023): 814-817.
4. Dosmatov T. G. and Oktamova I.D. "Combined aggregate for working the soil before planting." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.12 (2023): 873-876.

UO'K: 93(94).930.2

AFRIG'IYLAR SULOLASI ZAMONAVIY TADQIQOTLARDA: YONDASHUVLAR VA MUHIM QARASHLAR

M.Q.Rajapov, tayanch doktorant, O'zR FA Tarix instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Afrig'" so'zi va sulolaning kelib chiqishi, ularning siyosiy va madaniy ta'siri, ingliz, fors va turk tilli adabiyotlarda Afrig'iylar sulolasiga bo'lgan munosbat va turlicha yondashuvlar chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xorazm, Afrig'iylar sulolasi, Beruniy, oriylar, arxeologik tadqiqotlar, numizmatik tadqiqotlar, oli-Iroq, Banu Iroq.

Аннотация. В данной статье проводится глубокий анализ значения слова «Африг», происхождения династии, их политического и культурного влияния, а также отношения к династии Афригидов и различных подходов к ней в английской, персидской и турецкой литературе.

Ключевые слова: Хорезм, династия Афригидов, Аль-Бируни, арийцы, археологические исследования, нумизматические исследования, Аль-Ирак, Бану Ирак.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the meaning of the word "Afrigh," the origin of the dynasty, their political and cultural influence, and the attitudes towards and various approaches to the Afrighid dynasty in English, Persian, and Turkish literature.

Keywords: Khorezm, Afrighid dynasty, Al-Biruni, Aryans, archaeological research, numismatic research, Al-Iraq, Banu Iraq.

Xorazmning ilk o'rta asrlar tarixiga bag'ishlangan ishlar va yozma manbalar juda kam. Bunga izoh sifatida Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asariga parchani keltirishimiz mumkin bo'lib, unda: "Qutayba Xorazm xatini yaxshi biladigan, ularning xabar va rivoyatlarini o'rgangan va bilimlarni boshqalarga o'rgatadigan kishilarni halok etib, butkul yo'q qilgan edi", – deyilgan [1].

Eronlik tadqiqotchilar ishlarida "Afrig" so'zining kelib chiqishi borasida bir qancha fikrlar ilgari surilgan. Masalan, J. Mufrad Afrig' etimologiyasiga to'xtalib, Af/of/ob-suv va rig/riz esa suvni to'ldirish va to'kish ya'ni daryoning quyi oqimida yashaydigan odamlar anglatilishini ta'kidlagan [2]. Fikrimizcha, qadimgi eronliklar tomonidan Amudaryoning quyi oqimida yashaydigan xalqlarni Afrig'iylar umumiy nom bilan ya'ni suvning quyilish qismida yashaydiganlar deb atashgan. Keyinchalik bu nom sulola nomiga aylangan bo'lsa kerak nazarimizda. Chunki olib borilgan arxeologik-numuzmatik tadqiqotlarning birontasida Beruniy tomonidan qayd etilgan 22 hukmdorning birinchisi Afrig' haqida ma'lumot topilmagan. Bundan xulosa kelib chiqadiki, Afrig' shaxs nomi emas, balki joy nomiga yaqindir. Yana bir eronlik tadqiqotchi P. Azkoyiy Afrig' etimologiyasiga to'xtalib, Afrig' asli "Ap-Air-Ig" ya'ni oriylardan kelib chiqqan degan ma'noni anglatilishini izohlagan [3]. Tadqiqotchi "af" yoki "ap" fors tilidagi "afrashtan" ma'nosi "ko'tarmoq"; "ar", "air" esa "Aryan" ya'ni Oriylar mamlakati; "ig" esa eroniy tillardagi munosabat qo'shimchasi bo'lib, ingliz tilidagi "-ic" yoki fransuz tilidagi "-ique", o'xshashdir degan xulolasa kelgan. P. Azkoyiy ham tadqiqotlarida Afrig'ni shaxs sifatida emas, balki Xorazm hududida yashovchi xallqa berilgan umumiy nom sifatida tahlil qilgan. Turkshunos Z.V. To'g'onning fikricha, afrig'iylar o'zlarini qadimiy eroniy sulolaga oid deb namoyon etishga intilishgan, islomdan avvalgi davrlarda hukm surgan Xorazmshohlar sulolasining kelib chiqishi aslida Abdallar (Eftalitlar) dan bo'lganligini ta'kidlagan. [4] Biroq nima uchun bunday xulosaga kelganini asoslab bera olmagan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Afrig'iylar sulolasining kelib chiqishga oid fikr-mulohazalar va yondashuvlar turlicha bo'lib, ularni quyidagi guruhlarga ajratishimiz mumkin. 1) eroniy sulola sifatida talqin qilish; 2) turkiy sulola sifatida talqin qilish; 3) sulolaning mavjudligini inkor qilib, afsonalarga bog'lash.

Tadqiq etilayotgan sulolani eroniy sulola sifatida talqin qilish Eron va G'arb tarixshunosligida keng tarqalgan. Bunday xulosaga kelishda, Beruniy tomonidan qayd etilgan Siyovush bilan bog'liq ma'lumotlarni asos qilib olishadi. Eronlik tadqiqotchi T.Daryoyiy Sosoniy an'alarining ta'siri va tarixning qudrati islom davrida ham saqlanib qolganligini, hatto asli turkiy bo'lgan G'aznaviylar ham sosoniylarning so'nggi shohi Yazdigird III oilasi bilan nikoh aloqalari borligini, Tohiriylar esa fors qahramoni Rustam; Safforiylar sulolasi Eron shohi Jamshid; Afrig'iylar Xorazmshohlari ularni qahramon Siyovush bilan bog'laydigan afsonaga ega ekanligini ta'kidlagan[5]. Turaj Daryoyiy yuqorida tilga olingan sulolarning kelib chiqishini asli eroniy sulola ekanligiga urg'u bergan. Bu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish lozimki, o'rta asrlarda legitimatsiya uchun ba'zan hukmdorlar o'zlarini tarixda o'tgan mashhur sulolalarga bog'laganliklarini ham e'tiborga olishi kerak. Masalan, g'aznaviy kelib chiqishi turkiyligi aniq bo'lgan holda, o'zlarini eron shohlari bog'lagan holatlar ham uchraydi. K.E. Bosvord Afrig'iylar sulolasining paydo bo'lishiga bevosita to'xtalib, sulolaga oid ma'lumotlarning aksariyati faqat Beruniy tomonidan yozib qoldirilganligi va uning ishonchligini shuhba ostiga oladi va al-Beruniy haqiqatda islomgacha bo'lgan Xorazm tarixini yaxshi bilmasligini keng qamrovli sovet arxeologik topilmalaridan Afrig' nomining yo'qligini misol qilib ko'rsatadi [6].

Milliy va turk tilli tadqiqotlarda turkiy sulola sifatida e'tirof etish holatlari kuzatiladi. Bunga Beruniy tomonidan Afrig'iylar sulolasining 22 ta hukmdor nomining tilshunoslik tahlili asosida, ismlarning o'zagi turkiycha (Afrig'dan boshqa) ekanligi bilan izohlashga harakat qilishadi. Masalan, Beruniy ro'yxatida keltirilgan 22 afrig'iy hukmdor nomlarini tilshunoslik nuqati nazardan tahlil qilish asosida hukmdorlarni eroniy yoki turkiy sulolaga taaluqli ekanligiga oydinlik kiritish maqsadida G'. Boboyorov tadqiqot ishlarini olib borgan. Askajamuk, Arsamux, Turkasabos, Xangiri, Bag'ra (Bo'g'ra), Buzgar, Shovush (Chovush) asli turkiy bo'lishi mumkin degan fikrlarni ilgari surgan [7]. O.I. Smirnova, Turkasbos ismining lug'aviy ma'nosi "turk lashkarining sohibi" ekanligini ilgari suradi [8]. Ba'zi tadqiqotchilar Turksanfning asl ismi turkiychada Turk shad bo'lib, Istami xoqonning o'g'lidir, deb fikr bildiradilar [9]. Beruniy ro'yxatida keltirilgan Xangiri, Bag'ra (Bo'g'ra), Buzgar, Shovush (Chovush) singari ismlar ham asli turkiy bo'lishi mumkin. Xorazm hukmdorlaridan birining ismi Bag'ra (ehtimol Bo'g'ra) Turk xoqonligi unvonlar tizimiga xos "Erkak tuya" ma'nosidagi bo'g'ra epiteti bilan aloqali bo'lishi mumkin deya fikr bildirgan. [9]

Keyingi tadqiqotchi Aykut O'zbayraktar Beruniy tomonidan keltirilgan 22 ta afrig'iy xorazmshohlarni xorazmshoh emas balki, manbalarda tilgan olingan oxirgi afrig'iy xorazmshoh Abdulloh Muhammad ibn Ahmadning shajarasidir degan fikrni ilgari surgan [10]. Tadqiqotchi 305-995-yillarda mavjud bo'lgan Afrig'iylar sulolasini 3 guruhga ajratgan: 1) Islomdan odingi ajdod Afrig' oilasi (305-711-yillar); 2) Olis ajdod Askajavar oilasi (712-896-yillar); 3) Yaqin ajdod Iroq oilasi (897-995-yillar). Muallif tadqiqotlarida Xorazmshoh Abdulloh Muhammad ibn Ahmad haqiqatan ham yigirma ikki avlod (691 yil) hukmronlik qilgan qadimiy sulolaning so'nggi vakilimi yoki oli-Iroq xonadining nasl-nasab aslzodalikni ta'kidlash uchun to'qilgan ismlar ro'yxatimi degan savolni o'rta tashlaydi [11] va o'zi guruhlarga bo'lgan xorazmshohlar xonadoning birinchi oilasini (Afrig'iylar oilasi kelib chiqishini eroniy qolgan 2 tasini (Askajavar va oli-Iroq) turkiy sulola sifatida talqin qiladi.

Afrig'iylar sulolasini tangashunoslik nuqtai-nazardan tahlil qilgan tadqiqotchilar sulolaning mavjudligini ko'p hollarda inkor etib, Beruniy ma'lumotlarida keltirilgan Afrig' shaxsini afsona ekanligini ta'kidlashadi. E.V. Rtveladze ham Afrig'iylar sulolasining paydo bo'lishi haqida so'z yuritib, Beruniy asaridagi ma'lumotlarni arxeologik va numuzmatik materiallar asosida qiyosiy tahlil qiladi. Beruniyning ma'lumotlaridan foydalangan holda E.V. Rtveladze Xorazm tarixiga oid ilmiy nashrlarda qabul qilingan fikrlarga qo'shilmagan va bir qancha muhim xulosalar chiqaradi. Tadqiqotchining fikricha, Beruniy Afrig'ning hokimiyat tepasiga kelishi haqida hech narsa aytmagani, faqat Iskandar davrining 616-yilida (milodiy 305-yilda) al-Fir ustida o'z saroyini qurdirganini aytadi. E.V. Rtveladze Beruniy ma'lumotlarini "yarim afsonaviy" ma'lumotlar qatoriga

qo'shadi va S.P.Tolstov tomonidan "podsho Afrig'" –deb o'qilgan tangani B.I. Vaynberg va V.A. Livshis tomonidan "Bivarsar" (bwrsr) nomi bilan tuzatilgan holda o'qilishi III asr boshi – IV asr oxirida Xorazmda zarb qilingan tangalarda Afrig' nomi yo'qligini to'liq ko'rsatishini ta'kidlaydi [12, 13]. Muallif fikricha Beruniy ma'lumotlariga ko'ra Afrig'ning hukmronlik yillarida milodiy 304-305-yillarga, biroq tangashunoslik materiallarida Xorazm kumush tangalarida o'qilgan shoh Vazamar nomiga to'g'ri kelishini istisnosiz holda ta'kidlaydi. Uning fikricha, Vazamar bu-hukmdor nomi, Afrig' esa sulola nomi. Vazamar nomi numuzmatik materiallarda o'z aksini topgan bo'lsa, Afrig' nomi Beruniy ma'lumotlarida uchraydi. E.V. Rtveladze Afrig'iylar sulolasi nomini Vazamariylar sulolasi nomiga almashtirishni taklif qiladi.

Umuman keying yillarda tadqiqotchilarining ishlarida "Afrig'iylar sulolasi" o'rinda oli-Iroq /banu Iroq yoki Iroqiylar atamasi qo'llaniladi. P.Askoyiy Somoniylar ko'magida tashkil etilgan oli-Iroqni Afrig'iylar sulolasi davomi sifatida ta'kidlasa[14], R.Eduard Ma'muniylar va oli-Iroq (Iroq oilasi)ni bir sulola sifatida ta'kidlagan[15]. A.V.Kuznestsov, M.Fedorov ishlarida Afrig'iylar sulolasining mavjud bo'lganligiga shubha bilan qarashadi va oli-Iroq o'zining legitimligini mustahkamlash uchun Afrig'iylar sulolasini to'qib chiqarishgan degan xulosaga kelishdi [16]. A.O'zbayraktar, J.Heravilar tadqiqolarida sharqiy eroniy sulola hisoblangan Afrig'iylar tanazzulidan keyin oli-Iroq Ismoil Somoniy ko'magida yangi tashkil etilgan turkiy davlat deya hisoblashadi [17]. Bizning fikrimizcha, oli-Iroq bu Afrig'iylar sulolasining davomi hisoblanadi.

Yuqoridagi aytilgan fikr va mulohazalarni tahlil qilish asnosida "Afrig'" so'zi etimologiyasi J.Mufrad ta'kidlanganidek suv bo'yida yashaydigan ma'nosiga yaqin. Bizningcha "Afrig'" so'zi eronliklar tomonidan Amudaryoning quyi oqimida yashaydigan xalqlarga nisbatan qo'llanilgan hudud nomidir. Arxeologik tadqiqotlar davomida sulola asoschisi sifatida e'tirof etilgan Afrig' haqida hech narsa aniqlanmaganiga qaramay, birlamchi manba Beruniy asarida keltirilgan ma'lumotlarni inkor etib bo'lmaydi. Shuningdek, A.O'zbayraktarning sulola etimologiyasiga oid bo'lgan fikr-mulohazalarni ma'lum bir ma'noda to'g'ri deb hisoblashimiz mumkin Bizningcha, Beruniy oxirgi afrig'iy hukmdor Abu Abdulloh Muhammad ibn Ahmadning hokimiyatga qanday kelganligini o'ziga xos legitimatsiya orqali tushintirish uchun ushbu shajarani tuzib chiqqan.

Tadqiqotlarimizda afrig'iylar sulolasining kelib chiqishiga oid turli talqinlar o'rganilib, tarixchilarning fikr-mulohazalari bir necha guruhlariga bo'linganligini guvohi bo'ldik. Tilshunoslik tahlili esa eron va turkiy ta'sirlarning qorishmasidan dalolat beradi, ayrim nomlar turkiy kelib chiqishini ko'rsatadi. Keyingi tadqiqotlarda sulola tarixi va uning mintaqa ijtimoiy-siyosiy roli haqida kengroq tushunchaga ega bo'lish uchun arxeologik va numizmatik tadqiqotlarni davom ettirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бируни Абу Райхан. Избранные произведения. Т.1, «Памятники минувших поколений» ,Ташкент , Изд-во АН УзССР,1957.с-72
2. Javad Mofrad. The meanings of the names of the rivers Sirdarya and Amodarya Iran – Iranshahr. P.1-4
3. Perviz Ezkâyi. "Hânedân-ı Şâhiye-i Hârezm". Mecelle-i Îrân-Şinâht. S. 10. Kismet-i Evvel.s.141
4. Togan Z.V. Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul, 1981. S. 60
5. Touraj Daryae & Khodadad Rezakhani. From Oxus to Euphrates: The World of Late Antique Iran.Vol 1. H&S Media.UK.2016.p 9.
6. Bosworth, Clifford Edmund (1984a). "Āl-e Afrīg". Encyclopaedia Iranica, Vol. I, Fasc. 7. pp. 743–745
7. Бобоёров Ф. Турк хоқонлиги даврида Хоразм // Хоразм тарихи замонавий тадқиқотларда. Қўпмуаллифлик илмий монография. Масъул муҳаррир Д. Алимова. – Тошкент-Урганч, 2019. – Б. 50.
8. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. М.: Наука, 1981. С. 425, 428; Грицина А.А. Усрушанские были. Ташкент, 2000. С. 43
9. Бобоёров Ф. Турк хоқонлиги даврида Хоразм // Хоразм тарихи замонавий тадқиқотларда. Қўпмуаллифлик илмий монография. Масъул муҳаррир Д. Алимова. – Тошкент-Урганч, 2019. – Б. 50-52
10. Aykut Özbayraktar. Afrig' Hanedanı: Hârezmşâh II. Muhammed'in Soyağacı Üzerine Bir İnceleme. İran Çalışmaları Dergisi. Cilt: 7, Sayı: 1.2023. , ss. 151-172
11. Cevâd Heravi, Aykut Özbayraktar. Âl-i 'Îrâk (Hârezm'de Sâmânîlere tâbi yüz yıllık bir iktidar hakkında yeni bir araştırma). ASOBİD. Cilt 2, Sayı 4 Aralık 2018 ss.61-73
12. Ртвелдзе Э.В. Государство Вазамаридов (Афригидов) Хорезма// Хорезм в государственности Узбекистан. – Ташкент, 2013. С. 94.
13. Вайнберг Б.И. Монеты...; Каталог. С. 116, № 207, X VII, VII
14. Perviz Ezkâyi. "Hânedân-ı Şâhiye-i Hârezm". Mecelle-i Îrân-Şinâht. S. 10. Kismet-i Evvel.s.141

15. Zâmbâur, Eduard R. (1356). Neseb Nâme-i Hulefâ ve Şehrîyârân. (trc. ve thş. Muhammed Cevâd Meşkûr). Tahran: Hayyâm.

16. Andrew Kuznetsov and Michael Fedorov. Late drachms of the khwārazmshāh Azkājvār and imitations of such drachms Source: Iran, Taylor & Francis .Vol. 51 (2013), pp. 145-149.

17. Cevâd Heravi, Aykut Özbayraktar. Âl-i 'Îrâk (Hârezm'de Sâ mânîlere tâbi yüz yıllık bir iktidar hakkında yeni bir araştırma). ASOBİD. Cilt 2, Sayı 4 Aralık 2018 ss.61-73

UO'K 93/94

XORAZM VOHASIGA ISLOM DININING KIRIB KELISHI

Sh.Q.Raxmanova, o'qituvchi, Ma'mun-Universiteti, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada tadqiqotchi, o'zining boy o'tmishi davomida turli madaniyatlar va dinlarning bo'lganligini hamda Xorazm vohasiga islom dinining kirib kelishi masalasi tarixini o'rgandi. Maqolada islom dinining ilk qadamlari, islomning asta-sekin tarqalishi va ara blarning mintaqada olib borgan siyosati hamda voha aholisining bu siyosatga munosabati haqida umumiy ma'lumot berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: islom, O'rta Osiyo, Xorazm, tarix, istilolar, jizya, xiroj, Qutayba, Narshaxiy, Beruniy, Muqanna, Abu Muslim, Xuroson, Hurzod, Chag'on, Mazdak, istilo, ajam.

Аннотация. В данной статье исследователь изучил существование различных культур и религий на протяжении богатого прошлого Хорезмского оазиса и историю внедрения ислама. В статье представлены общие сведения о первых шагах исламской религии, постепенном распространении ислама и политике арабов в регионе, а также об отношении жителей оазиса к этой политике.

Ключевые слова: Ислам, Средняя Азия, Хорезм, история, завоевания, джизья, хиродж, Кутайба, Наршахи, Беруни, Муканна, Абу Муслим, Хорасан, Хурзад, Чаган, Маздак, завоевание, послушник.

Abstract. In this article, the researcher studied the existence of different cultures and religions during the rich past of Khorezm and the history of the introduction of Islam to the oasis. The article aims to provide general information about the first steps of the Islamic religion, the gradual spread of the Islamic religion, the policy of the Arabs in the region, and the attitude of the people of the oasis to this policy.

Key words: Islam, Central Asia, Khorezm, history, conquests, jizya, khiroj, Qutayba, Narshahi, Beruni, Muqanna, Abu Muslim, Khurasan, Hurzad, Chagan, Mazdak, conquest, ajem.

Markaziy Osiyoning markazida joylashgan O'zbekiston turli din va madaniyatlarni o'z ichiga olgan uzoq tarixga ega mamlakatdir. Bugungi kunda mintaqadagi asosiy dinlardan biri bo'lgan islom dini O'zbekistonga ilk o'rta asrlarda kirib kelgan. VII-VIII asrlardagi islom dinining kengroq O'rta Osiyo mintaqasiga, jumladan, hozirgi O'zbekistonga tarqalishi boshlanadi.

VII asr boshida Arabiston yarim orolida katta bir markazlashgan va nufuzli musulmon davlati tashkil topib yangi diniy ta'limot asoschisi Muhammad payg'ambar rahnamoligida arablarni siyosiy jihatdan birlashishga olib keldi. Tez vaqt ichida arablar islom bayrog'i ostida uyushib qo'shni mamlakatlarga xavf sola boshladilar. Ular Suriya, Misr, Vizantiya, Eron mamlakatlariga shiddatli hujum uyushtirib, o'zaro to'qnashuvlar va nizolar oqibatida zaiflashgan bu o'lkalarni osongina istilo qilishga muvaffaq bo'ldilar. Eron sasoniylari davlati shiddatli va surunkali janglar natijasida 665-yilda arab istilochilari tomonidan bosib olindi. Arablar 665-yilda Marvga yetib keldilar va bu yerda mustahkam o'rtnashib olib, O'rta Osiyo va boshqa mamlakatlarni zabt etishga kirishdilar. O'rta Osiyoga arab istilolari 671-yildan boshlanadi. Amudaryo ortiga birinchi bo'lib Ubaydulloh ibn Ziyod yurish boshlab, Poykand va Buxoroni egallab, katta o'ljalar bilan qaytdi. 676-yilda esa Said ibn Usmon Buxoro va Sug'diyonaga hujum boshlaydi.

O'rta Osiyoga qarshi hujumlar Xuroson valisi Qutayba tomonidan uyushtirilgan edi. Bu davrda arablarning Xurosondagi valiyi Marvda turar edi. Arab xalifaligi Movarounnahr ishlarini boshqarishni ham Xuroson valisiga topshirgan edi. VII asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyo mayda

davlatlarga ajralgan bo'lib, ular o'zaro siyosiy nizolar bilan band edilar. Shu boisdan ham arablar hujumiga qarshi birlashib zarba berishga qodir emas edilar. [8]

Tabariyning yozishicha, VII asrning 80-yillari boshida mahalliy davlatlarning hukmdorlari qish paytida Xorazmga yaqin bir shaharda to'planishib, o'zaro siyosiy nizolarni to'xtatish, arablarga qarshi kurashish masalalarini maslahatlashib, bir bitimga kelgan bo'lsalar ham, yozda boshlangan arablar hujumi davrida bu kengashlar samarasiz bo'lib chiqdi.

Arab manbalariga asoslanib S.P. Tolstovning guvohlik berishiga qaraganda, Xorazmga arab istilochilarining dastlabki kuchli yurishlari VII asrning 70-80-yillarida Muslim ibn Ziyod ibn Abdulloh Umoviy boshchiligida uyushtirilgan edi. Xorazm ustiga dastlabki yurishlardan qanoatlanmagan Qutayba ibn Muslim Buxoroni to'la zabt qilib, Movarounnahr va Xorazmga yurishni tezlashtirish rejalarini tuza boshladi. [3]

Qutayba 712-yilda Qashqadaryo va Surxandaryo viloyatlarini bosib oldi, o'sha davrda Xorazmda boshlangan ichki qarama-qarshiliklar Qutaybani Sug'd yurishini to'xtatib, Xorazmga qarshi yurish qilishga jalb etadi.

Xorazm garchi xalifalikga tobe bo'lsa ham lekin uning alohida hukumati bore di. Afrig' sulolasidan bo'lgan Xorazmshohlar daryoning o'ng sohilida hozirgi Beruniy tumani yonidagi Kat shahrida o'tirar edi. Arablar tomonidan tayinlangan amir esa daryoning chap tomonida joylashgan hozirgi Ko'hna Urganch shahrida o'z hukmronligini yurita boshladi. Bu paytda Xorazmda afrig'iylar sulolasidan bo'lgan Xorazmshoh Chag'on hukmronlik qilar edi. Chag'onning ukase Hurzod Xorazmshoh atrofidagi dehqon oqsuyaklariga qarshi oppozitsiyada bo'lgan feodal kuchlarini birlashtirib qo'zg'alon ko'tardi va hukumatni vaqtincha qo'lga kiritadi. Hurzod shoh tarafdorlaridan bo'lgan zodagonlarni qattiq jazolaydi, ularning mol-mulkini tortib oladi. Biroq Chag'on o'z hukumatini saqlab qolish niyatida mamlakatini arablarga topshirishga qaror qilib, Qutaybaga xabar yuboradi. Undan qo'zg'alonchilarga bosh bo'lgan o'z ukase Hurzodga qarshi kurashda yordam so'raydi. Qutaybaga o'ziga qarashli shaharlarning kalitlarini ishonch tariqasida yuboradi. Chag'on yana bir hiyla makr ishlatib Qutayba Samarqandga yurishga tayyorlanayotganmish degan mish-mish tarqatadi. Bundan Hurzod xabar topib, o'z qo'shinlarining bir qismini tarqatib yuboradi. Oqibatda Hurzod Qutaybaning Xorazmga yashirin kelganini sezmay qoladi. Qo'qqisdan hujumga uchragan Hurzod yengiladi. Chag'onning iltimosi bilan Hurzod va uning tarafdorlaridan 4 ming kishi o'limga hukm qilinadi.[6]

Beruniy va Ibn al-Asirlarning bergan xabarlariga qaraganda arab bosqinchilari Movarounnahrda jo'nashlari bilanoq xorazmliklar isyon ko'tarib sotqin podshoh Chag'onni qo'lga olib uni o'ldirdilar. Bundan xabar topgan Qutayba Xorazm ustiga yana lashkar tortib kelishga majbur bo'ldi. O'z mavqeyini mustahkamlash maqsadida Qutayba Chag'onning o'g'li Askajamuqni otasi o'rniga shoh etib, o'z ukase Abdullohni bo'lsa Xorazmga hukmron qilib tayinlaydi, uni Xorazmshoh qiziga uyashtirib afrig'iylar sulolasi bilan aloqani yanada musahkamlaydi. Boshqa bir ma'lumotlarga ko'ra Qutayba tayinlab ketgan hukmdorni xalq o'ldirgach, Askajamuq ham arablarga qarshi qo'zg'alon ko'targan. Bu hol Xorazmni arablar tomonidan ikkinchi marta istilo qilinishiga sabab bo'lgan.

Hurzod va uning tarafdorlarining dehqon aslzodalarga qarshi kurashi sabablariga kelsak, bu qo'zg'alonni arab tarixchisi Tabariy Mazdak harakati bilan bog'laydi.[2]

Ma'lumki, Mazdak qo'zg'oloni Eron va O'rta Osiyoning janubiy viloyatlarida sosoniylar hukmdori Kubod I davrida feodallarga qarshi ko'tarilgan xalq harakati edi. Mazdakchilar "Z" harfi bilan boshlanadigan 4 asosning barchaga barobar bolishini talab qilib chiqqan edilar. 1) Zamin (yer)

2) Zar (oltin, boylik) 3) Zo'r (kuch) 4) Zan (xotin). Bu g'oya o'z-o'zidan tasodifan paydo bo'lmasdan balki uni o'sha vaqtdagi ijtimoiy va iqtisodiy adolatsizliklar keltirib chiqargan edi.

Xorazmda ham ana shu harakatning kelib chiqishiga turli sabablar turtki bo'ldi. Yerlar jamoalar qo'lidan tortib olinib, feodallar, amaldorlar mulkiga aylantirilgan edi. Butun boylik ular qo'lida qo'planib, xalq ommasiga esa yarim qul- "kadivar" holatiga tushurilgan edi. Mamlakatda ayollarning huquqi butunlay poymol qilinib, boylar badavlat dehqonlar "ko'ngil hushi" uchun istaganicha xotin olar va hohlagan kishining xotini, qizini tortib olib ketardilar. Bunday adolatsizlikka ayniqsa kambag'allar orasida norizolikni kuchaytirib yubordi. Xalqning sabr kosasi to'lib, g'azabi yanada

oshib ketdi. Bu harakatning o'tkir tig'i qator Sharq mamlakatlarida an'anaviy hukm surib kelayotgan boylarga qarashli haramxonalarga qarshi, ko'p xotinlikka, xotin –qizlarga beshafqat munosabatda bo'lishga qarshi qaratildi, hamda qadimiy jamoa an'analarini qayta tiklash talablari baland ko'tarildi.[2]

VIII asrda bu harakat tarafdorlari Sug'diyonada Muqanna, Ozarbayjonda Bobek rahbarligida va keyinchalik Karmatlar harakatida o'z ifodasini topdi.

Xorazmdagi avj olib borayotgan xuddi ana shunday adolatsizliklar Hurzod va uning tarafdorlarining Mazdakchilik bayrog'i ostida to'pladi. Hurzod qo'zg'aloni deydi S.P.Tolstov, feodalizmga qarshi qaratilgan mazdakchilik g'oyasi bilan sug'orilgan bo'lib, o'z izidan qishloq jamoalari va shahar kambag'allarining saroy mulozimlariga, aslzoda boy dehqonlarga, katta yer egalari qarshi qaratilgan kuchli norozilik harakati edi.[3]

Hurzod harakatiga mafkura jihatidan yondashilsa, u ilk o'rta asrlardagi aksil feodal harakteriga ega bo'lgan hamda ko'pchiligi diniy mazhablar qobig'iga o'ralgan harakatlar edi. Shu orada arablar Xorazm hududlarini ishg'ol qilishni davom ettirib, Xozaraspni egalladilar. Qutaybaning akasi Abdurahmon mahalliy aholiga vahshiylarcha munosabatda bo'lib, har bir xonadonda, qishloqlarda o'zining qonli izlarini qoldirdi. Arablar Xorazm shohi bilan bitim tuzib 10 ming bosh qoramol, behisob boylik, ko'p miqdorda pul va asirlarni o'lja oldilar. Asirlardan boshqa mamlakatlarga istilo qilishda navkar sifatida foydalandilar. Qutayba bu bilan cheklanib qolmadi. Xorazmliklarning tarixiy va madaniy merosini ham yer bilan yakson qiladi.

Beruniy Qutaybani o'z vatani Xorazmni harob etuvchi va vatandoshlarini ruhiy tushkunlikka slogan istilochi sifatid ta'riflaydi. "Qutayba deb yozadi Beruniy, –"Xorazm xatini yaxshi biladigan, ularning xabar va rivoyatlarini o'rgangan va bilimni boshqalarga o'rgatadigan kishilarni halok etib, butkul yo'q qilib yuborgan edi. Shuning uchun u (xabar va rivoyatlar) Islom davridan keyin, haqiqatni bilib bo'lmaydigan darajada yashirin qoldi". Sotqin Chag'on Xorazmda uzoq qolaolmadi. Xorazmliklar uni o'ldirish payiga tushadilar. Buni payqagan Chag'on dastlab turklar huzuriga, keyinchalik Marvga Qutayba huzuriga qochib uning xizmatida bo'ladi. 712-yilning o'zidayoq Qutayba Xorazm, Buxoro va boshqa viloyatlardan askar to'plab o'z qo'shinlarini mustahkamlab, tosh otadigan 300 ta mashina hamda devor buzadigan asboblar bilan Samarqandga yurish boshladi.[2]

Arab xalifaligi bosib olingan mamlakatlardagi xalqlarini mensimay, o'zlaridan past hisoblab, ularni "ajam" deb ataydilar. Bu xalqlardan mumkin qadar ko'proq boylik undirib olishga qaratilgan siyosat yurgizdilar. O'sha vaqtlarda davlatning asosiy qonunlari shariat qonunlari bo'ldi. Arablar islom dinini ajam xalqlari ongiga singdirish, shu yo'l bilan ularni o'ziga bo'ysundirish ishiga astoydil kirishdilar.

Arablar bosib olingan o'lkalarga o'z dinini joriy qilish uchun turli uslub va vositalardan, chunonchi, ma'rifiy va iqtisodiy vositalardan foydalandilar. Mahalliy xalqlar orasida islom diniga o'tishni targ'ib qilish uchun yuzlab missionerlar yuborildi. Ular orasida Yusuf Xamadoniy Sulton Uvays, Ismomut, Abu Muslim kabi islom ilmining yetuk bilimdonlari bore di. Xorazmda bu ulug' pirlarning qabrlari musulmonlarning ziyoratgohiga aylanib qoldi. Islomning tarqalishi bilan otashparastlik va zardushtiylikka musulmoncha mazmun berib izohlangan.

Otashparastlik ibodatxonalari o'rniga arablar o'z machitlarini qurdilar. Islomni qabul qilmagan otashparastlar qatl etilib dorga osildi. Arab bosqinchilari mahalliy aholini kofirlar deb aybladilar va shafqatsizlarcha ezdilar. Ruhoniylar islomning otashparastlardan ustunligini asoslash uchun ko'plab rivoyatlar to'qib tarqatdilar. Chunonchi, Xorazmda "Qori olov Xo'ja" degan muqaddas joy bo'lgan. Bu haqda shunday rivoyat to'qilgan. Go'yo musulmonlar shunchalik g'ayri tabiiy kuchga ega ekanki, xatto ular olovda ham yonmas emish. Buni sinash uchun 50 arava o'tin keltirib uning o'rtasiga xo'jani o'tqazib so'ng olov yoqilgan. Alanga so'ngandan keyin qarashsa xo'ja o'tda yonmagan. Otashparastlar hayron qolib, islom kuchiga tan bergan emish. Xalq orasida tarqalgan bunday rivoyatlar, turli "mish mish"lar islomning otashparastlik ustidan hukmronligini uni har xil yo'llar bilan o'ziga bo'ysundirganligini ko'rsatadi. Lekin har qanday taqiq va zo'ravonliklar, aldash va firibgarliklar kishilar ongidan olovga sajda qilish udumini yo'qota olmadi. "Muqaddas" joylarda avliyolarning mozorlarida chiroq yoqish, kelinlarni olovdan sakratish va boshqa turli odatlar Xorazmda shu kungacha saqlanmoqda. Islom Xorazm xalqi ongidan zardushtiylik tasavvurlarini

butunlay siqib chiqara olmadi, uning ayrim urf-odatlarini musulmonchilik pardasiga o'girib saqlab qoldi. Shulardan biri, Xorazmda hozirgacha oz bo'lsada saqlanib qolgan alas qilish udumidir. Bu odatga ko'ra go'yo bemor olov vositasida yomon ruhlar ta'siridan halos bo'lar emish.

Narshaxiy yozishicha, ko'pgina otashparastlar ho'ja ko'rsinga og'izda islomni e'tirof etsalarda, qalban o'z diniy e'tiqodlariga amal qilishardi. Aholi har safar islom lashkari kelganida musulmon bo'lar, arablar qaytib kelmaganidan so'ng yana dindan qaytib “kofir” bo'lar edilar.

Tarixiy manbalarda ta'kidlanishicha mahalliy aholi til uchida musulmonchilikka iqror bo'lib, yashirin ravishda butlarga sig'inari edilar. Ikki tangani olish uchun ko'proq kambag'allar qiziqib, namozga kelar edilar. Hatto dastlabki yillarda mahalliy aholiga tushunarli bo'lishi uchun namozda o'qiladigan Qur'on suralari va oyatlarini arabchadan forsiyga tarjima qilingan yoki mahalliy tilda o'qishga ruhsat etilgan. Islomni tarqatish uchun arablar iqtisodiy omillardan ham foydalanganlar. Masalan, boshqa dinga e'tiqod qiluvchi kishilardan “jizya” solig'i undirilgan. Har kim musulmon bo'lib machitga namozga keladigan bo'lsa, ularga 2 dirhamdan hadya to'langan. Islomni qabul qilgan musulmonlar soliqlardan ozod qilinganlar. “Jizyadan” tashqari yana bir soliq “xiroj” joriy qilindi. Xiroj yerdan olingan hosilning 1/5 yoki 1/4 qismi hisobida undirib olinar edi. Bulardan tashqari soliqlar ham bo'lgan. Bu soliqlarning yil sayin ko'payib borishi va ularni undirishdagi tartibsizliklar mehnatkashlar zimmasiga og'ir yuk bo'lib tushdi va ularning noroziligining kuchayishiga sabab bo'ldi. Arab xalifaligi O'rta Osiyo o'z mavqeyini mustahkamlab olgach, musulmon va musulmon bo'lmagan barcha aholidan jizya solig'i to'plash haqida farmon chiqardi. Oqibatda turli viloyat va tumanliklarda yoppasiga islomdan chiqish va eski dinlarga qaytish harakati boshlandi. O'rta Osiyoda jumladan Xorazmda ham arablar hukmronligiga qarshi xalq qo'zg'olonlari ko'tarildi. Arablar o'z siyosatini kuchaytirib, soliq to'lashga qodir bo'lmagan kambag'allarning bo'yniga bir taxtachga osib, uni muxrlab qo'yadigan bo'ldilar. Bu xo'rlanish xalifalik siyosatiga xalq g'azabini o'n chandon oshirib yubordi. Qutaybaning bunday talonchilik siyosati xalq xo'jaligini izdan chiqardi. Bu vaqtga kelib, Xorazmda Burgutqal'a kabi sug'oriladigan butun bir hududda hayot to'xtab, ariqlar buzilib, aholi turli tomonlarga qarab ketganligini ko'ramiz. Chunki arablarning ta'qib qilishlaridan xalq o'z joylarida xotirjam o'tira olmadi, shahar va qishloqlar, serhosil dalalar va ariqlar vayron qilindi, haroba holiga kelib qoldi. Xalifalik tomonidan amalga oshirilgan bosqinchilik siyosati: mahalliy xalqni huquq jihatidan kamsitish va ezish, madaniy merosini yemirish, arab tili, yozuvi, islom dinining qoidalari va tartiblarini zo'rlab o'rnatish xalq g'azabini uyg'otib, kuchli ommaviy qo'zg'olonlar kelib chiqishiga sababchi bo'ldi.[6]

Arablarning talonchilik siyosatiga qarshi O'rta Osiyoda VIII asrning 20-yillaridayoq Muqanna, Abu Muslim boshchiligidagi xalq qo'zg'olonlari ta'siri ostida Xorazmda ham isyonlar to'loqini keng quloqch yoydi. Abu Muslim harakati Xorazm saltanatini qattiq larzaga keltirganki, Xorazmshoh Shovshafar 750-yilda sarosimaga tushib, unga qarshi Xitoy hukumatini yordamga chaqirishga majbur bo'lgan. Abu Muslim o'ldirilgandan keyin ham Xorazm xalq g'alayonlari uzoq davom etadi. Arablar tomonidan va keyinchalik tohiriylar tomonidan qo'yilgan amirlar Urganchda o'tirib, Xorazmni ancha vaqtgacha boshqarib keldilar. Narshaxiy va Beruniyning guvohlik berishlaricha, arab xalifaligini larzaga keltirgan va “14 yil davom qilgan” Muqanna qo'zg'oloni 776-yilda emas balki undan ham burunroq boshlangan bo'lsa ajab emas. Abu Muslimchilar va Muqannalar ham Mazdak ta'limoti tarafdorlari bo'lib, islomga qarshi g'oyalarini ilgari surgan edilar.

Umaviy xalifalariga qarshi ko'tarilgan xalq qo'zg'olonlarida xorazmliklarning faol qatnashganliklari bizgacha yetib kelgan tarixiy manbalarda o'z ifodasini topgan. XI asrda Abu Tohir Tartusiy tomonidan bitilgan “Abu Muslim dostoni” da boshchilik qilgan harakat og'ir ahvolga tushib qolgan paytida uni himoya qilishga katta jasorat ko'rsatgan mardlar xorazmiylar ekani alohida qayd etiladi. Abu Muslim harakatining xotiralari va uning namoyondalariga bo'lgan xurmat hech qayerda Xorazmdagidek saqlangan emas deb ta'riflaydilar o'sha davrning yetuk tarixchilari o'z solnomalarida.

Arab istilochilarining shafqatsiz zulmi va quvg'iniga uchragan Hurzod tarafdorlaridan bir guruh xorazmliklar Bulon boshchiligida 712-yildan 730-yilgacha Xazar xoqonligi hududlariga ko'chib mustahkam o'rnanishib oldilar. Bu yerda ular armiya, davlatni boshqarish ishlarini o'z

qo'llariga oldilar. Ular harbiy mavqelarini mustahkamlab Kavkazda arablar egallagan yerlarga xavf sola boshlaydilar.

VIII asrda Xorazm tarixiga oid ma'lumotlar arab manbalarida ham uchraydi. Xazar va Xitoy yozma manbalarda ba'zi ma'lumotlar bor. Lekin S.P.Tolstovning arxeologik tadqiqotlari o'sha davrga oid juda boy ma'lumotlarni aniqlashga imkon berdi. Bu davrga oid asosan ikkita siyosiy voqea ko'zga tashlanadi. Birinchisi, 751-yilda Xitoyning O'rta Osiyoni qo'lga kiritish uchun urinishi, Talosda Xitoy lashkarboshisi Gaosyan-Chji bilan Ziyod Solih o'rtasidagi hal qiluvchi jang va jangning arablar g'alabasi bilan yakunlanganligi, ikkinchi voqea Xorazmshoh Shavshafarning arablarga qarshi kurashda harbiy va moddiy yordam so'rab Xitoyga elchilar yuborganligi. O'sha davrda yana bir siyosiy voqea ham yuz berdi. Afrig'iylar sulolasining Xazar va Xorazm davlatini VIII asrning 50-yillarida yagona siyosiy imperiyaga birlashtirish harakatidir. [3]

Arab istilochilari olib borgan qonli urushlar va mamlakatda yuz bergan ichki ziddiyatlar tufayli Xorazmda afrig'iylar sulolasi inqirozga yuz tutdi. Sug'oriladigan ekin maydonlari salmog'i keskin qisqarib, suniy sug'orish shahobchalari va inshootlari yaroqsiz holga keltirildi. Guldursin qal'asidan to Qirg'izgacha bo'lgan maydonda o'nlagan shaharlar, yuzlab qo'rg'onlar va istehkomlar xarobazorga aylanib qum sahrolar qo'liga ko'milib qoldi. Minglab gektar mavjlanib turgan ekinzorlar qum barhanlariga o'z o'rnini bo'shatib berdi va jonsiz zaminga aylanib asriy uyquga bosh qo'ydi.

X asrga kelib, xorazmlik ko'pgina musulmonlar o'z nasibalarini axtarib uzoq Hazariyaga ko'cha boshladilar va ular uning yollanma gvardiyasining asosiy tayanchi bo'lib xizmat qildilar.

Arab manbalariga qaraganda X—XI asrlarda Xorazm yirik savdo markaziga aylanadi. Xorazm savdogarlari Qozog'iston va Turkmaniston dashtlarida, shuningdek Volga bo'yidagi Xazor va Bulg'or podsholigi bilan ayirboshlash ishlarini keng tarzda olib borganlar. «Xorazm, - deb yozadi Ishtahriy, - yong'oqdan boshqa oziq-ovqat va mevaga boy bo'lgan hosildor shahar (Madina): unda paxta va jundan xilma-xil mahsulot ishlanib, uzoq mamlakatlarga yuboriladi...» Al Maqdisiy o'sha davrda Xorazmdan chetga chiqarilgan mollarning ro'yxatini keltiradi. Bu ro'yxat Xorazmda ayirboshlash muhim rol o'ynaganligini va bu o'lka tranzit savdo markazlaridan biriga aylanganligini yaqqol ko'rsatadi. Arxeologlarimizning tekshirishicha, Xazar podsholigining markazi — Itilga boradigan savdo yo'li Belovul xarobasi orqali Embaning quyi oqimi, Ural va Volgaga qarab o'tgan. X asrning oxirlari, XI asrning boshlarida shu yo'ldan yurgan arab sayyohi ibn Fadlan kesilgan toshlardan qilingan va chetiga tosh terilib ishlangan quduqlari bo'lgan hashamatli karvonsaroylar bo'lganligini hamda karvonsaroylar orasidagi masofa taxminan 25 km ga teng bo'lganini ko'rsatadi. Bu holat karvonlarning normal yurishini ta'min qilgan. Arab mamlakatlarida Xorazm X—XI asrlarda yirik savdo markazi bo'lganligi va harbiy qudrati yuksalganligi aytiladi. [8]

Shunday qilib, O'rta Osiyo viloyatlarida arab xalifaligi o'tkazgan talonchilik siyosati va uning oqibatlari Xorazm vohasi uchun ham fojiali bo'ldi. O'lkada hukm surayotgan patriarxal munosabatlar va istilochilik oqibatlari Xorazm davlatining iqtisodiy va madaniy rivojini bir necha o'n yillar orqaga surgan edi. Lekin har qanday zulmatdan keyin yorug'lik muqarrar bo'lganidek, O'rta Osiyo, Xorazmda IX-XIII asrlarda "Islom Rennessansi" - uyg'onish davri bu sarhadlarda fan va madaniyatni shunday yuksaklikka ko'tardiki bu inqilobiy voqeani butun G'arb tan oldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Rayhon Beruniy. O'tmish xalqlaridan qolgan yodgorliklar.-T.: 1987.
2. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. 1-jild-T.: 1968
3. С. П. Толстов. По следам древне хорезмской цивилизации. — М Л., 1948.
4. Я. Гуломов. Хоразмнинг сугорилиш тарихи—Тошкент: Фан, 1959.
5. Е. Е. Неразик. Сельское население в Хорезме (I-XIV.вв) — М. Наука, 1976.
6. М. Matniyazov "Xorazm tarixi" 1-jild. Xorazm, 1996-yil
7. Shuhrat Yovqochev. Markaziy Osiyo xalqlari dinlari tarixi" Toshkent davlat sharqshunoslik instituti. 2005 y. 144 bet. Jurji Zaydon, «Islom madaniyati tarixi», 3-jild, 102–103 bet.
8. Xoji Ismatulloh. Abdulloh, "Markaziy Osiyoda Islom madaniyati" «Sharq» Toshkent—2005
9. Jo'rayev Akram Namozovich. Islom dinining Markaziy Osiyoga kirib kelishi va mintaq aholisining islom dinini qabul qilish jarayonlari, sabablari, va omillari. Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке». № 11(100), часть 2 Июня, 2023. – В. 997-998.
10. Ashirov A.A. "Avesto"dan meros marosimlar. – B. 19.
11. Abdalov Umidbek. Xorazm vohasining qadimiy diniy e'tiqod va marosimlari– Toshkent.: «Yoshlar avlodi», 2021. – 188 b.

UO‘K 67-05

SHIMOLIY AFG‘ONISTON AHOLISINING HUNARMANDCHILIGI

G.Sharifi, mustaqil tadqiqotchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Afg‘onistonning Qunduz, Taxo‘r, Balx, Mozori Sharif kabi shaharlaridagi turkizabon va forsiy zabon etnik guruhlarining xonadonlari va uylari qurilish tarhi O‘rta Osiyoning me‘morchilik an‘analari asosida barpo etilganligini kuzatish mumkin. Uylarning qurilishi so‘nggi o‘rta asrlardagi Termiz va Chag‘aniyon uylari qurilishiga aynan o‘xshashligi bilan ajralib turishi masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Gardish, Dastsho‘y, gulband bezaklar, “silsila”, Rezervuar, “shokila”, “g‘o‘zacha” kandakorlik, sovunpazlik

Аннотация. В данной статье можно заметить, что дома и дома тюркоязычных и персоязычных этносов в городах Афганистана, таких как Кундуз, Тахор, Балх, Мазори Шариф, были построены на основе архитектурных традиций Центральной Азии. Анализируются вопросы строительства домов, отличающихся сходством со строительством домов Термеза и Чаганиана в последнее средневековье.

Ключевые слова: Гардши, Дастшой, цветочный декор, «силсила», водоем, «шокила», резьба «гозача», мыловарение.

Abstract. In this article, it can be observed that the houses and houses of the Turkic-speaking and Persian-speaking ethnic groups in the cities of Afghanistan, such as Kunduz, Takhor, Balkh, Mazori Sharif, were built based on the architectural traditions of Central Asia. The issues of the construction of the houses being distinguished by their similarity to the construction of the houses of Termiz and Chaganiyan in the last middle ages are analyzed.

Key words: Gardish, Dastsho'y, floral decorations, "silsila", Reservoir, "shokila", "gozacha" carving, soap making.

Afg‘onistonning shimoliy hududida, ya'ni Qunduz, Balx, Mozori Sharif, Hirot, Maymana, Oqcha, Toshqo‘rg‘on, G‘azna kabi viloyat va shaharlarida migratsiya bo‘lgan o‘zbek, tojik, turkman aholisi istiqomat qilishadi. Ular XIX asrning oxiri va XX boshlarida Buxoro amirligining Buxoro, Qarshi, G‘uzor, Chorjo‘y, Kalif, Boysun, Sherobod, Denov, Hisor, Ko‘lob, Badaxshon, Shahri Tus kabi shaharlaridan migratsiya bo‘lib borganlar.

Aholining bu qismi qo‘shni afg‘on xalqlari bilan tez orada aralashib, mahalliylik ketdi. Ko‘chib borgan aholi orasida qadimgi ishlab chiqarish uslubi, me‘morchilik, kulolchilik, to‘qimachilik, zargarlik, kashtachilik yoki zardo‘zilik, kosibchilik, kandakorlik, sovunpazlik kabi qator hunarmandchilik sohalarining an‘anaviy tarzda saqlanib qolinishi aholining o‘troq dehqonchilik va ko‘chmanchi chorvachilik turmush tarzida ham bir xil kuzatiladi.

Afg‘onistonning Qunduz, Taxo‘r, Balx, Mozori Sharif kabi shaharlaridagi turkizabon va forsiy zabon etnik guruhlarining xonadonlari va uylari qurilish tarhi O‘rta Osiyoning me‘morchilik an‘analari asosida barpo etilganligini kuzatish mumkin. Uylarning qurilishi so‘nggi o‘rta asrlardagi Termiz va Chag‘aniyon uylari qurilishiga aynan o‘xshashligi bilan ajralib turadi. Masalan, uylarning kun chiqish tomonga qaratib qurilishi, eshik va derazalarining ravoqsimon ko‘rinishi, tomining gumbazli “balxi” uslubida yopilishi issiq iqlimli mintaqa uchun mos qilib barpo etilganligidan darak beradi. Uylar bir eshikli, xo‘rjun tom, ayvonli, boloxonali, gumbazli, chuqur va “gung” tokchalik, ravoqli, derazali, panjarali va maxsus isitish tizimiga ega bo‘lgan uylar edi. Ayniqsa, Sulton Saodat, Qirg‘iz memorchilik inshootlarining “balxi” uslubda qurilishi Sharqiy Buxoro va Afg‘oniston hududida qadimgi Sharqning mumtoz arxitektura an‘analari davom etib kelganligining isbotidir. Bunday uslub Termiz tumanidagi O‘rta ovul masjidi, Salovat qishlog‘i uy qurilishlari uchun ham xarakterlidir. [1]

To'qimachilik. Qunduz, Maymana, Balx, Hirot kabi shaharlarlarda turkman elining qadimgi to'quvchilari istiqomat qilishardi va mazkur hunarmandchilikning taraqqiy etishida ularning o'rni muhim edi.

Turkman gilamdo'zlari, umuman to'qimachilik bilan shug'ullanadigan aholi yarim chorvador xo'jalikka ega bo'lgan. Gilamdo'zlarning o'z to'qimachilik qurollari: qoziq, taroq, qilich, eshak, urchuq, gurzi toshi, ip yoki jun yigirish uskunolari mavjud. Avvalo ip urchuqlarda yigirilgan. Keyin bo'yash jarayoni boshlangan. Keyin rangli qaynatilgan suvlarda iplarning qaynatib bo'yashgan. So'ngra kalava qilishgan. Mana shunday bo'yalgan iplarda to'qilgan gilamlarning rangi hech qachon uchmagan. Iplar bo'yab bo'lingach gilam to'qishga kirishilgan. Gilam to'qish avvalo uch qoziq bo'ylab aylantirilgan turli rangdagi kalava iplari bog'langandan keyin to'qimachilik tarog'iga olingan.

Ko'chmanchi chorvador uchun «qoziq» muhim tushuncha bo'lgan. Chunki qabila yoki urug' ko'chib borgan joyiga «qo'sh» tashlab, qoziq qoqqan. Oqsoqollar qoziq qo'ygan joydan o'tov tikilgan. O'tovni tikish uchun uning markazidagi yog'och changarakni ko'tarib turadigan «o'q ham o'ziga xos qoziqdir».

O'tov atrofidagi har bir keraga ham qoziqlarga mahkamlangan. Biz yuqorida keltirgan qoziqning vazifasi haqidagi fikr uning an'anaviy xarakterini ko'rsatadi. Qoziqlar o'tov uchun, belanchak uchun, ot uchun, o'rmak qoziqlariga bo'linadi. Bundan tashqari aholi xo'jaligida moy-juvoz, ob-juvoz kabi zig'ir, kunjut yog'larini ajratib oladigan juvozlarning ham o'q-qoziq atrofiga berkitilishi muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, Buxoro amirligi davrida siyosiy sabablar tufayli Afg'onistonga ko'chib borgan aholi o'zining moddiy madaniyati, xo'jaligi, urf-odat marosimlarining birligi bilan afg'on xalqi orasiga singishib, madaniyatdagi an'anaviylik meroslariga sodiq qoldilar.

Chilangarlik. Kandakorlik. Zargarlik. Metallsozlikning ham harbiy va mehnat qurollari yasaydigan ustaxonalari bo'lgan. Shimoliy Afg'onistonning Qunduz, Oqcha, Taxo'r, Balx, Mozori Sharif, Hirot, Saripul kabi yirik shaharlarida metallsozlikning harbiy qurollar, mehnat qurollari, zargarlik buyumlarini ishlab chiqaradigan ayrim sohaları mavjud bo'lgan.

Ayniqsa, Afg'onistonning yirik savdo hunarmandchilik markazlarida Buxoro amirligidan olib borilgan misgarlik, kandakorlik, zargarlik buyumlari ko'p sotilgan. Shunga o'xshash moddiy madaniyat buyumlari, badiiy va amaliy san'at namunalari turli assortimentda uchraydi.

Mis kosalar yarim sferik shaklda bo'lib, gardishi tik tushgan, tagdoni xalqasimon, chuqur ko'rinishga ega. Idishning balandligi 10 sm, tagdon diametri 9 sm, gardishi 20 sm gacha bo'lgan. Bunday kosalar Surxon vohasi uchun ham xarakterlidir.

Mis likobcha. Gardishi tashqariga qayrilgan. Gardish diametri - 19 sm, devori yoysimon shaklda, tagdoni yassi bo'lib, diametri 13 sm ni tashkil etadi. Idishning balandligi 5-6 sm dan iborat.

O'rta Osiyoning boshqa hududlaridagidek, shimoliy Afg'oniston hududida misdan yasalgan suv idishlari oftoba, choyjo'sh, dastsho'y, chilim kabilar keng tarqalgan.

Oftobalarning bo'yin qismi tor va uzun qilib ishlangan. Idishning qorin qismi bodomsimon, balandligi 42 sm ni tashkil etadi. Uning jumragi yoysimon bo'lib, uchiga yumaloq bronza gulband o'rnatilgan.

Choyjo'sh - gardishi tashqi tomonga yengilgina qayrilgan va kengayib boradi. Uning diametri 10 sm, qorin qismi yumaloq, balandligi 33 sm gacha bo'ladi. Gardish tagidan baldoq o'rnatilgan. Idishning tagdoni ham mavjud. Uning sirti qovariq, girih shaklli va aylana gulband bezaklar bilan bezatilgan.

Dastsho'y (qo'l yuvadigan)- idish gardishining diametri 35-50 sm, balandligi- 15-20sm, tagdoni yassi, diametri 15 dan 25 sm gacha bo'lgan. Bu turdagi idishlar asosan misdan yasalgan. Idishning gardish qismi keng, rezervuar chuqur joylashgan. Rezervuar chiroyli qopqoq bilan yopilgan.

Mis chilim - gardishi tashqariga yengilgina qayrilgan va xalqasimon shaklda bo'lib, idishning qorin qismi qovoqsimon ko'rinishga ega. Sarxoning diametri 6,5-7,5 sm, uning quyi qismi esa gulband bilan mahkamlangan. Chilimning tagdoni xalqasimon bo'lib, diametri 13 sm gacha yetadi. Bu idishning bo'yi 32-50 sm gacha bo'ladi. Idishning bezaklari sarxona gulbandidan quyida va qorin qismida uchraydi. Ular juda chiroyli o'simlik guli va yaproqlarning tasvirlari bilan bezatilgan.

Badiiy va amaliy san'at namunalari.

Zargarlik buyumlari. Asosan ayollarning taqinchoqlari bo'lib, o'zbek, turkman va tojik eli ichida keng tarqalgan. Taqinchoqlardan arabi sirg'a, g'ulomi sirg'a, xalqa, burun sirg'a, beshoyoq sirg'a, zirak, haykal, chaproz-changa va boshqa zargarlik buyumlari keng tarqalgan.

Tilla - qosh. O'zbek va tojik urug'lari orasida keng tarqalgan. Peshona va qosh-qoboqning ustini yopib turgan. Buxoro amirligining zargarlari tilla qoshni eng qadimgi bosh bezagi deb hisoblashgan[2]. Tilla qosh uchayotgan qushni eslatuvchi, ayollarga baxt keltiruvchi ona qushi - Anqo yoki Humoning timsoli sifatida qadrlangan. Shuning uchun kelin bo'lib uzatilayotgan qizlarning sepida albatta tillaqosh bosh bezagi sifatida uchragan[3].

Silsila. XIX asrda Xorazm qo'ng'irotlari va turkmanlari orasida keng tarqalgan taqinchoq turi bo'lib, u asosan uch qismga bo'linib: boshga, ikki chakkaga va bo'yinga taqiladigan osma taqinchoqlar majmuasidir. Ularni bosh kiyimga, salla, qosaba yoki peshonabandga taqishgan. Bu taqinchoqlar Surxon vohasi uchun ham xarakterlidir. Silsila taqinchoqlari quyosh, yulduz, turna uslubida ishlangan.

Mana shu turdagi taqinchoqlar Buxoroda "silsila", Xorazmda "shokila", Surxon vohasida "sinsila" deb atalgan. Uning yana bir xususiyati ko'z tumor deb hisoblangan. Aslida esa ajdodlardan qolgan meros sifatida urug' davomchisi bo'lgan ayollarga beriladigan taqinchoqlar turidir. Silsila - sulola demakdir[4].

Ko'chmanchi chorvador urug'larning orasida silsilaning quyi qismi Isirg'a sog'ak-sog'lik sirg'asi deb ataluvchi jamlanmadan iborat bo'lgan.

Sirg'alar. Ular nomi o'z xususiyatidan kelib chiqqan. Beshoyoq, oltioyoq, yettioyoq, zirak-kichik sirg'a, qoziq sirg'a, oybaldoq, burun sirg'a yoki arabak, litva, natti kabi burun qanotlariga taqiladigan sirg'alardan iborat bo'lgan.

Ko'chmanchi chorvador aholi orasida uy sirg'a, qoziq sirg'a, oybaldoq sirg'alar keng tarqalgan. Ulardan qoziq sirg'a o'ziga xos xarakterga ega. Uning yuqori qismi o'roqsimon bo'lib, quyi qismgacha davom etib keladigan yagona sterjen-o'q simdan iboratdir. Boshi va quyi qismida o'qqa bog'langan spiral sim va ularning orasida esa kumushdan ishlangan yong'oqsimon g'ovak shar joylashgan. Sharchada gardish va tagdonga o'xshash shakl berilgan. Uni mahalliy aholi "g'o'zacha" ham deb atashgan. Ko'chmanchilar odatiga ko'ra, urug'ning bosh kayvoni momosi uni yosh kelinlarga meros qilib qoldirgan. Agar qoziq o'q bo'lsa, g'o'zacha yer sharining timsoli bo'lgan. Bu esa uzatilgan kelinlarning baxt topib ketishiga ishora bo'lgan.

Latva tosh sirg'a. Latva tosh - saqllovchi, asrovchi degan ma'noni anglatadi. Burun sirg'a deb ham ataladi. Mahalliy aholi orasida arabak degan nom bilan mashhur bo'lib, kumush va misdan ishlangan. U O'rta Osiyoga arab savdogarlari bilan kirib kelgan. Bu sirg'ani Qarshi va Buxoroning arab qabilalarida uchratish mumkin edi. Sirg'a xalqasimon bo'lib, hilol, yangi oy shakliga o'xshaydi. Uning xalqasi bo'ylab kichik munchoqlar joylashtiriladi. Munchoqlar qizil, sariq, yashil, ko'k ranglarda tovlanadi[5].

Sirg'alar tagidagi taqinchoqlari yoki "oyoqchalari"ga qarab beshoyoq, oltioyoq, yettioyoq deb atalgan. Sirg'aning yuqori qismi sim xalqa, markazida shisha ko'z va uning atrofida sim bezaklar, quyida esa munchoqli oyoqchalar joylashgan.

Zebi gardan, nozi gardan kabi bo'yin va ko'krak taqinchoqlari eng ko'p tarqalgan zargarlik buyumlari hisoblanadi. Bu taqinchoqlar besh qatorlik zanjirlarning quyi tomonga qarab qisqarib borishi natijasida ajoyib shakl ega bo'ladi. Uning eng pastida tumor solinadigan metall quticha mavjud[6].

"Bozband" - yopiq tumor, silindr shaklidagi metall taqinchoq bolalarning yelkasiga ayollarning ko'kragiga taqiladigan kumush qutichadir. Diametri 1 - 3 sm, uzunligi 6 - 15 sm ni tashkil etadi. Ularning aksariyati panjara yoki to'rsimon ko'rinishda bo'lib, ayrim hollarda juft taqilgan.

Ularning sirtida yettitagacha metall bandlar qo'yilgan. Bozbandlar ikki shaklda uchraydi. Birinchisi silindr va yumaloq shaklda, ikkinchisi to'rtburchak shakldagi tumor qutichalardir. Ular o'simliksimon va geometrik bezaklar bilan gullangan. Bundan tashqari qo'l taqinchoqlari uzuk va bilakuzuklar taqish ham keng tarqalgan. Bilakuzuk yoki dastpona o'zining turli shakl va bezaklari bilan ajralib turgan. Ular ikki turga bo'linadi. Ilmoqli (bog'ichli) yoki ilmoqsiz

(bog'ichsiz). Afg'onistonning turkman va o'zbek aholisi orasida taroq tishli qalin bilakuzuklar keng tarqalgan. Ular jez, kumush va misdan ishlangan. Bu taqinchoqlar qizil, sariq, ko'k rangli shisha ko'zlar bilan bezatilgan. Ularda geometrik yoysimon bezaklar ko'p uchraydi.

Bundan tashqari ko'chmanchi chorvador aholi ayollari kokunli uzukni ko'p taqishgan. Bu taqinchoqlar bilakuzuk va beshpanja uzuklarning yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. Bu taqinchoq bilakuzukka biriktirilgan uch qator mis zanjirlar va ularni biriktirib turgan yoysimon to'g'a va unga ham biriktirilgan beshta zanjiri bilan diqqatni tortadi. Barmoqlardagi beshpanja uzuklar ham markazdagi kumush to'g'aga zanjirlar orqali bog'lanadi [7].

Xulosa qilib aytganda, Buxoro amirligidan XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida migratsiya bo'lgan aholining nafaqat moddiy boyliklari va ularning ma'naviy holatiga ham o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatgan. Ko'chib kelgan aholi Shimoliy Afg'oniston hududlari bo'ylab joylashib, afg'on amirligining qonun qoidalari bo'ysunishga majbur edi. O'zbek, turkman, tojik tilli aholi o'zlarining urf odatlari va xo'jaligini, milliy an'analarini saqlagan holatda O'rta Osiyo xalqlari madaniyati bilan uyg'unlashgan madaniyatni yuzaga chiqara oldilar.

Bu esa qo'shni xalqlar diyoriga ko'chib borgan muhojirlarning bir daryoning ikki tomonida istiqomat qilgan va qadimdan madaniy aloqalari mustahkam bo'lgan qardosh xalqlar madaniyatining davom etganligini yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xoliqov Z.E. Термез и Чаганиан в позднем среднем вековье.(по письменным и археологическим источникам). Автореферат кан. дисс. Самарканд. 2001.
2. Z.Xoliqov, P.Berdimurodov. Mis kosadagi bitiklar. Moziydan sado.2004.
3. Medjitoва Elmira. Туркменское народное искусство. Ашхабад. Изд. «Искусство».1990.
4. Faxretdinova D.A. Ювелирное искусство Узбекистана. Т., Наука».1988.
5. Medjitoва Elmira. Туркменское народное искусство. Ашхабад. Изд. «Искусство».1990.
6. Xoliqov Z.E., Sharifi Gavharshodbigum. Shimoliy Afg'oniston aholisining zargarlik buyumlari. "Surxondaryo: ilm va tafakkur" ilmiy maqolalar jurnali. N-2.
7. Sharifi Gavharshodbigum. Buxoro amirligi davrida Shimoliy Afg'oniston aholisining moddiy madaniyati va hunarmandchiligi. Tojikiston Respublikasi Panjikent pedagogika instituti axborotnomasi. Panjikent-2023.

UDC 908

HOLY PLACES AS PILGRIMAGE TOURISM PRODUCT

F.S.Vakhidova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli mamlakatlardagi ziyoratchilar qaysi muqaddas joylarga tashrif buyurishini tahlil qilgan. Ziyoratchilarning motivatsiyasi va har bir mamlakatda o'z diniga qarab har xil bo'lgan dasturiy tadbirlar tizimi o'rganilgan. Ziyoratchilarning ehtiyojlari o'z mamlakatlarning imkoniyatlariga, shuningdek, tarixiy, madaniy va diniy meros saqlanib qolgan ziyoratgohlar, muqaddas joylar ziyorat turizmi mahsuloti deb hisoblanadigan manzillarga qarab qondiriladi.

Kalit so'zlar: muqaddas joylar, ziyoratchilar, meros, diniy, ziyorat turizmi mahsuloti.

Аннотация. В этой статье исследуется, где паломники разных стран посещают святы места. Исследуются мотивация паломников и система программных мероприятий, которые в каждой стране свои, в зависимости от их вероисповедания. Потребности паломников удовлетворяются в соответствии с возможностями стран, а также мест отправления культа, сохранивших собственное историческое, культурное и религиозное наследие, которые считают святыни, святы места паломническим туристическим продуктом.

Ключевые слова: святы места, паломники, наследие, религиозный, паломнический туристический продукт

Abstract. This article investigates where pilgrims of different countries visit holy places. Investigates pilgrim motivation, and a system of program activities that each country has its own according to their religious. Pilgrims' needs are met according to capabilities of countries, as well as places of worships preserved its own historical, cultural, and religious heritage that shrines, holy places considered pilgrimage tourism product.

Key words: *holy places, pilgrims, heritage, religious, pilgrimage tourism product.*

Pilgrimage to "holy places" is one of the oldest forms of tourism, dating back to ancient Egypt. Pilgrimage tours are necessarily long-distance vacations that only believers take, with no educational excursions offered. Firms engaged in the practical organization of pilgrimage journeys, as well as the supply of pilgrimage tourism services, have already emerged in the Uzbek tourism sector. In recent years, the significance of outbound pilgrimage tourism in modern society has grown. This is assisted by rising population incomes, an increase of believers, greater regional openness, and other things. Pilgrimage tourism has grown to play a significant role in the life of civilization.

Pilgrimage tourism has begun to play such a significant role in society that it has evolved into a distinct large-scale worldwide sector, with tourism resources forming an important component of many countries' national wealth. Muslims travel to Mecca and Medina to perform Hajj.

Mecca(Saudi Arabia) the pilgrimage visit to the holy city, which every adult Muslim must make at least once in his or her lifetime. The haj is the fifth of the fundamental Muslim practices and institutions known as the Five Pillars of Islam. Mecca is the holiest city in the Islamic world. Every year, millions of Muslims take a pilgrimage to Mecca, called the Hajj. They follow in the footsteps of Muhammad. All Muslims who are able to perform the Hajj are expected to do so at least once in their life. The Kaaba and Masjid al-Haram, are the holiest mosques in Islam.

During their journey for Hajj, pilgrims traditionally also travel to the city of Medina (approximately 450 kilometres (280 mi) to the northeast), in particular to pray at the Al-Masjid an-Nabawi (Mosque of the Prophet), which contains the tomb of Muhammad. The preceding alluded to Islamic religious practices in which Muslims visit holy sites for pilgrimage. Let us have a look at spots where British people regard as sacred pilgrimage sites.

Canterbury (Great Britain). It is a center for attracting pilgrims and tourists, located in the southeast of England. Pilgrims come here regularly to worship the tomb of Bishop St. Thomas Becket.

Walsingham (Great Britain). There are two shrines in this place belonging to the Anglican and Roman Catholic Churches. In the middle Ages, there was a wooden house here — a replica of the one in which the infant Jesus lived, but smaller than the house located in Loreto. Numerous pilgrims came to Walsingham. During the Reformation, the shrine was destroyed. At the beginning of the 20th century, it was restored first by Anglicans, and then by Catholics, and not in the same place where the original shrine was located. Pilgrims flock to Walsingham on the holidays dedicated to the Virgin Mary. Then the two denominations join forces in a single holiday. The majority of visitors arrive in Walsingham at the end of Lent and Holy Week. Groups of pilgrims come from all over the UK. Each group has its own wooden cross, which its members carry in turn. On Sunday morning, at Easter, pilgrims decorate crosses with branches with young shoots and flowers, as well as colorful ribbons.

There are at least three other well-known centers for attracting pilgrims and tourists in the UK. These are the Iona Islands, the Lindisfarne Islands and the Glastonbury place. Iona Island is located in the Hebridean Archipelago near the Isle of Mull in Western Scotland. 200 thousand pilgrims visit the island every year. They are eager to visit the Monastery of St. Nicholas. Columbanus. The monastery houses the relics of St. Nicholas. Columbanus, who spread Christianity in these places, placed a modern bronze sculpture of the Virgin Mary. Tourists are interested in the island from the point of view of historical monuments. At one time, the Viking conquerors killed 68 priests in these places. The ruins of a convent have been preserved on the island of Iona.

Lindisfarne Island is located off the East coast of Northern England, a kilometer from the coast. Of great importance is one feature that directly affects the daily schedules of tourists visiting the island. Twice a day at high tide, Lindisfarne is difficult for tourists to reach, but also twice at low tide the water goes out and you can walk or drive to the shore. Therefore, if tourists are late to leave, they may have to wait for the next low tide. It should be remembered that the time of high tide and low tide is constantly changing depending on the day of the year.

Both pilgrims and tourists visit Lindisfarne. Tourists visit the ruins of the Benedictine monastery of the XI century. These are very impressive ruins — the monastery was destroyed and

looted during the Reformation. Moreover, before that, there was a monastery of the VIII century, which has not survived to the present day.

The Lindisfarne Gospels are kept in the British Museum in London. Even during the existence of the first Anglo-Saxon monastery, monks calligraphically copied them from Latin, decorating them with beautiful miniatures. After one of the Norman raids, the Gospels ended up at sea. It is claimed that they were later found on the shore, and most of the texts and miniatures were not damaged. There are seawater stains on many pages of the Lindisfarne Gospels.

Glastonbury is located in Somerset, in the south of England. Catholics perform pilgrimages here, arranging processions here. In fact, Glastonbury was obviously a religious center back in the pre-Christian era, under the Druids. Nowadays, pilgrims who believe in the advent of a new era also come to Glastonbury. They set up tent cities, organize holidays, festivals, conferences, claiming that pilgrimage will help to revive physically and morally, forming an alternative to the modern lifestyle of a consumer society.

To quote J.Tarje, who described the pilgrimages of believers in the advent of a new era in this way: "...Visitors ascend Glastonbury Hill through a Cretan-like spiral labyrinth, from where they look at the earthly signs of the zodiac, identifying them by the outlines of the surrounding landscape, and mystically associate them with the legends of the cycle about King Arthur, go to the source of the Bowl of the hill, in which the Holy Grail is supposedly hidden, talk about druids and Celtic mythology, eat, drink, they sing and dance for the glory of life and love" [Tarje, 1997].

There are a number of cathedrals in Europe, which have important religious and historical significance. These are San Marco (Venice, Italy), San Zeno (Verona, Italy), Santa Maria del Fiore (Florence, Italy), Santa Maria Maggiore (Pisa, Italy), Milan Cathedral (Milan, Italy), Archbishop's Cathedral (Toledo, Spain), Santa Maria Cathedral de la Cede (Seville, Spain), the Cathedral in Granada (Spain), etc.

Salt Lake City (Utah, USA). This city is the center of the Mormons, where their magnificent temple was built. Here you can listen to the performance of the famous Mormon Tabernacle Choir.

It should be noted that in our country, there is progress in the policy of the regional authorities, under their leadership, programs for the development of pilgrimage tourism are being developed in some regions as Bukhara, Khiva and Samarkand. For ex: Citadel, Mausoleum of Samanids, Kalyan assembly, Go'ri Amir, Registan, Ichan Qala and e.t. We can list a number of holy places starting from IV century till XVII and the richest places for pilgrimage tourism product that attract pilgrims and tourists. The practical implementation of the planned measures for the development of this area of pilgrimage tourism will enhance the international historical and cultural status of the regions of Uzbekistan and attract foreign investment.

REFERENCES:

1. Saidovna, V. F. (2023). The Formation of Tourism and its Development in Central Asia. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(6), 398–402.
2. Христов Т.Т. Религиозный туризм: учеб. пособие / Христов Т.Т. М.: Издательский центр «Академия», 288 с.
3. Вахидова, Ф. С., & Холиков, Р. (2023). Концепт «пилигрим» и «паломничество» в английском языке на примере историческое прошлое гластонбери в Англии. *Models and methods for increasing the efficiency of innovative research*, 2(24), -C.198-201.
4. Saidovna, V. F. (2024). The Cult of Saints in Central Asia. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 2(2), 559–563. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/3430>

UO'K 331.526

YOSHLARNI BANDLIGINI TA'MINLASHNING INNOVATSION CHORA-TADBIRLARI

M.Xadjamuratova, dots., t.f.n., Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda yoshlarni bandligini ta'minlashga qaratilgan davlatning innovatsion siyosati ijtimoiy hayotda o'zining ijobiy samarasini ko'rsatgani haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: konstitutsiya, yoshlar, qonun, davlat, bandlik, tadbirkorlik, ishsizlik.

Аннотация. В данной статье констатируется, что инновационная политика государства, направленная на обеспечение занятости молодежи в Узбекистане, показала свой положительный эффект в общественной жизни.

Ключевые слова: конституция, молодежь, право, государство, занятость, предпринимательство, безработица.

Abstract. This article states that the state's innovation policy aimed at ensuring youth employment in Uzbekistan has shown its positive effect in public life.

Key words: constitution, youth, law, state, employment, entrepreneurship, unemployment.

Kirish. Bozor iqtisodiyotiga o'tish munosabati bilan mulkchilikning turli shakllarini rivojlantirish konstitutsiyaviy asoslandi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XII bobi Jamiyatning iqtisodiy negizlari deb nomlangan.

Unda fuqarolar farovonligini oshirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilmaxil shakllardagi mulk tashkil etadi. Davlat bozor munosabatlarini rivojlantirish va halol raqobat uchun shart-sharoitlar yaratadi, iste'molchilarning huquqlari ustuvorligini hisobga olgan holda iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini kafolatlaydi[1], – deyilgan. Ushbu modda yoshlarni mulkning barcha shakllaridan qonuniy foydalanish huquqini himoya qiladi, yoshlarga iqtisodiy faoliyat olib borish imkoniyatini ochadi, tadbirkorlikning barcha ko'rinishlarida ish yuritish, erkin mehnat qilish, xususiy mulkdan foydalanish huquqini kafolatlaydi hamda barcha mulk shakllarini qonun o'z himoyasiga oladi. Shuningdek, davlat barcha imte'molchilar huquqlarini himoyasini kafolatlab, ularni ehtiyojlarini qondirish uchun innovatsion siyosat olib borishi mustahkamlangan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'zbekiston aholisi yosh bo'lgan davlat hisoblanadi. Hisob-kitoblarga ko'ra, respublika aholisi umumiy sonining 64,0 foizi 30 yoshgacha bo'lgan aholi ulushiga to'g'ri keladi, 16-29 yoshdagi yoshlar esa mehnat resurslarining 34,8 foizini tashkil qiladi[2].

Aholini, ayniqsa yoshlarni bandligini ta'minlash uchun barcha chora-tadbirlarni ko'rish, avvalo bozor iqtisodiyotida qonun ustuvorligi tamoyilini har bir sohada ta'minlash, uning huquqiy asoslarini yaratish, takomillashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, yangi, zamonaviy ishlab chiqarish zonalarini tashkil etish, bo'sh ish o'rinlarini yaratish, yoshlarni ijtimoiy himoya qilish orqali amalga oshiriladi.

Darhaqiqat, O'zbekiston aholisi tez o'sib boruvchi mamlakat. Buning natijasida mehnatga layoqatli aholi soni ham o'sib bordi. Masalan, 2017 yil oxiriga kelib, mehnatga qobiliyatli yoshdagi aholining soni 18 672,5 ming kishini tashkil etdi (2016 yilgi ko'rsatkichga nisbatan 101% o'sdi). 2017 yilning 1 yanvarida band aholining soni 13 520,3 ming kishini tashkil etib, o'sish sur'ati 2016 yilgi ko'rsatkichga nisbatan 101,7 foiz bo'ldi. 2017 yilda tashkil etilgan ish o'rinlari miqdori 336,1 ming ish o'rnini tashkil etdi, shulardan 246,1 mingtasi doimiy ish o'rinlari, shu jumladan, rivojlanishning maqsadli dasturlarini amalga oshirish doirasida sanoat tarmoqlarida – 101,6 mingta, xizmat ko'rsatish sohasida – 66,2 mingta, qishloq xo'jaligida – 51,6 mingta, ishlamayotgan korxonalar faoliyatini tiklash, bo'sh yotgan davlat ob'yektlarini ijaraga berish yoki xususiylashtirish – 26,8 mingta, yakka tartibdagi tadbirkorlik sohasida – 90,0 mingtani tashkil etdi[3].

Mehnat bozoridagi talab va taklifning hisob-kitob balansi prognoz parametrlariga ko'ra, 2018 yilda ish o'rinlariga talab 1 362,5 ming kishini tashkil[3] etdi. Mehnat bozoriga ilk bora chiqqan oliy ta'lim muassasalari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari bitiruvchilaridan bo'lgan yoshlarning soni 484,5 ming kishini tashkil[3] etdi. Ishga joylashtirishga muhtoj, band bo'lmagan aholi soni 851,9 ming kishidan iborat bo'lib, shulardan 220,4 ming kishi – iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgartirishlar natijasida bo'shatilganlardir. Shu bilan birga, ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi toifalariga mansub ishga muhtoj shaxslar soni salkam 26,1 ming kishini tashkil[3] etdi. Himoyaga muhtoj aholi qatlamlari uchun ish o'rinlarini kvotalashtirish – 48,6 mingta, ishsizlarni kasb-hunarga qayta o'qitish – 25,8 mingta va fuqarolarni chet ellarda ishga joylashtirish – 208,4 mingta, shu jumladan, tashkillashtirilgan tarzda jo'natish – 52 mingta, shuningdek, aholining shaxsiy yordamchi va dehqon xo'jaliklarida o'zini-o'zi ish bilan ta'minlashi – 155,8 ming kishiga[3] yetdi.

“2018 yilning 1 yanvaridan boshlab kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va oliy ta'lim muassasalarining birinchi marotaba ishga joylashgan bitiruvchilari, agar ular ta'lim muassasasini

tamomlagan kundan boshlab uch yildan ortiq vaqt o'tmagan bo'lsa, ishga joylashganidan keyin birinchi yil davomida ish haqidagi olinadigan daromadlari bo'yicha yagona ijtimoiy to'lovning o'rnatilgan stavkasini 50 foizga, ularning ikkinchi va uchinchi yil davridagi ish faoliyati bo'yicha 25 foizga kamaytirish belgilandi. Bu imtiyoz byudjet tashkilotlari, monopolist tashkilotlar, ustav jamg'armasida (ustav kapitalida) davlat ulushi 50 foizdan ortiq bo'lgan tashkilotlarga ishga joylashtirilganlarga tatbiq"[4] qilinmaydi.

Respublikaning barcha hududlarida aholini farovonligini ta'minlash maqsadida "Har bir oila – tadbirkor" dasturi ishlab chiqildi, chunki xalqimiz azaldan yerga ishlov berish, mahsulot yetishtirish, milliy hunarmandchilik, tadbirkorlik bilan shug'ullanish bo'yicha katta amaliy tajribaga ega. Islohotlar ushbu imkoniyatlardan unumli foydalanishga yo'naltirildi.

Oilaviy tadbirkorlik, milliy hunarmandchilikni rivojlantirish, xotin-qizlar va yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslarini ro'yobga chiqarish maqsadida imtiyozli kreditlar berildi.

Imtiyozli kreditlar oilaviy tadbirkorlik, daromad topishga qaratilgan muayyan mehnat faoliyati bilan shug'ullanish va faoliyat turini kengaytirish istagini bildirgan aholi hamda tadbirkorlik sub'yektlariga yillik 8 foiz stavkada 3–6 oygacha bo'lgan imtiyozli davr bilan 3 yildan ko'p bo'lmagan muddatga[5] ajratildi.

Kreditlar bog'dorchilik, uzumchilik va limonchilikni tashkil etish uchun 3 yilgacha imtiyozli davr bilan 7 yilgacha muddatga, chorvachilik (qoramol, qo'y, echki) uchun 1 yilgacha imtiyozli davr bilan 3 yilgacha muddatga har bir mahallaga biriktirilgan hokim yordamchisining tavsiyalariga muvofiq tuman (shahar) Oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash markazining asoslanirilgan va natijadorligi aniq hisob-kitob qilingan holdagi xulosasi asosida berila[5] boshlandi.

Tadbirkorlarni har tomonlama qo'llash maqsadida Bosh vazirning Tadbirkorlar murojaatlarini ko'rib chiqish qabulxonalari[6] tashkil etildi.

Mamlakat aholisining qariyb 16,4 millioni (jami aholining 49,4 foizi) qishloq hududlarida istiqomat qiladi (2018 y.). Mamlakatda tug'ilish darajasi yuqori (23,3 promille) va shunga mos ravishda qishloq joylarida ortiqcha ishchi kuchi mavjud. 25 yoshgacha bo'lgan odamlar aholining 45,5 foizini, 30 yoshgacha bo'lganlar esa 55 foizdan ko'prog'ini tashkil etadi[7].

«Yoshlar daftari»ga kiritilgan yoshlarga tadbirkorlik faoliyatini boshlash va o'zini o'zi band qilishga zarur bo'lgan asbob-uskunalar va mehnat qurollarini xarid qilish uchun bazaviy hisoblash miqdorining 40 baravaridan ko'p bo'lmagan miqdorda «Yoshlar daftari» jamg'armalari hisobidan subsidiya[8] ajratildi;

Aholi, ayniqsa yoshlarni kasb-hunarga o'qitish maqsadida mahalliy ijro hokimiyati va kasb-hunar o'qitish muassasalarining mas'uliyatini oshirish maqsadida bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi tizimida 16 ta «Ishga marhamat» monomarkazlari, 30 ta kasb-hunarga o'qitish markazlari va 136 ta mahalla aholisini kasb-hunarga o'qitish maskanlari tashkil etildi[9].

Natijalar va muhokama. Davlat siyosatidagi innovatsion yondoshuv natijasida 2020[9] yilda respublika bo'yicha 136 ta aholini kasb-hunarga o'qitish maskanlari faoliyat yuritdi. Chunonchi, Surxondaryoda 17 ta, Samarqandda 16 ta, Namangan, Qashqadaryo viloyatida 14 tadan, Andijon viloyatida 13 ta, Toshkent, Farg'ona viloyatlarida 11 tadan, Xorazm viloyatida 10 ta, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Buxoro viloyatida 8 tadan, Navoiy viloyatida 6 ta, Jizzax viloyatida 5 ta, Sirdaryo viloyatida 3 tadan maskanlar ish yuritdi.

Respublikada 2021 yilda band aholi sonida yoshlar ulushi (32,6%) (2020 yilda 30,9%) avvalgi yilga nisbatan 1,7 foizga ortgan. Navoiy (34,6%), Namangan 34,4%), Samarqand (34,1%, Surxondaryo (33,8%), Jizzax (33,4%), Farg'ona (33,2%), Xorazm (33,0%), Andijon (32,7%) viloyatlarida yoshlarni bandligi darajasi respublika darajasidan yuqori bo'lib, uning o'sishiga yordam bergan. Qolgan hududlarda esa yoshlar bandligi bo'yicha respublika darajasidan nisbatan quyi daraja kuzatilgan.

"Mustaqillik yillari davomida respublikamizning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida yuz bergan tub o'zgarishlar bozor iqtisodiyoti tizimidagi iqtisodiy faollik ko'nikmasi oshib borishini ta'minladi va aholini tarmoqlar bo'yicha ish bilan ta'minlashda o'ziga xoslikni namoyon etib keldi. Respublikada 2003 yilda bandlikning yuqori o'sish darajasi qishloq xo'jaligi, ta'lim, madaniyat, san'at, fan va fanga xizmat ko'rsatish hamda sanoat tarmoqlarida boshqa tarmoqlarga nisbatan

yuqorilab borganini kuzatish mumkin”[10]. 2021 yilda esa bandlik bozorida band bo'lganlarning yuqori darajasi qishloq xo'jaligi, sanoat, savdo va qurilish sohalarida kuzatildi.

Respublikada qishloq xo'jaligi bilan birga sanoat, savdo va qurilish tarmoqlari nisbatan keng rivojlanib bormoqda, Ayniqsa, keyingi yillarda amalga oshirilayotgan bunyodkorlik ishlari, aholini, jumladan yoshlarni uy-joy bilan ta'minlash borasidagi islohotlar aholi bandligida qurilish tarmog'ining ulushini ortib borishiga olib keldi. Qishloq infrastrukturasi rivojlantirish, qishloq yoshlarini ham uy-joy, madaniy ob'yektlar bilan ta'minlash maqsadida olib borilgan islohotlar natijasida ushbu sohada bandlik 1991 yilga qaraganda 2,4 martaga ortgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Янги тахрирда. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023. – Б. 15.
2. Ўзбекистон ёшлари: ижтимоий киёфа. – Тошкент, 2008. – Б. 37-38.
3. 2018 йилда аҳоли бандлигига кўмаклашиш давлат дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида. 03.02.2018. ПҚ-3506-сон.
4. Бандлик соҳасида давлат сиёсатини янада такомиллаштириш ва меҳнат органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида. 24.05.2017. ПФ-5052-сон. / <https://lex.uz/docs/3211749>
5. Худудларда аҳолини тадбиркорликка кенг жалб қилиш ва оилавий тадбиркорликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 07.03.2019. ПҚ-4231-сон. / <https://lex.uz/docs/4231026>
6. Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 14.05.2019. ПФ-5718-сон. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.05.2019 й., 06/19/5718/3131-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида. 23.10.2019 ПФ-5853-сон. / <https://lex.uz/docs/4567334>
8. Ёшларнинг тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва бандлигига кўмаклашиш, уларни ижтимоий ҳимоя қилиш ҳамда бўш вақтини мазмунли ташкил этишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 21.04.2021. ПФ-6208-сон. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 06/21/6208/0357-сон; 06.05.2021 й., 06/21/6221/0428-сон.
9. Ишчи касблар бўйича кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 08.06.2021. ПҚ 5140-сон. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.06.2021 й., 07/21/5140/0538-сон; 22.06.2022 й., 07/22/290/0563-сон; 30.08.2022 й., 07/22/366/0790-сон.

UO'K 9(575.3)

XIX -ASR OXIRI – XX-ASR BOSHLARIDA SAMARQAND BOZORLARI FAOLIYATI TARIXIDAN

M.Sh.Yallaev, tadqiqotchi, Samarqand davlat Chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX-asr oxiri – XX-asr boshlarida Samarqand bozorlarining soni, u erdagi savdo-sotiq jarayonlarining umumiy tavsifi berilgan. Shuningdek, bozorlardagi ko'p miqdorli savdogarlarning qatlamlari talqin qilingan bo'lib, ularning o'ziga xos bo'lgan jihatlari yillik daromadlari hamda savdo aylanmasi tarixiylik jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Samarqand, bozorlar, Dahbed, Loyish, attorlar, rubl, savdogar.

Аннотация. В данной статье дается общая характеристика количества самаркандских рынков и торговых процессов там в конце 19 - начале 20 веков. Также интерпретируются слои крупных торговцев на рынках, исторически освещаются их уникальные аспекты, годовой доход и торговый оборот.

Ключевые слова: Самарканд, рынки, Дахбед, Лойиш, аттары, рубль, купец.

Abstract. This article provides a general description of the number of Samarkand markets and trade processes there in the late 19th - early 20th centuries. The layers of major traders in the markets are also interpreted, their unique aspects, annual income and trade turnover are historically highlighted.

Key words: Samarkand, markets, Dakhbed, Loyish, attars, ruble, merchant.

Rossiya imperiyasi bosqinidan keyin mintaqada nafaqat siyosiy, ijtimoiy, madaniy-ma'rifiy sohalaridan tashqari iqtisodiy sohalarida ham o'zgarishlar sodir bo'lgan. Iqtisodiy hayotning ajralmas qismi bozorlar hisoblanadi. Bozorlarni tarixiy va arxiv manbalari asosida tadqiq qilish orqali o'sha davr aholisining ijtimoiy hayoti hamda imperiya hukumatining olib borgan siyosati ochib berishda

alohida ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, ushbu maqolada Samarqand bozorlarining umumiy tavsifi va savdogarlarning faoliyati o'rganish iqtisodiy jarayonlar to'g'risidagi umumiy holatni gavdalanitirishda dolzarb jihatdir.

Buxoro amirligining yirik va boy hududi hisoblangan Samarqand shahri Rossiya imperiya bosqini arafasida, xonlikning ichki va tashqi savdosida muhim rol o'ynagan. Xususan, 1865 yilda Samarqand shahrida turli mahsulot va tovarlarni sotishga mo'ljallangan 2414 do'kon bo'lganki, bu so'zsiz shaharning yirik savdo markazi bo'lganligidan guvohlik beradi [1].

Manbalarda ko'rsatilishicha bozorlar shaharning 1/3 qism maydonini egallagan. U bir tomondan shahar harbiy qo'rg'onidan to Shohi-Zindagacha, ya'ni Toshkent darvozasigacha, ikkinchi tomondan shahar o'rtasidan Qalandarxona va So'zangaron darvozalarigacha cho'zilgan. Bozorlar savdo faoliyatiga qarab ikkiga: kundalik va katta bozorlarga bo'lingan [2].

Katta bozorda savdo faqat chorshanba va yakshanba kunlari bo'lgan. Kundalik bozorda, asosan, bir qism shaharning o'zida yashaydigan savdogarlar savdo qilganlar. Chorshanba va yakshanba kunlari bozor qaynagan. Bu kunlari shahar do'konlarida doimiy savdo qiladigan savdogarlardan tashqari, bozorga atrofdagi qishloqlar, tumanlar va uzoq yurtlardan oluvchilar va sotuvchilar kelganlar. Shu kunlari bozorning oddiy kunlarda ishlamagan yangi bo'limlari tashkil bo'lgan: masalan, mol bozori. Mol bozori shaharning harbiy qo'rg'on darvozasi qarshisida tashkil qilingan. Bu erda yilqilar, qoramollar va qo'y-echkilar alohida-alohida sotilgan. Ularning yonginasida esa em-xashak bozori bo'lgan [3].

Bozorlarda eng avvalo mahalliy aholi tomonidan tayyorlangan sifatli tovarlardan: oshlangan terilar, pichoqlar, mashhur qorako'l terilar, chiroyli gul bezagi berilib, ipak iplar bilan tikilgan xalatlar, beqasam choponlar, gazlamalar, beshiklar va ot egarlari hamda boshqa ko'plab buyumlar sotilgan. Samarqand, Urgut, Chelak, Payshanba, Dahbed va Katta-qo'rg'on bozorlarida jun va paxtali iplardan to'qilgan, uyga to'shaladigan, olachalar va qalamalar juda xaridorgir bo'lgan. Birinchi navbatda ular o'zining sifatining yuqoriligi va tashqi ko'rinishining bejirimlilik bilan ajralib turgan. Bundan tashqari, Jizzax, Toshkent, Xo'jand, Qarshi va Buxorodan keltirilgan turli rangdagi qimmatbaho gilam va kigizlar, yana Buxorodan keltirilgan nafis ipak iplar, O'ratepadan keltirilgan qishlik movut chekmonlar sotilgan [4].

Pilla savdosi ayniqsa, Samarqandning yakshanba va chorshanba kunlari ishlaydigan pilla bozori juda mashhur bo'lgan. Pilla ko'proq, Muhammad Karim degan kishi saroyida sotilgan. Har bir bozor kuni faqat Samarqand shahrining o'zida 700 tilloga, bir oyda esa 5000 tilloga pilla sotilgan. Samarqand bozorlaridagi sotilgan pillaning miqdori bir yilda 6 ming pudni tashkil etgan.

Bozordagi narx masalasiga kelsak, ularning turli joylarda o'sha joylardagi g'allachilik rivojlanishi va hosildorlik hajmiga qarab turlicha belgilanganligini ko'ramiz. Masalan 1900 yilda Kaspiy orti viloyatida bir pud bug'doy 80 tiyin (kopeek) bo'lgan holda, Samarqandda uning narxi 1 so'mdan 1 so'm 20 tiyingacha, arpa esa 50 tiyindan to 70 tiyingacha sotilganligini ko'rish mumkin [5].

Samarqand uezdida bir paytda bir xil o'lchamdagi va har xil ahamiyatga ega bo'lgan 26 ta bozorlar mavjud bo'lgan. Bozorlar asosan hududlarning aholi zich joylashgan qismida joylashgan. Dahbed, Loyish, Qarqarali, Yangiqo'rg'on, Chelek, Yakanshayx, Chukur, Jomboy va Boyg'atepa, Jumabozar, Yortepa, Davul va Juma kabi bozorlar shular jumlasidan [6].

Tarozilardan foydalanganlik va ijaralardan olingan soliqlar asosan bozorlarni obodonlashtirishga yo'naltirilgan. Masalan, Samarqand uezdidagi yirik bozorlardan o'rtacha uchun 20514 rubl (1897 yil), 23058 rubl (1898 yil) miqdordagi mablag' yig'ib olingan. Masalan, Bayg'atepa va Yakanshayxdagi bozorlar 30 va 36 rubl (1897 yil), 33 va 25 rubl (1898 yil) miqdordagi mablag' yig'ilgan. Shuningdek, bozorni obodonlashtirish, ya'ni yangi drenajlarni qazish, g'alla bozori uchun 2 yoki 3 ta g'ishtdan yasalgan shiypun qurish va savdogarlar uchun taxta qatorlarini qurish har qanday holatda ham 3000-4000 rubldan oshmaganligini inobatga olsak, yuqorida keltirilgan mablag'larning anachagina katta miqdor ekanligini ko'ramiz. Yuqoridagi ma'lumotlarga qaramasdan ko'p hollarda soliqchilar yiqqan soliqlarining aniq raqamini oshkora etmagan.

Bozorlardagi umumiy holatni yanada aniqroq bilish uchun, savdogarlarning faoliyatini o'rganish muhim hisoblanadi. Xususan, savdogarlar orasida qassoblar muhim o'rin egallagan.

Savdoning bu tarmog'i butunlay mahalliy aholi (tojiklar va o'zbeklar) nazoratida bo'lgan. Ular asosan uezdning janubiy qismidagi bozorlarda ustunlik qilgan va shimoliy bozorlarda ham vaqti-vaqti bilan savdo qilishgan. Yoki, bo'lmasa Samarqandda do'konlari bo'lgan samarqandliklar va bozor kunlari shaharga eng yaqin bo'lgan yirik uezd bozorlari bo'ylab sayohat qilishgan. Qassoblarni soniga asosan soliqlar ta'sir ko'rsatgan. Natijada, soliqning balandligiga qarab, qassoblar soni har yili juda o'zgarib turagan. Masalan, qassob sifatida 1897 yilda jami 434 kishi ro'yxatga olingan bo'lsa, 1898 yilda bu raqam 381 taga kamaygan. Fikrimizcha, soliqlarning miqdori 12 rublga etganligi 53 nafar qassobni kasodga uchrashiga sabab bo'lgan va ular faoliyatini to'xtatishgan.

Samarqand uездidagi barcha bozorlarni go'sht savdosi xususiyatiga ko'ra ikki guruhga bo'lish mumkin: janubi-g'arbiy va shimoli-sharqiy [7].

Birinchisi, Kattaqo'rg'on uездiga tutashgan va janubda tog'lar bilan chegaralangan bo'lib, aholi juda zich yashaydigan tumanning pasttekislik qismiga xizmat qilgan. bu qismda bir-biridan nisbatan yaqin masofada joylashgan 17 ta bozor mavjud. Bozorlar orasidagi masofaning yaqinligi, qassoblarga haftasiga o'rtacha 5 ta bozorga borib savdo qilish imkonini beradi. Qo'chqorlarni xarid qilish asosan shimoliy tog'li va janubiy dasht, Kattaqo'rg'on uездidagi chorvachilik hududlarida amalga oshirilgan. Ushbu mintaqaning asosiy bozorlaridan 40-50 verst uzoqlikda joylashgan. Masofaning uzoqligi sababli bozorlardagi qo'chqorlarning narxi masofa uzoqlashgan sari boshqalarga qaraganda har doim qimmatlashib borgan. Narxlarga ob-havoninig ta'siri yuqori bo'lgan. Masalan, 1897 yilda qorning kech erishi va oziq-ovqat etishmasligi tufayli yuqori bo'lgan. Bahorda qo'chqorning narxi 15-10 rubldan pastga tushmagan bo'lsa, kuzda narxlar 7-8 rublgacha tushgan. Qiyoslash uchun 1898 yilda o'rtacha narx 11 rublni tashkil etdgan bo'lsa, bahorda va 7-6 rublni tashkil etgan.

Ixtiyorimizdagi manbalar bozorlarda sotilgan tovarlarning va tushgan daromadlarning hajmi to'g'risida aniq ma'lumot bermaydi. Sababi tovarni sotganlar o'z daromadlarining hammasini ochiq aytmaganlar. Shunday bo'lsada, extimoliy so'yilgan qo'chqorni sotish quyidagicha bo'lgan: 1) teri va ichaklar, xaridorlarga 68 tiyin; 2) dumba yog'i – (vazni 2 kilogrammgacha), 2 rubl 72 tiyin; 3), go'sht, bahorda narxlarida 7 rubl 50 tiyn., kuzda esa - 4 rubl 50 tiyn.; 4), bosh va oyoqlar – 1 rubl 17 tiyn. Jami go'sht va dumba yog'ining 12 haftalik bahorgi narxini, qolgan 40 haftadagi kuzgi narxini hisobga olsak, haftasiga 5 ta qo'chqor sotuvchi va sotib oladigan qassobning aylanmasi 2200 rublni tashkil qilib, yillik foyda 200 rublgacha tashkil qilgan [8].

Ikkinchi guruh bozorlar Jizzax uездiga tutash madaniy, cho'l va tog'li hududlarda joylashgan; bu erdagi aholi ancha siyrakroq va qashshoqroq, bozorlar orasidagi masofalar ham uzoq. Natijada qassoblar haftasiga o'rtacha atigi 4 ta bozorga tashrif buyurishadi, shuning uchun ularning aylanmasi birinchi guruhdagiga nitsabatna kam. Jumladan, o'rtacha aylanma 1700 rubl, foyda esa 190 rublni tashkil qiladi [9].

Bozordagi muhim tarmoqlardan biri attorlar hisoblanadi. Attorlar - juda o'ziga xos mahalliy xarakterga ega savdogarlar. Bu nom kichik bezak va to'qimachilik buyumlarini sotuvchilarga berilgan. Tadqiq qilinayotgan davrda ularning asosiy mahsuloti munchoqlar, iplar, to'rlar, metallardan yasalgan bezaklar, kichik oynalar, ba'zan bosh suyagi qalpoqlari; qishloq aholisi orasida juda keng tarqalgan shved gugurtlari, qalampir, xushbo'y o'tlar, bo'yoqlar va boshqalar. nihoyat, mahalliy dori-darmonlar, ularning tarkibi siri hozirgacha juda kam o'rganilgan; ushbu dorilarni tayyorlash va ulardan foydalanish usullaridan iborat. Ushbu kasb otadan o'g'ilga o'tadi va odatda begonalardan sir saqlanadi.

Tuz savdosining ikki turi yoki tog'larda ushbu mahsulotni to'g'ridan-to'g'ri qazib olish natijasida olingan bo'laklar mavjud - Buxoro xonligi (pushti tuz, marganes bilan bo'yalgan), shuningdek, Jizzax tumanidagi Tuzkapa sho'r ko'lidan ko'l tuzi keltirilgan. Ularning yillik aylanmasi 300-400 rublgacha. Yiliga va 25% gacha foyda beradi. 1897 yilda 53 ta savdogar, 1898 yilda 52 ta; Savdogarlar orasida qirg'iz millatiga mansublar ham borligini ko'rishimiz mumkin.

1868 yilda fon Kaufman buyrug'i bilan rus savdogarlarining xorijdan olib keladigan choylariga bojxona solig'i bekor qilindi va ayni vaqtda mahalliy va xorij savdogarlarining boshqa mamlakatlardan olib keladigan choylariga juda yuqori bojxona solig'i joriy etdi. Shu vaqtda boshlab choy Samarqandga asosan Batumi va Novosibirsk shaharlari orqali keladigan bo'ldi. XIX-asr oxiriga

kelib Samarqand shahri Turkiston o'lkasida choy qadoklab sotish markaziga aylandi. 1869 yilda Samarqand shahrida asosan Rossiya orqali keltirilgan choy bilan savdo qiladigan do'konlar soni 50 dan ortiq edi [10].

Choylar asosan Samarqandda yirik choy firmalari - Vogau, Popov, Bauer, Kuznesov, tomonidan keltirilgan. Bu savdo tarmog'ining deyarli yarmi Samarqand, Penjekent va Urgutda yashovchi afg'onlar qo'lida to'plangan. Bozor savdogarlarining qolgan yarmi shaharlik aholi qo'lida. 1897-yilda tumanda 84 ta choy savdogarlari ro'yxatga olingan bo'lsa, 1898-yilda bu raqam 124 taga etdi. Choy savdogarlarining aylanmasi 1800-2000 rubldan 500-600 rublgacha, o'rtacha hajmni 1200-1300 rubl deb hisoblasak ularning daromadi 18-20%ni tashkil qilgan.

1906-yilga kelganda Samarqandda choy bilan ko'tara savdo qiladigan 13 ta firma Otto Vogau, aka-uka K va S.Popovlar, Bauer, Ganshin, Proxorov, Gusev, Danilov, Sharovskiy, "Sindel i K", "A. Kuznesov i K" firmalari, Filatov va aka-uka Kamenskiylar kabi rus va Pinxasev, Mullakandov, Qalantarov kabi mahalliy yahudiy va Rizaev kabi eroni savdogarlar qo'lida edi. Samarqandda choy savdosi bilan ikki peshavorlik (Hindiston) savdo firmasi shug'ullanganligi haqida ham ma'lumotlar bor[11].

Turkiston general-gubernatorligi tomonidan ayrim cheklashlarga qaramasdan. Samarqandning Sharq mamlakatlari va xorijiy Yevropa mamlakatlari bilan savdo aloqalari to'xtagan emas. Xitoy, Turkiya, Eron va Afg'oniston fuqarolari bu erda doimiy savdo-tijorat ishlari bilan shug'ullanib kelishgan. Xitoydan kelgan savdogarlar, asosan uyg'urlar bo'lib, ularning ko'pchiligining Samarqand shahrida o'zlari va mollari uchun doimiy manzillari bor edi [12].

Xullas, Samarqandning savdo sohasidagi faoliyatini o'rganish ichki savdo sohasida ancha yuksalish bo'lganligini ko'rsatsada, afsuski tashqi savdo sohasida xuddi butun o'lka singari bu er ham Rossiyaning sanoat tovarlarini sotish bozoriga aylanganligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алимов А. Развитие торговли в Туркестане конца XIX века // Общественные науки в Узбекистане. 1969. №6. С.44.
2. Ахмаджанова З.К. Экономические, политические и военно-стратегические последствия первых железных дорог в Средней Азии (80-90-е годы XIX в.) // Ученые записки Ташкентского гос. пед. института им. Низами.– Ташкент, 1960. – Вып. 23; ч. 3. – С. 86.
3. Материалы по вопросу о торговых путях в Среднюю Азию. – СПб., 1869. – 38 с.
4. Обзор Самаркандской области за 1887-1908. Самарканд-Ташкент, 1888-1910.
5. Обзор Самаркандской области за 1902 г. Самарканд, 1903, С.25.
6. Обзор Самаркандской области за 1908 г. С. 27.
7. Путеводитель по Туркестану и СреднеАзиатской железной дороги. С.-Петербург.1902.С.74.
8. Русский Туркестан, Вып. 1. М., 1872. С.28-30; Справочная книжка Самаркандской области за 1898 г. Самарканд 1899. С. 96, 104.
9. Справочник Самаркандской области на 1901 г.вып. III. Самарканд., 1901. С.54:
10. Туркестанский сборник. 1869. Т. 24. С.Петербург. 1870, с.147.
11. Ўз. МА. Ф.И.-1, Оп.1, Д.145, л.88.
12. Ўз.МА. 5 фонд, 34 руйхат, 12 иш,124 – варақ

UO'K 93/94

TURKISTONDA MUSTABID SOVET TUZUMIGA QARSHI QUROLI HARAKAT D.S.Ziyayeva, katta o'qituvchi, Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada Turkistonda mustabid sovet tuzumiga qarshi qurolli harakatning yuzaga kelish sabablari, bu harakatning Turkiston zaminida yuzaga kelishining muhim ijtimoiy omillari, qurolli harakatga rahbarlik qilgan shaxslarning o'ziga xos xususiyatlari, harakat ko'lamining o'sib, kengayib borishi, uning saflariga yangi ijtimoiy tabaqalar vakillarining qo'shilishi, Turkistondagi qurolli harakatining asosiy harakatlantiruvchi kuchlari dehqonlar, chorikorlar, mardikorlar, hunarmandlar vakosiblar bo'lganligi va bu harakatning oqibatlari haqida tarixiy ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, Farg'ona, Qo'qon, Buxoro, Xorazm, mustabid, sovet tuzumi, qurolli harakat, ijtimoiy tabaqalar, harakatlantiruvchi kuchlar.

Аннотация. В статье освещаются причины возникновения вооруженного движения против авторитарной советской власти в Туркестане, важные социальные факторы возникновения этого движения на земле Туркестана, характеристика лиц, возглавивших вооруженное движение, рост и расширение размаха движения, включение в его ряды представителей новых социальных классов, основными движущими силами вооруженного движения в Туркестане были крестьяне, рабочие, ремесленники и ремесленники, а также исторические сведения о последствиях это движение.

Ключевые слова: Туркестан, Фергана, Коканд, Бухара, Хорезм, Мустабид, советский строй, вооруженное движение, сословия, движущие силы.

Abstract. The article highlights the reasons for the emergence of an armed movement against the authoritarian Soviet power in Turkestan, important social factors in the emergence of this movement in the land of Turkestan, the characteristics of the persons who led the armed movement, the growth and expansion of the movement, the inclusion in its ranks of representatives of new social classes, the main driving forces of the armed movements in Turkestan were peasants, workers, artisans and artisans, and historical information about the consequences of this movement is also given.

Key words: Turkestan, Fergana, Kokand, Bukhara, Khorezm, Mustabid, Soviet system, armed movement, social classes, driving forces.

Dolzarbliigi: Turkistonning yaqin o'tmishi tarixida yorqin sahifa yozgan hamda hiyla uzoq davom etgan, fojiali voqealarga to'lib-toshgan sovet hokimiyatiga qarshi ko'tarilgan bu qurolli harakatning mazmun mohiyatini sovet mustamlakachilari muttasil buzib, soxtalashtirib keldilar. Uni sovet tarixshunosligida "bosmachilar harakati", "aksilingilobiy kuchlar bosqini", "bir to'da yurt buzg'unchilari harakati" singari nomlarda ta'riflab kelindi. Biroq xalqimizda "oyni etak bilan yopib bo'lmaydi" deyilganidek, ulug' ajdodlarimizning Vatan, elu yurt erki, ozodligi va mustaqilligi uchun olib borgan bu mardona kurashi to'g'risidagi tarixiy haqiqat milliy istiqloq sharofati bilan to'liq tiklanib, o'z haqqoniy, xolis bahosini topdi. Bu harakat sovetlar mafkurasi to'qib chiqargan shunchaki "bosmachilar" harakati emas, balki sovet hokimiyatining zo'ravonlikka asoslangan siyosati va amaliyotiga qarshilik ko'rsatish harakatidir. Mavzuning o'rganilishi sovet hokimiyati mustamlakachilik siyosatining mazmun-mohiyatini xolis yoritib berilishi bilan ham ahamiyatlidir.

Metodlar: Mazkur maqolada tarixiy-statistik, qiyosiy-taqqoslash kabi metodlardan foydalanilgan holda Turkistonda mustabid sovet tuzumiga qarshi qurolli harakat tarixi ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Tadqiqot natijalari: Xo'sh, bu harakatning Turkiston zaminida yuzaga kelishining muhim ijtimoiy omillari, sabablari nimalardan iborat edi? Nega 1918 yil bahoridan Farg'ona vodiysida boshlangan bu qurolli harakat asta-sekin alanga olib, Turkistonning keng hududlari bo'ylab yoyildi? Xalqimiz 1917 yilda sodir etilgan fevral va oktabr o'zgarishlariga katta umidvorlik bilan ko'z tikkandilar. Ular ilg'or jadidchilik harakati rahnamoligida Rossiyada rivojlanib borayotgan inqilobiy demokratik harakatlardan foydalanib, erk, ozodlikni qo'lga kiritmoqchi, o'lka xalqlarini mustaqillikka olib chiqmoqchi bo'lgandilar. Makkor bolshevik yo'lboshchilarning oktabr o'zgarishi arafasida va undan keyin e'lon qilgan millatlar erki, mustaqilligini tan olgan rasmiy hujjatlari Turkiston xalqlarida o'z orzu-umidlarimiz ro'yobga chiqadi, milliy mustaqilligimiz qaror topadi, degan umid tug'dirgan edi. Biroq sovet hokimiyati o'rnatilib, mustahkamlana borgan sayin bolsheviklar dohiylarining ikkiyuzlamachilik, munofiqlik qiyofasi ham ochilib bordi. Mahalliy xalqqa butunlay yot kommunistik mafkurani bayroq qilib olgan sovet zulmkorlari aholining milliy qadriyatlarini, udumlari, diniy e'tiqodini tahqirlash, masjid, madrasalar, ziyoratgoh joylarni oyoq osti qilish, noyob ma'naviy bisotlarni talash, dindorlarni ta'qib-u quvg'in ostiga olish kabi nomaqbul ishlari aholi nafratini kuchaytirdi.

O'lka xalqlarining xohish-irodasi bilan vujudga kelib, ularning milliy manfaatlari yo'lida ilk qadamlar qo'yib borayotgan Turkiston Muxtoriyatini qonga belanishi, yurt farzandlarining qirg'in qilinishi, Qo'qon shahri va uning atrofidagi qishloqlar aholisining ayovsiz xunrezlik va talon tarojlikka duchor etilishi butun Turkistonni mustabid sovet hokimiyatiga qarshi oyoqqa turg'izdi.

Sovet hokimiyatining aholining xususiy mulkini tortib olish, davlat tasarrufiga olishga qaratilgan iqtisodiy siyosati odamlarning sovet tuzumiga nisbatan kuchayib borayotgan nafratg'azabiga so'nggi tomchi bo'lib qo'shildi. Yuz minglab millatparvar, vatanparvar yurt kishilarini qo'lda qurol bilan sovetlar zo'ravonligiga qarshi kurashi mana shu zaylda boshlanib ketdi. Turkistondagi qurolli harakatining asosiy harakatlantiruvchi kuchlari dehqonlar, chorikorlar, mardikorlar, hunarmandlar va kosiblar edi. Turkiston mintaqasida bolsheviklar hukmronligidagi sovet rejimiga qarshi qurolli harakati 1918-yil fevral oyining so'nggi o'n kunligida dastlab Qo'qon atroflarida boshlandi. Bu harakatga xalq orasidan yetishib chiqqan, uning g'am-alami, orzu-armoni, maqsad-intilishlariga hamdard va sherik bo'lgan Kichik va Katta Ergash, Madaminbek, Shermuhammadbek, Xolxo'ja Eshon, Islom Pahlovon, Rahmonqul, To'ychi, Aliyor qo'rboshilar singari taniqli rahnomalar yetakchilik qildilar. 1918 yil bahoridan vodiyning turli joylarida 40 dan ziyod qo'rboshi dastalari faoliyat ko'rsata boshladi.

1918 yil martida Qo'qon uezdining Bachqir qishlog'ida qurultoy o'tkazildi. Unda Katta Ergash butun Farg'ona vodiysi harakatining rahbari etib saylandi. Unga qo'shinlarning bosh qo'mondoni – "Amir al-Musulimin" unvoni beriladi. Madaminbek va Shermuhammadbek esa uning o'rinbosarlari etib saylandilar.

Tajribasi boy, yurt kezgan, yuksak harbiy sarkardalik iste'dodiga ega Madaminbek (1892 – 1920) tezorada vodiy kurashchilari sardoriga aylanadi. Sovetlarning rasmiy hujjatlaridan birida ta'kidlanishicha, «o'z oldiga sovet hokimiyatini ag'darish va Farg'ona muxtoriyatini tiklash vazifasini qo'ygan Madaminbek tadbirkor siyosatchi va uddaburon tashkilotchi fazilatlariga ega edi». 1919 yilning o'rtalariga kelib uning yigitlarining soni 25 ming kishidan oshardi. Madaminbekning xalq lashkarlari, ayniqsa, 1919-yilning birinchi yarmida sovet qo'shinlariga qarshi bir qator sezilarli zarbalar berdilar. 1919 yil aprel oyida Madaminbek yigitlari Namangan va Qo'qon shaharlari atroflaridagi janglarda g'olib keldilar.

1919 yil kuziga kelib Madaminbek lashkarlarining jangovorlik harakatlari keng hududlarga yoyildi. Bu davrga kelib Monstrovning rus krestyanlari (dehqonlari) dan tashkil topgan ancha ta'sirli harbiy qismlari Madaminbek kuchlari bilan birlashdi. Bu hol xalq kurashining nafaqat ijtimoiy tarkibiga, balki ayni chog'da milliy tarkibiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatar, uning maqsad - vazifalariga yangicha yondashishni taqozo etardi. Gap shundaki, bunga qadar sovetlarga qarshi harakat saflarida o'zbeklar, tojiklar, qozoqlar, qirg'izlar, turkmanlar, uyg'urlar va qoraqalpoqlar singari yerli millat kishilari kurashib kelayotgan bo'lsalar, endilikda unga sovetlar siyosatidan keskin norozi bo'lgan rus dehqonlari ham qo'shilgan edilar. Harakat tarkibidagi bu o'zgarish 1919 yil oktabrida Pomirning Ergashtom ovulida Madaminbek tarafdorlari tashabbusi bilan tuzilgan "Farg'ona Muvaqqat Muxtoriyat hukumati" tuzilishida ham o'z ifodasini topgand edi. Farg'ona hukumati boshlig'i va musulmon qo'shinlari bosh qo'mondoni etib Madaminbek saylangan edi. Biroq afsuslanarli jihati shundaki, mazkur Muvaqqat hukumat o'z faoliyatini amalda uddalay olmadi. Buning boisi birinchidan, uning mutasaddilarining boshi urush harakatlaridan chiqmadi. Ikkinchidan, u biror bir xorijiy davlat bilan diplomatik aloqa o'rnatish imkoniyatiga ega bo'lolmadi. Qorboshilar o'rtasidagi sansolarlik, o'zaro ichki ziddiyatlar o'z salbiy ta'sirini ko'rsatmasdan qolmadi. Masalan, Xolxo'ja tez orada o'z kuchlarini ajratib, mustaqil faoliyat ko'rsata boshladi, bu holat xalq ozodlik kurashining pasayib, so'nib borishiga olib keldi. O'lkadamustahkamlanib olishga ulgurgan bolsheviklar hokimiyati Markazdan yetarli darajada harbiy kuch, qurol – yarog' olib, son – sanoqsiz harbiy mutaxassislarni jalb qilib, ularni Farg'ona frontiga yo'llash, xalq lashkarlaridan qonli o'ch olishga safarbar qildi. 1920 yil boshlarida sovet qo'shinlari Ergash, Madaminbek, Shermuhammadbek va Xolxo'ja kuchlariga sezilarli zarbalar berdilar.

Madaminbek 1920 yil martida sovet qo'mondonligi bilan muzokara olib boradi va sulh imzolab o'z harakatlarini to'xtatadi. Bu sulh shartlariga asosan Madaminbek va uning 1200 nafardan ziyod askar yigitlarining daxlsizligi, o'z qurol – yarog'lariga ega bo'lishi, kerak bo'lganda ularning vodiya tinchlik, barqarorlik o'rnatishda faol ishtirok etishi ta'kidlangan edi. Madaminbek bu kelishuvga, uning mahalliy xalq uchun foydali, manfaatli bo'lishiga ishongan edi. Shu bois ham u o'zining boshqa safdoshlariga ham sovetlar bilan muzokaralar olib borib, shunday yo'l tutishni maslahat beradi. Biroq Shermuhammadbek va Xolxo'ja o'z huzurlariga muzokara uchun kelgan yurtning bu mard o'g'lonini

sotqinlik va xoinlikda ayblab, uni qatl ettiradilar. Garchand Farg'onada sovet hokimiyatiga qarshi kurash bundan keyin ham yangi-yangi kuchlar bilan qo'shilishib turli tarzda davom etsada, biroq u avvalgidek keng qamrovli jangovar, hujumkor yo'nalish kasb etolmadi. 1920 – 1923 yillar davomida vodiy hududlari bo'ylab olib borilgan xalq ozodlik kurashlariga aka – uka Shermuhammadbek va Nurmuhhammadbek, ulardan so'ng Islom Pahlavon va Rahmonqullar yetakchilik qildilar. Ularning har birining mislsiz jasorati, qahramonligi, haq va ozodlik yo'lidagi fidoyiligi xalq xotirasida muhrlanib qoldi Vodiyda boshlangan sovetlarga qarshi harakat keyinchalik Turkistonning boshqa hududlariga ham yoyildi.

Qo'rboshilar siyosiy kurashda toblangan ilg'or jadid namoyandalarini harakatga faol jalb qila olmadilar. Harakatning bir markazdan turib boshqarilmaganligi, joylarda harakat qilgan kuchlar o'zlarining tor hududiy chegaralari bilan o'ralashib qolganligi, mahalliy qo'rboshilarning o'z manfaatlariga berilishi, dunyoqarashi torligi, manmanlik kasaliga chalinganligi, bir -birlari bilan kelisholmasligi, o'zboshimcha xatti-harakatlarga intilishi kabi hollar oxir – oqibatda bu kurashning borishiga jiddiy salbiy ta'sir qildi.

Xulosa qilib aytganda, sovet mutasaddilari har bir vaziyatdan ustamonlik bilan foydalanib, o'z mustamlakachilik siyosatini yuritdilar. Mustabid tuzum siyosati qurolli harakat istiqboliga salbiy ta'sir o'tkazmasdan qolmadi, albatta. Bu xalq harakati millionlab yurtdoshlarimiz hayoti va qismatida o'chmas fojiali iz qoldirdi. Minglab oilalarning o'z ona zaminini tark etib, begona yurtlarga bosh olib ketishlariga sabab bo'ldi. Qolaversa, qanchalab son – sanoqsiz odamlar mana shu milliy fojia bois mamlakatning boshqa, uzoq hududlariga surgun va badarg'a qilindi. Biroq bu xalq harakati bejiz ketmadi. Zero, ona O'zbekistonimizning istiqloлга yuz tutib, dorilamon zamonlarga musharraf Qurolli harakat mag'lubiyatining sabablari va oqibatlari bo'lishida, bugungi baxtiyor avlod kishilarining mustaqillik oliy ne'matidan to'la bahra topishida o'sha 20–30 yillarda bobokalonlarimiz qilgan ulkan sa'y – harakatlar, to'kkan qutlug' qonlar, bergan bemisl qurbonlarning ibratini oz muncha emas. Ularning yorqin, porloq xotirasi hozirgi minnatdor avlod kishilarining yodida, shuurida hamisha saqlanadi, faxr – iftixor tuyg'usi bilan eslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rajabova R.Y. va b..., O'zbekiston tarixi (1917—1993-yil). – T., 1994.
2. Validiy. Bo'linganni bo'ri yer (Xotiralar). – T., 1997.
3. O'zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob. (O'zbekiston Sovet mustamlakachiligi davrida). – T., 2000.
4. Turkestan v nachale XX veka: k istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti. – T., 2000.
5. Alimova D., Golovanov A. O'zbekiston mustabid sovet tuzumi davrida: siyosiy va mafkuraviy tazyiq oqibatlari. – T., 2000.
6. Ziyoyeva D. Turkiston milliy ozodlik harakati. – T., 2000.
7. Markaziy Osiyo XX asr boshida; islohotlar, yangilanish, taraqqiyot va mustaqillik uchun kurash. Jadidchilik, muxtoriyatchilik, istiqlolchilik. – T., 2001.
8. Rajabov K. Buxoroga qizil armiya bosqini va unga qarshi kurash. – T., 2002.
9. Rajabov Q., Haydarov M. Turkiston tarixi (1917-1924-yil). – T., 2002.

УЎК 343.195.3(575.1) “1991/2000”

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ПРОКУРАТУРА ИДОРЛАРИНИНГ ТАШКИЛ ТОПИШИ ТАРИХИ (1991-2000 йиллар мисолида)

И.К.Батошов, катта ўқитувчи, Қашқадарё вилоят педагоглари янги методикаларга ўргатиш миллий маркази, Қариш

Аннотация. Ушбу мақолада 1991-2000 йилларда Ўзбекистон Республикасида прокуратура идораларининг ташкил топиши ва ривожланиши тарихий манбалар ҳамда меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни қиёсий таҳлил қилиш асосида ёритиб берилган. Жумладан, прокурорларнинг сиёсий партиядан холи қилиниши, прокуратура идораларининг назарий-ҳуқуқий асосларининг ишлаб чиқилиши, тизимдаги кадрлар масаласи, соҳа вакилларининг республика ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан олиб борган фаолияти ёритиб берилган.

Калит сўзлар: мустақиллик, конституция, қонун, Адлия вазирлиги, кадрлар масаласи, класс даражаси, ҳуқуқий маданият, қонун устуворлиги.

Аннотация. В данной статье на основе исторических источников и сравнительного анализа правовых документов освещено становление и развитие прокуратуры в Республике Узбекистан в 1991-2000 годах. В частности, отстранение прокуроров от политических партий, разработка теоретических и правовых основ прокуратуры, кадровый вопрос в системе, деятельность представителей сферы по четкому и единообразному исполнению законов на территории республика была выделена.

Ключевые слова: независимость, конституция, закон, Министерство юстиции, кадровый вопрос, классовый уровень, правовая культура, правопорядок.

Abstract. In this article, the establishment and development of prosecutor's offices in the Republic of Uzbekistan in 1991-2000 is covered based on historical sources and a comparative analysis of legal documents. In particular, the removal of prosecutors from political parties, the development of the theoretical and legal foundations of prosecutor's offices, the issue of personnel in the system, the activities of representatives of the field on the clear and uniform implementation of laws on the territory of the republic have been highlighted.

Key words: independence, constitution, law, Ministry of Justice, personnel issue, class level, legal culture, rule of law.

XX асрнинг 80-йиллари иккинчи ярмига келиб совет давлати сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан таназзулга юз тутган эди. Мустабид тузум ўз ҳукмронлигини сақлаб қолиш мақсадида иттифокдош республикаларага куч ишлатучи тузилмаларини юбора бошлади. Жумладан, Ўзбекистон ССР прокуратураси “десантчилар” ҳисобига келгинди кадрлар билан тўлдирилган эди. Ушбу даврда Ўзбекистон прокурори, республика раҳбарияти билан маслаҳатлашилмаган ҳолда СССР Бош прокурори томонидан тайинланар эди. Марказ ва СССР Бош прокуратураси ўзларининг бу ваколатларидан кенг фойдаланишган. Бунинг натижасида, 1985-1988 йилларда Ўзбекистон прокуратура идораларидан 197 киши ишдан бўшатилди, 19 киши жиноий жавобгарликка тортилди. Вилоят, шаҳар ва туман прокурорларининг кўпчилиги фақат биринчи муддат орасидагина ўз вазифаларини адо этаётганлар эди[1]. Бир сўз билан айтганда, Ўзбекистон ССР прокуратурасининг юқори лавозимларидан тортиб, вилоят, туман прокурорларигача марказдан доимий ишлашга юборилган вакиллар билан алмаштирилди. Ўзбекистон прокуратурасига ташланган “социалистик десантчилар”нинг сони эса юздан ортиқ эди. Шу тариқа ҳаётда қонунсизлик тантана қилган, адолатга эса ишонч йўқолган эди.

1990 йил Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Каримов томонидан бу ҳолатга чек қўйишга киришилди. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг фақат Ўзбекистон Республикаси Парламенти ва Президенти олдидаги ҳисобдорлиги ва жавобгарлиги ҳақидаги ҳуқуқий норма қабул қилинди. Жумладан, 1990 йил 31 октябрда Ўзбекистон ССР Олий Советининг XII чақириқ учинчи сессиясида Ўзбекистон Президенти тавсияси билан республика прокурорининг иттифок прокурорига қарамлигига барҳам бериш ва бу тизимнинг мустақиллигини таъминлаш мақсадида Бўритош Мустафоев Ўзбекистон ССР прокурори этиб тасдиқланади[2, -Б.257]. Бу Ўзбекистон тарихида биринчи марта республика прокурорининг мамлакат олий органи томонидан тасдиқланиши эди.

Бундан буён, Қорақалпоғистон АССР прокурори автоном Республика парламенти томонидан Ўзбекистон ССР Президенти билан келишилган ҳолда тайинланиши қонунчилик билан мустаҳкамланди. Бундан ташқари, илгари вилоятлар ва туман, шаҳарлар прокурорлари СССР Прокуратурасининг розилиги билан тайинланган бўлса, энди қонун бўйича кадрлар масаласини ҳал қилиш республика прокурорининг мутлоқ ваколатига тегишли эканлиги қайд этилди. Ва ниҳоят, республика прокуратура ходимларининг тўлиқ мустақиллиги, шу жумладан, СССР прокуратурасидан ҳам тўлиқ мустақиллиги, фақат уларнинг Ўзбекистон ССР Прокуроригагина бўйсунishi эълон қилинди. Юқоридаги қонун қабул қилинган кун яъни,

1990 йилнинг 1 ноябрь куни ЎзССР прокурори лавозимига миллий кадр - Б.М. Мустафоевни тайинлаш ҳақида ЎзССР Олий Советининг қарори қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президентимиз И.Каримов Бўритош Мустафоевни республика прокурори лавозимига тавсия этиш олдида Ўзбекистон қонунларининг устуворлигини таъминлаш, халқ манфаатларини ҳимоя қилиш, айниқса, “пахта иши” бўйича қатағонга учраган, ноҳақ жазоланган фуқароларнинг ҳуқуқини тиклаш борасида бир қатор кўрсатмалар беради. Шунингдек, Марказдан келган прокуратура ходимларини қайтариб юбориш масаласига ҳам алоҳида урғу берилди[2, -Б.257]. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти ташаббуси билан амалга оширилган бу иш республика прокурорига мустақил фаолият юритиш, прокуратура органларини номуносиб кадрлардан тозалаш имкониятини яратди. Шундан сўнг прокуратура ҳайъати мажлислари давлат тилида ўтказила бошлади, барча иш ҳужжатларини ҳам ўзбек тилида юритиш тартиби йўлга қўйилди.

Бу эса нафақат Марказдан келган ходимларнинг, балки партия Марказқўмидаги Москва вакилларининг ҳам норозилигини келтириб чиқаради. Ефимов ва Великанов бир неча бор Ўзбекистон Прокурорига телефон қилиб, унинг бу иши “миллатчилик” экани, русийзабон ходимлар ҳуқуқини поймол қилиш эканини айтиб, унга дўқ-пўписалар қилишади. Ўзбекистон ССР прокурори Бўритош Мустафоев эса уларга жавобан, бу ҳаракатлар мамлакатда қабул қилинган қонунлар асосида, қолаверса, республика раҳбарининг қатъий талабига кўра амалга ошириляётганини айтади.

1991 йил февралда М.С.Горбачев топшириғига кўра СССР прокуратураси коллегияси қақирилади ва унда Ўзбекистон прокурорининг ҳисоботини эшитиш режалаштирилади. Б.Мустафоев коллегия йиғилишида ўз ҳисоботида “Пахта иши” натижасида Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари поймол қилингани, айбсиз кишиларнинг кадр-қиммати оёқ ости этилгани, олиб борилган қатағон натижасида республика қишлоқ хўжалиги бошқарувининг кадрлар корпуси жиддий зарарлангани, бу ишларнинг асосий айбдорлари ҳамда уларнинг ҳамтовоқлари ҳамон жазосиз қоляётгани, Марказнинг ва СССР Бош прокуратурасининг республикага малакасиз, масъулиятсиз кадрларни юбориш сиёсати прокуратура органлари фаолиятига жиддий зарар етказгани очикдан-очик айтилади. Шу тариқа Ўзбекистон Прокурори Б. Мустафоев уч кунлик коллегиянинг тугашини ҳам кутмай, унинг биринчи кунёк Тошкентга қайтиб келади[2, -Б.260].

Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида Ўзбекистон ССР Прокуратураси коллегиясининг кенгайтирилган мажлиси бўлиб ўтди. Мажлисида биринчи ярим йиллик иш яқунлари муҳокама қилинди. Жумҳурият прокурори Б.М.Мустафоев маърузасида республикада жиноятчиликнинг, айниқса, унинг оғир турларининг кўпайиши муаммоси тобора кескинлашиб бораётганлиги таъкидланади: “Бундай жиноятлар сони ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 25 % кўпайди. Олти ой ичида жиноятчиликнинг ўсиши жами 10,6 фоизни ташкил қилади. Наманган, Андижон, Фарғона, Сирдарё ва Самарқанд вилоятларида жиноятчилик, айниқса, кўп бўлди. Ўсмирлар 2500 мартадан кўпроқ жиноят содир этишди. Жиноятларни фош этиш кўрсаткичи ташвишли бўлиб, ҳар уч жиноятнинг биттаси очилмай қолди. Кўпгина вилоятларда, айниқса, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё, Жиззах ва Фарғона вилоятларида, шунингдек, Тошкент шаҳрида ҳуқуқни муҳофаза қилиш ишлари ўзгарган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий аҳволнинг янги шароитларига қараб қайта ўрганилмаганлиги таъкидлаб ўтилади. Тергов ишларининг сифати яхшиланмаётгани, республика прокуратураси ички ишлар идоралари билан келишилган ҳолда қасдан одам ўлдириш сингари ўта оғир жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш самараси Ўзбекистон СССР Прокуратурасида бажарилмаганлиги таъкидлаб ўтилади” [3].

Мустақиллик арафасида мамлакатда вужудга келган аҳволни эътиборга олиб ва республика манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида 1991-йил 25-августда Ўзбекистон ССР Президентининг фармони эълон қилинди. Фармонда “Ўзбекистон ССР Ички ишлар вазирлиги, Давлат Хавфсизлик қометети, Прокуратураси ва адлия идоралари, шунингдек, республика ҳудудида жойлашган ички қўшинлар Туркистон ҳарбий қисмлари ва қўшилмалари

партиядан ҳоли қилиниши қатъий қилиб белгиланди[4, -Б.5]. Чунки Совет давридаги коммунистик партиянинг ягоналиги ва етакчилигига барҳам бериш, унинг тоталитар тузимидан воз кечиш асосий масала қилиб қўйилди.

1991 йил 31 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг XII чақирик навбатдан ташқари олтинчи сессиясида “Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллиги асослари тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди. Мазкур қонуннинг 3-моддасида “Ўзбекистон Республикаси тўла давлат ҳокимиятига эга, ўзининг миллий-давлат ва маъмурий-ҳудудий тузилишини, ҳокимият ва бошқарув идоралари тизимини мустақил белгилайди”, деган қоида мустаҳкамлаб қўйилди[5].

1992 йил 8 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Прокуратураси органлари тўғрисида”ги ПФ-313-сон фармони қабул қилинди[6]. Фармонда таъкидланганидек, “Ўзбекистон Республикасининг Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида”ги қонунга мувофиқ ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунлар аниқ ва бир хил ижро этилиши устидан олий назоратни таъминлаш, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини, республика суверенитетини ҳимоя қилиш мақсадида Иттифок қарамоғидаги Ўзбекистон ССР прокуратураси Ўзбекистон Республикаси прокуратурасига айлантирилди. Республика ҳудудида иш юритаётган Ўрта Осиё транспорт прокуратураси, унинг органлари негизида вилоят прокуратураси ҳуқуқига эга бўлган Ўзбекистон Транспорт прокуратураси ташкил этилиб, у Ўзбекистон Республикаси прокуратурасига бўйсундирилди[6].

Мудофаа ишлари вазирлигида, унинг жойлардаги бошқармалари ва бўлимларида ҳамда республика ҳудудида жойлашган ички қўшинларда қонунларнинг ижроси устидан прокурор назоратини амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси прокурори зиммасига юклатилди. Шунингдек, “Ўзбекистон Республикаси Прокуратураси тўғрисида”ги қонун лойиҳасини бир ой муддат ичида тайёрлаб, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашига кўриб чиқиши учун тақдим этиш вазифалари белгиланди.

1992 йил 8 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси прокуратура идоралари ходимларига класс даражалари бериш тўғрисида”ги ПФ-386 сонли Фармони эълон қилинди. Фармонга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси прокуратураси идораларининг ходимларига класс даражаларини, шу жумладан адлия катта маслаҳатчиси унвонини бериш Ўзбекистон Республикасининг прокурори томонидан, 3 классдаги Давлат адлия маслаҳатчиси ва ундан юқори унвонни бериш Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан амалга оширилши белгилаб қўйилди[7, -Б.33.].

1992 йил 8 декабрда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилинди. Ўзбекистон тарихида илк маротаба Асосий Қонунда Прокуратура ҳақида алоҳида боб ажратилди. Конституциянинг XXIV боби Прокуратура деб номланиб, 118-121-моддаларни ўз ичига олган эди. Жумладан, 118-моддада: “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга оширади”, дея баён этилган эди[8, -Б.34.].

1992 йил 9 декабрда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди. Мазкур қонун 5 бўлим, 4 боб, 56 та моддадан иборат эди[9]. Қонуннинг 12- моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси прокуратураси тизимига Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 5 йил муддатга тайинланиб, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тасдиқлайдиган Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори бошчилик қилган. Бош прокурор Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Олий Мажлиси олдида ҳисобдордир деб белгилаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори Ўзбекистон Республикаси Президентини қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботнинг аҳволи тўғрисида мунтазам хабардор этиб, беш йилда камида бир марта Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисига ўз фаолияти ҳақида ҳисобот тақдим этиб борган.

Ўзбекистон Республикаси прокуратура идораларининг тизими Ўзбекистон Республикаси прокуратураси, Қорақалпоғистон Республикаси прокуратураси, вилоятлар,

Тошкент шаҳри, шаҳарлар ва туманлар, туманлараро ва бошқа ҳудудий прокуратуралардан иборат эди. Ўзбекистон Республикаси прокуратура идораларининг тизимида, шунингдек транспорт, ҳарбий, табиат муҳофазаси прокуратуралари ва бошқа ихтисослаштирилган прокуратуралар ҳам кирган.

Қорақалпоғистон Республикаси прокурори Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори билан келишилган ҳолда Қорақалпоғистон Республикаси давлат ҳокимиятининг олий органи томонидан 5 йил муддатга тайинланган ва улар олдида ҳисобдор эди. Вилоят, Тошкент шаҳри, туман, шаҳар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан 5 йил муддатга тайинланган ва лавозимидан озод этилган.

Ўзбекистон Республикаси прокуратурасида Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори (раис), унинг биринчи ўринбосари, ўринбосарлари, Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, Ўзбекистон Республикаси ҳарбий прокурори, прокуратура идораларининг бошқа раҳбар ходимларидан иборат таркибда ҳайъат тузилган. Ўзбекистон Республикаси Прокуратурасида бош бошқармалар, бошқармалар ва бўлимлар тузилиб, уларда катта прокурорлар ва прокурорлар фаолият юритган. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори катта ёрдамчилар, махсус топшириқ бўйича ёрдамчилар ва ёрдамчиларга эга эди[9].

Прокурорларни лавозимидан озод этиш Прокуратура идоралари ходимларини рағбатлантириш ва уларнинг интизомий жавобгарлиги тўғрисидаги низомга мувофиқ амалга оширилган.

Қонуннинг 48-моддасига кўра Ўзбекистон Республикасининг олий юридик маълумоти бор ва зарур касб-корга ҳамда ахлоқий фазилатларга эга бўлган фуқаролари прокурор этиб тайинланиши мумкин эди. Прокуратура идораларида лавозимга биринчи марта тайинланган шахслар қасамёд қилган. Қасамёд матни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан тасдиқланган. Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туман, шаҳар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар лавозимига ёши 25 дан кам бўлмаган шахслар тайинланган. Прокурорлар илмий, педагогик ва ижодий фаолиятдан ташқари пулли юридик хизмат кўрсатишга, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга, шунингдек корхоналар, муассасалар ва ташкилотларда ўриндошлик асосида ишлаши қатъиян таъқиқланган эди[9].

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 1993 йил 30 апрелдаги “Прокуратура органларида кадрларни танлаш, тайинлаш ва тарбиялаш тўғрисида”ги 3-сонли буйруғи асосида кадрлар таркиби янгиланган. Масалан, 1993 йилда Тошкент шаҳар прокуратурасида меҳнат қилаётган ходимларнинг 27 фоизи ёш мутахассислар, шу жумладан, 16 нафари иш ўрганувчилар эди[10].

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан 1994 йил 14 июлда “Судларда фуқаролик ва ҳўжалик ишлари кўрилишида прокурор ваколати таъсирчанлигини ошириш ҳақида”ги буйруғи имзоланган. Ўзбекистон Республикаси прокурорининг 1997 йил 3 июлдаги 312-сонли буйруғига кўра, Ўзбекистон Республикаси прокуратураси тизимида судларда ҳўжалик ишлари кўрилишида прокурор ваколатини таъминлаш бўлими ташкил этилганлиги муносабати билан “Судларда фуқаролик ва ҳўжалик ишларини кўрилишида прокурор ваколатини таъминлаш бўлими”нинг номи “Судларда фуқаролик ишларини кўрилишида прокурор ваколатини таъминлаш бўлими” деб ўзгартирилган.

Ўзбекистон Республикасининг конституцияси ҳамда “Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги қонуни”га асосан прокуратура идоралари олдида ҳам улкан вазифалар қўйилди. Республика ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назорат ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслардан мустақил ҳолда, фақат қонунга бўсуниб амалга оширилади. Қонун олдида барча баробардир. Умум манфаатидан ўз манфаатини юқори қояётган мансабдор шахслар ҳам қилмишларига яраша жавоб беришлари муқаррардир. Жумладан, 1996-1997 йиллар мобайнида республика прокуратура идоралари томонидан 116 нафар юқори даражадаги мансабдор шахс огоҳлантирилди. Улардан уч нафари вазир, 26 нафари эса республика

аҳамиятига эга бўлган корхона, концерн ва давлат қўмиталарининг раҳбарлари, 6 нафари эса вилоят, туман ва шаҳар ҳокимлари эди[11].

Оғир жиноят содир этган шахсларга, жиноий гуруҳнинг ташкилотчилари ва фаол иштирокчиларига, муқаддам судланганларга қонун доирасида қаттиқ жазо чораларини қўллаш билан кейинги йилларда жиноятчиликнинг оғир турлари ҳисобланган уюшган жиноятчилик, товламачилик, автомобилларни олиб қочиш каби жиноятларнинг кескин камайишига эришилди ва республикадаги криминоген вазият яхшиланди. Масалан, Ўзбекистон Республикасида 1991 йилда 88630 та жиноят содир этилган бўлса, 1992 йилда 93626 та, 1993 йилда 90023 та, 1994 йилда 73661 та, 1995 йилда 67026 та, 1996 йилда 65080 та жиноят қайд этилган[12, -Б. 207].

Биргина Тошкент шаҳар прокуратураси мисолида олиб қарайдиган бўлсак, 1997 йил мобайнида қонунчиликни мустаҳкамлаш ва жиноятчиликка қарши кураш ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар ижроси устидан назоратни кучайтириш борасида катта ишлар амалга оширилди. Жумладан, Тошкент шаҳрида босқинчилик жинояти 8,2%, номусга тегиш 11,5%, транспортни олиб қочиш 8,9%, товламачилик 3,6%, транспортни ўғирлаш 20,8%, ўзгалар мулкани қўп микдорда талон-тарож қилиш 32,6%, вояга етмаганлар ўртасидаги жиноятчилик 7,7%, порахўрлик 14,1% камайишига эришилди[13].

Шунга қарамасдан, ўз мансаб ваколатини суиистеъмол қилган, прокурорлик шаънига қора доғ туширган ходимлар ҳам тизимда анчагина эди. Бундай шахсларга қарши прокуратура идоралари тизимида кескин кураш олиб борилди. Жумладан, 2000 йилга келиб прокуратура идораларининг кадрлар таркибида катта ўзгаришлар амалга оширилди. 2000 йил 19 январда Тошкент шаҳар прокуратурасининг ҳайъат ййғилишида айрим кадрлар ўз олдида турган юксак вазифаларни бажаришга тайёр эмаслиги таъкидлаб ўтилди. Шу сабабларга кўра ҳисобат даврида 5 та туман прокурори ва 9 та туман прокурори ўринбосарлари вазифасидан озод этилиб, бошқа пасайтирилган лавозимларга ўтказилгани, 63 нафар тезкор ходимга нисбатан интизомий жазо қўлланилгани, шундан 10 нафари прокуратура идораларидан бўшатирилгани, 3 нафари эса жиноий жавобгарликка тортилганлиги таъкидлаб ўтилган эди[14].

Хулоса қилиб айтганда, истиқлолнинг дастлабки ўн йиллигида прокуратура идораларини ташкил этиш юзасидан назарий-ҳуқуқий асослар ишлаб чиқилди. Кадрлар таркиби ёш, салоҳиятли мутахассислар ҳисобига янгиланди. Ўз вазифасини суиистеъмол қилган тизим ходимларига қарши кескин кураш олиб борилди. Бир сўз билан айтганда, прокуратура соҳасидаги тизимли ислохотларнинг амалга оширилиши ва ҳаётга тадбиқ этилиши мамлакатимизда инсон ҳуқуқларининг таъминланишига ва аҳолининг адолатга ишончи ортишига туртки бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Қонун қайта қуришнинг пойдевори // “Совет Ўзбекистони”, 1988 йил 26 январь.
2. Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши. Тошкент: Ўзбекистон, 2011. -512 б.
3. Ўзбекистон ССР Прокуратурасида // “Совет Ўзбекистони” газетаси, 1990 йил 16 август.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси. Тошкент, 1991-йил 30 октябрь № 10 –Б. 5.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллиги асослари тўғрисида”ги қонуни. Электрон манба: <https://lex.uz/docs/127899>.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Прокуратураси органлари тўғрисида”ги ПФ-313-сон фармони. Электрон манба: <https://lex.uz/docs/147159>.
7. Ўзбекистон Респуликаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. Тошкент, 1992 йил июнь. № 6 (1194). –Б. 33.
8. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 1992. –Б. 34.
9. Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги қонуни. Электрон манба: <https://lex.uz/docs/147159>.
10. Ҳакназаров Б. Қонун устиворлигига эришиш-муқаддас иш // “Ҳуқуқ” газетаси, 1998 йил 28 январь
11. Исломов Д. Коррупция етказган иқтисодий зарар // “Ҳуқуқ” газетаси, 1998 йил 15 апрел.
12. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 3-китоб. Мустақил Ўзбекистон тарихи // Тузувчилар: Н.Жўраев, Т.Файзуллаев ва бошқ. – Тошкент: Шарқ, 2000.
13. Ҳакназаров Б. Қонун устиворлигига эришиш-муқаддас иш // “Ҳуқуқ” газетаси, 1998 йил 28 январь.
14. Наимов М. Олдинда - янги вазифалар. // “Ҳуқуқ” газетаси, 2000 йил 26 феврал.

МУСТАҚИЛЛИКНИНГ ИЛК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОН УНИВЕРСИТЕТЛАРИДА ИЛМИЙ ПЕДАГОГИК КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ҲОЛАТИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Д.И.Васиева, доц., Қариш муҳандислик иқтисодиёт институти, Қариш

Аннотация. Ушбу мақолада мустақилликнинг илк йилларида олий таълим тизимида амалга оширилган ислохотлар, Ўзбекистон ОЎЮлари, хусусан, университетларда жамланган илмий салоҳият, унинг моддий-техник базаси, фан ва техника соҳасида кадрларнинг сифат кўрсаткичлари, мустақилликнинг дастлабки йилларида молиявий ва моддий таъминотдаги номуносибликлар, илмий тадқиқот ишларининг таҳлили асослаб берилган.

Калит сўзлар: Инновация, инновацион фаолият, инновацион таълим хизматлари, фан ва техника, илмий-техникавий сиёсат, илм-фан, илмий салоҳият, интеграция, инфляция, университет, моддий таъминот, ижтимоий соҳа, маданий ривож, илмий лаборатория.

Аннотация. В данной статье реформы проведенные в системе высшего образования в первые годы независимости, сконцентрировали в вузах Узбекистана научный потенциал, в частности, его материально-техническую базу, качественные показатели кадров в сфере науки и техники, диспропорции в финансовом и материальном обеспечении в первые годы независимости, анализ обоснован научно-исследовательской работой.

Ключевые слова: Инновации, инновационная деятельность, инновационные образовательные услуги, наука и технологии, научно-техническая политика, наука, научный потенциал, интеграция, инфляция, университет, материальное обеспечение, социальная сфера, культурное развитие, научная лаборатория.

Abstract. In this article, the reforms carried out in the higher education system in the first years of independence concentrated the scientific potential in universities of Uzbekistan, in particular, its material and technical base, quality indicators of personnel in the field of science and technology, imbalances in financial and material support in the early years independence, the analysis is based on scientific research work.

Key words: Innovation, innovative activity, innovative educational services, science and technology, scientific and technical policy, science, scientific potential, integration, inflation, university, material support, social sphere, cultural development, scientific laboratory.

Кириш. Мустақиллик ва бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида мамлакатимиз тараққиётига хизмат қилувчи ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техникавий дастурларнинг муваффақиятли амалга оширилиши кўп жихатдан тўғри ишлаб чиқилган илмий-техникавий сиёсатга боғлиқ. Тарихан қисқа давр ичида сиёсий ва иқтисодий шарт-шароитларни ҳисобга олиб, шаклланиб келаётган бу сиёсатнинг асл мақсади – жамият ҳаётига илмий ишланмаларнинг тобора чуқур кириб боришини таъминлай оладиган, ишлаб чиқарувчи кучларнинг сифат ўзгаришларига хизмат қиладиган, иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа, таълим, бошқарув органлари билан интеграциялашган, юксак тараққий этган илмий-техникавий комплексни вужудга келтиришдир. Бунга эришиш, ўз навбатида, илм-фанга бўлган муносабатнинг тубдан ўзгаришини талаб қилиб, унинг жамият келажагининг асоси эканлиги эътироф этилиши билан боғлиқдир.

Ривожланган мамлакатларнинг бу соҳадаги тажрибаси бизга илм-фаннинг нафақат ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ривожига таъсир қилишини, балки жамият ҳаётининг туб ўзгаришларига сабаб бўлувчи халқ хўжалигининг барча тармоқларида инновацион жараёнларни тезлаштириб, янгидан янги соҳа ва тармоқларнинг юзага келиши ва тараққиётига олиб келишини кўрсатди. Чунончи, фан ва техника тараққиёти таъсирида жаҳон миқёсида иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий муносабатларнинг янги таркиби вужудга келди. Шу билан бирга, фан ва техниканинг ривожланиш даражаси миллий мақсадларга эришишнинг муҳим манбаига айланиб борди.

Республика фани ва илмий инфратузилмасининг таркибий қисми ҳисобланган Ўзбекистон ОЎЮлари, хусусан, университетларда жамланган илмий салоҳият, унинг моддий-техник базаси юқоридаги вазифаларни амалга оширишда муҳим ўрин эгаллайди. Чунки, тарихдан маълумки, собиқ иттифоқ даврида айнан университет тизими республика илмий салоҳиятининг шаклланиши ва ривожланишига асос солган. Лекин собиқ иттифоққа хос бўлган муаммо ва камчиликлар ҳамда йиллар давомида шаклланиб келган Ўзбекистоннинг бир ёклама ижтимоий-иқтисодий ривожланиш хусусиятлари республика илмий салоҳиятида ҳам ўз ифодасини топди. Натижада, ўтган асрнинг 90-йиллари бошига келиб, республикадаги илмий-техникавий ҳолатнинг даражаси, илмий салоҳиятнинг аҳволи бу соҳада катта муаммолар тўпланиб қолганидан далолат берар эди.

Тадқиқот методологияси. Мустақилликнинг илк йилларида мамлакатимиз олий ўқув юртлари, хусусан университетлардаги илмий салоҳиятнинг шаклланиши ва бу соҳадаги катта муаммолар, моддий-лаборатория базаси ҳолатини яхшилаш учун молиявий имкониятларнинг чекланганлиги, олимларнинг илмий фаолиятидаги сусткашлик, юзага келган вазият Ўзбекистонда давлат томонидан илм-фан соҳасига жиддий эътибор қаратишни ҳамда соҳанинг янги замонавий талаблар даражасидаги фаолиятини ташкил қилиш масаласида изланишлар олиб боришни тақозо қилар эди.

Таҳлил ва натижалар. Мутахассисларнинг фикрига қараганда, фан ва техника соҳасида жамланган мавжуд кадрларнинг сифат кўрсаткичлари ҳам жиддий камчиликлардан холи бўлмаган. Улар орасида энг муҳими, илмий даражага эга бўлганларнинг қариб бораётганидир. Масалан, ислохотлар арафасида фан доктори илмий даражасига эга бўлган ходимларнинг ўртача ёши 58 дан, фан номзодлариники эса 47 ёшдан юқори бўлган. Шу билан бирга, илмий-техник тараққиётга хизмат қилувчи соҳаларнинг кўплаб йўналишлари юксак малакали кадрлар билан таъминланмаганлиги ҳам қайд этилган. Шунингдек, мустақилликнинг дастлабки йилларида молиявий ва моддий таъминотдаги номутаносибликлар республикада фан ривожининг суст боришига сабаб бўлаётган омиллардан бирига айланди. Масалан, илм-фанга давлат томонидан ажратилган маблағларнинг ҳажми 1990 йилда ЯИМнинг атиги 0,32% ини ташкил қилган, бунга шартнома асосида молиялаштиришни қўшганда ҳам 1% дан ортаганлиги қайд этилган. Ваҳоланки, АҚШда бу кўрсаткич 2,75% тенг бўлиб, унинг тенг ярми давлат ҳисобидан молиялаштирилган.

Умуман олганда, 80-йиллар охири 90-йиллар бошларида юз берган иқтисодий таназзул МДХ давлатлари билан анъанавий алоқаларнинг узилишига сабаб бўлди, унинг оқибатида эса Ўзбекистон Республикаси ОЎМТВга қарашли “Вузтехобеспечение” фирмасига собиқ иттифоқнинг бошқа республикаларидан Ўзбекистон ОЎЮга зарур бўлган ускуна ва жиҳозлар етказилмай қолди. Натижада бир неча йиллар давомида ОЎЮларининг моддий-техник базаси деярли янгиланмай келди.

Бундан ташқари, инфляциязор аломатлари, биринчи навбатда, инфляцияда ўз аксини топиб, зарур ускуна ва жиҳозларга нарх-навоининг ошиб кетишига сабаб бўлди. ОЎЮнинг, шу жумладан, университетларнинг моддий-лаборатория базаси ҳолатини яхшилаш учун молиявий имкониятларнинг чекланганлиги олимларнинг илмий фаолиятига салбий таъсир қилди.

Юзага келган вазият Ўзбекистонда давлат томонидан илм-фан соҳасига жиддий эътибор қаратишни ҳамда соҳанинг янги замонавий талаблар даражасидаги фаолиятини ташкил қилиш масаласида изланишлар олиб боришни тақозо қилар эди. Мустақиллик арафаси ва унинг дастлабки йилларида университет таълимини ривожлантиришга қаратилган республика ҳукуматининг сиёсати бу борада ташланган дастлабки қадам деб ҳисобласа бўлади. Чунки университетлар тизимини ривожлантириш орқали айни вақтнинг ўзида икки муҳим масала ўз ечимини топар эди. Яъни, аввало, уларнинг моддий-техник ва молиявий базасини яхшилаш учун шароит юзага келар ва бу орқали уларда илмий тадқиқот фаолияти жонланар эди. Оқибатда, йиллар давомида етарли даражада ҳал қилинмаган муҳим масала, яъни республикада замонавий илмий кадрлар тайёрлаш ва илмий тадқиқот ишларини олиб боришда Ўзбекистон университетлари олий таълим тизимида етакчилик қилиши учун шароит туғилди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг 1992 йил 31 мартдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Олий аттестация комиссиясини тузиш тўғрисида”ги фармони мамлакат илмий салоҳиятининг жадал ривожланишига туртки берди. Республиканинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ривожининг устувор масалаларини ҳал эта оладиган олий тоифадаги илмий ва илмий-педагогик кадрлар тайёрлашнинг янги тизимини яратиш ва уни амалиётга жорий этиш унинг асосий вазифаси этиб белгиланди. Натижада фаннинг 20 та тармоғи бўйича олий тоифадаги илмий кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилди.

Шунингдек, Президентнинг 1992 йил 8 июлдаги «Илм-фаннинг инновация фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги фармони қабул қилиниши илмий-техник салоҳиятини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш учун муҳим асос бўлиб хизмат қилди. Ушбу фармон бозор иқтисодиёти даврида фандан илмий-техник жиҳатдан дадиллик, изланиш ҳамда аниқ хулоса, натижалар олишни талаб қилар, ижтимоий ҳаётда фан ютуқларининг мавқеи ортиб бораётган шароитда фан тармоқлари ҳаётнинг барча соҳаларига тобора чуқурроқ кириб, кундалик турмушнинг фаровонлигини оширишга хизмат қилишига қаратилган эди.

Шундай қилиб, иқтисодий қийинчиликларга қарамасдан, давлат илм-фаннинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш масаласини четда қолдирмади. Натижада, олий таълим тизимида фаннинг ривожи учун зарур маблағлар мустақилликнинг илк йиллариданоқ ажратила бошланди.

Шундай қилиб, юзага келган иқтисодий-молиявий қийинчиликлар ва ўтиш даври муаммоларига қарамасдан мамлакатимизда илм-фан босқичма-босқич ривожлана борди. Чунки мустақиллик республика олимлари олдида янги вазифалар қўйди ва истиқлол шароитида республиканинг бутун ақлий ва илмий имкониятларидан мамлакат иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маданий тараққиёти учун самарали фойдаланиш катта аҳамиятга эга эди.

Истиқлол йилларида университетларнинг мустақиллиги янада кенгайтирилиши уларга ўзларининг молиявий масалаларини мустақил ҳал этиш ҳуқуқи берилишида, ҳамкорлар билан алоқаларни мустаҳкамлаш имкони туғилганида, қолаверса, университетлар келажак фаолиятининг мураккаб вазифалари амалий ҳал қилинганида ўз ифодасини топди. Бу эса, биринчи навбатда, илмий тадқиқот йўналишларини танлаш ва ривожлантириш масаласи билан боғлиқ эди. Бунда ижодий жараёнга мавжуд илмий салоҳиятни тўлалигича жалб эта олиш муҳим аҳамият касб этди.

Ўзбекистон университетларида ўрганилган даврда амалга оширилган илмий тадқиқот ишларининг таҳлили бу борада бир қатор муаммолар тўпланиб қолганлиги ва уларнинг фаолияти камчиликларда холи эмаслигини кўрсатди. Жумладан, XX асрнинг 80-йиллар охири ва 90-йиллар бошларида собиқ иттифоқ миқёсида юз берган ва Ўзбекистонни ҳам четлаб ўтмаган ижтимоий-сиёсий жараёнлар, яъни миллатлараро тўқнашувларнинг авж олиши таъсирида кўплаб русийзабон халқларнинг ўз тарихий ватанларига қайтиши республика илмий салоҳиятига салбий таъсирини ўтказди. Чунки, республика халқ хўжалигида бўлгани каби таълим тизимида ҳам фаолият кўрсатган илмий салоҳиятнинг салмоқли қисмини айнан номаҳаллий халқлар вакиллари ташкил қилар эди.

Шу билан бирга, айрим фан тармоқлари бўйича кадрлар танқислиги кўзга ташланди. Арихитектура, психология, социология фанлари бўйича 1992–2002 йилларда атиги 1-2 докторлик иши ҳимоя қилинди. Илмий кадрлар шаклланишининг яна бир муҳим муаммоларидан бири уларнинг қариб боришидир. Хусусан, фан докторларининг аксарият қисми 40-60 ёш оралиғида.

Бунинг муҳим сабабларидан яна бири аксарият университетларда тегишли фан соҳалари бўйича ихтисослашган кенгашларнинг йўқлигидадир. Натижада, уларда зарур йўналишлар бўйича кадрлар тайёрлаш муаммоси юзага келди. Бу айниқса вилоят университетларига тааллуқлидир. Ўз навбатида, ана шу салоҳиятга эга бўлган ҳамда ихтисослашган кенгашлари мунтазам ишлаб турган йирик ОЎЮ, жумладан, университетлар, ЎЗР ФА ИТИлари Тошкент шаҳрида жойлашганлиги бозор иқтисодиёти шароитида вилоят университетларида илмий-

педагогик кадрлар тайёрлаш муаммосини туғдирмоқда. Натижада, асосан вилоят ОЎЮларининг илмий салоҳияти ўртача республика кўрсаткичидан паст даражада қолмоқда.

Хулоса. Ўзбекистон университетларида, ўтиш даври муаммоларига қарамасдан, мустақилликнинг дастлабки 10 йили давомида илмий тадқиқот фаолиятининг дастлабки натижалари қуйидагиларда ўз ифодасини топди:

биринчидан, ўтиш даврининг дастлабки мураккаб йилларида Ўзбекистонда илмий тадқиқот муассасалари фаолияти давом этиб, республикадаги мавжуд илмий салоҳиятни илмий тадқиқот муассасаларининг ва ташкилотлари тизимини сақлаб қолишга эришилди. Унинг моддий-техник базаси таъминотида юзага келган молиявий қийинчиликларга қарамай 1990 йиллар ўрталаридан республикада илмий тадқиқот ишлари ривожлана бошлади;

иккинчидан, республикадаги мавжуд илмий салоҳиятни ўзида мужасамлаштирган ОЎЮлари, хусусан университетларда илмий изланишлар бир неча фан соҳалари йўналишларида олиб борилди. Шунингдек, илм-фаннинг долзарб муаммоларини ечишда университетлар ЎзР ФА ва тармоқ институтлари билан ҳамкорликни йўлга қўйдилар ва ривожлантирдилар. Бу изланишлар натижасида ҳамкорликда республика халқ хўжалиги учун долзарб бўлган муаммоларнинг ечимини топишга эришилди;

учинчидан, республика илмий тадқиқот муассасалари, шунингдек, университетларда олиб борилган илмий изланишлар доирасига бозор муносабатлари конун-қоидалари аста-секин кириб келди. Тадқиқотлар давлат бюртмалари, хўжалик шартномалари, эълон қилинган грантлар ва бошқа шаклларида амалга оширилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари. 1993 йил, май. – Б. 151-153.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий ўқув юртлари: Маълумотнома / Тузувчилар: М.Х.Саидов ва бошқ. – Т., 2000. – 175.
3. Тюриков В., Шагулямов Р. По пути независимости: Республика Узбекистан. Дюди, события, даты. 1991-2000... – Т., 2000. – Б. 173.
4. Иванов М.М., Колупаева С.Р., Кочетов Г.Б. США: управление наукой и нововведениями. – М., 1990. – С.9.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари. 1992 йил, Б. 68–71.
6. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги архиви (бундан буён ЎзР ОЎМТВА), 2653-фонд, 1-рўйхат, 6485-иш, 1-2-варақлар.

УЎК 94(47+57)"1950/1960"

1950-1960 ЙИЛЛАРДА ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ МАСАЛАЛАРИ

Е.Д.Мадреймов, директор, Чимбой тумани ихтисослаштирилган мактаби, Чимбой

Аннотация. Ушбу илимий ишда 1950-60 йилларда Қорақалпоғистон АССР ининг қишлоқ хўжалигида амалга оширилган ишлар ва урушдан кейинги қайта тикланиш жараёни тасвирланган. Пахтани харид қилиш нархларининг ошиши, пахтачилик бўйича режадаги ишларни ортиги билан бажарганликларининг деҳқонларнинг моддий фаровонлиги тасири баён қилинади. Шунингдек, муаллиф тарихий маълумотларнинг таҳлил қилиниши асосида, Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалигининг экстенсив ривожланганлигини тарихий маълумотлар билан аниқ кўрсатиб беради. Муаллиф ўзининг тўплаган архив материаллардан ҳам фойдаланган.

Калит сўзлар: Қорақалпоғистон АССР и, қишлоқ хўжалиги, 1950-60 йиллар, Режалар, Пахтачилик, Аграр сиёсат, қанунлар.

Аннотация. В данной научной работе описаны работы, выполненные в сельском хозяйстве Каракалпакской АССР в 1950-60г годы и процесс послевоенного восстановления. В статье описывается рост закупочных цен на хлопок, влияние перевыполнения плановых работ по выработке хлопка на материальное благосостояние народа. Автор также на

основе анализа исторических данных показал экстенсивное развитие сельского хозяйства Каракалпакстана. Автор также использовал собранные им архивные материалы

Ключевые слова: Каракалпакская АССР, сельское хозяйство, 1950-60 годы, планы, хлопководство, Аграрная политика, законы

Abstract. This scientific work describes the work done in the agriculture of the Karakalpakstan ASSR in 1950-60 and the post-war reconstruction process in agriculture. The impact of the price in the purchase of cotton is increased and the over-performance of the planned work on cotton cultivation, on the material well-being of the farmers is described. Furthermore, based on the analysis of historical data, the author clearly shows the extensive development of Karakalpakstan's agriculture with historical data. The author also used archival materials he collected.

Key words: Karakalpakstan ASSR, agriculture, 1950-60 years, Plans, Cotton farming, Agricultural policy, laws.

Урушдан кейинги йиллари республикада, айниқса, қишлоқ хўжалигида оғир ижтимоий-иқтисодий вазият юзага келди. Уруш Қорақалпоғистон иқтисодиёти, қишлоқ хўжалиги, инсон ресурслари ва маданиятига зарар етказди. Бу даврда республика қишлоқ хўжалигининг асосий вазифалари: пахтачиликни ҳар томонлама ривожлантириш, мелиоратив ҳолатини яхшилаш, ташландиқ ва фойдаланилмаётган ерларни ўзлаштиришдан иборат эди. Шунингдек, чорвачилик, боғдорчилик ва томорқа хўжалиги, бедачилик соҳасида ҳам бирмунча юксалиш кузатилган.

Республика қишлоқ хўжалигининг ортида қалаётганининг сабабларидан бири машиналардан етарли даражада фойдалана олмаслик ва машина-трактор парки унумдорлигининг пастлиги эди. Бунга ускуналарнинг эскиргани, таъмирлаш базасининг заифлиги, баъзан уларнинг мавжуд эмаслиги, малакали кадрлар етишмовчилиги сезиларли таъсир кўрсатди. Қишлоқ хўжалигини кадрлар билан мустаҳкамлаш асосан давлат линияси орқали амалга оширилди.

Иқтисодий тарафдан олиб қораганда, урушдан кейинги йилларда аста-секин жамоатчилик ишларига қарамликни кучайиши билан томорқа хўжаликлари роли пасайиб кетди. Шахсий хўжаликлари маҳсулотларининг бир қисми: гўшт, савзовот, буғдой, сут мажбурий тартибда давлатга топширилган. Фақат уруш вақтида ҳалок бўлган ва бедарак йўқолганларнинг оилалари, уруш ногиронлари ва ҳарбий хизматчилар ушбу мажбуриятни тўламаган. Ўқитувчининг оиласи эса, агар у оила бошлиғи бўлган тақдирдагина мажбурий тўловлардан озод қилинган. Мободо ўқитувчи сифатида оиланинг бошқа аъзолари (хотини, ўғли ва бошқалар) ишлаётган бўлса, у ҳолда бу оила мажбуриятнинг 50% ини тўлаши керак эди [1].

Ёрдамчи хўжаликларнинг ер майдони меъёри 1950 йилга қадар суғориладиган майдонлар ҳажми тахминан 0,15 дан 0,25 гектаргача, 1950 йил январгача томорқа хўжаликлари ерлари ва уйда боқиладиган қарамоллар қисқартирилди.

Ёрдамчи хўжалик ерлар 0,12-0,15 гектаргача қисқартирилган. Қисқартирилган деҳқон хўжаликларининг суғориладиган ерлари, боғ, узумзор, моллар жамоа хўжаликларига берилди [2]. Ерларни қайтариб олиниши жамоа хўжаликларининг озиқ-овқат истеъмоли билан боғлиқ бусиз ҳам оғир аҳволини ёмонлаштирди. Тўғри, деҳқонларнинг ўз яшаб турган ерларини ташлаб кетишига бундан бошқа сабаблар ҳам бўлган албатта. Масалан, 50-йилларда 600 хўжалик (18 жамоа хўжалиги) Қораўзак туманидаги янги ва унга қўшни ерлар ҳудудига кўчиб келиб жойлашган. Бу хўжаликлар узоқ йиллар мобайнида “жер толе”, “кахра” деб номланган ертўлаларда истикомат қилиб келди, чунки уларнинг уй-жой қуриш учун етарли имконияти мавжуд бўлмаган. 50-йилларда амалга оширилган аҳоли пунктларини йириклаштириш бўлиб, бу ҳам деҳқонлар ўзларининг одатий яшаб турган ерларини ташлаб бошқа ерларга кўчиб кетишига мажбур қилган сабаблардан бири бўлди. Бу даврларда фақат уч йил ичида (1949-1951 йилларда) қўрғонлардан жамоа хўжаликлари посёлкаларига 9080 хўжалик кўчириб жойлаштирилди [3].

1950 йилда ушбу долзарб масалаларни ҳал қилиш мақсадида жамоа хўжаликларини

мустаҳкамлаш ҳамда хўжалик юритиш борасида заиф ҳисобланган давлат ва жамоа хўжаликларини ўзгартириш йўли билан майда хўжаликларни йириклаштириш бўйича махсус қарор қабул қилинди. Йириклаштириш тадбирлари амалга оширилгандан сўнг 1950 йилда жамоа хўжаликлари сони 200 тагача қисқарди. Ҳар бир жамоа хўжалиги йириклаштириш жараёнидан аввалги 364 гектар ўрнига ўртача 883 гектар ер майдонига эга бўлди. Иқтисодий жиҳатдан заиф жамоа хўжаликларидан 200 млрд румлдан ортиқ ҳажмдаги қарздорлиги Давлат банкининг узоқ муддатли қарзлари ҳисобдан чиқарилди. Жамоа хўжаликларига солинадиган даромад солиғи тартибига ўзгартиришлар киритилди [4].

Деҳқонларнинг моддий фаровонлигини яхшиланишига пахтани харид қилиш нархларининг ошиши, пахтачилик бўйича режадаги ишларни ортиғи билан бажарганлик учун мукофот-иш ҳақи учун устама пули беришни жорий этилиши сезиларли таъсир кўрсатди, бу ҳам иш кунини пул билан таъминлаш даражасини бир қадар кўтариш имконини берди. Маълум бўлдики, бу кафолатлар ҳар доим ҳам бажарилмади, кўп ҳолларда кўчириб келтирилган жамоа хўжалиги аъзолари ўз ҳолига ташлаб қўйилди. Баъзи жойларда уй-жой куриш ва уй хайвони сотиб олиш учун маблағ ажратилмаган. Озиқ-овқат учун ажратилган 300 кг (бир хўжалик учун) буғдой ҳам кечикишлар, қолаверса тўлиқ бўлмаган миқдорда (бир оилага 100 ёки 200 кг) берилган. Жамоа хўжаликлари аъзолари уй-жой ва хатто мактабларни ҳам ўз кучлари билан қурдилар [5]. Қишлоқ ва қисман шаҳар аҳолиси орасида уй қурилиш жараёнида ўзига хос ҳашар (“кўмак” - ёрдам) одати мавжуд бўлган. Қариндошлар, ҳамқишлоқ ва дўстлар йиғилиб, девор қўйиш, лой қориш, деворларни сувашга ёрдамлашган. Кўриб чиқиладиган даврда пахса уйлар (пахса-девор) қурилган. Қурилиш одатда ёз ойида, жамоа хўжалигида ишлар авж олмаган вақтда бошланар эди, қолаверса жазирама ёз вақтида пахсалар тез қуриган [6]. Аммо шунга қарамай, деҳқонларнинг иш ҳақи шаҳар аҳолисиникига нисбатан анчагина паст эди, жамоа хўжалигида ишловчи кишиларнинг меҳнат шароитлари ўша-ўша оғир ҳолича қолган эди.

Мамлакат эса пахта экиладиган майдонларни маълум даражада оширишни асосий вазифа деб билди. Пахта майдонларини кенгайтириш асосан Шуманай, Қирққиз ва Қизилқалъа массивларидаги кўриқ ерлар ҳисобига амалга оширилди. Халқ қурилишлари йўли билан бир неча магистрал суғориш каналлари қурилиши ҳам амалга оширилди. Жумладан, 1948 йилда доимий равишда ташландиқ ҳолда бўлиб келган 1600 гектар ерни суғориш имкониятини берувчи Шуманай канали қурилди. Пахта экин майдонларини кўпайтириш мақсадида республиканинг Тўткўл, Шуманай, Қўнғирот, Кегейли ва бошқа туманларида янги ерларни ўзлаштирилишини аҳолининг бошқа ҳудудларга кўчиб кетишининг учинчи сабаби сифатида кўрсатишимиз мумкин.

1957 йилда пахтачиликни ва қишлоқ хўжалигининг бошқа барча тармоқларини янада ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги маданиятини ошириш ва қишлоқ хўжалиги ишчиларининг моддий фаровонлигини янада яхшилаш мақсадида “колхозларнинг ерлари ва жамоат мулкани совхозларга ўтказиш” жараёни бошланди. Ишлаб чиқаришни районлаштириш орқали Хўжайли, Шуманай, Қанликул, Қўнғирот туманлари Хўжайли туманига, Тўрткўл, Беруний, Элликқалъа туманлари Тўрткўл туманига, Чимбой Кенес, Қораўзак эса Тахтақўпир туманларига бирлаштирилди.

Маълумки, урбанизация, аҳолининг шаҳарлашув жараёни, яшаш даражасининг пасайиши ҳар қандай давлатдаги инқрозли ҳодисаларнинг ўзига хос хусусиятли жиҳатларидан бири ҳисобланади. Масалан, 50-йилларда Қорақалпоғистонда қишлоқ аҳолисининг шҳарга оқими кузатилади, кундалик озиқ-овқат истеъмол маҳсулотларига бўлган эҳтиёж ўсган, ойлик маош даражаси аҳолининг истеъмол саватчаси қийматидан паст бўлган [7]. 1959 йилги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра, республикада жами 510 минг киши яшаган.

Умуман, биз ўрганаётган даврда республика халқ хўжалигига 310 млрд рубл миқдорида сармоя киритилган, уй-жой қурилиши дастури белгиланган, чунки уй-жой коммунал муаммосининг жиддийлиги аниқ эди.

1965 йилда республика аҳолиси 618,5 мингтагача етган, шаҳар аҳолиси 1959 йилдаги 27%дан 1965 йилдаги 32%гача ўсган. 1950-1970-йилларда Қорақалпоғистон аҳолиси 85 %га,

жумладан, шаҳарликлар 3,3 баробар кўпайган. Мазкур кўрсаткич Ўзбекистон бўйича энг юқори кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Агар 1959-1972 йиларда шаҳар аҳолиси Ўзбекистон бўйича 76,8%га ўсган бўлса, бу даврда Қорақалпоғистон аҳолиси салкам 2 баробарга кўпайган, яъни бизнинг ҳудуддаги шаҳар аҳолиси республикадаги жами аҳолисининг 37% ташкил қилган. Шу ҳолатда республика аҳолисини уй билан таъминлаш доим мураккаб ижтимоий муаммолардан бири сифатида қолаверди.

1960 йилда Қорақалпоғистон қишлоқларида бир-биридан маълум масофада узоқда жойлашган деҳқон хўжаликлари устунлик қилди. Бу даврда республика аҳолисининг 68 фоизи қишлоқ жойларида истиқомат қилган. Қишлоқлардаги ҳаёт даражаси маъмурий чоралар билан тартибга солинадиган ички миграцияни келтириб чиқарди. Биргина 1964-1968 йиллар мобайнида 31 608 нафар одам қишлоқ жойлардан Қорақалпоғистон шаҳарларига, 2934 нафари шаҳарлардан қишлоқ жойларига кўчиб келиб жойлашган [8].

Шундай қилиб, таъкидлашимиз мумкинки, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражаси шаҳар аҳолисига қараганда анча паст бўлган. Уларнинг урушдан кейинги даврдаги ҳаёти маҳаллий аҳолини маъмурий идоралар томонидан оммавий равишда назорат қилиш жараёни билан бирга кечди. Эҳтиёж учун зарур маҳсулотлар ишлаб чиқариш таҳлили ва аҳоли талабларини қондириш қорақалпоқ жамиятида сиёсат, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳа ўртасида чамбарчас боғлиқликни аниқлаш, иқтисодиётни ташкиллаштириш кундалик ҳаёт маданиятига қандай таъсир кўрсатганлигини кузатиш имконини беради.

1950-йиллар охири – 1960-йиллар бошидаги жамиятнинг барча соҳаларида, жумладан, қорақалпоқларда ҳаёти ва фаолиятини жиддий равишда қайта куриш вақти пишиб етилган эди. Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва кадрлар билан боғлиқ масалалар айникса, жуда долзарб аҳамият касб этди.

Биринчидан, Қорақалпоғистон иқтисодий ҳаётда асосан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига эътиборини қаратди. Иккинчидан, моддий - техник базанинг ривожланиши ва илмий-техник жараёнлар янги меҳнат ресурслари - маълумотли, юқори малакали ва шунга мувофиқ бошқарув ходимларига эҳтиёжни вужудга келтирди. Шунинг учун партия раҳбарияти мафкуравий ишини кучайтирди, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳадаги бошқарув тузилмаларини қайтадан ташкил этиш тадбирларини амалга оширди.

Хулоса қилиб айтганда, қишлоқ хўжалиги ва умуман иқтисодиётни ислоҳ қилишга қаратилган бу уринишлар кутилган натижаларни бермади. Қишлоқ хўжалигига йўналтирилган маблағларнинг катта қисми ер унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришни механизациялаш, қишлоқни ижтимоий жиҳатдан қайта ташкил этиш ўрнига қиммат объектларни барпо этишга сарфланди. Уй-жой қурилиши масалалари ҳам ҳал қилиниши лозим бўлган муаммолар қаторидан ўрин олди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. ҚР МДА, Р-229-фонд, 1-рўйхат, 1177, 74, 121; 1181, 76-варақлар
2. Сарыбаев М. История хлопководства Каракалпакстана во II половине 40-х гг. XX века.// Вестник ККО АН РУз. Н. 2006. №3. с.81.
3. ҚР МДА, 1-фонд, 7-рўйхат, 596-йиғмажилд, 14-варақ
4. Экономическое преобразование Каракалпакки за годы Советской власти. - Нукус, 1969. 68-б.
5. ЦГА РК, Ф1, оп.7. д 596 л.213
6. Шалекенов У.Х. Казахи низовьев Амударьи. – Ташкент, 1966. 218-б.
7. Каракалпакстан жана тарийхи. – Нукус, 2003. С.302-305.; Шамамбетова Г. Социальная политика в Каракалпакстане. Автореф. дисс...к.и.н. – Нукус, 2004. – С.6.
8. Шамамбетова Г. Социальная политика в Каракалпакстане (1950-1985 гг.). Автореф. дисс. к.и.н. – Нукус, 2004. – С.8.

РОЛЬ БУХАРЫ В СТАНОВЛЕНИИ СТЕРЛИБАШЕВСКОГО МЕДРЕСЕ

*Н.Ш. Насибуллина, Институт языка, литературы и искусства, Казан, Татарстан**С.Р. Давлетов, Ургенчский государственный университет, Ургенч, Узбекистан**Д.К. Бабаджанов, Хорезмская академия Мамуна, Хива, Узбекистан*

Annotatsiya. Bu maqolada Buxoro va uning asosiy ta'lim maskani – Mir-i Arab madrasasiga alohida hurmat-ehtirom ko'rsatish masalasi muhokama qilinadi. Unda Buxoro va Xorazm madaniyati va ilmining Rossiyadagi musulmonlar hayotiga ta'siri tahlil qilinadi. Muqaddas Qur'oni Karim va Sunnat ilm va ma'naviy hikmat manbalariga hamda buyuk so'fiy shayx va ustoz Bahoutdin Naqshbandiy va boshqa ko'plab meroslarga bag'ishlangan. Shuningdek, ilm egalari ko'p asrlar davomida savdogarlar bilan Xorazm va Volga-Uralbo'y o'rtasidagi karvonlarda ham sayohat qilganliklari tasvirlangan. Ular bebaho narsalarni - kitoblarni, qo'lyozmalarni, intellektual mulkni olib yurishgan. Bir necha asrlar davomida tatar imomlari ta'lim olgan Volga-Ural bo'yidagi barcha yirik madrasalar Buxoro bitiruvchilari tomonidan tashkil etilgan. O'rta Osiyo va uning san'ati musulmonlar va Sterlibashevskiy mintaqasi uchun estetik standart edi. Sterlibashevskiy madrasasining imom-xatiblari va mudarrilari Buxoro va Xorazmning adabiyot, me'morchilik, xattotlik, dekorativ-amaliy san'at sohalarida ulkan ta'sirini boshdan kechirdilar.

Калит сўзлар: Buxoro, Xorazm, Sterlibashev madrasasi, qo'lyozmalar, adabiyot, me'morchilik, xattotlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос об особом уважении к Бухаре и ее главному учебному заведению – медресе «Мир-и-Араб». В ней анализируется влияние культуры и учености Бухары и Хорезма на жизнь мусульман России. Посвящена вопросам источника знаний и духовной мудрости Священного Корана и Сунны, а также и наследия великих суфийских шейхов и наставников Бахаутдина Накибанди и многих других. Также описано, что многие века в караванах между Хорезмом, Волго-Уральским регионом с купцами, шли и стяжатели знаний. Они везли бесценное – книги, рукописи, интеллектуальное достояние. На протяжении нескольких веков все крупные медресе Волго-Уральского региона, где воспитывались татарские имамы, были основаны выпускниками Бухары. Средняя Азия и ее искусство являлись эстетическим эталоном для мусульман и Стерлибашевского края. Имамы и мударрисы Стерлибашевского медресе испытали огромное влияние Бухары и Хорезма в области литературы и словесности, архитектуры, каллиграфии, декоративно-прикладного искусства.

Ключевые слова: Бухара, Хорезм, Стерлибашевское медресе, рукописи, литература, архитектура, каллиграфия.

Abstract. This article discusses the issue of special respect for Bukhara and its main educational institution - the Mir-i-Arab madrasah. It analyzes the influence of the culture and scholarship of Bukhara and Khorezm on the life of Muslims in Russia. Dedicated to the source of knowledge and spiritual wisdom of the Holy Quran and Sunnah, as well as the heritage of the great Sufi sheikhs and mentors Bakhautdin Naqshbandi and many others. It is also described that for many centuries, knowledge acquirers also traveled in caravans between Khorezm and the Volga-Ural region with merchants. They carried priceless things - books, manuscripts, intellectual property. For several centuries, all the large madrasahs of the Volga-Ural region, where Tatar imams were educated, were founded by graduates of Bukhara. Central Asia and its art were an aesthetic standard for Muslims and the Sterlibashevsky region.

Key words: Bukhara, Khorezm, Sterlibashev madrasah, manuscripts, literature, architecture, calligraphy.

Стерлибаш – одна из старинных селений Башкортстана Российской Федерации, основано в 80-х годах XVII века. Его в старину называли второй Бухарой. Стерлибашевское медресе (1720-1921гг.) Стерлитамакского уезда Оренбургской (Уфимской) губернии получило известность дореволюционный период в России как центр татарской культуры и

просвещения. Документы архивов свидетельствуют о том, что на протяжении XVIII – первой половины XX вв. между Бухарой и Стерлибашевским краем имели место дипломатические и социально-культурные связи. Для российских мусульман именно медресе Бухары и основанные затем по этому образцу татарские медресе носили системообразующий характер в деле сохранения религиозной образовательной традиции.

Отец первого муфтия Оренбургского магометанского духовного собрания Мухаммаджана Хусаинова (1756–1834) Хусаин бин Абдуррахман в 1720-х годах был имамом и мударрисом в Стерлибашеве [22]. Превращению села Стерлибашева в один из главных центров просвещения в начале XIX века в немалой степени способствовали внимание муфтиев Мухаммаджана Хусаинова и Габдессаляма Габдрахимова, влиятельных имамов и ахунов округа, многочисленных мюридов, улемов и даже казахских ханов Джихангира и Ширгазы, так и подвижническая деятельность *Нигматуллы* ибн *Биктимера* ибн Тукай аль-Салаучи (ас-Салаучи) (1772–1844), превратившего, по словам Р. Фахретдина, Стерлибашевский медресе в настоящий «дом науки» [18].

По сведениям Ш. Марджани – дед Мухаммаджана по имени Мансур был первым татаринном из Поволжья, получившим образование в Бухаре [25].

Среди мусульман Стерлибашевского медресе, кто получал образование в Бухаре, следует упомянуть Габдерахим Утыз Имяни Аль Булгари, первого муфтия Мухаммаджана Хусаина, Нигматуллу бин Биктимера бин Тукай ас-Салаучи, его сыновей Мухаммад-Хариса и Мухаммад-Харраса Тукаевых и множество других.

У мусульман России той эпохи не было бы расцвета богословской и образовательной традиции без влияния научного наследия бухарских ученых. Шейхи и мударрисы Средней Азии сыграли ключевую роль в расцвете медресе, давали шакирдам навыки для обеспечения высокого статуса в современной мусульманской общине. Медресе не только воспроизводило образованную элиту, но и определенное восприятие ислама. Татарская элита приняла такие стороны бухарского образа жизни, как обычаи и мораль, религиозные и образовательные стандарты.

Главными центрами суннитской идеологии для мусульман Стерлибашево были Бухара и Хорезм. Отсюда поступали все учебники и наставления по преподаванию. Получив образование в крупных образовательных центрах, они возвращались на Родину и занимались преподавательско-наставнической деятельностью в качестве мударрисов и имамов мечетей.

Библиотека при медресе имела богатый книжный фонд, в котором насчитывалось более 65 тысяч ценных рукописей. Следует обратить особое внимание и на искусство каллиграфии, при библиотеке работали каллиграфы, переплётчики. Мастера калама и кисти, сыграли выдающуюся роль в формировании художественного письма, в становлении местной школы книжной миниатюры конце XVII- начале XX веков. Было довольно много печатной продукции, выпущенной на татарском языке: большое количество газет и журналов, учебники, художественная литература, издаваемые в Бухаре, Казани, Оренбурге, Уфе. Библиотека пользовалась большой популярностью среди населения. По словам бывшего шакирда Стерлибашевского медресе Бария Ибрагимова, первая библиотека именовалась «Шарыкъ» («Восток»). Под таким названием существовала крупная библиотека и в г. Оренбурге.

В конце XIX века внимание к Стерлибашевскому медресе проявили и представители Петербургской академии наук. В частности, известный ученый-востоковед академик Василий Владимирович Бартольд, оставил свои впечатления от посещения башкирской земли: «Исследовав библиотеку Стерлибашевского медресе, внимательно и с наслаждением просмотрел рукописные книги, созданные 200-300, даже 500 лет назад» [26].

В рукописном сочинении «Болгар в Казан төрекләре» [17] выдающегося религиозного и общественного деятеля Российского Востока, председателя Оренбургского магометанского духовного собрания (1891–1906 гг.) Ризаэтдина бин Фахретдина содержатся сведения о более чем 100 мечетях Урало-Поволжского региона на рубеже XIX–XX столетий. В них охватываются культовые сооружения и персональные данные духовных руководителей 103 сельских и городских поселений, в том числе знаменитое на всю Россию мусульманский центр

деревни Стерлибашево (л. 148 об). Сведения ученого-востоковеда. служат отправной точкой для исследования.

В немалой степени расцвету Стерлибашевского медресе способствовала деятельность рода мурзы Богдановых, которые перебрались в Уфимское наместничество из Темниковского уезда. Выпускники медресе становились учителями, способствуя повышению образованности татарского народа. Особой порой расцвета медресе называют период начала XIX века. Гадельши хазрат (внук Умряка мурзы Богданова), будучи настоятелем медресе, был известен как ученый, автор немалого числа книг. Примечательно, что одна его рукописная книга, датированная 1779 годом, хранилась в деревне Балыккыюль Аургазинского района Республики Башкортостан у ахуна Хуснутдина.

Гадельша-хазрат умер в 1812 году, прожив 80 лет. После смерти Гадельши-хазрата, указом от 22 августа 1813 года имамом медресе и мечети в Стерлибашево был назначен Нигматулла бин Биктимер бин Тукай ас-Салаучи (1772–1844) [19] – родоначальник знаменитой династии ишанов Тукаевых. На этом посту он собрал богатейшую библиотеку. Кроме этого написал комментарии к богословским трудам, учебные пособия для курса медресе, лингвистические труды: персидско-тюркский словарь, сравнительно-сопоставительную грамматику арабского и тюркского языков (1794 г.) [23].

Превращению в крупнейшее медресе и центр суфийского тариката накшбандийа-муджадидийа в Волго-Уральском регионе Стерлибаш обязан основателю рода Тукаевых, из династии ишанов, имамов и мударрисов Нигматулле Биктимер Тукай ас-Салаучи. Его предки переселились в Стерлибаш из деревни Салауч Малмыжского уезда Вятской губернии (ныне Балтасинского района Татарстана). Первоначально он обучался у мударриса Фазыла аль-Кизляви (Сайфутдинова) в медресе при мечети «Иске-Таш» Казани, Мухаммада Рахима бин Йусуфа аль-Ашити в Мачкаре и Габдурахмана аль-Кирмани в Каргалах. Нигматулла в 1801 году выехал в Бухару, где проучился свыше 10 лет. Свои познания в учении и практике накшбандийа Нигматулла совершенствовал в общении с шейхом Абу Салихом Ниязкули ат-Туркмани. Там же он стал сторонником взглядов и другом великого татарского богослова Абденасыра Курсави. Оба его сына Мухаммад-Харис и Мухаммад-Харрас Биктимировы получили образование в Бухаре.

Шигабетдин Марджани высказывался о нём следующим образом в своей книге «Мөстəфадел-əхбар фи əхвали Казан və Болгар»: «Мулла Нигматулла Биктимир бин Тукай бин Урманай аль Старли выходец из села Салауч Малмыжского уезда Казанской губернии имел много шакирдов. В своем крае пользуется огромным признанием. Он был одним из сторонников мировоззрения Абденасыра аль-Курсави и одним из его друзей» [25].

У бухарского шейха учились Абдуннасыр Курсави, Нигматулла Тукаев, мударрис медресе при мечети Иске-Таш в Казани Фазыл аль-Кизляви. По словам Ш. Марджани, и основатель медресе в Стерлитамаке Шарафетдин бин Зайнетдин аль-Эстерли учился в Бухаре вместе с Нигматуллой Тукаевым.

Деятельность великого улема и создателя концепции «идж-тихада» у татар Абдуннасыра Курсави хорошо изучена. Отметим, что после медресе Мачкары в Бухаре он обучался у улема – суфия тариката (ордена) Накшбандийа-муджаддидийа шейха Ниязкул ат-Туркмани (ум. 1820/1821) в медресе Чар-Минар. Шейх ат-Туркмани не смог обратить А. Курсави в число приверженцев суфизма, хотя после четырех лет обучения тот даже получает у него иджаз-нама – разрешение на воспитание мюридов. Вернувшись на родину, в аул Курса (ныне Арского района), он исполняет обязанности имама и мударриса. В 1808 г. Курсави оказывается на меджлисе у эмира Бухары Хайдара бин Масума ал-Мангыти (правил 1800–1826), окруженный своими противниками-традиционалистами, требовавшими его смертной казни (только шейх Ниязкул ат-Туркмани вступился за него). Под угрозой казни он был вынужден отказаться от своих убеждений, а его книги сжигают. По преданию, Ниязкул ат-Туркмани пригрозил эмиру народным восстанием в случае казни Курсави.

Нигматулла в 1801 г. отправился в Бухару, где проучился свыше 10 лет у шейха Абу Салиха Ниязкул ат-Туркмани, который был учителем и его казанского мударриса Фазыла аль-

Кизляви, Нигматулла углубил свои познания в учении и практике Накшбандийа, а также стал сторонником взглядов и другом А. Курсави.

Нигматулла в 1813 г. стал указным имамом и возглавил медресе в Стерлибаше. В своем медресе он с успехом преподавал Коран, тафсир, хадисы, акиду (догматику), составил персидско-тюркский словарь («Лугат Нигматулла») и написал арабо-тюркскую сравнительную грамматику, служившую для шакирдов учебным пособием. Благодаря огромному авторитету Нигматуллы село Стерлибаш превратилось в начале XIX в. в один из главных религиозно-культурных центров края, куда периодически приезжали муфтии Оренбургского магометанского духовного собрания Мухаммаджан Хусаинов и Габдессалам Габдрахимов, влиятельные имамы и ахуны округа, многочисленные мюриды, улемы (например, Абдаррахим Утыз-Имяни) и даже казахские ханы Джихангир и Ширгазы. Нигматулла превратил свое медресе в крупнейший суфийский центр региона и имел, по некоторым данным, десятки тысяч мюридов. Нигматулла обладал богатой библиотекой, использовал в учебном процессе труды Абдуннасыра Курсави.

Его сын Мухаммад-Харис был мюридом бухарского шейха Убайдаллы бин Ниязкул ат-Туркмани (сына Абу Салиха Ниязкул ат-Туркмани).

Известный татарский религиозный деятель и историк Хусаин Амирханов (1814-1893) в своих «Булгарских хрониках» [2] представил такой портрет Нигматуллы-хазрата: «В Уфимском уезде, в деревне Стерлибашево, [жил] имам и мударрис Ниг'матулла-ишан. Да ниспошлет Аллах ему Свою милость и прощение! Он был халифой Нияз Кулуй (да простит его Аллах и воздаст Свою милость!). Медресе и ханака, созданные им, всегда были полны учеников, а сам он давал самые достоверные знания в области явных наук, да и других предметах. А сколько их, познавших [от него] [46] науку тариката и 'илмехаль, которые позже стали на путь наставничества! Со всей округи стекалось к нему множества людей. И, став его последователями, они. Словно звезды, освободились от темноты невежества! И это достопочтимое лицо, подхватив наследие Пророка Аллаха (мир ему приветствие!), всю свою жизнь было занято обучением как простого народа, так и знати различным шариатским наукам, 'илме халя в тарикате. И тем самым вознес свою душу на самую вершину рая. Да наградит Аллах Всевышний его Своей защитой!»

После Нигматуллы хазрата руководителем медресе становится Мухаммад-Харис [24]. Из Хаджа он привез и передал в дар библиотеке медресе рукописные книги, по которым потом обучались шакирды. «Таварих-е Булгарийа» Хусаина Амирханова есть такие строки: «Совершивший хадж в два святых города, проживавший в Стерлибашево, Мухаммад-Харис бин Нигматулла-хазрат был очень образованным, трудолюбивым человеком. Считался совершенным муршидом. Обучался в Бухаре у Нияз Кулая, был его халифой и [духовны] преемником, а также у совершеннейшего мюршида Махзума-хазрата. Идя по стопам своего отца, давал уроки по явным и скрытым наукам. В 1870 году он отправился на милость Аллаха Всевышнего!

Прославил своего учителя и медресе и такой ученик Мухаммад-Хазрата, как суфий Гали Чокрый (1826-1889). Трижды бывший в хадже, Чокрый в 1849 году он отправился учиться в медресе шейха Мухаммад Хариса аль-Стерлибаши. Ее основатель Нигматулла аль-Стерлибаши получил иджазу – свидетельство от шейха Ниязкули ат-Туркмани в Бухаре. Ему принадлежат Труды «Тэжвид» (1860), сборники стихов: «Дэрри Гали» (1873), «Шэмг эз-зья» (1883), поэма «Мэдхе Казан» (1889), книги религиозного содержания «Замме назыйр», «Тэрхибе рамазан», «Нэсим эс-саба» (1872), «Тэварихи Болгария, яки Тажриби Гари» (1879) и неизданные книги «Мэнзумате Гали», «Фосули эрбага».

Сын Мухаммад-Хариса Мухаммад-Шакир Тукаев (1862–1933) – известный общественный деятель, впоследствии депутат II и III Государственной Думы, автор нескольких исторических и публицистических работ.

Таким образом, исторически на систему религиозного образования татар Стерлибашева оказала большое влияние бухарская или же среднеазиатская религиозная школа. Но влияние Бухары не ограничивается только системой образования, были очень сильны культурные

связи, в частности большое влияние на татар оказывала среднеазиатская традиция суфизма, которая в некоторых случаях дополняла систему религиозного образования. Бухара вплоть до второй половины XIX века оставалась очагом образованности татар и других мусульман России. Деятельность просветителей Стерлибашево, чьи имена были связаны с Бухарой, характеризуется многогранностью и разнообразием, их интеллектуальное наследие и на сегодняшний день сохраняет свою актуальность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Азаматов Д. Д. Оренбургское магометанское духовное собрание в конце XVIII – XIX вв. – Уфа, 1999.
2. Амирханов Х. Таварих-е Булгарийа (Булгарские хроники). – М.: Изд. дом Марджани, 2010. – 232 с.
3. Васильева О.В., Латыпова В.В. и др. Дорога к храму. История религиозных учреждений г. Уфы. Уфа, 1993.
4. Идиятуллина Г. Глава 13. Духовно-религиозная атмосфера в Поволжье в XVII-XVIII вв. <http://www.tataroved.ru/publication/jad/2/g13/>
5. Насыбуллина Н. Ш. История Стерлибашевского медресе сквозь призму рукописного наследия // Современная тюркология: язык, литература, история и культура тюркских народов: материалы VII Международ. тюрколог. конф., посв. Дню науки (7 февраля 2014 г.) Елабуга: Изд-во Елабужского института КФУ, 2014.
6. Насыбуллина Н. Ш. История хранителей рукописного наследия в Стерлибашево. «Милли-мэдэни мирасыбыз: Башкоростан татарлары. Стәрлебаш». 2 нче кисәк /төзүче Н.Ш. Насыбуллина: – Казан, 2021. – 46-56 б.
7. Насыбуллина Н. Ш. О культурном наследии и истории Стерлибашевского медресе. «Милли-мэдэни мирасыбыз: Башкоростан татарлары. Стәрлебаш». 1 нче кисәк / төзүче Н.Ш. Насыбуллина: – Казан, 2021. – С. 154-167.
8. Насыбуллина Н. Ш. Татар мөһажиряте матбугатында «Эстәрлебаш фажиғәсе» // Тулпар. – 2018. – № 3. – С.20
9. Насыбуллина Н. Ш. Башкортстан «Бохара»сы // Кызыл таң. – 2018. – 4 декабрь. – № 140.
10. Насыбуллина Н. Ш. Ерак еллар кайтавазы // Тулпар. – 2013. – № 5. – 60-65 б.
11. Насыбуллина Н. Ш. Затлы нәсел дәвамчылары. «Милли-мэдэни мирасыбыз: Башкоростан татарлары. Стәрлебаш». 2 нче кисәк /төзүче Н.Ш. Насыбуллина: – Казан, 2021. – 148-157 б. – (Фәнни экспедицияләр хәзинәсенән);
12. Насыбуллина Н. Ш. Тукаевларның дини һәм мәгърифәтчелек эшчәнлегә (Башкортстан Республикасы Стәрлебаш районының Стәрлебаш авылы мәдрәсәсе тарихыннан) /«II. Международный Саммит Невруз». III. Uluslararası tatar tarihi – kültürü ve edebiyati sempozyumu. (Institute of Economic Development and Social Researches). Turkey. Antalya (20–23 Mart 2019). – С. 203.
13. Насыбуллина Н. Ш. Эстәрлебаш мәдрәсәсенә кулъязмалар традициясе һәм мәдәнияте // Татарское рукописное наследие. Изучение и сохранение: материалы Всеросс. конф., посв. 130-летию со дня рождения Саида Вахида (19-20 октябрь 2017 г.). Казань: ИЯЛИ, 2017. – С. 143.
14. Ризаитдин Фәхретдинов. Һайланма эсәрзәр. – Өфө, 2009; Риза Фәхретдинов. Йыуаныс. – Өфө, 2011. 1 нсе китап.
15. Ризаэддин Фәхреддин. Мәшһүр адәмнәр: «Шура» журналы сәхифәләреннән. – Казан, 2012.
16. Ризаэддин Фәхреддин. Нәсел-ыруыбыз вә кыскача тарихыбыз. – Казан, 2008.
17. Ризаэддин Фәхреддинев. Болгар вә Казан төрекләре / Китапны тәржемә итүче һәм төзүче Ә. Н. Хәйруллин. – Казан, 1993. – 287б.; Научный архив Уфимского научного центра РАН (НА УНЦ РАН). Ф. 7: Ризаэтдин бин Фахретдин. Оп. 1. Д. 13 (новый акт).
18. Ризаэддин Фәхретдин. Асар. 2т., 9 жөзъ. – Оренбург, 1904. – 24 б.
19. Ризаэддин Фәхретдин. Асар: 3 томда. – Казан, 2006.
20. Ризаэтдин Фәхретдин. Фәнни-биографик җыентык [Ризаэтдин Фахретдин: научно-биографический сборник]. – Казан, 1999.
21. Тукаев Ш. Х. Описание деревни Стерлибаша и Стерлибашевского медресе действительного члена Уфимского губернского статистического комитета, магзума Шакира Харисовича Тукаева .1890 г. Государственная книжная палата РБ. Рукописный фонд. Папка № 6. Рукопись. Без пагинации.
22. Тукаев Ш. Х. Тарихи Эстәрлебаш. – Казан, 1899.
23. Умняков И. И. Туманович Н. Н. Аннотированная библиография трудов В. В. Бартольда. Описание архива В. В. Бартольда. – М.: Наука1976. – С. 327-328.
24. ЦГИА РБ. Ф. И-295. Оп. 10. Д. 66. Л. 106. Ф. И-295. Оп. 2. Д. 5. Л. 175; Оп. 3. Д. 7205. Л. 56 об–57. Ф. И-295. Оп. 2. Д. 6. Л. 204 об–205. Ф. И-295. Оп. 3. Д. 7205. Л. 56 об–57.
25. Шһабетдин Мәржани. Мөстафадел-әхбар фи Казан вә Болгар (Казан вә Болгар хәлләре турында җайдаланылган хәбәрләр) / Китапны тәржемә итүче һәм төзүче Ә. Н. Хәйруллин. – Казан, 1989 [1-е изд в 2 т. Казань, 1883–1897 (араб. алф.)]. – 245 б.

МУСТАМЛАКА ДАВРИДА ТУРКИСТОНДА МИЛЛИЙ МАКТАБЛАРНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА ТУРЛАРИ

Г.М.Очилова, PhD, кат.и.х.. Ўз ФА Тарих институти, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақола Туркистон мактабларининг Россия империяси ҳукмронлиги шароитидаги таълими масаласига бағишланган. Руслар ўз манфаатида мос тарзда сиёсий тузумни ўзгартираётган бир шароитда миллий мактаблар, улардаги ўқув жараёни, сақланиб қолган мактабларнинг турларига бўлган муносабат илмий таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: таълим, қорихона, далоилхона, мустамлака, Туркистон, дарсхона, дарслик, Бухоро амирлиги, Хива хонлиги.

Аннотация. Данная статья посвящена образованию в туркестанских школах под властью Российской империи. В ситуации, когда россияне меняют политическую систему в соответствии со своими интересами, были научно проанализированы национальные школы, образовательный процесс в них, а также сохранившиеся типы школ.

Ключевые слова: образование, здание школы, здание школы, колония, Туркестан, класс, учебник, Бухарский эмират, Хивинское ханство.

Abstract. This article is devoted to education in Turkestan schools under the rule of the Russian Empire. In a situation where Russians are changing the political system in accordance with their interests, national schools, the educational process in them, as well as the surviving types of schools were scientifically analyzed.

Key words: education, school building, school building, colony, Turkestan, class, textbook, Bukhara Emirate, Khanate of Khiva.

Кириш. XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистонда ўзига хос таълим тизими мавжуд эди. Мустамлака тузуми асосчилари узоқ тарихий давр мобайнида шаклланган таълим тизимини йўқ қилишга киришиши оқибатида миллий тизим инқирозга юз тутди.

Ўрганилганлик даражаси: мустамлака даври таълим тизими бир неча йиллардан буён тадқиқотчилар томонидан ўрганиб келинаётган масала ҳисобланади. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда Д.А.Алимова, У.Долимов, Н.И.Алимова, З.Ахророва, Р.Баракаев, С.Д.Болтабоев, М.Э.Иноятов, Н.Эргашева, Ш.Неъматова, Қ.У.Пардаев, Д.Н.Ражабова, Г.Салижонова, Р.Турсунов, А.Чориев, А.Худайқуловлар томонидан мустамлака даври таълим тизимига оид тадқиқотлар амалга оширилган.

Таҳлил ва натижалар. Туркистон миллий мактаблари барча шаҳар ва қишлоқларда мавжуд бўлиб, уларнинг одатий тузилиши қуйидагича эди: бинонинг орқаси жанубга қаратиб қурилиб, икки эшикли бир хонадан (хужрадан) иборат. Унинг бири бир тавақали ва эшик кўпинча ёпиқ турар эди. Иккинчи эшиги дарча бўлиб, уч газ¹ буйи ва ярим газ эни бор. Бу дарчанинг олдида домла(мактабдор)нинг ўтирадиган жойи бор. Дарчаларга эса парда қилинган (деразаси қоғоз билан қопланган)[1]. Алоҳида қумғон турадиган жой бўлиб, у ерда кўл ювилган.

XX асрнинг бошига келиб мактабларнинг тузилишида ҳам ўзгариш бўлган. Катта шаҳарлардаги машҳур домлалар ўз ҳовлилари ёнига ҳашар йўли билан алоҳида мактабхона ҳам солиб олганлар, хонага дераза ўрнатилиб, пол ҳам қоқилган, унинг устига наमत ва кўрпачалар ёзиб қўйилган, китоб қўйишга мослашган тахталар бўлиб, “эшак” деб номланган.

Туркистон минтақасида мактаблар очиш, уларни бошқариш ишлари XIX асрининг сўнгги чорагида ҳам аввалги ҳолатини сақлаб қолган. бу даврда мактабларнинг қурилиши борасида “агар маҳалла аҳли ўз мактабларига эга бўлишни хоҳласа, бу ҳақда масжид имомига маълум қилишган ёки ҳамма бир овоздан келишиб четдан мадрасани тугатган ёки ўқиётган муллани таклиф қилган” [2].

Мустамлака даврида ҳам миллий мактабларнинг қуйидаги турлари сақланиб қолган.

¹ Бир газ – 62 – 64 сантиметрга тенг бўлган.

Қорихоналар – Қуръонни ўқиш ва ёд олишни ўргатувчи диний таълим даргоҳларидан бири қорихоналар ҳисобланиб, улар асосан масжидлар қошида, катта мазорлар ёнида ташкил топган. Қорихоналарда кўзи ожизлар ҳам қори бошилар томонидан Қуръонни ёд олган. Қорихоналарга нисбатан рус матбуотида салбий фикрлар билдирилиб, бу ерда кўзи ожизлар кўплигидан “қўрлар бошпанаси [3]” деган таъриф берилган.

Қорихоналар ҳам хусусий бўлиб, бошқа мактаблар каби домлалар даромади болалар ҳисобидан бўлган. Унга мактабни тугатган 10 ёшдан катта болалар қабул қилиниб, ўқиш давомийлиги 3-4 йил бўлган. Ўқиш жума кунидан ташқари ҳар куни бўлган. Бу ерда асосан Қуръон суралари ёд олинган. Қорихоналар кичикроқ мадраса кўринишида бўлган.

Туркистоннинг бошқа ҳудудларига нисбатан Фарғонада қорихоналар кўп бўлган. 1875 йилда 235 та қорихона бўлиб, унда 1700 бола ўқиган. 1888 йилда 901 нафар ўқувчидан иборат 113 та, 1892 йилда эса 252 та[4] бундай ўқув даргоҳлари фаолият кўрсатган. Улар ҳам бошқа диний муассалар каби вақф даромадлари ҳисобидан таъминланган.

1905 йилдан сўнг мустамлака ҳукумати мусулмон мактабларига эркинлик беришга мажбур бўлгандан кейин уларнинг сони сезиларли ортиб борган. Жумладан, 1908 йилда 373 та қорихонада 2306 та қорилар ўқиган[5].

Фарғона вилоятида мавжуд қорихона, улардаги қорибоши ва ўқувчиларнинг сони: [6].

Ҳудуд	қорихона	қорибоши	ўқувчи
Марғилон шаҳри	23	25	183
Марғилон уезд	15	12	55
Қўқон шаҳри	25	25	203
Қўқон уезд	63	64	70
Наманган шаҳри	33	33	384
Наманган уезд	33	33	1686
Андижон шаҳри	16	16	134
Андижон уезд	13	13	1010
Ўш шаҳри	14	14	126
Ўш уезд	1	1	5

Қорихоналарнинг вилоятлар бўйича сони 1899 йилда Сирдарёда 2 та, Фарғонада 312 та, Самарқандда 19 та бўлган[7].

Далоилхона – бу турдаги мактаблар асосан Туркистоннинг йирик шаҳарларида бўлиб, хусусан Фарғона ва Тошкентда кўпроқ эди[8]. Далоилхоналарга асосан саводи чиққан болалар қабул қилинган. Бу мактабларнинг ҳам вазифаси қорихоналарникига ўхшаш бўлган. Далоилхоналарда асосан ибодат учун керакли араб тилидаги дуолар, Қуръон суралари ўқилган ва ёд олинган. Катта ёшли ўқувчилари Муҳаммад (с.а.в) тўғрисидаги “Далолили ҳайратнома” тўпламини бир йил давомида ёдлаган. Аммо, далоилхоналар диний таълим учун муҳим бўлган араб тили ва унинг грамматикасидан таълим бермаган, фақатгина халқ уни араб тилида таржимасиз ёд олган. Шунинг учун ҳам рус расмий матбуотида улар фаолиятини: “араб тилини яхши билмаган маҳаллий халқ учун мутлақо бефойда[9]”, дея кескин танқид қилинган. Аммо, бу танқид биров ноўрин дейин мумкин. Чунки ислом динига эътиқод қилувчи халқ учун кундалик ибодат ва муқаддас Қуръон китобини ёд олишда, диний маърифатни оширишда ва маънавий-ахлоқий ҳислатларни тарбиялашда далоилхоналар ўзига хос ижобий аҳамият касб этган.

Рус мустамлакачилиги даврига келиб Туркистон ўлкасида фақатгина тўрт ёки бешта далоилхона сақланиб қолган. Жумладан, 1899 йилда Марғилонда битта далоилхона бўлган унда тўрт нафар ўқувчи ўқиган. Қўқонда ҳам битта шундай таълим даргоҳи бўлиб, унда 80 та ўқувчи таҳсил олган[10]. Сақланиб қолган бу турдаги ўқув масканларининг барчаси Фарғонада жойлашган.

- Хусусий мактаблар.

Масжид қошида очилган мактаблардан ташқари яна хусусий мактаблар ҳам бўлган. Уларни мактабдор ўз уйида очган. Бунда мактабдор аввало ўзи ва яқинларининг

фарзандларини таълим олишини кўзлаган[11]. Асосан шаҳарларда бўлган. Уларнинг сони 1890 йилнинг бошида расман беш мингта бўлса, норасмийлари ўн мингтага яқинлашган[12]. Бундай норасмий мактабларнинг вужудга келиши хусусий мактабларнинг кўпайиб кетиши билан боғлиқ.

1901 йилда Тошкентнинг эски шаҳар қисмида 142 тани ташкил қилган. Уларнинг 109 таси масжид, 5 таси қорихоналар ва 28 таси мактабдорнинг уйида, 5 таси мазорлар қошида бўлган. Мактаблар сони иқтисодий ва сиёсий вазиятга қараб ўзгариб турган. Масалан, Андижонда 1875 йилда мактаблар сони 428 та бўлса, 1898 йилга келиб, 4121 тани, Қўқонда эса 1875 йилда 301 та бўлса, 1898 йилда 497 тани ташкил қилган. Умуман олганда, Фарғона водийсида мактаблар сони 1875 йилдан 1898 йилгача 100 тадан ортиққа кўпайган. Лекин, мактаблар сони кўпайишига қарамай уларда ўқиётган ўқувчилар сони олти мингдан ортиққа камайиб кетган. Бунинг сабаби биринчи навбатда оғир иқтисодий шароит билан боғлиқ бўлиб, барчанинг ҳам хусусий мактабларда болаларини ўқитишга қурби етмаган. Иккинчидан турли замонавий мактабларнинг кўпаяётганлиги эди.

1908 йилга келиб Фарғонада хусусий мактаблар сони 1854 тага йитган, уларда 26 мингдан зиёд болалар ўқиган. Мактабларнинг бундай тез кўпайиши “усули савтия” деб номланган мактабларнинг очилиши ва ота-оналарнинг уларга фарзандларини юборишга кўпроқ қизиқиш билдирганлиги билан боғлиқ. Ўғил болалар мактабларидан ташқари Фарғона водийси бўйича 583 та Отинойилар мактаби бўлиб, уларда 6900 дан ортиқ қизлар ўқиган[13].

Қизлар мактаблари сон жиҳатдан шаҳарларда кўп бўлган. Шаҳарда умумий мактабларнинг тўртдан бири қизлар мактаби ҳисобаланган. Қишлоқларда эса 100 та ўғил болалар мактабига 1 ёки 2 та қизлар мактаби тўғри келган.

Умуман, Туркистон минтақасида 1913 йилда мактаблар сони қуйидагича бўлган:

- Тошкентда 140 та ўғил болалар, 86 та қизлар мактаби;
- Сирдарёда 1411 та;
- Фарғонада 2559 та.

Миллий мактабларнинг XX аср бошидаги умумий ҳолати матбуотда ҳам жадидлар томонидан кўп бора танқид қилинади. Жумладан, “Ал-ислоҳ” журналида мактаб ва мадрасаларнинг парокандаликка юз тутгани, замон талабларига жавоб бермаслиги, ўқув дастурларининг мавжуд эмаслиги, молиявий жиҳатдан аянли ҳолатда эканлиги, ўқитиш савиясининг пастлиги тил ва имлонинг ўзаро уйғунлигини таъминлаш лозимлиги ёзилади[14].

Бухоро амирлигида мактаблар. 1868 йилдаги Россия-Бухоро сулҳ битимидан сўнг манғитлар сулоласи бошқариб турган Бухоро амирлиги сиёсий жиҳатдан рус мустамлака ҳукуматига қарам бўлиб қолди. Бу қарамлик иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан амирлик ҳаётига катта таъсир ўтказган бўлса-да, кўп соҳаларда аввалги ҳолати сақлаб қолинди. Жумладан, таълим тизими ҳам қуйи ва юқори босқичдаги мактаб ва мадрасаларда давом этди. Дастлабки таълим маскани – мактабхона деб юритилиб, одатда битта хонадан иборат бўлган. Абдурауф Фитрат мактабхоналар фаолиятини шундай таърифлайди: “Мактаб шундай жойдирки, бир муаллими бор, уни мактабдор дейдилар, болалар у ерда етти йилдан то ўн йилгача зарурий хат-саводларини чиқаргунга қадар қоладилар, ундин кейин хоҳишларига қараб, мадрасага бориб, дарс ўқий бошлайдилар[15].

Туркистон минтақасида бошланғич мактаблар ёки мактабхоналарнинг сони кўп бўлган. Жумладан, Бухоро шаҳрининг ҳар бир кўчасида ўзининг мактабхонаси бўлган[16]. 1910 йилга келиб, Бухорода 350 га яқин бошланғич мактаблар фаолият кўрсатган. Унда 5 йилдан кам бўлмаган муддатда таълим олишган. Умуман Туркистон миллий мактабларида бошланғич таълимда ўқиш муддати 7 йил деб кўрсатилади. Бунда боланинг қобилияти ҳам ҳисобга олинган. Қобилиятли ўқувчилар 4 йилда қобилиятсизлари 10 йилда мактабни тугатган.

Дарс вақти эрталаб қуёш чиқишидан то аср намозигача бўлган. Жума ва байрам кунлари дам олинган.

XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида Бухородаги мактабларда ўқитиладиган ўқитиш усули “усули қадим” деб аталиб, унинг асл моҳияти ҳижжалаб, яъни бўғинлаб

ўқишдан иборат бўлган. “Абжад”нинг ҳаммаси ва “Хафтияк”даги тахминан ўн уч, ўн тўрт суъра ҳижо усулида ўқитилган.

Бухоро амирлигидаги мактабларнинг сони турли манбаларда турлича кўрсатилади. Бунга сабаб олиб борилган рўйхатга олиш ишларида барча вилоятлар, шаҳар ва туманлар тўла қамраб олинмаганлигида бўлган.

Амирликдаги мактаблар ҳақида матбуотда ҳам турли маълумотлар чиқиб турган. Жумладан, унда қуйидагича келтирилади: “Бухоро ҳукумати янада янгидан мактабхоналарга инспектур мансаби жорий қилибдур. Бухорода 140 адад мактаб бўлуб, ул мактабларни баъзиларида уч ёки тўрт нафар шогирд болалар бўлиб ҳар қайси маҳалла масжидида бир ададдин мактаб бўлгон сабабдин бир неча мактабни жам қилмоқликка муқаррар қилибдурлар. Ва ҳам мактаблар вақф ақчасидин бино бўлуб туруб, баъзи вақф ақчалари кифоя қилмоғон сабабдин бир неча жаноби олий амири Бухоро ҳазратлари олтмиш тилло даромад бўлмайдургон вақфликни мактабхоналарга ҳаражат бермоқлик фармойиш қилибдурлар ва яна Бухоро сарбозларини ораларидаги қари ва баъзи ёшларга жавоб берибдурлар”[17].

Бухоро амирлиги мактабларида ислоҳат ўтказишни давлат сиёсати даражасига қўтарилиши кераклигини Файзулла Хўжаев таъкидлаб шундай фикрларни билдиради: “халқ орасида маърифат тарқатмоқ учун халқ мактаблари очиш, шу мактабларга ўқитувчилар тайёлаш, барча типдаги ҳамма мактаблар учун дастурлар ишлаб чиқиш, шунингдек, уларни назорат қилиб туриш вазифаси юкланади. Ҳаммага мактаблар очиш ҳуқуқи берилсин. Вақфлар қарамоғидаги мактаблардан ташқари бу масалада ҳеч қандай чеклашга йўл қўйилмасин” [18].

Хива хонлиги да мактаблар XIX асрнинг охири – XX аср бошида Хива хонлигида аҳолининг саводлилик даражаси анча юқори бўлиб, бу Муҳаммад Раҳимхон II – Ферузнинг маърифатпарварлиги натижаси эди. Хивада масжидлар қошида очилган бошланғич мактаблар ҳам кўп бўлган. Улар асосан ўғил болалар мактаблари эди. 1906-1907 йилда Урганчда Хусайн Қўшаев ташаббуси билан биринчи қизлар мактаби очилади. Бу иш хон Ферузнинг ҳам эътирофига сабаб бўлади. Мактабда Хусайн Қўшаевнинг турмуш ўртоғи Комила Қўшаева қизларни ўқитади.

Хулоса: XIX асрнинг охири – XX аср бошларида ҳам Туркистон миллий мактаблари ўзининг анъанавийлигини сақлаб қолган. Ўғил ва қиз болалар алоҳида ўқитилган. Ўғил болалар масжидлар, мадрасалар, қорихоналар қошида ёки хусусий мактабдорлар хонадониди, қиз болалар ўқитувчи аёллар (отинойилар) уйларида ўқитилган. Лекин, мустамлака даврига келиб Туркистон миллий мактаблари мустақил фаолият олиб бора олмади ва бунга мустамлакачилар томонидан йўл ҳам қўйилмади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. С. Айний. Эски мактаб. Тошкент, 2020. 188 – 189-бетлар.
2. ЎзМА. 47-жамғарма 1-рўйхат, 333-йиғмажилд, 6-варок
3. Краткий обзор современного состояния и деятельности мусульманского духовенства, разного рода духовных учреждений и учебных заведений туземного населения Самаркандской области. Туркестанская Ведомости. 1898. № 60, 61, 62, 63, 64.
4. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924 гг.). Москва, 1961. С. 480.
5. Ўз МА 2412-жамғарма, 1-рўйхат, 385-йиғмажилд, 37-варок.
6. Ўз МА 1-фонд, 18-рўйхат, 29-иш, 566-варок
7. Ўз МА, 1-фонд, 1832^а.
8. Краткий обзор современного состояния и деятельности мусульманского духовенства, разного рода духовных учреждений и учебных заведений туземного населения Самаркандской области. Туркестанская Ведомости. 1898. № 60, 61, 62, 63, 64.
9. Ўша ерда.
10. Ўз МА 1-фонд, 18-рўйхат, 29-иш, 566-варок
11. Ўзбекистонда таълимнинг ривожланиш тарихи ва тарихшунослиги. 1-жилд. Тошкент, 2015. 151-бет.
12. 47-ф. 1-р.601-иш, 113-бет
13. Ўз МА 2412-жамғарма, 1-рўйхат, 385-йиғмажилд, 37-варок.
14. Қ.Пардаев. Миллий уйғониш даври манбаларида адабий ва публицистик муаммолар талқини (“Ал-Ислох” журнали материаллари асосида). Фил.фанлари номзоди диссертацияси. Тошкент, 2008. 30-бет. \
15. А.Фитрат Мунозара. Танланган асарлар 1-жилд. Тошкент, 2000.

16. Ўз МА 47-фонд, 1-рўйхат, 333-иш, 7-вароқ

17. Бухородан янгилик. Туркистон вилоятининг газети. 1911-йил 10-апрел, 26-сон.

18. Ф.Хўжаев. Танланган асарлар. Тошкент. 1976. 1 том. 136-бет.

УЎК 327 (575.1)(091)

ЎЗБЕКИСТОН ТАШҚИ СИЁСАТ ИДОРАСИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ ТАРИХИДАН

*Д.В.Рахимбаева, 3-котиб даражасида, т.ф.н., катта ўқитувчи, ISFT институти,
Тошкент*

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон ССР ташқи сиёсат идорасининг ташкил этилиши Бирлашган Миллатлар Ташиклоти (БМТ)нинг ташкил топиши тарихи билан боғлиқлиги аниқ фактлар асосида ёритилган. Биринчи Ташқи ишлар халқ комиссари Ёқуб Алиевнинг фаолияти очиб берилган. Шунингдек, ўзбек дипломатлари, Фавқуллодда ва Мухтор элчилари ҳақида маълумотлар келтирилади.

Калим сўзлар: Ташқи ишлар халқ комиссарлиги, ташқи сиёсат идораси, дипломат, элчи, МГИМО, ВКП(б), конституция, БМТ.

Аннотация. В статье рассматривается история создания внешнеполитического ведомства Узбекистана в советское время. История создания внешнеполитического ведомства республики связана с созданием Организации Объединенных наций (ООН) в 1945 году. О деятельности первого наркома иностранных дел Якуба Алиева. Так же, есть материалы о дипломатах, о Чрезвычайных и Полномочных Послах СССР из Узбекистана.

Ключевые слова: Нарком иностранных дел СССР, внешнеполитическое ведомство, дипломат, посол, МГИМО, ВКП(б), конституция, ООН.

Abstract. The article examines the history of the creation of the foreign policy department of Uzbekistan in Soviet times. The history of the creation of the republic's foreign policy department is connected with the creation of the United Nations Organization (UN) in 1945. About the activities of the first People's Commissar for Foreign Affairs Yakub Aliyev. Also, there are materials about diplomats, about Extraordinary and Plenipotentiary Ambassadors of the USSR from Uzbekistan.

Key words: People's Commissar of Foreign Affairs of the USSR, foreign policy department, diplomat, ambassador, MGIMO, All-Union Communist Party (Bolsheviks), constitution, UN.

Кириш. Ўзбек давлатчилиги тарихи бир неча минг йилликларга тенглашади. Бу ҳолат давлатчилик бор жойда ташқи сиёсат ва элчиликлар амалга оширганлигидан далолат беради. Чунки, ташқи сиёсат ва дипломатия давлатнинг атрибутларидан ҳисобланади.

Ўрганилганлик даражаси. Собик советлар даври дипломатияси тарихини таҳлил қилар эканмиз, дипломатиямиз тарихи иттифоқ сиёсатининг қинғирликлари билан боғланиб кетганлигини кузатиш мумкин. Тадқиқотларни биз икки даврга бўйб таҳлил қишимиз мақсадга мувофиқ бўлади яъни, советлар ва мустақиллик даври. Собик советлар даврида Ч.А.Абуталипов, Ш.Абдуллаев, В.Бережков, Ҳ.Зиёев, С.Зиёдуллаев, З.Иномжонова, Р.Исламбеков, Б.Пармузин, У.Қурбонов, У.А.Рустамов, Ҳ.Шукурова каби муаллифларнинг асарларида Ўзбекистон ССРнинг маданий, илмий-техникавий, санъат ва спорт соҳасидаги халқаро алоқалари ёритилган. Покистонлик олим Ҳолид Латифнинг “Мусульмане в Советском Союзе” асарида иттифокдош республикаларда ташқи ишлар комиссарликларини тузилиши БМТда СССРнинг кўп овоз олиши учун тузалганлиги аниқ фактлар билан изоҳлаб берилган. Худди шундай фикрни мустақиллик йилларида нашр этилган Қозғистонлик ҳукушунос олим М.Сарсембаевнинг “Международно-правовые отношения государств Центральной Азии” монографиясида ҳамда Р.Ҳакимовнинг “Международно-правовые вопросы признания и правопримущества Республики Узбекистан” номли ўқув қўлланмасида Р.Тузмухамедов ёзган сўзбошида ҳам бу фикр айтилади. Мустақиллик йиллари Республикаимизнинг халқаро алоқалари ва дипломатиясига оид М.Бобоҳўжаев, В.Васькин, Р.Жумаев, Г.Каримова, С.Мирқосимов, Э.Нуриддинов, М.Раҳимова, Л.Саидова, А.Саидов, С.Шаропова, Р.Ҳакимов, А.Қосимов, М.Раҳимов, Д.Бобожонова, Г.Хидоятлов каби ўнлаб

олимлари томонидан илмий изланишлар эълон қилинди. Лекин, айнан ташқи сиёсат идораси фаолиятига оид яхлит бир тадқиқот дебоча сифатида муаллиф томонидан ўрганилди.

Таҳлил ва натижалар. СССР Олий Совети Президиумининг 1944 йил 1 февралда қабул қилган қонунига асосан Республикамизда 1944 йилнинг 27 сентябр куни Ташқи ишлар халқ комиссарлиги ташкил этилди. [1] Қонунга кўра, Ўзбекистон ССР Конституциясига бир қатор ўзгартиришлар киритилди, яъни - 16-а моддасида Ўзбекистон ССР ташқи давлатлар билан бевосита алоқа боғлаш ва улар билан битимлар тузиш ҳамда дипломатик ва консуллик вакиллари билан айирбош қилиш ҳуқуқига эга деб белгиланди. “Халқаро алоқаларда Ўзбекистон ССР ваколатини белгилаш, ташқи давлатларда Ўзбекистон ССР дипломатик вакиллари тайинлайди ва уларни чақириб олади”;

и) ўз ҳузурида аккредитацияланган ташқи давлат дипломатия вакиллари ишонч ёрликларини ва чақириб олиш ёрликларини қабул қилади;

г) Ўзбекистон ССР Конституциясининг 16-моддаси қуйидаги мазмунда бўлган “ж” банди билан тўлдирилди:

ж) иттифокдош республикаларнинг ташқи давлатлар билан ўзаро муносабатларида СССР томонидан белгиланган умумий тартибга асосланиб, Ўзбекистон ССР нинг ташқи давлатлар билан алоқалари соҳасидаги раҳбарликни амалга оширади.

д) Ўзбекистон ССР Конституциясининг 48-моддаси “Мудофаа халқ комиссари” деган сўзлардан кейин “Ташқи ишлар халқ комиссари” деган сўзлар билан, 50-моддаси эса, Мудофаа халқ комиссарлиги деган сўзлардан кейин Ташқи ишлар халқ комиссарлиги деган сўзлар билан тўлдирилди.

Ёқуб Юсупович Алиев Ўзбекистон ССР Ташқи ишлар халқ комиссари (ТИХК) этиб тайинланди. [2]

Ушбу маълумотлар вазирлик архивидаги фаолиятимиз ҳамда Ё.Алиевни таниган-билган ҳамкасблари, дўстлари, қариндош-уруғлари билан бўлган учрашувлар давомида, Марказий давлат архивининг 2037 фондидаги маълумотларни ўрганиш, таҳлил қилиш натижасида тадқиқ қилинди. Ё.Алиев Ўзбекистон ССР Ташқи ишлар халқ комиссари (НКИД) лавозимига тайинлангач, барча ташкилий вазифалар, асосан, идорага миллий кадрларни жалб этиш, уларни тайёрлаш, ўқитиш, қайта тайёрлаш каби қатор вазифаларни сидқидилдан амалга оширди. Комиссарлик тузилмаси – Халқ комиссари, Халқ комиссари ўринбосари, халқ комиссари секретариати, халқ комиссари ўринбосари секретариати, сиёсий, махфий-шифр, протокол-консуллик, кадрлар бўлими ҳамда ишлар бошқармасидан иборат бўлиб, 50 кишилик штатга эга бўлиши керак эди.

Ё.Алиевнинг асли касби кимёгар бўлиб, иккинчи жаҳон урушигача Москва ҳарбий кимё академиясини тугатган, республика комиссарлари советида ва Ўзбекистоннинг Москвадаги доимий ваколатхонасида ишлаган [4]. Қўчқор Хоназаров, бир қатор дипломатлар, химия институти ходимларининг эслашича, Ё.Алиев жуда истарали, юзидан нур таралиб турувчи, ниҳоятда маданиятли, бир неча чет тилларни биладиган, ўнлаб дипломатлар етишиб чиқишига ўз муносиб хиссасини қўшган фидойи инсон ва республикамизнинг илм-фани ривожига салмоқли ҳисса қўшган. Зеро, бундай фидойи инсонлар хизмати тарихимиз зарварақларига муҳрланиб, уларнинг қилган ишлар муносиб тақдирланиши учун бу қўйилган бир қадам деган умиддамиз.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Марказ (Москва)нинг маҳаллий кадрларга бўлган муносабати маълум мақсадларга йўналтирилган эди. Ё.Алиев Москвада ўқишни тугатиб, ўша ерда ишлагани учун марказнинг “ишончли” кадрига айланган. Марказ эса раҳбар лавозимларга фақатгина ўзининг ишончли одамларинигина қўяр эди. Гарчи “мустабид совет тузуми барча миллий республикаларнинг иқтисодий ва маданий тенгсизлигини бартараф этиш юзасидан бир қатор ишларни амалга оширган бўлсада, аслида, “енг ичида” бу халқларга қарши, уларни камситиш, иттифок таркибида мажбуран ушлаб туриш, уларга ишонмаслик сиёсатини олиб борди. [5] Бу ҳол миллий дипломатия фаолиятида ҳам намоён бўлди. Амалдаги ҳолатдан Республикада дипломат кадрлар тайёрланмаганлиги ва етишмаслиги маълум бўлди. Бундай ҳол нафақат Ўзбекистонда балки барча иттифокдош республикаларда

хам кузатилди. 1944 йилда қабул қилинган Қонун ижросини таъминлаш мақсадида, ташқи сиёсат идораси ва унинг чет элда очилажак ваколатхоналарида ишлаш учун дипломат кадрлар кераклиги кун тартибидаги асосий масалага айланди. Зеро, шу пайтгача, республикаимизда дипломатлар тайёрлайдиган олий ўқув юрти, ташқи сиёсат идораси ҳам бўлмаган, чунки, ташқи сиёсат Марказ орқали олиб борилган. Ташқи ишлар халқ комиссарлиги таъсис этилгандан кейин, Москва Олий партия мактаби (ВППШ)да ва Москвадаги ТИХК қошида дипломатлар тайёрловчи курслар ташкил этилди. Москва Давлат халқаро муносабатлар институтида [6] да республикаимиз ёшлари учун жой ажратилди. Шу билан бирга, Республикаимиз ёшлари орасидан ўткир зеҳнли, билимга чанқоқ, чет тилларни биладиган иқтидорли ёшлар танлаб олинди ва (уларнинг айримлари уруш иштирокчилари ҳам эди) юқорида тилга олинган курсларга ўқишга юборилди. Муносиб ёшларни танлаш, уларни дипломатия соҳасида ишлаб кетишларига бўлган ишончни кўра олиш, қизиқтириш ҳамда ёшларни марказкомга тавсия этиш Ташқи ишлар комиссари Ё.Алиев зиммасида эди. Қ.Хоназаров, Л.Мақсудовлар бир учрашувда, Ёқуб Алиев, ҳар бир ёш билан шунақанги катта ишонч ва умид билан, тўлқинланиб суҳбатлашган эканки, ”Биз ҳақиқий дипломатни кўргандек бўлдик”, дея ҳурмат билан сўзлаб беришган эди. [7] Москвага юборилаётган ёшлар билан суҳбатда республикаимиз раҳбари Усмон Юсупов-“...ҳозирги уруш кетаётган даврда мамлакат тақдири армия қўлида экан, уруш тугагандан кейин мамлакат тақдири сиз бўлгуси дипломатлар қўлида бўлади”- деб, Ўзбекистоннинг бўлажак дипломатлари ташқи сиёсат идорасида ишлашларини, бу жуда шарафли ва катта масъулиятли касб эканлигини алоҳида таъкидлаган ва бунга каттиқ ишонч билан сўзлаган эди. Айни пайтда, Республикаимиз раҳбарларияти, айниқса, Ё.Алиев ВКП (б) олиб бораётган сиёсатга, ўзгаришларга жуда ишонган. Лекин, йил ўтмай бу сиёсатнинг пуч ва ёлғон эканлиги маълум бўлгач, улар тушкун ҳолга тушган бўлишлари аниқ.

Убайдулла Иброҳимов, Абдурахмон Зиёдов, Мирвоҳид Мақсудов, Усмонхон Тўхтаонов ва Пўлат Худойбергановлар [8] Олий дипломатлар мактабига (ВДШ), А.Бобоҳужаев, А.Абдуллаев, Ш.Қодиров, А.Рустамов, Т.Орипов, М.Мамедов, Х.Абдуллаев, Қ.Ҳақбердиев, Ж.Бобоев, А.Қўчқоров, А.Воҳидов, Р.Бигаев [9] лар дипломатлар тайёрлаш курсларига юборилди. Шу билан бир вақтда, Биринчи Комиссар Ё.Алиев СССР Ташқи ишлар халқ комиссарлиги кадрлар бошқармаси бошлиғи И.Силинга ёзган хатида:

ТИХК ўринбосари А.Бобоҳўжаевни СССРнинг Миср (Қоҳира) даги элчихонасига маслаҳатчи этиб, сиёсий бўлим бошлиғи Ў.А.Рустамовни СССРнинг Қобулдаги элчихонасига 2-котибликка; Сиёсий бўлим бошлиғи ўринбосари Мамедов М.Р.ни СССРнинг Шара Сумэ (Синдзянь) га консул этиб; сиёсий бўлимнинг масъул референти –А.Х.Воҳидовни СССРнинг Анқарадаги (Туркия) элчихонасига атташе лавозимида тавсия этилгани ва номзодлар Ўзбекистон Марказий Комитети (б) КП секретари Усмон Юсупов билан келишилгани таъкидланган. [10] Ҳатда шунингдек, (САГУ) Университетда халқаро алоқалар кафедрасини очиш ва унга Москвадан малакали раҳбар юборилиши ҳам сўралган. Ҳатта жавоб келмайди. Кафедра ҳам очилмайди, рўйхатдаги тавсия этилган номзодлардан ҳеч ким чет элга ишга юборилмади. Илмий раҳбарим профессор М.Бобоҳўжаевнинг эслашича, оналари : Бизни оиламиз билан чет элда ишлашга юборишлари аниқ бўлгани учун барча тайёргарликларни кўриб қўйган эдик. Афсус, бизга Москвадан жавоб келмаганини айтишди, дея гапириб берган экан. Худди шундай фикрни узок йиллар Ўзбекистон ССР Ташқи ишлар вазирлигида масъул вазифаларда ишлаган Ў.Рустамовнинг қизи ҳам сўзлаб берган. [11]

1945 йилда Республикадан яна бир гуруҳ ёшлар МГИМО (Москва давлат халқаро муносабатлар институти) га юборилди. Улар: **Баходир Абдураззоқов** (1927-2006 йй.) СССРнинг Қоҳира, Бангладеш, Қобулдаги элчихоналарида, Сомалида СССРнинг Фавкулодда ва мухтор элчиси, Нью Йоркда нашр этилган жаҳонда ўз мутахассислиги бўйича энг юксак натижаларга эришган шахслар энциклопедиясига номи киритилган. Чунки, МГИМОни тугатиб дипломатиянинг энг юксак даражасини яъни, Фавкулодда ва мухтор элчи даражасини олган ва Ташқи ишлар вазири лавозимида ишлаган . **Латиф Мақсудов** (1928-1999 йй.) Тошкент давлат университетининг шарқшунослик факультетида ишлайди, “Африка, Осиё

халқлар бирдамлиги комитети”да ишлайди, СССР ташқи ишлар вазирлигида бўлим бошлиғи лавозимида ишлайди, 1980 йилларда Африкадаги Габон Республикасида СССРнинг Фавқулодда ва мухтор элчиси лавозимида ишлайди. Б.Абдураззоқов ва Л.Мақсудовлар Москвада чоп этилган 3 жилдлик “Дипломатический словарь” га киритилган. **Раис Тузмухамедов** (1926-1998 й.) 40 йилдан ортиқ халқаро -ҳуқуқ соҳасида жаҳон миқёсидаги кенг танилган мутахассислардан бирига айланди. СССРда давлатлараро ҳуқуқ бўйича чоп этилган барча асосий қўлланмалар, дарсликлар, тадқиқотларда бу олим ё муаллиф сифатида, ё муҳаррир сифатида қатнашган. Р.Тузмухамедов ташаббуси билан Осиё ва Тинч океани минтақасидаги барча давлатларнинг ҳуқуқ бўйича мутахассисларни –олимларни бирлаштирувчи илмий ташкилот юзага келиб, бу ташкилот тинчлик ишига, Осиё ва Тинч океани ҳавзаси барча давлатлар ҳамкорлиги га ўзининг сезиларли хиссасини қўшди. У миллий мустақил давлатнинг суверенитети ва шу каби долзарб масалалар бўйича қатор китоблар, мақолалар чоп этган. **Қўчқор Хоназаров** (1922-2019 йй.) МГИМОни тугатиб, МГУ аспирантурасида ўқийди. 1953 йилда фалсафа фанларт номзоди, 1963 йилда фан доктори илмий даражасини олди. 20 йилдан ортиқ Москвада илмий иш билан шуғулланиб, миллий масаланинг назарий муаммоларини ҳал қилишга ўз муносиб улушларини қўшди. Тошкентга қўчиб келиб, Ўзбекистон ССР тил ва адабиёт институтига, Фалсафа ва ҳуқуқ институтига, Ўзбекистон Совет Энциклопедиясига раҳбарлик қилди. Умрининг охиригача Ўзбекистонда дипломатлар тайёрлаш ишларига ўз хиссасини қўшди. Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университетида кафедра мудири, нашриёт муҳаррири лавозимларида хизмат қилди. Устозимнинг баракали хизматлари ҳукуматимиз томонидан орден , медаллар ва унвонлар билан тақдирланди.

Ушбу ёшларнинг эслашича, Ё.Алиев, бутун 5 йиллик ўқишлари давомида ёшлардан хабар олиб, доимо керакли ёрдамни бериб, қўмаклашиб турган экан. Ҳолбуки, бу ёшларнинг биронтасига ҳам ташқи ишлар вазирлигида ишлаш насиб этмади. Чунки, 1950 йилда қўлда дипломлари билан Тошкентга қайтганларида уларга соҳалари бўйича иш билан таъминлай олмасликлари маълум бўлганидан кейин, Москвага қайтиб кетишди.

1944 йил охирига келиб иккинчи жаҳон урушида туб бурилиш юз беради, натижада Герман фашизмнинг мағлубияти муқаррарлиги аниқ бўлиб қолди. Худди шу даврга келиб, жаҳонда тинчликни сақлаш мақсадида янги нуфузли ташкилот Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тузилаётган эди. (БМТнинг тарихи тўғрисида маълумотлар матбуотда кенг ва атрофлича ёритилган). Ташкилот муассисчилари фикрлари ўрганилиб, бу ташкилотга аъзо бўлиш тартиби муҳокама қилинади. “СССР 15 та суверен республикалар иттифоқи бўлгани сабабли ҳар бир республика ўз овозига эга бўлиши керак деган таклиф берилади (И.Сталин). АҚШ (Рузвельт) ва Англия (У.Черчилъ) давлат бошлиқлари СССРдаги 15 республика бу формал равишдаги мустақил республикалардир, ташқи ва ички сиёсат Москва (марказ) орқали амалга оширилади, дея эътироз билдиради. Натижада, 1945 йилда тузилган Бирлашган миллатлар ташкилотига урушда куп талофотлар кўргани сабабли СССР, РСФСР, Украина ва Белорусия ССР қабул қилинади. Тарихдан маълумки, иккинчи жаҳон урушида ғолиб бўлган СССР жаҳон социализм тузумининг йўлбошчиси сифатида асосий фигурага айланди. Зеро, БМТга СССРдан уч республиканинг аъзо этилиши, советлар иттифоқидаги республикалар бир маданият, бир ҳудуд ва бир раҳбар, яъни Коммунистик партия раҳбарлигида ягона кучли давлатга айланиши, сиёсий дипломатия соҳасида республикалар Ташқи ишлар министрлиги ваколатларини анчайин қисқартишга ҳам олиб келди. Конституция моддаларига амал қилинмади, қоғозда қолиб кетди. Чет элларда Ўзбекистоннинг элчихоналари, ваколатхона ва консулликлари очилмади. СССР Ташқи ишлар министрлиги кўрсатмасига асосан 1945 йилдаёқ тизимда комиссарлик бўлимлари ва кадрлар қисқартириши ўтказилди. Ходимлардан 6 киши область партия комитетига, бир ходим ТошДУ (ҳозирги УзМУ) ихтиёрига юборилди. Шунингдек дипломатларимиз Ўзбекистон теле-радио комитетининг хорижий бўлимида ва Ўзбекистон хорижий давлатлар билан маданий ва дўстлик алоқалари жамиятида фаолият кўрсатдилар. Шунингдек, партия Марказий комитети аппаратида (У.Иброҳимов), халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмасида, олий таълим муассасасида (А.Зиядов) ўз фаолиятларини

давом эттирдилар. Улар ўзларининг дипломатик билим ва тажрибаларини ташқи сиёсат соҳасида эмас балки, республиканинг халқаро маданий-маърифий, илм-фан, техника, маданият ва санъат соҳасидаги алоқалари соҳасида самарали давом эттирдилар. 1948 йилга келиб Ташқи ишлар министрлиги 11 кишидан иборат бўлди. 1954 йилга [10] келиб эса 8 кишилиқ ташкилотга айланди, улардан 3 та дипломат –ходим, дипкуррьер, катта бухгалтер, фаррош ва қоровул штатлари мавжуд эди. Министрлик расмий учун ташкил қилинган идорага айланди, ходимлар эса асосан партия ва ҳукумат делегацияларига ҳамроҳлик қилиш, таржимонлик қилиб, чет эллик меҳмонлар диққатига юртимизни экзотика, “гуллаб яшнаётган совет Шарқи” дея таништириш учун ва асосан шанба - якшанба кунларида ҳукумат делегацияларининг дам олишларини ташкил этишга жалб этилар эди. Бу ҳол республикамизнинг мустақилликка эришгунга қадар давом этди.

Куйида айрим ўзбек дипломатларининг СССР ташқи ишлар министрлигида ва СССРнинг хорижий давлатлардаги элчихона ва ваколатхоналаридаги фаолиятлари тўғрисидаги қисқача маълумотлар келтирилади [11] - С.Азимов- Ливанда, Покистонда элчи; Мухитдинов Н.А.- Сурияда элчи; Нишонов Р.Н.-Цейлон, Шри Ланкада элчи; Коканбаев Ф.К.- Суданда савдо вакили; Рахим К.Р.- Яманда(Ходайда шаҳри) консул; Барноҳўжаев А.М.- Триполи-Ливияда элчихона консуллиги бошлиғи, Ойхўжаев Т.-Сурия – Алеппода вице-консул; Махкамов А.М.-Тайз-Яманда элчихона 3-котиби; Турсунхўжаев М.- Омон султонлигидаги элчихона 1-котиби (1987 йил 30 октябрда хизмат вазифасини ўтаб турган вақтида вафот этган), Жўраев А.- Индонезиядаги элчихона 3-котиби, Мамашев Э.Р.- Ўзбекистоннинг Москвадаги консуллик агентлигида 2-котиб, Ислохўжаев С.С.-СССР ТИМ халқаро иқтисодий ташкилотлар бўлимида, ЮНИСЕФ (болалар фонди) Дехлида ишлаган, Юсупов Қ.- СССРнинг Судандаги элчихонаси 3-котиби, Султонов Ғ.С.- Қашғардаги Бош консуллигида вице- консул; Ғ.Абдурашидов-Сомалида БМТ ривожланиш дастурининг (ПРООН) резидент-вакили (Фавқулудда ва Мухтор элчи даражасида); энг қувонарли ва ҳайратланарлиси шундан иборатки, дипломатлар орасида ўзбек қизи Зухра Раҳимбобоева ҳам бор. З.Раҳимбобоева Халқаро хотин-қизлар комитетида (МКЖ) СССР вакили, СССРнинг Хиндистондаги элчихонасида Фавқулудда ва Мухтор элчидан кейинги Маслаҳатчи-вакил лавозимларида фаолият юритган.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш лозимки ўзбек дипломатия хизмати тарихининг ўрганишга арзигули, ранг-баранг ва ҳали тадқиқ қилинмаган қирралари бисёр. Бу ҳамир учидан патири. Чунки, дипломатларимиз яратган мактаб, уларнинг тажрибаларини ўрганиш ёш этишиб келаётган дипломатларимиз учун ниҳоятда фойдали. Бу эса тарихчиларимиз олдида катта вазифаларни юклайди. Чунки, бу она ватанимиз тарихининг ажралмас қисми бўлган, унинг фидойи ва салоҳиятли фарзандлари, дипломатлари тарихидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. «О предоставлении союзным республикам полномочий в области внешних сношений и о переобразования в связи с этим народного комиссариата иностранных дел из общесоюзного в союзно-республиканский народный комиссариат». Закон от 1 февраля 1944 г. Сб.законов СССР и Указов ПВС СССР 1938-1958 гг. М.:Юридическая литература», 1959. С.32-33.
2. Ёқуб Юсупович Алиев (1911-1965); 1941-1943 йй. Ўзбекистон ССР Халқ комиссарлари советининг СССР Халқ комиссарлари совети ҳузуридаги доимий вакили (Москва); 1944-1948 йй. Ўзбекистон ССР ташқи ишлар халқ комиссари; 1948-1949 йй. Ўзбекистон ССР Министрлар советининг СССР Министрлар Советидаги доимий вакили.
3. Халқ Комиссарликлари 1946 йилдан министрликларга айлантирилган. НарКом-СовМинга айлантирилган.
4. Ахмаров Қ. Ўзбекистон кимёгарлари. Т.:Фан, 64-65 б, Ўзбекистон кимё журнали. Т.1965, №1, 77-б. Мельников Ю. Жизнь отражившая время. Правда Востока от 29 июля 1995 г. Хоназаров К. Асримиз билан видолашарканмиз.//Гулистон. 1999.Хамраев С., Раҳимбаева Д. Памяти Якуба Юсуповича Алиева (к 90 –летию со дня рождения, 1911-1965 гг.)// Ўзбекистон кимё журнали, -Т.: Фан, 2001. №4, с.68-69.
5. Ўзбекистоннинг янги тарихи. К.2. Ўзбекистон совет мустақиллачилиги даврида. Т.:Шарқ, 2000. 507-508 б.
6. МГИМО 1944 йилда ташкил этилган, 4 факультет- халқаро муносабатлар, халқаро иқтисодий алоқалар, халқаро ҳуқуқ ва журналистика факультетлари бор. Дипломатический словарь. В 3-х томах. М.: Наука, 1984.
7. ИДУ 2002 йилда ташкил этилган учрашув пайти, Зиядов А.ва У.Убайдуллаевлар билан 2002 йил май ойидаги учрашиб олинган ҳужжатлар ва фотосуратлар асосида (Д.Р.)

8. ЎР МА Ф.2037 хужжатлари, ТИВ жорий архиви хужжатлари.
9. Муаллифнинг профессор М.Бобоҳўжаев ва Ў.Аъзамовичнинг қизлари Н.Ўзбековна билан суҳбат-интервьюси (1999-2002 йй.) асосида.
10. ТИМнинг 1947, 1954 йилги бўйруқлар китоби.
11. Маълумотлар муаллифнинг ТИВда ишлаган даврида, дипломатарнинг таниш-билишлари, қариндошлари ва дўстлари томонидан берилган фото, хужжатлар, маълумотлар асосида тайёрланган. Изланишлар давом этмоқда.
12. Хакимов Р.Т. Международная правосубъектность: вопросы истории, теории и практики. Т.: Янги аср авлоди, 2012.
13. Рахимов М. Международное сотрудничество Узбекистана в контексте обеспечения стабильности и устойчивого развития в Центральной Азии. Т.: "Yangi nashr" 2011.
14. Раҳимбоева Д. Ўзбекистонда дипломатия хизматининг шаклланиши ва ривожланиши тарихи (1944-2001 йй. Ташқи ишлар вазирлиги мисолида) // тарих фанлари номзоди ...дисс.авторефер. Тошкент, 2007.

УДК 908

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЕЙ УЗБЕКИСТАНА В СУРОВЫЕ ГОДЫ ВОЙНЫ

З.С.Сафарова, PhD, доц., Каршинский инженерно-экономический институт, Карши

Annotatsiya. Maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonda o'qituvchilar faoliyati, shuningdek, ta'lim sohasida yuzaga kelgan muammolar va urush sharoitida ularni bartaraf etish choralari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: ikkinchi jahon urushi, vatanparvarlik, ta'lim, maktab, o'qituvchilar, pedagogik jamoa.

Аннотация. В статье анализируется деятельность учителей Узбекистана в годы Второй Мировой войны, также проблемы, возникшие в сфере образования и меры по их преодолению в условиях военного времени.

Ключевые слова: Вторая мировая война, патриотизм, образование, школа, учителя, педагогический коллектив.

Abstract. The article analyzes the activities of teachers of Uzbekistan during the Second World War, as well as the problems that arose in the field of education and measures to overcome them in wartime.

Keywords: World War II, patriotism, education, school, teachers, teaching staff.

С первых месяцев Второй мировой войны все отрасли народного хозяйства Узбекистана были перестроены и направлены на военные нужды, в том числе и народное образование. Во время Великой Отечественной войны 1941-1945 годов роль, престиж, влияние а самое главное, ответственность многочисленного отряда интеллигенции - учителей, которые являются инженером человеческого духа, возросли как никогда. Работники народного образования наряду со всеми трудящимися страны смогли внести достойный вклад в выполнении всех обязанностей на протяжении всего военного времени. В новых условиях военного времени правительство требовало от работников сферы одновременно выполнять все планы и по обучению, и по производству. Нехватка материальных ресурсов, в частности отсутствие школьных зданий, учебников и кадрового персонала, ещё больше осложнили работу сферы образования. С началом войны в Узбекистане, как и по всему советскому государству сократились бюджетные ассигнования на народное образование. Поскольку в первые годы войны основная часть государственного бюджета была потрачена на оборону, что стало причиной резкого сокращения бюджетных средств выделенных на социальную и культурную сферы. Например, в 1940 году было выделено 561317 рублей, в 1941 году - 538214 рублей, а в 1942 году - 461588 рублей. Начиная с 1943 года, финансирование сферы народного образования снова начало увеличиваться, так как за этот период оборонные возможности страны были значительно укреплены.

Учителя сыграли важную роль в развитии народного образования Соответственно, государство придавало большое значение подготовке преподавательских кадров и их усовершенствование. В годы войны, с уходом большинства учителей на фронт, их

численность резко сократилась. Например, в 1940-1941 учебном году в Узбекистане насчитывалось 36267 учителей, а в 1942-1943 учебном году – 30616 [1; p.12]. В 1943-1944 учебном году их количество уменьшилось на 6651 человек по сравнению с 1940-1941 учебным годом. Несмотря на принятые меры, в школах потребность в учителях не была удовлетворена, к 1945-1946 учебному году в школах работали 36782 учителя. До начала войны в республике не хватало более 10 тысяч учителей. Школам в Узбекистане требовалось 6700 учителей, только для школ Кашкадарьинской области требовались более 500 учителей. Работа школ осложнялась ещё и тем, что накануне войны на 1941-1942 учебный год был запланирован переход от латинского алфавита к русскому алфавиту и издание новых учебников и учебных пособий. С началом войны этот план не осуществился.

В годы войны количество учителей в Узбекистане уменьшилось на 12000 человек. 357 школ по республике не работали из-за нехватки преподавательских кадров. В 1942 году из 5299 молодых специалистов, окончивших педагогические институты только 2969 были направлены на работу в школы. Остальные были призваны в армию. За годы войны доля остальных призвали в армию. Доля учителей - женщин увеличилась с 33,4 процента до 55,3 процентов. Женщины стали основной силой во всех отраслях [2].

В 1941-1942 учебном году для общеобразовательных школ Узбекистана требовались 550 педагогических кадров. Из них 184 - в город Ташкент, 69 - в Ферганскую область, 64 - в Самаркандскую область, а в Наманганскую и Бухарскую области по 57 кадров. На набор учителей для неполных общеобразовательных школ поступило 1869 заявок. Большинство заявок приходилось на Бухарскую область - 403 учителя. В 1941-1942 учебном году в Узбекистане работало 5 402 учителя, из которых 5299 недавно закончили высшие учебные заведения. Только в Ташкентской области в этом году было принято на работу 1112 учителей, из них 1092 закончили ВУЗ. В 1941-1942 учебном году средние школы с русскоязычным обучением были полностью обеспечены педагогическими кадрами [3]. В 1944 году 5000 учителей прошли обучение на разных курсах. На заочных отделениях педагогических институтов и учебных заведений обучилось 15000 студентов.

В январе 1942 года СНК СССР и ЦК КП Узбекской ССР приняли постановления «О подготовке учителей для школ Узбекской ССР», а 1 ноября 1943 года «Об улучшении подготовки педагогических кадров». По обеспечению выполнения решений была проделана определённая работа. Например, за годы войны было подготовлено 21000 женщин - учителей. Сотни учителей, верные своей профессии и имеющие большой опыт, получили высокие награды за достижения в области образования и организации труда в годы войны. Десятки учителей были награждены орденами «Знак Почёта», а также званиями «Заслуженный учитель Узбекистана» и «Почётными грамотами». В связи с постановлением «Об улучшении подготовки педагогических кадров» особое внимание было уделено подготовке учителей из местного населения, особенно женщин. Расширили направления педагогических институтов. В целях ускорения подготовки учителей срок обучения в педагогических училищах сократили с трёх лет до двух. При них были организованы курсы по подготовке учителей.

При школах районных центров были организованы краткосрочные подготовительные педагогические учебные курсы для женщин со средним образованием. Существовали две формы этих курсов: первая - подготовка учителей для учащихся I-IV классов; вторая - подготовка учителей по разным предметам для V-VII классов. Однако даже это не смогло полностью удовлетворить потребность образовательных учреждений в педагогических кадрах. На курсы в основном были приняты юноши и девушки, окончившие 7-8 классы. В первые годы войны в Касанском районе Кашкадарьинской области были подготовлены 71 учителей для начальных классов. В период от 1941 года по 1943 годы 16000 учителей прошли обучение [7].

За счёт эвакуированных в Узбекистан частично была удовлетворена потребность в педагогических кадрах. К январю 1943 года в школах Узбекистана работали 2108 учителей эвакуированных из оккупированных территорий, из них 869 прибыли из Украины, 641 из России и 213 из Белоруссии. 60% учителей русского языка были из числа эвакуированных.

Учителя, эвакуированные из Украины, Белоруссии, западной части России и других Европейских республик, в первую очередь преподавали в городских школах, а в узбекских школах вели занятия по русскому языку и иностранным языкам, частично по физическому воспитанию и военному делу. Большое внимание уделялось организации русских классов в национальных школах. С сентября 1942 года Правительство Узбекистана в сельских школах разрешило организовать классы с численностью 20 учеников для 5-7 классов и 25 учениками для 8-10 классов. В русских классах некоторых школ численность учащихся была ещё меньше.

Обеспечение отдалённых регионов Узбекистана педагогическими кадрами стала одной из самых серьёзных проблем. В соответствии с этим были сделаны обращения в вышестоящие органы о создании на местах педагогических училищ. 20 ноября 1943 года ЦК Коммунистической партии Узбекистана (б) отклонил обращение Сурхандарьинской области в образовании педагогического института в городе Термезе, в целях обеспечения учебных заведений педагогическими кадрами [4; p.25].

Образование учителей, работающих в системе образования, были недостаточными. В 1943-1944 учебном году в Узбекистане 63% учителей начальных школ имели неполное среднее образование, а 1/3 учителей по разным предметам были выпускниками шестимесячных курсов. Из 32170 учителей, работающих в системе народного образования 8884 имели высшее или незаконченное высшее образование. Правительство было вынуждено принять меры по увеличению количества учителей. Во время войны количество студентов педагогических институтов увеличилось на 20%. В Среднеазиатском государственном университете, в педагогических институтах и в институтах учителей открылись двухлетние курсы подготовки педагогических кадров. Большое внимание было уделено материальному положению учителей и повышению их престижа и роли в обществе. Государство приняло некоторые меры по защите учителей. В августе 1943 года в соответствии с постановлением Советского правительства «О повышении заработной платы учителей и других работников народных образования» ежемесячная заработная плата учителей увеличилась в среднем на 30-50%. Кроме этого, были открыты специальные магазины и столовые для представителей интеллигенции и учителей городских и сельских школ, сельским учителям были предоставлены земельные участки, семена для посева, ссуды на строительство жилья.

Учителя из своей зарплаты постоянно переводили определённую сумму в фонд обороны. В 1942 году на строительство танковой колонны «Народный учитель» учителя Андижанской области выделили 50 тысяч рублей, учителя города Андижана - 60 тысяч рублей, а учителя Мархаматского района - 41,5 тысячи рублей. [6]. В июне 1942 года школьники Узбекистана отправили школьникам Ленинграда 30 вагонов с продуктами и одеждой, а в 1943 году - 20 вагонов с продовольствием и одеждой. Инициатива, начатая в 1941 году учениками средней школы № 115 города Ташкента, охватила всю страну. Школьники Узбекистана за первые 9 месяцев войны собрала 32223 тонны цветных металлов вместо запланированных 936 тонн. За короткий срок по всему Узбекистану было собрано и передано государству 2525 тонн металлолома. Не смотря на все трудности и тяготы военного времени, школьники и учащиеся по всей республике показали истинное чувство патриотизма. [5; p.27].

Сотни учителей, прославивших свою профессию и накопивших большой опыт, получили высокие награды за достижения в области образования и организацию труда в годы войны. Десятки учителей были награждены орденами «Знак Почёта», а также званиями «Заслуженный учитель Узбекистана» и «Почётными грамотами». За годы войны учащиеся и преподаватели внесли огромный вклад в победу над общим врагом. Одновременно занимаясь образованием и трудом, они стали главной силой в выполнении планов сельскохозяйственных и промышленных предприятий. Молодёжь Узбекистана вместе с эвакуированной молодёжью упорно трудилась во имя победы, за Родину, за мир, благополучие и свободу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Меликулов Р. Развитие культуры Узбекистана в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. (1941-1945). Автореф...дисс.канд.ист.наук. –Т.: 1963. –С. 12.
2. Правда Востока. 1944, 29 сентябрь.
3. Сталинское знамя. 1943 г. 12 января.

4. Сафарова З.С. История системы образования в годы Второй мировой войны. Карши-2024. –С.145.
5. Хотира китоби. Ўзбекистон Республикаси 1941-1945. –Т.: Қомуслар Бош таҳририяти нашриёти, 1995. – С. 35.
6. ЦГАРУз, фонд-Р-94, опись-5, дело-4023, лл.54-55.
7. ЦГАРУз, фонд-Р-94, опись-5, дело-3883, лл.2-5.

УЎК 903.07

ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА НАХШАБ ТАНГАЛАРИ

С.Б.Сулайманова, катта ўқитувчи, Қарши давлат университети, Қарши

Аннотация. *Сугд воҳасида илк ўрта асрларга келиб ҳар бир ҳукмдорликнинг ўз тангасини зарб этиш кенг ёйила бошлангани кўзга ташланади. Бу даврга келганда олдинги босқич тангаларидан фарқли ҳолда тангаларнинг турлари кўпайиб, деярли ҳар бир ҳукмдорлик ўз сулолавий тамгалари, ҳукмдор боши тасвири, унвон, бостирилган жой (ҳукмдорлик) номини (Масалан, Кеш, Панч, Нахшаб каби) тангаларда ифодалай бошлайдилар. Шунингдек, Турк хоқонлиги даврида воҳа бошқарувидаги ўзгаришлар тангаларда ҳам акс этиб, зарб анъаналарида ўзгаришлар бўлишига туртки бўлади.*

Калит сўзлар: *Сугд, Ғарбий Турк хоқонлиги, Самарқанд, Кеш, Нақшаб, Панч, тамга, унвон, турк-сугд тангалари, хоқон, тудун, тутук, хотун, билга турк-рун ва сугд ёзуви*

Аннотация. *В Согдийском оазисе заметно, что к началу средневековья стала широко распространяться чеканка монеты каждого правителя. В этот период, в отличие от монет предыдущего этапа, типы монет увеличились, и почти на каждом правителе стали изображаться свои династические печати, изображение головы правителя, титул, название места (например, Кеш, Панч, Нахшаб) на монетах. Также на монетах отразились изменения в управлении оазисом в период Тюркского каганата, что повлекло за собой изменения в традициях чеканки.*

Ключевые слова: *Согд, Западно-Тюркское каганат, Самарканд, Кеш, Нахшаб, Панч, штамп, титул, тюрко-согдийские монеты, каган, тудун, тутук, хатун, билга, тюрко-рунная и согдийская письменность*

Abstract. *In the Sughd oasis, it is noticeable that by the beginning of the Middle Ages, the minting of each ruler's own coin began to spread widely. During this period, unlike the coins of the previous phase, the types of coins increased, and almost every ruler began to express their dynastic seals, the image of the head of the ruler, the title, the name of the suppressed place (rulership) (for example, Kesh, Panch, Naxshab) on the coins. Also, the changes in the management of the oasis during the period of the Turkish khanate were reflected in the coins, which prompted changes in the minting traditions.*

Keywords: *Sughd, Western Turkic Khanate, Samarkand, Kesh, Naqshab, Panch, stamp, title, Turko-Sughd coins, khagan, tudun, tutuk, khatun, bilga Turko-rune and Sughd script.*

Илк ўрта асрларда, айниқса, Турк хоқонлиги даврида Сугд воҳасида ўзига хос танга-пул тизими мавжуд бўлиб, бу воҳадаги катта-кичик ҳукмдорликлардан деярли барчасининг ўз танга зарбига эга бўлганида ўз ифодасини топади. Хусусан, Самарқанд, Кеш, Нахшаб ва Панч ҳукмдорликлари ўз тангаларини бостирганликлари, уларнинг катта бир қисми эса хоқонлик билан у ёки бу даражада алоқадор тангалар эканлиги маълум.

Милoddan олдинги сўнгги асрлардаёқ ўз танга-пул тизимига эга бўлган Сугд воҳасида илк ўрта асрларга келиб ҳар бир ҳукмдорликнинг ўз тангасини зарб этиш кенг ёйила бошлангани кўзга ташланади. Бу даврга келганда олдинги босқич тангаларидан фарқли ҳолда тангаларнинг турлари кўпайиб, деярли ҳар бир ҳукмдорлик ўз сулолавий тамгалари, ҳукмдор боши тасвири, унвон, бостирилган жой (ҳукмдорлик) номини (Масалан, Кеш, Панч каби) тангаларда ифодалай бошлайдилар. Шунингдек, Турк хоқонлиги даврида воҳа бошқарувидаги ўзгаришлар тангаларда ҳам акс этиб, зарб анъаналарида ўзгаришлар бўлишига туртки бўлади. Воҳанинг сугдий ҳукмдорлари томонидан анъанавий равишда зарб этилган тангалари сафига туркий анъаналарнинг кириб келиши танга-пул тизимида ўз таъсирини кўрсатади. Шу

туфайли тадқиқотчилар бу давр Ўрта Осиё тангаларининг сезиларли бир қисми учун “Қадимги турк тангалари гуруҳи” иборасини ишлатадилар.

XIX асрнинг охири – XX аср бошларига келиб дунё тарихшунослигида “турк-суғд тангалари”, “суғдий ёзувли қадимги турк тангалари” иборалари қўлланила бошлаб, бу борада изланиш олиб борган илк тадқиқотчилар асосан тангаларнинг иконографияси ва тамгаларига таяниб шундай иборани қўллаб келишган[1]. Кейинчалик Амударё ва Сирдарё оралиғи ва Еттисувдан топилган айрим тангалардаги суғдий ёзув “хоқон” деб ўқилгач, “Қадимги турк тангалари” тушунчаси янада аниқроқ ифода этила бошлаган. 1940- йилларда суғдшунос О.И. Смирнова, археолог олимлар, М.Е. Массон, А.Н. Бернштам Самарқанд, Чоч, Фарғона, Еттисув ҳудудларидаги тангаларнинг бир гуруҳининг иконографияси ва унвонлари қадимги туркларга хос эканини аниқлашгач, бу тушунчанинг қўлами янада кенгайган[2].

Айтиб ўтилган тарихий вилоятларнинг бир қисмида “хоқон” унвонли қадимги турк тангалари зарб этилганини аниқлаган О.И. Смирнова Чоч тангаларидан бир гуруҳида “тудун” унвонини ўқиб, илм оламига танитди[3]. Шунингдек, тадқиқотчи Ўтрор ёки Фарғонада зарб этилган тангада “тутук” унвони учрашини аниқлади. Ушбу тадқиқотчининг Суғд тангалари орасида қадимги туркларга хос қиёфали ҳукмдор ва малика тасвирли тангаларда “хотун” унвони ва турк-рун ёзувини эслатувчи белги (тамга ёки ҳарф) учрашини аниқлаши ҳам катта янгилик бўлди[4].

Кейинчалик эса В.А. Лившиц Панч тангаларидан бирида “билга” унвонини ўқиб, “Қадимги турк тангалари гуруҳи”га кирувчи тангалар турининг анча кенг эканини аниқлади[5]. Кўп йиллар давомида илк ўрта асрлардаги Нахшаб тарихи бўйича шуғулланган Б. Кочнев Қашқадарё воҳасида кўп учрайдиган тангаларнинг иконографиясига таяниб, ушбу тангаларни бу гуруҳга киритди[6].

Нахшаб тангалари. VII–VIII асрларда зарб қилинган деб саналадиган Нахшаб тангаларининг тури унчалик кўп эмас. Ҳозиргача аниқланган Нахшаб тангаларининг асосан шу каби 2 та тури бор:

1) Ўнг томонида тўғрига қараган узун сочли, думалоқ юзли, соқолсиз ҳукмдор тасвири, тескари томонида эса от тасвири ўрин олиб, атрофида суғдий ёзувда *prn xwβ* “қут (соҳиби) ҳукмдор” ибораси ёзилган (I-расм, 18);

2) Ўнг томонида атрофида суғдий ёзувда “Ашкандак – қутлуғ ҳукмдор” деб айланасига ёзилган жумла ўрин олган от тасвири, тескари томонида эса шаклидаги тамга ўрин олган тангалар[7].

Нахшаб тангаларида учрайдиган Ашкандак ҳукмдор исми бўлиб, тадқиқотчиларнинг фикрича, араб манбаларида 730- йилларда Насаф испаҳбоди сифатида тилга олинган ал-Ашканд билан алоқадордир[8]. Хитой йилномаларида 738 йилда Тургаш ҳукмдори Тухосян Қут-чурга қарши лашкарбоши Баға Тархоннинг ёнида жой олган *Ши* (Кеш) ҳукмдорининг номи *Сигинти* шаклида учрайди[9]. Ушбу ҳукмдор исмининг асли Ашканд бўлиб, у айтилган вақтда Нахшаб ҳукмдори бўлган. Хитой йилномаларида унинг Кеш ҳукмдори сифатида тилга олиниши ўша пайтда Нахшабнинг яқин қўшнилари устидан мавқеи ошгани билан боғлиқ бўлиши мумкин[10]. Иккинчи томондан эса Ашканд (Сигинти) аслида Кеш ҳукмдори бўлиб, Нахшаб устидан назорат қилгани учун араб манбаларида у Нахшаб ҳукмдори сифатида тилга олинган бўлиши ҳам мумкин.

Нахшаб тангаларидаги тасвирдан келиб чиққан ҳолда бир қатор тадқиқотчилар уларни қадимги туркий тангалар гуруҳига киритадилар. Аслида туркий тангалар деб ҳисоблаш учун уларда туркий унвон ёки бирор ибора бўлиши, ҳеч бўлмаганда тасвирлар қадимги туркларни эслатиши керак бўлади. Нахшаб тангаларидаги ҳукмдор тасвири қадимги туркларга хос қиёфада бўлиши билан бирга Чоч, Фарғона ва Самарқанд тангаларидаги тасвирлардан анчагина фарқ қилиб, уларда туркий ва суғдий анъаналар нисбатан кўпроқ ўз ифодасини топган. Шунингдек, ясаиш техникаси айтиб ўтилган ҳукмдорликларникидан анча ажралиб туради. Нахшабда туркий қиёфали ҳукмдор тасвирининг учраши ўша давр тарихий воқеаликлари билан боғлиқ. Хусусан, 560- йилларда Нахшаб атрофида Эфталитларга қарши асосий зарбани берган Турк хоқонлиги бу ҳудудда ўз қўшинларини жойлаштиради[11].

Натижада Нахшабнинг бошқарув маркази бўлмиш жой (Еркурган)дан жануб (Шуллуктепа)га кўчади ва янги сулола вакиллари бу ердан туриб воҳани бошқара бошлайдилар. Археолог Р. Сулаймоновнинг фикрича, мазкур сулола вакиллари келиб чиқиши туркий бўлган [12].

Хуллас, хоқонлик даврида Суғд воҳасининг бошқарув тизимида юз берган ўзгаришлар бу ердаги воҳа ҳукмдорликларга тегишли тангаларда ҳам ўз аксини топади. Воҳанинг йирик ҳукмдорликлари – Самарқанд, Панч ва Нахшабнинг танга-пул тизимида суғдий ва қадимги туркий анъаналар ўзаро синтезлашгани сезилади. Айниқса, Самарқанд тангаларида “хоқон” унвони ўрин олиши бир томондан бу ернинг хоқонлик билан чуқур сиёсий муносабат ўрнатганининг ифодаси бўлса, иккинчи томондан бошқа ҳукмдорликларга нисбатан Самарқанданинг сиёсий мавқеи юқори бўлганидан дарак беради. VII асрнинг иккинчи ярмига келиб Панч ҳукмдорлигининг сиёсий мавқеи ошгани нафақат ёзма манбаларда, балки танга-пул тизимида ҳам ўз аксини топади. Суғдда хоқонлик ҳокимияти ўрнатилган дастлабки йиллардаёқ Нахшабда сулола алмашинуви юз берган бўлиб, бу ҳолат ушбу ҳукмдорлик тангалари орқали ҳам ўз ифодасига эга.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Tiesenhhausen W. Notice sur une Collection de monnaies orientales de M. le Comte S. Stroganoff. St.-Pbg., 1880; Droin E. Les Monnaies Touraniens // RN, t. IX. – Paris, 1891. – P. 215-225; Fuye de la A. Monnaies in certaines de la Sogdiane et des contresvoisines // RN, 4-me serie, 14. – Paris, 1910.
2. Массон М. Е. К вопросу о взаимоотношениях Византии и Средней Азии по данным нумизматики // Труды САГУ. – Т., 1951. Вып. 23. – С. 91–104; Бернштам А.Н. Тюркешские монеты // ТОВЭ, т. II. – Л., 1940. – С. 105-111; Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет бронзы. – М., 1981. – С. 5; Баратова Л.С. К исторической интерпретации титула «каган» на древнетюркских монетах Средней Азии конца VII – первой половины VIII вв. // Нумизматика Центральной Азии. – Ташкент, 1998. – Вып. III. – С. 41–43.
3. Смирнова О.И. Очерки из истории Согда ... – С. 184.
4. Смирнова О.И. Очерки из истории Согда ... С. 275-281; О.И. Смирнова. Сводный каталог согдийских монет ... – С. 423-428.
5. Лившиц В.А. Правители Панча (Согдийцы и тюрки) // НАА, №4, 1979. – С. 57-58.
6. Кабанов С. К. Нахшебские монеты V – VI вв. // ВДИ, 1961, №1. – С. 137-145.
7. Смирнова О.И. Очерки из истории Согда. – М., 1970. – С. 180; Кочнев Б.Д. Среднеазиатские куфические фельсы с изображением коня // Нумизматика Центральной Азии, IV. – Т., 1999. – С. 46.
8. Кочнев Б.Д. Среднеазиатские куфические ... С. 46.
9. Chavannes E. Documents sur les Tou-Kiue (Turks) occidentaux ... P. 46; Смирнова О.И. Очерки из истории Согда ... С. 281.
10. Гойинов Б. Нахшаб нумизматикаси // Moziydan sado. Echo of history. Эхо истории. – Т., 2016. – № 4 (72). – С. 39-41.
11. Chavannes E. Documents sur les Tou-Kiue (Turks) occidentaux ... P. 228-229.
12. Сулейманов Р.Х. Древний Нахшаб. – Т., 2000. – С. 69.

УЎК 392 (575.172)

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ШАРОИТИДА ҚОРАҚАЛПОҚЛАРНИНГ ФАРЗАНДЛИ БЎЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ АНЪАНАВИЙ ВА ЗАМОНАВИЙ УРФ-ОДАТЛАРИ

Қ.Ж. Турекеев, ўқитувчи, Нукус инновацион институти, Нукус

Аннотация. Мақолада фарзанд туғилиши билан боғлиқ баъзи одатларда ўрин анъанавий ва янги маросимлар ҳақида сўз юритилади. Бу илмий ишда глобал омилларнинг қорақалпоқларнинг оилавий маросимларга таъсири ёритиб берилган бўлиб, у айниқса ёш оила вакилларида орасида жуда оммалашганлиги дала тадқиқотларида ўз исботини топганлиги ёзган.

Калит сўзлар: глобаллашув, янги одатлар, боланинг илк қадами, тасаў кесиў, тусаў той, годик.

Аннотация. В статье речь идёт о традиционных и новых обычаях, вошедших в обрядность семейного цикла, связанную с рождением ребёнка. В данной научной работе освещено влияние глобальных факторов на семейные обряды каракалпаков, особенно их массовый характер среди молодых семей, что нашло подтверждение в полевых материалах автора.

Ключевые слова: глобализация, новые привычки, первый шаг ребенка, тасау кесиу, игрушка тусау, годик.

Abstract. The article deals with traditional and new customs that are included in the rituals of the family cycle associated with the birth of a child. This scientific work highlights the influence of global factors on the family rituals of the Karakalpaks, especially their massive nature among young families, which was confirmed in the author's field materials.

Key words: globalization, new habits, child's first step, tasaw kesiw, tusaw toy, godik.

Фарзанднинг оилада дунёга келиши барча этносларда бўлгани каби қорақалпоқ халкида ҳам катта шодлик ва хурсандчилик билан кутиб олинади. Она жисмида ҳаёт пайдо бўлганидан бошлаб, хонадон вакиллари аёл ва ҳомиланинг тўлиқ ривожланиши, соғлом авлоднинг дунёга келишига алоҳида эътибор беришади. Хоҳ анъанавий, хоҳ замонавий усуллар билан бўлсин, боланинг тўлиқ етук ривожини учун барча шароитлар яратилади. Баъзи хонадонларнинг вакилларида бўлажак фарзанднинг ўғил ёки қиз бўлишига қизиқиш катта бўлиб, уни аниқлаш учун анъанавий усуллар билан туғилажак боланинг жинсини аниқлашга башорат қилишади. Бу усул ўтган асрнинг охирлари ва янги асрнинг бошларига қадар сақланиб қолган. Яъни, она қорни юмалоқ шаклда бўлса ўғил, аксинча ҳолатларда эса қиз фарзанд туғилади деган қарашлар мавжуд бўлган. Шунингдек, ҳомиладор аёл токсикоз (*жерик*) даврида асосан гўштли ва аччиқ таомларни истеъмол қилса ўғил, ширинликларни кўпроқ тановул қилса, қиз фарзандли бўлади деган қарашлар ҳам халқ орасида учрайди. Маълумот ўрнида шунини ҳам қайд этиш жоизки, туш кўриш йўли билан ҳам фарзанднинг жинсини аниқлаш ҳолатлари учраган. Ўтган асрнинг охирлари ва янги асрнинг бошларида зиёратгоҳларда тунаб, яратгандан фарзанд сўраш кенг тарқалган бўлиб, бундай жойда бир неча марта тунаган ёш эр-хотиннинг тушига бирор бир нарсга ишора қилинса, туғилажак чақалоқнинг жинси маълум бўлади деб ишонишган. Ахборотчиларимизнинг берган маълумотларига қараганда, бефарзанд аёллар тушидаги тигли буюм (пичоқ) ўғил, безак буюмлари (узук, сирға) эса, қиз кўриш маъносини англатган. Агарда бу туш билан боғлиқ бўлган башорат тўғри келгудек бўлса, бу ҳодисани зиёратгоҳ ва Аллоҳнинг каромати сифатида қабул қилинган. Умуман олганда, ўғил фарзандли бўлиш учун бирқанча эътиқодий тасаввурлар ва иримлар халқ орасида кенг тарқалганлигини кўришимиз мумкин. Аммо, қорақалпоқлар шу жумладан, минтақамизда яшайдиган барча этносларда боланинг жинсини аниқлаш учун «ташхис марказлари» (скрининг) да аниқ жавобни олиш имкони мавжуд. Албатта медицина ва техника фанининг бундай ютуғи, оилада соғлом фарзанд туғилишининг имкониятларини кенгайтиритиш билан бирга юқорида зикр қилинган иримлар ва эътиқодий қарашларнинг инсонлар ҳаётидан аста-секинлик билан йўқолиб кетишига сабаб бўлмоқда.

Ҳомиладорлик даври билан боғлиқ янги урф-одатларни аниқлаш борасидаги сўровномаларимизда янги одатларнинг ҳам кириб келганлигининг гувоҳи бўлдик. Айниқса, шаҳарларда яшовчи ёш жуфтликлар орасида янги Ғарбга ҳос бўлган одатларнинг кириб келганлигидан хабардор бўлдик. Ана шундай одатлардан бири бу туғилажак боланинг жинсини аниқлаш учун ташкиллаштирилган маросим бўлиб, у аёллар орасида «келиншек пати» деб номланади. Аслида бу «*Gender reveal party*» (1, С. 82-93) деб номланган одат ўтган асрнинг охирларида АҚШда пайдо бўлиб, интернет тармоқларининг ривожланиши сабабли 2010-йилларга келиб жуда оммалашган. Ғарбдан кириб келган маросимни аниқлаш вақтида унинг нафақат Нукус шаҳри, балки бошқа шаҳарларда ҳам кенг тарқалганлигини аниқладик. Ахборотчиларимизнинг берган маълумотларига қараганда, ҳомиладор аёлнинг ҳомиласига ташхис қўйиш вақтида, унинг ёнида бўлган бирорта киши, боланинг жинсини аниқлаб, муайян жойда «*гендер пати*» маросимини уюштиришга киришади. Одатда бу маросим ёш жуфтликлар томонидан ҳомиланинг тўрт-беш ойлиги даврида ўтказилар экан. Бу тадбир асосан келиннинг дугоналари ёки яқин қариндошлари ва хонадон эгалари иштирокида шарлар билан безалган махсус хонада (ёки ресторанда) иккита катта хажмдаги ўйинчоқ иштирокида

ўтказилади. Маросимга йиғилган кишилар эса зангори² ва ёрқин қизил (пушти) рангдаги расмлар танланади. Сўнгра келин-кўёв зангари ёки пушти рангдаги шарни ёриб, туғилажак фарзандининг жинсини барчага эълон қилади. Бола жинсини билдиришининг яна бир усули маросимда катта хажмдаги иккита ўғил ва қиз бола кўринишидаги катта қўғирчоқлар иштирокида ўтказилади. Агарда хомила қиз фарзанд бўлса, қиз қўғирчоқ, ўғил бола бўлса, ўғил қўғирчоқ югуриб келиб хомиладор аёлнинг ёнига боради ва шу тарзда туғилажак чақалоқнинг қайси жинс эканлиги маълум қилинади (13). Мазкур маросимни ўтказиш хонадон эгаларининг моддий имкониятлари билан боғлиқ. Олиб борилган дала тадқиқотларимиз натижалари шуни кўрсатадики, ўзига тўқ оила вакиллари табдирни фотостудия ёки ресторанда дабдабали ўтказишади. Агарда хонадон вакиллари ўрта ҳол бўлса, кичикроқ хажмда оила даврасида бирнеча пушти ҳамда зангари шар, торт ва ширинликлар билан маросимни ўтказиб, бир-бирини табриклайдилар (13). Шуни ҳам алоҳида қайд этиш жоизки, «*келинишек пати*» қайси жойда ўтказилишидан қатъий назар, хомиладор аёл маросим иштирокчиларининг фотосуратлари олиниб, эсдалик учун алоҳида альбом қилиш урфга айланган. Шундай қилиб, туғилажак фарзанднинг жинси аниқлангач, маросим ресторанда ёки хонадонда ўтказиладиган бўлса, кичикроқ базм уюштирилиб, меҳмонларга таом ва ширинликлар тортиқ қилинади.

Хомиладорлик даврида фақат аёллар иштирокида дастурхон атрофида таом тановул қилиш билан боғлиқ анъана мавжуд. Аслида, бу анъана кичик маросим бўлмаган. Чунки, мазкур маросим аслида тўй қилиб ўтказилган бўлиб, бу тўғрида таниқли қорақалпоқ этнограф олимлари Х. Есбергенов ва Т.Атамуратов «Аёл биринчи хомиладор бўлган тақдирда, бадавлат одамлар «*қурсақ той*» деб номланган зиёфат ташкиллаштирган» – деб ёзган (3, 124). Бугунги кунга келиб, мазкур тўйнинг баъзи кишлоқларда сақланиб қолганлигининг гувоҳи бўлди. Чимбой туманининг чекка кишлоқларида хонадонда бир неча йил фарзанд дунёга келмаса, лекин вақт ўтиши билан аёл хомиладор бўлган тақдирда, бу хурсандчиликни нишонлайди. Ахборотчиларимиз таъкидлашча, кичик базм тайёргарлик кўрилиб, жонлиқ қурбонлиқ қилинади ва айнан шу тарзда «*қурсақ той*» бериш анъанаси сақланиб келмоқда (8). Мазкур туманнинг «Май жап» ҚФЙда олиб борилган дала тадқиқотларимизга кўра, тўй вақтида хомиладор аёл келган меҳмонларга магик усулда битта иримни бажаради. Яъни, келинчак ўғил фарзандли бўлишни ният қилган бўлса, эркак кишиларга, аксинча қиз фарзандли бўлишни орзу қилган тақдирда аёл кишиларга «*май сок*» деб номланган таомни едирса, у боланинг жинси худди ниятдагидек бўлиши мумкин (9). Қурсақ тўй ҳақида фикр юритар эканмиз, урбанизация ва глобаллашув таъсирида шаҳарда ва туман марказларида истиқомат қиладиган аёллар ҳаётида маросим трансформацияга учраганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Энг аввало шаҳарлик замонавий аёлларда «қурсақ той» номи «қарын шашыў» ёки «қарын палаў» деб аталиши маълум бўлди. Шунингдек, тўйнинг кичикроқ базмга айланганлиги ва анча ихчамлашганлиги ҳамда маросимни ўтказиш вақтининг ўзгарганлигини аниқладик. Яъни, эски даврда «қурсақ той» хомила тўғрисида хонадон вакиллари маълум бўлган вақтда ўтказилган бўлса, бугунги кунга келиб, шаҳарликлар орасида туғруқ яқинлашган даврда нишонланадиган бўлди. Ахборотчиларимиз билан суҳбат жараёнларида «қарын шашыў» асосан бирорта ишда ишлайдиган ходим аёллар орасида декретга кетиш вақтида кафе, ресторан ёки ишхонанинг ўзида кичикроқ дастурхон атрофида нишонланиб, базм иштирокчилари ўзларининг эзгу тилақларини билдирар экан (13). Мазкур одат фақат қорақалпоқларга ҳос бўлиб қолмасдан бошқа туркий этнослар орасида ҳам кенг тарқалган. Таниқли қозоқ этнограф олими Х.Арғынбаев: «Боланинг пайдо бўлиши билан қайнона овсинлар, кишлоқ аёллари йиғилиб «қурсақ» тўйни нишонлайди. Буни «қурсақ шашу» (2, 86) деб атайди.

Хомила даври тўғрисида фикр юритар эканмиз, бу давр билан боғлиқ урф-одатларда анъанавийлик ва замонавий қарашлар намаён бўлиши тўғрисида тўхталиб ўтмоқчимиз. Эски даврдан то шу кунимизга қадар Марказий Осиё халқларида хомиладор аёллар туя гўштини ёки сутини тановул қилган тақдирда хомила даври чўзилиши тўғрисида қарашлар мавжуд.

² Кўк ранг ўғил, қизил ранг эса қизалоқнинг дунёга келишини англатади.

Қорақалпоғистон Республикасида истиқомат қиладиган қорақалпоқларда бундай ҳолатга дуч келинса, туянинг тагидан ҳомиладор аёлни бир неча марта ўтказиш амали бажарилса мазкур муаммо ўз ечимини топади деб билишган. Олиб борган дала тадқиқотларимиз вақтида деярли барча шаҳар ва қишлоқларда мазкур магик амалнинг трансформацияга учраганлигининг гувоҳи бўлдик. Чимбой тумани ва Нукус шаҳрида туя гўштини истеъмол қилиб, туғиш вақти узайган келинларга катта ёшдаги момо ерга жонивор расмини чизиб, бисмилла деб, уч марта ҳатлатади (7). Хўжайли туманида агарда ҳомиладор аёлнинг туғиш вақти чўзилса, туянинг расмини солиб, уни хонадоннинг эшиги тепасига илиб қўйишган. Келин шу расм илинган эшикдан кириб-чиқиши туянинг тагидан ўтиши билан тенг деб баҳоланган. Шунингдек, мазкур туманда туя жунини адраспан билан бирга тутатиб, келинни бир неча бор айлантириб чиқишган (10). Тахиятош туманида эса, туя топилмаган ҳолатларда ҳатто унинг жунидан тўқилган кийимларнинг устидан уч марта ҳатлаб ўтиш билан кифояланган (6). Самарқанд вилоятида истиқомат қилаётган қорақалпоқ этнографик гуруҳи вакилларида ҳам шунга ўхшаш иримларни учратамиз. Булунғур тумани қорақалпоқ этнографик гуруҳи вакилларди агарда бундай ҳолат юз берса, туя жунидан баъзи магик амалларни бажаради (12). Бундай қарашлар ва урф-одатлар нафақат қорақалпоқ этносида, балки ўзбек ва қozoқ халқларида ҳам мавжуд (4, 89; 5, 64–65).

Шундай қилиб биз оли борган дала тадқиқотларига асосланиб шуни айтишимиз мўмкинки, ҳар бир маросимларда бўлгани каби фарзанд тўғилиши ва ўнинг дастлабки йилларида ўтказиладиган урф-одатлар ҳамда маросимларда трансформацияга учрамоқда ва янги одатлар урфга айланмоқлигининг гўвоҳи бўлишимиз мўмкин. Глобаллашиш тасири ва турли маданиятларнинг интеграциялашиши, шаҳарсозликнинг авж олиши, шунингдек инсонлар ўмирида иқтисодий юсалишлар тасирида аънавий маросимлар мазмунини янгича талқинда гавдаланмоқда. Янги одатлардан бири бўлган фарзанд жинсини аниқлаш, «гендер пати» каби янги одатларнинг кириб келиши, «*қарын шашыў*» каби анъананинг иқчамлашига ва унинг фақатгина аёллар иштирокида ўтказилишига сабаб бўлмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Jack A. The Gender Reveal Party: A New Means of Performing Parenthood and Reifying Gender Under Capitalism // International Journal of Child, Youth and Family Studies. 2020. № 11(2), – P. 82–93.
2. Арғынбаев Х. Қазақ халқындағы семья мен неке. – Алматы: Ғылым, 1973.
3. Есбергенов Х., Атамуратов Т. Традиции и их преобразование в городском быту каракалпаков. – Нукус: Каракалпакстан, 1975. – 212 с.
4. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – 336 с.
5. Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX –начало XX в). – Алма-Ата: Ғылым, 1991. – 214 с.
6. Муаллифнинг дала тадқиқотлари, 2013, №7. Махмудова Бахыт, 1973 й.т., Тахиятош тумани.
7. Муаллифнинг дала тадқиқотлари, 2013, №23. Қалмуратова Айсеғул, 1937-йил, Чимбой тумани.
8. Муаллифнинг дала тадқиқотлари, 2013, №29. Ахборотчи Кишкенейов Түркменбай, 1947 й.т., Чимбой тумани.
9. Муаллифнинг дала тадқиқотлари, 2013, №33. Ахборотчи
10. Муаллифнинг дала тадқиқотлари, 2014, №20, Ахборотчи Юлдашова Хажигул, 1950 й.т., Тахиятош тумани.
11. Муаллифнинг дала тадқиқотлари 2014, №154. Ахборотчи Кутлымуратова Х. 1946 й.т., Қанликўл тумани.
12. Муаллифнинг дала тадқиқотлари № 1 за 2019 г. Ахборотчи Ғаниева Мукаррам. 1958 й.т., Фарғона вилояти Данғара тумани Қорақалпоқ қишлоғи.
13. Муаллифнинг дала тадқиқотлари 2023, №3 й. Ахборотчи Наймова Назира. 1982 г.р., Нукус шаҳри.

УДК 94(575.1)+327(575.1:595)

ИСТОРИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА УЗБЕКИСТАНА И ТАИЛАНДА В СФЕРЕ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ И КУЛЬТУРЫ (1991-2016)

И.Р. Шакиров, докторант, Национальный университет Узбекистана, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston va Tailand Qirolligi o'rtasidagi madaniy-gumanitar sohadagi ikki tomonlama munosabatlarga oid masalalar muhokama qilinadi. Ikki davlat o'rtasida

diplomatik munosabatlar o'rnatilganidan so'ng ko'p tomonlama munosabatlarni, jumladan, madaniy diplomatiyani yanada rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratilgani ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Tailand, diplomatiya, madaniyat, tashrif, amalga oshirish, rivojlantirish, turizm.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы двусторонних отношений Узбекистана и Королевства Таиланд в культурно-гуманитарной сфере. Отмечено, что после установления дипломатических отношений между двумя государствами был создан прочный фундамент для дальнейшего развития многосторонних отношений, в том числе, культурной дипломатии.

Ключевые слова: Узбекистан, Таиланд, дипломатия, культура, визит, реализация, развитие, туризм.

Abstract. The article discusses issues of bilateral relations between Uzbekistan and the Kingdom of Thailand in the cultural and humanitarian sphere. It was noted that after the establishment of diplomatic relations between the two states, a solid foundation was created for the further development of multilateral relations, including cultural diplomacy.

Key words: Uzbekistan, Thailand, diplomacy, culture, visit, implementation, development, tourism.

С обретением государственной независимости и созданием новой внешнеполитической системы, основанной, прежде всего, на Конституции, Республика Узбекистан начала процесс интеграции с мировым сообществом.

После вступления в Организацию Объединенных Наций в 1992 году, Узбекистан стал полноправным участником современной системы международных отношений. Вместе с тем, уже в 90-х годах XX века Узбекистан стал членом ряда международных организаций, деятельность которых сфокусирована на укрепление взаимоотношений в таких сферах, как наука, образование и культура. Это, прежде всего, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ и другие авторитетные международные организации.

Анализируя вопросы двухстороннего сотрудничества Узбекистана с государствами Юго-Восточной Азии, прежде всего, Таиландом, следует отметить, что Королевство Таиланд – государство в Юго-Восточной Азии, территория которой составляет 514 тысяч кв.км. Королевство Таиланд на Юге граничит с Малайзией, на Западе – с Мьянмой, на Севере и Северо-Востоке по реке Менонг – с Лаосом, на Юго-Востоке – с Камбоджией.

В период с 25-28 октября 1991 года Чрезвычайный и Полномочный посол Таиланда в СССР Касит Пир с рабочим визитом посетил Республику Узбекистан. В частности, 27 октября 1991 года посол Таиланда был принят Президентом Республики Узбекистан И.А. Каримовым, с которым были обсуждены вопросы по установлению прямых торгово-экономических контактов, а также развитию туризма на взаимной основе[1].

26 декабря 1991 года Королевство Таиланд признало государственную независимость Республики Узбекистан. Необходимо добавить, что руководство Республики Узбекистан с первых дней независимости придавало важное, как политическое, так и экономическое значение в вопросах развития и укрепления многосторонних связей с Королевством Таиланда.

После установления дипломатических отношений с Таиландом в 1992 году был создан фундамент для укрепления культурно-гуманитарных отношений.

Так, уже в рамках визита делегации руководства Азиатского Института Технологий (АИТ) в январе 1995 года в Ташкент были налажены тесные взаимоотношения с высшими учебными заведениями между ВУЗами Республики Узбекистан. В частности, в ходе визита были подписаны:

1. Протокол о намерениях между Институтом энергии и автоматики Академии Наук Республики Узбекистан и АИТ от 17.01.1995 года;
2. Протокол о намерениях между Ташкентским институтом инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства и АИТ от 17.01.1995 года;
3. Протокол о намерениях между Ташкентским государственным университетом имени Беруни и АИТ от 17.01.1995 года[2].

В ходе визита в Республику Узбекистан представителей МИД Королевства Таиланд в период с 9-22 мая 1996 года были затронуты вопросы дальнейшего развития и укрепления связей в культурно-гуманитарной сфере.

В частности, тайландская сторона затронула вопрос о возможности привлечения специалистов и тренеров Узбекистана в подготовке спортсменов Королевства Таиланд по контракту, либо на основе двустороннего соглашения. С июня 1996 года для граждан Республики Узбекистан, прибывающих в Бангкок, стало возможным получить визу прямо в аэропорту столицы Королевства Таиланд.

Во время пребывания в Республике Узбекистан, тайская делегация осмотрела достопримечательности города Ташкента, посетила музей истории народов Узбекистана, площади города и художественную выставку, а также побывала в городе Самарканде, где посетили Регистан, Гур Эмир, Мавзолей Имама Аль-Бухари, обсерваторию Мирзо-Улугбека и центральный рынок города[2].

Основываясь на анализе архивных источников можно отметить, что в период с 1991-1996 гг., ряд специалистов из различных министерств и ведомств Республики Узбекистан проходили профессиональную стажировку в Таиланде, в таких областях, как здравоохранение и народное хозяйство. Вместе с тем, студенты из Узбекистана обучались английскому языку и литературе, экономике сельского хозяйства в ВУЗах Таиланда[3].

Объективное изучение имеющихся архивных источников по данной теме позволяет нам утверждать, что культурно-гуманитарное сотрудничество между двумя государствами являлось инструментом в деле укрепления многосторонних отношений, в том числе развития культурной дипломатии между Республикой Узбекистан и Королевством Таиланд[3].

Так, уже на первом международном музыкальном фестивале «Шарк Тароналари», проходившем в городе Самарканде в качестве жюри принимал участие тайский музыкант и композитор М. Фикаранда, а в 1998 году было учреждено общество дружбы «Узбекистан-Таиланд». Следует отметить, что наряду с продвижением культурно-гуманитарных связей, созданное общество оказывает значительное содействие узбекским спортсменам по участию в ежегодном Кубке короля Таиланда по муай-таю и других соревнованиях[4].

Общество дружбы «Узбекистан-Таиланд» установило тесное сотрудничество с Министерством и спорта и туризма Таиланда, делегация которой во главе с заместителем министра С. Виньятом посетила Узбекистан в сентябре 2003 году. В ходе визита был организован турнир по Муай-Таю[3].

В сентябре 2011 году в Ташкентском доме фотографий Академий совместно с Фондом «Форум культуры и искусства Узбекистана» была организована специальная фотовыставка короля Таиланда Пхумипон Адульядета. В рамках мероприятий, которые были посвящены 20 летию установлению дипломатических отношений между Узбекистаном и Таиландом 8-10 мая 2012 года были организованы «Дни культуры Узбекистана в Таиланде», в которых приняла участие делегация во главе с первым заместителем министра по делам культуры и спорта Республики Узбекистан Б. Сайфуллаевым. В рамках данного визита между правительствами двух стран было подписано Соглашение «О сотрудничестве в области культуры и спорта». 25-27 мая 2012 года в Ташкентском доме фотографий состоялись «Дни культуры Таиланда в Узбекистане»[4].

В период с 7-11 октября 2006 года делегация во главе с генеральным директором тайского агентства по развитию международного сотрудничества (ТИКА) П. Милинтаги посетил Республику Узбекистан[3].

В конце 2008 года Узбекистан посетила делегация представителей тайского агентства по международному сотрудничеству, в рамках которого были обсуждены вопросы развития технических программ взаимодействия, а также стажировок узбекских специалистов в Королевство Таиланд.

С целью дальнейшего развития в Республике Узбекистан деятельности экологов, сотрудники Госкомприроды страны «Экоахборотистикбол», в том числе начальник департамента Управления Д. Арифханова в период с 14-24 сентября 2015 года приняла участие

в учебном курсе «Достижение зеленого роста путем утилизации отходов», проведенный в Королевстве Таиланд[2].

27-30 марта 2015 года был организован визит в Республику Узбекистан делегации во главе с Генеральным секретарём Ассоциации высших учебных заведений Юго-Восточной Азии Ниннат Оланворавут для участия на президентских выборах в качестве международного наблюдателя. В рамках пребывания в Узбекистане делегации были организованы встречи в министерстве высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан[4].

Вместе с тем, в 2015 году было организовано участие музыкального коллектива S. Rachaphruk Mangla на X Международном музыкальном фестивале «Шарк тароналари» в городе Самарканде, а также тайских туристических компаний в специализированной программе «Hosted buyers», в рамках 3-ей Международной выставки «Мир отдыха» в городе Ташкенте. Следует добавить, что 4 представителя Республики Узбекистан в 2015 году приняли участие в различных курсах и тренингах грантов Тайского агентства международного сотрудничества (ТИКА)[5].

Для дальнейшего развития международного сотрудничества Республики Узбекистан в сфере спорта, а также популяризации спорта в стране, в период с 23 февраля по 23 марта 2016 года ученик общеобразовательной школы № 110 Чиланзарского района Ташкента Юлдашев Нурислам принял участие во Всемирных играх боевых искусств, восточных единоборств и чемпионате мира по Муай Боран (WMBF) в городе Бангкок[5].

Подводя итоги анализа двустороннего сотрудничества Узбекистана и Таиланда в сфере культуры, науки и образования, можно отметить, что установление дипломатических отношений между двумя государствами стало основой для дальнейшего развития взаимоотношений, в том числе, в вышеперечисленных сферах. Так, уже в 90-е годы XX столетия начался первый этап взаимодействия высших учебных заведений двух стран. Кроме того, важным направлением сотрудничества являлось сфера культуры. Так, представители музыкальной сферы Таиланда неоднократно принимали участие в музыкальном фестивале «Шарк тароналари».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Архив Администрации Президента Республики Узбекистан. Ф.975. Оп. 19. Д. 666. Л.182.
2. Архив Администрации Президента Республики Узбекистан. Ф.975. Оп. 26. Д. 74. Л.144.
3. Архив Администрации Президента Республики Узбекистан. Ф.975. Оп. 30. Д. 851. Л. 108.
4. АПРУ. Ф.975. Оп. 30. Д. 2108. Л. 123.
5. Текущий архив МИД РУз. / Папка. Генеральное Консульство в Бангкоке. Переписка (Министерства и ведомства Республики Узбекистан). – Л. 16.

УЎК 908

СУҒД ВОҲАСИ ТАРИХИГА ОИД ЁЗМА МАНБАЛАР

Ф.П.Эгамбердиев, катта ўқитувчи, Қарши давлат университети, Қарши

Аннотация. Ушбу мақолада тадқиқотчиларнинг илк ўрта асрлар Суғди ҳозирги Зарафшон (Самарқанд ва Бухоро Суғди) ҳамда Қашқадарё (Жанубий Суғд) воҳаларини қамраб олганлиги билдирилган. Суғднинг географик жиҳатдан ушбу таркибий қисмларга ажратилиши кейинги тадқиқотларда ҳам сақланиб қолганлиги тўғрисида фикр юритилган.

Калит сўзлар: “Авесто”, Суғд – Суғдиёна, “Бэй ши” (V аср), “Суй шу” (VII асрнинг бошлари) ва “Тан шу” (621-907 йй.), суғдий, хитой, қадимги туркий, форс, араб, арман ва юнон халқларининг тарихий ёдгорликлари.

Аннотация. В этой статье сообщается, что исследователи охватили первые средневековые Согди - ныне Зарафшанский (Самарканд и Бухара Согди) и Кашкадарьинский (Южный Согд) вазы. Географическое разделение Согда на эти составляющие сохранилось и в последующих исследованиях.

Ключевые слова: «Авесто», «Согд - Согдиона», «Бей ши» (V век), «Суй шу» (начало VII века) и «Тан шу» (621-907 гг.), исторические памятники средневекового тюркского, персидского, арабского, армянского и греческого народов.

Abstract. This article reports that researchers have covered the first medieval Sogdians - now Zarafshan (Samarkand and Bukhara Sogdi) and Kashkadarya (Southern Sogd) vases. Geographically, the division of Sogd into these components was preserved in subsequent studies.

Keywords: "Avesto", Sogd-Sogdiana, "Bei Shi " (V century), "Sui Shu " (VII century) and "Tang Shu" (621-907), Sogdian, Chinese, ancient Turkic, Persian, Arabic, Armenian and Greek folk tarikhia.

Суғдиёна зардуштийларнинг муқаддас китоби “Авесто”да ҳам тилга олинади. Шунингдек, Суғд – Суғдиёна билан боғлиқ маълумотлар турли даврларга оид суғдий, хитой, қадимги туркий, форс, араб, арман ва юнон халқларининг тарихий ёдгорликларида кўплаб учрайди. [1] XIX аср ўрталаридан иқтисодий ва сиёсий манфаатлар билан боғлиқ равишда Европа мамлакатларининг Шарқ, хусусан, Суғд – Суғдиёна халқлари тарихий ва маданий ўтмишига бўлган қизиқиши кучайди. Натижада минтақа тарихига доир манбаларни тадқиқ этишга жиддий эътибор қаратилди. Дастлаб 1851 йилда О.Иакинфнинг Хитой манбалари асосида минтақа тарихига доир асари нашр этилди. Асарда “Бэй ши” (V аср), “Суй шу” (VII асрнинг бошлари) ва “Тан шу” (621-907 йй.) каби Хитой йилномаларида тилга олинган, Марказий Осиё ҳудудидаги давлатлар, ўлка, мулклар ва вилоятларнинг жойлашуви, хўжалиги, бошқаруви ва маданиятига доир маълумотлар ўз аксини топди.[2]

В.Томашек хитой, араб-форс манбалари асосида қадимги Суғдиёна ва илк ўрта асрлар Суғдининг тарихий-географик ва сиёсий харитасини тиклаш мақсадида биринчи монографик тадқиқотини чоп эттирди. Тадқиқотчи ушбу асарида илк ўрта асрлар Суғди ҳозирги Зарафшон (Самарқанд ва Бухоро Суғди) ҳамда Қашқадарё (Жанубий Суғд) воҳаларини қамраб олганлиги ҳақида фикр юритади. Суғднинг географик жиҳатдан ушбу таркибий қисмларга ажратилиши кейинги тадқиқотларда ҳам сақланиб қолди.[3]

XIX асрнинг охирига келиб Англия, Франция ва Россия олимлари ташаббуси билан Марказий Осиёнинг тарихий-маданий ёдгорликларини ўрганиш бўйича йирик экспедициялар уюштирила бошланди. Ушбу экспедициялар фаолияти туфайли Марказий Осиё минтақасида ўша давр тарих фани манбашунослиги ривожини учун улкан кашфиётлар қилинди. Дастлабки экспедиция давомида уч, яъни қадимги туркий, хитой ва суғд тилларида битилган “Қораболғасун ёзуви” 1889 йилда Н.Ядринцев томонидан топилди. Ушбу битикнинг бири суғд тилида эканлиги 1904 йилда даниялик олим Ф.К.Андреас томонидан аниқланди. Экспедиция давомида қўлга киритилган хитой тилидаги манбалар асосида Турк хоқонлигининг Хитой империяси билан алоқаларига доир маълумотлар Э.Шаванн томонидан тадқиқ этилди. Мазкур давр Кеш воҳаси тарихи манбашунослиги ривожига В.В.Бартольднинг ҳиссаси ниҳоятда каттадир. Жумладан, тадқиқотчининг хитой ва араб-форс манбалари асосидаги Суғд тарихига доир изланишлари ҳам бу борадаги муҳим тадқиқотлардан бири ҳисобланади.[4]

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, XIX асрнинг охиридан бошлаб Марказий Осиё ҳудудида йирик илмий экспедициялар уюштирила бошланди. Хусусан, инглизларнинг А.Стейн раҳбарлигидаги, французларнинг П.Пельо ҳамда русларнинг С.Ольденбург бошчилигидаги экспедициялари Шарқий Туркистон ҳудудида жуда кўплаб, шу жумладан, ўнлаб суғдча ёзма ёдгорликларни топишга муваффақ бўлди.

Янги бир гуруҳ қўлёзмаларнинг топилиши аввал манбаларда эслатиб ўтилган, бироқ унутилиб кетган суғд тилининг қайта “кашф” этилишига, шунингдек, суғд тилидаги нодир манбаларнинг Берлин, Париж ва Лондон кутубхоналари ҳамда Осиё Музеи (Санктпетербург) фондларида жамланишига олиб келди. Шу сабабли соҳанинг дастлабки илмий тадқиқотлари ғарбда жамланди. Жумладан, суғд ёзувининг дастлабки таржималари ҳамда матн грамматикасига доир тадқиқотларни К.Залеман, Ф.В.К.Мюллер, Р.Готье амалга оширдилар. 1917-1920 йилларда эса Ф.А.Розенберг Санктпетербург Осиё Музейининг Дунхуан фондидаги суғд матнларидан учта парчани нашр эттирди. 1928-1931 йилларда немис олими Х.Райхельт томонидан олиб борилган изчил тадқиқотлар натижасида А.Стейн экспедицияси томонидан топилган суғдча почта қолдиқлари немис тилига таржимаси ва изоҳлари билан “Эски хатлар” номи остида илмий муомалага киритилди. Бироқ, тадқиқотчи ушбу матнлардаги кўплаб

атамаларни ҳамда тарихий саналарни тўлиқ изоҳлашга эриша олмаганлиги боис бу борадаги тадқиқотлар кейинчалик ҳам изчил давом эттирилди.

Шунингдек, 1933 йилда Ф.В.К.Мюллер ва В. Ленц, 1937-1938 йилларда Ф.Вальтер, 1940 йилда Э.Валдшмидт ва В.Ленц, Э.Бенвенист ҳамда В.Б. Хеннинг томонидан айрим суғд матнлари (ушбу матнлар асосан, буддавий, христиан ва моний сутра-диний оятлардан иборат эди) таржимаси чоп этилди. 1942 йилга келиб М.Й.Дрезден ўзининг “Суғдиёна библиографияси” деб номланган асарида бунга қадар амалга оширилган тадқиқотлар ҳақида тўлиқ маълумот бериб ўтди. 1948 йилда узоқ йиллик тадқиқотлардан сўнг В.Б.Хеннинг “Эски хатлар” мазмунидан келиб чиқиб, почта қолдиқлари IV асрнинг иккинчи ўн йиллиги, аниқроғи, милодий 313-317 йиллар воқеалари билан боғлиқ, деган хулосага келди. Ушбу хулоса Суғднинг савдо-иқтисодий алоқалари борасидаги кейинги йирик тадқиқотларда муҳим аҳамиятга эга бўлди. 1956 йилда Мўғулистондаги Буғут номли манзилгоҳдан топилган хотира битиги – тош лавҳанинг (583-588 йй.) суғдча эканлиги тадқиқ этилди. Бу тадқиқот суғд ёзуви ва тилининг Туркий хоқонлик давридаги халқаро нуфузини яққол намоён этди ва хоқонликдаги ижтимоий-сиёсий ҳамда иқтисодий ҳаётнинг қимматли манбаси эканлигини кўрсатиб берди.

XX асрнинг 60-70-йилларида бу ва бошқа матнларнинг янгича тадқиқотлари амалга оширилди. Жумладан, Ф.В.К.Мюллер ва К.Г.Залеманнинг XX аср бошларига оид ишлари В.Зундерман томонидан қайта кўриб чиқилди ва суғд матнларининг Берлин фонди материаллари асосида янги илмий нашр пайдо бўлди. О.Хансен, М.Бойс, Н.Рагоза каби тадқиқотчилар диний сутраларнинг тўлиқ тавсифини ишлаб чиқдилар.

XX асрнинг 50-60-йилларида Кеш воҳаси тарихига доир бошқа манбашунослик соҳаларида ҳам муҳим тадқиқотлар амалга оширилди. Жумладан, илк ўрта асрлар даври Суғд тарихига доир муҳим манба ҳисобланган, IX-X асрларда битилган араб географлари асарлари, хусусан, Ибн Ҳавқалнинг “Масофалар ва мамлакатлар” асарининг Ўрта Осиё ҳақидаги қисмлари рус тилига таржима қилинди. Айнан ушбу даврда Шарқий Туркистон ва Ёттисув ҳамда Мўғулистон ҳудудларида аниқланган кўҳна турк-руний манбалар ҳам тадқиқ этилиб, илмий муомалага киритилди.

Турк-руний ёзма манбаларнинг тадқиқ этилиши Ўрта Осиё тарихи ҳамда Шарқий Туркистондаги Суғд савдо марказлари – колониялари ҳақида қўшимча маълумотлар олиш имконини берди. Шунингдек, Хитой йилномаларидаги маълумотлар асосида Н.Я.Бичуриннинг асари тўлдирилган ҳолда уч жилдда нашр этилди Хитойшунос Э.Шефер эса ўз тадқиқотида халқаро савдо-сотик жараёнларида суғд тилининг мавқеи борасида муҳим хулосаларни таъкидлаб ўтди. Хитой манбалари асосидаги ушбу тадқиқот Суғдиёна конфедерацияси таркибида Кеш мулкчилигининг халқаро савдо-иқтисодий алоқалардаги иштирокига доир муҳим маълумотларни беради. 1967 йилда мавжуд хитой ҳамда бошқа манбаларни тадқиқ этиш асосида Л.Гумилевнинг Туркий хоқонлик тарихи ҳамда хоқонлиқнинг халқаро сиёсий ва иқтисодий алоқаларига бағишланган тадқиқоти вужудга келди. Тадқиқотчи ўз асарида Туркий хоқонлигининг халқаро алоқалари доирасида Кешнинг савдо-сотик жараёнларидаги ҳамда хоқонлик бошқарувида, шунингдек, савдо-транзит алоқалар ривожигаги ўрни хусусида тўхталади.

XX асрнинг 70-80-йилларида манбашунослик соҳаларидаги тадқиқотлар изчил давом эттирилди. Хусусан, Ўрта Осиёнинг V-VII асрлар тарихига доир арман ҳамда турк-руний манбалари тадқиқ этилди. Турк-руний манбаларнинг тадқиқ этилиши Турк хоқонлиги ҳукмронлиги даврида суғдийларнинг хоқонлик иқтисодий ҳаётидаги мавқеи борасида қўшимча маълумотлар олиш имконини беради.

Кеш воҳасининг илк ўрта асрлар даври тарихи манбашунослигида турли ҳудудлардан топилган суғдча хотирот-ташрифномаларнинг ўрганилиши ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди. Жумладан, Ҳиндистон билан Тибет чегарасида жойлашган Ладакх ҳудудидаги қоятош сиртига ёзилган ташрифномалар дастлаб Ф.В.К.Мюллер, кейинчалик Э.Бенвенист, В.Б.Хеннинг, С.Г.Кляшторный ҳамда В.А.Лившиц томонидан тадқиқ этилди. Талас водийси(Шарқий Туркистон)даги Кулонсой ва Тераксой даралари бўйлаб харсанг ва

қоятошлардаги ташрифномалар ҳам XX асрнинг 60-йилларидаги муҳим топилма бўлди. Қорақурум водийси(Покистон)даги қоятош суратлари ҳамда суғдий ташрифномалар мажмуасининг топилиши эса манбашунослик соҳасида муҳим тадқиқотлар амалга оширилишига замин яратди. Шаттал қоятошларидаги суғдча ташрифномалар дастлаб Х.Хумбах томонидан тадқиқ этилди. Кейинчалик инглиз олими Н.Симс-Вильямс ушбу мажмуага оид фотонусхаларни махсус альбом тарзида чоп эттирди.[5] Жумладан, истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ Суғд битикларини тугал ўрганиш асосида М.М.Исҳоқовнинг тадқиқоти юзага келди. Шунингдек, Муғ тоғи хужжатларини тадқиқ ва таҳлил этиш асосида тадқиқотчи ҳамда унинг шогирдлари – А.Отаҳўжаев, Ш.Шоёқубов, Б.Бобоқулова томонидан мавзуга доир самарали ишлар амалга оширилди.[6]

Суғд тарихига бўлган қизиқиш туфайли хорижлик мутахассислар томонидан ҳам манбашунослик борасида муҳим тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, кўплаб манбаларни жалб этиш асосида француз тадқиқотчиси Этьен де ла Васьер ўз тадқиқотини чоп эттирди. Тадқиқотчи ўз асарида суғдийларнинг халқаро савдо-иқтисодий алоқалардаги фаол иштироки борасида манбалар асосида муҳим маълумотларни келтириб ўтади.

Хулоса қилиб айтганда, XIX асрнинг ўрталаридан бошлаб ўтмишнинг турли жабҳаларини ёритишда муҳим аҳамиятга эга бўлган манбалар устида амалга оширилган тадқиқотлар Кеш воҳасига ўрнашган чорвадор қабилалар ҳаётида ўтроқ турмуш тарзининг қарор топиши ҳамда янги қишлоқ маконларининг шаклланишига доир муайян маълумотлар олиш имконини берди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Камолиддин Ш.С. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX - начала X III вв. - Ташкент: Узбекистан,1996.
2. Бичурин Н.Я. История о народахъ, обитвшихъ въ Средней Азии въ древнія времена. Съ картою на трехъ большихъ листахъ. Сочинение. Въ трехъ частяхъ. - Санктпетербургъ,1851.
- 3.Tomaschek W. Zentralasiatische Studien. I. Sogdiana. ("Sitzungsberichte der philosophisch-historischen classe der kaiserliche Akademie der Wissenschaften").-Wien, 1877. Bd. LXXXVII. - 187 p.
- 4.Бартольд В.В. Согд// Собрание сочинений. -М.:Наука,1965. Т.III.-542 с.
- 5.Хўжаев А. Хитой манбаларидаги суғдларга оид айрим маълумотлар // Ўзбекистон тарихи. - Тошкент, 2004 йил, №1. 52-60 б.;
- 6.Отаҳўжаев А. Суғд қурол-аслаҳаси ва чоқарлари ҳақида манбалар // Ўзбекистон Республикаси Қуролли кучларининг тарихи, бугуни, келажаги: Илмий-амалий анж.мат. - Тошкент,2005. - Б. 25-28.;

УЎК 902/904

ХІХ АСРДА ҚУЙИ ЗАРАФШОНДА БОШЛАНГАН АРХЕОЛОГИК КУЗАТИШЛАР ВА УЛАРНИНГ НАТИЖАЛАРИ ХУСУСИДА

Ж.Ж.Юлдашев, катта ўқитувчи, Жиззах вилояти педагогларни янги методикаларга ўргатиш миллий маркази, Жиззах

Аннотация. Ушбу мақолада XIX асрда Қуйи Зарафшонда бошланган археологик кузатишлар, археологик қазималар ва уларнинг натижалари ҳақидаги маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: археология, Кармана, Конимех, Эверсман, Мейендорф, Бутенев, Богословский, Пойкент, обида, экспедиция, Мохон, Қорақўл, Жайқир

Аннотация. Данная статья посвящена к историю археологического изучения нижнего течения Зерафшан. А также, рассмотрены вопросы первых извешательных, раскопочных работ Бухарского возиса.

Ключевые слова: Археология, Кармана, Конимех, Эверсман, Меиендорф, Бутенев, Богославский, Пайкент, полятник, экспедиция, Мохан, Каракул, Джайкир.

Abstract. This article is dedicated to the history of archaeological study of the lower reaches of the Zerafshan. And also, the issues of the first surveying and excavation work of the Bukhara carriage were considered.

Key words: Archeology, Karmana, Konimekh, Eversman, Meiendorf, Butenev, Bogoslavsky, Paykent, poleman, expedition, Mohan, Karakul, Jaikir.

Ўрта Осиёнинг қадим ва ўрта асрлар тарихига, моддий-маданият тараққиётига, маънавий ҳаёт ривожига муносиб хисса қўшган ва ушбу тарихий жараёнларда етакчи мавқега эга бўлган маданий ўлкалардан бири Бухоро воҳасидир. Тарихий ёзма манбалар, археологик ашёвий далиллардан маълумки, Бухоро воҳаси ҳудуди қадим замонларданоқ инсоният томонидан ўзлаштирила бошланган, аҳомонийлар замонида, антик даврда ва айниқса ўрта асрларда бу тарихий тараққиёт жараёнлари кучайган. Мазкур тарихий-маданий ўлкада қадим даврлардан бошлаб суғдий ва туркий аجدодлар яшаганлар. Улар ўз замонаси учун сиёсий, иқтисодий, маданий ва маънавий ҳаётда тараққиётнинг юксак даражасига эришганлар.

Тарихий ёзма манбалар Бухоро воҳасини аввалдан бошлаб мудом Суғд мамлакати тасарруфида бўлганлигини қайд этади. Ўрта асрларнинг араб ва форсий забон тарихчи, географлари Суғд минтақасини анаънавий тарзда уч қисмга бўлиб у ҳақида маълумот беришган. Яъни – Марказий Суғд - Самарқанд воҳаси ва унга туташ тоғлик ва тоғолди мавзелари; Жанубий Суғд - Қашқадарё водийсининг Кеш ва Нахшаб тарихий ўлкалари; Ғарбий Суғд - Бухоро воҳасининг тўлиқ ҳудуди. Ғарбий Суғд - Бухоро ўлкаси Кармана, Конимех, Бухоро ва Қорақўл маданий - маъмурий ҳудуд - воҳалардан ташкил топган. [1, 3 б.].

Бухоро воҳасида узоқ давом этган тарих даврлар ўша ўзига хос, маҳаллий илдиз ва хусусиятларга эга, турли даврларга оид, тубжой моддий-маданиятлардан дарак берувчи юзлаб археология ёдгорликларини вужудга келишига сабаб бўлган. Воҳанинг ўтмиш осори-атиқалари – археология ёдгорликларига бойлиги XIX аср бошларидаёқ чет эллик дипломатлар, миссионерлар ва савдогарлар томонидан қайд этилган бўлсада, бу ёдгорликларнинг археологик ўрганилиши тарихи Ўрта Осиёнинг бошқа маданий ўлкаларига нисбатан анча кеч бошланган. Воҳада асосий, кўп тармоқли ва нисбатан катта ҳажмли қазув тадқиқотлари ўтган XX асрнинг 30 йилларида бошланган. Шундай бўлсада, эътироф этиш лозимки, Бухоро минтақасида йиғилган дастлабки археологик ва тарихий маълумотлар XIX асрнинг биринчи ярмида, кичик ҳажмли қазув ишлари Россия истилосидан сўнг “Октябр тўнтариши” гача бўлган даврда Бухоро воҳасида мутахассислар томонидан олиб борилган. Бухоро тарихига, воҳанинг тарихий-археологик ўрганилиши жиҳатларига, Туркистонда, хусусан, Бухоро амирлигида бўлган ҳар бир чет эллик, мутахассис бўлиши ёки бўлмаслигидан қаътий назар қизиққан, нодир осори-атиқалардан коллекция тўплаган ва бу ҳақида ўз эсдаликларида ёзиб қолдирган.

XIX асрнинг биринчи ярмида Бухорода бўлган хорижлик элчилар, савдо-сотик вакиллари, шарқшунослар томонидан Бухоронинг меъморий обидалари, қадимий маданият наъмуналари илк маротаба илмий муомалага киритила бошланган.

Бухоронинг айнан археологик маълумотлари ҳақида, қадимги иншоотлар қолдиқлари ёдгорликларга бой “Хожа – Обон” мавзеси ва у ердан топилган қадимги тангалар ҳақида илк бора Англия ҳукумати вакили А.Борнс маълумот беради. Бухоро ҳақидаги айрим тарихий маълумотлар, хусусан, аҳолининг этник таркиби, ҳаёт тарзи хўжалиги ўсимлик ва ҳайвонот дунёси орасидаги қимматли фикрлар 1840-йилда амалга оширилган, тоғ-кон саноати муҳандислари Бутенев ва Богословский миссияси таркибида қатнашган шарқшунос Н.Хаников ва натуралист А.Леман томонидан қайд этилган [2, с 43].

Ушбу муаллифлар гарчи қадимшунос бўлмасаларда уларнинг диққат-эътиборидан Бухоро амирлиги ҳудудидаги кўзга ташланган кўплаб қадимги шаҳар харобалари, қишлоқ маконлари, мозорқўрғонлар, кўҳна суғориш тизимларининг қуриб қолган ўзанлари, нодир археологик топилмалар, эски танга-чақалар... четда қолмаган. Улар мазкур тарихий иншоотлар, қадимги моддий-маданият наъмуналари ҳақида ўз ахборотномалари, ҳисоботлари ва асарларида қизиқарли маълумотлар ёзиб қолдиришга ҳаракат қилишган. Уларнинг ёзганлари кейинги даврда ўтказилган, истиқболдаги археологик тадқиқотлар учун катта аҳамият касб этмаган ва бу асарлар воҳа тўғрисидаги тарихий библиографик асарлар сифатида қайд этилган ҳолос.

Бухоронинг қадимги тарихи, археологияси ва нодир осори-атиқаларига бўлган қизиқиш уларни илмий ўрганишга бўлган эҳтиёж ва айниқса, ҳеч бир тўсиқсиз қийинчиликсиз уларни ташқарига олиб чиқиб кетиш учун имконият XIX асрнинг иккинчи ярмидан, хусусан, 1868-

йил 23-июнда тузилган сулҳдан сўнг, амирлик Россия империяси томонидан тўла-тўқис забт этилиб, унинг вассалига айланганидан кейин янада кучайган. Таъкидлаш жоизки, ушбу сулҳдан сўнг Бухоро амирлиги нафақат ўз мустақиллигини йўқотди, балки Жиззах, Самарқанд, Каттақўрғон ва Зарафшон дарёсининг юқори қисмидаги аҳоли зич жойлашган мавзелар, сер ҳосил унумдор ерларидан ҳам ажралди [4, 203, 309 б]. Туркистонда подшоҳ Россияси истибдоди ўрнатилгандан сўнг ерли аҳолини осон идора қилиш, унинг бойликларини эгаллаш ва ташиб кетиш, умуман олганда ўлкада Россиянинг ҳарбий стратегик ҳамда сиёсий, иқтисодий мавқеини мустаҳкамлаш учун бир қанча чора-тадбирлар амалга оширилган. Россия ҳукумати, унинг ҳарбий ва ташки ишлар вазирлиги томонидан Россия Фанлар Академияси олдида катта вазифа сифатида қўйилган баъзи топшириқлар шундай чора-тадбирларнинг бир қисмидир. Яъни Россия ҳукумати Россия Фанлар Академиясига тўғридан тўғри кўрсатма ва буюртма бериб, Туркистонни ҳар жихатдан ўрганиш, унинг ерости ва ерусти бойликлари ҳақида ҳукумат учун талаб қилинган илмий хулосалар бериш вазифасини юклади [5, 303-304 б.].

Тарихий ҳолислик учун таъкидлаш лозимки, Туркистон ўлкаси тарихини ҳақиқий академик илм-фан, нуқтаи назаридан ўрганиб жаҳон халқларига таништирган В.В.Бартольд сингари олимлар ҳам бу ишларда қатнашдилар.

Дарвоқе, 1860-йиллардан бошлаб Туркистон ҳудудига, хусусан, Бухоро амирлигига Россия Фанлар Академиясининг топшириғи билан махсус илмий экспедиция ва уларнинг таркибида таниқли мутахассисларни келиши тезлаша борган.

1867-йилда Бухорога Санкт-Петербургдан Археология комиссиясининг махсус кўрсатмаси билан таниқли ориенталист, археолог П.И.Лерх келади. У дастлаб аввал Бухоро амирлигига қарашли бўлган Жиззах беклиги ҳудудидаги Илонўтти дарасидаги мавжуд қоятош ёзувларини тадқиқ этади, уларни ўқиб таҳлил қилади. Сўнгра эса Самарқанд ва Бухорода бўлиб қадимий тангалар коллекциясини йиғади [6, с 36]. Умуман олганда XIX асрнинг 90-йилларига қадар бўлган даврларда Бухоронинг археологик жихатдан ўрганилишида айтарли муваффақиятларга эришилмаган. Бу даврда нумизматикага катта эътибор берилган ва бу соҳада нисбатан маълум илмий муваффақиятлар қўлга киритилган. Яъни араблар истилосига қадар зарб қилинган бухорхудотлар, истилодан сўнг арабий имлода чиқарилган мусулмон тангалари ҳақида рус ва ғарбий Европа тангашуносларининг тадқиқотлари пайдо бўла бошлайди. Бухорхудотларнинг катта коллекция тангалари бўйича илк бор П.И.Лерх тадқиқот ишларини ўтказди [7, с 28]. Араб халифалигининг шарқий музофотларида қайд этилган тангалар бўйича эса В.Тизенгаузен олиб борган илмий ишлар ўша давр учун диққатга сазовор бўлган [8, с 76]. Шунингдек, ўша давр адабиётларида “Турон ҳукмдорлари тангалари” номи билан аталган турк хоқонлари тангаларининг катта коллекцияси тўпланади. Тадқиқотлардан маълум бўлишича, бу топилмаларнинг асосий қисмини Бухоронинг арабларгача бўлган ҳукмдорлари зарб қилган тангалар ташкил қилган [9, с 13].

Бухоронинг қадим тарихи ва археологиясини ўрганиш учун ёзма манбаларнинг айниқса, Бухоро тарихига оид манбаларнинг илмий аҳамияти бекиёс эди. Шу сабабли, XIX асрнинг охирида Н.С.Ликошин томонидан Муҳаммад ан-Наршахийнинг “Тарихи Бухоро” асарини рус тилига таржима қилиниши Бухоронинг сиёсий, иқтисодий, маданий тарихини янада ойдинлашувига, тарихий топографияси масалаларини бир қадар ижобий ҳал бўлишига олиб келди [10, с 24].

Шунингдек, 1898-1900-йилларда В.В.Бартольд томонидан ёзилган ва ҳозирги кунда ҳам ўз илмий аҳамиятини йўқотмаган “Туркистан в эпоху монгольского нашествия” (“Туркистон муғуллар истилоси замонида”) номли таниқли илмий асарда ҳам Бухоро ва унинг атрофидаги мавзелар тарихига муносиб ўрин ажратилиб, катта эътибор қаратилади. Муаллиф кўп сонли араб ва форс тилида ёзилган ёзма манбалардан кенг фойдаланган ва уларни таҳлил қилган ҳолда бу асарни ёзишга муяссар бўлган. Унинг Варахша, Кампирак девор хусусида билдирган фикрлари кейинчалик археологик изланишлар натижасида ўз тасдиғини топади.

1895-йилда Тошкентда “Туркистон Археологияси ҳаваскорлари тўғараги”нинг ташкил топиши билан ўлкада ўтказилаётган археологик тадқиқотларни бир тизимга солишга, унинг

узвийлигини таъминлашга, ўрганилмаган тарихий воҳаларни ўрганишга киришила бошланган. Айнан ушбу тўғарак раҳбарларининг илтимоси ва ўзининг қизиқиши туфайли 1896-йилда топография ишлари бўйича Бухорога келган ҳарбий-топограф Н.Ф.Ситняковский воҳа археология ёдгорликларига ҳам диққат эътиборини қаратади.

Ўрта ва Шарқий Осиёнинг ўрганиш бўйича Рус кўмитаси шахсан В.В.Бартольднинг кўрсатмасига асосан “Туркистон ҳаваскор археологлар тўғараги”, бошқармаси Пойкент шаҳар вайроналари тўғрисида маълумот йиғиши керак эди. Ўша пайтда, яъни 1896-йили Бухоро бўйлаб ҳарбий-топографик харита тузилаётганлиги муносабати билан бу вазифа моҳир ҳарбий топограф Н.Ф.Ситняковский зиммасига юклатилади [12, с 11,12]. У Пойкент шаҳар вайроналарининг топографиясини тузибгина қолмай, унинг муҳофаа девори қолдиқларини, шаҳарнинг тўртбурчакли режасини иморат қолдиқларини ҳам харитага киритиб, “Туркистон ҳаваскор археологлар тўғараги”га маълумот беради. Аслида на қадимшунос, на тарихчи бўлган Н.Ф.Ситняковский Бухоро воҳасида картографик ишлар ўтказган вақтида воҳа бўйлаб қўплаб турли хилдаги қадимги ёдгорликларни қайд этади.

Қадимда Бухоро ҳудудларини кўчманчилар ҳужумларидан муҳофаза этиш мақсадида бино қилинган деворларнинг қолдиқларини аниқлаб харитага туширади.

Н.Ф.Ситняковский томонидан жойлашган жойи мутлақо тўғри аниқланган ва қайд этилган бу қадимги муҳофаа иншооти тарихда Кампир – Девор ёки Кампирак номи билан машҳур эди [13, 73 б.] Воҳанинг тарихий топографияси учун Кампирак муҳим аҳамият касб этган. Чунки унинг қурилган даври йўналиши ҳамда суғорилиб обод этилган ҳудудини аниқлаш имконини берарди. Бундан ташқари Н.Ф.Ситняковский бир неча қадимий шаҳар ва қишлоқларнинг харобаларини кўҳна иншоотлар қолдиқларини кўздан кечиради [14, с 125-128]. Гарчи махсус қазилар тажрибасига эга бўлмасда, кичик қазилар ҳам олиб боришга уринади [15, 49 б.]. Н.Ф.Ситняковский воҳа суғориш тармоқларини муфассал тадқиқ этиб, Бухоронинг ирригация харитасини тузди.

Археологик тадқиқотлардан маълумки, Зарафшон дарёсининг ирмоқлари Мохандарё ва Хўжайли милоддан аввалги IV минг йиликнинг охирига қадар Катта Тузкон мавзеида ўзларининг жўшқин оқими туфайли ёйилиб кенгайиб, сўнг узлуксиз равишда Амударёга қуйилиб турган [15, 38 б.].

А.Р.Муҳаммаджоновнинг таъкидлашича тарихий манбаларда Мохандарё бўйича маълумотлар йўқ. У фақат XIX асрнинг охиридан бошлаб адабиётларда тилга олинади. 1896-йилда Зарафшоннинг қуйи оқимида топографик ишлар олиб борган Н.Ф.Ситняковский Мохандарё тўғрисида биринчи бўлиб маълумот беради [14, с 121-134].

Зарафшоннинг қуйи қисмида, деб ёзади Н.Ф.Ситняковский учта: Мохон, Қоракўл дарё ва Жайқир ўзанлари бор. Улардан биринчиси шимолий-ғарбга қараб йўналади. Мохон бўйлаб экин экилмайди. Шунинг учун ҳам 1896-йилдагидек ахён-ахёнда содир серсувлик йилларида ортиқча сувлар унга ташланади. Мохонга сув ташланган пайтда у ўзани бўйлаб халқоб жойларни тўлдириб, Мохон, Чирокчи ва бошқа қўлларни ҳосил қилади. У сувни қаергача олиб бориши тўғрисида ҳали маълумот йўқ, Хива воҳаси районида унинг Амударёга етиб бориши мумкин эканлиги тўғрисида маҳаллий аҳоли гувоҳлик бермайди [16, 639 б.].

Ҳарбий топограф Н.Ф.Ситняковскийнинг Бухоро осори атиқаларини, қадимги ва XIX аср охиригача бўлган суғориш тармоқлари ва қишлоқлари батафсил қайд этишдаги қўшган ҳиссаси ҳали жиддийроқ ўрганилмаган ўлканинг қадимшунослигига муҳим аҳамият касб этган эди.

Шундай қилиб, хулоса қилиш мумкинки, археолог ёки тарихчи мутахассислиги ва малакасига эга бўлмаган Н.Ф.Ситняковский Бухоро воҳаси картографияси ишларини амалга ошириш пайтида воҳа бўйлаб тарқалган қадимги тарих ва маданият ёдгорликлари билан ҳам қизиққан. Унинг Бухоро воҳаси археология ёдгорликларини ўрганиш тарихига қўшган ҳиссаси қуйидагилардан иборат бўлди.

1. Н.Ф.Ситняковский томонидан илк маротаба воҳанинг қадимги муҳофаа девори Канпирак қайд этилди ва унинг жойлашуви харитага туширилди. Бухоро воҳаси тарихий, топографияси учун Канпирак деворнинг жойлашувини ўрганиш нафақат ўша давр, балки

кейинги даврлар учун ҳам муҳим аҳамият касб этди. Чунки, воҳанинг суғорма деҳқончилик ҳудуди, «маданий мавзе»лари асосан илк ўрта асрларда айнан ушбу девор билан чегараланар эди.

2. Н.Ф.Ситняковский бир қанча шаҳар харобалари, қишлоқ маконлари ва қадимги иншоотларда кичик ҳажмдаги дастлабки қазув тадқиқотларини ўтказишга ҳаракат қилди. Бу билан у Бухоро воҳаси археология ёдгорликларини қазув тадқиқотлари асосида ўрганишни маълум маънода бошлаб берди.

3. Н.Ф.Ситняковскийнинг воҳа тарихини ўрганишдаги асосий хизматлари қадимги ирригация иншоотларини тадқиқ қилиш муаммоси билан боғлиқдир. У воҳа суғориш тизимларини тўлиқ ҳолатда қайд этди, каналлар, ариқлар ва уларнинг ҳавзаларида жойлашган аҳоли пунктларининг тўлиқ рўйхатини тузди.

Н.Ф.Ситняковский амалга оширган ишлар, айниқса у томонидан тузилган хариталар, воҳа ирригацияси бўйича йиғилган маълумотлар кейинги тадқиқотчилар учун маълум маънодаги “йўл кўрсатгич” вазифасини ўтади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзаахмедов Ж.К., Одилов Ш.Т., Пардаев М.Х., Максудов Р. Қизилтепа қадими маданиятидан лавҳалар. Самарқанд – Қизилтепа, 2002 й.
2. Хаников Н. Описание Бухарского ханства. СПб., 1843, A.Lehman.
3. Reise nach Buchara and Samarkand in den Jahren 1841-1842. Beitrage zur Kenntnis des Russischen Reiches, XVII, 1859.
4. Ўзбекистон тарихи. Т.ф.д. проф. Р.Б. Муртазаева таърири остида. Тошкент, «Янги аср авлоди». 2003 й.
5. Ж.Раҳимов. Ўзбекистон тарихи. Тошкент, 1999, 303-304 б.
6. Лерх П.И. Археологическая поездка в туркестанский край в 1867 г. СПб. 1870 г. Валиев П., Пардаев М.
7. Лерх П.И. Монеты бухар-худатов – ТВОРАО, ч. XVIII, СПб., 1875.
8. Тизенгаузен В. Монеты Восточного халифата, СПб, 1873.
9. Шишкин В.А. Варахша. Изд.-во АН СССР, Москва, 1963,
10. Наршахи. История Бухары. Перевод А.С.Лыкошина, Ташкент, 1897.
11. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия СПб., ч. 1. 1898, ч. 2, 1900.
12. Протокол заседания Туркестанского кружка любителей археологии 11-12. 1896 г. (А.Р.Мухамеджанов, Ш.Т.Одилов, Д.К.Мирзаахмедов, Г.Л. Семенов. «Городище пайкенд» Т., 1988,
13. Х.Мухамедов. «Қадимги мудофаа деворлари» Т., 1961 й.
14. Н.Ф.Ситняковский. Известия Туркестанского отдела императорского Русского географического общества. Том. 1. 1899 г. вып. 2. Т., Типо-литография. Заметки о Бухарской части долины Зарафшана.
15. А.Р.Мухамеджанов. «Қуйи Зарафшон водийсининг сугорилиши тарихи» Ўзбекистон «Фан». Т., 1972 й.
16. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Т., Том. 1. 2000 й,

УДК 9:579.2

В ПОИСКАХ ИСТОКОВ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА РАЗВИТИЕ МИКРОБИОЛОГИИ КАК НАУКИ В ЕВРОПЕ

Б.Д.Юлчиев, преподаватель, Джизакский филиал КФУ, Джизак

Annotatsiya. Mikrobiologiya, mikroskopik organizmlarni o'rganish, Evropa ilmiy izlanishlarida chuqur ildizlarga ega. Ushbu maqolada mikrobiologiyaning Yevropadagi fan sifatida tarixi, uning dastlabki boshlanishidan to hozirgi kundagi yutuqlarigacha bo'lgan har tomonlama ko'rib chiqiladi. Evropada mikrobiologiya evolyutsiyasini kuzatish mikrobiologiya dunyosi haqidagi tushunchamizni shakllantirgan muhim kashfiyotlar, metodologiyalar va asosiy raqamlarni yoritadi. Antoni van Levengukning kashshof ishidan tortib, 19-20-asrlarda zamonaviy mikrobiologiyaning paydo bo'lishigacha, ushbu maqola Evropani mikrobiologik tadqiqotlarning poydevori sifatida belgilagan muhim bosqichlar va hissalarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Mikrobiologiya, Yevropa, tarix, fan, Antoni van Levenguk, Lui Paster, Robert Koh

Аннотация. Микробиология, изучение микроскопических организмов, имеет глубокие корни в европейских научных исследованиях. В этой статье представлен всесторонний обзор истории микробиологии как науки в Европе, от ее зарождения до современных достижений. Прослеживание эволюции микробиологии в Европе проливает свет на ключевые открытия, методологии и ключевые фигуры, которые сформировали наше понимание микробного мира.

В этой статье рассматриваются вехи и вклады, сделавшие Европу краеугольным камнем микробиологических исследований, от новаторской работы Антони ван Левенгука до появления современной микробиологии в XIX и XX веках.

Ключевые слова: Микробиология, Европа, История, Наука, Антони ван Левенгук, Луи Пастер, Роберт Кох.

Abstract. Microbiology, the study of microscopic organisms, has deep roots in European scientific inquiry. This article provides a comprehensive overview of the history of microbiology as a science in Europe, from its early beginnings to its modern-day advancements. Tracing the evolution of microbiology in Europe sheds light on the pivotal discoveries, methodologies, and key figures that have shaped our understanding of the microbial world. From the pioneering work of Antonie van Leeuwenhoek to the advent of modern microbiology in the 19th and 20th centuries, this article explores the milestones and contributions that have established Europe as a cornerstone of microbiological research.

Key words: Microbiology, Europe, History, Science, Antonie van Leeuwenhoek, Louis Pasteur, Robert Koch

Введение: Микробиология, изучение микроскопических организмов, является одной из наиболее интересных и важных областей биологических наук. От невидимого мира, изобилующего бактериями и вирусами, до сложных экосистем грибов и простейших, микробиология открыла мир форм жизни, которые глубоко влияют на наш мир. Корни микробиологии как науки уходят в глубокие корни, ее истоки окружены анналами европейских научных исследований. В этой статье мы совершим путешествие во времени, чтобы изучить богатую картину эволюции микробиологии как научной дисциплины в Европе. От скромного начала в 17 веке до сегодняшних достижений история микробиологии — это сага о любопытстве, открытиях и изобретательности. Следуя по стопам ученых-новаторов и ключевым моментам, мы раскрываем историю о том, как европейские микробиологические исследования сформировали наше понимание микробиологического мира. Исследуя исторический ландшафт европейской микробиологии, мы сталкиваемся с множеством персонажей — от смелого производителя линз Антони ван Левенгука до дальновидных умов Луи Пастера и Роберта Коха. Их вклад, наряду с вкладом многих других, вывел микробиологию из области спекуляций на передний план научных исследований, попутно произведя революцию в медицине, сельском хозяйстве и биотехнологии.

Возникновение микробиологии как научной дисциплины можно проследить еще на заре современной эпохи, когда европейские ученые сделали новаторские наблюдения, которые заложили основу для нашего понимания микробного мира. Среди этих первопроходцев голландский торговец и учёный-любитель Антони ван Левенгук выделяется как выдающаяся фигура, чья изобретательность и любопытство открыли царство микроскопической жизни, ранее невообразимое.

В конце 17 века Левенгук создал простые микроскопы замечательного качества, позволившие ему заглянуть в скрытое царство, полное жизни. Через свои тщательно изготовленные линзы Левенгук наблюдал и документировал множество микроорганизмов, которые он называл «животными». Его наблюдения, подробно описанные в письмах Лондонскому королевскому обществу, выявили удивительное разнообразие и сложность микроскопической жизни: от бактерий, плавающих в каплях воды, до простейших, носящихся по прудовой пене.

Открытия Левенгука бросили вызов господствующим представлениям о спонтанном зарождении и заложили основу для микробиологии. Его тщательные наблюдения за морфологией и поведением микробов позволили получить решающее представление о природе жизни в мельчайших масштабах, вызвав волну научных исследований, которые изменили наше понимание биологии.

Основываясь на наблюдениях Левенгука, европейские учёные XVIII века продвинули наше понимание микробиологии посредством сочетания экспериментальной строгости и

интеллектуальной любознательности. Среди первых пионеров был итальянский врач Франческо Реди, чьи эксперименты развенчали теорию самопроизвольного зарождения, продемонстрировав, что личинки не возникают спонтанно из разлагающегося мяса, а развиваются из яиц, отложенных мухами.

Тем временем французский учёный Луи Пастер добился значительных успехов в понимании роли микроорганизмов в процессах брожения и болезней. Опыты Пастера по сбраживанию сахара в спирт дрожжами заложили основу микробиологии, продемонстрировав жизненно важную роль микроорганизмов в промышленных процессах и открыв путь к развитию микробиологических методов.

В начале 19 века немецкий ботаник Генрих Антон де Бари расширил наше понимание грибов как микроорганизмов, изучая их жизненные циклы и репродуктивные структуры. Работа Де Бари заложила основу для микологии, установив грибы как отдельную группу микроорганизмов с разнообразными экологическими ролями.

Таким образом, ранние наблюдения и открытия европейских учёных заложили основу для возникновения микробиологии как научной дисциплины. От новаторской микроскопии Левенгука до экспериментов Пастера по ферментации — эти ранние вехи проложили путь к современному изучению микроорганизмов и их бесчисленных ролей в мире природы.

Конец 19 и начало 20 веков ознаменовали период беспрецедентного прогресса и открытий в области микробиологии, который часто называют «золотым веком микробиологии». В эту эпоху преобразований европейские ученые добились революционных достижений, которые произвели революцию в нашем понимании микроорганизмов и их влияния на здоровье человека, сельское хозяйство и промышленность. Среди ключевых фигур этого золотого века были Луи Пастер, Роберт Кох и Александр Флеминг, чьи плодотворные вклады заложили основу современной микробиологии.

Луи Пастер, французский химик и микробиолог, пожалуй, наиболее известен своей новаторской работой по микробной теории болезней и процессу пастеризации. Опираясь на идеи более ранних ученых, таких как Левенгук и Спалланцани, Пастер провел эксперименты, демонстрирующие, что микроорганизмы ответственны за брожение и порчу продуктов питания и напитков. Его эксперименты по ослаблению вирулентных микробов привели к разработке вакцин против таких болезней, как бешенство и сибирская язва, заложив основу для области иммунологии.

Роберт Кох, немецкий врач и бактериолог, внес значительный вклад в область медицинской микробиологии благодаря строгому применению научных методов. Кох известен своими работами по этиологии инфекционных заболеваний, в частности открытием возбудителей сибирской язвы, туберкулеза и холеры. Используя свои знаменитые постулаты, Кох разработал систематический подход к связыванию конкретных микроорганизмов с конкретными заболеваниями, совершив революцию в области медицинской диагностики и общественного здравоохранения.

Другой ключевой фигурой Золотого века микробиологии был Александр Флеминг, шотландский бактериолог, которому приписывают открытие пенициллина, первого в мире антибиотика. В 1928 году Флеминг по счастливой случайности заметил, что плесень, принадлежащая к роду *Penicillium*, подавляет рост бактерий в чашке Петри, что привело к разработке пенициллина как лекарства, спасающего жизни. Открытие Флеминга произвело революцию в медицине и положило начало эре противомикробной терапии, изменив методы лечения бактериальных инфекций и спасая бесчисленное количество жизней.

Помимо этих ключевых фигур, Золотой век микробиологии стал свидетелем множества других достижений, которые способствовали нашему пониманию микробной биологии. Разработка агара Коха, твердой среды для культивирования бактерий, произвела революцию в микробиологических методах и позволила выделять и идентифицировать разнообразные виды микробов. Более того, выяснение структуры ДНК Джеймсом Уотсоном и Фрэнсисом Криком в 1953 году проложило путь к области молекулярной микробиологии, позволив

исследователям изучать генетический состав и эволюционные взаимоотношения микроорганизмов с беспрецедентной детализацией.

В заключение отметим, что Золотой век микробиологии представляет собой период замечательного прогресса и инноваций в области микробиологии. Благодаря революционным открытиям таких ученых, как Пастер, Кох и Флеминг, Европа стала локомотивом микробиологических исследований, формируя наше понимание микробного мира и производя революцию в медицине, сельском хозяйстве и промышленности. Когда мы смотрим в будущее, наследие Золотого века микробиологии служит свидетельством преобразующей силы научных исследований и непреходящей актуальности микробиологии в решении глобальных проблем.

Заключение:

Вклад таких пионеров, как Луи Пастер, Роберт Кох и Александр Флеминг, оставил неизгладимый след в области микробиологии, заложив основу для современной медицинской диагностики, иммунологии и противомикробной терапии. Их понимание микробной теории болезней, микробной этиологии и открытия антибиотиков спасло бесчисленное количество жизней и изменило медицинскую практику.

В заключение, история микробиологии в Европе является свидетельством преобразующей силы научных исследований и непреходящей актуальности микробиологии в решении самых насущных проблем нашего времени. Заглядывая в будущее, давайте воспользуемся уроками прошлого, чтобы стимулировать инновации, открытия и прогресс в области микробиологии для будущих поколений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Wainwright, M., Lederberg, J., & Lederberg, J. (1992). History of microbiology. *Encyclopedia of microbiology*, 2, 419-437.
2. Guardino, R. F. (2005). Early history of microbiology and microbiological methods. *Encyclopedia of rapid microbiological methods*, 1, 1-27.
3. Trüeb, R. M. (2023). Brief History of Microbiology. In *Hair in Infectious Disease: Recognition, Treatment, and Prevention* (pp. 1-17). Cham: Springer International Publishing.
4. Wainwright, M. (2003). An alternative view of the early history of microbiology. *Advances in applied microbiology*, 52, 333-356.

УЎК 316.346.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ ФАОЛИЯТИДА ЁШЛАР ФАОЛЛИГИ МАСАЛАСИ

Н.Н.Қодиров, доц., Халқаро Нордик университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада мустақил тараққиёт йилларида мамлакатимизда фуқаролик жамияти институтларининг ёшлар ижтимоий фаоллигини ошириш юзасидан олиб борган фаолияти меъёрий хужжатларни такомиллаштирилиб борилиши баробарида илмий таҳлил этилган. Шу билан бирга, ривожланишининг тарихий қонуниятлари асосида фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг тадрижий ривожини намойён этилган.

Калим сўзлар: фуқаролик жамияти, ёшлар фаоллиги, ёшлар иштироки, ижтимоий тараққиёт, ёшлар сиёсати.

Аннотация. В данной статье в годы независимого развития научно проанализирована деятельность институтов гражданского общества нашей страны по повышению социальной активности молодежи наряду с совершенствованием нормативных документов. При этом на основе исторических закономерностей развития показано постепенное развитие деятельности институтов гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, молодежный активизм, молодежное участие, социальное развитие, молодежная политика.

Abstract. This article has scientifically analyzed the activities of civil society institutions in our country in order to increase the social activity of young people over the years of independent development in accordance with the improvement of regulatory documents. At the same time, based on the historical laws of development, the evolutionary development of the activities of civil society

institutions is manifested.

Key words: *civil society, youth activism, youth participation, social progress, youth policy.*

Замонавий дунё тараққиётида глобаллашув жараёнларининг тобора тезлашуви ва глобал тармоқ ривожини натижасида ахборот маконининг кескин кенгайиши дунё ҳамжамиятининг ғоявий қиёфасини ўзгартириб юбормоқда. Бу воқеълик ўз ўрнида жамиятлардаги инсонлар жамоаларининг қадриятлари тизимида, қолаверса, шахслар шаклланишида ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. Айнан, шу шароитда авлодлар алмашинуви тўғри йўлга қўйилиши жамиятда барқарорликни мустаҳкамлашни муҳим омили бўлиб бормоқда.

Ижтимоий фаолликнинг негизини инсоннинг сиёсий-ҳуқуқий маданияти ташкил этади. Фаолият қандай мақсадга ва қандай механизмларга таянишини яхши англамай, билмай туриб жамият ҳаётини ташкил этиш ва бошқаришда қатнашиб бўлмайди. Шунинг учун махсус адабиётларда сиёсий маданиятга давлат-жамият-шахс муносабатлари ўртасида риоя этиладиган нормалар, қадриятлар, ускуртмалар сифатида жамиятнинг сиёсий идеалини, тажрибасини ва бошқарувга оид фаолиятларини ифода қиладиган воқелик, сифатида таъриф берилади[16, 363]. Сиёсий-ҳуқуқий маданиятни шахс – давлат – жамият ўртасидаги сиёсий мақсад ва сиёсий манфаатларни амалга ошириш жараёнида риоя этиладиган нормаларнинг, ҳуқ-атворнинг ифодасидир, деб атасак бўлади[22].

Мустақиллик йилларида жамият ҳаётининг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислохотларнинг пировард мақсади Ўзбекистонда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини яратиш беришдан иборатдир. «Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз»[12, 4], бу вазифани муваффақиятли амалга ошириш ҳар томонлама камол топган ёш авлодни тарбиялаб вояга етказиш билан чамбарчас боғлиқ. Чунки «Юқори малакали, замонавий билимларга эга бўлган, ҳозирги кун талаблари асосида фикрлай оладиган етук кадрларни тайёрлаш ҳам ижтимоий-сиёсий, ҳам иқтисодий муаммоларимизни ҳал этишнинг калити ҳисобланади»[10,137]. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислам Каримов «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» номли асарида таъкидлаганидек, истиқлол даврида ёшлар тарбияси масаласи, замон талабларига жавоб бера оладиган, ақлан етук, маънан баркамол ва жисмонан соғлом инсонларни, яъни комил инсонни тарбиялаш «давлат сиёсатининг устувор соҳаси»[11, 134] деб эълон қилинди. Бугунги кунда дунёни ўзгача идрок этадиган, ўз тақдирини Ватандан айро кўрмайдиган, халқи, Ватани учун жонини фидо қиладиган, ўз ҳақ-ҳуқуқларини яхши биладиган янги авлод шаклланимоқда. «Маълумки, ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган XXI-асрда бу масала ҳақиқатан ҳам ҳаёт-мамонт масаласига айланиб бормоқда»[8,].

Ўзбекистон Республикасида ёшлар тарихан бутун дунё бўйлаб ижтимоий жараёнларнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлган. Ушбу ижтимоий гуруҳ фуқаролик ҳаракатлари ва уюшмалари иштирокчиларининг муҳим қисмини ташкил этади. Ёшларни қарор қабул қилиш жараёнига жалб қиладиган мақсадли ташкилотлар яхшироқ вакилликни таъминлайди ва катталар нуктаи назаридан фарқ қиладиган ёш одамнинг нуктаи назарини намоён этиш имкон беради[15]. Ёшларни режалаштириш ва бошқаришга жалб қилиш орқали фаолият долзарб ва самарали бўлиши мумкин, чунки у ёшлар ҳақиқатига асосланади.

Ёшларни давр юкини зиммасига олишга қодир бўлган баркамол инсон қилиб вояга етказиш давлат аҳамиятига эга бўлган энг муҳим вазифалардан бири сифатида эътироф этилмоқда. Ёшларнинг замон талаблари асосида пухта билим олиши, касб-ҳунар эгаллаши, жамиятда муносиб ўрин топиши учун барча шарт-шароитлар яратиш, уларни замонавий дунё манзараси ва ғоявий манзараси, мавжуд ғоявий таҳдидлар ҳақида огоҳ этиш ҳамда инсонпарварлик, бунёдкорлик ғоялари асосида тарбиялаш ва дунёқарабини шакллантириш жамиятни барча бўғинларини устувор вазифасидир[22, 85].

Шу нуктаи назардан, истиқлолнинг дастлабки кунлариданоқ ёшлар сиёсати энг устувор давлат сиёсати сифатида жамиятни барча соҳаларини ислохотларини ўз аксини топиб турди.

Ёшлар манфаатларини ҳар томонлама муҳофаза қилиш масаласи Ўзбекистон Республикаси Конституциясида, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида, “Таълим тўғрисида”ги, “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги, “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунларда ўз ифодасини топган. Биргина “Ҳаракатлар стратегияси ижроси доирасида 2017 йилнинг ўзида 20 дан ортиқ қонун ва 700 дан зиёд қонуности ҳужжатлари қабул қилинди”[7, 7]. Адолатли ҳуқуқий давлат қуриш, эркин фуқаролик жамиятини шакллантириш ҳамда фаровон ҳаёт даражасига эришиш халқимиз интилаётган юксак марралардир. Ушбу мақсадларга эришишда жамиятимизда ёшларнинг ўрни ва роли ўзгача. Шу боис бугунги кунда мазкур масала давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланган.

Ёшлар ҳар бир давлатнинг келажагини белгиловчи куч эканини эътиборга олсак, дунёнинг деярли барча давлатларида ёшлар сиёсатини амалга ошириш бўйича миллий концепциялар ишлаб чиқиладиганлиги бежиз эмас. Улар жамиятдаги кам сонли ижобий кучлардан бири бўлиб, унинг ривожланиши ва тараққиётига ҳисса қўшиш учун чексиз имкониятларга эга[20].

Сўнгги ўн йилликлар амалиёти тез ўзгарувчан дунёда инсон капиталини самарали ривожлантиришни ва ундан самарали фойдаланишни амалда қўллаётган, шунингдек, асосий ташувчиси ёшлар бўлган инновацион ривожланиш стратегик салоҳиятига эга бўлган жамиятлар устунликка эга бўлишини исботламоқда.

Жаҳон дастурида ёшлар сиёсати соҳасидаги фаолиятнинг ўнта устувор йўналиши белгилаб берилган. Булар: таълим, бандлик, очлик ва қашшоқликка қарши кураш, соғлиқни сақлаш, атроф-муҳит, гиёҳвандлик, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарлик, бўш вақт ўтказиш, гендер масалалари, шунингдек, ёшларнинг жамиятда ва қарор қабул қилишда самарали иштирок этиши.

Замонавий давлат ёшлар сиёсатининг асосий вазифаси турли ёшлар гуруҳларининг ижтимоий мавқеини уйғунлаштиришдир. Шунга қарамай, яқин ўтмишда дунёнинг турли мамлакатларидаги ёшларнинг норозилик ҳаракатлари ёшларнинг нотинч ва уларнинг келажаги ҳақида қайғуришни зарурий даражага олиб чиқмоқда.

2011 йилда бошланган “араб баҳори”[22] воқеалари, Европада Греция ва Испания ёшларининг чиқишлари, Қўшма Штатларда бошланган Уолл-Стритни эгаллаш ҳаракати, Гонконгдаги талабалар тартибсизликлари шулар жўмласидан.

Замонавий дунёда ёшларнинг ўзини ўзи англаши учун зарур шарт-шароитларни яратиш учун етарли ресурслар, мамлакатлараро даражада ёшлар сиёсатини амалга оширишнинг самарали механизмлари мавжуд халқаро ташкилотлар ва муассасаларнинг фаолияти муҳим аҳамиятга эга[24, 27].

Ёшларни ижтимоий ҳаётдан четлаштириш жамият учун жиддий ижтимоий ва иқтисодий оқибатларга олиб келиши мумкин. Том маънода ёшлар сиёсатининг ҳуқуқий асослари ва мазкур сиёсатнинг амалиётда руёбга чиқариш механизмлари ўтган аср 90-йиллари ва янги аср бошида бир қатор муҳим қонунлари қабул қилиниши натижасида мустаҳкам ҳуқуқий асосга эга бўлди. Жамият фаолиятининг барча тармоқларида жорий этилди[19].

Ўз ўрнида, замонавий шароитлар ёшлар учун қийин вазифаларни қўймоқда. Жамиятлардаги умумий аҳоли таркибидаги ёшларнинг улуши ҳудудлар кесимида тобора камайиб ёки аксинча, кўпайиб бораётганини ёдда тутиш керак. Ёшлар юқори авлод қакилларини таъминлаш учун масъулият юкини ўз зиммаларига олишлари керак, шунинг учун авлодлар ўртасидаги мулоқот зарур[14]. Бинобарин, миллий, минтақавий ва маҳаллий даражада қарор қабул қилувчилар ва манфаатдор томонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларга асосланган ёшлар стратегиясини яратиш ҳамда уларни давр чақириқларига мос равишда доимий такомиллаштириб бориш зарур.

Амалиёт шуни кўрсатадики, ёшлар дастурларининг энг катта самарадорлигига ёшларнинг ташаббусларини амалга ошириш ва ёшларнинг ижтимоий бирлашмалар ишида иштирок этиши орқали ёшларни ижтимоий аҳамиятга эга фаолиятга ихтиёрий равишда жалб

қилиш орқали эришилади. Шу боис ёшлар ташаббуслари ва ёшлар уюшмалари фаолиятини қўллаб-қувватлаш ёшлар сиёсатининг муҳим йўналиши[2] ҳисобланади.

Ёшлар – Янги Ўзбекистоннинг ҳам энг катта бойлиги, бебаҳо олтин фонди, қолаверса, истиқболимиз пойдевори ҳисобланади. Бугун юртимизда уларнинг замонавий илм-фан ва юқори технологияларни мукамал эгаллаши учун барча куч ҳамда имконият ишга солинмоқда. Янги Ўзбекистон ўз олдига улкан марралар қўйган. Учинчи Ренессанс пойдеворини яратишга киришилган[16].

Бинобарин, аҳолисининг ярмидан кўпроғи навқирон инсонлардан иборат бўлган мамлакатда ёшларга оид давлат сиёсатини изчил амалга ошириш, ёш авлодни ҳар томонлама баркамол, интеллектуал салоҳиятли, ўз қатъий позициясига эга, юртда амалга оширилаётган ислохотларга бефарқ бўлмаган, мақсадга интилувчан, серғайрат, ватанпарвар, садоқатли шахслар сифатида тарбиялаш[3] янги Ўзбекистонни бунёд этишда ҳал қилувчи кучдир.

Ўзбекистон аҳолисининг қарийб 64 фоизини ёшлар, яъни 30 ёшгача бўлганлар ташкил этади. Албатта бу, давлатимиз зиммасига улкан масъулият юклашини кўз олдимизга келтирсак, жуда катта эътибор, ғамхўрликни талаб этади, иккинчи томондан ёшларимизга кўрсатиладиган эътибор, эртага улкан ютуқ ва натижаларини ҳам беради.

Мазкур ҳолат, илмий таснифларда “демографик дивидент” сифатида баҳоланиб, тўғри юритилган ёшлар сиёсати натижасида яқин келажакда жамият тараққиётини кафолатловчи бекиёс янги авлод – ижтимоий-сиёсий куч вужудга келишига замин яратади.

Шу ўринда XIX аср охири – XX аср бошларида вужудга келган жадиदчилик ҳаракати ва Туркистон ўлкаси жадиждарининг маърифатпарварлик ғоялари бугунги кунда ҳам долзарб эканлигини таъкидлаш ўринлидир. Жадидчилик ҳаракати XX аср бошидаги ноёб ижтимоий-сиёсий ходиса – миллий тараққийпарварлик ҳаракати бўлиб, улар биринчи ва муҳим вазифа сифатида ёш авлодни интеллектуал ривожини белгилаганлар. Жадиждар Туркистон жамиятининг чалкаш сиёсий кчлари орасида энг илғор йўналиш бўлган. Мазкур ҳаракат дунёвий гуманистик ва миллий қадриятларга асосланган, ўлка маҳаллий аҳолисининг ҳаётий манфаатлари ҳимояси, ижтимоий тараққиётдаги муаммоларни ҳал қилиш йўллари кўрсатган[17].

Жадиждар ўз даврининг жуда ўқимишли кишилари эдилар. Улар ўқиб-ўрганишган, ўқитувчилик қилишган, ҳам шарқ, ҳам ғарб маданиятини эгаллашга интилишган, турли мамлакатлардаги таълим ва маданиятни кўздан кечириб, солиштира олишган, зиёли сифатида дунё цивилизацияси ютуқларини Туркистонга ёйиш орзусида бўлишган[17]. Бунинг учун энг аввало, ёш авлодни илмли қилиб тарбиялаш ва уларни дунёнинг илғор билимларидан баҳраманд этиш, замонавий тараққиёт талабларидан келиб чиққан ҳолда етук мутахассислар сифатида вояга етишлари учун барча шарт-шароитларни яратиш зарурлигини англаганлар[6].

Бир сўз билан айтганда, ёшлар сиёсати ва умуман, ёшларни ривожланишлари учун шарт-шароитлар яратиш – бу инсон капиталига инвестиция сифатида баҳоланиб, бугунги кунда етакчи иқтисодий қудратли жамиятларда инсон капиталига инвестиция энг устувор ва аҳамиятли тадбир сифатида баҳоланмоқда[16].

Умуман олганда, Ўзбекистонда инсон капитали учун катта мақсадлар ва маблағлар сарфланмоқда[4]. Ўз навбатида, халқимизда “Янги Ўзбекистон орзуси” пайдо бўлди. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъбири билан айтганда, “Янги Ўзбекистон — барчамизнинг эзгу орзумиз, меҳнаткаш, тинчликсевар халқимизнинг орзуси! Унда халқимизнинг азалий умид-ниятлари, юксалиш сари интилишлари ўзига хос тарзда акс этмоқда”[1].

Дарҳақиқат, ҳар қандай жамият тараққиётида авлодлар алмашинуви ва ворисийлик жуда катта, ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Ҳар бир давр жамият олдига янги-янги вазифалар қўяди, олдинги авлод эришган ютуқларни янада мустаҳкамлаш, таъсирчанлиги ва самарадорлигини ошириш муҳим вазифа сифатида кун тартибига чиқади. Илмий тафаккурнинг ўсиши, фан-техниканинг ривожланиши, жамият аъзоларининг ижтимоий фаоллиги, масъуллиқ ва ташаббускорлик туйғуларининг кучайиши муайян вазифанинг долзарблигини таъминлайди. Бундай шароитда баркамол авлод тарбиясига алоҳида эътибор берган, йигит-қизларнинг ҳар жиҳатдан баркамол бўлиб етишишлари учун зарур шарт-

шароитларни яратиб берган жамият ривожланишда давом этади, фуқаролар турмуш тарзида фаровонлик, тинчлик-тотувликка эришади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июлдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармони муносабати билан Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини такомиллаштиришга доир комплекс чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси қошида “Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти ташкил этилди”[5].

Бугунги мураккаб глобал ўзгаришлар шаротида терроризмнинг турли даражадаги таҳдидлари, айниқса, сўнгги йилларда кучайиб бораётгани уларга қарши, асосан, куч ишлатиш йўли билан курашиш усуллари ва тактикаси ўзини оқламаётганини кўрсатмоқда. Шу боисдан ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрда БМТ Бош ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқида бу борада уруш ва маънавий-мафкуравий характерга эга бўлган таҳдидларни келтириб чиқараётган асосий сабаблар билан эмас, уларнинг оқибатларига қарши курашиш билангина чекланиб қолинаётганлигини таъкидлаб ўтган эди. “Халқаро терроризм ва экстремизмнинг илдизини бошқа омиллар билан бирга, жаҳолат ва мурасизлик ташкил этади, деб ҳисоблайман. Шу муносабат билан одамлар, биринчи навбатда, ёшларнинг онгу тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир. Экстремистик фаолият ва зўравонлик билан боғлиқ жиноятларнинг аксарияти 30 ёшга етмаган ёшлар томонидан содир этилмоқда. Бугунги дунё ёшлари – сон жиҳатидан бутун инсоният тарихидаги энг йирик авлоддир, чунки улар 2 миллиард кишини ташкил этмоқда. Сайёраимизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиш учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси “вируси” тарқалишининг олдини олишдир. Бунинг учун ёш авлодни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, унинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги кўп томонлама ҳамкорликни ривожлантириш лозим, деб ҳисоблаймиз. Шу муносабат билан Ўзбекистон глобаллашув ва ахборот-коммуникация технологиялари жадал ривожланиб бораётган бугунги шароитда ёшларга оид сиёсатни шакллантириш ва амалга оширишга қаратилган умумлаштирилган халқаро ҳуқуқий ҳужжат – БМТнинг Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенциясини ишлаб чиқишни таклиф этади”[5].

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси Давлат дастурида давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш борасидаги ислохотларда ёшлар фаоллигини ошириш билан боғлиқ қатор янги ва муҳим вазифаларни белгилаб берилди. Мазкур устувор йўналишлар мустақиллик йилларида олиб борилган ислохотларнинг мантиқий ва қонуний давоми бўлиб, бу борадаги ишлар янги босқичда давом этмоқда.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎҲАТИ:

1. 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси (president.uz).
2. 23-сон 18.01.2021. Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини 2025 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида (lex.uz).
3. ПФ-5106-сон 05.07.2017. Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида (lex.uz)
4. ПФ-60-сон 28.01.2022. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида (lex.uz).
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармони // “Халқ сўзи”, 2017 йил 6 июль.
6. Мирзиёев Ш. Маънавият бошқа соҳалардан олдинда юриши, янги кучга, янги ҳаракатга айланиши керак (president.uz).
7. Мирзиёев Ш.М. Конституция – Эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир.-Т.: Ўзбекистон, 2018. 7-бет.
8. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз. 1-китоб. Тошкент, Ўзбекистон, 2017.504-бет.
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош ассамблеясининг 72-

сессиясидаги нутқи // “Халқ сўзи”, 2017 йил 20 сентябрь.

10. Каримов И.А. Иқтисодий эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш – бош йўлимиз. //Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Асарлар. 10-том. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – Б.228.

11. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. // Каримов И. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Асарлар, 7-том. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – Б.134.

12. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 4.

13. European Commission (2006). The demographic future of Europe – from challenge to opportunity. Commission Communication. 12.10.2006. COM (2006) 571 (Brussels).

14. Hakkı Çamur. Gençlerin aktif katılımçılığının önündeki engeller ve sivil toplum örgütlerinin rolü / (PDF) Barriers to Young People's Active Participation and Role of Civil Society Institutions (researchgate.net). (мурожаат қилинган сана – 25 январь 2024 йил).

15. Khajieva, I., Khujaaniyazova, G., Kenjaeva, K., & Jumaniyozov, F. (2020). Foreign language competenceformation of the future teacher of vocational education in the information and educational environment. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(2). – PP. 360–365.

16. Абдурахманова Н.Г. Инсон капиталига сармоя Янги Ўзбекистон тараққиёти кафолати. Инсон капиталига сармоя Янги Ўзбекистон тараққиёти кафолати - Review.uz. (мурожаат қилинган сана – 13.01.2024).

17. Алимова Д. Жадидчилик феномени. – Тошкент: Akademnashr, 2022. – 7 бет.

18. Буторов А.С., Адлов Р.А. Особенности государственной молодежной политики в России и США на современном этапе. Сравнительный анализ. – Вестник РУДН. Серия: Государственное и муниципальное управление. 2021. Т. 8. № 2. С. 186–199.

19. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций — Декларации — Декларации, конвенции, соглашения и другие правовые материалы (un.org). Принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года

20. Кризис в сфере занятости молодежи: Время действовать. Международное бюро труда. Женева, 2012. Электронный доступ ILC101-TRAITEXT-2012-11-0176-Ru (ilo.org) (дата обращения 10.02.2024), с. 1.

21. Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари. Нашрга тайёрловчилар: О.Салимов, Қ.Курунбоев, М.Бекмуродов, Л.Тангриев. – Тошкент: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – 84-91 бетлар.

22. Сабиров Н. Сиёсий модернизация жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг роли / Жамият ва инновациялар – Общество и инновации –Society and innovations Issue – 2 № 3 (2021). – Стр. 147-152: <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>. Siesij_modernizacia_zaraenida_fukarolik_zamiati_in.pdf.

23. Соколов А.В. Современные институты молодежной политики в Европе: история становления и развития/ Вестник международных организаций. 2009. № 1 (23). – стр. 84-99.

24. Совет молодых ученых - Стратегия молодежной политики Российской Федерации на период до 2030 года (fa.ru). Стратегия молодежной политики Российской Федерации на период до 2030 года.

УЎК 316.37.013.78

ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИ- ЮРТ КЕЛАЖАГИ ГАРОВИДИР

М.Дж.Қойилова, доц., Бухоро давлат педагогика институти, Бухоро

Аннотация. Ушбу мақолада мустақилликнинг сўнгги йилларида ёшлар фаолиятига оид амалга оширилаётган ислохотларда, қабул қилинаётган сиёсий қарорларда, ёшлар сиёсатининг акс этиши. Мактаб ёшидаги ўқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг аҳамияти, ижтимоий жамиятнинг ўзига хос умумий қонуниятлари, ёшлар фаолияти билан боғлиқ бўлган меъёрий тартиблар очиб берилган.

Калит сўзлар: Сиёсат, Ассамблея, Демографик дивиденд, Парламент, Концепция.

Аннотация. В статье одной из эффективных технологий обучения в системе образования является проблемное обучение. Его задача – стимулировать процесс активного познания и сформировать научно-исследовательский метод мышления. Проблемное обучение соответствует целям творческого и активного воспитания личности. Подчеркнуто, что суть проблемного обучения заключается в самостоятельном усвоении новых знаний путем создания проблемной ситуации.

Ключевые слова: мышление, интеллектуальное, восприятие, процесс ассоциаций, репродуктивное, творческое мышление, дивергентное, самостоятельное, эвристическое, проблемное обучение, проблемная ситуация, внимание, эффективная технология.

Abstract. In the article, one of the effective teaching technologies in the educational system is problem-based teaching. Its task is to encourage the process of active cognition and to form a scientific-research method in thinking. Problem teaching corresponds to the goals of creative and

active personality education. It was emphasized that the essence of problem-based teaching is independent assimilation of new knowledge by creating a problem situation.

Key words: *thinking, intellectual, perception, process of associations, reproductive, creative thinking, divergent, independent, heuristic, problem-based learning, problem situation, attention, effective technology.*

Ёшлар ҳар бир давлатнинг келажagini белгиловчи асосий ижтимоий қатлам ҳисобланади. Зеро ҳар бир мамлакатнинг эртаси, тақдири ва истиқболи унда истиқомат қилаётган ёшларнинг маънавий, руҳий ва жисмонан саломатлиги даражаси билан белгиланади. Республикамиз мустақилликка эришгандан буён ёшлар фаолиятига оид ҳар қандай масала давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Мамлакатимиз тарихида илк маротаба Ўзбекистон Республикаси Президенти иштирокида 2020 йил 25 декабрь куни Ўзбекистон ёшлари форуми ўтказилди. Ўттиз мингдан ортиқ ёшлар иштирок этган форумда Давлат раҳбари томонидан ёшлар билан мулоқот қилиниб, уларнинг ҳолялари, таклиф ва ташаббуслари қўллаб-қувватланди. Айниқса Президентимизнинг “Ёшлар келажаги билан боғлиқ ҳар қандай вазифа бирламчи аҳамиятга эга” деган гаплари барча инсонларни ҳушёрликка чорлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида ёшларга оид давлат сиёсатини янги босқичга олиб чиқиш бўйича устувор вазифалар белгиланди.

Ушбу вазифалардан келиб чиқиб, Концепция ёшларга оид давлат сиёсатини ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари, устувор йўналишлари, беш йилга мўлжалланган вазифалар ҳамда ёшлар сиёсатини амалга оширишнинг миллий моделини белгилади, соҳага оид дастурлар ва комплекс чора-тадбирларни ишлаб чиқиш учун дастуруламал бўлди.

Концепция Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ёшлар — 2030” стратегиясида белгиланган “Ёшлар манфаатларини кўзлаб, улар билан ишлаш” бош тамойилига асосланади.

Шу билан бирга мустақиллик йилларида йил номларининг номланиши ва шу асосида ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш борасида қилинаётган ишлар, хусусан 2024-йилни “Ёшлар ва бизнесни қўллаб-қувватлаш йили” деб эълон қилиниши, ёшлар билан боғлиқ ҳар қандай масала давлат сиёсати даражасида эътироф этилаётгани барчани бирдек хурсанд қилди ва ҳар бир фуқаронинг елкасига катта маъсулиятли вазифани юклади.

Шундай экан барча таълим йўналишлари каби умумий ўрта таълим тизимидаги ёшларнинг илм олиши, касб-ҳунар эгаллаши, бир сўз билан айтганда келажакда ўз ўрнини топиши учун уларнинг тарбияси ва ахлоқига эътибор қаратиш долзарб вазифа саналади.

Мактаб ўқувчилари ахлоқига, биринчи навбатда, ташқи ижтимоий муҳит (микромуҳит: оила, синф, мактабдаги шароит, бу муҳитнинг қолган аъзолари билан муносабатда), шунингдек, ўсмир шахсининг турли “ҳаётий омадсизликлар”га реакция қилишига боғлиқ индивидуал хусусиятлари таъсир кўрсатади.

Ўсмир мослашмаганлигининг турли кўринишларида ифодаланувчи ҳуқуқ оғишганлик нофаровон психоижтимоий ривожланиш ва ижтимоийлашув жараёнининг бузилиши натижасидир. Чунки ўсмир бу даврда ўз-ўзини ҳар томонлама англашга, бошқа одамлар орасида ўз ўрнини топишга интиларкан, атрофидаги катта одамларнинг қилиқлари, ҳаракатларидаги бир қанча сифатларга ҳавас билан қарайди, бу сифатларни ўзида топа олмай қийналади. Баъзида ҳатто ўзини тўлақонли эмасдай ҳис қилади.

Ўсмирлик ёши – унинг дунёқараши, эътиқоди, нуктаи назари, принциплари, ўзлигини англаши, баҳолаши ва ҳоказолар шаклланидиган давр саналади. Кичик мактаб ёшидаги бола катталарнинг кўрсатмалари ёки ўзининг тасодикий, ихтиёрсиз орзу-истаклари билан ҳаракат қилса, ўсмир ўз фаолиятини муайян принцип, эътиқод ва шахсий нуктаи назари асосида ташкил қила бошлайди.

Ўсмир шахсининг таркиб топишида ахлоқ, ўзига ҳос онг алоҳида аҳамият касб этади. Бунда ўқувчиларнинг ахлоқий тушунчаларни ўзлаштириши ва уларни турмушга татбиқ этиши муҳим роль ўйнайди. Умуминсоний ҳислатларни шакллантириш жараёни ўқувчидаги ишонч, ақида, нуктаи назарнинг қарама-қаршиликларига дуч келади. Ижтимоий турмушни кузатиш,

ундаги инсон учун зарур кўникмаларни эгаллаш унга катталар хулқ-атворини таҳлил қилиш имкониятини яратади. Натижада фавқулудда ҳолатларда катта ёшдаги одамларнинг тутган йўли ва услубини баҳолаш каби ҳаётий кўникмаси таркиб топа бошлайди.

Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб мактаб ўқувчилари ўртасида назоратсизлик, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасида йўл кўйилган камчиликларни бартараф этиш ҳамда мутасадди давлат ва нодавлат ташкилотлари ҳамда жамоат уюшмалари билан ҳамкорликдаги ишлар самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидаги тавсиялар амалга оширилса мақсадга мувофиқ бўлади.

1. Мактаб ўқувчиларининг давоматини доимий ўрганиш, ёшлар томонидан дарс машғулоти қолдирилишининг ҳақиқий сабабларини аниқлаш, мавжуд камчиликларни бартараф этиш бўйича тегишли мутасадди идоралар билан чора-тадбирлар ишлаб чиқиб, унинг ижросини таъминлаш.

2. Ҳар ҳафтанинг белгиланган кунини – жиноятчиликнинг олдини олиш ва профилактика куни тадбирлари доирасида таълимни бошқариш органлари ва таълим муассасаларининг жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги фаолиятини янада кучайтириш.

3. Мактабларда аниқланган жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликлар фактлари бўйича ички ишлар органлари билан ахборот алмашинуви тизимини тубдан яхшилаш.

4. Мактабларда ўқувчилар давоматини яхшилаш, хавфсизликни таъминлаш, тарбияси оғир, ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар содир этишга мойил бўлган ёшларни ўз вақтида аниқлаб, профилактик-огоҳлантирув ишларини ташкил этиш мақсадида ўсмирлар давоматини қайд этишнинг электрон тизимини жорий қилиш.

5. Мактаб ўқувчилари томонидан содир этилган ҳар бир жиноятни таълим муассасаларида ота-оналар иштирокида муҳокама қилиш, сабабларини ўрганиш, оммавий ахборот воситаларида кенг ёритилишини ташкил этиш.

6. Ички ишлар органлари профилактик ҳисобида турган ёшлар орасида тарбиявий ишларни ташкил этишда, шунингдек, ҳуқуқбузарлик ва жиноят содир этишга мойил бўлганларини аниқлашда, таълим муассасаси фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш.

7. Мактаб ўқувчилари ўртасида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларнинг ҳуқуқий билимини оширишда, маҳаллалар, таълим муассасалари атроф ҳудудларида жамоат тартибини сақлаш ишларида ўқувчи ва ўқитувчилар имкониятларидан фойдаланиш амалиёти жорий этиш каби ишларни амалга ошириш, келгусида мактаб ўқувчилари ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг профилактикаси ҳисобланади.

Хуллас мустақил давлатимизнинг гуллаб-яшнаши ёшларнинг жисмоний, маънавий, руҳий баркамоллигига ва ватанпарварлигига боғлиқдир. Руҳан тетик, билимли, ақл-заковатли ёшлар билан мамлакатимизнинг истиқболли келажагини тасаввур қилиш мумкин. Ёшларнинг билим олишини, касб-хунар эгаллашини қўллаб-қувватламасдан ва таъминламасдан туриб, соғлом турмуш, соғлом фикр, фаровон ва бахтиёр ҳаёт ҳақида ўйлаш мумкин эмас.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Вояга етмаганлар орасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларни олдини олиш тўғрисида”ги қонуни. -Т. 2010 йил 10 август.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2833-сонли қарори. – Т., 2017 йил 14 март.

3. Сарвар Отамуротов. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. – Т., Ўзбекистон, 2013.

4. Норбек Тайлаков. Вояга етмаганлар орасида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликка мойил ўқувчиларни тарбиялашнинг ижтимоий-педагогик технологиялари. 2-том. Монография. Тошкент. 2019 й.

5. Мехринисо Қоилова. Девиант хулқли ўсмирлар ва соғлом турмуш тарзи. Бухоро. 2022 й.

6. Koilova Mehriniso. Methodology of inclusion of healthy lifestyle skills in adolescents with deviant behavior. India. 2023.

7. Kurbanova, G. (2022). Pedagogik muloqot vositasida kasbiy tafakkurni rivojlantirishning ijtimoiy-tarixiy asoslari. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 2(9), 12–16. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/3614>

8. G.N., K. (2022). The significance of the ancestors heritage in the development of professional thinking of future specialists. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 2(2), 272–277. извлечено от [https://www.in-academy.uz / index.php/ejsspc/article/view/828](https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/828)

**“BIOSFERA HAQIDA TA'LIMOT. BIOSFERADA MODDALAR AYLANISHI”
MAVZUSINI O'QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR O'RNI****M.B. Abramotov, b.f.n., dotsent, Termiz davlat universiteti, Termiz**

Annotatsiya. Maqoladagi ma'lumotlar “Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish” fani bo'yicha tashkiliy xarakterga ega bo'lgan hujjatlarni ishlab chiqish uchun amaliy dastur bo'lishi mumkin. Olingan xulosa va bildirilgan takliflardan fanni o'qitishda yanada takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: biosfera, biosfera ta'limoti, moddalar aylanishi, muhofaza qilish, ekologiya, atrof-muhit, pedagogik texnologiya.

Аннотация. Информация в статье может быть практическим применением при разработке организационных документов в области «Экология и охрана природы». На основании полученных выводов и предложений были разработаны предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию преподавания естественных наук.

Ключевые слова: биосфера, теория биосферы, круговорот вещества, охрана, экология, окружающая среда, педагогическая технология.

Abstract. The information in the article can be of practical use in the development of organizational documents in the field of “Ecology and nature conservation”. Based on the findings and suggestions received, proposals and recommendations were developed for further improvement of science teaching.

Keywords: biosphere, theory of the biosphere, cycle of matter, protection, ecology, environment, educational technology.

Ma'lumki, bugun barcha davlatlar ta'limga imkon qadar ko'p yangilik kiritishga intilmoqda. Bugungi yangiliklar ularga uyushgan, rejali, ommaviy yondashuvni talab etadi. Yangiliklar kelajak uchun uzoq muddatli investitsiyalardir. Novatorlikka qiziqish uyg'otish, yangilik yaratishga intiluvchan shaxsni tarbiyalash uchun ta'limning o'zi yangiliklarga boy bo'lishi, unda ijodkorlik ruhi va muhiti hukm surishi lozim. Ana shunday dolzarblikdan kelib chiqqan holda, bugungi kunda pedagogikaning mustaqil sohasi – innovatsion pedagogika jadallik bilan rivojlanib bormoqda [1].

Innovatsion ta'limning asosiy maqsadi ta'lim oluvchilarda kelajakka ma'suliyat hissini va o'z-o'ziga ishonchni shakllantirishdir. J.Botkin boshchiligidagi olimlar guruhi “Rim klubi” ma'ruzasida innovatsion ta'limni an'anaviy, ya'ni “normativ” ta'limga muqobil sifatida bilimlarni egallashni asosiy turi sifatida tavsifladi. Normativli ta'lim “takrorlanuvchi vaziyatlarda faoliyat xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan” bo'lsa, innovatsion ta'lim yangi vaziyatlarda birgalikda harakatlanish qobiliyatini rivojlantirishni ko'zda tutadi [2].

“Pedagogik texnologiya - tizimli, texnologik yondashuvlar asosida ta'lim shakllarini kulaylashtirish, natijasini kafolatlash va ob'ektiv baholash uchun inson calohiyati hamda texnik vositalarning o'zaro ta'sirini inobatga olib, ta'lim maqadlarini oydinlashtirib, o'qitish va bilim o'zlashtirish jarayonlarida qo'llanadigan usul va metodlar majmuidir”. XXI asrda O'zbekiston ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish ustivor vazifalardan biridir. Bu esa, o'z navbatida olimlarimiz zimmasiga tegishli o'quv fanlari bo'yicha o'quv adabiyotlarini hozirgi davr talabi va ilm-fanning so'nggi yutuqlarini hisobga olgan holda yangilab borish, ta'lim jarayoniga innovatsiya va ta'lim texnologiyalarini joriy etishni taqozo etmoqda.

O'quv – tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishga olib keladi. Bu esa talabadan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi.

Har qanday pedagogik texnologiyaning o'quv-tarbiya jarayonida qo'llanilishi shaxsiy xarakterdan kelib chiqqan holda, talabani kim o'qitayotganligi va o'qituvchi kimni o'qitayotganiga bog'liq. Shuning uchun ham, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy

o'qitish uslublari – interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanishiga oid bilimlar, tajriba talabalarni bilimli va yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi. Boshqacha so'z bilan aytganda, o'qitishning interfaol uslubiyotlari – bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli bo'lib, unda ta'lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilingan bo'ladilar, ular biladigan va o'ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Interfaol darslarda o'qituvchining o'rni qisman talabalarning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo'naltirishga olib keladi.

Ma'lumki, mamlakatimiz Oliy ta'lim muassasalarida barcha fanlar qatori "Ekologiya va atrof – muhit muhofazasi fanini o'qitish jarayonida innovatsiyalar va ilg'or xorijiy tajribalar qo'llash bugungi kunning dolzarb maslalaridan biri hisoblanadi. Adabiyotlar tahlili ko'rsatishicha Ekologiya fanini o'qitishda bugungi kunda rivojlangan xorijiy va MDH mamlakatlarida quyidagi innovatsiyalar va pedagogik ta'lim texnologiyalari qo'llanilmoqda.

-Aqliy hujum.

- Erkin yozish.

-Asoslangan esse.

-FSMU.

-Blis-so'rov.

- Yozma va og'zaki davra suhbat.

- Tushunchalarni aniqlash.

- Tushunchalar asosida matn tuzish.

-Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi

Ushbu texnologiyalarning barchasi o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, ular talabalarni fanni o'zlashtirishlarini kafolatlaydi va yuqori samara beradi.

Aqliy hujum. "Biosfera xaqida ta'limot. Biosferada moddalarning aylanishi" mavzusini o'qitishda noan'anaviy metodlardan biri "Aqliy xujum" metodidan foydalanish ham mashg'ulot o'tkazishda ijobiy natijalarga olib keladi. Bu metod Amerikalik olim Osborn tomonidan taklif qilingan va hozirgi kunda "Aqliy xujum"ning bir necha usullari ishlab chiqilgan. Bu metodning nomidan ma'lumki, aql vositasida bitta muammoga xujum uyushtiriladi. Xamma ishtirokchilar birgalikda bir xodisaga yoki bir muammoga fikr qaratadi va uning yechimini topishga harakat qiladi. Demak "Aqliy xujum" jamoa g'oyalarini yig'ishdir. Maqsad –xilma xil g'oyalarni yig'ish, mustaqil fikrlash ijodiy masalani mustaqil yechishdir.

"Aqliy xujum" 15 daqiqadan 1 soatgacha davom etishi mumkin. Barcha g'oyalar ekspertlar tomonidan yig'ib olinadi va eng manzurlari tanlab olinadi.

"Aqliy hujum" metodi ta'lim beruvchi tomonidan qo'yilgan maqsadga qarab amalga oshiriladi:

1. Ta'lim oluvchilarning boshlang'ich bilimlarini aniqlash maqsad qilib qo'yilganda, bu metod darsning mavzuga kirish qismida amalga oshiriladi;

2. Mavzuni takrorlash yoki bir mavzuni keyingi mavzu bilan bog'lash maqsad qilib qo'yilganda – yangi mavzuga o'tish qismida amalga oshiriladi;

3. O'tilgan mavzuni mustahkamlash maqsad qilib qo'yilganda – mavzudan so'ng, darsning mustahkamlash qismida amalga oshiriladi;

"Aqliy hujum" metodini qo'llashdagi asosiy qoidalar:

1. Bildirilgan fikr - g'oyalar muhokama qilinmaydi va baholanmaydi.

2. Bildirilgan har qanday fikr -g'oyalar, ular hatto to'g'ri bo'lmasa ham inobatga olinadi.

3. Har bir ta'lim oluvchi qatnashishi shart.

"Aqliy xujum" metodining texnologik xaritasi

Ish bosqichlari va mazmuni	Faoliyati		
	o'qituvchi		Talaba
1-bosqich. Tayyorlov	Mavzuni aniqlaydi, belgilaydi, shakllantiradi	maqsadni baholash mezonini	Ishtirok etmaydi

2-bosqich. Kirish.	Mavzu maqsadi, baholash mezonini e'lon qiladi	Metod shartlarini o'rganadi
3-bosqich. G'oyalarni kiritish	G'oyalarni yozib oladi va yozib olishni taklif qiladi.	Muammoni hal etuvchi g'oya va takliflar yuzasidan muloxaza yuritadi.
4-bosqich. Tahlil	Taklif qilingan g'oyalarni tahlil qilish tashkil etadi.	Bildirilgan g'oya, takliflarni guruh bo'lib tahlil qiladi, saralaydi. Eng qulay va maqbullarini aniqlaydi
5- bosqich. Yakun yasash va baholash	Talabalar tomonidan bajarilgan qaloliyatni yakunlaydi, tag'lil qiladi va baholaydi.	Xulosani qunt bilan eshitadi (talaba o'ziga –o'zi baho berishi ham mumkin)

Bugungi kunda amaliyotda yangilik va innovatsiya so'zlari o'rtasida farqlar mavjud. Yangilik bu fandagi eng so'nngi yutuqlar, bilimlar, usullar hisoblanadi. Ushbu yutuqlar, bilimlar, usullar amalda qo'llanilishi bilan innovatsiyaga aylanadi. Innovatsion texnologiyalar talabalarning faol xayotiy munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan. Ularga o'quv jarayonidagi yangi shakldagi interaktiv usullar kiradi. Talabalar dars jarayonida mavzuni o'zlashtirish uchun tavsiya etiladigan interfaol metodlardan yana biri FSMU texnologiyasidir.

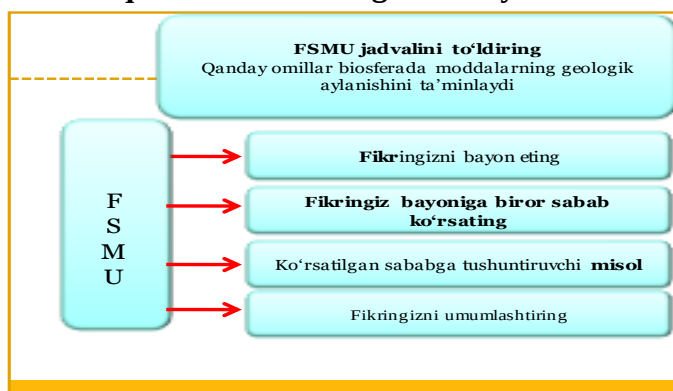
Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda, baxs munozalar o'tkazishda (yoki uquv-seminar yakunida talabalarning o'quv mashg'ulotlari hamda o'tilgan mavzu va bo'limdagi ba'zi mavzular, muammolarga nisbatan fikrlarni bilish maqsadida) qo'llanilishi mumkin. Bu texnologiya talabalarni o'z fikrini himoya qilishga hamda o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan birga bilimlarni tahlil etishga va egallaganlik darajasini aniqlashga, baholashga hamda bahslashishga o'rgatadi.

Texnologiyaning maqsadi: ushbu texnologiya talabalarni tarqatilga oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa holatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

O'quv mashg'ulotini o'tkazish tartibi:

- o'qituvchi har bir talabaga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichi yozilga qog'oz varaqalarini tarqatadi va yakka tartibda ularni to'ldirishni iltimos qiladi;
- o'qituvchi talabalar bilan bahs mavzusini belgilab oladi;
- yakka tartibdagi ish tugagach, talabalar kichik guruhlariga ajratiladi va o'qituvchi kichik guruhlariga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichi yozilgan katta qog'oz varaqlarini tarqatadi;
- kichik guruhlarining har bir a'zosi berilgan tarqatma materiallarda yakka tartibda yozilgan fikr va dalillarni katta farmatda umumlashtirgan holda to'rt bosqich bo'yicha yozishlarni taklif etadi;
- o'qituvchi kichik guruhlarining yozilgan fikrlarni jamoa o'rtasida himoya qilishlarni so'raydi;
- mashg'ulot o'qituvchi tomonidan muammo bo'yicha bildirilgan fikrlarni umumlashtirish bilan yakunlanadi.

Tarqatma materialning taxminiy nusxasi

Umumiy vazifa.

Kichik guruhlariga bo'lamiz va har bitta guruh fikr va dalillarini 4ta bosqich bilan yozishadi, kichik guruhlar yozgan fikrlarini himoya qiladi. Trening –o'qituvchi tomonidan fikrlar umumlashtiriladi.

Masalan, 1 ta guruh javobi:

F-Insonning biosferaga kuchli ta'sirlaridan biri kimyoviy o'g'itlardan foydalanishi; o'simliklar kasalliklari, zararkunanda hasharotlar va begona o'tlarga qarshi kurashda foydalaniladigan kimyoviy kurash vositalari.

S-O'g'itlardan foydalanish ichimlik suvlari sifatining yomonlashishiga avtrofikatsiya jarayonining susayishiga, nitrit va nitratlarning suvda to'planishi, havfli kanserogen modda - nitrozaminlar hosil bo'lishiga sabab bo'lmoqda; DDT va boshqa nisektitsidlar, gerbitsidlar, xlor- va fosfororganik birikmalar hayvon va inson organizmi uchun havfli.

M-Sintetik o'g'itlar, DDT va boshqa zaharli kimyoviy preparatlar barqaror va ta'sirchan modda hisoblanib, u biogeotsenozlarda uzoq vaqt saqlanib qoladi va to'planadi. Ularni turli hayvonlarning jigarida va boshqa organlarida miqdorlari aniqlangan.

U-umumlashtiriladi.

Demak, samarali innavatsion metodlardan yana biri kichik guruhlarda ishlash hisoblanadi.

Yuqorida metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshishiga xizmat qiladi hamda talabalarda shaxsiy sifatlarini rivojlanishiga, mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini shakllanishiga va fanlarni yuqori darajada o'zlashtirib olishlariga yordam beradi, talabalar va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro xamkorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, talabalar o'z ustilarida ko'proq mustaqil ishlash ma'suliyatini oshiradi, mustaqil fikrlashga va fikrlarini jamlashga o'rgatadi, izlanuvchanlik qobiliyatlarini oshiradi, savollar yordamida muammoning yechimini topishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shrinivas T. Environmental biotechnology. New Dehly: New age of International Publisher. 2008
2. Ergashev A., Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2005.– 436 b.

UO'K 796.8:373.5

YOSH KURASHCHILARNING MASHG'ULOTLARIDA HARAKATLI O'YINLARNI BOLA TARBIYASIDA TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

A.S.Amirov, o'qituvchi, O'zbekiston Finlandiya pedagogika insteti, Toshkent

Annotatsiya. Kurashda milliy harakatli o'yinlarning bola tarbiyasida tutgan o'rni va ahamiyati, o'zbek xalqining ming yillar davomida yaratgan, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ijod boyliklarini to'plash, o'rganish, bu boy xazinalar asosida yosh avlodni ma'naviy boy, axloqiy pok, jismoniy barkamol qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Kalit so'zlar: Etnik muammolar, milliy xarakterlar, Ulug' ajdodlarmizning kurashni tarbiya maktabi, bilimi, malakasi, kurash ilmi, milliy harakatli o'yinlar jismoniy tarbiya, yosh avlodlar va chora-tadbirlar.

Аннотация. В борьбе национальные подвижные игры и их роль и значение в воспитании детей, созданный узбекским народом на протяжении тысячелетий, собиране творческого богатства, передаваемого из поколения в поколение, обучение, воспитание молодого поколения духовно богатым, нравственно чистым, физически здоровым на основе этих богатых сокровищ - одна из актуальных проблем современности.

Ключевые слова: Этнические проблемы, национальные персонажи, Школа борцовского воспитания наших великих предков, знание, квалификация, борьба - это научно, национальные подвижные игры, физкультура, молодые поколения и меры.

Abstract. National wrestling, national action games and their role and importance in child education, created by the Uzbek people for thousands of years, collecting and learning the wealth of creativity passed down from generation to generation, on the basis of these rich treasures, educating the young generation to be spiritually rich, morally pure, and physically fit is one of the urgent issues of today.

Keywords: Ethnic problems, national characters, The school of wrestling education of our great ancestors, knowledge, qualification, fighting is scientific, national action games, physical education, younger generations and measures.

Kirish. Ko'p millatli O'zbekistonda turli xil etnik madaniyatlarning rivojlanishi va o'zaro ta'siri muammolari milliy kurashning ziddiyatli o'zaro ta'sirida xulq-atvor uslubini shakllantirishga ta'siri doirasida hech qachon har tomonlama o'rganish ob'ekti bo'lmagan, garchi u ko'rinadiki, bunday ehtiyoj ancha oldin paydo bo'lgan va ancha vaqtlardan mavjud va o'ziga xos turmush tarzi va xulq-atvor faoliyati shakllarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, bu obraz va shakllar etnosning ma'naviy tabiatini tashkil etib, milliy xususiyatning ko'rinishini ifodalaydi. Ingliz faylasufi D.Yum xususiyatlariga ko'ra, milliy xarakter ob'ektiv universal va sub'ektiv-individuallik nuqtai nazaridan ikki omil asosida shakllanadi: professional guruhlarining ma'naviy yaqinlashuvi tanlangan faoliyat turidagi jamiyat va muayyan faoliyat turidagi xatti-harakatlarga o'zaro ta'sir qilishning iqtisodiy va siyosiy shakllari. Ularning umumiy yo'nalishi etnik guruhlarining manfaatlariga asoslanadi. Demak, bu manfaatlar shaxsning yagona til, milliy jamoa va umumiy xarakter xususiyatlari, temperamenti, xulq-atvori stereotipi kabi milliy xususiyatlarning shakllanishiga yordam beradi.

Etnik muammolarning rivojlanishi tufayli etnik masalalar hozirda etnografik tavsiflar bilan cheklanmaydi. Etnik kelib chiqishining asosi sifatida qaysi belgi - tabiat, ruh yoki madaniyat qabul qilinishiga qarab, bir nechta etnik tushunchalar mavjud bo'lib, ularga ko'ra etnik xususiyatlar, millatlararo aloqalarning usullari va tabiati, etnik guruhlarining ijtimoiy jarayonlar sub'ekti sifatida qarashlari aniqlangan. Etno tushunchalar etnosning mohiyatini uning tabiatida belgilovchi xususiyatlarning barcha ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi. Bunda etnosning tabiiy mohiyati ikki yo'nalishda ko'rib chiqiladi. Etnos o'z a'zolarining bioantropologik xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Bunday tushunchalarda "qon" etnik asos sifatida namoyon bo'ladi. "Qon" ni ulug'lashning o'ziga xos nazariyasi bayoni xalqlar ierarxiyasini yaratishda qo'llaniladi. Etnik kelib chiqishi substrati er (hudud) yoki tuproqdir.[1]

Boshqa tushunchalarda etnik asos "ruh" hisoblanadi: "xalq ruhi", "xalq xarakteri", "millat ruhi", "milliy xarakter" va boshqalar.

Kurashning ko'p ming yillik tarixini chuqur o'rganish haqiqatan ham kurash azaldan polvonlarning jismoniy va ma'naviy yetukligi namunasi sifatida sharaf topganligini, qadrlanganligini tasdiqlaydi. Sni hois polvonlarning jismoniy baquvvatligi, navqiron qaddi- qomati yoki kurashchanlik, harakatchanlik, chaqqonu epchillik jihatlari bir tomonu, ulaming keng davrada o'zlarini qanday tutishi, odob-axloqi, ma'naviy qiyofasi, raqibiga muomalasi, jamiyatga, tovarak-atrofga munosabati, vatanparvarligi alohida o'rin tutgan.[2]

Kurash shunchaki sport turigina emas, balki insonning jismoniy, ma'naviy kamolotga erishish vositasidir. Ulug' ajdodlar kurashni tarbiya maktabi deb atashgan. Ushbu maktab tarbiyalanuvchilarini, maydon ko'rganlarni esa quyidagicha ta'riflaganlar:

1. Polvonlar qasam ichmaydilar, lekin hech qachon o'z yurtlariga xiyonat qilmaydilar.
2. Polvonlar harom-xarish, zinodan, makrdan, giyohvandlikdan nari yuradilar, bunday illatlarga qarshi kurashadilar.
3. Polvonlar irodali odamlardir, kim nima desa ergashib ketavermaydilar.
4. Polvonlar zaiflar va nochorlarni himoya qiladilar, halol g'alabasiga berilgan sovrinning bir ulushini muhtojlarga tarqatadilar.
5. Polvonlar oliyjanoblik, insoniylik, raqibiga nisoatan chuqur hurmat tuyg'ulari bilan boshqalardan ajralib turadi.
6. Polvonlar o'z qat'iy fikriga ega bo'ladi.

Kurashchilarga berilgan yuqoridagi ta'riflarda asrlar davomida shakllangan kurash falsafasi mujassamlashganini ko'rish mumkin:

7. Mustaqil dunyoqarash va erkin tafakkurni shakllantirish;
8. Hur fikrli, mutelik va jur'atsizlikdan xoli boigan, o'z bilimi va kuchiga ishonib yashaydigan qafiyatli insonni tarbiyalash;
9. Odamlar, ayniqsa, yoshlarning irodasini baquvvat qilish, imyon-e'tiqodini mustahkamlashga xizmat qiladigan ma'naviy muhit yaratish;
10. Inson tafakkurida o'zlikni anglash, muqaddas qadriyatlamini asrab-avaylash, mehr-muhabbat tuyg'usini kamol toptirish;
11. Oliyjanob insonlarga xos bo'lgan imyon-e'tiqod, insof-diyonat, saxovat, halollik,

mehr-oqibat kabi fazilatlarini yuksaltirish.

Ishonch bilan shuni aytish mumkinki, irodani toblaydigan, kishini halollik sari intilishga undaydigan, qiyinchiliklarni bardosh va chidam bilan yengib o'tishga o'rgatadigan, inson qalbida g'alabaga ishonch, g'urur va iftixor tuyg'ularini shakllantirishga xizmat qiladigan kurash shiddatkor hayot talablariga javob bera oladigan shaxslarga, bunyodkor yoshlarning barkamol bo'lishida o'zining benazir hissasini qo'shadi. Zero, polvonlik falsafasi kishini komillik sari yetaklaydi. Demak, **Kurash bu - «maqsadga halol erishish yo'lidir!»**

Chunki kurash turli millatlarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi, birlashtiruvchi, yaxshi yoiga ergashtiruvchi ham ma'naviy, ham jismoniy sogiomashtiruvchi kuchdir. Bu esa shubhasiz hammamizning yutug'imizdir.[3]

Kurashning shunchaki sport turigina emas, balki insonning u orqali jamiyatning nafaqat jismoniy, ma'naviy kamolotga erishishida ham salmoqli omil ekanligini inobatga olib, ulug' bobokalonlarimiz uni **tarbiya maktabi** deb ataganliklarini yuqorida qayd etgan edik.

Kurash maktabining har bir a'zosi, ishtirokchisi o'z hayoti va amaliy faoliyatini muayyan ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy odob tamoyillari asosida qurmog'i, ularga qat'iy amal etmog'i kerak bo'ladi.

Ustoz o'z bilimi, malakasi, kurash ilmini o'z shogirdiga qanchalik puxta o'rgata bilsa, uning sa'y-harakatini aniq maqsad-muddaolari sari yo'naltira olsa, bu albatta o'z samarasini berishi shubhasiz. Buning uchun shogird ham o'z betinim mashqi, iqtidori, iste'dodini muntazam mukammallashtirib, ustoz o'gitlarini jon qulog'i bilan tinglab, qabul qilib, ularga izchil amal qilishi, o'z jismu dilida eng yaxshi xislatu fazilatlarini jo etib borishi ayni muddaodir. Shindagina unda ulug' ajdodlarimizga munosib vorislik, komil shaxs bo'lib voyaga yetishdek sifatlar tarkib topib boradi.

Hayotning o'ziga xos xususiyatlarini, milliy urf-odatlarini, qadriyatlar tizimini, shaxslararo munosabatlarining tabiatini, oilaviy hayotni, mavjud bo'lishning barcha o'ziga xos sharoitlarini hisobga olmasdan turib, kurashchi shaxsi va uning sub'ekt sifatida shakllanishi yo'llarini tushunish mumkin emas. Ma'lumki, xalqlar turmush tarzining o'ziga xosligi adabiy manbalar tahlili natijalarida ko'rsatilgan boshqaruvning an'anaviy turi, aksiologik munosabatlar tizimi va xulq-atvor normalari tufayli rivojlangan. Rivojlanishning u yoki bu darajasi faktlarning xilma-xilligini va ijtimoiy tajribani avlodlarga o'tkazish amalga oshiriladigan etnikmadaniy o'zgarishlar jarayonlarining ko'p qirraliligini tavsiflaydi.

Ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida etnik guruh vakillarining individual sport mahoratini oshirish uchun ularning etnikmadaniy xususiyatlarini aniqlash va hisobga olish zarurati tug'iladi. Demak, qiziqish xalqaro miqyosdagi sport musobaqalarida ishtirok etuvchi sub'ekt sifatida shaxsning ijtimoiy muhitning etnik jihatini o'rganishdan kelib chiqadi. Ijtimoiy muhitning etnik xususiyatlari va ularning shaxs shakllanishidagi roli muammosi murakkab va ko'p qirralidir. Bu bilan bir qator ijtimoiy va gumanitar fanlar vakillari, ularni ma'lum bir nuqtai nazardan ko'rib chiqishdi. Ushbu yondashuvlarni tavsiflashda tadqiqotda ikkita tendentsiyaning keng tarqalganligini ta'kidlash kerak. Birinchi tendentsiya shaxs va uning ijtimoiy muhiti muammosini o'rganish bilan bog'liq. Ammo hozirgacha ijtimoiy muhitning etnik o'ziga xosligi, shaxsning, xususan, kurashchining shakllanishi jarayonida an'anaviy va yangilikning nisbati yopiqlicha qolmoqda. Biroq, xalqlarning etnik farqlarini ijtimoiy-madaniy turmush tarzi, xarakteri, psixologik va xulq-atvor reaksiyalari va boshqalarda o'rganish tendentsiyasi bilan bog'liq ba'zi yondashuvlar mavjud.[4]

Milliy kurash oilada bolalar hamkorligini mustaxkamlashga yordam beradi. Odatda, ko'p bolali oilalardagi uylarda o'tkaziladigan trenirovka bellashuvlarda, ayniqsa musobaqalarda, xamma oila a'zolari ishtirok etadilar. Binobarin, xar qanday bellashuvda tomoshabinlar bo'ladi. Bu esa yosh kurashchilar kuch g'ayratini, faoligini, ularning bellashuvga bo'lgan qiziqishini faollashtiruvchi juda muhim ruhiy omildir. Agar faqat murabbiy ishtirok etsa, o'smirlarning kurashga bo'lgan qiziqishi tomoshabinlar ishqibozlar, o'zlaridan kichiklar ham bor paytlardagiga qaraganda ancha kamayadi. O'zbek oilalarida bolalarni 8-9 yoshdan boshlab kurashga tushishiga o'rgata boshlagan xollar ma'qul. Oilada bolalarni kurashga tushishiga o'rgatadigan kishilar yuklamalarni tartibga solishi, ularning o'smirlarning jismoniy imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirishi kerak, shu bilan birga bunday jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish zarur. Jismoniy imkoniyatlarni ehtiyotlik bilan salomatlikka zarar yetkazmaydigan kilib rivojlantirish kerak. Buning uchun kuch va harakat yuklamalarini asta sekin

oshirib borish zarur. O'smirlar oilada kurash tushishga urgatilayotganda trenirovkalariga sarflanadigan vaqtni asta-sekin oshirib borish, usullar va jismoniy kuch g'ayratni oshiruvchi mashqlarni murakkablashtirish yaxshi samara beradi.

Etnopedagogikani milliy xulq-atvor, xarakter va tafakkur namoyon bo'lish stereotipi doirasida, ota-onalarga taqlid qilish orqali avloddan-avlodga o'tadigan etnik xususiyatlarning maxsus tarkibiy qismlari sifatida yanada chuqurroq o'rganish zarurligi to'g'risida; etnik guruhning boshqa a'zolari, ularning har ikkalasi ham moslashish qobiliyatidir.

Yoshlarni har tomonlama jismonan baquvvat qilib tarbiyalashga imkon beradigan, o'quvchilar jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan bu muammoni umumta'lim maktab o'quvchilari jismoniy madaniyatini tashkiliy va pedagogik jarayonlar bilan bog'lab kelgan uzviylikda ko'rib chiqish lozimligini keltirib chiqaradi, bunda milliy xalq o'yinlarining roli katta ekanligini qayta-qayta ta'kidlab o'tmoqchimiz. Shuning uchun xalqimizning asrlardan-asrlarga o'tib kelayotgan milliy o'yinlarini avaylab-asrab keyingi avlodga yetkazish yo'llarini izlash, ishlab chiqish va hayotga tadbqiq etish bizning maqsadimizdir. Milliy xalq o'yinlarini xalqimizning bir necha yillik madaniy boyliklari haqidagi tasavvurlarini ma'lum darajada kengaytiradi va hayotga singdirish yo'llarini boyitishga yordam beradi. Milliy harakatli o'yinlar jismoniy tarbiyaning eng ta'sirchan usullaridan bo'lib o'quvchilarda aqliy, ahloqiy va nafosat tarbiyasini birgalikda muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim vositadir. Shuning uchun bolalar o'yinlarining tabiati, ruhiyati, saviyasi ishtirokchilarning hatti-harakatlari kabi jihatlari ham e'tibor berish zarur. Kurashda milliy harakatli o'yinlar o'zbek xalqining ming yillar davomida yaratgan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ijod boyliklarini to'plash, o'rganish, bu boy xazinalar asosida yosh avlodni ma'naviy boy, axloqiy yutuk, jismoniy barkamol qilib tarbiyalash bugungi kunnig dolzarb masalalaridan biridir boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy madaniyatini qiziqarli va foydali o'tkazish uchun biz tavsiya etayotgan ba'zi milliy o'yinlardan foydalanishda ham xuddi shu xususiyatlarga e'tibor berish kerak.

Milliy harakatli o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida qadriyatlarga muhabbat uyg'otish, xalq an'analarini avaylab-asrashga o'rgatish ko'p jihatdan o'zbek xalq milliy o'yinlaridan unumli foydalanib borishga bog'liq. Chunki milliy o'yinlar orqali bola bir tomondan jismoniy bilimlarni egallasa, ikkinchi tomondan jismoniy madaniyaga qiziqtirish muhim ahamiyat kasb etadi bu borada Milliy kurash, milliy harakatli o'yinlar o'quvchilarning jismoniy tayyorgarlik va jismoniy rivojlanish masalalari ko'pgina olimlar tomonidan o'rganilgan. Olimlarning tadqiqotlarida bolalarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligi, harakat faolligi, sustligi aniqlangan va bu milliy harakatli o'yinlar borasida ko'plab qiziqishlar olib borilmoqda va xalq milliy o'yinlarining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlarini o'rganish borasida talay ishlar qilindi. Olimlar o'z tadqiqotlarida xalq milliy harakatli o'yinlaridan foydalanish haqida u yoki bu darajada fikr yuritganlar. Bolalar va o'smirlarning harakat faolligini oshirishga yordam beradigan omillar:[5]

Milliy harakatli o'yinlar, milliy mashq elementlari, bellashuvlar va sport turlari.

Kurashda harakatli o'yinlardan bola tarbiyasida tutgan o'rni yoshlarni harakat sifatlariga va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'yinlar.

Tortishuv

O'yinchilar ikki jamoaga bo'linib. Bir chiziq chetida saf tortadilar. O'yinchilar bir-birlariga qarshi turadilar. Xushtak chalinishi bilan har bir jamoa o'yinchisi raqib jamoa vakilini o'z tarafiga kuch bilan tortib, chiziqni bosib o'tishga majbur qiladi. Chiziqdan o'tib ketishga majbur qilgan har bir o'yinchi qo'lini ko'taradi. buni rahbar ochko hisobida sanab turadi.

Qoidasi:

Bunday tortishuv paytida o'yinchilardan birining ikki oyog'i chiziqdan o'tib ketsa hisobga kiradi. Bahs paytida raqibning kiyimidan tortish mumkin emas.

Boshqacha usullar: jamoa yoki juft bo'lib o'ynash; o'yinni bir qo'l (o'ng yoki chap) bilan o'tkazishga ham ruxsat bor.[6]

Toychalar

O'yin ishtirokchilari orqama-orqa turadilar. ularaing bo'ynilari orqali yo'g'on arg'amchi tashlanib. har ikkala o'yinchi bolaning qo'ltig'idan o'lkazib. ko'ksilarini band etadi. Xushtak chalinishi bilan har bir ishtirokchi o'z hamrohini 1.5-2 metrgacha sudraydi yoki doira chizig'idan olib chiqadi.

Qoidasi: Agar otchalar bitta arg'amchi bilan qurollangan bo'lib, o'z vazifasini 30 soniyada bajara olmasa, bahs durang hisoblanadi.

Boshqacha usullar:

juft-juft bo'lib yoki jamoalar o'rtasida o'tkazish ham mumkin;

o'yinda juftliklar safini ko'paytirishga ruxsat beriladi.

Kim birinchi kelgini oladi

O'yinchilar juftlikka bolinadi. orqama-orqa turadilar. Boshlovchi ularning oyog'iga arqon bog'laydi. Vazifa birinchi bo'lib kegliga qo'l uzatish va uni qo'lga kirilishdan iborai.

Qoidasi: Harakal paytida yiqilish. Avaylab raqibni noxush ahvolga solish man etiladi.

Boshqacha usullar:

-arqon bosh orqali o'tkazilib, qo'ltiqlari tagidan tortib qo'yiladi;

-qo'llani tirsak qismidan bog'lab qo'yishga ham ruxsat beriladi [6]

O'zbek xalq milliy o'yinlari vositasida 7-8 yoshli o'quvchilarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash muammosi jismoniy madaniyat tizimida milliy kurash, milliy harakatli o'yinlar o'zbek xalqining ming yillar davomida yaratgan, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ijod boyliklarini to'plash, o'rganish, bu boy xazinalar asosida yosh avlodni ma'naviy boy, axloqiy pok, jismoniy barkamol qilib tarbiyalash bugungi kunnig dolzarb masalalaridan biridir, mazkur ish bu muammoni ilmiy yo'nalishda yechishga qaratilganligi bilan muhimdir. Bu esa eng avvalo Respublikamizning mustaqilligi hayot talablari asosida o'zbek xalq milliy o'yinlarini tashkil etish bilan bog'liq masalalarni to'liq yaxlit holda ilmiy-pedagogik asoslash va ishlab chiqish zaruriyatini keltirib chiqardi. 7-8 yoshli bolalar jismoniy tarbiyasining ijtimoiy-ruxiy asoslari.

Tarbiya doimo jamiyat uchun muhim vazifani bajargan va kishilarning turli avlodlari o'rtasidagi aloqa va vorislikni amalga oshirgan tarbiyaning o'z maqsadi va vazifalari, mazmuni shakli va usullari bo'yicha davrlar osha o'zgarib borgan. Bu o'zgarishlar kishilar o'rtasidagi munosabatlar bilan chambarchas bog'liq. Shundan kelib chiqib, tarbiyada vatan himoyasiga tayyor, mehnatga ijtimoiy faoliyatga hayotga har tomonlama zarurligi ijobiy hissiyotlar organizmdagi barcha a'zolariga foydali ta'sir ko'rsatishida harakat malakalarining jadal va mustahkam shakllanishini ta'minlashida ko'rinadi.[7]

Kurashda milliy harakatli o'yinlar bola tarbiyasida tutgan o'rni va ahamiyati pedagogikada qabul qilingan yosh davrlaridan biz uchun eng muhimi kichik maktab yoshidir. Har bir yosh guruhiga jismoniy va ruhiy rivojlanishining muayyan darajasi mos keladi kurashda milliy harakatli o'yinlar haqida to'la yoritib borilgan xalq milliy o'yinlarining tutgan o'rnini tushuntirish va bu tushunchani ularning ongida shakllantirish g'oyat muhim ahamiyatga ega shundan ko'rinib turibdike milliy

kurashda harakatli o'yinlarning bola tarbiyasida tutgan o'rni va ahamiyati o'quvchilar jismoniy tarbiyasining vazifalari doimo milliy xalq o'yinlarini o'rganish va o'rgatish jarayonida ham uyg'un holda hal etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Atoyev A.Q. Yosh-o'smirlarga o'zbek kurashini o'rgatish uslubi.-T.: O'zDJTI nashriyot- matbaa bo'limi, 2005.
2. Atoyev A.Q."zbek maktablari jismoniy tarbiya darslarida milliy kurash elementlari va masus mashqlardan foydalanish. Yerevan, Ayastan, 1967- yil.
3. Kurash. Kurash Xalqaro assotsiatsiyasi jurnali.- T.:2010.
4. Kerimov F.A. Kurash elementlariga ega harakatli o'yinlar T.: Ilmiy texnika axboroti-press nashriyoti. 2020yil
5. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va usuliyati. - Toshkent 2007.
6. Xo'jayev F., Raximqulov K., Nigmanov B., Xarakatli uyinlar.T.2012yil.
7. Nurimov R.I., Abidov Sh. U Nurimov Z.R., Davletmuratov S.R., Sport va milliy o'yinlar, O'quv qo'llanma.T.2015.yil .

UDC 373.24

TEACHING VOCABULARY USING GAMES AND QUIZZES

M.A.Azizova, senior lecturer, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, National Research University, Tashkent

Annotatsiya. Xorijiy tildagi so'zlarni tushunish va amaliyotda qo'llay olish muloqot jarayonidagi muhim jarayondir. Ushbu maqolada lug'atlarni o'rganishda qo'llaniladigan o'yinlar va qiziqarli savollar yoritilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy til, so'z, lug'at, ta'lim o'yinlari, qiziqarli savollar.

Аннотация. Умение понимать и применять на практике слова иностранного языка-важный процесс в процессе общения. В этой статье рассматриваются игры и интересные вопросы, которые можно использовать при изучении словарей.

Ключевые слова: иностранный язык, слово, лексика, развивающие игры, интересные вопросы.

Abstract. Being able to understand and practice foreign language words is an important process in the communication process. This article covers games and interesting questions that are used in the study of dictionaries.

Keywords: foreign language, word, dictionary, educational games, interesting questions.

Learning a foreign language is, first of all, learning vocabulary, i.e. the correct understanding and use of words. Lexical means play an important role in the formation and formulation of thought. Work experience convinces us that even if the average student has not spoken a new lexical unit several times during the lesson, does not listen to its reproduction by teachers and comrades.

The development of the educational process creates convenience for students and makes it possible to easily assimilate the teaching material. At the initial stages of learning the English language, vocabulary plays a primary role in learning and communication. Vocabulary is a major component of language proficiency and largely determines how well students speak, listen, read and write. Vocabulary acquisition is increasingly seen as crucial for language acquisition. Vocabulary is a set of words (vocabulary) of a particular language. The words that a person uses in his speech practice, oral and written, make up his active vocabulary.

Lexical knowledge ensures successful mastery of the basics of all types of speech activity. Lexical knowledge is understood not only as a set of linguistic information about a foreign word, but also as knowledge of programs of action with the word, i.e. certain strategies for dealing with a foreign word.

Nevertheless, vocabulary learning is often perceived as a tedious and time-consuming process. Therefore, many methods have been proposed to help language learners improve and learn vocabulary, such as listening to foreign music, watching foreign cartoons or movies with subtitles, reading books, newspapers and playing games. The use of games for vocabulary learning is used in

many countries of the world; however, not many English language teachers, as well as students, use effective methods of teaching and learning vocabulary.

Nowadays, in the rapidly developing world of information technology and the high demands placed on language proficiency, foreign language proficiency is a key factor in our success in the labor market, in intercultural relations, in traveling and exploring new cultures. This is a difficult task set for students, as well as for teachers of any foreign language; however, the learning and teaching process should not consist only of simple memorization and training, some interactive and entertaining elements can be added to it. An example of this is language games or game classes, suitable means of effective learning that combine practice with entertaining and competitive elements.

Traditions and innovation in the educational and scientific fields are one of the multifaceted and controversial issues. One of these issues is the peculiarities of classical and modern education. The specificity is based on social activity. With changes in social activity, there are changes in the content of education. Currently, there is a great need to compile educational programs, linking them with international standards and international educational and scientific books. The educational program is a normative document and is the basis for the educational activities of higher educational institutions. It includes basic knowledge and the formation of important learning skills.

Understanding vocabulary plays an important role in language learning. How much and how well you know the vocabulary shows the language abilities of native speakers of a foreign language. Vocabulary needs to be improved step by step. It is considered as the basis, foundation and framework of the language. If words are given special meaning, it is important to communicate effectively and accurately with the appropriate words. Otherwise, the information or topic would not be clear or questionable in meaning. Vocabulary is one of the elements that combines the integrated skills of listening, reading, speaking and writing. Learning vocabulary through games is one of the most effective and interesting ways that can be used in any classroom. The results of this article suggest that games are used not only for entertainment, but, more importantly, for useful practice and repetition of language lessons, which leads to the goal of improving students' communicative competence.

Learning the vocabulary of the English language should in no case turn into an empty memorization of words, out of context and without analyzing the specific situation where a particular word is used. You should also not forget about visual and associative perception. During classes, the teacher organizes an imitation of a particular life situation, practicing new material in practice. It is important not just to learn new vocabulary, it is fundamentally important to actively apply it in spoken language, which is the purpose of learning.

At the stage of vocabulary introduction, you need to figure out how to introduce new unknown words. There are several ways:

- Substitution exercises are the replacement of a new unfamiliar foreign word with another one already known to students. (new - old; big - not small)

- Descriptive exercises - we describe the concept in a foreign language, and then call it one new word.

- The use of objects in the surrounding space.

To familiarize students with new concepts, you can use: geographical maps; toys; dishes and cutlery; various decorative items; toy fruits and vegetables, etc.

At the stage of vocabulary training, the already established connections of new lexical units and their expansion are consolidated. Types of lexical exercises:

- Bingo (Lotto) - you can make bingo cards with illustrations and name them. For those who can read, you can do the opposite: write the names of objects on bingo cards, and show the objects themselves on the cards.

- Matching exercise - students select synonyms and antonyms, a word and its definition, a picture and its name.

- An exercise to fill in the gaps can be a description, lyrics, a letter, or a short story with gaps that need to be filled in with the words given below.

At the stage of applying vocabulary in practice, it is time for students to productively use new material in their speech. At this stage, you can use various exercises:

-Subject Description - Students can describe a photo or tell about their journey, compose a story or describe the appearance of their friend using new vocabulary.

-Guess what I'm thinking - the student uses a new vocabulary to describe what he is thinking, and other students must guess and answer the question of what the presenter told them. Or the game is the other way around - the presenter explains a new concept or describes an object in his own words, and the players use a new vocabulary to answer.

Smart board games are classes and contests that can be played on an interactive whiteboard with touch capabilities. Many classrooms already have interactive whiteboards that teachers use as visual tools (replacing a traditional chalkboard or chalkboard). Because digital whiteboards of this type can be connected to your computer, classes can play interactive games with students on a smart board in the classroom.

Hangman is a missed word game in which children guess the letters in a word, phrase or sentence. For each incorrect guess, a new body part is added to the hangman's figure loop. Hangman is useful for teaching vocabulary, deductive reasoning, and spelling.

A picture is a great group game in which many students can participate at the same time. Pictionary is a visual word guessing game that requires some artistic ability to play. Teachers can use Pictionary to expand vocabulary and history lessons.

Memory is a relational game in which students use their memory to find matches among a variety of hidden pictures. This game teaches concentration, brain function and concentration. It is also a visual recognition game that tests a person's short-term memory. Memory is widely used to teach the core curriculum through visual learning.

Simon Says is a memory development game in which children are encouraged to follow a certain sequence and memorize a pattern by repeating a constructed pattern. Each time a student successfully completes a pattern, the game builds on a pattern that the next student can try.

Kahoot is a game application that allows teachers to create multiple choice tests in which students compete to answer quickly and accurately. This app is a great way to assess children's level of understanding of any subject.

The online vocabulary quiz will help any student to learn and understand terms, jargon and their meanings correctly, as well as how they can use them in everyday life. A vocabulary test can include confused words and their meanings, with students usually trying to match them correctly.

Each of these tools can be used in combination with others, as well as adapt them to your own needs and preferences. Success in developing the vocabulary of a language depends on constant practice and a systematic approach to learning new words and expressions.

REFERENCES:

1. Axmadaliyevna A. M. How to teach to speak as a native speaker in ESP classes //International Journal of Pedagogics. – 2023. – T. 3. – №. 04. – C. 107-111.
2. Okkan A., Aydin S. The effects of the use of Quizlet on vocabulary learning motivation //Language and Technology. – 2020. – T. 2. – №. 1. – C. 16-25.
3. Kunnu W., Uiphanit T., Sukwises A. The development of vocabulary memorization by using games //International Journal of Social Science and Humanity. – 2016. – T. 6. – №. 6. – C. 419.

UDC 372.881.111.1

TEACHING ESP VOCABULARY AT THE ENGLISH CLASSES

H.B.Bakirova, senior teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

G.A. Xalilova, senior teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada oliy o'quv yurtlarida ingliz tili darslarida MMI leksikasini o'rgatish haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, texnika universitetlarida chet tili darslarida chet tili lug'ati bilan ishlash xususiyatlari tavsiflanadi. Leksik ko'nikmalarni shakllantirish bosqichlari, o'quvchilarning tafakkuri va idrokining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: leksikasini o'rgatish, chet tili leksikasi, texnika universiteti, leksik ko'nikmalar, talabalarning fikrlashi va idrok etishi, o'zlashtiridagi qiyinchiliklar.

Аннотация. В статье речь идет о преподавании лексики АСЦ в английских классах высших учебных заведений. В нем описываются особенности работы с иноязычной лексикой на занятиях по иностранному языку в техническом вузе. Рассмотрены этапы формирования лексических навыков, и проявляющие трудности связанные с особенностями мышления и восприятия студентов.

Ключевые слова: преподавании лексики, иноязычная лексика, технический вуз, лексические навыки, мышления и восприятия студентов, трудности усвоения.

Abstract. The article deals with teaching ESP vocabulary at the English classes of higher education. It describes the features of working with foreign language vocabulary in foreign language classes at a technical university. The stages of formation of lexical skills, and the difficulties associated with the peculiarities of thinking and perception of students, are considered.

Key words: teaching vocabulary, foreign language vocabulary, technical university, lexical skills, thinking and perception of students, learning difficulties.

Analysis of the specifics of the formation of foreign language communicative competence in a technical university allows us to conclude that one of the features of this complex and multifactorial process is the focus on extracting information from oral and written foreign language texts corresponding to the field of professional communication of students, determined by the direction of their training (bachelor's/master's degree) or specialty. In this case, of particular importance is the determination of the number and composition of lexical units, the activation of which is required to understand special texts in a foreign language, as well as mastering a set of autonomous strategies that can significantly increase the efficiency of assimilation [1].

The principles of ESP teaching are as follows:

- teaching takes place exclusively in English, which encourages students to attempt English-language communication, while most academic courses use the students' native language when studying a foreign language;
- grammar is studied through the communication aspect, using examples;
- interactive teaching methods are used (especially in the first and second years);
- any attempts to communicate in English are encouraged, small achievements of students are approved, more attention is paid to progress rather than missteps;
- the teacher shows creativity, has his own active methodology that can help overcome language difficulties [2, p. 26].

The lexical aspect of learning a foreign language is one of the most difficult aspects of the practice of teaching a foreign language at a technical university. A small vocabulary makes students feel insecure and often even causes reluctance to speak a foreign language, so expanding students' vocabulary is one of the main tasks in a foreign language class. It is known that well-developed lexical skills are the main condition for successful communication in a foreign language, and violations of the lexical-semantic norm lead to various semantic errors that make speech communicatively imperfect or completely incomprehensible.

Teaching English vocabulary is a specific process of expanding vocabulary, which involves three stages: introducing a new word, practicing its use in similar situations, and the possibility of using it in any field.

Working with vocabulary can be made interesting and exciting. The volume of new vocabulary to be learned is not so small. Therefore, you should use all available tools and materials related to teaching English vocabulary. First of all, I am helped by a variety of ready-made materials for teachers, which can easily be found on websites for teachers: crosswords, anagrams, lotto, game exercises. I, in turn, have to independently create a large amount of handouts and use them in class.

For example, for students of the "energy" profession, I use thematic crosswords on the topic "farewell", operating mode tools with missing places, puzzles on the same topic, and role-playing games. In this case, you can pretend to go to the factory to get wires, pretend to work in the factory, etc. In these types of activities, students not only learn new vocabulary, but also apply it in conversation.

I pay a lot of attention to word formation. For example, I often give the task to find the meaning of parts of complex words. Thus, students learn to analyze and see how a word was formed, from which its meaning follows. I draw attention to cases of conversion, and students independently determine what part of speech a particular word in a sentence is. I often use the following task: using a suffix, replacing or removing it, form another part of speech, for example, from a verb - a noun: to inform - information; to vary – variety, etc.

Students have to look for synonyms and select antonyms for the words they are studying.

Studying international words helps students see that all languages are interconnected, develop, and influence each other. This approach arouses students' interest in learning a foreign language. They are fascinated by comparing languages, searching for related words, and analyzing how the meaning of a word changes when moving from a foreign language to native.

To develop students' attention and automaticity in the selection and use of the necessary lexical material, lexical games for speed are useful (when students must write down words that are opposite or similar in meaning to the data as quickly as possible; words that can be used in these phrases).

Insufficient vocabulary causes a feeling of insecurity among students and a reluctance to speak a foreign language. Thus, one of the main tasks in the lesson is to expand the vocabulary of students. Vocabulary should be appropriately introduced and recorded in the dictionary thematically.

Of great importance is the correct choice of systematization method, i.e. disclosure of the meaning of a word, in accordance with the characteristics of a given word (qualitative characteristics of the word and whether it belongs to an active or passive dictionary), the level of knowledge of students and the location of this work.

Currently, non-translation methods of semantization are widely used, which makes it possible to increase the interest and activity of students in English classes. Verbal methods (the use of definitions, antonyms and synonyms, illustrative situations, etc.) make it possible to explain more abstract ones and develop the language abilities of students.

Translation methods of semantization are economical; they must be used when explaining the so-called false friends of the translator or words that are not included in the active lexical minimum.

In classes to practice lexical material, I use flashcards and problem-based tasks. Such activities are interesting for students, and they actively perform all types of work. This contributes to obtaining better results in mastering vocabulary on the topic being studied.

There are a variety of ways to control the assimilation of studied vocabulary. It is necessary to take into account the age of the students, the degree of difficulty of the vocabulary studied, and the number of lexical units on a given topic.

A foreign language cannot be taught, it can only be learned. Until students themselves realize the need to speak a foreign language in modern society, their professionalism will not meet the modern requirements of employers. The real professional orientation of the content of a foreign language course, the cooperation of foreign language teachers and teachers of special disciplines, the selection of modern methods, and the use of technical teaching aids contribute not only to the high-quality training of a specialist, but also to the formation of him as an active personality, ready for self-education, self-development, and self-improvement.

Mastering professionally oriented vocabulary occurs in stages:

Stage 1. Introduction of a block of thematic vocabulary.

Stage 2. Practicing cliché phrases of this topic in substitution models with the addition of information based on previously studied vocabulary.

Stage 3. Practicing vocabulary in dialogues.

Stage 4. Practicing lexical units and cliché phrases in translation exercises from Uzbek into English. Working with individual cards. Written lexical and grammatical tasks. Working with professional texts. Selection of texts with professional vocabulary. Reading texts are profile-oriented. For each text, a dictionary of the most complex words and expressions is compiled, a significant part of which is actively absorbed during the implementation of the proposed tasks. Thus, students not only improve their reading skills, but also expand their vocabulary on the topics with which they plan

to connect their professional activities. Translation at the profile level acts as a professionally oriented skill.

When introducing vocabulary, it is impossible to do without a differentiated approach to teaching. The methodology for the formation of lexical skills is based on general didactic principles (visuality, accessibility and feasibility, consciousness and activity, consistency and systematicity, connection between theory and practice, strength, scientific character) and special principles related to the characteristics of the lexical phenomena being studied [2].

In most technical universities, every day and general scientific vocabulary is studied in the first year, and special and business vocabulary in the second year. Active vocabulary is included in all areas, but every day, business and general scientific vocabulary is subject to special activation. Passive vocabulary includes, first, special vocabulary. In textbooks for non-linguistic universities, as a rule, the following forms of lexical organization of educational material are distinguished: 1) pre-text lexical exercises; 2) text (monologue or dialogue in the form of articles and interviews from magazines and newspapers, general scientific texts and excerpts from literature in the specialty); 3) post-text lexical exercises.

Students get the opportunity to additionally train, recognize in the text and translate various grammatical structures, the use of which is typical for popular science literature, using dictionaries, drawing up an outline of the text, notes, and using Internet resources. The texts are given tasks of varying complexity.

Stage 5. Current control. Test work and compilation of a glossary for each topic.

Stage 6. Final. Professionally oriented vocabulary in projects. Creation of presentations.

Summarizing what has been said, at the profile level of studying a foreign language, a deeper development of communication skills is carried out and the language skills of students are improved using profile-oriented material.

REFERENCES:

1. Zhuravleva V.I., Zhuravleva N.A., Kairsapova E.M., Korobova E.E. Some methods of introducing vocabulary in English lessons at the initial stage of training at a non-linguistic university // Problems of modern science and education, 2015. No. 33. pp. 75–78.
2. Korostelev V.S. Fundamentals of functional teaching of foreign language vocabulary. Voronezh: Voronezh University Publishing House, 1990. – 156 p.

UDC 378.02

METHODOLOGICAL ANALYSIS OF SPEECH ACTIVITY EXERCISES: FOSTERING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN STUDENTS

A.Sh.Bazarbayeva, doctoral student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutq faoliyati mashqlarining metodologik tahlili o'rganilib, talabalarda kommunikativ kompetentsiyani oshirish texnologiyalari integratsiyasi ta'kidlangan. Munozara pedagogik asoslarni, madaniy sezgirlikni, turli xil ta'lim uslublari va ushbu mashqlar orqali ishlab chiqilgan ko'nikmalarning umrbod qo'llanilishini qamrab oladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetentsiya, nutq faoliyati mashqlari, til o'rganish, texnologiya integratsiyasi, pedagogik asoslar, madaniy sezgirlik, turli xil ta'lim uslublari, umrbod o'rganish, Virtual haqiqat, Kengaytirilgan haqiqat, sun'iy intellekt.

Аннотация. В этой статье исследуется методологический анализ упражнений на речевую активность, подчеркивается интеграция технологий для повышения коммуникативной компетентности учащихся. Обсуждение охватывает педагогические рамки, культурную восприимчивость, различные стили обучения и возможность применения навыков, приобретенных с помощью этих упражнений, в течение всей жизни.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, упражнения на речевую деятельность, изучение языка, интеграция технологий, педагогические рамки, культурная восприимчивость, разнообразные стили обучения, обучение на протяжении всей жизни, виртуальная реальность, дополненная реальность, искусственный интеллект.

Abstract. *The methodological analysis of speech activity exercises is explored in this article, with a focus on how students can improve their communicative competence through technology integration. Pedagogical frameworks, cultural sensitivity, a range of learning styles, and the skills that can be applied throughout one's life are all covered in this discussion.*

Keywords: *Communicative competence, speech activity exercises, language learning, technology integration, pedagogical frameworks, cultural sensitivity, diverse learning styles, lifelong learning, Virtual Reality, Augmented Reality, Artificial Intelligence.*

Introduction. The development of effective communicative competence stands as a fundamental element in language education, equipping students with the skills needed to adeptly navigate diverse social and professional environments. An impactful approach to refining communicative competence involves the implementation of methodologically robust exercises in speech activity. This article undertakes a detailed examination of the methodological scrutiny applied to such exercises, investigating their profound impact on molding the communicative abilities of students.

Beyond mere linguistic proficiency, communicative competence extends to the adept use of language in real-life scenarios, taking into consideration both linguistic and social nuances. A person possessing communicative competence can convey meaning with effectiveness, considering factors such as context, purpose, and audience. Within educational contexts, the significance of speech activity exercises becomes apparent as they play a crucial role in refining and honing these multifaceted skills.

Methodologies. Speech activity exercises offer practical applications by simulating real-life communication scenarios, providing students with authentic opportunities to apply language skills. This experiential learning approach effectively bridges the gap between theoretical knowledge and practical application, enriching the educational experience.

Encouraging interactive learning, these exercises foster meaningful conversations among students. Beyond linguistic development, they nurture crucial interpersonal skills such as active listening and empathy. Furthermore, the exercises contribute to cultural awareness by facilitating discussions on diverse topics, helping students navigate various perspectives and enhancing their global competence.

Effective task design forms the cornerstone of speech activity exercises, emphasizing purposeful and relevant activities aligned with learning objectives. Authentic materials, including articles, videos, and real-world scenarios, are integrated to add realism, exposing students to diverse language use and cultural nuances. Collaborative learning through peer interaction is encouraged, providing students with the opportunity to learn from each other, share ideas, and receive constructive feedback within a supportive learning environment.

Constructive feedback mechanisms, an integral part of these exercises, enable students to reflect on their performance and make improvements. Integration with technology, such as video conferencing and language learning apps, expands the scope and reach of speech activity exercises, offering exposure to diverse communication tools and platforms.

The outcomes of these exercises are manifold, leading to improved language proficiency marked by expanded vocabulary, grammatical accuracy, and refined pronunciation. Additionally, students develop confidence in expressing themselves in various contexts, while the exercises prompt critical thinking skills through the analysis of information and formulation of arguments. Importantly, the acquired skills extend beyond the classroom, leaving a lasting impact on students' personal and professional lives, contributing to lifelong learning.

Results. At the core of impactful speech activity exercises lies a sturdy pedagogical framework that takes into account the distinct needs and capabilities of learners. It is crucial to comprehend students' proficiency levels, learning styles, and cultural backgrounds to tailor exercises that resonate with them effectively. Additionally, a clearly defined sequence of tasks, progressing from simpler to more intricate activities, ensures a gradual and scaffolded advancement of communicative competence.

Speech activity exercises provide a distinctive avenue for incorporating cultural and contextual sensitivity into language learning. Through role-plays and discussions, students delve into language nuances within diverse cultural settings, fostering cultural intelligence. This heightened cultural awareness surpasses mere language proficiency, fostering a deeper comprehension of how language intertwines with societal norms and values.

Given the diverse learning styles among students, employing a one-size-fits-all approach may prove ineffective. Methodologically robust speech activities accommodate various learning preferences by integrating visual, auditory, and kinesthetic elements. Multimedia resources, such as videos and podcasts, cater to visual and auditory learners, while role-plays and hands-on activities cater to kinesthetic learners, ensuring a more inclusive learning experience.

The competencies cultivated through speech activity exercises extend well beyond the confines of the classroom. As students participate in discussions, debates, and presentations, they acquire a versatile set of skills that carry over into their professional lives. Proficiency in effective communication, critical thinking, and collaborative abilities becomes invaluable in diverse professional settings, contributing to the comprehensive development of individuals beyond their academic journey.

Discussion. In the era of digital advancements, technology assumes a pivotal role in education. The infusion of technological tools into speech activity exercises not only aligns with contemporary teaching methodologies but also acquaints students with the continually evolving landscape of communication. Virtual collaboration platforms, language-learning applications, and diverse multimedia resources offer novel pathways for learning, equipping students to navigate the technology-rich communication environments they will inevitably encounter in their future pursuits.

Within the modern educational framework, the integration of technology has become crucial for fostering inventive and efficient language learning experiences. Speech activity exercises, integral to the development of communicative competence, stand to gain substantial benefits from the inclusion of cutting-edge technologies. Technologies like Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) provide immersive language environments, enabling students to engage in authentic scenarios and conversations. This not only elevates language proficiency but also creates a dynamic and captivating platform for students to hone their communication skills in various settings.

Furthermore, harnessing the capabilities of Artificial Intelligence (AI) and Natural Language Processing (NLP) takes personalized feedback to new heights. AI-driven language learning applications can assess students' spoken language, offering instantaneous feedback on pronunciation, grammar, and vocabulary usage. This real-time feedback loop not only expedites the learning process but also empowers students to take charge of their language development. Additionally, interactive online platforms and language exchange applications facilitate global communication, connecting students with peers worldwide for language and cultural exchange, as well as collaborative projects, broadening the scope and authenticity of speech activities.

Educators, venturing into these technological frontiers, unveil opportunities for adaptive learning environments tailored to individual needs and preferences. The integration of these technologies not only amplifies the effectiveness of speech activity exercises but also readies students for a future where digital communication skills are imperative. Through the adoption of these innovations, educators can cultivate a dynamic and tech-savvy generation, proficient in effective communication.

Recommendation and conclusion. Educators are urged to adopt forward-thinking speech activity exercises that incorporate advanced technologies such as Virtual Reality, Augmented Reality, Artificial Intelligence, and online platforms. Customizing exercises to accommodate diverse learning styles and cultural backgrounds amplifies the efficacy of developing communicative competence. The strategic implementation of methodologically robust speech activities holds a pivotal role in fostering communicative competence in students. Through the integration of cutting-edge technologies, educators have the opportunity to construct dynamic and immersive learning environments, equipping students with the skills for effective communication in the digital era. The advantages extend beyond mere language proficiency, encompassing heightened cultural awareness,

refined interpersonal skills, and a lasting ability to communicate adeptly across diverse contexts. As educators continue to enhance and revolutionize their methods, speech activity exercises remain a fundamental pillar in the comprehensive development of students' communicative competence.

REFERENCES:

1. Smith, J. (2021). Enhancing Communicative Competence Through Virtual Reality in Language Education. *Journal of Educational Technology*, 15(2), 45-62.
2. Chen, L., & Garcia, M. (2019). The Impact of Artificial Intelligence on Language Learning: A Comprehensive Review. *International Journal of Applied Linguistics*, 25(3), 321-340.
3. Johnson, A., & Lee, S. (2020). Online Language Exchange Platforms: Connecting Cultures and Enhancing Communicative Skills. *Journal of Intercultural Communication*, 18(1), 78-95.
4. Brown, H. D. (2015). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Pearson Education.
5. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and Language Learning: An Overview. *Language Teaching*, 31(2), 57-71.
6. Liaw, M. L. (2006). E-learning and the Development of Intercultural Competence. *Language Learning & Technology*, 10(3), 49-64.

UO'K 378

TIBBIYOT OLIY TALIM MUASSASALARI TALABALARIDA DIVERGENT TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

S.Bekjanova, doktorant, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada ta'lim tizimida samarali o'qitish texnologiyalaridan biri – bu muammoli o'qitishdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish ijodiy faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi.

Kalit so'zlar: tafakkur, intellektual, idrok, assotsiatsiyalar jarayoni, reproduktiv, ijodiy fikrlash, ddivergent, mustaqil, evristik, muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, diqqat, samarali texnologiya.

Аннотация. В статье одной из эффективных технологий обучения в системе образования является проблемное обучение. Его задача – стимулировать процесс активного познания и сформировать научно-исследовательский метод мышления. Проблемное обучение соответствует целям творческого и активного воспитания личности.

Ключевые слова: мышление, интеллектуальное, восприятие, процесс ассоциаций, репродуктивное, творческое мышление, дивергентное, самостоятельное, эвристическое, проблемное обучение, проблемная ситуация, внимание, эффективная технология.

Abstract. In the article, one of the effective teaching technologies in the educational system is problem-based teaching. Its task is to encourage the process of active cognition and to form a scientific-research method in thinking

Key words: thinking, intellectual, perception, process of associations, reproductive, creative thinking, divergent, independent, heuristic, problem-based learning, problem situation, attention, effective technology.

Divergent tafakkur-bu muammoni tadqiq qilish uchun nostandart yondashuv qo'llaniladigan ijodiy fikrlash shaklidir. Mavjud javobdan qoniqish yoki javobning to'liq yetishmasligi o'rniga, "Agar siz bunday harakat qilsangiz nima bo'ladi?" - deb savol qo'yish va shu savolning javobini topish uchun yana boshqa yangi turdagi javobni izlashdan iboratdir. Divergent tafakkur – ko'p imkoniyatlarni kashf etish orqali ijodiy g'oyalarni shakllantirish uchun foydalaniladigan tafakkur jarayonidir. Yaqqol qadamlar tashlash va to'g'ri chiziqda harakat qilish o'rniga, inson vaziyatning turli jihatlarini baholaydi va turli natijalarga erishadi. Divergent tafakkur – yangi va noan'anaviy yo'llar, yangi va noan'anaviy imkoniyatlar, yangi va noan'anaviy g'oyalar va yoki yangi va noan'anaviy yechimlarni qidirish va ko'rib chiqishga undaydi. Divergent tafakkurni rivojlantirish uchun yana bir ajoyib metod "Oq qog'oz" metodi. Bunda o'quvchilar 3 guruhga bo'linadilar, har bir guruh bittadan oq qog'oz olishlari kerak bo'ladi. Topshiriq: o'tilgan mavzu doskaga yoziladi, har bir guruh a'zolari ketma ketlikda shu qog'ozga o'tilgan mavzudan nima yangilik olganliklari bir yoki ikki kalit so'z orqali yozilishi talab etiladi, yana bitta asosiy topshiriq guruh a'zolari yozilgan so'zni takror

yozmasliklari kerak bo'ladi va vaqt belgilanadi. vaqt tugaganidan so'ng ,natijalar ko'rib chiqiladi va g'olib guruh rag'batlantiriladi.

Muammoli ta'lim o'qituvchidan talabalarning sistematik suratda bilish harakatlarini keltirib chiqaradigan muayyan harakatlarni talab qiladi. Bu harakatlar yangi tushunchaning mohiyatini ochib beruvchi usulni mustaqil o'rganishi bilan xarakterlanadi. Muammoli ta'lim bilan an'anaviy ta'lim orasidagi farqni bir ikki holatda ko'ramiz. Ular asosan maqsad va pedagogik prosessni tashkil qilish tamoyillariga ko'ra farq qiladi.

Tarkib topayotgan ta'lim tipining maqsadi – ilmiy bilish natijalarini o'zlashtirish o'quvchilarni fan asoslari bilan qurollantirish hamda ularda tegishli ko'nikma va malakalarni hosil qilishdir. Muammoli ta'limning maqsadi ilmiy bilish, bilimlar sistemasi natijalarini o'zlashtirishgina emas, balki bu jarayon natijalariga erishish yo'lini ham o'zlashtirishdir.

“O'qituvchi tomonidan tashkil qilinadigan izohli-illyustrativ ta'lim asosida o'quvchilarga fandagi tayyor xulosalarni berish yotadi.”

Muammoli ta'limni tashkil qilish asosida o'quvchining mustaqil bilishini hsakllantirish hamda uning ijodiy qobiliyatini o'stirishdir. Izohli ta'limda o'quvchilarning izlanishli faoliyat elementlari ayniqsa predmet mazmunining o'zi masalani yechishni kuzatishni umumlashtrishni nazarda tutadigan tabiiy matematika sinfidagi predmetlarni o'rganishda istisno qilinmaydi. Biroq o'qituvchi tomonidan fandagi tayyor xulosalarni talabalarga yetkazish, xususan ijtimoiy sikldagi predmetlarda ustunlik qiladi. Muammoli ta'limda ham reproduktiv faoliyatni talab qiladigan masala va topshiriqlarni o'qituvchi tushuntirib berishi va uni o'quvchi tomonidan bajarilishi istisno qilinmaydi. Ko'rinib turibdiki, bu yerda muammoli vaziyatlar yo'q. Bunda talabalar o'qituvchining tushuntirganlarini tinglaydilar va idrok etadilar hamda yangi bilimlarni esda qoldirish yo'li bilan yangi harakatlarni esa o'qituvchi harakatiga taqlid qilish yo'li bilan o'zlashtiradilar. Muammoli ta'limda o'qituvchi faoliyati shundan iboratki, u zarur hollarda eng murakkab tushunchalar mazmunini tushuntira borib muntazam ravishda muammoli vaziyatlar vujudga keltiradi, o'quvchilarni dalillardan xabardor qiladi va ularning o'quv bilish faoliyatini hsunday tashkil qiladiki, bunda o'quvchilar dalillarni analiz qilish asosida mustaqil ravishda xulosa va umumlashmalar qonunlarni aniqlab ifoda qilishni yoki ma'lum bilimlarni yangi vaziyatlarda mustaqil qo'llanishni yoki nihoyatda borliqni badiiy tasvirlashni o'rganadi, insho yozadi, rasm chizadi.

Natijada o'quvchilarda aqliy operatsiya va harakatlar malakasi bilimlarni amaliyotda qo'llanish malakasi hosil bo'ladi, diqqat, iroda, ijodiy tasavvur, faraz qilish rivojlanadi, yangi bilimlarni kashf qilish hamda gipotezalarni ilgari surish va asoslash yo'li bilan yangi harakat usullarini topish qobiliyati tarkib topadi. Tabiiyki, yuqorida ko'rsatilgan qoidalarni mutlaq deb bilish to'g'ri emas, chunki o'zlashtirish prosessning harakteriga ta'sir etuvchi boshqa omillar haqida gapirmaganda o'qituvchining o'zi ham har bir o'quvchi ham o'z individualligiga egadir. Shuning uchun ham aynan bir mavzuni muammoli o'rganish usullari o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlanish va umumta'lim tayyorligi darajasini shart qilib qo'yadigan turli xil variantlarga ega. Yangi bilimlar avvalgi bilimlar bilan bog'lanmasa, aqliy mashaqqat muammoli bo'lmaydi. Bunday mashaqqat aqliy izlanishni kafolatlamaydi. Muammoli vaziyat har qanday fikrlash mashaqqatlaridan farq qilib, unda talaba mashaqqat talab qilgan obyekt (tushuncha, fakt)ning unga avval va ayni vaqtda ma'lum bo'lgan vazifa, masala bo'yicha ichki, yashirin aloqalarini anglab yetadi. Shunday qilib, muammoli vaziyat mohiyati shuki, u talaba tanish bo'lgan ma'lumotlar va yangi faktlar, hodisalar (qaysiki, ularni tushunish va tushuntirish uchun avvalgi bilimlar kamlik qiladi) o'rtasidagi ziddiyatdir. Bu ziddiyat bilimlarni ijodiy o'zlashtirish uchun harakatlantiruvchi kuchdir.

Muammoli vaziyatning belgilari quyidagilar:

- talabaga notanish faktning mavjud bo'lishi;
- vazifalarni bajarish uchun talabaga beriladigan ko'rsatmalar, yuzaga kelgan bilish mashaqqatini hal qilishda ularning shaxsiy manfaatdorligi. Muammoli vaziyatdan chiqa olish hamma vaqt muammoni, ya'ni nima noma'lum ekanligini, uning nutqiy ifodasi va yechimini anglash bilan bog'langan. Muammo uch tarkibiy qismdan iborat: ma'lum (berilgan vazifa asosida), noma'lum (ularni topish yangi bilimlarni shakllantirishga olib keladi) va avvalgi bilimlar (talabalar tajribasi). Ular noma'lumni topishga yo'nalgan qidiruv ishlarini amalga oshirish uchun zarurdir. Avvalo

talabaga noma'lum bo'lgan. O'quv muammosi vazifasi belgilanadi va bunda uning bajarilish usullari hamda natijasi ham noma'lum bo'ladi, lekin talabalar o'zlaridagi avval egallangan bilim va ko'nikmalarga asoslanib turib kutilgan natija yoki yechilish yo'lini izlashga tushadi. Shunday qilib, talabalar biladigan vazifa va uni mustaqil hal qilinish usuli o'quv muammosi bo'la olmaydi, ikkinchidan, biror vazifaning yechilish usullarini va uni izlash vositalarini bilishmasa ham o'quv muammosi bo'la olmaydi. O'quv muammosining muhim belgilari quyidagilar: yangi bilimlarni shakllantirishga olib keladigan noma'lumning qo'yilishi; talabalarda noma'lumni topish yo'lida izlanishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan muayyan bilim zaxirasining bo'lishi. O'quv muammosini yechish jarayonida talabalar aqliy faoliyatining muhim bosqichi uning yechilish usulini o'ylab topish yoki gipoteza qo'yish hamda gipotezani asoslashdir. Muammo uch tarkibiy qismdan iborat: ma'lum (berilgan vazifa asosida), noma'lum (ularni topish yangi bilimlarni shakllantirishga olib keladi) va avvalgibilimlar (talabalar tajribasi). Ular noma'lumni topishga yo'nalgan qidiruv ishlariniamalga oshirish uchun zarurdir. Avvalo talabaga noma'lum bo'lgan. O'quv muammosi vazifasi belgilanadi va bunda uning bajarilish usullarihamda natijasi ham noma'lum bo'ladi, lekin talabalar o'zlaridagi avval egallangan bilim va ko'nikmalarga asoslanib turib kutilgan natija yoki yechilish yo'lini izlashga tushadi.

Muammoli ta'lim bu o'quvchiga beriladigan bilimning qaysi qismini, qanday yo'l bilan berish muammosini samarali hal qilishga qaratilgan o'qituvchi faoliyatidir. Muammoli ta'lim darsda bir vaqtning o'zida o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi harakati bo'lib, u o'quvchi shaxsidagi muhim belgi-ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. N.G.Dayri aytganidek, darsda o'rganiladigan mazmunning murakkab qismini o'zlashtirishda o'qituvchining faoliyati qanday bo'lsa, o'quvchi faoliyatini ham shu darajaga etkazish muammoli ta'limning asosiy maqsadidir. Muammoli ta'lim - o'quvchilarning erkin fikrlashlariga, o'zining fikrini erkin bayon qila olishlariga va fikrlarini yanada rivojlantirishlariga ta'sir etishdir. Bunda o'quvchi diqqat bilan tinglashi, mustaqil va yolg'iz fikrlashi, jamoa bo'lib fikrlashi, tahlil qilishi, ko'pchilik bo'lib muhokama qilishi va to'plangan fikrni bayon qila olishi kerak. Agar o'qituvchi yangi mavzuni ta'sirli bayon qilib, ko'rgazmalardan unumli foydalansa, bayon nihoyasida ayrim o'quvchilar bilan ish olib borsa, o'quv jarayoni samarali bo'ldi yoki faol bo'ldi, deb hisoblash mumkin. Ammo bu ta'lim usuli an'anaviy ta'lim berishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вяткин, Л.Г. Самостоятельная работа учащихся на уроке [Текст]: лекция по педагогике для студентов университета / Л.Г. Вяткин. - Саратов: Издво Саратов. ун-та, 1978. - 25 с.
2. Горенков, Е.М. Проблемы рационального использования внеурочного времени сельскими школьниками [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук/ Е.М Горенков. - М., 1973. - 24 с.
3. Bekchanova S.D. (2023). The formation of a personality through the press of pedagogical and cultural reality. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2(17), 141–143. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8409002>
4. Бекчанова С.Д. Шахсинг касбга бўлган қизиқиши, лаёқати ва қобилиятларини амалий ўрганишда жаҳон тажрибаси. Innovative Academy Research Support Center <https://doi.org/10.5281/zenodo.7353435>
5. Бекчанова, С. (2023). Шахсинг касбга бўлган қизиқиши, лаёқати ва қобилиятларини амалий ўрганишда жаҳон тажрибаси. Наука и технология в современном мире, 2(20), 30–31. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/zdift/article/view/20502>
6. Бекчанова С.Д. (2023). Становление человека личностью сквозь призму педагогической и культурной реальности. Международная конференция академических наук, 2(9), 19–21. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8363486>

UO'K 796/799

TALABALARNING SOG'LOM TURMUSH TARZI MAZMUNINI KREATIV YONDASHUVLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH (OTM MISOLIDA)

E.A.Bolbekov, o'qituvchi, Guliston Davlat Pedagogika Instituti, Guliston

Annotatsiya. Mazkur maqolada muallif Oliy ta'lim muassasalari talabalarining sog'lom turmush tarzi mazmunini kreativ yondashuvlar asosida shakllantirish masalalariga e'tibor qaratgan. Maqolada so'rovnom natijalaridan kelib chiqib xulosa va takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: talabalar, salomatlik, sog'lom turmush tarzi, jismoniy faollik, jismoniy tarbiya, sport, to'g'ri ovqatlanish

Аннотация. В данной статье автор уделит внимание вопросам формирования содержания здорового образа жизни студентов высших учебных заведений на основе

творческих подходов. По результатам опроса в статье сформулированы выводы и предложения.

Ключевые слова: студенты, здоровье, здоровый образ жизни, двигательная активность, физическая культура, спорт, правильное питание.

Abstract. In this article, the author paid attention to the issues of forming the content of healthy lifestyle of students of higher educational institutions based on creative approaches. Based on the results of the survey, conclusions and suggestions are put forward in the article.

Key words: students, health, healthy lifestyle, physical activity, physical training, sports, proper nutrition

Kirish. Bugunga kelib sog'lom turmush tarzini yaratish imkoni davr taqozosidir. Hozirgi yosh talabalarining dunyoqarashi, keng fikrlashi uchun asosan sog'lom muxit kerak. Salomatlik omillariga daromad va ijtimoiy maqom, qo'llab-quvvatlash ijtimoiy tarmoqlari, ta'lim va savodxonlik, bandlik va mehnat sharoitlari, ijtimoiy muhit, jismoniy muhit, sog'likni saqlash bo'yicha shaxsiy tajriba va ko'nikmalar, bolaning sog'lom rivojlanishi, biologiya va genetikaning rivojlanganlik darajasi, tibbiy xizmatlar, insonlarning jins nuqtai nazardan ijtimoiy mavqei va madaniyati ham kiradi. Shundan kelib chiqib biz bugungi maqolamizda bu haqida so'z yuritamiz. Tadqiqotlar STT inson hayotini sezilarli darajada davomiyligini oshirishini ko'rsatmoqda. Bugungi tajribalarimiz shuni ko'rsatib turibdiki inson o'z[2] sog'lom turmushi uchun tamaki va alkogolni iste'mol qilishdan voz kechishi lozim. Tamaki chekishning oqibatida hayotning davomiyligi o'rtacha 10 yilga qisqarishi aniqlangan. Tamaki chekish natijasida o'limlar sonining 48 foizi yurak-qon tomiri va moddalar almashuvi kasalliklariga, 33 foizi onkologik kasalliklarga, 18 foizi respirator va 1 foizi o'limning boshqa sabablariga to'g'ri kelmoqda. Tamaki chekish quyidagi kasalliklarda o'lim xavfini oshiradi: bronxit va emfizemadan 12 barobar; traxeya, o'pka va bronxlarda xatarli o'simtalar erkaklarda 23, ayollarda 13 barobar; lablar, og'iz bo'shlig'i, bo'g'izda xatarli o'simtalar 5–11 barobar; qizilo'ngach saratonidan 7 barobar.

Dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlari ta'lim tizimida jismoniy tarbiya ta'limi jarayoni samaradorligini oshirish va mazkur sohaga oid masalalar yechimi samaradorligini oshirishda interfaol usullarni qo'llash hamda innovatsion ta'limni yo'lga qo'yishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Respublikamizda ta'lim jarayonida yoshlarda jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan ijobiy munosabatlarni rivojlantirish, tartibga solish yuzasidan bir qator ilmiy-amaliy ishlar olib borilmoqda. Bu jarayonda olingan xulosalarga tayanib, mutaxassislar jismoniy tarbiya ta'limi jarayoni samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri oliy ta'lim muassasalarida (OTM) dagi jismoniy tarbiya ta'limi jarayoni, degan fikrga kelmoqdalar. Demak, bu borada O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga katta ahamiyat qaratilmoqda. Ammo yurtimiz olimlari va xorijlik mutaxassislar, pedagoglar tomonidan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonini yanada yaxshilash qaratilgan ko'pgina takliflar bildirilganiga qaramay, jismoniy tarbiyaga ixtisoslashmagan OTMda jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining samaradorligini o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratilmayapti.

Mamlakatimizdagi oliy o'quv yurtlarida jumladan kurash – sport turi va milliy harakatli o'yinlardan foydalangan holda talabalar uchun jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining rolini aniqlash.

1 bosqich talabalarining jismoniy sifatlarini baholash maqsadida so'nggi uch yil ichidagi nazorat mashqlari natijalarini uchta ko'rsatkich bo'yicha o'rgandik: tezlik, kuch va umumiy chidamlilik (1-jadval).

Sinov mashqlari natijalari tahliliga tayanib ta'kidlash joizki, o'qishga qabul qilingan (2022–2023 y.) talabalarining umumiy jismoniy tayyorgarligi (100 metr, 3000 metr) o'ta past. Bu maktab o'quvchilarining sog'ligi va jismoniy tayyorgarligi umumiy ko'rsatkichlari bo'yicha talab darajasida emasligidan dalolat beradi.

Talabalarining uch yil davomidagi (2022 – 2023 y) jismoniy tayyorgarligi natijalari dinamikasi jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mashg'ulotlar samaradorligi ortganligini ko'rsatadi. Chunki bu

davorda 100 m. ga yugurish bo'yicha natijalar 13,98 – dan 13,96 s ga kamaydi, 3000 m. ga yugurish bo'yicha natijalar

– 818 s. dan 812s ($P>0,05$) gacha oshdi, turnikda tortilish natijasi 0,7 martadan (10,6 marta) ga yetdi.

2022-2023 yilgi abituriyentlarning sog'ligi darajasi 1 bosqich talabalarining tibbiy ko'rik natijalari ko'rsatgichidan kamaygan (1-jadval).

1-jadval

2021 yildan 223 yilgacha OTMning 1 bosqichiga qabul qilingan talabalarining jismoniy tayyorgarligi darajasi (tanlangan)

Bosqich, va yili	Asosiy guruhdagi talabalar soni	Tayyorlov guruhdagi talabalar soni	Maxsus tibbiy guruhdagi talabalar soni	Ozod qilinganlar soni
1 bosqich 2017 y.	79,6	2,6	14,6	3,2
1 bosqich 2018 y.	63,4	5,8	27,3	3,5
1 bosqich 2019 y.	69,0	6,7	20,1	4,2

Ushbu pedagogik tajriba jismoniy tarbiya jarayonining samaradorligini o'rganish usuli edi. Pedagogik tajribadan so'ng tajriba (TG) va nazorat guruhlari (NG) da o'tkazilgan so'rov natijalari quyidagilarni ko'rsatdi;

- TGda talabalarining 80% mashg'ulotdagi jismoniy mashqlar optimal, 20% og'irlik qilganini aytishdi. NG talabalarining 78,6% jismoniy yuklamalar yetarli darajada ekanligini qayd etishgan bo'lsa, 14,3% uni baholay olmadi va 7,1% yuklamaning kuchsizligini qayd etdi.

- Tajriba guruhda 60%, nazorat guruhida esa 50% talabalarining sog'ligi yaxshi deb baholandi;

- O'quv jarayonida olib borilayotgan mashg'ulotlarda eng muhimi, TG talabalar ko'plab yangi usullarni o'rganishgan (73,3%), mashg'ulotlar davomida ijobiy o'zgarishlar (46,7%) kuzatilgan, shuningdek, mashg'ulotlarga yaxshi rahbarlik (66,7%) qilingan. NG talabalarining 42,8% mashg'ulotlar o'tkazilishini baholay olmadi, faqatgina 35,7% qismi jismoniy madaniyat mashg'ulotlarini ijobiy baholashdi.

- Tadqiqot ma'lumotlari tahlildan ma'lum bo'ldiki, TG talabalar NG talabalaridan ko'ra o'z-o'zini nazorat qilish va turli xil mustaqil topshiriqlarni bajarish masalalarini yaxshiroq tushunishdi. TG talabalar jismoniy tarbiya va sport faoliyati jarayonida mustaqil ravishda o'z-o'zini nazorat qila olishi 100% tasdiqlandi. NG talabalar esa 50% ijobiy deb javob berdi. TGdagilarning 67,7% NGdagilarning 42,8% qismi o'tkazilayotgan o'quv mashg'ulotlari talabalarga mosligini, tegishli ko'rsatgichlar ratsional parhez ovqatlanish bilan bog'liqligini esa TGdagilarning 60%, NGdagilarning 50% ta'kidlashdi. TGdagilardan 40% i va NGdagilardan 28,6% chiniqish zarurligini qayd etdilar.

So'nggi yillarda talaba yoshlarning sog'lom turmush tarzi va jismoniy tayyorgarligining ahamiyatini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar bu borada katta tajriba to'planganligini ko'rsatdi, bu o'z oldimizga qo'ygan vazifalarni hal etish maqsadida o'rganilayotgan masalalarning umumiy xususiyatlarini aniqlashga imkon berdi. O'tkazilgan so'rovnoma natijasida quyidagi xulosalarni qilishimiz mumkin [2]:

- aksariyat talabalar jismoniy tarbiya darslariga katta xohish bilan ishtirok etishadi va darslar ularga yoqadi;

- ko'pchilik talabalar jismoniy tarbiya darslariga asosan jismoniy sifatlarni tarbiyalash va jismoniy holatni yaxshilash uchun ishtirok etishadi;

- talabalarga jismoniy tarbiya mashg'ulotlari yangi jismoniy mashqlarni o'rganish mumkinligi va darslarning xilma xil o'tishi yoqadi;

- talabalar universitetning sport tadbirlarida to'liq ishtirok etishmayapti;

- aksariyat talabalar darslardan tashqari bo'sh vaqtlarini kam harakat talab etadigan faoliyat turlari bilan shug'ullanishadi;

- ko'pchilik respondentlar hayoti davomida u yoki bu sport turi bilan shug'ullanishgan;

- talabalarining aksariyati kasal bo'lsagina tibbiy ko'rikdan o'tishini yoki uy sharoitida davolanishini, hayoti davomida surunkali kasalliklar bilan kasallanmaganini bildirishgan.

Xulosa. Tajriba natijalaridan kelib chiqib quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

1. Oliy o'quv yurti talabalarining jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish jarayonidagi muhim yo'nalishlardan biri ularni sportga kengroq jalb qilishdir.
2. Shaxsiy xatti-harakatlarni rag'batlantiruvchi, idora etuvchi va tartibga soluvchi asosiy kuchi yoshlarning 62% qismi uchun jismoniy faoliyatga bo'lgan ehtiyojdir. Talabalarni jismoniy mashqqa undovchi eng muhim sabablar so'rovnomalarning 74,7% ni, jismoniy o'zini o'zi yaxshilash 64,7% ni, emotsional holat va dam olish, salomatlikni mustahkamlash bilan bog'liq ko'rsatgich 40,7% ni tashkil etdi.
3. Talabalarda sport-o'yinlarni shakllantirish 53,3% ni turistik sayohatlar 46,7% ni, sport turlari bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish 36,% ni qayd etdi. Oliy o'quv yurtida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida sport o'yinlariga bo'lgan qiziqishlar (futbol, basketbol, voleybol) – 61,3% ni, suzish - 50% ni, turizm – 32% ni, jang san'atlari – 31,3% ni ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Amosov N.M. Salomatlik haqidagi fikrlar / N.M. Amosov. – 3-nashr, qayta ko'rib chiqilgan. va qo'shimcha - M.: Jismoniy tarbiya va sport, 2017 yil.
2. Baronenko V.A. Talabani salomatligi va jismoniy madaniyati: darslik / V.A. Baronenko, L.A. Rapoport. – Moskva: Alfa, 2013. – S. 352.
3. Bulich E.G. Jismoniy madaniyat va salomatlik / E.G. Bulich. – Moskva: Bilim, 2011. – S. 64.
4. Bykov V.S. Talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish / V.S. Bykov, S.A. Nikiforova, S.V. Fau // Jismoniy madaniyat: ta'lim, tarbiya. – 2010. – No 2. – B. 63–67.
5. Salimov U.Sh. Ilmiy pedagogika asoschisi Ioann Amos Komenskiyning pedagogik g'oyalari. NamDU ilmiy byulleteni. 2019 yil 2-o'g'il. – 372–377-betlar.
6. Salimov U.Sh. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun turli xil jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etish xususiyatlari. Pedagogika masalalari [Matn]: ilmiy nashrlar jurnali. – № 4-1 (aprel) / Ilmiy. inf. nashr etilgan "Strategik tadqiqotlar instituti" markazi; Ch. ed. A.N. Zotin. – Moskva, 2019. – B. 181.
7. Legotkin A.N. Texnika oliy o'quv yurtlari talabalarining sportga yo'naltirilgan mashg'ulotlar jarayonida jismoniy holatini yaxshilash.Referat. diss...can.ped.science. – Chaykovskiy: 2014 yil – 45-bet.

UDC-159.9.072

STUDY OF THE CHARACTERISTICS OF CHANGES IN THE MENTAL STATES OF STUDENTS DURING THE SESSION

R.Kh.Bolieva, teacher, Samarkand State University of Architecture and Construction, Samarkand

Annotatsiya. Imtihon sessiyasining tarkibiy elementlaridan biri - talabalarning yetakchi faoliyatidir. Imtihon sessiyasining intensivligi uning o'ziga xos xususiyatidir. Ijtimoiy omillarning ta'siri bilan bir qatorda, faoliyatning axborot parametrlari - imtihon topshiriqlarining mazmuni, hajmi, savollarni taqdim etish tezligi ham talabani faoliyati, faolligi va ruhiy holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maqola maqsadi talabalar ruhiy holatining xususiyatlarini aniqlash va universitetda o'qish paytida xatti-harakatlarini tinchlantirish yo'llarini topishdir.

Kalit so'zlar: monitoring, o'zlashtirish, olingan bilimlar, imtihon, testlar, kollokviumlar, seminar, nazorat jarayoni, natija.

Аннотация. Экзаменационная сессия является одним из структурных элементов обучения – ведущей деятельностью студентов. Напряженность экзаменационной сессии является ее особенностью. Наряду с влиянием социальных факторов, информационные параметры деятельности - содержание, объем экзаменационных работ, темп предъявления вопросов - также оказывают существенное влияние на успеваемость, активность и психическое состояние студента. Цель статьи - выявить особенности психических состояний студентов и найти пути успокоения поведения во время обучения в вузе.

Ключевые слова: мониторинг, усвоение, полученные знания, экзамены, зачеты, коллоквиумы, семинары, процесс контроля, результат.

Abstract. The examination session is one of the structural elements of teaching - the leading activity of students. The intense nature of the examination session is its specific feature. Along with the influence of social factors, the information parameters of the activity - content, volume of exam papers, pace of presentation of questions - also have a significant impact on the student's

performance, activity and mental state. The purpose of the article is to identify the characteristics of the mental states of students and to find ways to calm behavior during their studies at a university.

Keywords: monitoring, assimilation, acquired knowledge, exams, tests, colloquiums, seminars, control process, result.

Introduction. The effectiveness of any human activity, including educational ones, depends on many different factors, among which the most important role is played by subjective ones, that is, those that are associated with various characteristics and features of the subject of the activity itself. Their importance is convincingly proven both by scientific research and real practice. In recent years, for example, it has become more and more clear that the cause of many accidents was human error.

All subjective factors of activity effectiveness can, apparently, be reduced either to the problem of motivation, or to the problem of competence (sphere of rational knowledge), or to the problem of mental state (sphere of experience). The above fully applies to the educational activities of students of higher and secondary vocational educational institutions [1].

In learning, a decisive role is played by motivation, which can be personal and social in nature, orientation towards the desire for acceptance or fear of rejection, and abilities, which also determine success or failure. Educational activities always involve monitoring the assimilation of acquired knowledge (exams, tests, colloquiums, seminars and other forms). The mental state of a student during the control process can greatly affect the result of his work.

Methods. One of the structural elements of the educational process is the examination session. An exam is a situation that carries a significant element of uncertainty, consisting primarily of the unknown outcome. The examination session is full of diverse emotions that have one or another impact on the performance of exams. Sometimes the optimal degree of arousal contributes to good results, but if the arousal takes the form of a fever, that is, overexcitation or, conversely, apathy appears, then the consequences are negative. Even competent students in an uncertain and extreme exam situation in the presence of states of tension and fear may not fully reveal their abilities, professional knowledge, skills.

Any professional activity associated with situations of control, inspection, reporting, competition, leads to the emergence of disequilibrium mental states. Through these states, a person reflects his attitude to the phenomena of reality. And reflection occurs mostly in the form of experiences, the basis of which is not direct external influences, but their accumulated generalization in the inner world of a person.

Thus, the problem of changing mental states in learning has important practical significance. Students' understanding of their mental states and the ability to regulate them allows them to improve the effectiveness of educational activities, avoid many stressful situations, or at least mitigate their effects and resolve them with minimal losses for themselves. On the other hand, teachers, having appropriate psychological knowledge and skills, can more effectively manage students' educational activities.

The problem of mental states, first posed in Russian psychology by N.D. Levitov (1955), is currently an actively studied area of psychology. This problem was further developed in the works of a number of famous psychologists (A. G. Grimak, N. D. Danilova, L. G. Dikaya, A. I. Ereemeeva, E. G. Ilyin, E. I. Kirshbaum, A. G. Kovalev, A. B. Leonova, V. L. Marishchuk, A. O. Prokhorov, Yu. E. Sosnovikova, etc.).

Results. Available research shows that mental states largely determine the success of a subject's activities, physical and mental health; identify patterns that characterize the state of a working person, features of mental regulation. Conceptual analysis schemes and methodological tools for assessing mental states have been created.

The exam situation requires the student to be strong-willed, collected, and disciplined. However, if a student has these properties, but has a high level of anxiety, then this situation can create various kinds of problems, to resolve which it will be necessary to take special measures [6].

In general, anxiety is a multi-valued psychological term that describes both a certain state of an individual at a limited point in time and a stable property of any person. Analysis of the scientific

and psychological literature of recent years [2] allows us to consider anxiety from different points of view, allowing the assertion that increased anxiety arises and is realized as a result of a complex interaction of cognitive, affective and behavioral reactions provoked when a person is exposed to various stresses.

Anxiety is understood as an individual's tendency to experience anxiety, characterized by a low threshold for the occurrence of an anxiety reaction: one of the main parameters of individual differences. A certain level of anxiety is a natural and obligatory feature of an individual's active activity. Each person has their own optimal or desired level of anxiety - this is the so-called useful anxiety. A person's assessment of his condition in this regard is for him an essential component of self-control and self-education. However, an increased level of anxiety is a subjective manifestation of personal distress [7].

Berezin F.B. identified an alarming series [5], which represents an essential element of the process of mental adaptation [3]:

1) a feeling of internal tension - does not have a pronounced shade of threat, serves only as a signal of its approach, creating painful mental discomfort;

2) hyperesthetic reactions - anxiety increases, previously neutral stimuli acquire a negative connotation, irritability increases;

3) anxiety itself is the central element of the series under consideration. Manifests itself as a feeling of vague threat. A characteristic feature: the inability to determine the nature of the threat and predict the time of its occurrence. Often there is inadequate logical processing, as a result of which, due to a lack of facts, an incorrect conclusion is issued;

4) fear - anxiety specific to a specific object. Although the objects with which anxiety is associated may not be its cause, the subject has the idea that anxiety can be eliminated by certain actions;

5) a feeling of the inevitability of an impending catastrophe - an increase in the intensity of anxiety disorders leads the subject to the idea of the impossibility of preventing an upcoming event;

6) anxious-fearful arousal - the disorganization of behavior caused by anxiety reaches a maximum, and the possibility of purposeful activity disappears.

A necessary component of the process of developing readiness for exams is psychological preparation. Psychological preparation is the process of creating, maintaining and restoring a student's state of mental readiness to answer an exam, to fight for achieving the best grade. Creating a state of mental readiness is a subject of concern and active activity of the teacher and the student himself. In psychological and pedagogical terms, these concerns relate to the definition of tasks, means, methods, methodological techniques and the organization of the process of psychological preparation for the exam [4].

Conclusion. A productive solution to this entire range of issues requires the teacher and student to understand the psychological essence of the phenomena under consideration. Forming a state of mental readiness for an exam is a process of directed organization of the student's consciousness and actions, based on the expected conditions of the future exam. The purposeful organization of the student's consciousness is to create such a reflection of the expected conditions of the upcoming exam that would cause a positive attitude towards the answer to the exam. In our opinion, preparation must be carried out along the axis: must - can - want, which characterize the rational, moral and emotional basis of the formed attitude towards the exam. This creates a corresponding state of complete mental readiness. All this is done in real conditions of preparation for the exam, and is embodied in the specific actions of the student and teacher. Thus, students experience and develop conditions that are classified as states of neuropsychic stress, which arises: in the case of strict time limits given to complete tasks; in case of difficulty adapting to educational conditions; in case of emotional and intellectual stress in situations of tests and exams; in case of expectation of unfavorable outcomes in exams; super strong motivation; with dominant negative mental states (frustration, aggressiveness, anxiety, rigidity) and determined by personality traits.

REFERENCES:

1. Khairullayevna, Bolieva Rokhila. "Analysis of the Phenomenon of Psychological Safety in The Educational Environment." *American Journal of Interdisciplinary Research and Development* 23 (2023): 58-63.

2. Kholbaeva D.D., Tasheva D.S. Pedagogical techniques and methods of forming interest in the lessons of the Russian language. Web of scientist: international scientific research journal, ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 3, Mar., 2022. -p.238

3. Kholbaeva, D., & Tasheva, D. (2022). Theoretical And Practical Aspects Of Monitoring The Acquisition Of Knowledge, Skills And Abilities By Students In The Russian Language In Universities. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(11), 115-118.

4. Dilorom Tasheva. Approaches and principles of teaching Russian language. International Conference on Innovative Technology and Future Trends in Education. San Francisco, USA. July, 30th 2021. -p. 7. <https://conferencea.org>

5. Tasheva Dilorom, Djanzakova Matluba. The role of literary text in teaching the Russian language. International Multidisciplinary Conference. Manchester, England. 25th December 2023. -p.19. <https://conferencea.org>

6. Rustamovna, A. D. (2023). Methods of teaching the Russian language to foreign students. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 20, 64-68.

7. Salimovna, Tasheva Dilorom, and Vafaeva Zamira Giasovna. "Features of the Structural Elements of the Linguistic Worldview in Teaching the Russian Language." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 7 (2022): 39-42.

UO'K 37.02

BO'LAJAK INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANI O'QITUVCHILARINI DASTURLASHGA OID KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-METODIK AHAMIYATI R.M.Davletov, o'qituvchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada Informatika va axborot texnologiyalari fanidan talabalarni dasturlashga oid kreativ salohiyatini, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda qo'llaniladigan dasturiy vositalari aurora 3D modellash va Active Presenter taqdimot yaratish dasturi bilan ishlash, hamda zamonaviy elektron ko'rgazmalar ishlab chiqish va tarqatish borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: AKT, aurora 3d taqdimot, ovoz, matn, video, grafika, animatsiya

Аннотация. В данной научной статье рассказывается о работе с программными средствами 3D-моделирования Aurora и программой создания презентаций Active Presenter, а также о разработке и распространении современных электронных презентаций.

Ключевые слова: AKT, презентация Aurora 3d, звук, текст, видео, графика, анимация

Abstract. This scientific article talks about working with the software tools aurora 3D modeling and Active Presenter presentation creation program, as well as the development and distribution of modern electronic exhibitions.

Key words: IT, aurora 3d presentation, sound, text, video, graphics, animation

Kirish. Bugungi kundagi eng asosiy vazifamiz, o'qituvchilarni yangi davlat ta'lim standarti asosida bolalarning mantiqiy fikr, tafakkur qila olish, aqliy rivojlanishi, dunyoqarashini, kommunikativ qobiliyati, savodxonligi va o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllantirishga, erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglash, o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish ko'nikmalarini egallashlari uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlashimiz lozim. Bugun kunda dars jarayonining turli - tumanligini, rang - barangligini ta'minlash maqsadida ilg'or pedagogik va innovatsion texnologiyalarini keng joriy etish, innovatsion o'quv-metodik qo'llanmalarni yaratish va tatbiq qilish davr talabidir. Har bir pedagogning o'zini o'zi rivojlantirishi va o'zini o'zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq. Pedagogning kreativlik potensialini rivojlantirishda quyidagi metodlardan foydalanish samarali sanaladi: muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi. Bugungu kunda ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Yosh avlodga sifatli bilim berish uchun, avvalo, bo'lg'usi o'qituvchilarni malakasi va mahorati davr talabiga javob berishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Aurora 3D modellash va Active Presenter taqdimot yaratish dasturi ushbu Пташинский В. С. П79 Проектируем интерьер сами. Sweet

Home 3D, FloorPlan 3D, Google SketchUp и IKEAHome Planner. — СПб.: Питер, (Серия «Компьютерная графика и мультимедиа») Dasturiy vositalari aurora 3D modellashtirish va Active Presenter taqdimot yaratish dasturi bilan ishlash, hamda zamonaviy elektron ko'rgazmalar ishlab chiqish va tarqatish. Ayniqsa, bugungi yoshlar juda tez va ilg'or fikrlamoqda. Shu bois ta'lim tizimiga yangi va zamonaviy ta'lim texnologiyalari, o'quv dasturlarini joriy etish bilan birga, bo'lg'usi o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishga ham muntazam ravishda e'tibor qaratib borish zarur. "Axborot texnologiyagiya va kommunikatsiyalari rivoji barcha sohalarning jadal taraqqiyotiga xizmat qiladi, odamlarga qulaylik yaratadi" Sh.Mirziyoyev

Tadqiqot metodologiyasi. O'quv jarayonida axborot texnologiyalarini qo'llash va ular asosida mul'timediya vositalaridan, Aurora 3D, Active Presenter dasturlarida tayyorlangan taqdimot foydalanish quyidagi natijalarga erishish imkonini beradi: o'quv-tarbiya jarayoni va o'quvchilarning bilish faoliyati faollashadi, o'quv materiallarni turli xil shakl va vositalar (ovoz, matn, video, grafika, animasiya) orqali taqdim etish natijasida o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi ortadi, o'quv materiallarini bayon etishda ko'rgazmalilik yuqori darajada ta'minlanadi va o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga zamin yaratiladi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv materiallari mazmuni o'quvchilar xotirasida uzoq vaqt saqlanishiga olib keladi, o'quvchilarni tabaqalashtirib o'qitish imkoniyati yaraladi, o'quvchilar mashg'ulot davomida nafaol tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi, o'quvchilar o'qituvchi bilan erkin muloqotga kirishadi va uning hamkoriga aylanadi, o'quvchilarda mustaqil bilim olish ko'nikmasi shakllanadi, o'qituvchining vaqti tejaladi, o'quvchilarning bilimi kompyuter vositasida nazorat qilinadi va baholanadi. 3D-modellashtirish obyektlarning uch o'lchamli ko'rinishi yaratish va uni keyinchalik foydalanish uchun yaratiladi. 3D-model xali yaratilmagan biror-bir obyektga asos bo'lishi yoki mavjud obyektning nusahasini taqdim qilishi mumkin. 3D-model sifatida hayotimizda uchraydigan turli obyektlar bo'lishi mumkin. Masalan, ko'tarma kran, mikroto'lqinli pech yoki biror-bir bolaning o'yinchog'ini ham obyekt sifatida tanlab olishimiz va uning 3D-modelini yaratishimiz mumkin bo'ladi.

Obyektlarning 3D-modelini yaratish quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi.

- 1) Modellashtirish (matematik bazani yaratish);
- 2) Qatamlash (obyekt xususiyatlarini kiritish);
- 3) Dinamikni simulyatsiya qilish;
- 4) Rendering (proyeksiyaloy loyihalash);
- 5) Birlashtirish (yakuniy bosqich, ushbu bosqichda yuqorida nomlari keltirilgan barcha ishlar biriktiriladi).

3D-grafika asosan kino, televideniya, bosmaxonalarda, qurilish sohasida va boshqa sohalarda keng qo'llaniladi.

Tahlil va natijalar . Zamonaviy 3D-grafika bilan ishlovchi dasturlar yordamida yaratilgan obyektning 3D-rasmini oddiy ko'z bilan haqiqiyqisidan ajrata olmay qolishingiz ham mumkin. Yuqori darajada tayyorlangan taqdimotlarni investorlarga, hamkorlarga yoki haridorlarga namoyish qilish orqali obyekt yoki xizmatni afzalliklarini to'liq ochib berish mumkin.

Obyektning 3D-modelini loyihasini yaratish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi. Bular:

- Qurilish kompaniyasi rahbari o'z haridorlariga qurilayotgan obyektning 3D- grafika ko'rinishida taqdim qilish orqali haridorlarga obyektning afzalliklarini to'liq tasvirlab berishi mumkin.

- Ko'rgazma zallari boshqaruvchilari yangi qurilgan binoning imkoniyatlarini ijarachilarga tushuntirib berish uchun binoning 3D-modelini buyurtma qilishadi.

- Reklama agentligi xodimi biror-bir maxsulot yoki tovarni 3D-grafikada taqdim qilish orqali uni samaradorligini tasvirlab berishi mumkin.

Hozirgi kunda 3D-modellashtirish quyidagi sohalarda juda keng va samarali foydalanib kelinmoqda. Bular:

- 1) Turli yangi qahramonlar obrazlarini yaratish. Asosan multfilmlar va yangi o'yinlar yaratishda keng qo'llaniladi.

- 2) Inshootni 3D-vizallashtirish. Bo'lajak obyektning barcha afzalliklarini tasvirlash uchun asosan qurilish kompaniyalari tomonidan keng qo'llaniladi.

3) Turli buyumlarning 3D-modellari. Asosan yangi maxsulotni to'liq tasvirlash uchun asosan reklama agentliklar va dizaynerlik guruhlar tomonidan keng qo'llaniladi.

4) Reklama va marketing. Ko'pincha reklama agentliklari maxsulotni ommaga taqdim qilish va uni reklama qilishning o'zgacha yo'llarini topishga harakat qilishadi. Hozirda biror-bir xizmatni taqdim qilishda 3D-grafika uning ajralmas qismi hisoblanadi. Bu orqali reklama agentliklari xaridorlarga o'zgacha ta'surot qoldirishga harakat qilishadi.

5) Antiqa zebu-ziynatlarni yaratish. Professional rassomlar o'z mahsulotining antiqa va takrorlanmas bo'lishi uchun maxsus dasturlardan foydalanadi.

6) Ishlab chiqarish sohasi. Zamonaviy ishlab chiqarishni kompaniya maxsulotini modellashtirishsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Korxonda ishlab chiqariladigan har bir detal oldindan yaratilgan 3D-modelga asoslanga holda ishlab chiqiladi.

7) Sog'liqni saqlash sohasi. Asosan turli jarrohlik operatsiyalarni bajarishdan oldin shifokorlar o'z bemorlariga jarayon qanday kechishini 3D-grafikada tasvirlab tushuntirishadi va natija qanday bo'lishini ko'rsatishadi.

3D-modellashtirish, animatsiya va obyektlarni vizallashtirish zamonaviy dunyoning ajralmas qismiga aylanib bormoqda va turli zamonaviy biznes- jarayonlarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlab bermoqda.

Active Presenter dasturidan foydalanish ham darslarda samaradorlikka erishiladi. Dasturda animatsiyalar yaratishga, interfaol testlar, viktorinalar tuzishga imkon beradi. ActivePresenter shuningdek, rivojlangan video yozish va tahrirlash xususiyatlariga ega bo'lgan mukammal elektron ta'lim vositasi bo'lib, kompyuterda sodir bo'layotgan keng auditoriya uchun uzatish qobiliyatiga ega. ActivePresenter bilan siz turli xil elektron ta'lim materiallarini yaratishingiz mumkin, jumladan, namoyish videolari, dasturiy ta'minot simulyatsiyasi, tekshiruv so'rovlari, elektron ta'lim o'yinlari. Adaptiv dizayn, HTML5 texnologiyasi va tomoshabinlar bilan o'zaro ta'sir qilish funksiyalari bilan turli xil senariylarni yaratish qobiliyatini qo'llab-quvvatlash orqali ActivePresenter har qanday elektron ta'lim kurslarini yaratish uchun eng yaxshi vositadir. Yangi dasturlardan foydalanib, yangi metodik masalalarni hal etishi, fanga mansub bilimlarini chuqurlashtirishi, o'z kasbiy mahoratini oshirishi zarur. Dars jarayonida o'qituvchi o'quv materialining ko'rgazmaliligini, qiziqarliligi va samarasini oshirishi mumkin. Testlar uchun sozlamalarda bitta testga qayta-qayta bir necha marta javob berish va o'zgartirish imkoniyati mavjud. Har bir testga muayyan ball belgilash mumkin. Shungdek, qisman to'g'ri javoblarni berish, savol va javoblarni aralashtirish, vaqt belgilash, har bir javobning natijasini ko'rsatib borish yoki bir yo'la test yakunlanganda natijani ko'rsatish, xatolarni tahlil qilish ham mumkin. Bu imkoniyatlardan foydalanib nazorat testlarini o'rgatuvchi testlarga aylantirish mumkin. Bu esa tezkor va samarali o'qitish usullaridan biri hisoblanadi. Testlarning savollari va javoblariga turli rasm, sxema va formulalarni biriktirish mumkin. Har bir shakl muayyan didaktik jihatlariga ega. O'quvchilar bilim, ko'nikma, malakalarini sinashda test usuli nazorati ham muhim omillardan biridir. Test topshiriqlarining bajarilish darajasi o'quvchilarning o'quv materiallarini ruhiy jihatdan qay yo'sinda ekanligini aniqlashga yordam beradi.

Test topshiriqlari tahlili shuni ma'lum qiladi: eslab qolish, so'ngra ifodalash, keyin reproduktiv axborotga o'tish, undan so'ng produktiv axborotga, fikrlashga yo'naltirilganligi o'quvchilarning bilimni nazorat qilishni takomillashtiradi, ularning bilimlarini amaliyotda qo'llashga yordam beradi. O'zlashtirish saviyasi qanchalik yuqori bo'lsa, fikrlash operatsiyalar soni shunchalik ko'payadi. Yaxshi tuzilgan test topshirigi o'quvchidan o'ylab, butun olgan bilimlarini ishga solgan holda javob berishiga undashi lozim. Test topshiriqlari o'zlashtiruvchi uchun murakkab bo'lmay, balki o'z bilimni namoyon etishga imkoniyat berishi shart.

ActivePresenter sizga to'qqiz xil savollarni kiritish imkonini beradi:

1.To'g'ri / noto'g'ri	2.Javobni tanlang	3.Ko'p javoblar
4.Insho	5.Maydonni to'ldiring	6.Bir nechta maydonni to'ldiring
7.tartib	8.Surish va tushirish	9.Shkala

1-shakl. «To'g'ri/noto'g'ri» shaklidagi yopiq test — bunda berilgan savolga 2 xil javob qaytarish mumkin («to'g'ri/noto'g'ri», «ha/yo'q» va h.k.). Bu testda o'quvchining axborotni bilishi sinalladi.

2-shakl. ActivePresenter -dagi odatiy savollar slaydi to'rt qismdan iborat. Ikkita asosiy qism - javoblar guruhi va slaydning nomi. Qolgan ikkitasi slaydlar tartibiga joylashtirilgan. Bu testda o'quvchidan to'g'ri javobni noto'g'ri javoblardan farqlash talab etiladi.

3-shakl. Bir necha to'g'ri javobli yopiq test. Bu test oldingisidan sal murakkabroq bo'lib, o'quvchidan to'g'ri javoblarni va ularning sonini aniq bilish talab etiladi.

4-shakl. Matn kiritiladigan insho test. Javobni satrga kiritish yo'li bilan javob beriladi. Bu test oldingilaridan murakkabroq bo'lib, o'quvchidan aniq javobni bilishi va uni to'g'ri kiritishi talab etiladi.

5-shakl. O'quvchidan barcha katakchalarni to'ldirish talab etiladi Bu testda bitta savol ichida bir nechta muammo beriladi. Biroq, o'quvchi oson javoblarni topsa, murakkab javoblar o'z-o'zidan ma'lum bo'ladi. Bu vaziyat o'quvchini mantiqiy fikrlashga o'rgatadi.

6-shakl. Tartibga keltirish testi. Bu testda javoblar berilgan bo'lib, ularni muayyan ketma-ketlikda joylashtirish talab etiladi. Bu testda ham navigatsiya elementi qo'llanilganligi sababli u boshqalariga qaraganda qiziqarliroqdir. Bu testda ham mantiqiy fikrlash talab etiladi, biroq moslik testidagi kabi javoblar o'z-o'zidan ma'lum bo'lib qolmaydi. Shu sababli bu test boshqalaridan ancha murakkab va qiziqarli hisoblanadi.

7-shakl. Son kiritiladigan ochiq test. Ochiq testning (4-turdagi testning) xususiy shakli bo'lib, talabadan aniq javobni bilishi va satrga sonni yozish talab etiladi. Biroq, bu testning o'ziga xosligi shundaki, unga javobni aniq, taxminiy yoki, ma'lum bir oraliqda berish mumkin. Bu test tuzuvchiga savolni to'g'ri shakllantirishni, talabadan esa savoldagi ikkinchi yashirin ma'noni anglagan holda to'g'ri javob berishni talab etadi.

8-shakl. Bo'sh joylarga matn kiritiladigan ochiq test. Bu test talabaning yozma nutqini (leksika, grammatika, orfografiya) to'g'ri shakllantiradi.

9-shakl. Bo'sh joylarga matn kiritiladigan yopiq test. Ushbu test 8-turdagi testga nisbatan osonroq, chunki, unda javoblar mavjud bo'ladi, o'quvchilar faqat mantiqiy fikrlash va javoblarni bir-biriga qiyoslab ro'yxatdan to'g'risini tanlash talab etiladi. Zamonaviy pedagog yoshlarga yaqinroq bo'lishi, ularning e'tiborini tortishi uchun ActivePresenter dasturida tuziladigan interfaol testlarni tuzishni o'rganishi maqsadga muvofiq.

-o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirishga xizmat qiladi;

-o'qituvchining o'z kasbiga ijodiy yondashuvi uchun ko'plab imkoniyatlar taqdim etadi;

-o'qituvchining ta'lim olishi masofaviy malaka oshirishi uchun keng imkoniyatlar taqdim etadi.

Xulosa va takliflar. O'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishda muhim ahamiyatini ta'kidlagan holda ularning foydalanish me'yorlarini unutmashimiz zarur. Shu sababli ham bugungi kun o'qituvchisi tinimsiz o'z ustida ishlashi, keng ijodiy tafakkurga ega, ilg'or pedagogik va multimedia texnologiyalarini samarali qo'llay oladigan shaxs sifatida o'z kasbiy-mutaxassisligi uchun zarur fazilatlar egasi bo'lishi davr talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Sattorov "Informatika va axborot texnologiyalari". T.: "O'zbekiston". 2002
2. Ishmuxamedov R., Abduqodirov A.A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar-T.;2008.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish» to'g'risidagi farmoni, 30.05.2002 yil.
5. Aurora 3D Presentation 2012 Rukovodstva polzovatelya F1 dasturni o'zi.
1. <https://talk.atomisystems.com/c/activepresenter>
2. <https://atomisystems.com>
3. www.presentation-3d.com

UDC 378.14.015.62

FORMATION OF STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS IN ENGLISH LESSONS

E.Q.Djumaniozova, Senior teacher, Tashkent architecture and civil engineering university, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ingliz tili darslarida talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning eng samarali yondashuvlari va tamoyillari keltirilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, kompetensiya, kommunikativ qobiliyat, ustoz-talaba, zamonaviy ta'lim, innovatsion yondashuv.

Аннотация. В статье представлены наиболее эффективные подходы и принципы для развития коммуникативной компетенции учащихся на уроках английского языка.

Ключевые слова: иностранный язык, компетентность, коммуникативные способности, учитель-ученик, современное образование, инновационный подход.

Abstract. The article presents the most effective approaches and principles for the development of students' communicative competence in English lessons.

Keywords: foreign language, competence, communication skills, teacher-student, modern education, innovative approach.

Global changes in the political and economic life of society in the 21st century put forward the need to learn a foreign language as a means of intercultural communication. Ideally, students should not only learn to understand what is read and heard, write different texts, but also speak and understand a foreign language. It is the language activity of students that contributes to the mastery of language material. The more intensive the language activity of students, the stronger and deeper this mastery is, therefore, it needs to be developed and shaped in every possible way.

The main purpose of a foreign language is to form communicative competence, the ability and willingness to carry out foreign-language interpersonal and intercultural communication with native speakers. In addition, the study of foreign languages should ensure that students are introduced to the culture of the countries of the studied language, a better understanding of the culture of their own country, the ability to present it by means of foreign languages, and the inclusion of students in the dialogue of cultures. The most effective, approaches that contribute to the development of students' communicative competence in the context of the implementation of the new standard:

- creating a real communication opportunity in each lesson ;
- conducting non-standard lessons;
- creation and protection of projects using information and communication technologies, and creation of situations simulating the language environment;
- the inclusion of students in play activities leads to a natural desire to speak the language;
- the combination of independent individual work with group and collective work, independent search by students for the necessary information;
- the development of creativity, the ability to work with various sources of information;
- the introduction of authentic material in the classroom;
- conducting extracurricular work on the subject as a step towards the development of creative, communicative abilities of students.

Teaching students to communicate in a foreign language in the context of the educational process is a rather difficult task. After all, natural speech is stimulated not by necessity, but by the need for real communication. Foreign language lessons - communication lessons. But in the absence of a language environment, the learning conditions are in conflict with the essence of the subject, which is a huge difficulty for teachers of a foreign language.

Compliance with the activity-based nature of the educational process. An important requirement of the modern learning process is the activation of students' activities, contributing to the formation of their active life position, independence, interest in the subject, and improving the quality of knowledge, skills and abilities.

It is no coincidence that the formation of universal educational actions that provide students with the ability to learn, i.e. the ability of the subject to self-development and self-improvement through conscious and active appropriation of new social experience, is considered the most important key task of the modern education system. This principle is manifested in role-playing games and project activities. I use different forms of work in the classroom: individual, paired, group. Use of games and game situations in the classroom reveals the abilities of children, their individuality, increases the motivation of students to learn English, contributes to the creation of a friendly

atmosphere in the classroom. Games allow for an individual approach to students. Collective games develop the ability to work in a group, to find the necessary forms of cooperation.

One of the main incentives for learning is the game. Indeed, in combination with discussions and debates, games, in particular, role-playing games in English lessons are the most informative and effective teaching methods in terms of perception. During the game, the student overcomes his stiffness and anxiety.

In a normal discussion, an insecure student may remain silent, but during the game everyone gets a role and becomes a partner, and what is very important, the educational material is well worked out. The game itself causes a need for communication, stimulates interest in participating in communication in English.

The new generation standard also places great importance on the student's independent work. In this regard, I use technologies such as the project method, critical thinking technology, problem-based learning as a way to develop communicative competence, differentiated learning, etc. These technologies are aimed at developing active thinking among students and teaching them not just to memorize and reproduce knowledge, but to be able to apply it in practice.

Work on the project methodology requires students to have a high degree of independence in search activities, coordination of their actions, active research, performance and communicative interaction. The main idea of the project method is to shift the focus from various types of exercises to the active mental activity of students in the course of joint creative work. The teacher's role is to prepare students to work on the project, choose a topic, assist students in planning work, monitor and advise students on the progress of the project as an accomplice.

Teaching English gives the teacher ample opportunities to educate citizenship and patriotism. This is facilitated by the communicative orientation of the subject, its appeal to the study of everyday life, customs, traditions and the language of another people. of course, true love for the Fatherland. Moral and historical principles are inseparable. Therefore, by forming a historical consciousness, we simultaneously strengthen moral ideals, patriotic feelings of students and love for our Homeland.

Critical thinking plays an important role in the learning process, as it is the most important component of a developed personality capable of conscious cognitive and practical activities. Comparing traditional and critical reading, it can be noted that traditional reading is based on understanding and accepting the information presented in the text, critical reading is aimed at a comprehensive analysis of the idea of the text. The product of such reading is not just the memorization and reproduction of the information offered in the text, but the assessment and personal interpretation of the meanings that the author of the text wanted to convey.

Using ICT in the classroom helps to make it interesting and memorable for students. Presentations, including photographs, pictures, tables, accompany the lesson at its various stages (this includes Listening, Speaking, and conducting test tasks). Instead of simply transferring knowledge, skills, and abilities from teacher to student, the priority goal of higher education is to develop the student's ability to independently set educational goals, design ways to implement them, monitor and evaluate their achievements, in other words, the ability to learn.

Nowadays, almost no one disputes the fact that a foreign language, along with teaching communication and raising the level of general and professional culture, also has significant educational significance. In modern conditions, students understand the role of learning languages of international communication in the modern multicultural world, the value of their native language as an element of national culture; awareness of the importance of the English language as a means of cognition, self—realization and social adaptation; education of the qualities of a citizen, a patriot; fostering tolerance towards other languages and cultures.

The main task of a modern education is to reveal the abilities of each student, to educate a person who is ready for life in a high—tech and competitive world. Therefore, the main purpose of teaching a foreign language is precisely the formation and development of a student's personality, which is capable of achieving the necessary level of foreign language communicative competence, to participate in intercultural communication in the language being studied, independently improving in mastering foreign language speech activity.

Summing up, it should be said that the main strategy of teaching foreign languages is a personality-oriented approach that puts the student's personality at the center of the educational process, taking into account his abilities, capabilities, inclinations and needs. This is supposed to be implemented on the basis of differentiation and individualization of learning, the use of new learning technologies, as well as the use of the possibilities of national-regional and higher education components of the basic curriculum, due to which it is possible to increase the study time for learning a foreign language. The implementation of a personality-oriented approach to teaching and educating student places increased demands on the professional training of a teacher who is able to work at different levels of education, taking into account their specifics.

REFERENCES:

1. Rybchynska A. Development of communication skills through the introduction of interactive teaching methods in English lessons //Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology. – 2023. – T. 9. – №. 2. – C. 9-17.
2. Kostikova I. et al. Soft skills development with university students at English lessons //Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala. – 2021. – T. 13. – №. 1. – C. 398-416.
3. Maslova S., Svetova E. The development of speaking skills through discussions in english lesson //Современное языковое образование: инновации, проблемы, решения. – 2020. – C. 229-239.

UO'K 398

INGLIZ VA O'ZBEK BOLALARINING O'XSHASH YOKI NOO'XSHASH MOTIVLI HAMDA OBRAZLI O'YINLARI

F.U.Eshkobilova, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Jahon folklorshunosligida tarixan bir yoki har xil makonda yashab, turli tizimli tillarda so'zlaydigan xalqlarning og'zaki adabiyot namunalari yaqinliklar bo'lishi asoslangan. Ingliz va o'zbek xalqlarining o'ziga xos milliy qadriyatlari, marosimu an'analari, rasm-rusum va urf-odatlar tarixan har xil makonda shakllangan bo'lsa-da, muayyan o'xshashliklarga egaligi jihatidan e'tiborni tortadigan ayrim tomonlari ham bor. Bu holat bevosita har ikkala xalqning bolalar o'yin folklori janrlari genezisi, tabiati va ayrim poetik hamda ijro xususiyatlarida ham namoyondir. Shu sababli ular alohida qiziqishni uyg'otadi.

Kalit so'zlar: o'xshash motivli, noo'xshash motivli, obrazli o'yinlar, sinov motivi, shart motivi, jang motivi, ovchi obrazi, onaboshi obrazi.

Аннотация. В мировом фольклористике оно основано на сходстве примеров устной литературы народов, исторически проживающих в одном или разных местах и говорящих на разных систематических языках. Хотя уникальные национальные ценности, церемониальные традиции, обычаи и традиции английского и узбекского народов исторически формировались в разных местах, есть некоторые аспекты, которые обращают на себя внимание в плане наличия определенного сходства. Эта ситуация непосредственно отражается на генезисе, природе и некоторых поэтических и исполнительских особенностях детских игровых фольклорных жанров обоих народов. Именно поэтому они представляют особый интерес.

Ключевые слова: сходный мотив, непохожий мотив, образные игры, мотив испытания, мотив состояния, мотив боя, образ охотника, образ матери.

Abstract. In world folkloristics, it is based on the similarity of examples of oral literature of peoples historically living in the same or different places and speaking different systematic languages. Although the unique national values, ceremonial traditions, customs and traditions of the English and Uzbek peoples have historically been formed in different places, there are some aspects that attract attention in terms of the presence of certain similarities. This situation directly affects the genesis, nature and some poetic and performing features of children's play folklore genres of both peoples. That is why they are of particular interest.

Key words: similar motive, dissimilar motive, figurative games, test motive, state motive, battle motive, image of a hunter, image of a mother.

Ingliz va o'zbek bolalari repertuarida aynan bir xil nomda, bir xil qoidalar asosida o'ynaladigan o'yinlar ham bor. Bu o'yinlarning aksariyati inson yoki hayvon personaj ishtirokiga mo'ljallangan.

Masalan, bolalar o'rtasida "Shepherds' games" – "Cho'pon o'yinlari" (To'ptosh, Ko'tarma tosh, Echki o'yin, Cho'pon va shoqol, Qadama tayoq, Podachi, Chanta, Chuv-chuv kabi) hamda "Games associated with agriculture" – "Dehqonchilik bilan bog'liq o'yinlar" (Somon sepdi, Chanoq oyin, Shaftoli shakar, Qo'riqchi va hokazo singari) alohida silsilani tashkil qiladi. Ular bolalarning kattalar hayotiga, mehnat faoliyatiga taqlid qilishi natijasida shakllangan. Shuning uchun bunday o'yinlar "Imitation games" – "Taqlidiy o'yinlar" hisoblanadi.

Agar o'zbek bolalari o'rtasida ot, tuya, qo'y, echki, ho'kiz va sigir boqish bilan bog'liq o'yinlar turkumi shakllangan va keng tarqalgan bo'lsa, bu jihatdan ingliz bolalari repertuarida cho'chqa va cho'chqachilik mavzusining ustuvorligi ayonlashadi. Bunga ingliz bolalarining "O'rtadagi cho'chqacha" o'yini misol bo'la oladi. Unda o'rtadagi o'yinchi to'pni ushlab turmasdan, uni boshqa bolalarga tashlashga harakat qiladi. Agar shunday qilsa, to'pni oxirgi tashlagan o'yinchi endi "o'rtadagi cho'chqa" bo'ladi.

O'yinlardagi motivlar o'yin turiga qarab o'zgarib turadi. Ularda, asosan, quyidagi motivlar an'anaviy hisoblanadi:

1. **Sinov motivi.** U, o'z navbatida, uchga bo'linadi:

a) bolaning aql-idroki yoki zehni sinash;

b) jismoniy kuchini sinash;

s) sabrini sinash. Masalan, "guldur-gup"ni bunga misol qilish mumkin.

Sinash, odatda, musobaqa shaklida uyushtiriladi. Masalan, bolalarning uzoqqa chopishi yoki sakrash, merganligini ko'satishi kabi. Bunga bolalar o'rtasida keng tarqalgan "Kim chaqqon", "Eng chaqqon", "To'p otish", "Mergan", "Kim tezroq?", "Arqon tortish", "O'q va yoy otish", "Tayoq bilan mo'ljalga urish" kabi qator o'yinlarni misol qilish mumkin.

Ingliz bolalari "Arqonda sakrash o'yini" jarayonida quyidagi qo'shiqni ijro qiladilar:

There'll be a bump and there will be a bruise There'll be alarms and there will be a snooze There'll be a path that you will have to choose There'll be a win and there will be a lose and You gotta hold your head up high and Watch all the negative go by Don't ever be ashamed to cry You go ahead 'Cause life's like a jump rope.	Tarjimasi: G'urra bo'ladi va ko'karish bo'ladi Uyg'otkichlar va mizg'ib olishlar bo'ladi Siz tanlashingiz kerak bo'lgan yo'l bo'ladi G'alaba ham, mag'lubiyat ham bo'ladi Siz boshingizni baland ko'tarib turishingiz kerak Barcha salbiy narsalar o'tib ketishini kuzating Hech qachon yig'lashdan uyalmang Siz oldinga boring Chunki hayot arqonda sakrashga o'xshaydi.
--	---

"Arqon tortish" yoki "Arqondan sakrash" o'yinlari o'zbek bolalari o'rtasida ham an'anaviy davom etib kelmoqda. "Skipping" – "Sakrash" o'yinida ikki qiz bir-biriga yuzma-yuz o'tirib, uzun arqonni aylantirib turishadi. Qolgan barcha qizlar birin-ketin, arqonga urilmasdan undan yugurib sakrab o'tishlari lozim bo'ladi. Bu o'yinning ham o'z qo'shig'i mavjud.

Keep the kettle boiling, Miss a beat, you're out!	Tarjimasi: Choynakni qaynatib turing, Yanglishdingiz, siz chiqib ketdingiz!
--	--

Ushbu aytimning "Choynakni qaynatib turing" da'vati bilan boshlanishi, bizningcha, bejiz emas. Chunki bu o'yin juda jalal va tez harakatlanishni talab etadi. Unda "Xxxx" noma'lumining o'rniga o'yin ishtirokchilarining nomi qo'yib aytiladi.

2. **Shart motivi.** Shunday o'yinlardan biri aylana bo'lib qo'shiq aytib o'ynaladigan "We Go Round the Mulberry Bush" o'yinidir. Bu o'yinning qo'shig'i ham bor. U ko'pincha qo'l ushlab, belgilangan "tut butasi" yoki boshqa narsa atrofida aylana bo'ylab harakatlanayotganda aytiladi. Harakatlar yuzni yuvish, maktabga borish va hokazolarni taqlid qilishni o'z ichiga olishi mumkin. Agar kim shu taqlidni buzsa, o'yindan chetlashtiriladi.

Here we go round the mulberry bush, The mulberry bush, the mulberry bush. Here we go round the mulberry bush, On a cold and frosty morning.	Tarjimasi: Mana biz tut butasini aylanib chiqamiz, Tut butasi, tut butasi. Mana biz tut butasini aylanib chiqamiz, Sovuq va muzlatadigan tongda.
--	---

3. **Jang motivi.** Masalan: "Urush-urush" o'yini bunga misol bo'la oladi. Yoki ingliz bolalarining "Kovboy va hindular" o'yinida tarixiy hayot izlarini ko'rish mumkin. Unda kovboy

va hindular o'rtasidagi urushni tasvirlash uchun go'yo otishma, quvish va qo'lga olish kabi harakatlar sahnasi yaratiladi.

Bu kabi o'yinlar aslida xalq epik asarlariga ham xos an'anaviy jang poetik motivini yodga soladi.

N.Safarova fikricha, "Kelajakda qahramon, pahlavon, xalq homiysi va himoyachisi bo'lib yetishadigan yoshni aniqlash, yoshlarning hayotiy qiyinchiliklarga bardoshini sinovdan o'tkazish va tarbiyalash ehtiyoji, shuningdek, har bir bolaning jismoniy sog'lom, ma'naviy jihatdan yetuk bo'lib voyaga yetishini istab, qahramonlikni ulug'lovchi bolalarning xalqona o'yinlari yaratilgan".

Bolalar o'yinlarining bir qismi "Hunting games" – "Ov o'yinlari"dir. Bunday o'yinlar ham ingliz, ham o'zbek bolalari o'yin faoliyatida kuzatiladi. Masalan, bunga ingliz bolalarining **"Let's Go on a Bear Hunt"** – "Keling, ayiq oviga chiqaylik" o'yinini misol keltirish mumkin. U texnik jihatdan qo'l qarsak chalish o'yini emas. Bu o'yinda bolalar yetakchidan keyin satrlarni takrorlaydilar va ma'lum harakatlarni bajaradilar. U quyidagi da'vat, chaqiruv bilan boshlanadi:

Let's go on a bear hunt. All right. Let's go. [Tap your hands on your thighs to make a "walking" noise.] Oh lookie, I see a cave! Can't go around it, Can't go under it, Let's go in it. All riiiiiiight . . .	Tarjimasi: Keling, ayiq oviga boraylik. Hammasi joyida. Qani ketdik. ("Yurayotgan" tovushini chiqarish uchun qo'llar sonlarga tekkiziladi.) Ey qara, Men g'orni ko'rmoqdaman! Uning atrofidan aylanib bo'lmaydi, Uning ostiga kira olmayman, Keling, unga kiraylik. Hammasi zo'o'o'.....t.
--	--

Ko'rinadiki, bu o'yinda o'ziga xos drammatizm mavjud. Unda so'z va harakat, hissiyotlar omuxtaligi kuzatiladi. Bundan esa bolalar o'yinlarining sinkretik mohiyatga egaligi ravshanlashadi.

Ovchi obrazi keltirilgan ovchilik mavzusidagi o'yinlar o'zbek bolalari o'yinlari orasida ham uchraydi. Ulardan biri "Ovchi" va "o'rdak" o'yinidir. Bu o'yinda ishtirokchilar bir, ikki hisobi bilan ikki guruhga ajraladilar. Birinchi guruh ikki chetda turadi, ikkinchi guruh esa o'rtada. Chetda turgan bolalar – "ovchi", o'rtadagilar "o'rdak" rolini ijro qilishadi. Birinchi guruh o'rtadagi "o'rdak"larga koptokni tegizishni mo'ljallab, uni sheriklariga oshiradi. Koptok kimga tegsa, o'sha o'yindan chiqadi. Koptokni oshirgan paytda o'rtadagi bolalar uni ilib olsa, ular bir ochko to'plagan bo'lishadi. O'yin "ovchi"lar "o'rdak"larni ovlab bo'lguncha davom etadi. Ov tugagach, o'rinlarini almashadilar. "Ovchi"lar "o'rdak" bo'ladi, "o'rdak"lar "ovchi" roliga kirishadi.

Bu o'yinning varianti ham mavjud. U ham shu nom bilan ataladi. Bu o'yinni o'ynash uchun ma'lum masofa belgilanadi. U bolalar soni cheklanmagan holda ochiq havoda o'ynaladi. Bolalar doira shaklida tiziladilar, bir yoki ikki bola doira ichida va yana shuncha bola uning tashqarisida turadi. Doira ichidagilar – "o'rdak", tashqarisidagilar – "ovchi" hisoblanadilar. "Ovchi"lar "o'rdak"ni kichkina to'p bilan urishlari kerak. To'p "o'rdak"ka tegsa, u o'yindan chiqadi: o'rniga "ovchi"lardan bittasi "o'rdak" bo'ladi. "O'rdak" esa davradan tashqariga chiqib, "ovchi" vazifasini bajaradi. To'p "o'dak"ka tegmasa, u to'p tekkunicha o'rtadan chiqmaydi.

Bolalar o'yin folklorida taqvimga munosabat ham alohida ko'zga tashlanib turadi. Bolalar o'yin folklori ham xalq poetik ijodining uzviy bir qismi ekanini uning tarkibida uchraydigan qo'shiqlar, tilida foydalanilgan badiiy san'atlar yaqqol namoyon etib turadi.

Halinchak uchish" hozirgacha saqlanib kelayotgan o'yinlardan biri bo'lib, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida u "yalungu" (aniqrog'i, "jalungu") nomi bilan berilgan. Aslida u joriyalar o'yini bo'lgan. Ko'pincha bahorda arqonning ikki uchi bir daraxtga yoki ustunga bog'lanib, o'rtasida o'tirib yuqori va quyiga tebranib uchishgan. Bu haqda devonda: "Qiz jalinguladi – qiz ikki tomoni ikki narsaga bog'langan arqonda (arg'imchoqda) o'ynadi" izohi berilgan.

Folklorshunos Mamatqul Jo'raev halinchak uchish udumi Navro'z bayramining o'ziga xos an'analaridan biri ekanligini ta'kidlaydi. O.Safarov esa xalqimizda "Halinchak uchgan kishining gunohlari to'kiladi" degan qarash mavjudligini qayd etadi.

O'zbek bolalari tut pishig'i vaqti o'ynaydigan "O'g'aloq" nomli mavsumiy o'yinida o'zbek motam marosimiga xos an'analar ifodasi kuzatiladi. N.Safarova bu o'yinning "Sadr", "Asha bodom" kabi variantlari borligini, uni birichi marta Ye.M.Peshcherova yozib olganini qayd etadi. Sh.Galievning fikricha, ushbu o'yin dafn marosimining bolalar o'yin folklori tizimidagi poetik ko'chimi natijasida shakllangan.

O'yinning kelib chiqishini izohlovchi afsonada aytilishicha, o'yin nomini ifodalovchi "O'g'aloq" so'zi bir kampirning ismi bo'lgan. U tut pishig'i davrida tut yeyman deb daraxtga chiqishda ehtiyotsizlik qilib, ariga talanib, arilarni haydayman deb, tutdan yiqilib o'lgan. Yaqinlari unga bag'ishlab "Sadr" marosimini o'tkazgan. Aytishlaricha, shu marosimda aytilgan marsiya keyinchalik o'yin-qo'shiqqa aylangan emish. O'yin jarayonida qizlar shu marsiya-qo'shiqni aytib, birorta tut daraxti ostidan tuproq olib, undan odam shaklini yasab, atrofida aylanib o'ynaydilar.

Bundan anglashiladiki, bolalar o'yinlari xalq taqvim va marosimlari bilan chambarchas bog'liqlikda ham shakllangan.

Onaboshi obrazi – o'yin ishtirokchilarini bir jamoa qilib birlashtiruvchi o'yinboshi. U ko'proq qahramonlik ruhidagi, jamoa bo'lib o'ynaladigan o'yinlarda faol bo'lib, hayvonlar haqidagi hamda maishiy mazmundagi o'yinlarda uning o'rni faol emas.

"Ninachi" o'yinida onaboshi xuddi ayrim ertak va dostonlarda o'z sevgilisini axtarib o'zga yurtga safarga chiqqan, u yerda mifologik personaj – yalmog'izga duch kelib, uni yengancha sevgilisini qutqarib kelgan epik qahramon singari shunday yovuz kampir o'g'irlab ketgan bolalarini qutqarib olib keladi.

Xullas, ingliz va o'zbek bolalar o'yin folklori namunalari janriy tarkibi, mazmuni jihatidan boy bo'lib, jahon bolalar o'yin folkloridagi janrlar bilan, asosan, umumiylik va muvofiqlik kasb etadi. Ammo ular nomlanishi, ijro etilish tarzi, badiiy til xususiyatlari, poetik qurilishi, obrazlar va motivlar strukturasi jihatidan o'ziga xosliklarga ega. O'yinlar tarkibida uchraydigan turli obrazlar orqali ularning o'ynalish tarzi, g'oyaviy mazmuni oydinlashadi. Shunga qarab ularning mazmuniy turkumi ham belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Elithabeth Tucker. Children's Folklore: A Handbook. – London: Greenwood press, 2008. – 164 p.
2. Галиев Ш. Ўзбек болалар ўйин фольклори. – Т.: Фан, 1998. – 96 б.
3. Жўраев М. Фольклоршунослик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: Фан, 2010. – 190 б.
4. Жўраев М. Наврўз қўшиқлари. – Тошкент Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б.50.
5. Кошғарий М. Девону луғотит турк. 3 жилдлик, 1-жилд. – Т.: Фан, 1960. – 452 б.
6. Iona Opie and Peter Opie. The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes. – Oxford University Press, 1997. – 592 p.
7. Сафаров О. Ўзбек болалар поэтик фольклори. – Т.: Ўқитувчи, 1985. – 250 б.
8. Сафарова Н. Ўзбек болалар ўйин фольклори табиати. – Т.: Фан, 2008. – 120 б.
9. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Т.: Musiqachi, 2010. – 368 б.
10. Safarov O. O'zbek xalq bolalar o'yinlari. – Toshkent: Sharq, 2013. – 176 б.

UDC 37.016:811.1

COGNITIVE LINGUISTIC APPROACHES TO SECOND LANGUAGE ACQUISITION: INSIGHTS AND APPLICATIONS

Sh.U.Jabborov, teacher, Karshi International University, Karshi

Annotatsiya. Ushbu maqola kognitiv tilshunoslik va ikkinchi tilni o'zlashtirish (SLA) kesishishini til o'rganish bilan bog'liq asosiy kognitiv jarayonlarni yoritish uchun o'rganadi. Kognitiv tilshunoslikning mujassamlangan bilish, metafora nazariyasi, qurilish grammatikasi va ramka semantikasi kabi asosiy tamoyillariga tayangan holda, ushbu maqola ularning SLA nazariyasi va amaliyotiga aloqadorligini ta'kidlaydi. Kognitiv lingvistik tushunchalar tilni o'rgatish metodologiyalari, o'quv dasturlarini loyihalash va o'quvchilar strategiyalariga qanday ma'lumot berishini o'rganib, ushbu maqola SLA sohasidagi kognitiv lingvistik yondashuvlarning potentsial qo'llanilishini har tomonlama ko'rib chiqishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Kognitiv tilshunoslik, ikkinchi tilni o'zlashtirish, mujassamlashgan idrok, metafora nazariyasi, qurilish grammatikasi, ramka semantikasi, til o'rgatish.

Аннотация. В этой статье исследуется пересечение когнитивной лингвистики и овладения вторым языком (SLA) для выяснения основных когнитивных процессов, участвующих в изучении языка. Опираясь на ключевые принципы когнитивной лингвистики, такие как воплощенное познание, теория метафор, конструкционная грамматика и семантика фреймов, эта статья подчеркивает их актуальность для теории и практики SLA. Исследуя, как когнитивные лингвистические идеи влияют на методологии преподавания языка, разработку учебных программ и стратегии учащихся, эта статья призвана предоставить всесторонний обзор потенциальных применений когнитивных лингвистических подходов в области SLA.

Ключевые слова: Когнитивная лингвистика, овладение вторым языком, воплощенное познание, теория метафор, строительная грамматика, семантика фреймов, преподавание языка.

Abstract. This paper explores the intersection of cognitive linguistics and second language acquisition (SLA) to elucidate the underlying cognitive processes involved in language learning. Drawing upon key principles from cognitive linguistics, such as embodied cognition, metaphor theory, construction grammar, and frame semantics, this article highlights their relevance to SLA theory and practice. By examining how cognitive linguistic insights inform language teaching methodologies, curriculum design, and learner strategies, this paper aims to provide a comprehensive overview of the potential applications of cognitive linguistic approaches in the field of SLA.

Keywords: Cognitive Linguistics, Second Language Acquisition, Embodied Cognition, Metaphor Theory, Construction Grammar, Frame Semantics, Language Teaching.

Introduction. Second language acquisition (SLA) is a complex cognitive process that involves the acquisition of linguistic knowledge and the development of communicative proficiency in a non-native language. While traditional approaches to SLA have focused on structural and behavioral aspects of language learning, cognitive linguistics offers a unique perspective by emphasizing the role of cognition, perception, and language in shaping language acquisition. This paper explores how cognitive linguistic approaches provide valuable insights into the cognitive mechanisms underlying SLA and how they can inform language teaching practices.

Embodied Cognition and Language Learning: Embodied cognition posits that cognitive processes are deeply rooted in bodily experiences and sensory perceptions. In the context of SLA, embodied cognition emphasizes the importance of physical actions, gestures, and real-life experiences in language learning. By engaging learners in activities that simulate authentic communicative contexts and promote embodied interaction, educators can facilitate language acquisition by grounding linguistic concepts in concrete experiences.[1]

Sensory-Motor Grounding: According to embodied cognition, language is grounded in sensory-motor experiences, meaning that linguistic concepts are linked to bodily sensations and actions. For language learners, this implies that engaging in physical activities related to language learning, such as role-playing, mimicking gestures, or performing actions described in language prompts, can enhance comprehension and retention of linguistic structures and vocabulary.

Role of the Environment: The physical environment can influence language learning outcomes by providing contextual cues and sensory stimuli. Creating language-rich environments, both in physical classrooms and virtual spaces, can enhance language acquisition by immersing learners in authentic language contexts. Educators can design classroom environments that incorporate visual aids, multimedia resources, and real-world objects to support language learning through embodied experiences.

Metaphor Theory and Conceptual Mapping: Metaphor theory suggests that metaphorical thinking is fundamental to language comprehension and production. In SLA, understanding metaphorical expressions in the target language can help learners grasp abstract concepts more easily. Moreover, encouraging learners to create their own metaphors can deepen their understanding and use of the language by facilitating conceptual mapping between the native and target languages.[2]

Metaphorical Thinking: Metaphor theory posits that metaphorical thinking is inherent in language comprehension and production. For language learners, understanding metaphorical expressions in the target language can facilitate comprehension of abstract concepts and aid in vocabulary acquisition. Educators can incorporate metaphorical expressions into language instruction to help learners grasp nuanced meanings and usage.

Conceptual Metaphor: Lakoff and Johnson argue that metaphors are not only linguistic expressions but also conceptual frameworks that structure our understanding of abstract concepts in terms of more concrete ones. For example, the concept of "love is a journey" maps the abstract concept of love onto the more concrete domain of travel, shaping how we think about and understand love.

Embodied Cognition: They suggest that many metaphors are rooted in bodily experiences and perceptions. For instance, our understanding of time is often metaphorically structured in terms of spatial concepts (e.g., "the future lies ahead," "the past is behind us"), reflecting our embodied experience of moving forward through time.

Construction Grammar and Language Structure: Construction grammar proposes that language is structured around constructions, which are form-meaning pairings that are learned through exposure to linguistic input. In SLA, teaching common constructions and patterns of language use can help learners acquire language naturally by exposing them to authentic examples and usage contexts. By focusing on constructions rather than abstract rules, educators can foster language proficiency and communicative competence in learners.[3]

Constructions as Units of Language: Constructions are viewed as the basic units of language knowledge in Construction Grammar, representing recurring patterns of linguistic structure and usage. Language learners acquire constructions through exposure to authentic language input, which allows them to internalize these patterns and use them flexibly in different contexts.

Constructional Schemas: Construction Grammar acknowledges the existence of constructional schemas, which are abstract templates that underlie multiple constructions sharing similar form-meaning relationships. For language learners, recognizing constructional schemas can facilitate the acquisition of related constructions and help them generalize language knowledge across different contexts.

Principles of Construction Grammar:

Constructions as Building Blocks: Construction Grammar views language as being built up from constructions, which are symbolic pairings of form (phonological or syntactic) and meaning. These constructions range from simple morphological patterns to complex syntactic structures, and they can be both abstract and concrete.[4]

Language Structure in Construction Grammar: Syntactic Constructions: Construction Grammar accounts for the syntactic structure of sentences through syntactic constructions. These constructions capture regular patterns of word order, constituency, and grammatical relations, as well as more abstract syntactic phenomena such as movement, agreement, and subcategorization.[5]

Semantic Constructions: Constructions in Construction Grammar also encode semantic relationships and meaning. Semantic constructions represent patterns of semantic roles, argument structure, and conceptual mappings between linguistic expressions and real-world concepts.

Pragmatic Constructions: Beyond syntax and semantics, Construction Grammar incorporates pragmatic considerations into its analysis of language structure. Pragmatic constructions capture discourse-level phenomena such as information structure, speech acts, politeness strategies, and conversational implicature.[6]

Frame Semantics and Language Meaning: Frame semantics suggests that words and phrases are organized around conceptual frames, which shape language meaning and usage. In SLA, exploring different frames and their associated linguistic expressions can enhance learners' ability to use language in context. By providing learners with opportunities to analyze and manipulate linguistic frames, educators can help them develop a deeper understanding of language meaning and usage.[7]

Conclusion: Cognitive linguistic approaches offer valuable insights into the cognitive processes underlying SLA and provide practical implications for language teaching and learning. By

incorporating principles from embodied cognition, metaphor theory, construction grammar, and frame semantics into language instruction, educators can create dynamic and engaging learning environments that optimize learners' language acquisition experiences. Moving forward, further research and exploration of cognitive linguistic approaches in SLA can contribute to the development of innovative and effective language teaching methodologies.

REFERENCES:

1. Ellis, N. C. (Ed.). (2008). Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition. Routledge.[1]
2. Tyler, A., Mueller, C., & Ho, V. (2018). Applying cognitive linguistics to second language learning and teaching. Routledge.
3. Divjak, D. (2016). The role of frequency in the acquisition of second language sentence structures. Studies in Second Language Acquisition, 38(4), 731-755.
4. Matsumoto, Y., & Ikegami, Y. (2014). Conceptual metaphor theory and L2 instruction. In B. A.
5. Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A Practical Introduction (2nd ed.). Oxford University Press.[2]
6. Littlemore, J. (2015). Applying Cognitive Linguistics to Second Language Learning and Teaching. Palgrave Macmillan.
7. Tomasello, M. (2003). Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition. Harvard University Press.[3]
8. Fillmore, Charles J. "The Mechanisms of 'Construction Grammar'." *Berkeley Linguistics Society*, vol. 17, 1991, pp. 35-55.[4] [5]
9. Fillmore, C. J. (1982). Frame Semantics. In Linguistic Society of Korea (Ed.), *Linguistics in the Morning Calm* (pp. 111-138). Hanshin Publishing Company.[7]
10. Levinson, Stephen C. *Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983.[6]

UO'K 37.02

MAKTABLARDA VAZIFAGA ASOSLANGAN TA'LIM (TBLT) ORQALI TILLARNI O'QITISH

Z.Jamolova, talaba, O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

X.M.O'rinboyeva, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada vazifaga asoslangan ta'lim(TBLT) ning asl mohiyati yoritib beriladi. Shuningdek, ushbu ta'lim turining asl maqsadi bo'lgan o'quvchilarni dars jarayonlariga jalb qilish, dars mobaynida o'quvchini qiziqarli mashg'ulotlar bilan band qilish orqali vaqtini mazmunli o'tkazish, til o'rganuvchilarida yaratuvchanlik qobiliyatini rivojlantirish, ijodiy va mustaqil fikrlashni o'stirish kabi bir qancha vazifalarni amalga tatbiq qilishning bosqichlari haqida to'xtalib o'tiladi. Muallif vazifaga asoslangan ta'limning tillarni o'qitishda samarali olib borilishi uchun bir qancha ko'rsatmalar berib o'tadi. Shu bilan bir qatorda, o'qituvchilardan talab qilinadigan ijobiy metodlar hamda ushbu metodlarning til o'rganuvchilar uchun yangilik va qiziqarli tarzda borishi to'g'risida kerakli xulosalarni keltirib o'tadi.

Kalit so'zlar: TBLT, oldindan topshiriq, reja, hisobot, vazifaga asoslanga yondashuv konseptsiyasi, SLA tadqiqotchilari.

Аннотация. В статье освещается истинная природа обучения, основанного на задачах (TBLT). Также исходной целью данного вида обучения является вовлечение учащихся в процесс урока, устранение скуки и неудовлетворенности у ученика во время урока, развитие творческих способностей у изучающих язык, воспитание творческого и самостоятельного мышления. задачи обсуждаются. Автор предлагает несколько рекомендаций по эффективному внедрению проблемно-ориентированного обучения в преподавание языка. Кроме того, в нем делаются выводы о позитивных методах, требуемых от учителей, и о том, как эти методы можно использовать новыми и интересными способами для изучающих язык.

Ключевые слова: TBLT, предварительное задание, план, отчет, концептуализируя подход, основанный на задачах, исследователи SLT

Abstract. The article highlights the true nature of task-based learning (TBLT). Also, the original goal of this type of education is to involve students in the lesson process, to eliminate boredom and dissatisfaction in the student during the lesson, to develop creativity in language learners, to cultivate creative and independent thinking. the stages of implementation of the tasks are

discussed. The author provides several guidelines for the effective implementation of task-based learning in language teaching. In addition, it draws conclusions about the positive methods required of teachers and how these methods can be used in new and interesting ways for language learners.

Keywords: TBLT, assignment, plan, report, conceptualizing a task-based approach, SLT researchers.

Kirish. Hozirgi davr o'quvchilariga, asosan, maktab o'quvchilariga ta'lim berish, shuningdek, chet tillarni o'rgatish judayam mushkul bo'lib kelmoqda. Zamonaviy o'quvchi va talabalarga dars berish jarayonida o'zlari singari zamonaviy yondashish talab qilinmoqda. Ayni shu maqsadda TBLT (Task-based language teaching) ya'ni vazifaga asoslangan ta'lim bir qancha mamlakatlarida til o'rgatish pedagogikasi bo'yicha o'quv dasturlarining muhim qismi sifatida paydo bo'lmoqda va taniqli SLA tadqiqotchilari hamda amaliyotchilar tomonidan qo'llab quvvatlanmoqda. Quyida keltirilgan ma'lumotlar va o'tkazilgan tadqiqotlar natijasi bilan tanishtiriladi.

Hozirda dunyo miqyosida ommalashgan va bizning mamlakatimizda yangilik deb qaralayotgan TBLT nima?

Task-based language teaching (TBLT) - vazifaga asoslangan til o'qitish yondashuvi - bu o'quvchilar sinfida biror narsa yaratish, ishlab chiqarish yoki loyihalash mobaynida ham mustaqil fikrlash, ham til ko'nikmalarini o'stirish demakdir. TBLT XXI asrdagi muloqot, hamkorlik, ijodkorlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini o'z ichiga oladiva uni tayyor mahsulotga olib keladigan qisqa interaktiv topshiriq sifatida ham ta'riflash mumkin. Bu haqida Dayv Villis va Jeyn Villislar "Doing Task-based teaching" kitobida to'liq ma'lumot berib o'tadilar. Vazifaga asoslangan yondashuv 1980-yillardan boshlab chet tilini o'qitish sohasida ko'proq r'tiborga ega. Prabhu 1982-yil Bangalore tadqiqot hisobotlarida chop etilgan va vazifaga asoslangan yondashuv konsepsiyalarini ilgari surgan va tilga kommunikativ vosita sifatida qaraydi. Vazifaga asoslangan yondashuv o'quvchilarni tildan mazmunli maqsadda tabiiy, amaliy va funksional foydalanishga jalb qilish uchun mo'ljallangan o'quv faoliyati orqali o'quvchilarga tilni og'zaki va yozma ravishda o'zlashtirish imkoniyatlarini taqdim etishga qaratilgan.

Vazifaga asoslangan o'qitish tarfdorlari tilni o'rgatishning eng samarali usuli o'quvchilarni sinfida o'rganayotgan tildan foydalanishga jalb etish ekanligini ta'kidlaydilar. Bu vazifalar ya'ni munozaralar, muammolarni loyihalash, o'yinlar va boshqalar orqali amalga oshiriladi. Bu o'quvchilardan o'rganayotgan tildan foydalanishni ta'lab qiladi.

Demak, TBLT - bu o'quvchilarga ma'lum bir tilni o'rgatayotganda faqatgina nazariy ma'ruzalar va zerikarli grammatikalardan foydalanib dars o'tish emas, balki turli mashg'ulotlar, topshiriqlar, debatlar orqali yondashuv. Bu yondashuv, albatta, o'qituvchilar uchun bugungi kunda kerakli usul hisoblanadi, qachonki o'quvchilardan mukammal tarzda til o'rganish ta'lab qilinganda.

Vazifaga asoslangan ta'lim (TBT), shuningdek, task-based language teaching (TBLT) va task-based instruction (TBI) sifatida ham tanilgan. Uning asosiy yo'nalishi mazmunli vazifalarni bajarishga qaratilgan. Jumladan, plakat yaratish, axborot byulletini, video yoki risola ishlab chiqarish, maktab, uy yoki shunga o'xshash joylarning xaritasini loyihalash kabilari.

TBLT formulasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi. Quyida berilgan bosqichlar asosida amalga oshiriladi.

1. Oldindan topshiriq.

O'qituvchi mavzu bilan tanishtiradi va o'quvchilarga mavzuni mustahkamlash va yangi so'zlar va yangi grammatik strukturalarni o'rganish maqsadida topshiriqlar beradi. Shuningdek, topshiriq haqida aniq ko'rsatmalar ham berib o'tadi. Bu bosqichda asosiy ro'l o'qituvchining o'zida bo'ladi, ya'ni topshiriqni o'quvchilarga batafsil tushuntirib berolishi kerak. O'qituvchi o'quvchilardan nimani kutishi hamda ular buni qay tarzda amalga oshirishlar haqida to'liq ma'lumot beradi. Shu bilan bir qatorda, o'qituvchi bu bosqichda topshiriq na'munasini taqdim etishi yoki topshiriqni bajarishda foydali bo'lgan rasm, video va qo'shimcha axborotlarni taqdim etishi mumkin. Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki, o'quvchilar kichik-kichik guruhlariga bo'linishi yoki juftlik bo'lib ishlashlari zarur. Kichik guruhlarda ishlashning ahamiyati shundaki o'quvchida mas'uliyat hissi paydo bo'ladi. O'zaro hamkorlik, fikr almashish va do'stlik kabilarning o'sishida hamda guruhda o'z

fikrini mustaqil tarzda bayon qilishni o'rganishda zamin bo'ladi. So'ng o'quvchilar berilgan topshiriq ustida ishlashni boshlaydilar, bu vaqtda o'qituvchi nazorat qilib borishi mumkin.

2. Reja.

O'quvchilar berilgan topshiriq yuzasidan baza qidiradilar yoki ijodiy fikrlash orqali biror bir yangilik yaratadilar va reja tuzadilar. Tayyor bo'lgan mahsulotlarini taqdimot qilishga tayyorlanadilar. Guruhning har bir a'zosi taqdimotning bir qismini o'z zimmasiga oladi. Tayyorgarlik davomida o'quvchilar o'rganyotgan tili doirasida muloqot qilishi talab qilinadi. Bu, albatta, o'z o'rnida chet tilida og'zaki nutqning rivojlanishiga muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

3. Hisobot/ taqdim qilish.

O'quvchilar tayyorlagan vazifalarini va o'z xulosalarini sinfga taqdim etadilar. Taqdimot davomida vazifani qay tarzda tayyorlashgani, chet tilidagi qanday yangi so'zlardan foydalanishgani, ular uchun yangilik va foydali bo'lgan yangi so'zlar, iboralar, birliklar haqida to'xtalib o'tadilar.

4. Fikr-mulohazalar.

Barcha taqdimotlar tinglangach o'quvchilar o'z fikr mulohazalarini bildiradilar hamda o'qituvchi ushbu bosqichda o'quvchilarni baholaydi. Baholashda bajarilgan ishni har tomonlama ko'zdan kechirishi, tekshirishi lozim. Baholashda o'qituvchi yaxshi bajarilgan ishlar uchun rag'batlantirish tashkillashtirishi kerak va, albatta, bu o'quvchilar psixikasida ijoyib ta'sir ko'rsatadi va til o'rganishga qiziqishi, xohishi oshishida zamin bo'ladi. O'qituvchi tomonidan bildirilgan ijobiy fikrlar o'quvchilarda ham ijobiy fikr qoldiradi.

Quyida dars davomida o'quvchilarni jalb qilish uchun vazifa g'oyalarini izlayotgan o'qituvchilar uchun foydali misol keltiriladi.

Chet tili o'qituvchisi o'quvchilariga mavzuni tushuntirgandan so'ng, o'quvchilarga topshiriq beradi.

Topshiriq: O'quvchilar 4 ta kichik guruhlariga bo'linishi kerak. So'ng ular jamoasi bilan birgalikda turli matolardan o'z stilini yaratishlari kerak bo'ladi, ya'ni ular turli matolardan kiyimlar tikishi lozim hamda uni namoyish qilishlari lozim. Vazifani bajarish uchun 1 hafta yoki 5 kun muddat beriladi va o'quvchilar izlanishni va yaratishni boshlaydilar. Ayni belgilangan kuni ular o'z mahsulotlarini ko'rgazma shaklida namoyish qilishlari lozim. Xo'sh, ushbu topshiriqdan ko'zlangan maqsad nima? Eng avvalo o'quvchilarda qiziqish uyg'onadi va diqqatni jamlab yaratuvchanlik qobiliyatini ishga soladilar. Shu bilan birga, ular har bir matoning va detallarning o'rganayotgan chet tili doirasida nomini o'rganadilar. Muloqot va taqdimot vaqtida chet tilidan foydalanadilar. O'qituvchi tomonidan nima qilinishi kerakligi haqid ma'lumot beriladi. O'quvchilar esa materillarni izlashga va yangi tilde yangi so'zlari o'rganishga o'zgacha ishtiyoq bilan yondashadilar. Yuqorida aytilgandek qo'llanadigan metodika TBLT- vazifaga asoslangan til o'ragatishning bir ko'rinishidir.

Xulosa. Olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, maktab o'quvchilarida TBLT ni qo'llash til o'ragatishda ancha samarali yo'ldir. Vazifaga asoslangan ta'lim barcha yoshdagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan. Garchand TBLT dastlab til o'qituvchilarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan bo'lsada, nomidan ko'rinib turibdiki bu vazifadir. O'quvchilarga yangicha yondashuv asosida o'z sinfida muhit yaratib berishni TBLT o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Willis Dave, Willis Jane. (2007) "Doing Task-Based Teaching". Oxford Handbook for Language Teachers.
2. Willis J. (1996) A Framework for Task-based Learning. Horlow: Longman Pearson Education.

UO'K 37.02

KOMPETENSIYA, KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYA ATAMALARINING IFODALANISHI

M.R.Jo'rayeva, tayanch doktorant, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada kompetensiya va kommunikativ kompetensiya atamalarining kelib chiqishi, umumiy va farqli tomonlari, atamalarining o'ziga xos xususiyatlari, bir qancha modellari va ushbu kontseptsiyalarning ta'lim yondashuvidagi holati hamda turli mamlakat olimlarining falsafiy, lingvistik qarashlari aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, shaxs, atama, og'zaki muloqot, qobiliyat, lingvistik kompetensiya, ijtimoiy lingvistik komponent, sotsiolingvistik komponent, pragmatik komponent, kognitiv, funksiya.

Аннотация. В данной статье отражено происхождение терминов компетентность и коммуникативная компетентность, их общие и различные аспекты, специфика терминов, несколько моделей и статус этих понятий в образовательном подходе, а также философско-лингвистические взгляды ученые из разных стран.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, личность, термин, устное общение, способность, языковая компетентность, социолингвистический компонент, социолингвистический компонент, прагматический компонент, когнитивная, функция.

Abstract. This article reflects the origin of the terms competence and communicative competence, their general and various aspects, the specifics of the terms, several models and the status of these concepts in the educational approach, as well as the philosophical and linguistic views of scientists from different countries.

Key words: competence, communicative competence, personality, term, oral communication, ability, linguistic competence, sociolinguistic component, sociolinguistic component, pragmatic component, cognitive, function.

Kirish. Zamonaviy dunyoda odamlarning bir-biri bilan muloqot qilish qobiliyati tobora muhim rol o'ynaydi - ishning samaradorligi va munosabatlar darajasi bunga bog'liq. Shaxsiy darajadagi muvaffaqiyatli og'zaki muloqotning muhim tarkibiy qismi bu kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdir: "Insonda kommunikativ kompetensiyaning mavjudligi unga kundalik, ta'lim, ishlab chiqarish, madaniy va hayotning boshqa sohalari turli xil vositalardan foydalangan holda boshqa odamlar bilan muloqot qilish imkonini beradi. "Kommunikativ kompetensiya" (lotincha competo – erishaman, mos kelaman, yaqinlashaman) atamasini amerikalik antropolingvist D.Xayms kiritgan bo'lib, u so'zning muloqot jarayonida tildan foydalanish qobiliyatini ta'minlaydigan grammatika va assimilyatsiya qoidalarini deb hisoblagan.

Kommunikativ kompetensiya ta'limda yondashuvning (kompetentlikka asoslangan ta'lim) paydo bo'lishi natijasida alohida maqomga ega bo'ldi, uning analogi rus kompetensiyasiga asoslangan yondashuv; "Kompetetsiyaga asoslangan yondashuv" tushunchasi mahalliy ta'lim sohasiga XX asrning 90-yillarida Rossiyada Evropa oliy ta'lim hududini rivojlantirish davrida kirib keldi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvning paydo bo'lishi hozirgi vaqtda "bilim-qobiliyat-mahorat" triadasi ta'lim jarayonining yaxlit natijasini tavsiflash uchun etarli emasligi bilan bog'liq.

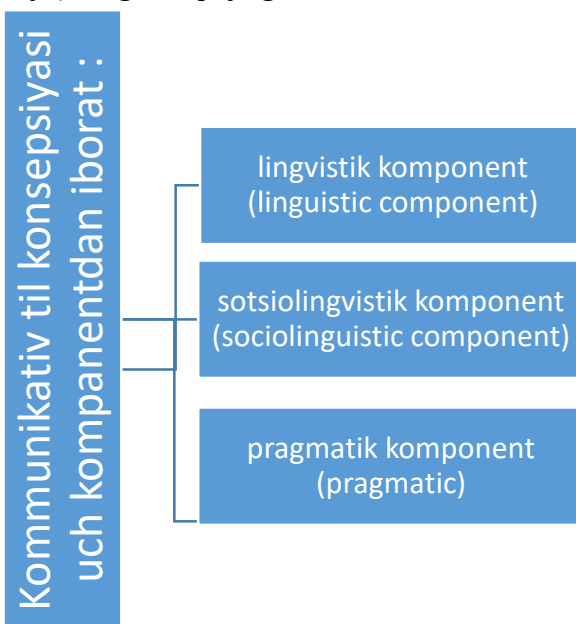
Kommunikativ kompetensiya kontseptsiyasi 1970-yillardan beri "shaxsning kognitiv (akademik) va asosiy shaxslararo muloqot qobiliyatlari o'rtasida chegara chizish"ga urinish natijasidir. Bu kontseptsiya keyinchalik bu kompetensiyaning turli modellarini ishlab chiqishga olib keldi - D.Ximes, J.A. van Ek (J.A. van Ek, 1986), L.F. Baxman (L.F. Bachman, 1990), M.Kanale (1983).

"Kompetensiya" atamasining o'zi ilmiy dunyoda amerikalik tilshunos, grammatika nazariyasi muallifi N. Chomskiy tufayli paydo bo'lgan. U o'z asarlarida "lingvistik kompetensiya" iborasini ishlatib, uni so'zlovchiga xos bo'lgan tilning ishlashi uchun qoidalar tizimi sifatida taqdim etadi. "Kommunikativ kompetensiya" tushunchasi birinchi marta amerikalik antropolingvist D. Xeyms tadqiqotlarida paydo bo'lgan bo'lib, u chet tilini o'rganuvchi uchun faqat lingvistik kompetensiyani o'zlashtirishning o'zi yetarli emas, deb hisoblagan. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda o'rganilayotgan tildan to'g'ri foydalanishni o'rganish kerak. "Kommunikativ kompetensiya" tushunchasiga nutqning grammatika qoidalariga bo'ysunadigan va o'zlashtirilishi muloqot jarayonida tildan foydalanish qobiliyatini ta'minlaydigan o'z qoidalariga ega ekanligini anglatadi.

Rus fanida "kommunikativ kompetensiya" atamasi birinchi marta M.N. Vyatutnev insonning mehnat yoki ta'lim faoliyatida uning intellektual ehtiyojlarini qondiradigan muloqot qilish qobiliyatini bildiradi. Dastlab, bu atama chet tillarini o'qitish metodologiyasida qo'llanilgan, keyin uni boshqa fan sohalari vakillari o'zlashtirdilar. Kompetentlik so'zining rus tiliga tarjimalaridan biri

sifatida "kompetentlik" atamasi bilan bir qatorda "kompetentlik" atamasi ham kiritilgan. Tadqiqot muhitida bu tushunchalar aniqlanadi yoki farqlanadi. Bu masala batafsil ko'rib chiqiladi I.A. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvni "amaliy, samarali tomon"ga urg'u berish sifatida ajratib ko'rsatuvchi Zimnya, haqiqiy shaxsiy (motivatsiya, motivatsion-irodaviy va hokazo) sifatlarni o'z ichiga olgan "kompetentlik" tushunchasiga asoslangan yondashuv belgilangan. Kengroq, ta'limning gumanistik qadriyatlari bilan bog'liq". Ushakov tomonidan tahrir qilingan izohli lug'atda "kompetentlik" so'zi "ogohlik, vakolat", har qanday sohadagi bilim, "kompetentlik" esa 1) ma'lum bir shaxs vakolat, bilim, tajriba; 2) Texnik topshiriq, kimningdir mas'uliyat sohasi. masalalarni, hodisalarni (qonunlarni) boshqarish. Bu atamalarining batafsil talqini A.V. Xutorskoy: "Kompetensiya obyektlar va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan belgilangan va ularga nisbatan yuqori sifatli ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq shaxs fazilatlarini (bilim, qobiliyat, ko'nikma, faoliyat usullari) majmuini o'z ichiga oladi; Qobiliyat - bu shaxsning tegishli vakolatga ega bo'lishi, ega bo'lishi, shu jumladan uning unga va faoliyat sub'ektiga bo'lgan shaxsiy munosabati". Demak, kompetensiyaga ega bo'lish deganda ma'lum bilim, ma'lum xususiyatga ega bo'lish, biror narsadan xabardor bo'lish, kompetensiyaga ega bo'lish har qanday sohada ma'lum qobiliyatlarga ega bo'lishni anglatadi. R.S. Nemov kompetensiyani muammoni hal qilish yoki u yoki bu faoliyat turi bilan shug'ullanish uchun etarli bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligida ifodalangan shaxsning o'ziga xos xususiyati deb hisoblaydi.

"Kommunikativ kompetensiya" atamasi M.N. Vatyunov, D.I. Tsarenkov, N.V. Xorunjaya, L.K. Graudina, S.N. Shiryaeva, K.F. Sedov, shuningdek, chet tilini o'qitish bo'yicha uslubiy adabiyotlarning zamonaviy mualliflari, chunki 1990 yildan beri YuNESKO hujjatlarida ta'limning istalgan natijasi sifatida ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan bir qator kompetensiyalar (shu jumladan kommunikativ kompetensiya) belgilab qo'yilgan.

Kommunikativ kompetensiyaning ikkita bir-birini to'ldiruvchi ta'rifini ko'rib chiqamiz:

1) kommunikativ kompetensiya - bu muayyan etnik guruhga xos bo'lgan ijtimoiy o'zaro ta'sir me'yorlariga mos keladigan samarali nutq faoliyati va samarali nutq xatti-harakatlarini shakllantirish qobiliyatidir.

2) kommunikativ kompetensiya - bu shaxsning nutq faoliyatining bir yoki barcha turlari bo'yicha muloqot qilish qobiliyati bo'lib, u haqiqiy shaxsning tabiiy muloqot yoki maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlar jarayonida olingan alohida sifatini ifodalaydi..

Ushbu ta'riflar kommunikativ kompetensiyaning turli xususiyatlarini ifodalaydi, ularni uchta asosiy tarkibiy qismga bo'lish mumkin:

- Lingvistik kompetensiya tilning turli tomonlari: lug'at, fonetika, grammatika, shuningdek, ularning kognitiv tashkil etilishi bo'yicha ma'lum bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

- Ijtimoiy lingvistik kompetensiya - lingvistik shakllarni tanlash, ulardan foydalanish va kontekstga mos ravishda o'zgartirish qobiliyati.

- Pragmatik kompetensiya ma'lum bir muloqot holatiga, nutq vazifasiga va kommunikativ niyatga muvofiq bayonotlarni tushunish va yaratishga imkon beradigan bilimlar, qobiliyatlar, ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Keling, kommunikativ kompetensiyaning ushbu tarkibiy qismlarini Evropa Kengashi (Til siyosati departamenti) ekspertlari tomonidan berilgan xususiyatlardan kelib chiqib, batafsilroq ko'rib chiqaylik.

Lingvistik kompetensiya lug'at, fonetika, grammatika va unga bog'liq ko'nikma va qobiliyatlarni, shuningdek, tilning tizim sifatidagi boshqa xususiyatlarini, uning variantlarining sotsiolingvistik ahamiyati va aniq amalga oshirishning pragmatik funktsiyasidan qat'i nazar, bilimlarni o'z ichiga oladi. Shaxsiy kommunikativ kompetensiyaga nisbatan ushbu komponent nafaqat bilimning hajmi va sifatini (masalan, tovushlarning ma'no-ajratish funktsiyasini bilish, lug'atning hajmi va aniqligini), balki ularni kognitiv tashkil etish va saqlash usulini ham nazarda tutadi. (masalan, ma'ruzachi ma'lum bir leksik birlikni joylashtiradigan assotsiativ tarmoq), shuningdek, ularning mavjudligi (esga olish, uzoq muddatli xotiradan foydalanish). Bilim har doim ham ongli emas va har doim ham aniq shakllantirilmaydi (masalan, bu tilning fonetik tizimini bilish bilan bog'liq bo'lishi mumkin).

Lug'atning kognitiv tashkil etilishi, uning saqlanishi va foydalanish imkoniyati odamlar orasida va hatto bir kishi ichida (masalan, ko'p tilli muhitda) farq qilishi mumkin va individual xususiyatlarga, shuningdek, shaxs o'sgan va ta'lim olgan madaniy muhitga bog'liq. Ijtimoiy lingvistik kompetensiya sotsial-madaniy me'yorlarni (yaxshi xulq-atvor qoidalari, turli avlodlar, jinslar, sinflar va ijtimoiy guruhlar vakillari o'rtasidagi muloqot normalari, ma'lum bir jamiyatda qabul qilingan muayyan marosimlarning lingvistik dizayni) aks ettiradi. Ijtimoiy lingvistik komponent turli madaniyat vakillari o'rtasidagi og'zaki muloqotga katta ta'sir ko'rsatadi, ular buni hatto anglamasligi ham mumkin.

Pragmatik kompetensiya o'zaro ta'sir shakllariga muvofiq ma'lum funktsional maqsadlar uchun (kommunikativ funktsiyalarni amalga oshirish, nutq aktlarini yaratish) lingvistik vositalarni o'z ichiga oladi. Bu komponent nutqni o'zlashtirish, uyg'unlik, izchillik, matn turlari va normalarini tan olish, kinoya va parodiyani ham o'z ichiga oladi. Biror kishi muloqot vaziyatida harakat qila olishi kerak. Ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniy muhit pragmatik kompetensiyani shakllantirishga alohida ta'sir ko'rsatadi. Kommunikativ kompetensiyaning lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik tarkibiy qismlari shaxs tomonidan ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida egallanadi va nutq faoliyatida amalga oshiriladi. Yuqoridagilarni umumlashtirish uchun biz asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatamiz:

- Kommunikativ kompetensiya samarali muloqotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, nutq xatti-harakatlarini malakali tashkil etish qobiliyatidir.

- Kommunikativ kompetensiya - bu shaxsning ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida erishilgan muloqot qilish qobiliyati. Bu boshqa odamlar bilan, atrofda dunyo ob'ektlari va uning axborot oqimlari bilan o'zaro munosabatni o'z ichiga oladi; guruh va jamoada turli ijtimoiy rollarni bajarish qobiliyati.

- Kommunikativ kompetensiya lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik komponentlarni o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetensiya ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi va nutq faoliyatida amalga oshiriladi.

Xulosa. Hozirgi zamonaviy jamiyatimizda insonning mazmunli muloqot qilish qobiliyati katta ahamiyatga ega, chunki u bevosita kasbiy samaradorlikka va shaxslararo aloqalarning chuqurligiga ta'sir qiladi. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish samarali shaxsiy og'zaki muloqotning hal qiluvchi jihati hisoblanadi. Bu odamlarga hayotning turli jabhalarida, jumladan, kundalik o'zaro munosabatlarda, ta'limda, ishda va madaniyatda boshqalar bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi. Kommunikativ kompetensiya grammatika va tilni assimilyatsiya qilish qoidalarini o'z ichiga oladi, bu odamlarga muloqotda tildan samarali foydalanish imkonini beradi.

Kommunikativ kompetensiyani o'zlashtirish lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik elementlarni o'z ichiga oladi, ular ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali sayqallanadi va nutqda qo'llaniladi.

Muloqotning bunday malakasi nutq xatti-harakatlarini samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. U nafaqat boshqa shaxslar bilan, balki atrofdagi dunyoning ob'ektlari va axborot oqimlari bilan ham ijtimoiy o'zaro aloqada bo'lish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, bu guruh yoki jamoada turli xil ijtimoiy rollarni bajarish qobiliyatini talab qiladi. Ushbu keng qamrovli ko'nikmalar to'plami ijtimoiy ishtirok etish orqali rivojlantiriladi va og'zaki ifoda orqali ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вятютнев М.Н. Традиции и новации в современной методике преподавания русского языка и литературы: Доклады советской делегации на конгрессе МАПРЯЛ. – М., 1986. – с. 79-84
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. – М.: Академия, 2004. – 336 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 38 с.
4. Немов Р.С. Практическая психология: Учеб. пособие. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1997.- 320 с.
5. Общеευропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка. Департамент по языковой политике, Страсбург, Совет Европы. – М.: МГЛУ. – 2003. – 256 с.
6. Сафонова В.В. Коммуникативная компетенция: современные подходы к многоуровневому описанию в методических целях // О чем спорят в языковой педагогике. – М.: Еврошкола, 2004. – 236 с.
7. Jamolova Mohigul. (2022). Characteristics of Mythological Worlds and their Impact on Human Consciousness. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 7, 4–6.

UDC 37.02

INFLUENCE OF LEARNING STYLES ON EDUCATION

D.G.Kazakova, Senior Teacher, Bukhara engineering-technological institute, Bukhara

Annotatsiya. Hozirgi ta'lim sohasida o'quv uslublarini o'rganish qiziqish va munozara mavzusidir. Maydonning xilma-xilligi turli xil gipotetik muassasalar va ta'riflardan kelib chiqadi va shu tarzda tushunish va bajarish uchun bir nechta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada ta'lim strategiyasi va uslublarining ta'limdagi o'rni muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: o'rganish uslublari, o'rganish strategiyalari, motivatsiya, modellar, usullar.

Аннотация. В современных образовательных кругах изучение стилей обучения является предметом интереса и дискуссий. Разнообразие этой области вытекает из различных гипотетических установлений и определений и, таким образом, представляет некоторые трудности для понимания и реализации. В этой статье обсуждается роль стратегий и стилей обучения в образовании.

Ключевые слова: стили обучения, стратегии обучения, мотивация, модели, методы.

Abstract. In current educational circles, the study of learning styles is a topic of interest and debate. The variety of the field emerges from different hypothetical establishments and definitions and, in this manner, presents a few difficulties to understanding and execution. This article discusses the role of learning strategies and styles on education.

Key words: learning styles, learning strategies, motivation, models, methods.

In a time when academic achievement is under scrutiny, it is essential that educators understand and employ the most effective strategies for assisting students in learning successfully. The study of learning styles has received a lot of attention in recent years. When Koch inquired about the No Child Left Behind Act and asked renowned expert Rita Dunn about learning styles. She responded by stating that there has been no research to suggest that more testing increases achievement. Despite the fact that she recognized that testing is a significant viewpoint, she proclaimed that main changes in guidance would deliver more elevated levels of accomplishment. Luckily, the instructive world is opening up to the significance of understanding the different ways understudies learn and perceiving the essential job this plays in achieving far reaching scholarly achievement. As a matter of fact, consequences of a new report showed educators benefit from fostering a comprehension of how they and others advance as well as the impact this has on their instructing. However, this does not imply that educators have reached a consensus regarding the definitions, descriptions, or implications of learning styles. Instead, a growing number of theories and models are being created to address this problem.

Possibly creating further turmoil is the way that a considerable lot of these models have a comparable hypothetical base and offer central parts while they keep up with critical varieties. As indicated by Collinson, specialists expanding upon past thoughts and strategies foster one of a kind terms and definitions, grow (or contract) the foundation of included factors, and widen (or restricted) the skylines of educational methodologies, all of which all in all disguise the covering characteristics of their work. The increasingly prevalent view that each student's unique approach to effective learning is based on a combination of cognitive, affective, and physiological factors is perhaps one factor that contributes to this issue. Frequently, various specialists have decided to zero in solely on a specific arrangement of elements, passing on teachers with the need to concentrate on different speculations and models to comprehend the requirements and inclinations of the multitude of understudies they experience in their classes. That's what an extra concern is, while examination and homeroom experience affirms the presence of various learning styles, visits to schools all through the world could persuade one in any case. In spite of the fact that Organization affirmed that teachers are mindful of the variety of the students who populate their homerooms, that's what he recognized, unfortunately, they ordinarily keep a solitary way to deal with instructing. This consistency practically speaking discredits any advantages of the expressed mindfulness. Besides, teachers who keep a restricted comprehension of the distinctions among individual students are probably going to look for one vital approach as the solution to all instructing and learning. In a similar vein, Evans and Waring discovered that the majority of teachers who participated in their study typically employed a strategy that focused on the dissemination of information rather than one that was specifically geared toward the improvement of students' comprehension. In any case, verifiable proof has essentially demonstrated no single methodology will guarantee a positive outcome for all students. Hence, teachers should forsake this particular mindset and understand the fundamental need of trying to foster a genuine Worldwide Diary of Training comprehension of learning contrasts and endeavoring to give guidance that is purposefully different. A few sources address explicit methodologies, distinguishing grouping plans and declaring the importance of such for instruction. Others attempt to provide a synthesis of several approaches by providing an overview of various models. Of course, the assortment of learning style models is resembled by a wealth of appraisal instruments by which they might be recognized. The wide assortment of learning style models makes it unrealistic to address every one in this unique situation.

In any case, it is fitting to take note of the absolute most huge models incorporate learning modalities, multiple insights, the Dunn and Dunn learning styles model, the Myers-Briggs Type Marker, and Kolb's learning style model. The previous discussion of learning style models and assessment tools highlights some of the negative effects caused by the wide range of learning styles. It is puzzling how many different definitions, terms, and even underlying theories there are depicted it as a "confounded and growing field" and recognized a requirement for more prominent solidarity and request. The lack of empirical evidence that has been noted relates with by far most of works that basically recognize and advance a specific view or approach concerning learning styles. A further reason for disarray is apparent in the way that seven of the appraisal instruments explored in the Mental Estimations Yearbook data set contain "Learning Style(s) Stock" as all or part of the title. While individual creators and associations might be legitimate in advancing their remarkable perspective on learning styles, one could contend this variety is harming the field overall. The variety of models and methods emphasizes and substantiates the inherent complexity of learning styles concepts; in any case, there is a requirement for additional and more engaged logical review. The gigantic exhibit of data and models accessible, joined with proficient magazines' restricted conversation of the hypothetical and experimental premise basic them (Corridor and Moseley), increments the test for professionals to foster a full comprehension of the significant ideas and down to earth suggestions applicable to the field of learning styles.

The field of learning styles research has suggestions for the two educators and understudies and is equipped for impacting different discernments and results. Numerous individuals assert that this influence is beneficial, enhancing comprehension and performance. In any case, a few inquiries stay about the best ways of getting the best advantages from the ongoing information in the field. Training

experts have exhibited a rising interest in learning styles and related evaluation instruments, educational models and academic techniques. This interest is prodded by a craving to customize and further develop understudy learning and is upheld by a wide assortment of models showed and advanced in proficient magazines. There are those who assert that teachers who have a deeper comprehension of learning styles can improve their instructional and assessment effectiveness. In spite of the interest in learning styles, there is a requirement for expanded consideration regarding this point in educators' expert turn of events.

Training has been shown to help teachers modify their instructional strategies, and planning tools can help teachers put theoretical ideas into practice. Be that as it may, the need stays for pre-administration and in-administration preparing and tutoring to give guidance and backing to a more prominent comprehension of learning styles hypothesis as well as functional execution of learning-styles based strategies. In order to encourage the creation of efficient programs for staff advancement, additional research is required. It is essential that teachers receive the necessary training and experience if they are to be expected to provide instruction that is tailored to the requirements of students' learning styles. Instructors' convictions about themselves and their understudies significantly affect their instructing. In this manner's, how teachers might interpret learning style builds can fundamentally impact their view of understudies' learning distinctions and different educational practices. Giving preparation and amazing open doors to educators to foster their very own comprehension learning style inclinations can bring about more prominent perception also, thought of the extraordinary advancing requirements of every person under their tutelage. Without such getting it, it is normal to maintain the conventional styles displayed by numerous educators and inclined toward in the ongoing instructive foundation as the favored qualities of compelling students. Further, instructors may likewise improperly see understudies with elective learning styles as being powerless or less skilled than their more customary partners.

While an information on learning styles doesn't be guaranteed to liken to informed practice, the arrangement of preparing and important devices will significantly build the possibilities that educators will feel more sure and decide to consolidate learning style-based educational systems in their homerooms. Teachers can develop a more positive view of all students' abilities by having a better understanding of their unique learning styles and instructional needs. This can encourage the creation and implementation of differentiated instructional practices and the provision of intentional and personalized intervention. Frequently, the subsequent expanded outcome of all understudies fills in as additional motivator for proceeded with regard for individual students' necessities. Understanding students' various learning styles can assist educators in achieving the ultimate goal of helping students become lifelong learners.

Hanafin, Shevlin, and Flynn urged teachers to embrace the variety of their understudies and foster a study hall climate and various educational methodologies that celebrate and uphold this variety. Felder affirmed that educators should instruct to understudies with a wide range of learning styles and noticed that an educational model is as it were compelling to the degree that helping teachers in addressing the necessities of all students is capable. As a result, the specific model used isn't nearly as important as making sure teachers teach according to all learning style preferences. In fact, educators need to make a commitment to comprehending learning styles, appreciating the distinctive characteristics of each student, and doing everything in their power to provide each student with the opportunities and resources they need to succeed. Albeit ongoing patterns have expanded instructors' attention to different learning styles, this has not yet converted into far and wide utilization of fitting practice. Subsequently, straightforward mindfulness isn't sufficient; nor is buying the most recent instruments and projects without legitimate preparation. A reasonable show of the risk of such a methodology is apparent in the regular mix-up of educators who plan each part of the educational program, materials, and climate, just to find that the understudies who enter their homerooms don't squeeze into their arrangement. Teachers should get instructed! Just a profound and individual comprehension of learning styles and intellectually fitting practices will deliver a viable learning climate for all understudies.

REFERENCES:

1. Ary, D., Jacobs, L. C., Razavieh, A., & Sorensen, C. (2006). Introduction to research in education (7th ed.).

2. Belmont, CA: Thomson & Wadsworth. Barber, M. (2007). Reassessing pedagogy in a fast forward age. *International Journal of Learning*, 13(9), 143-149.
3. Kolb, A., & Kolb, D. (2009). The learning way: Meta-cognitive aspects of experiential learning. *Simulation & Gaming*, 40(3), 297-327.
4. Tomlinson, C. A. (2004). Differentiation in diverse settings. *School Administrator*, 61(7), 28-31.
5. Ahrorovna, N. N. (2023). Antroponimlarning lingvokulturologik tahlili. *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 69–71.
6. Nazarova Navbahor Ahrorovna. (2023). Analyses of Anthroponyms in the Novel "The Godfather". *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 523–526.

UO'K 37.018.2

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MA'NAVİY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASH

G.T.Kuttibekova, dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada, boshlang'ich sinf o'quvchilarini har tomonlama yetuk, barkamol shaxs qilib shakllantirishda umuminsoniy qadriyatlar negizida milliy qadriyatlardan foydalanib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimiga bugungi kunning eng ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, axloq, xulq, odob, axloqiy tarbiya, muhabbat, ezgulik, adolat, vijdon, burch, or-nomus, ideal, baxt, shon-sharaf, e'tiqod, sadoqat.

Аннотация. Использование национальных ценностей на основе общечеловеческих ценностей, использование самых передовых педагогических и информационных технологий в системе духовно-нравственного воспитания младших школьников в формировании младших школьников как зрелых и всесторонне развитых личностей. всем уважением.

Ключевые слова: духовность, мораль, поведение, порядочность, нравственное воспитание, любовь, добро, справедливость, совесть, долг, честь, идеал, счастье, слава, вера, верность.

Abstract. The use of national values based on universal human values, the use of the most advanced pedagogical and information technologies in the system of spiritual and moral education of junior schoolchildren in the formation of junior schoolchildren as mature and comprehensively developed individuals. all respect.

Key words: spirituality, morality, behavior, decency, moral education, love, goodness, justice, conscience, duty, honor, ideal, happiness, glory, faith, fidelity.

Mustaqillik yillarida pedagog kadrlarni tayyorlashning yangi tizimi ishlab chiqilib, uzluksiz ta'limda o'qitish sifati va samaradorligini bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy, mahnaviy-axloqiy tayyorgarligi belgilab berishi haqidagi qat'iy xulosaga kelindi. Respublikamiz ta'lim muassasalarida o'quvchi-yoshlarning erkin, mustaqil fikrlash, atrofdagi voqelikka ongli munosabatda bo'lish, daxldorlik va ijtimoiy faollik kabi sifatlarini rivojlantirish, ma'naviy-axloqiy yetuk shaxsni kamol toptirishning moddiy-texnik bazasi yaratildi, me'yoriy hujjatlar ishlab chiqildi. Sog'lom bolani voyaga yetkazishda ta'lim tizimining rolini kuchaytirish, boshlang'ich ta'limning yuqori sifatini ta'minlab, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatiga joriy qilish uchun zamin yaratildi.

Ayni paytda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida muhim vazifalar sifatida "mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" kabilar belgilab berilgan. Bu esa shaxsning intellektual qirralarini shakllantirish, uning jamiyatda ishlab chiqarishi va ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol va muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlashga zamin yaratadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish bizning milliy pedagogikamizda azaldan mavjud bo'lgan va turli davrlarda u o'ziga xos ko'rinish hamda mazmun-mohiyatiga ega bo'lgan. Bu tarbiya sohasi o'zining turli-tumanligi jihatdan qadriyatlar yo'nalishlari bilan bog'liq bo'lib, uning bolalar dunyoqarashi hamda ruhiyatiga ta'sir etib,

ma'lum bir ko'nikmalar hosil qilishi juda bir murakkab jarayondir. Ushbu murakkab jarayon qadriyatlarining yuzaga kelish asoslari bilan bog'liqdir.

Qadriyatlar inson uchun ahamiyatli bo'lgan millat manfaatlari yo'lida xizmat qiladigan erkinlik, ijtimoiy adolat, tenglik, haqiqat, ma'rifat, go'zallik, yaxshilik, halollik, burchga sodiqlik singari fazilatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Qadriyatlar o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Bular: tabiiy qadriyatlar (yashash uchun zarur bulgan tabiiy shart-sharoitlar); iqtisodiy qadriyatlar (ishlab chiqarish kuchlari va vositalari); ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar (erkinlik, tenglik, adolat, tinchlik, xamkorlik); ilmiy qadriyatlar (bilimlar, tajribalar, yutuqlar); falsafiy qadriyatlar (g'oyalar, mafkuralar, konsepsiyalar); badiiy qadriyatlar (san'at, adabiyot, madaniyat); diniy qadriyatlar (iymon, e'tiqod, vijdon, savob) kabi qadriyatlarni qayd etish mumkin bo'ladi. Shu bilan birga fanda qadriyatlarining milliy va umuminsoni u turlarga ajratilishi an'ana tusiga kirgan.

Milliy qadriyatlar ma'lum bir millat, xalq va elatlarning o'z tarixiy taraqqiyotida yaratadigan barcha moddiy va madaniy (ma'naviy) boyliklari yig'indisidan iboratdir.

Umuminsoniy qadriyatlar tabiatni muhofaza qilish, madaniyatni rivojlantirish, inson sog'ligini saqlash, oziq-ovqat bilan ta'minlash, energiya-yoqilg'i tanqisligining oldini olish, turli tahdidlarni bartaraf etish, sivilizatsiya taraqqiyotini davom ettirish kabi sohalarni o'zida mujassamlashtiradi.

Qadriyatlar turli-tuman bo'lishi bilan birga "dunyoda eng oliy qadriyat – inson" hisoblanib, qolgan barcha qadriyatlar unga xizmat qiladi. Inson qadriyatining ma'naviy, tarixiy hamda ta'limiy jihatlari o'ziga xos yangicha fikrlash va yondoshishlar asosida yurtboshimiz asarlarida batafsil yoritilgandir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy ma'naviyat, axloq, xulq, odob, axloqiy tarbiya va ma'naviy-axloqiy tarbiya tushunchalarining mazmun-mohiyati yoritilib, so'ngra bu borada olib borilgan ishlar tahlili keltirilgan. Jamiyat taraqqiyoti uchun avvalo ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalash masalasiga asosiy e'tibor qaratilishi lozim va shuning bilan birga yoshlarning ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalanganlik darajasini oshirish zarur. Ya'ni, ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalangan shaxslarsiz jamiyat taraqqiyotini tasavvur etib bo'lmaydi. Yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun eng avvalo, tariximizga, millatimiz ma'naviyatining tarixiy ildizlariga e'tibor qaratish kerak. Chunki, Turonzaminda azal-azaldan inson ma'naviy kamoloti axloqiy fazilatlariga alohida e'tibor berib kelinganligini yoshlar yana bir bor tasavvur qilmoqlari lozim.

Yurtimizda inson ma'naviy-axloqiy tarbiyasi bo'yicha olib borilgan izlanishlar natijalari, ilgari surilgan g'oyalar hamda bugungi kunda ularning barkamol avlod tarbiyasidagi ahamiyati to'g'risida fikr aniqlandi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya taraqqiyot bosqichlarini "Avesto"da ma'naviy-axloqiy tarbiyaga e'tibor; islom ta'limotida ma'naviy-axloqiy tarbiya muammolari yechimlari; ilk uyg'onish davrida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari; so'nggi uyg'onish davridagi ma'naviy-axloqiy tarbiya; jadidchilik harakati davridagi ma'naviy-axloqiy tarbiya; mustaqillik davri ma'naviy-axloqiy tarbiyasi va barkamol avlodni shakllantirish borasidagi davlat siyosati kabi davrlarga bo'lib o'rganildi.

Ajdodlarimiz doimo inson kamoloti, yoshlarning ta'lim-tarbiyasi, xususan ularning ma'naviy-axloqiy kamolotiga juda katta e'tibor berib kelishgan. Xalqimiz uchun an'anaga aylangan bu holat bugungi kunda ham yurtboshimiz boshchiligida o'ziga xos tarzda davom etmoqda. Prezidentimiz "Dunyo shiddat bilan o'zgarib, barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga rahna soladigan turli yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotgan bugungi kunda ma'naviyat va ma'rifatga, ma'naviy-axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga yetishga intilishiga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir. Aynan ta'lim va ma'rifat bashariyat farovonligining asosiy omillaridan hisoblanadi, insonlarni ezgulikka da'vat etadi, saxovatli, sabr-qanoatli bo'lishga undaydi", deb ta'kidlagan.

Bugungi kun ta'lim-tarbiyasining oldidagi maqsad ham ajdodlarimiz, xalqimiz va prezidentimiz orzu qilgan har tomonlama yetuk shaxsni tarbiyalashdan iborat, ushbu ma'naviy yetuk, ijtimoiy faol shaxslar barkamol avlodni tashkil etadi. Agar yuqoridagi kabi ajdodlarimiz tajribasiga tayangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalanar ekan, ularda quyidagi ma'naviy-axloqiy kategoriyalar yuksaltiriladi: muhabbat, ezgulik, adolat, vijdon, burch, or-nomus, ideal, baxt, shon-sharaf, e'tiqod, sadoqat kabi bir qancha axloqiy kategoriyalar borki, ularni

har bir boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy boshlang'ich sinf o'quvchilari to'g'ri tushunib yetmog'i va o'zida mujassamlashtirmog'i lozim. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning jamiyat taraqqiyoti va barkamol avlod tarbiyasidagi ahamiyati beqiyos. Chunki ma'naviy-axloqiy tarbiyalangan kishilarsiz yetuk kishilik jamiyati qurish mumkin emas va ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsning barkamol shakllanishida asosiy o'rin tutadi. Xususan ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari kelajakda yosh avlodni ham ma'naviy yetuk etib, ijobiy axloqiy sifatlar bilan qurollantirib tarbiyalaydi, u o'zida bor ijobiy fazilatlarini o'z o'quvchilarida ham ko'rishga intiladi va natijada jamiyatimizda adolatli, halol, vatanparvar, insonparvar shaxslar ko'payib boraveradi. Ular esa o'z navbatida jamiyat taraqqiyoti uchun doimo o'zlarining munosib hissalarini qo'shishga intilib yashaydilar.

Maqolada sharqda ma'naviy-axloqiy tarbiyaga berilgan e'tibor, bugungi kundagi ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mazmuni, maqsadi, vazifalari, ishlab chiqilgan usullari o'rganilgan. Ko'plab olimlarning mavjud ishlari ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonini yanada mukammalroq o'rganishga va bu boradagi ishlarning samaradorligini oshirishga ulkan hissa qo'shgan. Ammo mavjud ishlarda quyidagi ba'zi holatlar e'tiborga olinmaganligi aniqlandi: jamiyat doimiy ravishda rivojlanishda bo'lgani bois ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mazmun-mohiyati ham modernizatsiya jarayoniga mos holda o'zgarib, takomillashib borishi; fan-texnika va texnologiya so'nggi yutuqlarining ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'siri; mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasi mukammal ko'rinishining talab etilishi; ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalari imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmaganligi; aynan boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash mexanizmini takomillashtirish bo'yicha maxsus elektron ta'lim resursi ishlab chiqilmaganligi ko'riladi.

Shuningdek, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning tarixiy ildizlari va ularning hozirgi kundagi ilmiy-uslubiy tahlili boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda ajdodlarimiz doimiy ravishda yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga e'tibor berib kelganligiga, hozirgi davr talablari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalardan foydalanish lozimligiga, boshlang'ich ta'lim muassalari ma'naviy-axloqiy tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishga ehtibor berish kerakligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begimqulov.U.Sh Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. //Ped. Fanlar dok. ilmiy dar. Uchun diss. -T.:2007.-305 b.
2. Djumaev S. Ijtimoiy va pedagogik nizolar: mohiyati va bartaraf etish yo'llari. //Metodik qo'llanma. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2011. - 82 b.
3. Mahmudov N.M O'qituvchi nutq madaniyati. Darslik. - T.: O'zbekiston milliy kutubxonasi, 2007. -185 b.
4. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. — T.: O'qituvchi, 1996. — 192 b.
5. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirishning nazariyasi va amaliyoti. G.Kuttibekova, D.Kulboeva T.:O'zbekiston 2020-yil.
6. Texnologiya va uni o'qitish metodikasi. Uslubiy qo'llanma. G.Kuttibekova Toshkent "Innovatsiya-Ziyo" 2022-yil.

UO'K 37.02

TALABALARNI MILLIY QADRIYATLARGA HURMAT RUHIDA TARBIYALASH USULLARI TAJRIBASIDAN

M.M.Kuzibayeva, o'qituvchi, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada milliy qadriyatlarning mohiyati, mazmuni haqidagi fikrlar yoritilgan. Talaba-yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat va faxr tuyg'usini shakllantirish borasida ularning mantiqiy tafakkurlarini takomillashtirish borasida interfaol metodlardan foydalanish tajribalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: inson qadri, milliy g'urur, millat manfaati, milliy xazina, milliy madaniyat, milliy qadriyat, milliy tiklanish.

Аннотация. В статье говорится о сущности и содержании национальных ценностей. В ней изложен опыт работы по формированию уважительного отношения и чувства

гордости у студентов к национальным ценностям с использованием интерактивных методов обучения, также совершенствование их логического мышления.

Ключевые слова: ценность человека, национальные чувства, благополучие нации, национальное богатство, национальная культура, национальная ценность, национальное восстановление.

Abstract. The article states the essence and content of national values. It describes the experience of work on the formation of a respectful attitude and a sense of pride among students to national values using interactive teaching methods, as well as improving their logical thinking.

Keywords: human value, national feelings, nation's well-being, national wealth, national culture, national value, national recover.

Mustaqil yurtimizning bugungi kundagi ravnaqi, erishayotgan yutuqlari, olib borilayotgan islohotlarning barchasi – inson qadri uchun, ularning farovon turmush kechirishlari uchundir. Inson qadri, uning sha'ni, or-nomusi, milliy g'ururi bevosita milliy qadriyatlar bilan bog'liq. Milliy qadriyat har bir millatning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalaydi va millatning tarixiy jarayonlardan rivojlanib, shakllanib, madaniyatini va milliy xazinasini boyitadi. Hech bir xalq o'zligini anglamasdan, milliy madaniyati, milliy qadriyatlarini asrab-avaylab saqlamasdan turib, boshqa xalqlarning qadriyatlariga hurmat bilan qaray olmaydi. Mustaqil O'zbekistonning kuch-qudrati xalqimizning umuminsoniy qadriyatlariga sodiqligidadir. Istiqlolning birinchi kunidan boshlab hayotimizning barcha jabhalarida “Qadriyatlar”, “Milliy tiklanish”, “Milliy ong”, “Milliy g'urur” kabi atamalar tez-tez ishlatiladigan bo'lib qoldi. Bu bejiz emas, albatta.

“Qadriyat” iborasi o'z ma'nosida mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan so'ng keng qo'llanila boshlandi. “Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari, hodisalari majmuini tushunmog'imiz lozim”[1].

“Qadriyatlar – jamiyatda kishilar o'rtasida obro'ga, e'tiborga, hurmatga, nufuzga ega kishilar, munosabatlar, holatlar, moddiy narsalar va ma'naviy boyliklar majmuasi”[2]. “Qadriyat inson va jamiyat ma'naviyatining tarkibiy qismi, olamdagi voqealar, hodisalar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab va tartiblarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladigan tushuncha”. [3] “Qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladigan tushuncha”[4], degan ta'riflar berilgan. Bu esa, o'z navbatida, qadriyatlarining ahamiyatini ko'rsatmoqda. Milliy qadriyatlar – millat uchun ahamiyatga ega bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq xoslik shaklidir. Dunyoda o'ziga xos qadriyatlari bo'lmagan millat yo'q. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati, madaniyati bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Keyingi vaqtlarda O'zbekistonda milliy qadriyatlarga e'tibor kuchaydi. Bu ona yurtga ehtirom, avlod-ajdodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, hayo, andisha kabi xususiyatlarning ustuvorligi bilan tavsiflanadi.

Milliy qadriyatlar – mamlakatdagi millat va elatlar uchun qadrlil bo'lgan va fuqarolar tomonidan e'zozlanadigan, milliy xususiyat va fazilatlarni ifodalovchi hodisalardir. Har bir xalqning o'zi uchun e'zozli, qiymatli bo'lgan ma'naviy boyliklari bo'ladi. Masalan, Navro'z bayrami, dinimiz va diniy bayramlarimiz, milliy urf-odatlarimiz, tilimiz bizning eng muhim milliy qadriyatlarimiz sanaladi. Demak, qadriyat deyilganda, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan, millat, elatlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan, shu tufayli ular tomonidan qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari, hodisalarini tushunish lozim. Bular asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib kelgan, hozirgi kunda ham u o'zining ahamiyati va qadrini yo'qotmagan, shu xalqning iftixoriga aylangan durdonalardir.

Milliy qadriyatlar millatning yashash tarzi, milliy ong, til, ma'naviyat hamda madaniyati bilan uzviy bog'liq. Milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmat va e'tirofni talabalar qalbiga singdirish, muhabbatini orttirish uchun o'quv mashg'ulotlarida ham bir qator noan'anaviy usullar kiritish zamonaviy o'qitishning talablaridan biridir. Bu borada “Tushunchalar tahlili” metodidan foydalanish mumkin. Talabalarning o'zlashtirgan bilimlarini nazorat qilish maqsadida mazkur metod o'quv mashg'ulotlarida samarali qo'llaniladi.

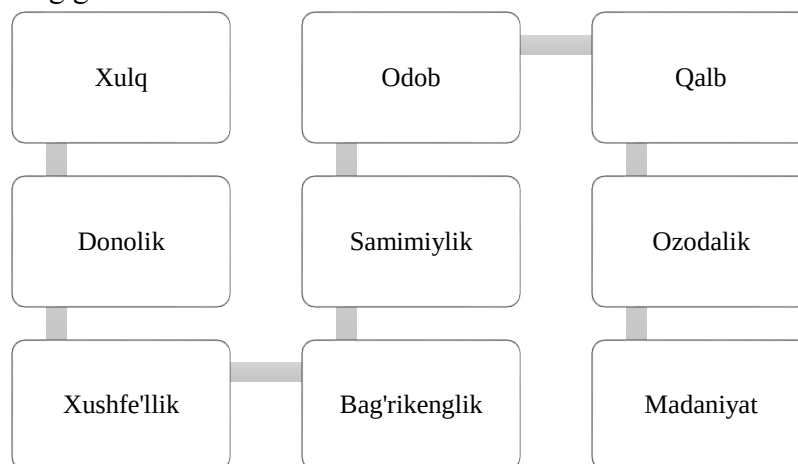
Mavzu: Milliy qadriyatlar

№	Tushunchalar	i z o h i
1	Q	
2	Inson qadri	
3	Milliy meros	
4	Milliy madaniyat	
5	Milliy qadriyat	
	Milliy ong	
	Millat manfaati	

Talabalar milliy qadriyatlarning tushunchalariga o'zlarining fikrlarini bildiradilar. Tushunchalar asosida umumiy mazmun hosil qilinadi. Milliy qadriyatlar haqidagi talabalarning bilimlari va tafakkurlari takomillashtiriladi.

Milliy qadriyatlarning asosi bo'lgan ma'naviyat va madaniyat deganda, inson xulq-atvorining go'zalligi, saxovatligi, oliyanobligi, va'dasiga vafodorligi, hayoliligi, bilim olishi, donoligi, bag'rikengligi, odobliligi, ozoda va pokizaligi, qalbining beg'uborligi, xushmuomalaligi va shu singari insoniy xislatlar tushuniladi. Mazkur insoniy xislatlarni talabalarda shakllantirish uchun ularning munosabatlari "Nima?" interfaol metodi bilan rivojlantiriladi.

Mavzu :“Insonning go ‘zal fazilatlarlari”

Talabalar har bir fazilatlarining nima ekanligini o'zlarining tasavvurlari bilan izohlaydilar, hayoti misollar bilan asoslashga kirishadilar. Mantiqiy fikrlashlari asnosida ularning milliy qadriyatlardan bo'lmish insoniy go'zal xislatlari haqidagi tafakkurlari kengayadi. Yosh avlodni ma'naviy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, allomalarning o'giti, dono so'zlari, fikrlarini qadrlash, o'rganish, hayotda qo'llash yoshlarni fikr va dunyoqarashini kengaytiradi. Bugungi yoshlar – kelajak poydevori. Shunday ekan, ularni har tomonlama yetuk, komil, vatanparvar, yurt tinchligi va ravnaqi yo'lida fidokor bo'ladigan farzandlar qilib tarbiyalash zarur.

Talaba-yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash asosida ularning mustaqil dunyoqarashi va erkin tafakkurini shakllantirish maqsadi turadi. Yoshlarni o'z bilimi va kuchiga ishonib yashaydigan inson qilib tarbiyalash, ularning irodasini baquvvat qilish va iymon-e'tiqodini mustahkamlashga xizmat qiladigan ma'naviy muhit yaratilishi lozim. Shuning bilan birga o'zlikni anglash, tarixiy xotiraga sadoqat, muqaddas qadriyatlarni asrash, vatanparvarlik tuyg'usini kamol toptirish, xalqimizga xos insof, halollik, mehr-oqibat va saxovat kabi fazilatlarini yanada yuksaltirish kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot (ilmiy ishlar to'plami). –T; "O'zbekiston", 1997. B.198;
2. Komilov T., Abidova S. Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati. O'zR FA, "Fan", 2000. B.20;
3. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. "G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi". T; 2010. B. 707.

UO'K 37.03

**OLIY TA'LIMDA TALABA-YOSHLARNING VATANPARVARLIK TUYG'ULARINI
TAKOMILLASHTIRISH***M.M.Kuzibayeva, o'qituvchi, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon*

Annotatsiya. Maqolada talaba-yoshlarni milliy qadriyat shakllaridan bo'lgan vatanparvarlik tuyg'ularini yanada takomillashtirish borasida fikr yuritiladi. Vatanga bo'lgan muhabbat, yurt sha'nini himoya qilish kabi e'tiqodlarni rivojlantirish masalalari bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlar, komil inson, vatan tuyg'usi, vatan ravnaqi, yurt sha'ni, ruhiy poklik, Vatanga sadoqat.

Аннотация. В статье рассматривается дальнейшее совершенствование патриотических чувств студентов-молодежи от форм национальных ценностей. Намечаются вопросы развития таких верований, как любовь к Родине, защита чести Родины.

Ключевые слова: национальные ценности, совершенный человек, чувство Родины, процветание Родины, честь Родины, душевная чистота, преданность Родине.

Abstract. The article talks about improving patriotic feelings as one of the forms of national values among students. It outlines the issues of instilling a sense of love for the Motherland and readiness to defend it.

Key words: national values, harmonious person, sense of homeland, spiritual purity, the benefit of the Motherland, allegiance to the Motherland.

Yoshlar bizning kelajagimiz, ular ota-ona va ajdodlarimiz ishining davomchilari hisoblanadi. Bizning asosiy maqsadimiz - milliy va ma'naviy qadriyatlar asosida komil insonni tarbiyalashdir. Komil inson deganda, eng avvalo, dunyoqarashi keng, vatanparvar, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan, mas'uliyatli va sog'lom kishilarni tushunamiz. Inson faqat tarbiya orqaligina komillikka erishadi. Uning ma'naviy darajasi atrofida yuz berayotgan voqea-hodisalarni qanday qabul qilishi va mustaqil baholay olishiga ham bog'liq. Shunday ekan, oliy ta'lim muassasasida talaba-yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini mustahkamlashda milliy qadriyatlarga oid boy ma'naviy merosimizdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, "Avesto"dagi "Ezgu fikr- ezgu so'z - ezgu amal" g'oyasi bo'yicha fikr yuritish; Qur'oni karim, hadisi sharif kabi muqaddas manbalarda keltirilgan ma'naviy-ma'rifiy o'gitlar orqali yoshlar ongida ruhiy poklik, e'tiqod tushunchalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlatimizning qomusiy hujjati bo'lib, bu hujjat tahlil qilinganida unda yoshlar tarbiyasi, axloq-odobi, ijtimoiy himoyalangani, konstitutsiyaviy haq-huquqlariga oid yetmishga yaqin atama va so'z birlikmalari mavjud ekani ma'lum bo'ldi. Jumladan, bunyodkorlik g'oyalariga sodiqlik, yuksak mas'uliyat, ijtimoiy adolatparvarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, demokratik-huquqiy davlat, fuqarolarning tinchligi, milliy totuvlik, xalqimizning urf-odatlar va an'analari, qadriyatlari, ijtimoiy hayotda mafkuralar xilma-xilligi va erkinligi, inson va jamiyat munosabatlaridagi ijtimoiy adolat, dunyo hamjamiyatida xalqlar va millatlarning suveren tengligi, fuqarolarning e'tiqodi, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar qonun oldidagi tengligi, sha'ni va obro'sining daxlsizligi, fuqarolarning vijdon erkinligi, adolatli mehnat, ijod erkinligi va har bir shaxsning madaniy yutuqlardan foydalanish erkinligi, yosh avlodni tarbiyalash va bepul ta'lim olishi kabi fikrlar keltirilgan bo'lib, ular Bosh Qomusimizda huquqiy jihatdan kafolatlangan.

Odob-axloq milliy qadriyatlarimizning tarkibiy qismidir. "Davlat o'z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko'zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik prinsiplari asosida amalga oshiradi"[1]. Darhaqiqat, yosh avlodni qonuniylik prinsiplari asosida o'z Vataniga, xalqiga, uning qadriyatlariga,

an'analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmat ruhida tarbiyalash orqali o'z xalqini millatlarning butun jahon hamjamiyatida tenglardan biri sifatida idrok qiluvchi haqiqiy insonni, o'z Vatanning jonkuyarini tarbiyalash dolzarbdir. Bilamizki, yoshlar ijtimoiy guruh sifatida, o'zi ko'zlagan maqsadi yo'lida mamlakatdagi ijtimoiy tizim rivojiga bevosita faol ta'sir ko'rsatadi.

Milliy qadriyatlarimizdan biri bo'lgan vatanparvarlik tuyg'ularini yoshlarda shakllantirish bugungi kunda ta'lim muassasalaridagi eng dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Talaba-yoshlarni milliy g'oya va Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanini chuqur singdirish, qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonjon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo'lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo'lish tuyg'usini shakllantirish kabilar asosiy vazifalarimiz sirasiga kiradi.

Vatan (arabcha "Vatan" – ona yurt) kishilarning yashab turgan, ularning avlod-ajdodlari tug'ilib o'sgan joyi, hududi, ijtimoiy muhiti, mamlakati[2]. "Vatanni sevmok iymondandir" ...Vatanni sevmok uni ardoqlamok, qadriga yetmok eng oliy qadriyatdir. Vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish va yosh avlodni shu ruhda tarbiyalash oila va jamiyatning muammosidir. Vatan ichra qadriyatlarni, urf-odatlarini, xalq an'analarini qayta tiklash, ajdodlar hurmatini joyiga qo'yish, ular qoldirgan madaniy – ma'rifiy, ma'naviy yodgorliklarni qadrlash, tarixiy obidalarini asrash kabi ezguliklar va fazilatlar jon qadar shirin Vatan tuyg'usidir[3].

Vatan muqaddasdir. Undan qimmat, undan aziz, undan ulug' ne'mat yo'qdir. Shu boylikni qadrlagan, undan cheksiz faxrlangan insongina oilasi, xalqi hamda jamiyatiga mehr-muhabbatli bo'ladi. Inson ona uchun qanchalik jonfidolik qilsa, Vatan uchun ham shunchalik qayg'uradi, uni ardoqlaydi, sevadi va qo'riqlaydi.

Vatan - kishining tug'ilib o'sgan o'lkasi, shahri, ona yurti, diyori, har bir fuqaro uchun mamlakat, turar joy, boshpana, maskan, uy ma'nolarini ifodalashi ko'rsatilgan. Inson ulg'aygan sari uning Vatan haqidagi tushunchalari ham kengaya boradi. Yurtimizda tug'ilib-o'sgan har bir inson "Vatanim" deganida o'z uyini, qishlog'ini yoki shahrini emas, balki O'zbekiston Respublikasini nazarda tutadi. Bu esa Vatan tuyg'usining, vatanparvarlikning xalqimiz qalbidagi ifodasidir.

Vatan tuyg'usi - bu aziz va go'zal yurtimizga hurmat va sadoqatli bo'lish. Vatan tuyg'usi - bu Turon, Movarounnahr, Turkiston va hozirda O'zbekiston deya atalgan zaminda yashab kelayotgan xalqimizning oltin merosini, uning tarixini o'rganishga intilishdir. Vatan ozodligi uchun jonini fido qilgan To'maris, Shiroq, Spitamen, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik singari xalqimizning mard va jasur farzandlari biz uchun, o'sib kelayotgan yosh avlod uchun o'rnak-namuna timsolidir. O'z davrida "Yurtim, Turonim, sendan ayrilmoq - mening o'limim, sening uchun o'lmoq — mening tirikligimdur", deb yozgan edi Fitrat. Bu so'zlarda vatanparvar insonning qalb nolalari ifodasini topgan.

O'sib kelayotgan yoshlarni, ya'ni Vatanimizning bo'lg'usi himoyachilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash - davr talabi. Vatanparvarlik insonning o'z oilasiga, avlod-ajdodlarining ornomusiga chuqur ehtiromi, vijdoniga, burchiga va o'z so'ziga sodiqligidir. Agar insonni yoshlik chog'idan o'z xalqiga, uning an'analariga, tili va madaniyatiga muhabbat hamda hurmat ruhida tarbiya qilmasak, unda vatanparvarlik hissi bo'lmaydi. Vatan hissi insonga Vatanidan olisda bo'lganida yaqqol seziladi. Turli sabablar bilan o'zga yurtlarda yashagan ko'plab vatandoshlarimizning hayoti ayanchli va qayg'uli kechgani bizga tarixdan ma'lum. Buning ifodasini buyuk saltanat egasi Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida ham ko'ramiz. Bobur barcha imkoniyatlarga ega bo'lishiga qaramay, tug'ilib o'sgan Vatanidan olisda bo'lgani uchun o'zini baxtiyor inson deb hisoblamaydi.

Vatan ravnaqi - milliy g'oyamizning yuksak tushunchalaridan biri bo'lib, u talaba-yoshlarimizning bilimi va kamoliga bog'liq. Mamlakatimiz istiqlolini mustahkamlash uchun oliy ta'lim muassasalaridagi vazifalarimizdan biri - mustaqil tafakkur sohibi, ma'naviy barkamol, komil insonni shakllantirish, jamiyatni yot va begona g'oyalar ta'siridan himoya qilish, ko'p millatli yoshlar ongida vatanparvarlik, insonparvarlik, qonunni hurmat qilish, el-yurt uchun fidoyilik, iymon-e'tiqod, halollik kabi yuksak ma'naviy sifatlarni shakllantirish, millatimiz sha'nini butun dunyoda himoya qilish kabi fazilatlarini singdirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.; "O'zbekiston", 2012.II-bob. 14-modda. B. 5.
2. Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug'at. –T.; "Sharq", 1998. B.33
3. Musurmonova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur. –T.; "O'qituvchi", 1999.B.198.
4. Temirova N.E. Qadriyatlar va yoshlar kamoloti. –T: Falsafa va huquq instituti. 2008. B.26

UO'K 373.24

OILAVIY MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGLARNI INNOVATSION QISQA MUDDATLI KURSLAR ORQALI O'QITISHNING DOLZARBLIGI

B.E.Masharipova, o'qituvchi, Nukus innovatsion instituti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarni innovatsion qisqa muddatli kurslar orqali o'qitishning dolzarbligi va uni amalga oshirishning zamonaviy pedagogik technologylaridan foydalanishning eng kerakli mexanizmini yaratish hamda oilaviy maktabgacha talim tashkiloti pedagoglarining kasbiy kompetentligini oshirish va ularni hozirgi zamon talablariga mos ravishda malakalarini oshirishga va qayta tayyorlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy maktab, innovatsion va zamonaviy texnologiyalar, pedagoglar, kasbiy kompetentlik, qisqa muddatli kurslar.

Аннотация. В данной статье акцентируется внимание на актуальности обучения педагогов посредством инновационных краткосрочных курсов в организациях семейного дошкольного образования и создании наиболее необходимого механизма использования современных педагогических технологий для его реализации, а также повышения профессиональной компетентности семейного дошкольного образования, организация педагогов, а также повышение и переподготовка их квалификации в соответствии с требованиями настоящего времени.

Ключевые слова: семейная школа, инновационные и современные технологии, педагог, профессиональные компетенции, краткосрочные курсы.

Abstract. This article focuses on the relevance of teaching pedagogues through innovative short-term courses in family preschool education organizations and the creation of the most necessary mechanism for the use of modern pedagogical technologies for its implementation, as well as increasing the professional competence of family preschool education organization pedagogues and improving and retraining their skills in accordance with the requirements of the present time.

Keywords: family school, innovative and modern technologies, pedagogues, professional competence, short-term courses.

Xalqaro tashkilotlar xamda dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim kontseptsiyasida "bilimning mustaxkam poydevoriga ega bo'lish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish" [1] dolzarb vazifa sifatida qayd etilgan, bu o'z navbatida YuNESKO bilan xamkorlikda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni pedagogik qo'llab-quvvatlash asosida ularning intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish muammolariga amaliy yechim topish dolzarbligicha qolmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti uzluksiz ta'limning birinchi qadami bo'libgina qolmay, balki faol, ijodkor va ma'naviy jixatdan boy shaxsni shakllantiruvchi ilk pog'ona xamdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198 -son farmoni xamda 2017 yil 30 sentyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3305-son Qarori bunga dalildir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini yuqori saviyada tashkil etish tarbiyalanuvchilarga ta'limning keyingi bosqichlarida qiynalmasdan davom ettirishga imkoniyatlar yaratadi. 2017-2021 yil-larda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasida "... yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kompetentli ilmiy pedago-gik kadrlar zaxirasini yaratish" [2] kabi vazifalar belgilanib, bu borada bugungi kunda oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarni ijtimoiy kom-

munikativlikni faollashtirish, ijtimoiy tayyorgarligini oshirish muxim axamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan xolda shuni ta'kidlash lozimki, xozirda oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarning kasbiy maxoratlarini oshirishda kerakli dastur va metodik ishlanmalarining to'liq yo'lga qo'yilmaganligiga guvoh bo'lamiz.

Oliy ta'lim muassasalari va xalq ta'limi pedagog xodimlarining malakasini oshirish, oilaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga doir nazariy manbalar mavjud, bundan tashqari oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlarining malakasini oshirish mazmunini takomillashtirish, ta'lim turlari va shakllarini yagona yondashuvga yo'naltirilgan xolda tinglovchilarning ichki salohiyatini ruyobga chikarish xamda tizim ishtirokchilarining kreativligini oshirishga doir bir kancha ilmiy tadqiqot ishlarini ko'rishimiz mumkin.

Izlanishlarimiz natijasida, oliy ta'lim va xalq ta'limi pedagoglarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash dasturlarining mavjudligi, lekin aynan oilaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash dasturlarining mavjud emasligi ma'lum bo'ldi. Oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faqatgina xalq ta'limi pedagoglari yoki oddiygina kurslarni tamomlagan bitiruvchilarni mashg'ulot o'tayotganini ko'rishimiz mumkin. Muammo shundaki, maktab pedagogi bilan bog'cha pedagogi o'rtasida juda katta farq bor, agarda u yana oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogi bo'lsa, vaxolanki mashg'ulot davomida turlicha metod va texnologiyalardan foydalanilsa ham. Shu sababdan, aynan oilaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglari uchun zamonaviy innovasion texnologiyalaridan foydalanish metodikasini va undan foydalanish yo'riqnomasi yoki turli o'quv platformalarida qisqa muddatli kurslar yaratish lozim.

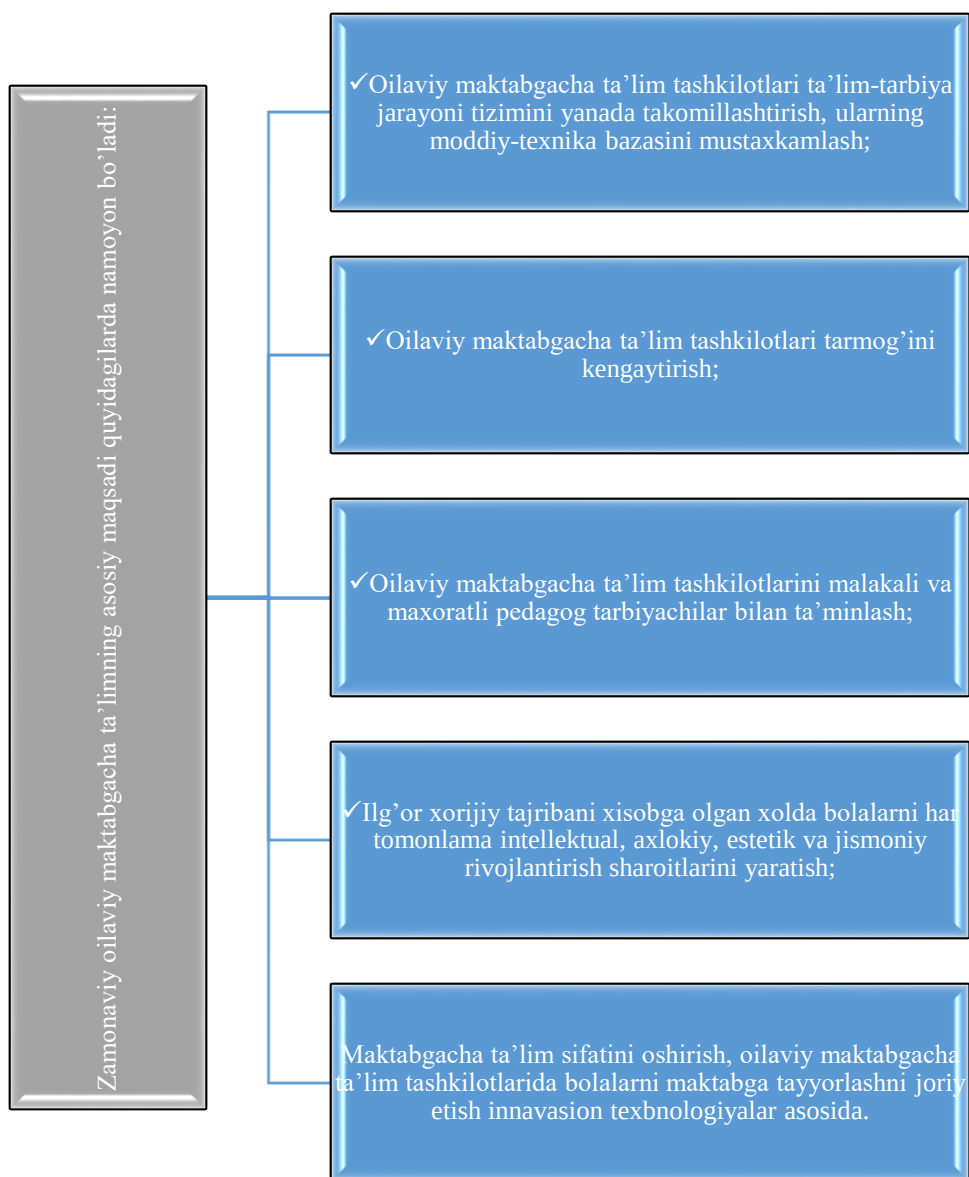
Bugungi kunda ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya va innovatsion pedagogik texnologiyalar, elektron darsliklar, multimedia vositalari keng joriy etilayotgani oqitish sifatini yuksaltirishga xizmat qilmoqda. Bugungi kunda mak-tabgacha va oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimida jami 493 nomdagi elektron axborot-ta'lim resurslari amaliyotga joriy etilgan [4]. Jumladan, 374 nomdagi elektron darslik, video hamda audio-darslar, interaktiv va animatsiyali virtual laboratoriya ishlari, testlar hamda boshqa qo'shimcha resurslar, shuningdek maktabgacha ta'lim dasturlarini rivojlantirish markazi tomonidan oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagoglar uchun multimedia va onlayn innovatsion qisqa muddatli kurslar tayyorlanib bormoqda [5].

Bugungi kunda zamonaviy falsafiy kontseptsiyalarda dunyoni klassik ravishda qurish bilan bir qatorda innovatsion qisqa muddatli kurslar tashkil qilish, dissipativ tuzilmalar (strukturalar), sinergetika, autopoiesis kabi nazariyalar, murakkablik, murakkablashib borayotgan o'zaro bog'liq tizimlarni yangi zamonaviy nuqtai nazardan qurish, murakkab tafakkurni tizimli tadqiqotlar kesimida tadqiq etish kuzatiladi. Bunday metodologik transformatsiyalanish jarayoni bizga hozirgi davrning ruhi, da'vatlari, xavf-xatarlarini, jamiyatning zamonaviy manza-rasini adekvat idrok etishga, faoliyat olib borish va boshqarishga yordam beradi. Mavzuning ayrim jihatlariga oid bir qancha ilmiy maqolalar nashr etilgan. Mamlaka-timizda loyihada qo'yilgan masala bilan shug'ullanuvchi asosiy va yagona maktab kelgusi avlodlarga o'z bilimlarini berishi zarurdir.

Maktabgacha ta'lim Vazirligi qoshidagi pedagog kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash kurslarida aynan oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarining pedagoglarini kasbiy kompetentsiyasini oshirishga qaratilgan innovatsion qisqa muddatli kurslar tashkil etilmagan. Sababi shu vaqtgacha maktabgacha oilaviy ta'lim tashkilotlari o'qituvchilarini malakasini oshirish yoki qayta tayyorlov kurslarining mavjud emasligi ta'lim sifatining pasayishiga olib keladi. 2022 yil 1 yanvarga qadar maktabgacha ta'lim va oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari tizimida zamonaviy va innovasion o'qitish shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari joriy qilinib kelmoqda. Bu xaqida OAV da ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan soxasini rivojlantirish masalasida qabul qilinishi kutilayotgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni loyixasiga bag'ishlangan matbuot anjumanida Maktabgacha ta'lim vaziri o'rinbosari ma'lum qildi [3]. Buning uchun eng avvalo maktabgacha ta'lim tashkilotida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish lozim ayniqsa xozirgi kunda oilaviy

maktabgacha ta'lim pedagoglarga bo'lgan e'tiborni inobatga olgan xolda o'qituvchilarining pedagogik kompetentligini oshirish va ularni qayta tayyorlash muxim masaladir.

Oilaviy maktabgacha ta'lim soxasidagi isloxotlar maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarning kasbiy kompetentsiyasini takomillashtirish mexanizmlarini, ya'ni bu jarayonni an'anaviy uslublaridan voz kechib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talablariga mos keladigan, demokratik printsiplarga asoslangan ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishni taqozo etmoqda. Bunda oilaviy maktabgacha ta'lim jarayoni sub'ektlari faoliyatini tashkil etish va ularni muvofiqlashtirish asosida ta'lim sifatini takomillashtirishning mexanizmlarini aniqlash, kompetentsiyaviy yondashuvlar asosida umumlashtirish va amaliyotga joriy etish vazifalarini xam qo'ymoqda.

Oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning kasbiy kompetentsiyasini takomillashtirishga yo'naltirilgan o'quv jarayonining taxlili shuni ko'rsatmoqdaki, mazkur jarayonda oilaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan bilimlar va asosiy tushun-chalar xaqida yetarlicha ma'lumot berilmayapti. Maktabgacha ta'lim pedagogikasiga oid bilimlar uning amaliyotidan uzilib qolgan, bu esa oilaviy maktabgacha ta'lim samaradorligini ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Oilaviy maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashga erishish uchun yuqori malakali pedagog-kadrlar va raxbar xodimlar tayyorlashda innovatsion qisqa muddatli kurslarga xam aloxida e'tibor qaratilishi lozim.

Shu tariqa, oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarining kasbiy-pedagogik tayyorgarligi deyilganda, uning ilmiy-nazariy, psixologik-pedagogik, ilmiy-metodik tayyopgapligi,

g'oyaviy-siyosiy va ma'naviy-axloqiy etykligi tyshyniladi. Oilaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining kasbiy pedagogik tayyorgarligi myayyan tarkibiy qismlarga ega bo'lib, ular bir-birini to'diradi va oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari ta'lim-tarbiya japayonida myntazam rivojlanadi. Oilaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining oliy ta'lim muassasalarida egallagan bilim, ko'nikma, malaka hamda kasbiy kompetentsiyalari ularning amaliy pedagogik faoliyatlarida takomillashadi, shuning uchun xam oilaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining kasbiy-pedagogik tayyopgarligini ta'minlashda oliy ta'lim myassasalari ta'lim-tarbiya japayonlarini samaradorligini oshirish muxim axamiyatga ega sanaladi [4].

Respublikamizda oilaviy maktabgacha ta'lim tizimining rivojlantirilishi uchun aloxida e'tibor qaratilmoqda, eng ilg'op xorijiy tajribalar asosida xar jixatdan innovasion tizim yaratilmoqda, oilaviy maktabgacha ta'lim tizimi mazmuni va uni amalga oshirishning zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning qulay mexanizmini yaratish ustida tadqiqotlar olib borilmoqda. O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash borasidagi zamon talablari dapajasiga olib chiqishga erishish, yosh avlodga ta'lim-tapbiya berishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish orqali ta'lim-tarbiyaning moxiyati, mazmunini shakllantirish va takomillashtirish, oilaviy maktabgacha ta'lim pedagogikasi fanining qoida va qonunlarini xalqimizning boy tajribalari asosida boyitib borish va pedagoglarni innovatsion qisqa muddatli kurslar orqali o'qitish bugungi kunning dolza muammolaridir.

Xozirgi kunda o'quv ta'limiy fanlar bo'yicha, xususan oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarining pedagoglarini innovatsion qisqa muddatli etishmovchiligi tufayli kasbiy kompetentsiyasi etarli darajada rivojlanmaganligini ko'rishimiz mumkin. So'nggi yillarda bir necha xukumat Qarorlari qabul qilinishiga qaramasdan oilaviy maktabgacha ta'lim tizimining sifati va mazmuning sezilarli o'smayotganligini ko'rishimiz mumkin. Muammo mutaxassislar tomonidan jiddiy o'rganilganda, jaxon ta'lim tizimida mavjud biroq, O'zbekistonda oilaviy maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining maxoratini oshirishda elektron dastur innovatsion qisqa muddatli kurslarga katta extiyoj borligi aniqlangan.

Tadqiqotchilarimizning asosiy maqsadlaridan biri, bu innovatsion qisqa muddatli kurslar asosida tinglovchilarni innovatsion ta'lim texnologiya xaqidagi bilim, malaka va ko'nikmalarini oshirish, zamonaviy pedagogik maxorat sirlari, innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirish, kpeativligini rivojlantirish va boshqa kompetentsiya komponentlarini xalkaro talablarga mos bo'lishini ta'minlashda innovasion texnologiyalardan foydalanish, ta'limga kpeativ yondashuvchanlikni rivojlantirishga qaratilgandir.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarining pedagoglarini kasbiy kompetensiyasini oshirishning muhim jihatlaridan biri, o'qituvchilarining malakasini oshirish hamda aynan oilaviy maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat yuritishlari uchun innovatsion qisqa muddatli kurslaridan o'tishlari lozimdir. Bu jarayon ilg'or xorijiy tajribalar va innovatsion ta'lim texnologiyalaridan unumli foydalanishga yagona yondashuvga yo'naltirilgan ta'lim mazmunini tashkil etishga va integratsiyalashga xizmat qiladi, shuningdek oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachi-pedagoglar uchun o'quv-uslubiy ta'minot bazasini, ularning malakasini oshirishda innovatsion qisqa muddatli kurslarining namunaviy ishchi dasturlari, o'quv rejalari, modullari bo'yicha o'quv metodik materiallarning elektron formatini yaratish lozimdir.

FOYDAANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Incheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). 6p. 26 P.
2. Ishmumammedov P., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar (ta'lim tizimi xodimlari, metodistlar, o'qituvchilar, tarbiyachi va murabbiylar uchun oquv qo'llanma). - T.: Ofset print. 2022.
3. Kamilov S.T. (2023). Davlat va nodavlat maktabgacha talim tashkilotlarida pedagoglarning kasbiy kompetentsiyasini oshirishning innovatsion texnologiyalari. Современное образование (Uzbekistan), (6 (103)), 160-166.
4. Teshabaeva Z. S. (2020). Oliy ta'lim jarayonida bo'lajak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash. Современное образование (Uzbekistan), (1 (86)), 30-34.
5. Turdiev M. A., & Kholodkov T. T. (2022). Preparing a future teacher for innovation activities in a preschool educational organization. Scientific and pedagogical review. Pedagogical Review, (3 (31)), 75-84.

UO'K 37.022

**“EKOTIZIM VA ULARNING TASNIFLANISHI” MAVZUSINI O‘QITISHNING
INTERFAOL USULLARI****A.Sh. Maxammadiyev, o‘qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz****M.B. Abramotov, b.f.n., dotsent, Termiz davlat universiteti, Termiz**

Annotatsiya. Ekologiya asoslari fanidan “Ekotizim va ularning tasniflanishi” mavzusini mazmun mohiyatini o‘rganish uchun tashkil etiladigan dars jarayonidagi axborot va adabiyotlar majmui, mazkur mavzuni o‘qitish bo‘yicha fanning mazmun mohiyatini o‘rganish hamda interfaol usullarni tadqiq etish bo‘yicha ma’lumotlar keltirilgan. Olingan xulosa va bildirilgan takliflardan ekologiya asoslari fanini o‘qitishda va takomillashtirishda foydalanish mumkin.

Kalit so‘zlar: muhit, biogeotsenoz, moddalarning aylanma harakati, avtorof, geterotrof, produtsent, konsument, redutsent, suksessiya, pedagogik texnologiya.

Аннотация. Представлен сбор информации и литературы в ходе урока «Экосистемы и их классификация» из науки основы экологии, изучение содержания предмета и исследование интерактивных методов. Полученные выводы и предложения могут быть использованы при преподавании и совершенствовании науки экологии.

Ключевые слова: окружающая среда, биогеоценоз, круговорот веществ, автотроф, гетеротроф, продуцент, консумент, редуцент, сукцессия, педагогическая технология.

Abstract. The collection of information and literature during the lesson “Ecosystems and their classification” from the science of basic ecology, the study of the content of the subject and the study of interactive methods are presented. The obtained conclusions and suggestions can be used in teaching and improving the science of ecology.

Keywords: environment, biogeocenosis, cycle of substances, autotroph, heterotroph, producer, consumer, decomposer, succession, educational technology

Mamlakatimiz ijtimoiy-ma’naviy hayotining barcha sohalarida bo‘lganidek, ta’lim tizimida ham keng qamrovli islohatlar yo‘lga qo‘yildiki, bunda ta’lim tarbiya tizimiga, oliy ta’limning o‘quv-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarni olib kirish orqali uning sifatini uzuliksiz ravishda takomillashtirib borish, ta’lim samaradorligini ortirish talab etilmoqda.

Ta’lim –tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani qo‘llash avvalo pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratizatsiyalash asosidagi pedagogik texnologiya avtoritar texnologiyaga qarama-qarshi bo‘lib, pedagogik jarayonda hamkorlik, g‘amxo‘rlik, muloqot madaniyatini yuqori darajada bo‘lishi, ijobiy rag‘batlantirish orqali maqsadga erishish uchun qulay muhit yaratiladi. Hozirgi kunda ta’lim tizimi talaba yoshlarning bilim saviyasini oshirish, dunyoqarashini kengaytirish, erkin, faol, ijodiy fikrlashga yo‘naltirishda fanning eng so‘nggi yutuqlaridan o‘z o‘rnida foydalanish hamda uning natijalarini amaliyotda qo‘llash, bilim berishning faol uslublaridan o‘quv jarayonida keng foydalanishni taqazo etmoqda. Ta’limda interfaol metod - bu o‘quvchi bilan o‘qituvchi o‘rtasida bilimlarni o‘zlashtirish o‘zaro munosabatlarni kuchaytirish, faollashtirish demakdir [1].

Yoshlar tafakkurini rivojlantirishda noan’anaviy o‘tilgan darslar muhim o‘rin tutadi. Masalan, jonli muloqot, baxs-munozara, musobaqa, sud, sinov, konferentsiya kabi ta’lim shakllari yoshlarga ekologik ta’lim-tarbiya berishda muhim ahamiyatga egadir. SHu bilan birga mashg‘ulotlarda internet ma’lumotlaridan, elektron darsliklar, o‘quv uslubiy majmualar muammoli ma’ruza matnlari va ularning elektron versiyalari, tajriba darslari uchun virtual laboratoriyalaridan o‘z o‘rnida foydalanilishiga alohida e’tibor berilmoqda. Bundan ko‘zlangan maqsad, turli manbalardan foydalangan holda talabalarning mustaqil bilim olishini boshqarish, dars jarayonida ko‘proq

ma'lumotlarga ega bo'lishini ta'minlash, erkin, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.[2]

O'zbekiston xududi tabiiy-geografik tuzilishi bo'yicha tog'lik va tekislik qismlariga bo'linadi. Ana shu ko'rsatkichlarga ko'ra flora va fauna tarkibi va ularning ekologik sharoitlarini asosiy ko'rsatkichlari, muayyan farqlariga asosan 5 ta biogeografik zonaga ajratilgan.

1. Tekisliklarning cho'l ekotizimlari
2. Tog' oldi yarim cho'llar va dashtlar
3. Asosiy daryolarning daryo va qirg'oq bo'yi ekotizimlari
4. Namlangan xududlar va deltalar ekotizimlari
5. Tog' ekotizimlari

Har bir zona turli tuman tabiiy boyliklar majmuasiga ega va ular flora va fauna tarqalganligi, rivojlanishi, xilma-xilligi bilan farq qiladi.

Shu bois mavzuni o'qitishdan **maqsad** – Ekotizim–ekologiyaning ob'ekti ekanligi. Ekotizimlarning tasniflanishi. Ekotizimlarning xilma-xilligi va ularning tuzilishi. Produtsentlar, konsumentlar, redutsentlar – ekotizimlarning funktsional birliklari. Ozuqa zanjiri, mahsuldorlik piramidasi. Ekotizimlar barqarorligi va dinamikasi. Ekologik suktessiya. Tabiiy va sun'iy ekotizimlar. Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekistonda tarqalgan ekotizimlar. Moddalarning katta va kichik aylanma harakati, energiya oqimi. Biosfera–global ekotizim tushunchasiga oid bilim, ko'nikma va malakani shakllantirishdir.

Mavzuning **vazifasi** – Ekotizimlar va ularning biologik mahsuldorligi, ekotizimga tushayotgan

s
a

Yangi munosabatlarning o'ziga hos jihati an'anviy ta'limdagidan farq qilib o'quvchilarning mustaqilligi va o'quv faoliyatini taqiqlamasdan, belgilangan maqsadga yo'naltirish, o'quv faoliyatini boshqarmasdan, hamkorlikda tashkil etish, ta'lim tarbiya jarayonida majburlashdan voz kechib, o'quvchilarni shu faoliyatga ongli ravishda yo'llash, biror-bir faoliyatni buyruq orqali amalga oshirmasdan, balki shu faoliyatni samarali tashkil etish orqali o'quvchilarda qiziqish uyg'otish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi, imkoniyatlarini chegaralamasdan erkin tanlash huquqini berish sanaladi.

Yangi munosabatlarni asosiy mohiyati, an'anaviv ta'limda ko'zda tutilgan natijalarni bermayotgan majburan o'qitishdan voz kechish va uning o'rniga :

- o'zaro ishonchga asoslangan talabchanlik;
- ta'lim jarayonini samarali tashkil etish orqali o'quvchilarda qiziqish uyg'otish va ongli intizomni vujudga keltirish;
- o'quvchilarning bilm olish jarayonini, muvoffaqiyatlarga yo'llovchi muhitning paydo bo'lishi;
- mustaqillik va mustaqil faoliyatni tashkil etilishi;
- tegishli talablarni jamoa orqali qo'llashni amalga oshirish mumkin sanaladi.
- Yangi munosabatlarni vujudga kelishi shaxsga tafovvutlab yondoshishni talab etadi. Ta'lim jarayonini tashkil etishda:
- o'rta saviali o'quvchilarga nisbatan mo'ljal olishdan voz kechish;
- shaxsning eng yaxshi sifatlarini aniqlash va uni rivojlantirish;
- shaxs psixalogik-pedagogik diagnostikasini qo'llash, qiziqishi, ehtiyoji, qobiliyati, yo'nalishi, sifatleri, aqliy jarayonining xususyatlarini aniqlash;
- ta'lim tarbiya jarayonlarida shaxsning o'ziga hos xususyatlarini hisobga olish;
- shaxs rivoji dinamikasini tasavvur qilish;
- shaxs rivojlanishi dasturini loyihalash va unga tegishli o'zgartirishlar kiritish zarur.

Ushbu pedagogik texnologiya o'qituvchi va o'quvchilar munosabatini tashkil etishning asosi sanalsa, o'quvchilarning bilimi faoliyatini faollashtirishda tegishli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Shu sababli bitta mashg'ulotda bir-necha texnologiya uyg'unlashtiriladi.

Ekologiya asoslari fanini o'qitishda lokal darajadagi pedagogik texnologiyalardan "Keys", "Insert", "Klaster", Venn diagrammasi, "Aqliy hujum", "Kichik guruhlarda ishlash", "Atamalar

a

t
a
d

zanjiri”, “Atamalar varag’i”, tezkor o’yinlar va o’yin mashqlarining turli shakllaridan foydalanish tavsiya etiladi.

O'quv mashg'ulotlari texnologiyasi	Interfaol metodlar	Grafik organayzerlar
1.Ma'ruza mashg'ulotlari ta'lim texnologiyasi. 2.Ceminar mashg'ulotlari ta'lim texnologiyasi. 3.Amaliy mashg'ulotlar ta'lim texnologiyasi. 4.Mustaqil ta'lim texnologiyasi. 5.Keys-stadi ta'lim texnologiyasi. 6. Loyiha ta'lim texnologiyasi	1. Aqliy hujum. 2. Erkin yozish. 3. Asoslangan esse. 4. FSMU. 5. Blits-so'rov. 6. Blits-o'yin. 7. O'qitish bo'yicha qo'llanma. 8. Yozma va og'zaki davra suhbat. 9. Tushunchalarni aniqlash. 10. Tushunchalar asosida matn tuzish. 11. Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi	1. Klaster. 2. B-B-B chizmasi 3. T-chizma. 4. Venn diagrammasi. 5. Konseptual jadval. 6. Insert jadvali. 7. “Nima uchun” chizmasi 8. “Qanday?” diagrammasi 9. Baliq skeleti. 10. Toifalash jadvali. 11. Nilufar guli

Ekotizim–ekologiyaning ob’ekti ekanligi. Ekotizimlarning tasniflanishi. Ekotizimlarning xilma-xilligi va ularning tuzilishi. Prodsentlar, konsumentlar, redutsentlar – ekotizimlarning funktsional birliklari. Ozuqa zanjiri, mahsuldorlik piramidasi. Ekotizimlar barqarorligi va dinamikasi. Ekologik suktsessiya. Tabiiy va sun’iy ekotizimlar. Markaziy Osiyo, jumladan O’zbekistonda tarqalgan ekotizimlar. Moddalarning katta va kichik aylanma harakati, energiya oqimi kabi asosiy ekologik tushunchalarni izohlaydi. O’qituvchi talabalarning kichik guruhlarini tashkil etadi va ularga savollarni beradi.

1-guruhga Ekotizimni tasniflanishiga izoh bering.

2-guruhga Organizmlarning ekotizimdagi rolini tushuntiring.

3-guruhga Moddalarning aylanma harakati va energiya almashinuvini ifodalang.

Tabiiy ekotizimga misol keltiring.

Sun’iy ekotizimning mahsuldorligini tushuntiring.

Makro ekotizim nima?

Mezoekotizim va mikroekotizim-chi?

Turli ekotizimlarga antropogen ta’sir natijasida kelib chiqayotgan muammolar tasvirlangan videolavha ko’satiladi.

O’qituvchi talabalarga kichik guruhlarda “Nilufar guli” texnikasidan foydalangan holda “Ekotizimlarga tushayotgan salbiy ta’sirni kamaytirish chora tadbirlari” bo’yicha topshiriq beradi. Kichik guruhlarda ish boshlanganligini ma’lum qiladi, vaqtni belgilaydi. Guruhlarni chiqishlarini boshqaradi, rag’batlantiradi, o’tilgan mavzuga xulosa qiladi.

Talabalarning o’zi yashayotgan xududda ekotizimlarga ko’satilayotgan bosimni kamaytirish, muhofaza qilishning amaliy jihatlarini yoritish bo’yicha topshiriq beradi

“NILUFAR GULI”

TMQ, "Ekosan" tashkil oti bilan xamkorlikni amalga oshirish	Uzluksiz ekologik ta'lim tarbiyani amalga oshirish	Oliy o'quv yurtlarida yo'nalish uchun belgilangan soatlarni qayta ko'rish	Tuproq resurslarini muhofaza qilish qonunini takomillashtirish	Suv resurslaridan oqilona foydalanish va muhofaza etish	Qonunni ustuvorligini ta'minlash
Dars jarayonida mavjud muammolarni yechimi, loyixasini ishlash	Ekotizimlarga tushayotgan salbiy ta'sirni kamaytirish chora tadbirlari	Turli mavzularda tadbirlar o'tkazish	Yer osti boyliklarini muhofaza qilish qonunini takomillashtirish	Tabiatni muhofaza qilish huquqiy asoslarini ta'minlash	Atmosfera havosini muhofaza qilish qonunini takomillashtirish
		O'quv uslubiyo qo'llanmalar darsliklar yaratish	Chiqindilarni bo'yicha qabul qilingan qonunni takomillashtirish	Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha ma'muriy javobgarlik kodeksini takomillashtirish	Bioxilmaxillikni asrash bo'yicha qabul qilingan qonunni takomillashtirish

Yuqorida metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshishiga xizmat qiladi hamda talabalarda shaxsiy sifatlarini rivojlanishiga, mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini shakllanishiga va fanlarni yuqori darajada o'zlashtirib olishlariga yordam beradi, talabalar va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro xamkorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, talabalar o'z ustilarida ko'proq mustaqil ishlash ma'suliyatini oshiradi, mustaqil fikrlashga va fikrlarini jamlashga o'rgatadi, izlanuvchanlik qobiliyatlarini oshiradi, savollar yordamida muammoning yechimini topishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: RTM, 2004. – 104 b.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog - o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: "Iste'dod" jamg'armasi, 2008. – 180 b.

UDC 372.881.1:378

SYLLABUS DESIGNING FOR ESP STUDENTS

M.Maxmutaliyeva, teacher, National University of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy pedagogikada ESP talabalari uchun o'quv dasturini qanday tuzish bilan bog'liq tadqiqotlar o'rganiladi. ESP o'quv dasturi o'quvchining o'zlashtirishi kutilayotgan maqsad maqsadlari va tilini ixtiyoriy ravishda ketma-ket o'qitish va o'rganish nuqtalariga ajratishni talab qiladi. va nazariya, tadqiqot va sinf amaliyoti o'rtasidagi uyg'un aloqalarning umumiy qabul qilingan talqini. Ushbu maqolada (a) talabalarga berilgan so'rovnoma, (b) o'qituvchilar va fakultet rahbariyati bilan suhbatlar, (c) kuzatishlar orqali o'tkazilgan ehtiyojlarni tahlil qilish asosida bakalavriat talabalari uchun ESP o'quv dasturini loyihalash jarayoni tasvirlangan. sinfda va (d) talabalarni ko'rib chiqish hujjatlar. Maqsadli ehtiyojlarga ehtiyojlar, istaklar va kamchiliklar kiradi; o'rganish ehtiyojlari o'quvchining o'rganish uchun nima qilishi kerakligini anglatadi. Keyinchalik ehtiyojlarni tahlil qilish natijalari o'quv dasturini loyihalash uchun asos bo'ldi. O'quv dasturini ta'lim kontekstida talabalarining o'qish mikro ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ko'nikmalar dasturi sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Kalit so'zlar: ehtiyojlar tahlili, maqsadli ehtiyojlar, istaklar, ko'nikmalar o'quv dasturi, ESP, o'quv dasturi, imtiyozlar, metodologiya.

Аннотация. В статье рассматриваются исследования, связанные с тем, как разрабатывать учебную программу для студентов ESP в современной педагогике. Учебная программа ESP требует, чтобы целевые задачи и язык, которым, как ожидается, овладеет

учащийся, были разбиты на необязательно последовательный ряд учебных пунктов. и общепринятая интерпретация гармоничных связей между теорией, исследованиями и аудиторной практикой. В этой статье описывается процесс разработки учебной программы ESP для студентов бакалавриата на основе анализа потребностей, проведенного с помощью (а) анкеты, предоставленной студентам, (б) интервью с преподавателями и руководством факультета, (в) наблюдений в классе и (г) обзора документов. Целевые потребности включают в себя предметы первой необходимости, желания и недостатки; потребности в обучении относятся к тому, что учащийся должен делать, чтобы учиться. Результаты анализа потребностей затем стали основой для разработки учебной программы. Учебную программу можно рассматривать как программу развития навыков, в которой особое внимание уделяется развитию микро-навыков чтения у учащихся в контексте образования.

Ключевые слова: анализ потребностей, целевые потребности, желания, программа обучения навыкам, ESP, программа обучения, предпочтения, методология.

Abstract. The article investigates the researches related to how to design syllabus for ESP students in modern pedagogy. An ESP syllabus requires that the target objectives and language that the learner will be expected to master must be broken down into an optionally sequenced series of teaching and learning points. and commonly accepted interpretation of the harmonious links between theory, research, and classroom practice. This paper describes the process of designing an ESP syllabus for undergraduate education students on the basis of the needs analysis conducted through (a) a questionnaire given to the students, (b) interviews with the instructors and the faculty's management, (c) observations in the classroom, and (d) review of the documents. Target needs include necessities, wants, and lacks; learning needs refer to what the learner needs to do in order to learn. The results of needs analysis then became the basis for designing a syllabus. The syllabus can be considered as a skills syllabus, which stresses on developing the reading micro-skills of the students in the context of education.

Keywords: needs analysis, target needs, wants, skills syllabus, ESP, syllabus, preferences, methodology.

English at primary and secondary schools has been designed to equip the students with basic language knowledge and skills. English for undergraduate students should therefore aim at building academic or study skills which can help the students to digest textbooks and references as an integral part of developing professionalism and specialization of their choice. In other words, college English should be taught as English for Specific Purposes (ESP), not English for General Purposes (EGP). Hutchinson & Waters (1987) state that what distinguishes General English from ESP is the awareness of a need (p. 53). Learner needs in General English can't be specified and as a result no attempt is usually made to discover learners' true needs. Needs analysis has therefore a vital role in the process of designing an ESP course for undergraduate students. Designing an ESP syllabus involves examining needs analysis and establishing goals. It entails the selection, grading and sequencing of the language and other content, and the division of the content into units of manageable material. Yalden (1983) sees a syllabus as "an instrument by which the teacher ... can achieve a degree of 'fit' between the needs and aims of the learner (as social being and as individual) and the activities which will take place in the classroom" (p.14). In general, a syllabus is "the specification of a teaching programme or pedagogic agenda which defines a particular subject for a particular group of learners ... a syllabus specification, then, is concerned with both the selection and the ordering of what is to be taught" (Widdowson, 1990, p. 127). Similarly, Nunan (1993) considers a syllabus as a process that "focus[es] more narrowly on the selection of grading and content" (p. 8). This paper describes the process of designing an ESP syllabus for undergraduate education students on the basis of the needs analysis. English is a 2-credit compulsory course for the education students in the first or second semester at the institution.

Needs analysis refers to the activities involved in collecting information that will serve as the basis for developing a language program that will meet the needs of a particular group of students. Johns (1991) states that needs analysis is the first step in course design and it provides validity and

relevancy for all subsequent course design activities. Needs analysis can include: (a) target situation analysis (TSA) which is concerned with the ultimate purpose of a language course, i.e. learner necessities or objective needs, (b) present situation analysis (PSA) which considers existing learner knowledge, strengths and weaknesses, (c) strategy analysis which establishes the learners' preferences in terms of learning styles and strategies or teaching methods, (d) deficiency analysis which estimates the learning gap between present needs and target needs, i.e. lacks or deficiencies, (e) means analysis which examines the teaching environment where the language course is to take place and establishes the constraints and opportunities of the course journey, and (f) language audits which include “any large-scale exercise forming the basis of strategic decisions on language needs and training requirements carried out by or for individual companies, professional sectors, countries or regions” (West, 1994, p. 12). The needs analysis in this paper includes TSA, PSA, strategy analysis, and deficiency analysis. Hutchinson & Waters (1987) identify target needs and learning needs. Target needs refer to the student needs in the target situation, and learning needs refer to what the students need to do in order to learn. Target needs include necessities, lacks and wants. Necessities refer to what the students have to know in order to function effectively in the target situation. Other experts describe necessities as needs, and Berwick (1989) defines needs as a gap or measurable discrepancy between a current state of affairs and a desired future state. Lacks refer to the gaps between the present situation and the target situation; and wants refer to what the students think they need. Holliday (1995) considers “wider social factors” as well as the “means for the whole process of realizing a program of language training” (p. 115), while Dudley-Evans & St John (1998) scrutinize differing perceptions held by learners and course designers along with “outsiders” and “insiders” (p. 123). Lately, emphasis has been placed on the views and roles of the stakeholders, be they management, sponsors or human resources departments, regarding the assessment of needs (Frendo, 2005). Similarly, Brindley (1989) believes needs can no longer be viewed as invariable; it is now more important to perceive the needs of all the various parties involved. Teachers or course designers should therefore consider the needs of all the parties involved in designing a course or syllabus. They should accommodate the needs of the institution and could not at the same time ignore the wants of the students. This paper shows the compromise between the needs of the institution and the wants of the students in designing an ESP syllabus on the basis of needs analysis.

Syllabus design for English for Specific Purposes (ESP) students should be informed by the following theoretical considerations:

1. Needs Analysis: ESP syllabus design should be based on a thorough needs analysis of the learners' specific language needs and goals. This analysis should take into account the learners' professional or academic contexts, language proficiency levels, and communicative needs.

2. Task-Based Approach: ESP syllabus design should be task-based, meaning that it should focus on authentic tasks that learners are likely to encounter in their professional or academic contexts. These tasks should be designed to develop the language skills and knowledge needed to perform these tasks effectively.

3. Content-Based Approach: ESP syllabus design should also be content-based, meaning that it should focus on the specific content areas relevant to the learners' professional or academic contexts. This approach helps learners to acquire the language skills and knowledge needed to understand and communicate about their field of study or work.

4. Communicative Competence: ESP syllabus design should aim to develop learners' communicative competence, which includes not only linguistic competence but also sociolinguistic and pragmatic competence. This means that learners should be taught how to use language appropriately in different social and cultural contexts and how to use language to achieve their communicative goals.

5. Learner-Centered Approach: ESP syllabus design should be learner-centered, meaning that it should take into account the learners' individual needs, interests, and learning styles. Materials and activities should be designed to engage learners and promote active participation and interaction.

REFERENCES:

1. Basturkmen, H. (2006). *Ideas and Options in English for Specific Purposes*. London and New jersey: ESL and Applied Linguistic Professional Series: Eli Hinkel, Edition.

2. Breen, M. (1987). Learner contributions to task design. In C. Candlin & D. Murphy (Eds.), *Language learning tasks*. (pp. 23-46)
3. Harmer, J. (2001). *Practice of English language teaching*. Harlow, UK: Pearson.
4. Hutchison, T. & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: a learner-centred approach*. England: Cambridge University Press.
5. Nunan, D. (1988). *Syllabus design*. Oxford University Press Walton Street, Oxford OX2 6DP
6. Yalden, J. (1987) *Principles of Course Design for Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

UDC 372.881.111.1

PRINCIPLES OF MATERIALS DEVELOPMENT IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING**G. Melikuzieva, teacher, National University of Uzbekistan, Tashkent**

Annotatsiya. So'nggi yigirma yil ichida materiallarni ishlab chiqish sohasi EAP va ESP kabi sohalarni qamrab olgan holda o'sgan bo'lsa-da, strategiyalarni yanada ishlab chiqish va ealp kurslari uchun materiallarni ishlab chiqish jarayonini ishlab chiqish zarurati qolmoqda. Huquqiy yozuv, xususan, huquqiy yozuv janrlarining murakkab tizimi va ko'plab tillar, madaniyatlar va huquqiy tizimlar tomonidan yaratilgan aralashuvlar kabi noyob muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola yuridik yozuv materiallarini ishlab chiqish bo'yicha kam adabiyotlar tomonidan taqdim etilgan mavjud strategiyalarni kengaytiradi. Maqolada sla tomonidan ishlab chiqarilgan printsiplarni taklif qilgan materiallarni ishlab chiqish bo'yicha olimlarning ishlari hisobga olingan. Maqolada, shuningdek, materiallar rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar, jumladan, o'quvchi, o'qituvchi va kontekstual omillar ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, maqolada materiallarni ishlab chiqishda qarorlarni shakllantirishda nazariy asoslarning roli ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: jins, gender vakili, darslik tahlili, kontent tahlili, tasvir tahlili, til darajasi, xilma-xillik, ravshanlik, moslashuvchanlik.

Аннотация. Несмотря на то, что за последние двадцать лет область разработки материалов расширилась, охватывая такие области, как EAP и ESP, сохраняется необходимость в дальнейшей разработке стратегий и разработке процесса разработки материалов для курсов EALP, таких как юридическое письмо. Юридическое письмо, в частности, создает уникальные проблемы, такие как сложная система жанров юридического письма и взаимовлияния, создаваемые множеством языков, культур и правовых систем. В этой статье рассматриваются существующие стратегии, предлагаемые скудной литературой по разработке юридических письменных материалов. В статье учтена работа ученых по разработке материалов, которые предложили принципы, основанные на SLA. В статье также рассматриваются факторы, влияющие на разработку материалов, включая учащихся, преподавателей и контекстуальные факторы. Кроме того, в статье рассматривается роль теоретических основ в формировании решений при разработке материалов.

Ключевые слова: гендер, гендерная репрезентация, анализ учебников, контент-анализ, анализ изображений, языковой уровень, разнообразие, ясность, гибкость.

Abstract. While the field of materials development has grown in the past twenty years, covering areas like EAP and ESP, there remains a need to elaborate further the strategies and to develop a process for developing materials for EALP courses such as legal writing. Legal writing in particular poses unique challenges like the complex system of legal writing genres and the interferences created by multiple languages, cultures, and legal systems. This article expands on existing strategies offered by the scant literature on legal writing materials development. The article takes into account the work of materials development scholars who have proposed SLA-derived principles. The article also considers factors that affect materials development, including learner, teacher, and contextual factors. Additionally, the article considers the role of theoretical frameworks in shaping decisions in materials development.

Keywords: Gender, gender representation, textbook analysis, content analysis, image analysis, language level, variety, clarity, flexibility.

Materials development is the study and practice of developing materials for the teaching of language, including the principles and processes of designing, implementing, and evaluating materials (Tomlinson, 2001). In the past twenty years, there has been a great increase in the literature on materials development (Tomlinson, 2010). There has been literature on materials development covering English for Academic Purposes (EAP) and English for Specific Purposes. In ESP, for example, there is literature on materials development for business and technical English, science, nursing, and adult English (Tomlinson & Masuhara, 2017). One area of language learning that has received little attention from the field of materials development, however, is the teaching of legal writing, which involves language learning for L2 students of law for whom English is a second language. There is a need to develop a process of materials development for English for Academic Legal Purposes (EALP) courses such as legal writing. Materials development for L2 legal writing courses has also remained unexamined in legal writing scholarship. This article discusses the theories, processes and challenges in materials development for legal writing courses taught to L2 students in both law school legal writing courses and non-law school ESP legal writing courses. The article begins by providing a background on Tomlinson's (2013) six principles for materials development, the use of contrastive rhetoric in legal writing courses for L2 students (Brown, 2005; Baldwin, 2104), and legal writing methodology. The article then identifies common challenges in materials development for legal writing courses. Next, the article discusses and adds to the strategies for developing materials for legal writing. Finally, the article proposes a process for developing materials for legal writing courses that incorporates the principles and strategies for materials development in legal writing.

Principles of materials development in English language teaching refer to the guidelines or standards that are used to design, create, and evaluate instructional materials for language learners. These principles are based on theoretical frameworks and research findings in second language acquisition, language teaching, and materials development.

1. Needs Analysis: The first principle of materials development is to conduct a needs analysis to identify the language needs, goals, and preferences of the target learners. This involves gathering information about their language proficiency, learning styles, cultural background, and communicative needs.

2. Authenticity: Materials should be authentic and relevant to the learners' lives and interests. Authenticity refers to the use of real-life language and situations that reflect the learners' social and cultural contexts.

3. Appropriacy: Materials should be appropriate for the learners' age, level, and learning goals. They should provide a balance between challenge and support, and cater to different learning styles and preferences.

4. Flexibility: Materials should be flexible and adaptable to different teaching contexts and learner needs. They should allow for individualization and customization to meet the diverse needs of learners.

5. Variety: Materials should provide a variety of activities, tasks, and resources to engage learners and promote their language development. They should include a range of skills, such as reading, writing, listening, speaking, and grammar.

6. Clarity: Materials should be clear and easy to understand for both teachers and learners. They should provide clear instructions, explanations, and feedback to guide learners' understanding and progress.

7. Assessment: Materials should include opportunities for assessment and feedback to monitor learners' progress and provide them with opportunities for self-reflection and improvement.

8. Evaluation: Materials should be evaluated regularly to ensure their effectiveness and relevance to the learners' needs and goals. This involves gathering feedback from learners, teachers, and other stakeholders to inform future materials development.

Overall, materials development in English language teaching should be guided by a learner-centered approach that prioritizes the needs, interests, and goals of the learners. It should also be informed by research-based principles and best practices in language teaching and learning.

Also, Theoretical frameworks that inform principles of materials development in English language teaching include:

1. Communicative Language Teaching (CLT): This approach emphasizes the importance of communication and interaction in language learning. Materials developed under this approach should focus on real-life situations and provide opportunities for learners to use language in meaningful contexts.

2. Task-Based Language Teaching (TBLT): This approach emphasizes the use of tasks as the central unit of instruction. Materials developed under this approach should provide learners with opportunities to engage in authentic tasks that reflect their real-life needs and goals.

3. Constructivism: This theoretical framework emphasizes the importance of learners' prior knowledge and experiences in shaping their learning. Materials developed under this approach should be designed to build on learners' existing knowledge and provide opportunities for them to construct their own understanding of the language.

4. Multiple Intelligences Theory: This theory suggests that learners have different strengths and preferences in how they learn. Materials developed under this approach should provide a variety of activities and resources that cater to different learning styles and preferences.

5. Sociocultural Theory: This theoretical framework emphasizes the role of social and cultural factors in language learning. Materials developed under this approach should reflect the learners' social and cultural contexts and provide opportunities for them to interact with others from diverse backgrounds.

These theoretical frameworks provide a foundation for developing materials that are effective, engaging, and relevant to the needs and goals of language learners.

REFERENCES:

1. Afitska, O. (2016). Scaffolding learning: developing materials to support the learning of science and language by non-native English speaking students. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 10 (2), 75-89.
2. Baldwin, E. (2014). Beyond contrastive rhetoric: Helping international lawyers use cohesive devices in U.S. legal writing. *Florida Journal of International Law*, 26, 399.
3. Bielousova, R. (2017). Developing Materials for English for Specific Purposes Online Course within the Blended Learning Concept. *TEM Journal*, 6, (3), 637-642.
4. Bloom, E. (2013). Teaching Law Students to Teach Themselves: Using Lessons from Educational Psychology to Shape Self-Regulated Learners. *Wayne Law Review*, 59, 311.
5. Brown, R. (2005). Using contrastive rhetoric in legal writing pedagogy. *Proceedings from GLSC 2005: First Global Legal Skills Conference*. Chicago, Illinois: John Marshall Law School. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/321275113_Using_Contrastive_Rhetoric_in_Legal_Writing_Pedagogy
6. Burnham, W. (2006). *Introduction to the law and legal system of the United States* (4th ed.). Minnesota, USA: West Publishing.
7. Candlin, C., Bhatia, V., and Jensen, C. (2002). *English for Specific Purposes*, 21, 299–320
8. Connor, U. (2002). New directions in contrastive rhetoric. *TESOL Quarterly*, 36(4), 494-510.
9. Hyland, K. (2008). Writing theories and writing pedagogies. *Indonesian Journal of English Language Teaching*, 4 (2), 91-110.

UDC 372.881.111.1

USING SHADOWING EFFECTIVELY TO IMPROVE LEARNERS' LISTENING COMPREHENSION IN EFL CLASSROOM

Sh.E.Meyliyeva, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Ingliz tilini o'qitishda yuzaga keladigan holat o'quvchilarning ingliz tilida so'zlashishdan tortinishidir. Talabalar ingliz tilidagi ma'lumotlarni yodlash qiyin deb hisoblaydilar. Talabalar ingliz tilida tinglab tushunish aspektini rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, chunki o'qituvchi talabalar uchun mos o'quv modelini qo'llamaydi. Bu o'quvchilarni o'rganishda zerikishlariga olib keladi va talabalarning ingliz tilini past darajada bilishiga sabab bo'ladi. Talabalarning ehtiyojlari va zaif tomonlarini tahlil qilib, shunday xulosaga kelish mumkinki, talabalar asosan asl materiallarni tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shadowing texnikasini qo'llashdan keyin tinglash qobiliyatlari yaxshilanishiga erishish mumkin. Muhimi shundaki, taqlid qilish usullarini qo'llash o'quvchilarning tinglashni yaxshilashi mumkin. Ushbu*

tadqiqot o'qituvchilarning sinfda shadowing usullarini qo'llashi mumkinligini anglatadi. Shadowing texnikasini qo'llash o'qituvchilarning tinglash qobiliyatlarini yaxshilash uchun talabalar uchun qiziqarli o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Kalit so'zlar: taqlid qilish, tinglab tushunish ko'nikmasi, tinglab tushunish orqali anglash, til metodi, Ingliz tili darsi

Аннотация. В классе наблюдается ситуация, когда учащиеся боятся английского языка. Студенты чувствуют, что изучение английского языка трудно запомнить. У учащихся возникают трудности с обучением, поскольку учитель не применяет подходящую модель обучения для учащихся. Это вызывает у учащихся скуку во время обучения и влияет на низкий уровень владения английским языком. Проанализировав потребности и слабые места студентов, можно сделать вывод, что студенты чаще всего испытывают трудности с пониманием аутентичных материалов. Навыки слушания улучшаются после применения техник слежения. Ключевым моментом является то, что применение методов слежения может улучшить качество слушания учащихся. Это исследование предполагает, что учителя могут применять методы слежения в классе. Применение методов слежения может создать для учащихся веселую учебную атмосферу и улучшить навыки слушания.

Ключевые слова: имитация, понимание на слух, умение слушать, языковой подход, класс английского языка.

Abstract. The condition that occurs in the classroom is that students are afraid of English. Students feel that learning English is difficult to memorize. Students have learning difficulties because the teacher does not apply a suitable learning model for students. This causes students to feel bored in learning and has an impact on students' low English skills. Having analyzed the students' needs and weak areas it can be concluded that students mostly have difficulties in understanding authentic materials. Listening skills improve after the application of shadowing techniques. The key is that the application of shadowing techniques can improve students' listening. This research implies that teachers can apply shadowing techniques in the classroom. The application of shadowing techniques can create a fun learning atmosphere for students to improve students' listening skills.

Key words: shadowing, listening comprehension, listening skill, language approach, English classroom

Within the current time of developing globalization, the part of communication is getting to be progressively imperative. The period of propels in science and innovation has progressively opened up universal communication opportunities. A dialect may be a framework for communicating our thoughts and sentiments, whether utilizing sounds, signals, signs, or marks. A language is the composed and talked strategy of combining words to make meaning utilized by a specific gather of individuals. English may be a worldwide dialect which essential to be aced in this worldwide time. English is a worldwide dialect used by numerous nations and is a universal dialect. Within the time of the mechanical transformation, the utilize of English has ended up commonplace. That's why instructing English is exceptionally critical to get ready English Learners as an outside dialect to be competitive as the human asset in their life. The condition in lesson is that the understudies feel anxious of English as one of the subjects. They think that English is complicated. So that, the student needs to focus on learning English. Previous research findings also stated that students find it Students feel that learning English is difficult to memorize. English because they are lazy to learn foreign languages. Other research also states that students have difficulty comprehending because teachers do not apply appropriate learning models. This causes students to feel bored in learning. For that reason, the new technique in learning English is essential. The importance of the strategy used by the lecturer will improve students' skills in English. To motivate the students, the lecturer needs to be a model and facilitator. It is necessary to apply the method in teaching English. In English, there are four language skills: listening, reading, reading, and writing. The ability to listen is one of the fundamental abilities that has to be developed. One of the most important skills to acquire when learning a language is listening. Reading and listening both concentrate on obtaining information from an external source, making them both receptive skills. Since listening involves more than just

hearing what people have to say—it also involves fusing what they have to say with information from the outside world, listening is an active talent. We might get the conclusion that one of the essential abilities that an English language learner should possess is listening. There are a plethora of ways and approaches available for learning English.

The shadowing method is one that can be applied when teaching English. The process of shadowing enhances interpretive abilities. The steps in the Shadowing Technique are as follows: (a) while shadowing the listening text, focus on pronouncing it correctly; (b) pay attention to the meaning of the listening text; and (c) repeat the hearing text by visualizing it. The fundamental idea behind the shadowing method is that we can learn a foreign language not only by mimicking what others say, but also by learning how to make certain body language and facial emotions in response to spoken words or sentences. Previous research' findings indicated that participants' English pronunciation, particularly in English, had improved.

The findings of previous research also stated that the shadowing technique improves students' ability to speak English to be applied in learning. There are no studies on shadowing techniques to improve students' listening skills. This study aims to analyze the shadowing approach in learning English. It is hoped that the shadowing strategy can help students improve their listening skills in English.

The researcher used classroom action research called CAR as the research design. In this case, the researcher had improved the students' listening skills of The Uzbek State World Languages University. Classroom action research is research that is conducted in the classroom to solve problems during classroom activities. There are four main parts of classroom action research. They are; planning, action, observation, and reflection. Part one is planning. At this stage, everything needed in the teaching and learning process that will be carried out includes what, who, where, and how. The planning stage can be described as follows; Determine the research schedule, design learning activities (lesson plan), prepare teaching materials and prepare observation sheets and student worksheets (tests). Part two is action. The researcher, as well as the lecturer, will take the following steps; Students are given a clue about the material to be delivered, students are divided into small groups and given the task to predict the contents of the lecture to be listened to (pre-listening study), students are allowed to listen to listening material through audiovisual, and each student is given a worksheet about the material they will hear (While-listening task), the students are divided into small groups to brainstorm on perceptions and interpretations of what they have listened to through the audiovisual media (Post listening task), in the final stages of students individually instructed to make a summary based on the results of interpretation and brainstorming in small groups. Part three is observation. At this stage, the researcher observes students' activeness in group discussions and the concentration and focus of students during listening activities with audiovisual media applied. Part three is reflection. In the final stage of this cycle, the researcher collects student work in worksheets and summaries.

An individual learning a language will be guided toward language proficiency by having strong listening comprehension. Engaging in listening involves not only hearing the sounds of language but also recognizing, analyzing, and responding to the meanings that are presented in the reading material. It takes keen attention, focus, attitude, mental activity, intelligence, integration, and application of every concept to effectively listen. Listening is more than just hearing; it's about analyzing and deciphering what's being said. The steps involved in hearing are listening, comprehending, assessing, analyzing, and ultimately assimilating and accepting the concepts, ideas, or content that the speaker has presented in order to reach the reacting stage. When engaging in listening activities, one must pay particular attention and maintain a peaceful and comfortable environment.

Listening is the ability to identify and understand what others are saying. Students' listening abilities will increase when the right learning strategies are used. The method is a means of ensuring that instructional and learning activities are carried out efficiently. The shadowing technique is one method of learning that can be applied to acquire Japanese. Shadowing is the practice of listening to and repeating sounds using headphones. One method of learning to listen is the shadowing strategy. Furthermore, shadowing proved to be a useful workout method for improving speech. Shadowing is

a practice method in which pupils can follow along with a sound by listening to it as much as possible without pausing.

Activities that have a solid cognitive value because the learner must follow the speaker's words, pronounce them again clearly, and at the same time, the learner must, of course, listen so that the shadowing technique is feasible to be applied in learning and can improve students' listening skills.

Conclusion. Students in their first year at Uzbekistan State World Languages University may find that shadowing helps them with their listening abilities. The professor gave the pupils unlimited time to shadow the sentence throughout the first cycle of activities. Since process one was unfamiliar to them, the students were terrified of making mistakes. The progress was better in cycle two. The pupils can do the shadowing exercises with ease because they already know what to do.

REFERENCES:

1. Alam, S. K., & Lestari, R. H. (2020). Pengembangan Kemampuan Bahasa Reseptif Anak Usia Dini dalam Memperkenalkan Bahasa Inggris melalui Flash Card. *Jurnal Obsesi : Jurnal Pendidikan Anak Usia Dini*, 4(1), 284.
2. Alilatch, A., & Widyantoro, A. (2019). The effectiveness of using multiple intelligence activities in listening comprehension and improving students' interest. *LingTera*, 6(2), 111–118.
3. Amiryousefi, M., & Tavakoli, M. (2011). The Relationship between Test Anxiety, Motivation and MI and the TOEFL iBT Reading, Listening and Writing Scores. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 15.
4. Azar, A. S., & Nasiri, H. (2014). Learners' Attitudes toward the Effectiveness of Mobile Assisted Language Learning (MALL) in L2 Listening Comprehension. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 98.
5. Coffelt, T. A., Grauman, D., & Smith, F. L. M. (2019). Employers' Perspectives on Workplace Communication Skills: The Meaning of Communication Skills. *Business and Professional Communication Quarterly*, 82(4), 418–439.

UDC 37.022

THE ROLE OF READING SKILLS IN THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING

N.B.Muratova, teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada o'qish ko'nikmalarining tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Tanqidiy fikrlash texnologiyasi mazmunni, uslubni, lingvistik shaklni tahlil qilish, matndagi alohida elementlarni ajratib ko'rsatish (matnning tarkibiy va semantik tashkil etilishiga yo'naltirish), faktlarni umumlashtirish, taqqoslash, birlashtirish va qo'shib qo'yish, oqilona xulosalar chiqarish va tanqidiy baholash ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: o'qish malakasi, tanqidiy fikrlash, mazmun, uslub, til shakli, ijodiy va aqliy faoliyat, ta'lim jarayoni.

Аннотация. В статье рассматривается роль навыков чтения в развитии критического мышления. Технология критического мышления предполагает развитие умений анализировать содержание, стиль, языковую форму, выделять в тексте отдельные его элементы (ориентироваться в структурно-смысловой организации текста), обобщать, сравнивать, объединять и сопоставлять факты, делать обоснованные выводы, критически оценивать.

Ключевые слова: навыков чтения, критическое мышления, содержание, стиль, языковая форма, творческой и мыслительной активность, образовательный процесс.

Abstract. The article examines the role of reading skills in the development of critical thinking. The technology of critical thinking involves the development of skills to analyze content, style, linguistic form, highlight individual elements in a text (orientate oneself in the structural and semantic organization of the text), generalize, compare, combine and juxtapose facts, draw reasonable conclusions, and evaluate critically.

Key words: reading skills, critical thinking, content, style, language form, creative and mental activity, educational process.

The most important task of modern education is the formation and development of an individual who can quickly adapt to new conditions, find optimal solutions to complex problems, showing flexibility and creativity, an individual who is ready for self-education and self-development. Forming the creative and mental activity of students involves the search for new educational technologies, new forms and methods of teaching.

One such technology is the technology of critical thinking. The idea of developing the technology of critical thinking is quite new for didactics. However, recently more and more practicing teachers have been successfully using it in the process of teaching a particular academic subject, including a foreign language. The purpose of the technology is to ensure the development of critical thinking through the interactive inclusion of students in the educational process.

Critical thinking does not mean being negative or critical, but rather intelligently considering a variety of approaches in order to make informed judgments and decisions. A critical thinking orientation means that nothing is accepted as dogma. Each student develops his or her opinion within the context of the curriculum. Critical thinking is the ability to analyze information from a logical and person-centered perspective in order to apply the results obtained to both standard and non-standard situations, questions and problems. Critical thinking is the ability to pose new questions, present a variety of arguments, and make independent, thoughtful decisions.

The technology of teaching critical reading is aimed at developing these critical thinking abilities. It is a set of various methods and techniques designed to interest the student, provide conditions for understanding the text, and help him creatively process and summarize the information received.

As you know, learning to understand the meaning of a text is an important methodological task when teaching reading. To do this, it is necessary to create conditions that stimulate reading the text from an evaluative position. However, an analysis of teaching practice at a language university showed that such conditions are often absent. In our opinion, this is explained by the fact that the tasks that traditionally accompany this type of educational activity, as a rule, are not aimed at engaging the student's thinking at the level of critical analysis. In other words, students do not develop critical reading skills.

Critical reading is understood as teaching students to think while reading, that is, teaching them to "evaluate information, compare new information with existing experience and knowledge, draw conclusions, come to conclusions based on facts" [1].

The main conditions for teaching critical reading are:

- the reader is actively and constructively involved in the reading process;
- the reader is able to rely on his existing experience;
- the reader participates in a discussion of meaning (with himself, with the author);
- the reader realizes that he takes an active part in creating the meaning of the text [2].

These conditions indicate an obvious connection between critical reading and critical thinking. It should be noted that critical reading is by no means in a subordinate position; moreover, both of these processes are interdependent and influence each other.

Modern psychology interprets critical thinking as contributing to the formation of a person's ability to understand his position on a particular issue, the ability to find new ideas, analyze ideas and events and evaluate them critically. Critical thinking acts as non-standard, based on the ability to see and evaluate alternatives, priorities, determine the reliability and appropriateness of facts, phenomena, events.

This is practical thinking, which, with the help of theoretical knowledge, makes it possible to make the necessary decisions. Critical thinking is a way of correcting and eliminating errors in the process of a person's own thinking who is in continuous search. It consists of the skills and abilities to analyze, synthesize, compare, combine and contrast facts, draw reasonable conclusions, and evaluate. Thus, critical thinking enables the process of critical reading.

Among the numerous studies of the process of critical thinking, we highlight the point of view of scientists Scriven, Paul, according to which 4 aspects are inherent in critical thinking, namely:

- 1) cognitive;
- 2) affective;
- 3) connotative;
- 4) behavioristic [3].

Each of these aspects of critical thinking directly correlates with a certain stage of understanding the text. Thus, the cognitive aspect is associated with extracting information from the text; the

affective aspect implies the emotional perception of the text, while the connotative aspect is reflected in the individual interpretation of the text, the behavioral aspect is correlated with the reader's individual reaction to the text.

Since the main task in teaching reading is to teach understanding of the text, let us consider in more detail the problem of understanding when reading. The problem of understanding is one of the complex, multidimensional problems. The very concept of “understanding” is a universal category that characterizes activity with any semiotic systems associated with the implementation of cognitive functions.

The problem of understanding is associated with the acts of meaning-making, meaning-generation, or giving a person meaning to something objective. The procedure of understanding is associated with the interpretation of sign-symbolic structures, with the identification of their semantics and meaning. Text becomes the material carrier of meaning in the context of human activity. On this basis, a hermeneutic tradition arose in the history of philosophy, which identified methods of understanding with methods of interpretation and interpretation of texts in the humanities.

It seems appropriate to consider the problem of understanding and interpreting a text within the framework of philosophical hermeneutics, since it is the hermeneutic approach that can be used quite effectively when developing methods for teaching critical reading.

The term “hermeneutics” is translated from ancient Greek as clarification, interpretation, and it refers to the art and theory of interpreting texts. Within the framework of hermeneutics, a hermeneutic approach was developed, based on ideas about the universality of linguistic (and in a broader sense, symbolic) structures [4].

The starting point of the hermeneutic approach is to consider understanding the text as a process of interpretation. Thanks to hermeneutics, the interpretation of those meanings that are hidden and difficult for instant, direct understanding occurs. The text seems to speak to the reader in its own language, which must be understood, requiring correct interpretation. It is “interpretation” that is the central concept of hermeneutics.

Interpretation today is considered as a special approach to explaining texts, and therefore various approaches to determining its essence and tasks are distinguished. According to the hermeneutic approach, the literary basis of a work has a large plurality of meanings, of which one meaning is direct, literal, and the other is secondary, which can only be comprehended through awareness and analysis of the first. Language is a specific means of text analysis, and a literary text is understood as a sign-symbolic system in its cultural and artistic contexts.

List of skills that indicate critical thinking:

- observation, study of all details;
- ability to interpret, analyze, compare;
- ability to generalize, evaluate, draw conclusions;
- presence of logic;
- intelligence, broad outlook.

Thus, the technology of critical thinking gives the student:

- increasing the efficiency of information perception;
- increasing interest both in the material being studied and in the learning process itself;
- ability to think critically;
- the ability to take responsibility for one's own learning;
- ability to work in collaboration with others;
- improving the quality of education for students;
- desire and ability to become a lifelong learner.

The technology of critical thinking gives the teacher:

- the ability to create an atmosphere of responsible cooperation in the classroom;
- the ability to use a system of effective methods that promote the development of critical thinking and independence in the learning process;
- become practitioners who can competently analyze their activities;

REFERENCES:

1. Загашев И.О. Заир-Бек С.И. «Критическое мышление: технология развития» Пособие для учителя. СПб, Альянс «Дельта» 2003
2. Бутенко А.В. Ходос Е.А. «Критическое мышление: метод, теория, практика» Учебно-методическое пособие М, Мир, 2009
3. Videouroki.net Максимова Л.В. «Технология критического мышления на уроках английского языка»
4. Панина Т.С. Вавилова Л.Н. «Современные способы активации обучения» М: Академия, 2006

UDC 376

TEACHING ENGLISH FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Kh.A.Nabieva, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Аннотация. Ушбу мақола алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга инглиз тилини ўргатиш методлари ва усулларини ўрганишга бағишланади.

Калит сўзлар: алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар, инглиз тили, ўқитиш усуллари, инклюзив таълим, интерактив усуллар.

Аннотация. Данное исследование направлено на установление методов и приемов для преподавания английского языка детям с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, методы обучения, английский язык, инклюзивное образование, коммуникация, интерактивные методы.

Abstract. This study is aimed at determining methods and techniques for teaching English to children with special educational needs.

Key words: children with special educational needs, teaching methods, English, inclusive education, communication, interactive methods.

The study attempts to determine whether children with special educational needs should study foreign languages with teachers from general education institutions on an equal basis with everyone. Another goal research - highlight effective methods and techniques that can be used with these children in the classroom foreign language.

The question that arises for both teachers and parents of regular students is whether this situation is beneficial to anyone. Children with special needs find it difficult to fit into an environment that is alien to them, where they have to put in significant effort to learn something and where teachers are not properly trained to deal with similar situations and provide children with the best educational support available under the conditions offered. Teachers, with on the other hand, they feel uncomfortable working with these students because they are under pressure curriculum. They believe that they will not be able to cover the curriculum with regular students who will deprived of a high standard and quality of education. Teachers believe too much time is spent trying explain the material to children with special needs. Parents of ordinary students and the students themselves share the same opinion: too much time is wasted on these kids and in the end they don't know anything anyway.

It is believed that inclusive education is better suited for children with special education needs than special school education. The term “inclusion” characterizes slightly different processes: for the successful training of disabled people or persons with special needs, it is created the adapted educational environment they need, as well as additional support services are provided educational process. The main difference between an inclusive approach and integrative lies in a fundamentally different relationship to persons with disabilities. With inclusion, complete inclusion occurs, suggesting that all students, regardless of the type, severity and nature of the developmental disorder, learn together in the same classroom, receiving help if necessary speech pathologists or tutors, benefiting from interaction with fellow students. To understand who children with SEN are, we list the most common disorders they encounter:

- attention deficit: they cannot concentrate on the lesson;
- movement deficit: they cannot coordinate their movements;

- difficulties in processing visual and auditory information: many students have difficulty processing recognizes speech sounds, but easily recognizes letters and written words;
- difficulties in developing cognitive learning strategies: some students are not able to organize their activities and develop your own learning style;
- oral language disorders: they are the result of poor linguistic abilities, undeveloped vocabulary stock;
- reading difficulties: they have difficulty recognizing, decoding and understanding the words they read;
- difficulties with writing: they cannot complete tasks related to writing letters/words/sentences/text;

For English language teachers, the most common difficulties they face are: have to face are communication disorders, difficulties with reading and writing. Teachers have no preparation for teaching English to children with special education needs. It might be useful to introduce lectures and practical classes during teacher training at universities on how to teach children with SEN. Tutors are not can take on the functions of English teachers because most of them do not speak enough foreign language. However, in the process of teaching, the English teacher must have the support of parents, a tutor and even a school psychologist. There are certain strategies that an English teacher should take into account. For example,

The lesson should be planned according to the following criteria:

- the methodology of teaching English should be adapted for children with special education needs;
- educational material should be memorable and attractive, but at the same time relevant and adequate;
- the teacher must plan additional working time with a child with special education needs;
- the curriculum should be adapted for children with special education needs, namely: the need to cover the entire curriculum and focus on developing a few basic skills and abilities;
- the teacher, together with an inclusive education specialist, must draw up an individual curriculum for children with special needs;
- the English lesson should be interactive; the emphasis should be on singing, acting, dancing, drawing. Movement exercises are extremely beneficial for children with SEN as most of them find it difficult to stay concentrated or sit still. The atmosphere should be pleasant, as children feel uncomfortable working under pressure, in stressful situations or during a boring activity. Abstract concepts should be avoided complex grammatical rules, too frequent correction of mistakes, since all this can demotivate children. Vocabulary or grammar exercises should be repeated as many times as necessary. Children with special needs should become familiar with the English language mainly through listening and reading.

The necessity of making the educational process manageable and successful for every single student, regardless of his or her individual learning abilities and styles is one of a big challenge for Indonesian educational system. One part of the educational system which is on an important position and meaningfully functioned is teacher's role in its services. The main aim for teachers must be to ensure that all children can learn to their full potential. Therefore, one of the most important areas in pedagogical studies is methodology of teaching. Teachers should become used to various methods of teaching in order to deal with diversity in the classroom and the teaching method ought to be individualised so as to take into account the students' needs. There are several challenges faced by an English teacher who teaches English to children with special needs. First challenge is the varies of special needs condition require different treatments. Second challenge is distance weakens teacher's control of students' learning development. Third challenge is English learning via virtual meeting is ineffective. Fourth challenge is parents' perception of their children condition.

Children, even healthy ones, have different learning styles, for this reason it is advisable for teachers to familiarize themselves with learning style of a child with special education needs. Kinesthetic children prefer movement during learning, visual children prefer reading and pictures, extroverted children enjoy group work and class discussions, while introverted children prefer to

work individually. It is very important that teachers adjust the course of the lesson, adapting to suit the child's learning style, especially when working with children with special education needs. A typical English lesson for children with SEN should focus on listening, acting, speaking, facial expressions, singing, dancing, acting, etc. The types of interaction used can be presented in individual or group work. Permanent teacher encouragement for children with special needs education is very important when teaching English language.

In addition, the teacher can manage the students by controlling their classwork activity. However, by using virtual and distance learning, there will be a gap between the teacher and students, so that weakens teacher's control of students' learning development. In this case the school is provided the shadow teacher as the assistant in managing the virtual and distance learning. Assistant teachers are indispensable in inclusive classrooms that aim to facilitate the learning process in the classroom, especially for students with special needs. The role of assistant teacher is very important in the inclusive class (students with special needs). Furthermore, common problems in this group of students include issues such as limited vocabulary range, limitations in understanding complex and long sentences, understanding of abstract language, speaking, reading and writing skills. Foreign language teaching technique and learning approaches for students with special needs include:

- Communication approach, since the students with special needs have limitation with understanding capability. So, the English teacher use simple communication approach.

- Pattern, in this 'teacher-centered' technique, the teacher is like the model that the students imitate. This patterning can be done either explicitly or implicitly. Explicit patterning is when the teacher utters a word or phrase quite clearly and asks the language learner to repeat that word or phrase after him/her. This can be done in word training with the use of educational cards. The teacher shows the card to the learners, utters a word, and then asks them to repeat it individually or in groups. The teacher can also do this by pointing at objects or pictures in the classroom.

- Interactive communication, means that the teacher uses all media/figures for learning English. The speaker uses all communication codes, such as speech, body language, sign, gestures, symbols, text, images, and objects to communicate to the students with special needs. Usually, the speaker uses images and objects. The teacher can use total communication techniques to communicate with the students, and the students can learn what they want to say in English. Language learners may be able to find and interpret English words.

As a result of specially organized lessons, it was concluded that children with SEN can be taught English without placing them in special schools. Learning a new language helps them create cognitive connections and brings satisfaction. English teachers should adapt their lessons to children with special needs and involve them in classroom activities and use interactive methods. These methods are also useful for ordinary schoolchildren because they promote communication and interaction. In conclusion, the finding shows that by applying some activities referenced by the English teacher, it can be suitable solutions to overcome those challenges. Nevertheless, teaching English to students with special needs always has a chance of being better.

REFERENCES:

1. Lindsay, G. (2007). Educational psychology and the effectiveness on inclusive education/ mainstreaming. *British Journal of Educational psychology*, 77, 1-24.
2. Sabokrouh, Farzaneh, Abbaspour Bit N. (2020). Training and Teaching the Interaction of Meaning in English Classes as Foreign Languages to Students with Special Needs: A Review Study. *Journal of Critical Reviews*. 7(9), 879-883.
3. Slee, R. (2001a). Inclusion in practice: Does practice make perfect? *Educational Review*, 53 (2), 113-123.
4. Woronov, W. J. (2000). Doing justice to inclusion. *European Journal of Special Needs Education*, 15 (3), 297-304.

**“INSONIY FAZILATLAR HAYOTIMIZ KO'RKI” MAVZUSIDA INSHO, MATN YOZISH
ASOSIDA O'QUVCHILARNING OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI O'STIRISH
MASALALARI**

M.U.Namazova, PhD, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarga “Insoniy fazilatlar hayotimiz ko'rki” mavzu bo'yicha insho, esse hamda matn yaratish, mavzuga ijodiy yondashish to'g'risida shu bilan bir qatorda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish masalasida to'g'ri yo'nalish berilgan.

Kalit so'zlar: esse, pedagog, yozma, og'zaki, ijodiy, bayon, fikr, muallif

Аннотация. В статье рассказывается студентам о создании сочинения, эссе и текста на тему «Человеческие качества – наша жизнь», а также о развитии устной и письменной речи студентов при задании правильного направления.

Ключевые слова: эссе, педагог, письменное, устное, творческое, высказывание, мнение, автор.

Abstract. The article tells students about creating an essay, essay and text on the topic "Human qualities are our life", as well as about developing students' oral and written speech. given the right direction.

Keywords: essay, pedagogue, written, oral, creative, statement, opinion, author

Kirish. Berilgan mavzuda matn yozishdan oldin albatta o'quvchi mavzu nomiga, ma'nosiga e'tibor qaratishi lozim. Inson fikrini bayon qilishining ikki turi mavjud: og'zaki va yozma. Fikrlarni satrlar orqali ifoda etish asnosida yuzaga chiquvchi nutq turli xil yozma ishlarga material to'plab yozish, ijodiy yondashish asosida takomillashadi. O'quvchi yozadigan yozma ish(insho) turli mavzulardan iborat bo'lishi mumkin. Insonni inson qiluvchi asos insoniylik va unga dahldor fazilatlar to'g'risida yozilajak yozma ish o'quvchining yozma nutqini o'stirish bilan namoyon bo'libgina qolmay, unda:

- yaxshi bilan yomonga baho bera olish;
- ijobiylik va salbiylik o'rtasidagi azaliy kurashni tasvirlay olish;
- mavzuga ijodiy yondashish;
- muammolarga befarq bo'lmaslik;
- insonni qadrlay olish;
- yaxshilikka intilish;
- o'z-o'ziga zimdan baho berish;
- xulosa chiqara olish kabi xususiyatlarni shakllantiradi va rivojlantiradi.

Yozma ish yozayotgan inson ijodkor hisoblanadi. Fikrlarini jamlab yangi matn yaratish uchun avvalo, ko'p kitob mutolaa qilgan dunyoqarashi keng, fikrlash qobiliyati tez bo'lgan ijodkorning yozma ishi talab darajasida chiqadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Berilgan fikr va mulohazalardan shunday xulosalarga kelishimiz mumkinki, “so'nggi paytlarda esse atamasi faol iste'molga kirdi. Endi uni yozuvchi yoki publitsistlar emas, o'qituvchilar va o'quvchilar ham tez-tez qo'llay boshladi. Bu G'arb ta'limiga xos bo'lgan esse yozish an'anasining kirib kelgani va ommalashgani bilan bog'liq. Rivojlangan mamlakatlar oliy o'quv yurtlarida o'qishga kirish uchun yoki IELTS kabi til bilish salohiyatini baholovchi imtihonlarda esse yozish topshiriqlari beriladi. Bu shakldagi sinov mashqlari O'zbekistonda ham ommalashyapti” [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolaning maqsadidan kelib chiqib, ishda tahliliy, tarixiy-tipologik, publitsistik usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. O'quvchi o'zi anglab yetgan voqea-hodisalarni ijobiy va salbiyga ajratish asnosida unga mos reja tuzib, yozma ish uchun material to'plash va shu to'plangan material yordamida matn, taassurot,tavsifiy yozma ish, insho kabilarni yozishi mumkin bo'ladi. O'quvchi manbani izlashi shart emas. Axir buyuk bobokalonlarimiz A.Navoiy, Z.M.Bobur, B.Mashrablarning mumtoz asarlari, Ahmad Yassaviy hikmatlari, A.Qahhor, Abdulla Qodiriy, Odil Yoqubov, Said

Ahmad asarlari, zamondoshlarimiz Erkin Vohidov, O'tkir Hoshinovlarning bebaho asarlarida insoniylik fazilatlarini yorqin satrlarda aks etgan. Yuqorida nomlari zikr etilgan yozuvchi, shoirlarning ijodidan o'quvchi bu mavzuni yoritishda istagancha misollar topib qo'llashi va ulardan ibrat olishi mumkin.

Insonni inson sifatida namoyon etuvchi ijobiy fazilatlar xususida yozma ishlar oldidan o'quvchilar o'rtasida suhbat o'tkazilishi lozim. Bu suhbatlar noan'anaviy, asosda tashkil etilib, uni interaktiv metodlarning turli ko'rinishlari yordamida olib borilishi o'ylangan rejaning yaxshi samara berishiga zamin yaratadi. "Esse – erkin kompozitsiyali nasriy adabiy janr. U adabiy, falsafiy, ijtimoiy, publitsistik va boshqa mavzularda yoziladi, muammolar tizimli, ilmiy tarzda emas, balki erkin shaklda talqin qilinadi.

O'zbek adabiyotida esse janrida samarali ijod qilgan adiblardan biri Shukur Xolmirzayev bu janrni "yozuvchiga behad keng erkinliklar beradi" deya maqtaydi. O'qituvchi va o'quvchilardan talab qilinadigan esselar adabiyotdagi essedan farq qiladi. Biroq ularning umumiy jihatlari ham bor. Har ikkisi ham muallifning fikri, munosabati, qarashlari, taassurotlari yetakchi xususiyatdir. Xo'sh, u biz o'rgangan inshodan nimasi bilan farq qiladi? Inshoda so'z boyligi, badiiy til vositalaridan keng foydalanish muhim sanaladi. Ta'lim esselarida esa ko'pincha biror muammoli mavzuga munosabat bildirish, unga yechimlar taklif qilish so'raladi. Bunda o'quvchi fakt va ma'lumotlardan, iqtiboslardan ham o'rinli foydalanishi, hayotiy misollar keltirishi zarur. Esse inshoga nisbatan hajman kichik. Unga reja tuzish ham talab etilmaydi. Inshodan o'quvchining fikrini yozma shaklda va badiiy tarzda ifodalash qobiliyatini oshirish ko'zda tutilsa, esse fikrlash, fikrni dalillash va munosabatni bayon eta olishni shakllantirishga xizmat qiladi"[2]. Deylik, yozma ishga manba to'plash uchun quyidagi topshiriqlar avvaldan berilgan: insoniy fazilatlar haqida so'z va birikmalar tuzish, insoniy fazilatlarini ulug'lab, salbiy xislatlarni qoralovchi hikoyalarni epizodlar yozib kelish. Bu kabi topshiriqlar o'quvchining har ikki- yozma va og'zaki nutqining rivojlanishiga katta yordam beradi. Shu bilan birga o'quvchi tomonidan tuzilajak jumalarning mazmundor, ta'sirchan, xuddi notiqning nutqi singari jozibali ko'rinish kasb etishi uchun imkoniyat yaratadi. Zero, inson tili, aql-zakovati bilan jamiki jonzodlar orasida oliy o'rinni egallaydi.

"Essening turiga qarab unga sarflanadigan vaqt ham turlicha bo'ladi. Essening mulohazali, tavsiflovchi, umumlashtiruvchi, dalilli kabi turlari bor. Masalan, mulohazali yoki tavsiflovchi esseda vaqtni asosan yozishga sarflasangiz, dalilli esseda fakt va ma'lumotlarni izlash, qayta ishlashga ham yetarlicha vaqt ajratishingiz kerak. O'quvchi, talaba, ishga kiruvchi nomzod, o'qituvchi yoki boshqa mutaxassislariga mo'ljallanganiga qarab essening hajmi farq qiladi. Maktab o'quvchilari odatda 200–300 so'zli esse yozadi. Har qanday essenini yozish uchun ma'lum bir bilim, ko'nikma va hayotiy tajribaga ega bo'lish zarur. Aks holda, yozganlaringiz bo'sh chiqadi. Esse yozish jarayoni ko'pincha quyidagicha kechadi: muammo yoki mavzuni aniqlash – mavzu haqida fikrlash – rejalashtirish – yozish – tekshirish – tuzatishlar va to'ldirishlar kiritish. Mavzuni qanday yoritishingizga qarab reja tuzasiz. Mavzuning mohiyati nimada, uni nimalar orqali ochib berish va asoslantirish mumkin, qanaqa dalillar va faktlardan foydalaniladi, oxirida qanday xulosaga kelinadi? Rejani o'zingiz uchun belgilab olasiz, u inshodagi kabi matn boshida keltirilmaydi. Lekin nima deyishingiz, nimalarga urg'u qaratishingiz, xulosangiz oldindan aniq bo'lishi kerak"[3].

- Yaxshi so'zlay olish(nutq)-san'atdir.
- Uni egallashga intilgan;

- Erdin so'z unar, enchi bo'z hunar.

Agar shu egallangan san'at-yaxshi so'zlash orqali kimlargadir ijobiy ta'sir eta olsak, shu ruhda yosh avlodni tarbiyalay olsak, albatta, bu nur ustiga a'lo nur bo'lardi. Esse yozish uchun avvalo mavzuni keng o'rganish lozim. Berilayotgan muammoning mohiyatini tushuntirib unga kerakli misollar, dalillar keltirish maqsadga muvofiq. Esse yozish davomida yozayotgan uslub hamda individuallik masalasiga alohida ahamiyat berish zarur. Shu o'rinda pedagoglarga quyidagilarni tavsiya etaman:

- ham ma'nan, mazmunan mos keluvchi manbalarni o'quvchiga jamlatish.
- yozma ishlarning ixcham mazmunli kasb etishini ta'minlash;
- mavzuga ijodiylik ruhini singdirishga o'rgatish;
- yozma ishlarda sitatalardan, maqol, hikmatli so'zlar, hodisalardan o'rinli foydalanishga o'rgatish.

- husnixatning savodxonligi hamda chiroyliligini ta'minlash.

Mavzuga doir bo'lgan esse yozishda bilim, tajriba, so'z boyligi, ifoda qobiliyati hamda muammoga to'g'ri yechim bera olish qobiliyati juda muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Yuqorida sanab o'tilgan amallarga rioya qilinganda biz tarbiya qiladigan yosh avlod so'zlamol, savodxon hamda kamol topgan inson bo'lib yetishmog'iga hech qanday shubha yo'q. Zero, hozirgi davr zamonaviy pedagoglari oldida turgan asosiy vazifa ham shundan iboratdir.

Xulosa. Insoniylik fazilatlarini sanasa soni ko'p ularni o'z o'rnida va o'zbekona chiroy bilan bajarilsa hamisha insoniyat rivojlanadi shu bilan bir qatorda insonlardan ezgu amal, ezgu so'z kabi jihatlari avlodlarga meros qoladi.

“Esse esa erkin kompozitsiya asosiga quriladigan, tuzilish jihatdan ixcham nasriy asar bo'lib, badiiy-publitsistik janrning kichik bir turi. Inshodan ko'zda tutilgan maqsad o'quvchining yozma nutqini rivojlantirish. Essening maqsadi - o'quvchini faol va tanqidiy va mantiqiy fikrlashga o'rgatish, o'z mulohazalarini dalillashga yo'naltirish, til unsurlaridan o'rinli foydalanish orqali fikrni to'g'ri yetkazib berish ko'nikmalarini shakllantirish. Esse yozish o'quvchilarga o'z fikrini erkin bildirishga, mavzuga aloqador ma'lumotni to'g'ri qabul qilishga va tushunishga, muammoning yechimini topishga aloqador dalillardan foydalanib, o'z xulosasini aniq va savodli bayon etishga imkon yaratadi. Asosiysi, keltirilgan fakt va dalillarning o'rinli qo'llanishidir”[5].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ona tili –6 –sinf darsligi. Iroda Azimova, Klara Mavlonova Sad'ullo Quronov, Sholir Tursun, Nilufar Hakimova, Mansur Siddiqov. –Toshkent, 2022.
2. Ziyodova T. U. Matn yaratish texnologiyasi. Monografiya. – T.:Fan, 2008.- 160 b.
3. Bekniyazova N.I. Boshlang'ich sinflar ona tili darslarida o'quvchilarni matn yaratishga o'rgatish metodikasi. Monografiya. – T., 2012.
4. Yo'ldoshev R. A., Rixsiyeva M.M. Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi. -T.: Fan va texnologiyalar, 2019.

UO'K 808.5

SAID AHMADNING ASARLARIDA FRAZELOGIK BIRLIKLAR TAHLILI

M.Kh.Niyazova, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

M.A.Tuxtayeva, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi adabiy muhitda, aynan Said Ahmad ijodida maqollarni qo'llashning o'zigaa xos ahamiyati borasida fikr yuritilgan. Maqolada Said Ahmadning asarlarida qahramonlar nutqida qo'llangan maqollar asos qilib olingan. Ushbu yozuvchining uslubi badiiy asar qahramonlari tilidan aytilgan maqollar orqali tahlil qilinib, qissadan keltirilgan parchalar yordamida ochib berilgan

Kalit so'zlar: ta'sirchanlik, Said Ahmad, maqol, personaj, nutq, xalq og'zaki ijodi.

Аннотация. В данной статье рассматривается особая значимость использования пословиц в современной литературной среде, конкретно в творчестве Саида Ахмеда. Статья основана на пословицах, используемых в речах героев произведений Саида Ахмеда. Стиль этого писателя анализируется через пословицы, произнесенные персонажами художественного произведения, и раскрывается с помощью отрывков из повести.

Ключевые слова: *аффективность, Саид Ахмед, пословица, персонаж, речь, фольклор.*

Abstract. *This article discusses the special importance of using proverbs in the current literary environment, namely in the works of Said Ahmad. The article is based on the proverbs used in the speeches of heroes in the works of Said Ahmad. The style of this writer is analyzed through proverbs spoken by the characters of the work of art, and revealed with the help of excerpts from the story.*

Key words: *affectivity, Said Ahmad, proverb, character, speech, folklore.*

O'zbek adabiyotshunosligi yorqin namoyondalaridan bir bo'lmish Said Ahmad ijodini ham tahlil etadigan bo'lsak, uning kulgi yaratishda xalq og'zaki ijodining janrlaridan, vositalaridan, obraz yaratish usullaridan samarali foydalanganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Xalq orasidagi afsonalar, rivoyatlar, qiziqarli voqealar, donishmand, jasur qahramonlar yozma adabiyotga o'zining ta'sirini o'tkazib keldi va uning poetikasini boyitdi, tasvirda dinamikani kuchaytirishda, qahramonlarning yorqin obrazlarini yaratishda yordam berdi va biz buni Said Ahmadning bir qator asarlarida aksini ko'ra olamiz.

Xususan, *“Qirq besh kun”* asarida xalq polvonlari obraziga keng o'rin berilganki, bu yozuvchi ijodining o'ziga xosligini ko'rsatuvchi bir dalildir. Adabiyotimizda birinchilardan bo'lib, Said Ahmad xalq polvonlarining yorqin obrazini yaratdi, ularning ruhiyatini ochib berishga harakat qildi. Asarda xalq polvonlarining so'zlari, harakatlari komik vaziyatlarda tasvirlangan, ularning tilidagi, ruhiyatidagi muhim xususiyatlar yetarlicha ochib berilgan. Ayniqsa, Esh polvon obrazi asarda o'ziga xosligi, ruhiy olamining rang-barangligi, murakkabligi bilan to'g'ri va real tasvirlangan. Yozuvchi polvonlarning kurash tushish epizodi tasvirida xalq kulgisidan, qochiriqlaridan, maqollardan mohirlik bilan foydalandi, polvonlarning badiiy nutqlari ularning xarakteriga mos tarzda ifodalangan. Ularning chapanilarga xos so'zlari xarakterlari uchun mosdir: *“Bir jag'ini ezib qo'y bu tirranchani. Chirarmoqlik qilyapti. Buzoqning yugurgani somonxonagacha. Ikkinchi kurash tushmaydigan qilib, belini qirsillatib qo'y.”*

Said Ahmad kulgi yaratishda xalq maqol, matallaridan ham ustalik bilan foydalanar ekan, bunda u ikki xil usulni qo'llaydi:

1. Xalq maqollaridan turli obrazlar xarakterini ochishda foydalanish:
2. Ulardan ilhomlanib yangi aforizmlar yaratish.

Yozuvchi xalq boyligining bu chashmasidan ham o'ziga xos oziqlanadi. U ishlatgan aforizmlar asar g'oyasini, xarakterlarning u yoki bu qirrasini ochishga xizmat qiladi. Maqollar xalqning dunyoqrashini, jamiyatga, tabiatga munosabatini, ruhiy holatini ifodalab kelgan. Said Ahmad hajviyotlarida mazmun jihatdan xilma xil maqollar uchraydi. U har bir maqolni vaziyatga, qahramonlar holatiga mos ravishda ishlatadi. Maqollar obrazlarni, xarakterlarni yorqinroq ochish, ularga satirik yoki yumoristik bo'yoq berish, kishilarning voqea-hodisalarga munosabatini ifodalash, asar g'oyasini, tilini boyitish kabi maqsadlarda ishlatiladi.

Yozuvchi ba'zi maqollarni qahramonlar nutqida kinoya tarzda, hajv usulida qo'llaydi. Maqollarning satirik kuchi personajning haqiqiy basharasini ochishga yordam beradi. Har bir personaj tilidan berilayotgan maqol yoki matallar uning u yoki bu munosabat bildirayotgan obyektiv yaxshi yoki yomon xususiyatni ifodalashga xizmat qiladi: O'lgudek qurumsoq Inoyat oqsoqol nutqida uchraydigan maqol yoki matallar uning satirik xakteri uchun mos. *“Oziqlik ot horimas”, “Nafsini tiygan uzoqqa boradi”* yana xalqda *“Nafsi buzuq hayitda o'ladi”* maqoli ham bor, *“Toma toma ko'l bo'lur”, “Bugun bir burda tejasang, ertaga noning ikki burda bo'ladi”, “O'lgan o'lib ketaveradi, qolganga qiyin”* kabi matal, maqol va obrazli iboralar uning xasislik ruhiyatini ochishga xizmat qiladi va o'z-o'zini fosh etishga yordam beradi. Bunday lavhalarda maqol va matallar satirik mohiyatga ega. Biroq *“Oziqlik ot horimas”, “Toma-toma ko'l bo'lur”* kabi maqollarni matndan alohida olib qaralganda ijobiy mazmunga ega. Shunga qaramay, ziqna chol oqsoqol tiliga ko'chganda uning xarakterini, ruhiyatini ochib beruvchi yordamchi vosita bo'lib keladi.

Asardagi ba'zi maqollar voqea-hodisalarga kulgi munosabatlarini ifodalash uchun ishlatiladi. Shuning uchun ular bevosita kulgi unsurlarini qo'zg'atishga moyil: *“Mitti demang bizni, ko'tarib uramiz sizni”, “Chumchuqdan qo'rqqan tariq ekmaydi”* kabi maqollarda yumoristik bo'yoqlar kuchli. *“Tanacha ko'zini suzmasa, buqacha ipini uzmaydi”, “Ola qarg'aning yurishini qilaman deb*

chumchuqning buti yirtilgan ekan”, “*Qarqunoqdan chiqqan bulbul*” kabi ba’zan ba’zan kinoyali, ba’zan nishli maqollar o’zida xalq satirasi va yumorining turli xil ma’nolarini jamlagan. Said Ahmadning “Kelinlar qo’zg’oloni” komediyasidagi paremalarnio’rganish jarayonida asardagi Farmonbibi va uning har ikki gapga maqol qo’shib gapiradigan kelini Bashorat nutqini tahlil qilamiz:

“Bashorat. Mana, oyijon.

Farmon. (Bashoratga) Kam-ko’stingni ayt. Nima kerak?

Bashorat. Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak, deganlaridek,...

Farmon. (gapini bo’lib) Maqol qo’shmay gapir. Maqol ham o’lsun, bo’lar-bo’lmasga suqulmay.

Bashorat. Maqol so’z ko’rki, o’zingizdan qolar gap yo’q. Do’st boshga, dushman oyoqqa qaraydi, deganlaridek, tuflimning rangi o’chib, tumshug’i yalpayib ketibdi.

Farmon. Usta Boqi o’lgurga to’g’rilatib bersam bo’lmaydimi?

Bashorat. Eskini yamasang, esing ketadi, deganlaridek... Yetti marta tagiga charm qoqib bergan.

Farmon. (Sottiga) Yoz. Tufl deb yoz.Yana nima kerak?

Bashorat. Yegan og’iz uyalar. Qudachilik ming yilchilik, o’zingiz bilasiz, bitta-yu bitta qizim. Ko’zimning oq-u qorasi, haligi, qudalarimni bir chaqirsam degandim.

Farmon. Quda, quda. Qudangni tinch qo’y. Bunaqada boshingga chiqarib qo’lasan. Ular ko’p ziyofatimizni yeyishgan. Sarpolarni to’qqiz-to’qqiz qilib kiyishgan. Qiz uzattingmi, endi jim o’tir. Bo’ldi, ketaver.

Bashorat. Yuzga aytganning zahri yo’q, Olarda kirar jonim, berarda chiqar jonim, qo’ying oyi. Zignaligingiz jonimga tegdi. Ro’zg’orimni bo’lak qilib bering yo javobimni bering”.

Ushbu matnda Bashoratning nutqida sakkizta xalq maqoli keltirilgan. Xalqona iboralardan ham foydalanilgan. Yozuvchi bu vositalar orqali asar qahramonlari nutqini ta’sirchan bo’lishiga erishgan.

Asarda Farmonbibi xarakterini yorqin tasvirlash maqsadida yozuvchi ko’plab maqol va iboralardan foydalanganini kuzatish mumkin:

“Muhayyo. Ovsiningiz xiylacha bor. Ayamga osonlikcha jilovini tutqazib qo’ymaydi.

Lutfi. Shundoq deysiz-u o’zimdan qiyos. Kelganimda tiprotikonga o’xshab hurpayib, duch kelganga ignamni sanchardim

...

Muhayyo. Oyim tipratikonni teskarisini silab, uxlatadiganlardan.

Bashorat. Zo’rdan zo’r chiqsa, zo’r bo’ynini qisar.

Shunday qilib, Said Ahmad maqol va matallarni ba’zan muallif nutqida, ba’zan personajlar nutqida yumoristik ohang berish maqsadida qo’llaydi. Said Ahmad eng qiyin, qayg’uli damlarda ham kulgining etagidan mahkam tutdi, hayot qiyinchiliklarini, ziddiyatlarini kulgi bilan yengdi. U yaratgan qahramonlarda ham shu fazilat mujassamlandi. Adibning maqol va hikmatli so’zlar orqali yaratgan kulgisi yaxshi kayfiyat, o’z kuchiga, qudratiga, haqiqat tantanasiga ishonch ruhini baxsh eta oldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Said Ahmad. Uch tomlik.–T.: G’.G’ulom nomidagi nashriyoti, 1981.-B.81
2. Said Ahmad. Kelinlar qo’zg’oloni. – Toshkent, 1976. – 32 b. ww.ziyouz. com kutubxonasi
3. A.Soatov. O’zbek xalq maqollarining janr va she’riy xususiyatlari. – Toshkent. 1990.-B.53
4. Sh.Shomaqsudov, Sh.Shoraxmedov. Ma’nolar maxzani. – Toshkent. 2001.-B.67
5. Niyazova, M. Kh, and M. Temirova. "Semantic analysis of old english phraseological units." *Asian Journal of Multidimensional Research* 12.3 (2023): 35-39.
6. Khayotovna, Niyazova Mokhichekhra. "The Use of Riddles in the Speech of Characters in English and Uzbek Literature." *International Journal of Inclusive and Sustainable Education* 1.4 (2022): 60-65.
7. Niyazova, Mokhichekhra Khayotovna. "English And Uzbek Blessings Which Formed By The Belief Of Magic Words." *Scientific reports of Bukhara State University* 5.3 (2021): 72-79.

CHET TILI O'QITISH METODIKASINING YAQIN FANLAR BILAN BOG'LIQLIGI VA UNING ASOSI

B.X.Norqulov, o'qituvchi, Denov Tadbirkorlik va Pedagogika Instituti, Denov

Annotatsiya. Ushbu maqola Denov Tadbirkorlik va Pedagogika institutining an'anaviy va tajriba guruhlarida ingliz adabiyotidan foydalangan holda bazaviy ijodiy usullar asosida ingliz tilini o'qitishni o'rganishga bag'ishlangan.

Ushbu mavzuni tanlashning sababi shundaki, men lingvistik jihatlar bilan bog'liq holda til ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ingliz tilini o'qitish usullariga qiziqaman. Muhokama qilinayotgan maqola mavzusi stilistika, adabiyot va o'qitish metodikasi bilan chambarchas bog'liq.

Kalit so'zlar: Falsafa, pedagogika, psixologiya, tilshunoslik, neyropsixologiya, psixolingvistika, didaktika.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению преподавания английского языка на основе базовых творческих методов с использованием английской литературы в традиционных и экспериментальных группах Деновского института предпринимательства и педагогики.

Причина выбора этой темы заключается в том, что меня интересуют методы обучения английскому языку, направленные на развитие языковых навыков в связи с лингвистическими аспектами. Тема обсуждаемой статьи тесно связана со стилистикой, литературой и методикой преподавания.

Ключевые слова: Философия, педагогика, психология, лингвистика, нейropsихология, психоллингвистика, дидактика.

Abstract. This article is devoted to the study of English language teaching based on basic creative methods using English literature in traditional and experimental groups of the Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy.

The reason for choosing this topic is that I am interested in English language teaching methods aimed at developing language skills in connection with linguistic aspects. The topic of the discussed article is closely related to stylistics, literature and teaching methodology.

Key words: Philosophy, pedagogy, psychology, linguistics, neuropsychology, psycholinguistics, didactics.

Chet tili o'qitish metodikasi bir qator fanlar : falsafa, pedagogika, psixologiya, tilshunoslik, ona tili va rus tillari o'qitish metodikalari kabi turli fanlar bilan aloqada bo'lib, ularga tayanadi va ular ko'magida metodikani ilmiy ishlab chiqadi. Chet tili o'qitish metodikasi pedagogikaning didaktika, tarbiya nazariyasi sohalariga, psixologiyaning pedagogik psixologiyasi, nutq psixologiyasi, yosh psixologiyasi, neyropsixologiya, tilshunoslikning esa sotsiolingvistika, statistik tilshunoslik, paralingvistika, matn lingvistikasi va psixolingvistika kabi sohalar bilan bevosita bog'liq.

Chet tili o'qitish metodikasi falsafa fani orqali o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantiradi. Yuqorida aytilgan fikrlarni hisobga olib metodika uchta fanga

- Lingvistika (tilshunoslik)
- Psixologiya
- Pedagogika (didaktika)ga asoslanadi.

Tilshunoslik yoki lingvistik tillarni u yoki bu kishilik jamiyatida qabul qilingan va muomala jarayonlarini amalga oshirish uchun bunday jamiyatlarga xizmat qiladigan ishoralar tizimlari sifatida o'rganadi. Keyingi paytlarda tilshunoslik o'zining yangi sohasi psixolingvistika bilan birga nutq faoliyatiga til belgilari yordamida ma'lumot uzatish va qabul qilish jarayoni sifatida e'tibor bera boshladi. Metodika esa tilni o'qitish, talabalarda nutqni rivojlantirish muammolari bilan shug'ullanadi, ya'ni tilshunoslik shug'ullanadigan hodisalarini tekshiradi. Bu bog'liqliklar yana shu bilan xarakterlanadiki, metodika tilshunoslikning asosiy tushuncha va qonuniyatlaridan foydalanib o'qitish ob'yektining o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Tilshunoslik bilan metodika o'rtasida jiddiy aloqalar mavjudligi ana shu narsa bilan belgilanadi.

Metodika tilshunoslikdan tilning yuzaga kelish, rivojlanish, faollashish qonunlarini, xususiyatlarini bilib oladi. Ularning metodikasini bilish zarur,

chunki metodika shu tilni o'rgatish bilan shug'ullanadi. Metodika til qonunlarini, xususiyatlarini bilsa, tilni o'rgatish tamoyilini, metodini, yo'llarini, usullarini, mashqlarini ishlab chiqishi osonlashadi yoki u qonunlar asosida tilni o'rgatish metodlarini ishlab chiqadi, tanlaydi. Tilshunoslikdan o'rgatiladigan tilning xususiyatlarini, metodikasini bilish, shu tilni o'rgatishda uchraydigan qiyinchiliklarni yo'qotishga oldini olishga yordam beradi. Metodika xususiy tilshunoslikdan til materiallari (leksika, grammatika, fonetik) materiallarni, nutq namunalarni olib, ularni o'rgatishni ishlab chiqadi. Mashhur tilshunos olim L. V. Shcherba tilda uchta tomonni: nutq faoliyati, til tizimi va matnni farq qilish lozimligini ko'rsatadi. Uning fikriga ko'ra, nutq faoliyati — gapirish va nutqni tushunish jarayonlaridan, til tizimi, tillar lug'atlari va grammatikalardan, til materiali esa matndan iboratdir.

Til va nutq tushunchasini farqlash, metodika uchun juda muhimdir. Zamonaviy tilshunoslikda til deganda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan kommunikativ shifrni va u yoki bu jamiyat kishilari ongida mustahkamlangan bu koddan foydalanish haqidagi qoidalar tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, til bu aloqa uchun zarur va yetarli bo'lgan til vositalari tizimi va ulardan foydalanish qoidalaridan, nutq esa til tizimining ma'lum nutqiy harakatlarda ifodalanishidan iboratdir, ya'ni u aloqa jarayonini ham, shu jarayon mahsuli bo'lgan matnlarni o'z ichiga oladi. Bunday farqni hisobga olish metodika uchun muhimdir.

Keyingi paytlarda struktural tilshunoslikning rivojlanishi bilan bog'liq ravishda modellashtirish masalalariga katta e'tibor berilmoqda. Tilshunoslik fanida modellarning ishlab chiqilishi chet tilini o'qitish metodikasi uchun ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Statistik modellar kitobiy yozma uslubning turli xil ko'rinishdagi matnlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashda yordam beradi. Demak, bunday modellar o'quvchilarni asta-sekin asl matnlarga olib keladigan o'quv matnlarini tuzish uchun asos bo'ladi. Bunday modellar o'qitishni egallash

uchun o'rganiladigan til vositalarining majmuasini belgilaydi va notanish materialning kiritilishi qay darajada mumkinligini aniqlaydi. Bazis modellar metodika uchun yana ham ko'proq qiymatga ega, chunki aniq mavjud bo'lgan gaplarning cheksiz miqdori bazis modellardan hosil qilinadi yoki keltirib chiqariladi. Bazis modellari gap bosqichida so'nggi strukturalarni xarakterlaydigan mavhum belgilardan iboratdir. Bazis modellari odatda quyidagi belgilar bilan ifodalaniladi:

S-sub'yekt, R-predikat, O-vositasiz ob'ekt, N-ot, V-fe'l, A-sifat, Adv. — ravish va h.k Chet tili o'rganish amaliyotida gap tuzilishining mavhum chizmasi holdagi modellar emas, aniq gaplar qo'llanadi. Masalan: S-P-O tuzilishga quyidagi asl gaplar mos kelishi mumkin: I have written a letter. U yoki bu modelni aks ettiruvchi bunday gaplar tipovoy gaplar yoki nutq namunalari deb ataladi, chunki ular namuna yoki qolip rolini o'ynaydi. Turli leksik va grammatik shakllarga ega bo'lgan uch elementli gaplarning ko'p sonli miqdori shularga muvofiq tuzilishi mumkin.

Tilshunoslikka oid izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ikki til tizimining aloqasi davrida uchinchi tizim paydo bo'lib, uning tuzilishi yo'l qo'yilgan xatolar bilan ifodalanadi. Bunday tizim chet tilini o'rganayotgan kishi ongida hosil bo'ladi. Interferensiyaning ko'rsatkichlari bo'lib xatolar xizmat qiladi. Ikki til tizimi kontakti paytida paydo bo'ladigan interferensiya va ko'chirilish hodisalarini hisobga olib, metodikasi o'rganilayotgan chet tilini ona tili bilan taqqoslanishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quv jarayonini tashkil qilishni ishlab chiqish kerak. Metodika o'quv jarayonini shunday tashkil qilish kerakki, ko'chirilish xodisasi keng qo'llanishi va interferensiya hodisasini oldi olinishini ta'minlanishi zarur.

Yuqorida aytib o'tilganidek, chet tili o'qitish metodikasi psixologiya fani bilan uzviy aloqada bo'ladi. Olimlar metodikaning psixologiya fani bilan aloqasi haqida turli fikrlarni bildirganlar. Bu aloqa I. V. Raxmanovning fikricha, birinchidan, psixologiyani inson nutqini faoliyatining muayyan turi sifatida o'rganishda, ikkinchidan, metodika ta'lim tarbiya jarayonining psixologik qonuniyatlaridan foydalanib amalga oshirishda namoyon bo'ladi. Bu aloqani amalga oshirishda psixolingvistika va pedagogik psixologiyaning o'rni muhimdir. Bulardan tashqari umumiy va nutq

psixologiyasi, yosh psixologiya, neyropsixologiya, injenerlik psixologiyasi va boshqalarni o'ziga xos hissalari bor.

Chet tillarni o'qitish metodikasi uchun tafakkur, xotira, idrok, psixologik jarayonlarni, bilim, malaka, ko'nikma psixologik tushunchalarining mohiyatini, ularni kechishi, sodir bo'lishini bilish muhimdir, chunki metodika malaka va ko'nikmalarni hosil qilish bilan shug'ullanadi. Metodika xotira qonuniyatlarini bilish, chet tilini o'rgatish metodi, tamoyillarni, yo'l va usullarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Chet tillarni o'qitishda bilimlar, malakalar, ko'nikmalar singari psixologik tushunchalar muhim o'rin tutadi. Bu to'g'rida R. L. Zaripova aytib o'tgan. Umumiy bilimlar deganda bilish jarayonida olingan tabiat va jamiyat haqidagi ma'lumotlarni tushunadi va ikkiga bo'ladi.

- Til materialining o'zini bilish.
- Til materiali bilan bajariladigan ishlar haqidati bilimlar.

Til materiali asosida nutq faoliyatlari bajariladi, ya'ni malaka hosil qilishga erishiladi. B. V. Belyaevning fikricha, ko'nikma ongli ravishda bajarilgan ish harakatdir. Inglizcha tovushlarning ba'zilar talaffuz qilinishi bo'yicha ona tili va rus tillaridan keskin farq qiladi. O'quvchi ko'r-ko'rona ona tili va rus tillarini tajribasi asosida ularga o'xshatib talaffuz qiladi. Natijada xato talaffuz qilinadi, yanglishish, to'g'ri talaffuz qilishga ona tili tajribasi xalal beradi, bu esa salbiy ta'sir qiladi. Misol uchun inglizcha (ə) tovushi ko'pincha ona tilidagidek (z) talaffuz qilinadi. Bu salbiy, ijobiy ta'sir leksikani, grammatikani, gapirishni, o'qishni, yozuvni o'rgatishda ham sodir bo'ladi. O'qituvchi bularni oldindan aniqlab, ijobiy ta'sir qilsa, undan o'rgatishda foydalanishi, salbiy ta'sir qilsa oldini olish, yo'qotish yo'llarini izlashi, ishlab chiqishi zarur.

Pedagogika tarbiya, bilish nazariyasining maqsadlari va vazifalari haqidagi falsafiy ta'limotga asoslanadi. Ta'lim mazmuni, o'quv jarayonining qonuniyatlari, o'quv-tarbiya ishining samarali metodlari va tashkiliy shakllari haqidagi umumiy ilmiy predmet sifatida qaraladigan pedagogika fani xar qanday fanni o'qitishga bir xillik bo'lishini aniqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Buronov J.B. "Ingliz va O'zbek tillari qiyosiy grammatikasi". Toshkent, 1973.
2. Boyqo'ziyev X.B. Ingliz va o'zbek tillaridagi sodda gaplarda so'z tartibi Toshkent 1974.
3. Jalolov J.J. Chet tili o'qitish metodikasi. Toshkent. 1996
4. Zaripova Chet tillari o'qitish metodikasidan qo'llanma. Toshkent. 1986
5. Zaripova O'zbek o'rta maktablarida chet tili o'qitish metodikasining asosiy yo'nalishlari Toshkent. 1979.
6. Xurramovich, N. B. (2023). O'zbekistonda chet tili o'qitish metodikasi ilmiy nazariy holati. Journal of Integrated Education and Research, 2(3), 120-122.
7. Setlin V.S. O'rta maktabda chet tili o'qitish kursi. Toshkent. 1978.
8. Karpov G.V. O'qitishning texnikaviy vositalari. Toshkent. 1974.
9. O'rta maktabda chet tillar o'qitishning umumiy metodikasi ..
10. Tokareva L.N. ingliz tilidan fakultativ mashg'ulotlar uchun xrestomatiya, Toshkent 1976.

UDC 372.881.1

MAIN DIFFICULTIES OF LEARNING ENGLISH GRAMMAR

D.J.Oblaqulova, student, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent
N.T.Ibragimov, head teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola til o'rganuvchilar o'rtasida uchraydigan turli xil grammatik qiyinchiliklarni yoritadi va ular uchun foydali yechimlar taklif qiladi. Shungdek, berilgan ma'lumotlar asosli sabablar va misollar keltirish orqali batafsil yoritiladi. Maqola so'ngida xulosa chiqariladi.

Kalit so'zlar: grammatik xususiyatlar, fe'l zamonlari, fe'lli birikmalar, yordamchi fe'llar, predloglar, qiyinchiliklar, foydali yechimlar, grammatik shakllar.

Аннотация. В этой статье рассматриваются различные грамматические трудности среди изучающих язык и предлагаются эффективные решения для их решения. Более того, данная информация будет подробно объяснена с указанием веских причин и примеров. В конце будет сделан разумный вывод.

Ключевые слова: особенности грамматики, времена глаголов, фразовые глаголы, вспомогательные глаголы, предлоги, трудности, действенные решения, грамматические формы.

Abstract. This article deals with various grammatical difficulties among language learners and suggest valid solutions to address them. Moreover, given information will be explained in a detailed way by providing solid reasons as well as examples. Finally, a reasonable conclusion will be drawn.

Key words: grammar features, verb tenses, phrasal verbs, auxiliary verbs, prepositions, difficulties, effective solutions, grammatical forms.

Introduction. It is certainly true that English is an international language which gives opportunity for global communication and understanding between people from different backgrounds. It is used in a number of fields, namely medicine, science, economics and education. Therefore, acquiring English is becoming increasingly popular, especially in the education systems, all around the world. One significant feature in learning process is its grammar. In every language grammar is one of the most important aspect. Without grammar rules, meaning is one language cannot be expressed properly. Having said this, language learners are encountering with several challenges associated with basic grammar rules and structures. By analyzing and tackling these problems, learning can be effective and language skills will be enhanced. In this article, the importance of grammar, the major problems associated with this skill will be highlighted and viable ways are given as the solutions.

Main body. Grammar helps to comprehend meaning from sentences with different forms. Without learning grammar, it is impossible to achieve positive results. However, there are some basic grammar rules which makes learning process in English challenging.

The first difficulty is connected with employing auxiliary verbs (helper verbs) in English. These verbs' basic function is to support the main verb. These verbs include:

- be
- have
- do
- can
- will
- should
- must
- may

Auxiliary verbs come in three forms: affirmative, interrogative, negative. But students usually face many confusions when forming sentences with the help of these verbs. One of them is missing auxiliaries which is quite common problem. For instance:

- She eating apples now.
- She **is** eating apples now.

For the correction, to be verb is required before the main verb. When forming questions, some confusions also occur. A prime example is:

- **Do** you are angry?
- **Are** you angry?

The mistake is connected with using an auxiliary verb when it is unnecessary, since **to be verb** is functioning as a main verb and so auxiliary verb must not be added.

Secondly, language learners find subject-verb agreement difficult to employ. It is clear that, primary components of the sentences are subjects and verbs. But students often make mistakes with matching them in terms of plurality. Simply put, when there is a single subject in a sentence, verb also ought to be in a singular form. In contrast, if plural subjects are used in a sentence, plural verbs are required in order to be in a grammatically correct form. For instance:

- **Jane visits** to the store every day.
- The **doctors meet with** young students from medical university frequently.

The first sentence is about subject-verb agreement in a singular, while the second one is related to the plural agreement of subject and verb.

Thirdly, one of the hardest parts to master in English grammar is its verb tenses. Students often have difficulties with employing inconsistent verb forms, confusing or misusing present, past and future tenses. Examples:

- Juliet **was** on the way. Unfortunately, it **is** raining outside
- Juliet **was** on the way. Unfortunately, it **was** raining outside

The problem is related to the inconsistent usage of the verb, as the first action and the second action occurred in the same time which requires past tense for the both parts.

Fourthly, the use of prepositions varies significantly in different languages. The main function of prepositions is to show relationship in terms of space, direction, time and other meanings between words. Therefore, mastering prepositions and using them in a clear way play a vital role for English learners. However, there are some difficulties with their usage. A prime example is that, one meaning is expressed by different prepositions:

- In the morning
- On Wednesday
- At 10 o'clock

The time relationship between these three phrases is realized by three prepositions which are used according to the word next to them. For this reason, mastering this grammatical feature is difficult, especially for beginners and intermediate level students.

Finally, in English grammar phrasal verbs are absolutely important and used in daily conversations by the native speakers. By the combination of the verb with an adverb or a preposition, various meanings may be shown. Having said this, for non-native speakers, it can be tricky, as a phrasal verb carries completely different meaning when compared to the meaning of the verb when it is employed on its own. Additionally, remembering them is another challenging matter for students. For instance:

- Ask somebody out (phrasal verb) – invite on a date.
- The teacher asked (original verb) many questions.

When it comes to the **solutions**, each problem will be addressed in a different way with several methods. In the first place, understanding the different types of auxiliary verbs is very critical to communicate more clearly. For reaching this purpose, students ought to be familiar with two types of auxiliaries (primary and modal) and remember them. The next stage must involve practicing with several exercises related to this grammar feature.

Additional solution is for fixing subject-verb agreement mistakes. Firstly, the subject and verb from the sentence ought to be identified and its subject should be checked whether it is singular or plural. Then verb can be employed according to it. Also, agreement with multiple subjects, with a collective noun, pronouns must be explained in a detailed way and students should be provided with activities to improve their knowledge.

The problem with verb tenses usage can be mitigated through learning and reviewing all grammar rules by heart. Students must identify which verb tense is really challenging for them and accordingly identified tense type should be learned in a detailed way. Also, enhancing this grammar feature can be done with the help of different passages in English. Language learners can choose one English text randomly and use it as a tool. Students should read the text carefully and underline every verb tense while reading. After that, every tense must be analyzed in terms of meaning and context. For example, in order to narrate present events, present simple, present continuous and present perfect simple are used. The same is also true for other tense types.

As for prepositions, there are many ways to suggest. First of all, prepositions should be taught in the meaning sequence. For example, students ought to master prepositions of time, namely in, on, at, then prepositions of places such as in, under, on. This method makes the learning process easy and effective. Furthermore, games and visual materials can also aid learners to gain knowledge about prepositions. During the lesson, teacher can provide various colorful pictures with prepositions like

“on table”, “at school”, “next to the hospital”, “under the chair”. The usage of visual aids causes to build up knowledge about this grammatical feature.

Dealing with the difficulty of learning phrasal verbs, many approaches are suggested. One of them is that, students should be asked to write as many phrasal verbs as they can on their interested topic and learn them with their translation. As a result, it leads students to remember those topical phrasal verbs for a longer period of time. Therefore, they will have an opportunity to use them in their essays or academic work or projects. Additionally, phrasal verbs must not be taught in an alphabetical list. Because it will be hard to grasp their meaning in this way. Instead, phrasal verbs should be divided into groups according to their meanings which will be effective.

Conclusion. To sum up, English is of importance in every field, that's way its grammar and lexical resource should be acquired by young generation. It is true that some grammar features and rules are difficult to master, but without going through those difficulties, one cannot be able to communicate effectively and accurately in English. Learning verb tenses, phrasal verbs, auxiliary verbs, prepositions and subject-verb agreement may seem challenging. However, if students know what to do as well as how to do with several effective approaches and methods, learning process becomes easier and successful.

REFERENCES:

1. Michael McCarthy. “English Grammar”. T., Routledge, 2021.
2. MaryAnn Christison, Donna Christian, Patrica A. Duff, Nina Spada. “Teaching and Learning English grammar”. T., Routledge, 2015.
3. Roger Berry. “English Grammar”. T., Routledge, 2018.
4. Swan Michael. “What is grammar for?”. T., Oxford University Press, 2005.
5. Gelderen, Elly van. “An Introduction to the Grammar of English”. T., John Benjamins, 2002.
6. <https://games4esl.com/why-are-prepositions-so-difficult-to-learn/>
7. <https://www.yourdictionary.com/articles/verb-tense-mistakes>

UO’K 372.881.113.31

IJODIY YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING FRANSUZ TILIDA NUTQINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

D.Qodirova, o'qituvchi, Toshkent Davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. O'quv fani sifatida ikkinchi chet tili kundan kunga tobora ommalashib bormoqda, bu, albatta, jamiyat a'zolarining ko'p tilli ta'limiga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj bilan bog'liq. U ko'plab turdagi ta'lim muassasalarida joriy etilgan: chet tilini o'qitishning asosiy kursi bo'lgan maktablarda, uni chuqur o'rganadigan maktablarda, gimnaziyalarda, kollejlarda, litseylarda, oliy o'quv yurtlarida. Ushbu maqolada talabalar nutqini fransuz tilida ijodiy yondashuv asosida shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, metodlar, innovatsion usullari, ijodiy yondashuv, nutq, fransuz tili, ijodiy yondashuv, o'quv jarayoni.

Аннотация. Второй иностранный язык как предмет обучения становится все более популярным, что, безусловно, связано с социальной потребностью в многоязычном образовании членов общества. Он внедряется во многих типах учебных заведений: в школах с основным курсом обучения иностранному языку, в школах с углубленным его изучением, в гимназиях, колледжах, лицеях, высших учебных заведениях. В данной статье освещаются теоретические и практические аспекты формирования речи учащихся на основе творческого подхода к французскому языку.

Ключевые слова: иностранный язык, методы, инновационные методы, творческий подход, речь, французский, творческий направление, учебный процесс.

Abstract. As a subject of study, a second foreign language is becoming more and more popular, which, of course, is associated with the social need for multilingual education of members of society. It was introduced in many types of educational institutions: in schools with a basic course of teaching a foreign language, in schools that study it in depth, in gymnasiums, colleges, lyceums, higher education institutions. This article covers theoretical and practical aspects of the formation of student speech on the basis of a creative approach in French.

Keywords: *foreign language, methods, innovative methods, creative approach, speech, French, creative approach, learning process.*

Chet tilida talabalar nutqini shakllantirish, ayniqsa fransuz tilini o'qitishda qiyin bo'lishi mumkin. Biroq, ijodiy yondashuv jarayonni yanada qiziqarli va samarali qilishi mumkin. Ushbu yondashuv kommunikativ kompetentsiya va iskala kabi nazariy tushunchalarni o'qitish strategiyasiga kiritishni o'z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetentsiya hayotiy vaziyatlarda tildan samarali foydalanish qobiliyatiga qaratilgan. Ushbu mahoratni rivojlantirish uchun o'qituvchilar hayotiy materiallar va vaziyatlardan foydalangan holda va talabalar o'rtasida o'zaro munosabatlarni rivojlantirish orqali haqiqiy muloqot qilish imkoniyatlarini taqdim etishlari mumkin. Muloqotni mazmunli va qiziqarli tarzda mashq qilish orqali talabalar fransuz tilidan turli kontekstlarda samarali foydalanish qobiliyatini rivojlantirishlari mumkin.

Scaffolding-bu talabalarga yangi ko'nikmalarni o'rganayotganda ularni qo'llab-quvvatlash va yo'l-yo'riq ko'rsatish jarayoni. Til o'rganishda bu talaffuz haqida fikr bildirishni, rol o'ynash faoliyati davomida ko'rsatmalar yoki ko'rsatmalar berishni va talabalar malakaga ega bo'lishlari bilan vazifalarning murakkabligini asta-sekin oshirishni o'z ichiga olishi mumkin. Fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuv o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirilgan turli xil tadbirlarni taqdim etish orqali iskala o'z ichiga olishi mumkin.

Umuman olganda, fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuv til o'rganishni qiziqarli, mazmunli va talabalar hayotiga moslashtirishga qaratilgan. Haqiqiy materiallarni birlashtirish, o'zaro ta'sir va muloqotni rivojlantirish, iskala va qo'llab-quvvatlash orqali o'qituvchilar talabalarga fransuz tilidagi nutqini tabiiy va samarali tarzda rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Kommunikativ kompetentsiya va iskala bilan bir qatorda, fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuvga kiritilishi mumkin bo'lgan boshqa nazariy tushunchalar mavjud. Bunday tushunchalardan biri-bu hayotiy vazifalar va tadbirlarda tildan foydalanish muhimligini ta'kidlaydigan vazifaga asoslangan tilni o'rganish g'oyasi. Ushbu yondashuv talabalarni restoranda ovqat buyurtma qilish yoki shaharda ko'rsatmalar berish kabi vazifalarni bajarish uchun fransuz tilidan foydalanishga undaydi.

Yana bir muhim tushuncha-bu affektiv filtr gipotezasi, bu o'quvchilar o'zlarini g'ayratli, ishonchli va xotirjam his qilganlarida muvaffaqiyat qozonishlarini ko'rsatadi. Ijobiy o'quv muhitini yaratish uchun o'qituvchilar o'z darslariga o'yinlar, qo'shiqlar va boshqa qiziqarli tadbirlarni kiritishlari mumkin. Shuningdek, ular ijobiy fikr bildirishlari va talabalarni o'quv jarayonining bir qismi sifatida tavakkal qilishga va xato qilishga undashlari mumkin.

Va nihoyat, texnologiyadan foydalanish fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuvni kuchaytirishning samarali usuli bo'lishi mumkin. Til o'rganish dasturlari va interaktiv veb-saytlar kabi onlayn manbalar talabalarga fransuz tilida nutqlarini mashq qilish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratishi mumkin. O'qituvchilar, shuningdek, talabalarni jalb qiladigan va o'rganishni yanada qiziqarli va interaktiv qiladigan multimedia taqdimotlari va interaktiv tadbirlarni yaratish uchun texnologiyadan foydalanishlari mumkin.

Umuman olganda, fransuz tilini o'qitishga ijodiy yondashuv kommunikativ kompetentsiya, iskala, vazifalarga asoslangan til o'rganish, affektiv filtr gipotezasi va texnologiya kabi nazariy tushunchalarni o'qitish strategiyasiga kiritishni o'z ichiga oladi. Turli xil qiziqarli va mazmunli mashg'ulotlardan foydalangan holda, o'qituvchilar o'quvchilarga fransuz tilidagi nutqini tabiiy va samarali tarzda rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuvga kiritilishi mumkin bo'lgan yana bir nazariy tushuncha-bu madaniyatlararo kompetentsiya g'oyasi. Bu talabalarga o'zlari va fransuz tilida so'zlashadigan mamlakatlar o'rtasidagi madaniy farqlarni tushunish va qadrlashga yordam berishni o'z ichiga oladi. Fransuz tilida so'zlashadigan madaniyatlarning urf-odatlarini, an'analari va qadriyatlarini o'rganish orqali talabalar ushbu madaniyatlarga nisbatan chuqurroq tushuncha va hurmatni rivojlantirishlari mumkin.

Va nihoyat, o'quvchining avtonomiyasi tushunchasi fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuvga kiritilishi mumkin. Bu talabalarni o'zlarining o'rganishlari uchun mas'uliyatni o'z zimmlariga olishga va sinfdan tashqarida o'zlarining til ko'nikmalarini mashq qilish imkoniyatlarini faol izlashga undashni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar mustaqil o'rganish uchun resurslar va yordam berishlari mumkin, masalan, til o'rganish dasturlari va onlayn til almashish dasturlari.

Umuman olganda, fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuv talabalarni tildan mazmunli foydalanish va madaniy izlanishlarga jalb qilish uchun bir qator nazariy tushunchalar va o'qitish strategiyalarini o'z ichiga oladi. Haqiqiy tildan foydalanish, madaniy tadqiqotlar va o'quvchilarning avtonomligi uchun imkoniyatlar yaratib, o'qituvchilar talabalarga fransuz tilidagi nutqini tabiiy va samarali tarzda rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuvga kiritilishi mumkin bo'lgan yana bir nazariy tushuncha-bu kommunikativ kompetentsiya g'oyasi. Bu o'quvchilarga faqat shaklga emas, balki tilning funktsiyalariga e'tibor qaratib, hayotiy vaziyatlarda tildan foydalanish qobiliyatini rivojlantirishga yordam berishni o'z ichiga oladi. Talabalarga fransuz tilida nutq so'zlash va muloqot qilish uchun imkoniyatlar yaratib, o'qituvchilar ularga kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Yana bir muhim tushuncha-bu talabalar maqsadga erishish uchun fransuz tilidan foydalanishni talab qiladigan vazifalar ustida ishlaydigan vazifalarga asoslangan ta'limdan foydalanish. Bu o'quvchilarga til ko'nikmalarini mazmunli kontekstda rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, o'rganishning qiziqarli va qiziqarli usuli bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, iskala tushunchasi talabalarni til ko'nikmalarini rivojlantirishda qo'llab-quvvatlash uchun ishlatilishi mumkin. Bu talabalar yanada murakkab til vazifalar tomon ish sifatida qo'llab-quvvatlash va yo'l-yo'riq o'z ichiga oladi, asta-sekin ular ko'proq mutaxassis bo'lib sifatida qo'llab-quvvatlash olishdan.

Fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuvga kiritilishi mumkin bo'lgan nazariy tushunchalardan biri bu affektiv filtr gipotezasidan foydalanishdir. Ushbu nazariya shuni ko'rsatadiki, talabalar ijobiy hissiy holatda bo'lganlarida va o'zlarini qulay va xotirjam his qilganlarida eng yaxshi o'rganadilar. Shu sababli, o'qituvchilar o'quvchilarni jalb qilish va ularning tashvishlarini kamaytirish uchun hazil, o'yinlar va boshqa interaktiv tadbirlardan foydalanib, qo'llab-quvvatlovchi va ijobiy o'quv muhitini yaratishi mumkin.

Va nihoyat, madaniyatlararo kompetentsiya tushunchasi talabalarga turli madaniy kelib chiqishi bo'lgan odamlar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam berish uchun ishlatilishi mumkin. Bu talabalarga madaniy farqlar to'g'risida o'rgatish va ularni o'zlarining madaniy taxminlari va tarafkashliklari haqida fikr yuritishga undashni o'z ichiga oladi.

Ushbu nazariy tushunchalarni amalda qanday qo'llash mumkinligiga misollar:

- Suhbat ko'nikmalarini mashq qilish va tashvishlarni kamaytirish uchun o'yinlar va rol o'ynash faoliyatidan foydalanish

- O'quvchilarni haqiqiy tildan foydalanish va madaniy kontekstlarga ta'sir qilish uchun mashhur fransuz qo'shiqlari yoki filmlarini darslarga qo'shish

- Turli o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun turli darajadagi o'qish materiallari yoki topshiriqlarni taqdim etish

- O'quvchilarni sinf muhokamalarida yoki loyihalarda o'zlarining madaniy tajribalari va istiqbollari bilan bo'lishishga undash.

Umuman olganda, fransuz tilini o'qitishda ijodiy yondashuv talabalarni chet tilida nutqini shakllantirishda qo'llab-quvvatlash uchun bir qator nazariy tushunchalar va o'qitish strategiyalarini birlashtirishni o'z ichiga oladi. Ta'sirchan omillar, haqiqiy materiallar, farqlash va madaniyatlararo kompetentsiyaga e'tibor qaratish orqali o'qituvchilar talabalarga til ko'nikmalarini yanada qiziqarli, mazmunli va samarali tarzda rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вайсбурд М.Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке.- М.:Титул,2001

2. Коряковцева Н.Ф.Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык.М.: Аркти,2002.

3. Леонтьев А.А. Актуальные проблемы психологии речи и психологии обучения иностранному языку.- М.:изд.МГУ,1970.
4. Щепилова А.В. Коммуникативно-когнитивный подход к обучению французскому языку как второму иностранному.-М.,ГОМЦ ,2003488с.
5. <http://www.cnn.com/2007/WORLD/americas/09/19/chavez.colombia.ap/index.html> (Wed September 19, 2007)
6. Mufftah, A. (1994). Developing student' s listening comprehension. paper presented at the TESOL Convention, Maryland, Baltimore, USA, March.
7. Mullis, I. (1992). Developing the NAEP content area frameworks and innovative assessment. Journal of Educational measurement; Vol. 29 (2) p 11-131.
8. The National Assessment of Educational Progress. (1992). Educational Testing Service. U.S.A. Developing the NAEP content area framework and innovative assessment methods in the 1992 assessments in mathematics, reading and writing. Princeton. N.J, US.

UO'K 378

XORIJIY TALABALAR UCHUN O'ZBEK TILI DARSLARIDA O'YIN TEKNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Z.M.Rahmatova, katta o'qituvchi, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. *Mazkur tadqiqot kasbga yo'naltirilgan va til tizimida o'yin texnologiyalarini tizimlashtirish hamda toifalashga qaratilgan, unda asosiy usul sifatida taksonomik tuzilishli usul qo'llanilgan. O'yin usuli o'yin texnologiyasi singari o'rganish obyekti hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *o'yin texnologiyalari, lingvistik o'yinlar, leksik o'yinlar, ko'r leksikon, harflar aralashmasi.*

Аннотация. *Данное исследование имеет профессиональную, направленность и обращена к систематизации игровых технологий в языковой системе. В нём использован таксономический метод. Игровой метод как игровая технология является объектом изучения.*

Ключевые слова: *игровые технологии, лингвистические игры, лексические игры, слепой лексикон, смешанные буквы.*

Abstract. *This study is focused on the systematization and classification of game technologies in language learning by using the taxonomic structure as the main method. The method of play is an object of study, as is the technology of play.*

Key words: *game technologies, linguistic games, lexical games, vocabulary, letter phonism.*

Natija va muhokama. O'zbekiston va xorijiy oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi xalqaro hamkorlikning faol rivojlanishi davrida oliy ta'lim tizimida o'zbek tilining chet tili (bundan keyin-O'CHT) sifatidagi roli oshdi. Bunday vaziyatda o'zbek tili muloqatni shakllantirish, malaka, ko'nikmani rivojlantirish, tilni muvaffaqiyatli o'zlashtirish vositasi sifatidagi vazifa bajarib, bu yuqori malakali mutaxassislar va bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligi oshirishga yordam beradi.

Ta'lim maqsadiga erishida jarayonni optimallashtirish uchun usul, texnologiya, metodika kabi tushunchalarni tahlil qilish zarur. Bu tushunchalarni chegaralanmasligi o'yin texnologiyalarining tadqiqotdagi o'rini toifalash va tizimlashtirish uchun nazariy-metodologik asos tayyorlash imkonini beradi. Metod tushunchasini ta'lim maqsadiga yetishish, "ma'lum qoidalar, usullar, yo'llar, anglash normasi va harakatlar yig'indisi" sifatida qabul qilish kerak. Metod haqiqatni izlashda kuch va vaqtning tejash, qisqa vaqt ichida maqsadga erishish uchun harakat qilish demakdir. Shu ma'noda o'yin texnologiyasi ta'lim oluvchilarning psixologik qiziqishiga asoslanadi, talabalar qiziqishini (motivatsiyasi) oshirish hisobiga ta'lim samaradorligiga sabab bo'ladi. O'yin usuli va o'yin texnologiyalari yuqori motivatsion potensialga egaligi bilan kasbiy kompetensiyani shakllantirish samaradorligiga sabab bo'luvchi kasbiy ta'lim metodikasi hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, bunda bitta dolzarb muammo hal qilinadi. Ko'plab tadqiqotchilar faol va interfaol metodlar o'rtasida tenglik bor deb ta'kidlaydi, biroq bu metodlar bir-biridan o'yin turi va ularni amalga oshirish shakllariga asoslanganligi bilan farq qiladi. Interfaol o'yinlar ta'lim oluvchilarning bir-biri bilan o'zaro munosabatiga mo'ljallangan (ish o'yinlari, rolli o'yinlar, taqlid o'yinlari va b.). Interfaol usullarni

faol metodlarning zamonaviy moslashtirilgan shakli singari ko'rish mumkin. Interfaol ta'limning mohiyati shundaki, har bir ta'lim oluvchini o'quv jarayoni, o'quv faoliyat refleksiya-siga jalb qilish hamda uning natijalarida barcha ishtirokchilarning "shu yerda va hozir" muloqotini tiklashdir. O'yin topshiriqlari "ta'lim oluvchilar faolligining har xil turlari (guruh ichida, guruhlararo) misolida berilib, o'zaro birgalikda o'yin samaradorligi sharoitida yechimini topish hisoblanadi". Har bir o'yin texnologiyasini alohida alohida ko'rib chiqamiz. I. Lingvistik o'yinlar: 1. Tovush harf birliklarini aniqlash. Mazkur turdagi vazifalar fonematik eshitish qobiliyatini rivojlantirish, tovushlarni faqlash, tovushlarning qiyosiy mosligini o'rnatish, xotirada tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni mustahkamlashga qaratilgan.

1.1. «So'zlar lotosi». talabalarga so'zlar yozilgan (15-20 ta so'z) kartochkalar tarqatiladi, o'qituvchi bu so'zlarni ketma ketlikda o'rtacha tezlikda talaffuz qiladi. Talabalar o'z daftarlarida so'zlarni o'qituvchi talaffuz qilgan tartibda raqamlab chiqadi. Til materiali: shifokor, ko'richak, oshqozon, jigar, yurak, buyrak, tashrih, tashxis, asorat, davolash, jarohat, terapevt, dori, shamollash, gripp, yallig'lanish, parhez, mushak ostiga, tomchilab yuborish. 1.2. «Tovush juftlari». O'yin qiyin taqqoslanadigan juft tovushlarni qayta ishlashga qaratilgan, masalan, pokistonlik va hindistonlik, koreyalik talabalar. Talabalar ikki guruhga ajratiladi: «P» (yoki «T») guruhi va «B» (yoki «D») guruhi. O'qituvchi ushbu "P" yoki "T" tovushi qatnashgan so'zlarni o'qiydi, talabalar qo'llarini ko'taradi, navbat bilan "B" yoki "D" tovushi qatnashgan so'zlarni o'qiganda ikkinchi guruh a'zolari qo'l ko'taradi. Bu jarayonda eng kam xatoga yo'l qo'ygan jamoa g'olib hisoblanadi. Til materiallari: betob, diagnostika, doktor, bronxit, tonzillit, parhez, palpatsiya, bradikardiya, pinset, dori, ultratovush, to'lg'oq, kompyuter, bachadon, bronx, bo'qoq, dermatit, dizenteriya, puls, prostata bezi, tarvoq, teri, termometr, tuxumdon, tumov, balg'am, bakteriya, bo'jama, belgi, profilaktika. 1.3. «Tibbiyot alifbosi». Guruh talabalari alifboning har bir harfi uchun tibbiyot termini yoki kundalik turmushda ishlatiladigan so'z topishlari kerak. Keyin talabalar bu so'zlarni sinf doskasiga yozishadi (topshiriqni baholash bilan hisoblanadi). Qaysi guruh talabasi ko'p so'z yoki terminni xatosiz yozsa, o'sha guruh g'olib sanaladi. 1.4. «So'zni top». Doskaga kodlangan so'z yoziladi (har bir harf biror belgi bilan kodlanadi (masalan, chiziqcha, raqam...), masalan: 27,8,5,14,10,14,17 (shifokor). Talabalar harflarni aytib, so'zni topishga harakat qiladi. To'g'ri aytilgan harf doskaga yoziladi va so'z topiladi.

2. «Leksik» o'yinlar (leksik birlikning ifodalanishini to'g'ri aniqlash uchun birliklar, sinonim / antonimlarni topish). Leksik vazifalarni bajarish orqali talabalarning o'rganilayotgan mavzu bo'yicha so'z boyligi faollashtiriladi, monologik va dialogik nutq ko'nikmalari rivojlantiriladi, nutq formulalarini ishlab chiqish, semantik taxminlarni rivojlantirish ishlari amalga oshiriladi. 2.1. Talabalarga oldindan tayyorlangan kartochkalar tarqatiladi, ularga kundalik turmushda ishlatilayotgan so'zlar yoziladi. Talabalar ushbu so'zlarning juftini topish uchun harakat qiladi (sinonim/antonimlarini). Topshiriqni osonroq bo'lishi uchun kartochkalar ikki xil rangda bo'lishi mumkin. Til materiali: shirin – achchiq, baland – past, mazali – bemaza, suvli – suvsiz, ishchan – dangasa, rost – yolg'on, yaxshi – yomon, kulmoq – yig'lamoq, sifatli – sifatsiz, muhabbat – nafrat; go'zal – chiroyli, lobar; yuz – aft, bashara; yangidan – yana, takror; ayb, gunoh; kasal – betob; totli, shirin, lazizli umrbod – abadiy, mangu; Mard, jasur. 2.2. «Qor zanjiri». Talaba bitta leksik mavzu bo'yicha so'z aytadi, qolganlari navbat bilan birinchi talaba aytgan so'zni aytib, keyin o'zi yangi so'z aytadi, masalan, jarroh, doya, kardiolog..... shunday holatda o'yin davom etadi. Qaysi talaba avvalgi talabalar so'zini esdan chiqarsa, o'sha talaba o'yindan chiqadi. O'yin shunday davom etadi, mavzudan chetga chiqqan yoki avvalgi so'zni esdan chiqqan guruh mag'lub bo'ladi. 2.3. «Ko'r leksikon». Har bir guruhdan bittadan talaba doskaga orqasini qilib, talabalarga qarab o'tiradi. Ularning orqasida turgan o'qituvchi so'z aytadi (masalan, dorixona), talabalar o'zakdosh so'zlardan foydalanmagan holda, ushbu so'zni ta'riflaydi. Ishtirokchi talabalar ta'riflardan so'zni topadi va birinchi bo'lib aytadi, birinchi topgan guruh talabasi ball bilan baholanadi. Har bir ishtirokchi uchtdan so'z topadi, o'yin guruh talabalarining barchasi ishtirok etmagunicha davom etadi. Har bir to'g'ri javobga ball hisoblanadi, o'yin oxirida ballar sanaladi, g'olib guruh aniqlanadi. Bu talabalarning so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirishni ta'minlaydigan so'z boyligini oshirishga va o'rganayotgan tilda so'zlar ma'nosini tushunish qobiliyatini tekshirishga yordam beradi.

2.4. «Harflar aralashmasi». O'qituvchi harflar ketma ketligi buzilgan so'zni tiklashni taklif qiladi (masalan, obsh ig'rig'o, liakalsk, rodirov, suriv, simbo, maisit). O'yin o'rganilgan leksikani to'g'ri yozishni mashq qilishga qaratiladi. 2.5. «Terminni top». Guruh ikki kichik guruhga bo'linadi, birinchi guruh talabalari terminning ma'nosini, qoidasini aytadi, ikkinchi guruh talabalari ushbu izohlardan kelib chiqib, terminni topadi (o'qituvchi mashg'ulotdan oldin kartochkalarga qoida va terminni yozib qo'yadi; talabalarga oson bo'lishi uchun termin necha so'zdan iborat ekanligi yozib qo'yilishi mumkin;). Til material: Inson sovuq qotib, ichidan qaltirash kelib chiqadi (javob: isitma).

Xulosa. Ta'kidlash joizki, kasbiy ta'limda o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitilishida o'yinli interfaol texnologiyalardan o'quv jarayonida foydalanish kasbiy malakalarni o'zlashtirish jarayonida fikrlash va nutqiy fikrlash faoliyatini shakllantirish hamda faollashtirishga asoslanadi; o'rganayotgan tilni yuqori darajada o'zlashtirishni ta'minlaydi. Mazkur maqolada berilgan o'yinli interfaol texnologiyalar tipologiyasining kasbga yo'naltirilgan ta'lim tizimida o'zbek tili xorijiy til sifatida o'qitilishi kelajakda bo'lg'usi mutaxassislarni chet tilidagi kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning samarali bo'lishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gayrbekova K. Yu. O'yinli interfaol texnologiyalar o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rganayotgan talabalar uchun ta'lim vositasi sifatida // Refleksiya. 2018. № 5. 39–43-betlar
2. Yuldashev Z. Yu., Boboxujayev Sh. I. Ta'limning innovatsion usullari: keys-stadiy usulining o'ziga xos xususiyatlari va uni amaliy qo'llash yo'llari. Tashkent: iqtisod-moliya, 2006 y. 88 -b. 4.
3. Z.M.Rahmatova. O'zbek tili Tibbiyot oliygohi talabalari uchun (ingliz tilida) 2022-yil.

UO'K 378

IBORALARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV

S.Dj.Raximova, kafedra boshlig'i, PhD, Xorazm IIV akademik litseyi, Urganch

Annotatsiya. Maqolada frazeologik polisemiyaning metofora asosida shakllanishini tahlil qilish asosida muayyan xulosalarga kelingan. Frazeologik birliklarning kontekstda ifodalayotgan ma'nolari, iboralarining ko'p ma'noliligi va ma'nodoshligini farqlash, izohlashga doir misollar asosida mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: metafora, polisemiya frazema, iboralarda ko'p ma'nolilik, ma'nodoshlik, semantika, stilistika, lisoniy imkoniyat

Аннотация В статье сделаны определённые выводы на основе анализа метафоры и её формирования фразеологической многозначности. Представлены значения фразеологизмов в контексте, дифференциация многозначности и синонимии словосочетаний, приведены примеры толкования.

Ключевые слова: метафора, полисемия, многозначность в фразеологизмах, семантичность, стилистика, лингвистическая возможность

Annotation. In the article, certain conclusions were reached based on the analysis of the formation of phraseological polysemy based on metaphor. The meanings of phraseological units in the context, differentiation of polysemy and synonymy of phrases, and examples of interpretation are presented.

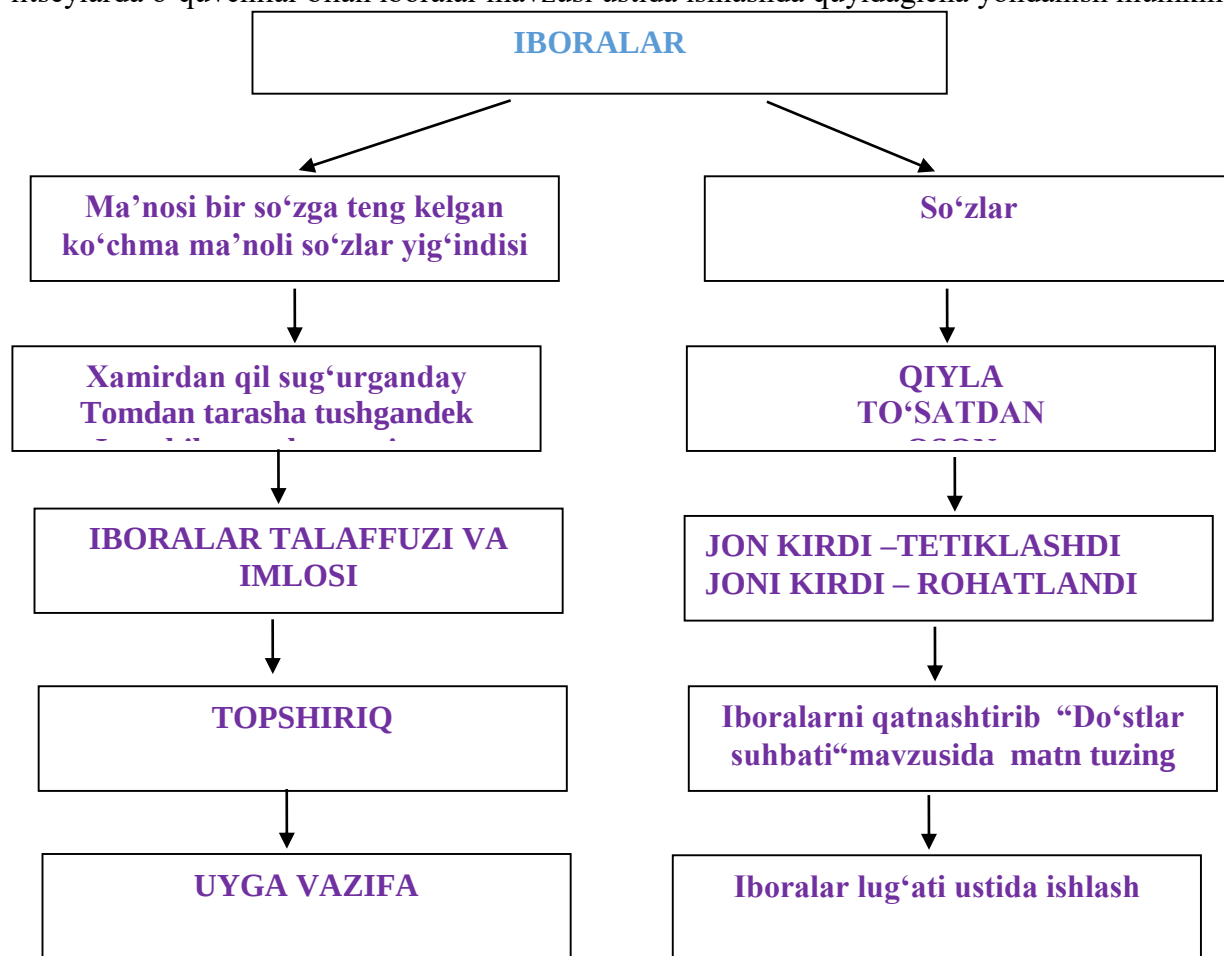
Key words: metaphor, polysemy, phrase, polysemy in expressions, semantics, semantics, stylistics, linguistic possibility

O'zbek tilshunosligida o'tgan asrning ikkinchi yarmida so'z ma'nosiga, ma'no ko'chish usullariga e'tibor qilish boshlandi. Jumladan, tilshunos T.Aliqulov shunday yozadi: "Polisemiya tilshunoslikning aktual masalalaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham uning tildagi o'rnini belgilash, tarixiy rivojlanish etaplarini kuzatib, qay usullar bilan vujudga kelish qonuniyatlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega". Olim xx asrning ikkinchi yarmida "Polisemiyalarning hosil bo'lishi haqida"gi maqolasida va o'zbek tilida polisemiya hodisasiga bag'ishlangan boshqa maqolalarida o'z nuqtai nazarlarini bayon qiladi va natijalar darslik va qo'llanmalardan o'rin ola boshladi[31-37].

Shu o'rinda ma'no ko'chish turlari haqida ham mulohaza yuritishga to'g'ri keladi. Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida ma'no ko'chishining metafora, metonemiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, kinoya va tag ma'no kabi turlari farqlanadi. Vazifadoshlik ham metafora kabi o'xshashlikka asoslangani uchun til birliklarini farqlashda ayrim chalkashliklar yuzaga chiqmoqda. Shu ma'noda O.Azizovning sinekdoxani metonimiya tarkibiga kiritishi[76], S.Usmonov, Sh.Rahmatullaevlarning mazkur yondashuvni yoqlashi muayyan asoslarga egaligini ko'rsatadi.

Frazeologizmlar birdan ortiq soz'dan tashkil topishi bilan so'z birikmasi yoki gap tipida bo'lsa-da, lekin ular nutq birligi bo'lgan bu birliklardan tamoman farqlanadi va lug'aviy birlik sifatida ko'p jihatdan so'zlarga yaqin turadi, so'zlarga xos bo'lgan juda ko'p xususiyatlar frazeologizmlarga ham xosdir.

Uzluksiz ta'lim tizimidan iboralarni o'qitishga yangicha yondashish, iboralardan iborat mashq va topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, ko'proq fraziologik birliklarni o'quvchi talabalarga o'rgatish lozim, zero iboralar so'zga qaraganda aniqroq va ta'sirchanroq fikr ifodalaydi. Jumladan, akademik litseylarda o'quvchilar bilan iboralar mavzusi ustida ishlashda quyidagicha yondashish mumkin:

1-topshiriq. Tana a'zolari bilan bog'liq iboralarga ikki guruhga bo'linib kim o'zarga misollar keltiring. Mag'lub jamoa undan fonetik yozuvda yoziladigan so'zlarni topadi.

2-topshiriq. O'qing. Berilgan iboralarni ma'nolarini tushuntirib bering.

Fonetik va morfologik tamoilga mansub so'zlarni alohida-alohida yozing.

1.Yuzini teskari qilsin; 2. Ko'z ostiga oldi; 3. Quloq solmadi; 4. Q ulog'idan kun ko'rinadi; 5. Qulog'iga ildi; 6. Burni ko'tarilgan; 7. B urnidan chiqdi; 8. Burnidan baland gapirib bo'maydi.

3-topshiriq. Berilgan gap tarkibidagi iboralarni toping. Ularni

sinonimlari bilan almashtirishga urunib ko'ring. Tovush almashinishlar sonini toping.

1.Burnidan ip o'tkazib olgan; 2. Og'ziga talqon soldi; 3. Og'zi kuydi; 4. Tishini kirini so'ryapti; 5. Tishini tishiga qo'ydi; 6. Tishining oqini ko'rsatdi; 7. Tishining kavagida saqladi;

4-topshiriq. Berilgan so'zlarga ma'nodosh iboralar topib yozing.

Morfologik yozuv asosida yoziladigan so'zlarning ostiga chizing.

1.Uyaldi; 2. Og'zi kuygan; 3. Jahllandi; 4. Ozg'in; 5. Eshitdi; 6. Mo'ljalladi; 7. Kiborlanib ketgan; 8. kuchli; 9. ahil; 10. xafa bo'ldi; 11. sitqidildan; 12. chaqimchi; 13. o'ylandi; 14. sho'x;

5-topshiriq. Berilgan iboralarining shakldoshlarini toping. Unda tovush o'zgarishlarining qaysi turlari mavjud?

1. Qulog'iga ildi; 2. Og'zi kuygan; 3. Og'ziga talqon soldi; 4. Boshi devorga uruldi; 5. Bo'yniga ilmoq; 6. To'nini teskari kiymoq; 7. Tosh otmoq; 8. Qulog'iga quydi; 9. Qo'li ochiq;

6-topshiriq. Quyidagi iboralarni o'qing. Ma'nolarini tushuntirib bering.

Tovush tushish hodisasi ro'y bergan so'zlarni ayting.

1.Tilini tiydi; 2. Tili kuydi; 3. Tilining uchida turibdi; 4. Tilini tishladi; 5.

Bo'yniga ip bog'ladi; 6. Bo'yniga ildi; 7. Bo'ynini qisdi; 8. Tomog'i tushdi; 9. Tomog'ini moyladi;

7-topshiriq. Berilgan iboralarni klaster usulidan foydalanib guruhlariga ajrating.

1.Yelkamning chuquri ko'rsin; 2.Yelkasi tirishdi; 3.Yelkasiga shayton mindi; 4.Yelkasidan tog' ag'darildi; 5. Orqa o'girdi; 6. Orqasi yirishdi; 7. Qo'l yetmas; 8. Qo'li uzun; 9. Qo'li qisqa; 10. Qo'lini paxsa qildi; 11.Qo'lini yuvib qo'ltig'iga artdi; 12. Qo'li qichidi;

8-topshiriq. Quyidagi iboralarning antonimlarini toping. Tovush o'zgarishlarining qaysi turi ko'proq ekanligini aniqlang.

1. Qo'li egri; 2. Qo'li yengil; 3. Qo'li shirin; 4. Qo'li gul; 5. Qo'li qora; 6. Qo'l uchida kun ko'radi; 7. Pichog'i yog' ustida; 8. Yuragi yo'q; 9. Yuragi baquvvat; 10. Yuragidan urdi; 11. Yuragi jiz etmadi;

9-topshiriq. Matnni o'qing. Iboralarni tagiga chizing.

Matluba xonaga tarvuzi qo'ltig'idan tushib qaytdi. Dugonasi buni korib og'zi ochilib qoldi. Chunki, odatda, Matluba ushlagan joyini uzadigan qiz edi. Sababini so'ramoqchi edi, dugonasi xafa bo'lib qolishini o'ylab tilini tishladi. Ertasiga ham uni peshonasi tirishib yurdi. Keyin dugonasi chidayolmay og'iz juftladi. Matluba unga bor voqeani aytib berdi va yengil tortdi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, o'qituvchilar o'z o'quvchilariga iboralarining ma'nodoshligi, zid ma'noligi va shakldoshligiga doir ko'plab misollar keltirishi, ayniqsa, o'zbek tilining o'ziga xosligini ko'rsatib turuvchi ko'p ma'noli iboralar ustida ishlashlari lozim. Zero, o'zbek tili polisemiya asosida keng imkoniyatlarga ega bo'ladi. O'quvchi o'z fikrini teran ifodalashi uchun, iboralardan unumli foydalana olishi kerak. Iboralar har qanday fikrning emotsional-ekspressivligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aliqulov T. Polisemiylarning hosil bo'lishi haqida / - Toshkent: O'zbek tili va adabiyoti, 1963. 6-son. – 36 b.
2. Aliqulov T. Polisemiylarning hosil bo'lishi haqida / - Toshkent: O'zbek tili va adabiyoti, 1963. 6-son. – 36 b.
3. Usmonov S. Metafora.– Toshkent: O'zbek tili va adabiyoti, 1964. 4-son, – B. 35-37.
4. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: 1996. – 176 b.
5. Mirtojiev M. Ko'chma ma'no hosil qiluvchi hodisalar klassifikatsiyasiga doir. O'zbek filologiyasi masalalari. Toshkent davlat universiteti ilmiy asarlari. 362-chiqishi. 1970. – 132 b.

UDC 372.881.111.22

PRAGMATIC ASPECTS OF ENGLISH TEACHING AND LEARNING

G.J.Sagdiyeva, teacher, Uzbek state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola pragmatika aloqa orqali ma'noni yetkazish usuli ekanligini ko'rsatadi. Ma'no og'zaki va og'zaki bo'lmagan elementlarni o'z ichiga oladi va u kontekstga, aytuvchilar o'rtasidagi munosabatlarga va boshqa ko'plab ijtimoiy omillarga qarab o'zgaradi. Uning dinamik o'sishi ingliz tilini butun dunyodagi odamlarni bog'laydigan xalqaro tilga aylantiradi. Natijada, ingliz tilini til yoki madaniyatga ega bo'lmagan barcha ingliz tilida so'zlashuvchilarning umumiy yo'nalishi deb hisoblash mumkin. Darhaqiqat, ingliz tilida turli xil sharoitlarda va o'zaro aloqa darajalarida gaplashiladi. Natijada, ma'ruzachilar muloqot paytida noaniqlik va tushunmovchiliklarga yo'l qo'ymaslik uchun ko'plab pragmatik elementlarni bilishlari kerak. Ingliz tilidan bunday ajoyib foydalanish ingliz tilini ikkinchi til sifatida gapiradigan yoki o'rganadigan barchaga yordam beradigan pragmatik malakani talab qiladi.

Kalit so'zlar: Pragmatika, o'qitish, pragmatik malaka, lingvistik kompetentsiya.

Аннотация. В этой статье показано, что прагматика – это способ передачи смысла посредством общения. Значение включает вербальные и невербальные элементы и варьируется в зависимости от контекста, отношений между говорящими, а также многих других социальных факторов. Его динамичный рост делает английский язык международным языком, который объединяет людей во всем мире. Как следствие, английский язык можно рассматривать как предмет общего внимания всех говорящих на английском языке, которые не имеют общего языка или культуры. На самом деле, на английском языке говорят в разных условиях и на разных уровнях общения. В результате говорящие должны знать множество прагматических элементов, чтобы избежать неточностей и недопониманий во время общения. Такое широкое использование английского языка требует прагматической компетентности, которая поможет всем, кто говорит или изучает английский как второй язык.

Ключевые слова: прагматика, преподавание, прагматическое мастерство, лингвистическая компетентность.

Abstract. This article shows that pragmatics is the way we convey the meaning through the communication. The meaning includes verbal and nonverbal elements and it varies according to the context, to the relationship between utterers to many other social factors. Its dynamic growth makes English an international language that connects people all around the world. Consequently, English can be regarded as the common focus of all English speakers who do not share a language or a culture. In fact, English is spoken in different settings and levels of intercommunication. As a result, speakers must know many pragmatic elements in order to avoid inaccuracies and misunderstandings during communication. Such a great usage of English language requires a pragmatic competence, which will help all those who speak or learn English as a second language.

Keywords: Pragmatics, teaching, pragmatic proficiency, linguistic competence.

Pragmatics has been defined in various ways. According to George Yule pragmatics refers to the study of meaning in interaction or meaning in context, exploring how linguistic utterances could be interpreted differently as a result of different contextual forces and communicative goals. He defines pragmatics as the study of speaker meaning: the focus is upon the interpretation of what people mean by their utterances rather than what the phrases in the utterances mean by themselves. Speaker meaning is necessarily bound to contextual meaning and how the particular context influences what is uttered. The context comprises the addressee, the place, the time and other circumstances. Pragmatics also aims at investigating the invisible meaning: how what the unsaid is recognized to be a relevant part of a conversation. The proportion of what is said and unsaid is determined by a physical, social or conceptual distance. In this respect, pragmatics is the study of the expression of relative distance.

David Crystal proposes another definition of pragmatics as the study of language from the point of view of users, especially of the choices they make, the constraints they encounter in using language in social interaction and the effects their use of language has on other participants in the act of communication. R.C.Stalnaker tends to be briefer, in his words; pragmatics is the study of linguistic acts and the contexts in which they are performed. According to Bachman, language competence includes two core components, organizational competence and pragmatic competence. The former refers to grammatical competence and textual competence. The latter one consists of illocutionary competence and social linguistic competence. Illocutionary competence refers to knowledge of communicative actions and how to perform these actions. Social linguistic competence means the ability to use language appropriately according to the situation.

Mastering a language does not only mean acquiring great linguistic competence with focus on accuracy and form, but it also includes developing pragmatic competence to avoid inappropriate usage of a language in the form of a social and cultural misunderstanding. Pragmatic failure is far more serious than a failure caused by, for instance, using a wrong tense. Grammatical errors may

imply that a speaker is a less proficient language user but pragmatic failures might have profound impact on the speaker as a person.

Assuming teachers do not wish their students to appear impolite, uncaring or unfriendly, pragmatic instruction has to become an integral part of the lessons. In the classroom, students should learn to interpret language in the same way they have learnt to interpret the rules of their mother tongue. As Kasper and Rose state The main categories of communicative acts in Searles (1976) influential classification, representatives, directives, commissives, expressives, and declarations are available in any community, as are (according to current evidence) such individual communicative acts as greetings, leave-takings, requests, offers, suggestions, invitations, refusals, apologies, complaints, or expressions of gratitude. The major realization strategies identified for some communicative acts have been found stable across ethnolinguistically distant speech communities. Sometimes second language learners as well as native speakers tend to underestimate pragmatic learning. To reveal the rules of human communication, pedagogic intervention is necessary not with the purpose of providing learners with new information but to make them aware of what they know already and encourage them to use their universal or transferable (L1) pragmatic knowledge in language two (L2) contexts. At the same time, we have to consider the existence of certain culturally specific expressions, which vary from culture to culture and also certain communicative acts which are known in some cultures but unknown in others. Then sufficient instructional intervention can be recommended or even become inevitable in order not to violate the politeness principle applied to the specific culture.

Pragmatic proficiency has become an essential aspect which is taken into consideration in modern examination systems. Students who undergo a regular pragmatic training show better results than those who lack such attention. Focus on pragmatic competence in language testing reflects the content and form of language teaching. Pragmatic proficiency is tested in pragmatic tests. There are written discourse completion tasks, multiple-choice discourse completion tasks, oral discourse completion tasks, discourse role-play tasks, discourse self-assessment tasks, and role-play self-assessments.

Bardovi-Harlig and Dörnyei (1998) investigated the relevance of grammatical and pragmatic errors as the English as a foreign language (EFL), English as second language (ESL) learners and native speakers (NSs) view them. In a test of 543 learners and their teachers in Hungary and the United States, the results showed that EFL learners and their teachers identified and ranked grammatical errors as more serious than pragmatic errors, but ESL learners and their NS English teachers showed the opposite pattern. Another interesting result of this study was that learners did not always recognize the pragmatically correct items. Drawing on the situation in the Czech environment, the test would probably bring similar results. Most learners still regard grammatical errors as more serious than the pragmatic ones.

Growing interest in pragmatics on the part of methodologists and teachers of foreign languages is obvious: the modern approach to learning a foreign language through communicative activities recognizes that knowledge of the language system is not enough for high-quality mastery of a foreign language. A student who has completed a course in a foreign language should be able to communicate in it, and we should fully use the language system as a tool to achieve the desired effect. Such a necessary result can be not only the transfer of certain information to the recipient, but also the execution of the desired action as a result of the conversation, the emergence of any desired emotional state, etc. This result means that the success of communication is not limited.

The ability to use speech as a system of symbols that encode specific information, determines the ability to adequately influence the recipient. For example, the interlocutor will be more willing to provide us with the necessary support if we comply with the principles of politeness accepted in his culture; a negotiating partner will be more likely to agree with us if we take into account the value system of his point of view when choosing arguments etc. As mentioned above, the impact on the addressee lies in the field of pragmatics.

So, if we want to teach a student to communicate successfully in foreign language, our task is not only to teach him to express different meanings in this language, but also to use the language to

achieve the necessary pragmatic effect (choosing the most appropriate language tools). This task logically implies the task of warning the student about possible communicative errors - a complete or partial misunderstanding of a partner's statement, which may be associated not only with insufficient knowledge of the language, but also with a number of pragmatic erroneous judgments (misunderstanding of the interlocutor's communication intention, problems with language behaviour, insufficient consideration the recipient's value system, etc.).

We believe that formal, semantic and stylistic characteristics must be integrated with information of a pragmatic nature - information that gives the student direction: what structure is best to choose for the optimal solution of a communicative task in order to achieve the desired impact on the interlocutor. Such information is especially relevant and of interest, students in cases where two constructions are close both formally and semantically.

REFERENCES:

1. Государственный образовательный стандарт системы непрерывного образования Республики Узбекистан: LexUz_2165724.htm
2. Антрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. Лексикология английского языка (English Lexicology), М., Добросвет-2000.
3. Маслова В.А., Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2001.
4. Barron, Anne. 2003. Acquisition in Interlanguage Pragmatics. Learning how to do things with words in a study abroad context. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
5. <http://www.macmillandictionary.com/us/thesaurus-category/british/Types-of-phrase-or-expression>
6. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9781405198431.wbeal1338>

UDK 37.02

LEARNING STYLES AND EXPERIENTIAL LEARNING THEORY

G.Sh.Sharapova, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

M.I.Rasulova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari ishtirokidagi tadqiqot natijalari muhokama qilinadi. O'quv uslublari tadqiq qilish uchun ushbu masalalarning bir nechta natijalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'quv tizimlari, o'quv uslublari, metakognitiv, umrbod o'rganish, individual tasavvur, qaror qabul qilish imkoniyati, mas'uliyat.

Аннотация. В данной статье будут рассмотрены результаты исследования с участием учащихся начальных классов. Несколько результатов этих вопросов были рассмотрены для исследования стилей обучения.

Ключевые слова: системы обучения, стили обучения, метакогнитив, обучение на протяжении всей жизни, индивидуальное воображение, возможность принятия решений, ответственность.

Abstract. This article discusses the results of a study involving elementary students. Several results of these issues have been considered for research into learning styles.

Key words: learning systems, learning styles, metacognitive, lifelong learning, individual imagination, opportunity of decision, responsibility.

Students' singular learning systems have been recognized as significant abilities to prevail in school as well as significant for deep rooted learning. Learning styles are frequently added to the idea learning procedures. Finding a meaning of learning methodologies is no simple undertaking. However, it is frequently emphasized that students need to develop their own learning, become self-sufficient, acquire awareness, and have good "tools" for lifelong learning, among other things. New socio-social examples strength school to apply instruction not similarly as conveying data or as abilities educating, however as an activity pointed mostly at advancing the capacity of figuring out how to learn. This outcomes in a more checked consideration towards instructing strategies that enact the students' functional what's more, experiential aspects and encourage their ever-evolving independence. The instructive projects planned and executed by educators ought to foster in the

students the capacity to manage issues, stress decisive reasoning, animate individual imagination, opportunity of decision and responsibility. The school, in this way, brings to the table every understudy a large number of chances for the improvement of the scholarly abilities that will permit him to live in a palatable way in the quick and later on and, simultaneously, to be acknowledged as a remarkable individual. The creation of individualized programs that are geared toward the acquisition of knowledge and skills, particularly basic skills, with the goal of enhancing the student's originality, autonomy, and communication skills is necessary for instruction that is geared toward the promotion of students' meaningful and motivated learning. The adaptability of learning programs and the importance for students of social contributions are the constitutive highlights of instruction project qualified as "customized". Knowledge of the understudy individual is a needful essential for viable instructive work; It is impossible to plan adequate educational activities without having a clear understanding of the characteristics of the students in the class because a student's success is not only determined by his or her cognitive abilities but also by various aspects of his or her personality. Teachers are able to develop a better awareness of all students' expertise and, as a result, encourage the creation and implementation of personalized educational interventions when they are aware of the students' style preferences and learning needs. Instruction that is adjusted to the pace of learning, the learning preferences of the students, and their particular interests. In a climate that is completely customized, the learning targets and content as well as the strategy and speed may all change (so personalization envelops separation and individualization).

A few understudies' troubles are started from befuddle between the educator's approach to instructing and the approach to learning of the understudy, and from the demeanor, both of instructors and students, to confound the disparity of styles with the absence of scholarly capacities. The examination [8] has identified as ideas of learning style, of learning methodologies and scholarly capacities are effectively misjudged and has attempted to explain their implications. As previously stated, style generally refers to a person's preferred method of doing something. Specifically, learning styles include a normal tendency, a propensity to learn with a particular goal in mind. The styles are individual contrasts in normal ways of coordinating and handling data; so are steady and are frequently liberated from any basic assessment. Procedures are intentionally controllable, versatile, modifiable and fluctuate as indicated by the specific circumstances that step by step face. Learning systems' significance has likewise been featured by global studies, that have focused on the requirement for students to foster their capacity to learn, to become autonomous, to become mindful of their own mental working and to figure out how to dominate the "instruments" fitting for a deep rooted learning. The report of PI has shown that understudies having well developed capacity to self-deal with their own learning can choose the suitable learning results, utilizing their insight and abilities on centering and recognizing most valuable systems for various errands.

The expertise alludes to how much an individual can follow through with something. Scholarly abilities come straightforwardly into play while performing homework; We say that one student is better at verbal reasoning, another is better at math, another is better at spatial perception, and so on. Learning styles are a person's individual and habitual way of organizing information. They are grouped with intellectual abilities and motivations. they are a specific method for managing issues and errands, a steady and extremely durable demeanor to utilize a particular class of procedures. The reasonable advancement of learning styles depends with the understanding that style and knowledge are two unique develops. The primary distinction lies in the fact that, in contrast to intelligence, which consists in the production of such processes and elaborations, learning styles refer to a preference for using particular processes when processing information. The distinctions in learning results frequently are not connected with various degrees of scholarly capacities, but rather to their approach to utilizing, contingent upon the learning style of every understudy. Zhang, Sternberg, and Rayner have recently posited the idea of learning styles as an interface between intelligence and personality that is distinct from and interacting with intelligence and personality. The instructor needs to deal with these distinctions, since, in such a case that he confounds builds considerably unique, he could minimize understudies having a gaining style not quite the same as his own, confusing them with understudies with restricted capacities.

As has been mentioned numerous times, each person's learning style is how they learn and process information. Among all current learning styles groupings we feel that Kolb order is the one especially consistent to school world. Kolb's model, which serves as a reference for research on learning styles, has piqued the interest of researchers and been widely used by educators. Experiential Learning Theory (ELT) is the name given to the theoretical framework within which Kolb's classification of learning styles is based on experience. Kolb uses the analogy of how an accurate modeling of reality progresses from concrete experience to active experimentation to describe learning styles. The author has written about the idea of experiential learning, a process in which learning comes from both grasping and changing experience. This hypothesis is diverging from different speculations expecting that the understudy is as a "clean slate", that inactively catches the ideas and their connections. As per Kolb, learning is the consequence of a roundabout cycle that starts with the substantial experience and increments with intelligent perception prompting plan of conceptual ideas and speculations having the objective of making of speculations testable through activity. The activity is a chance for new encounters and the recursive cycle begins again at a high level of intricacy. Following the actions to be taken, the four steps are listed and arranged according to succession and temporal logic. The subject should complete at least some of the four steps for complete learning.

According to ELT, learning is the process by which experience is transformed into knowledge. The ELT model depicts Reflective Observation (RO) and Active Experimentation (AE), two dialectically related modes of transforming experience, and two dialectically related modes of grasping experience—Concrete Experience (CE) and Abstract Conceptualization (AC). These four steps complement one another: Each step feeds the next, so no one is effective on its own for the learning process. Each step includes a similar significance inside the general cycle and requires various abilities what's more, skills that understudies should have the option to apply contingent upon the circumstance. The four stages of learning are substantial for the entire course of life, starting with learning in kindergarten.

Kozhevnikov arrived at the resolution that styles, albeit moderately steady, are flexible, it can change as indicated by various natural and situational needs and can be adjusted by life encounters. Depending on the student's accentuation of one of the four steps, the four learning styles are based on genetic, environmental, or experiential factors. Styles include: Divergers have major areas of strength for a capacity, are great at seeing things according to alternate points of view, are inventive, also, function admirably with individuals. The ability to construct theoretical models, preference for inductive reasoning, and preference for dealing with abstract concepts characterize assimilators. Each framed learning style offers benefits for highlights referenced above, yet if at least one processes are conveyed extravagantly, they become counterproductive to learning objectives themselves.

Kolb has created, approved and updated throughout the long term a self-evaluation survey, the Learning Style Stock (KLSI), that can be utilized as a device to concentrate on the qualities of person learning styles. This instrument has been planned not so much for particular or unfair extensions, but rather as a method ready to give a significant self-investigation and to start the conversation that perceives the uniqueness, intricacy and fluctuation in individual ways to deal with learning. The KLSI has been planned as an instructive apparatus to improve understudies' mindfulness on their way of learning and the uniqueness of their way to deal with the review. Expanding consciousness of how they learn, understudies' capacity on metacognitive control of their own way of learning is gotten to the next level. By along these lines, understudies can screen and choose the best learning strategies in various circumstances. The apparatus can advance exchange among instructors and understudies about styles, their disparities, their improvement and more viable learning modalities. From an operational point of view, it is appropriate to present the inventory to the students as an experience rather than as a test or assignment to better understand how each student learns. The inventory results and related profiles ought to be used as a starting point for investigating their learning mode. Instructors should realize the learning styles of their understudies and act with the objective that everybody knows about their own style.

REFERENCES:

1. Nelson, T.O. (1996). Consciousness and meta-cognition. *American Psychologist*, 51(2), 102- 116

2. Honigsfeld, A., & Schiering, M. (2004). Diverse approaches to the diversity of learning styles in teacher education. *Educational Psychology*, 24(4), 487-507.
3. Cappuccio, G. (2012). ADVP technology-supported model: the development of metacognitive strategies during teacher training academic studies. *REM- Research on Media Education*, 4, 85- 96.
4. Noble, T. (2004). Integrating the revised Bloom's taxonomy with multiple intelligences: A planning tool for curriculum differentiation. *Teachers College Record*, 106(1), 193-211.
5. Boström, L. & Lassen, L.M. (2006). Unraveling learning, learning styles, learning strategies and meta-cognition, *Education + Training*, 48,178-189.
6. Nazarova, N. (2023). Классификация теоретической и практической ономастики в лингвистике. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 43(43).
7. Nazarova Navbahor Ahrorovna. (2023). Analyses of Anthroponyms in the Novel “The Godfather”. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 523–526.
8. Ahrorovna, N.N. (2023). Antroponimlarning lingvokulturologik tahlili. *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 69–71.

UO'K 37.03

JAMIYAT MA'NAVIY YANGILANISHIDA MILLIY – MA'NAVIY MEROS MODERNIZATSIYASI

I.Yo.Tairov, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy-ma'naviy meros va uning jamiyat ma'naviy yangilanishi va yuksalishidagi o'rni va ahamiyati, shu jumladan mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: milliy-ma'naviy meros, ma'naviyat, madaniyat, milliy taraqqiyot, jamiyat rivoji, milliy qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье освещается национально-духовное наследие и его роль и значение в духовном обновлении и подъеме общества, включая проводимые в нашей стране реформы.

Ключевые слова: национально-духовное наследие, духовность, культура, национальный прогресс, развитие общества, национальные ценности.

Abstract. This article highlights the national-spiritual heritage and its place and importance in the spiritual renewal and rise of society, including the reforms carried out in our country.

Keywords: national-spiritual heritage, spirituality, culture, National Development, development of society, national values.

Mamlakatimizda milliy-ma'naviy meros, milliy qadriyatlar, milliy til, moddiy va ma'naviy madaniyatni asrab-avaylash hamda yanada rivojlantirish davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev haqli ta'kidlaganlaridek: «Xalqimizning rivojlanish darajasi avvalo milliy madaniyatimizga qarab baholanadi... Biz O'zbekistonning yangi qiyofasini yaratishga kirishgan ekanmiz, buni avvalo milliy madaniyatimizni rivojlantirishimizdan boshlashimiz lozim»[1].

Hech bir xalq begona qoliplar, begona andozalar asosida emin-erkin yashab, taraqqiy etolmaydi, umuman olganda, «odamzod birovning bo'yiga qarab o'ziga to'n bichmaydi». Har bir xonadonning o'z tartib-qoidalari bo'lganidek, har bir yurt, har bir millat hayotini tashkil etishning ham o'z andoza-o'lchovlari, qonun-qoidalari bo'ladi. Ular o'sha yurtning tabiiy-geografik shart-sharoiti, tarixiy tajribasi, milliy fe'l-atvori bilan bog'liq tarzda shakllanadi. Jumladan, milliy ma'naviyat sohasidagi yangilanish ham, modernizatsiyalash jarayoni ham tarixiy tajriba, milliy ma'naviy merosimiz asosida shakllanib boradi. O'zbek xalqi o'zining buyuk milliy-ma'naviy merosiga ega. Unda ajdodlarimizning bebaho milliy ma'naviyati jamlangan.

Milliy-ma'naviy meros har bir xalqning tarixiy sinovlardan o'tib, ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan ma'naviy boylik – ijtimoiy, siyosiy-huquqiy, diniy-falsafiy qarashlar, axloq-odob qoidalari, betakror san'at asarlari, ilm-fan yutuqlari jamlanmasidir. Ma'naviy qadriyatlar inqilobiy tarzda shakllanadigan hodisa emas, u jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida uning ehtiyojlari tufayli yuzaga keladi. Har bir avlod vakillari qadriyatlarni qaytadan yaratmaydi, balki mavjud tarixiy-

ma'naviy merosga tayanadi. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Globalashuv sharoitida yurtimizda ilg'or innovatsiyalarga asoslangan bilimlarni egallash, jahon madaniyati durdonalaridan bahramand bo'lishga harakat qilmoqdamiz. Bunda, adabiyot va kitobxonlik madaniyatining oshirilishiga alohida e'tibor berilayotganligini ta'kidlash zarur. Xususan, ushbu yo'nalishlarni yanada rivojlantirish maqsadida bir qator qonun, qaror va me'yoriy hujjatlar qabul qilinayotganligi hamda joylarda ijod maktablarining tashkil etilishi diqqatga sazovor. Xususan, Toshkent shahrida Adiblar xiyoboni, Namangan viloyatida Is'hoqxon Ibrat, Jizzax shahrida Hamid Olimjon, Zulfiya va Sharof Rashidov, Xorazm viloyatida Komiljon Otaniyozov, Nukus shahrida Ibroyim Yusupov, Farg'ona, Qashqadaryo va Andijon viloyatlarida Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Yusuf xotiralarini abadiylashtirish maqsadida ijod maktablari, yodgorlik majmualari, uy muzeylari tashkil etilganligi ajdodlarimizga nisbatan hurmat va ehtiromning yorqin namunasidir[2].

2019 yilda YUNESKO tomonidan Ibn Sinoning nodir asari «Tib qonunlari»ning 1000 yilligini nishonlanishi to'g'risidagi qaror qabul qilinishi milliy-ma'naviy sohadagi muhim hodisadir. «Tib qonunlari» sog'lom va nosog'lom tananing holatiga dunyoda birinchi bo'lib ilmiy yondashilgan asardir. Bu asar ming yilligining nishonlanishi ilmiy texnologiya ixtiro etilishining ramzi sanaladi[3]. Ibn Sinoning noyob ijodi, boy ma'naviy merosi, jahon ilm-fan taraqqiyotida munosib hissa qo'shganligini e'tirof etgan holda alloma nomidagi YUNESKO tashkilotining xalqaro mukofoti ta'sis etilgan.

O'zbek romanchiligining asoschisi Abdulla Qodiriy tavalludining 125-yilligi munosabati bilan uning «O'tkan kunlar» romani ikki davlatda: britaniyalik va amerikalik adabiyotshunos tarjimonlar tomonidan o'zbek tilidan ingliz tilida tarjima qilindi. Bu asar ilk bor o'zbek tilidan amerikalik taniqli tarjimon Mark Edvard Riz tomonidan ingliz tilida AQShda «By gone days» nomi ostida nashrdan chiqarildi[4]. Shu jumladan u AQShning eng yirik kutubxonasi – Kongress kutubxonasi katalogiga kiritildi. Romanning ikkinchi ingliz tilidagi varianti, Islom Karimov Fondi homiyligida britaniyalik adabiyotshunos Kerol Yermakova tomonidan Fransiyadagi nomdor Nouveau Monde Editions nashriyotida «Days gone by» nomi ostida chop etildi[5]. Bu kabi milliy asarlarimizning xorijiy tillarga, xususan, ingliz, fransuz, koreys, rus, xitoy va boshqa tillarga tarjima qilinishi o'zbek adabiyotining jahon hamjamiyatida tanilishiga muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, «Yulduzli tunlar», «Humoyun va Akbar», «Dunyoning ishlari», «Shum bola», «O'tmishdan ertaklar» kabi eng sara o'zbek asarlari ham xorijiy tillarga o'girilishi rejalashtirilgan bo'lib, bu kabi ishlar kishida g'urur va iftixor tuyg'usini uyg'otadi.

2020 yil fevral oyida Buyuk Britaniyaning «Al-Furqon» islom merosi jamg'armasining Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markaziga dunyo fondlarida saqlanayotgan 100 ga yaqin arab, turk, fors tillaridagi noyob qo'lyozmalar jamlanmasi sovg'a qilinishi ajdodlarimizning jahondagi nufuzi nechog'li baland ekanidan dalolat beradi.

Alisher Navoiy tavalludining 579 yilligi arafasida «Xamsa» ning «Farhod va Shirin» dostoni tarjimon A'zam Obidov tomonidan ilk marta ingliz tiliga tarjima qilinib, Turkiyada nashrdan chiqarildi va kitobxonlar ahliga topshirildi. O'z navbatida kitobxonlar bu asarni katta ishtiyoq bilan qabul qilishdi.

Milliy adabiyotimizda erishilgan yutuqlardan yana biri bu 2019 yil noyabrda o'zbek she'riyati va adabiyotining asoschilaridan biri Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lponning «Night and Day» («Kecha va kunduz») romani AQShning Michigan universiteti slavyan tillari va adabiyoti kafedrasida ma'ruzachisi Kristofer Fort tomonidan ingliz tiliga tarjima qilinib, chop etilishi bo'ldi. Asarning taqdimoti 2020 yil 17 yanvarda O'zbekistonning London shahridagi elchixonasida bo'lib o'tgan. Umuman olganda, bu roman o'zbek tarixini yoritib beruvchi muhim nodir asarlardan biri hisoblanadi.

Bugun YUNESKO O'zbekistonning moddiy va nomoddiy merosini jahon sivilizatsiyasi madaniyatiga qo'shgan hissasini e'tirof etilishida beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. YUNESKO nomoddiy merosining milliy ro'yxatida mamlakatimizning ko'plab ob'ektlari joy olgan bo'lib, bulardan Xivaning Ichan qal'asi (1990), Buxoro (1993), Shahrisabzning tarixiy markazi (2000) hamda Samarqand (2001) shaharlari YUNESKO ro'yxatiga kiritilgan. Shuningdek YUNESKOning mamlakatimiz va mintaqaga xos bo'lgan butunjahon nomoddiy madaniy merosi ro'yxatidan milliy

mumtoz musiqa an'analaridan biri – Shoshmaqom (2008), Surxondaryo viloyatining qadimgi etnografik manzilgohi – Boysun tumani madaniy makoni (2008), Farg'ona vodiysining an'anaviy ashulasi – Katta ashula (2009), milliy taomimiz «Palov madaniyati va urf-odatlar» va Sharq mamlakatlarining yangi yil bayrami – Navro'z (2009), o'zbek xalqining yumoristik san'ati – Askiya (2014), o'zbek xalq raqsi – Lazgi (2019) kabilar ham insoniyat nomoddiy madaniy merosining ro'yxatidan joy olgan. Shuningdek, O'zbekistonning YUNESKO bilan madaniy hamkorlikda Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Ahmad Farg'oniy, Imom Buxoriy, Kamoliddin Behzod singari buyuk qomusiy olimlarimiz va davlat arboblarning tavallud kunlari, Buxoro, Xiva, Samarqand, Termiz, Shahrisabz, Qarshi, Toshkent, Marg'ilon kabi tarixiy shaharlar, «Alpomish» dostoni, «Avesto» tarixiy yozma yodgorligi hamda Xorazm Ma'mun akademiyasi yubileylarining katta tantana bilan xalqaro miqyosda o'tkazilishi yurtimiz taraqqiyotining yorqin ifodasidir.

Madaniyatlararo muloqot jarayonida yurtimiz jahon xalqlari bilan o'zining munosib pozitsiyasiga ega davlatlardan biridir. O'zbekiston YUNESKOning bunday strategik faoliyatini qo'llab-quvvatlab, ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirish borasida tashkilotning ko'plab xalqaro hujjatlarini ratifikatsiya qilib kelmoqda. Jumladan, O'zbekiston YUNESKOning 2001 yil noyabrda qabul qilingan butun dunyoda madaniy xilma-xillikni saqlash va targ'ib qilishga yordam beradigan «Madaniy xilma-xillik to'g'risida Umumjahon deklaratsiyasi»ga qo'shilgan. Ushbu deklaratsiya ko'p millatli xalqlarni inoq va ahil yashashida, bir-birining milliy madaniyati va urf-odati, an'analarini hurmat qilishida muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, milliy madaniyat taraqqiyoti bevosita milliy madaniyatning tarixiy merosi, negizlari asosida shakllanib kelgan tarixiy jarayondir. Shu bois, milliy madaniyatimiz, xalq ma'naviy boyligini asrab-avaylash, milliy xazinamizni kelajak avlodga yetkazish har bir fuqaroning burchidir. Shu o'rinda, aytish lozimki: «Bu xazina asrlar davomida misqollab to'plangan. Tarixning ne-ne sinovlaridan o'tgan. Insonlarga og'ir damlarda madad bo'lgan»[6].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekistonning yangi qiyofasini yaratishda milliy madaniyatimizning o'rni va ahamiyati // <https://uza.uz/uz/posts/prezident-madaniyat-va-sanat-so-asi-ra-barlari-bilan-yi-ilish-25-12-2017>
2. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. //Xalq so'zi gazetasi, 2017 yil 4 avgust. -№153 (6847).
3. Ibrohimov I. YUNESKO Abu Ali ibn Sino «Tib qonunlari»ning ming yilligini nishonlaydi. //http://xs.uz/uz/post/ yunesko-abu-ali-ibn-sino-tib-qonunlarining-ming-jilligini-nishonlajdi.
4. Mark Edvard Riz. AQSHda Abdulla Qodiriyning «O'tkan kunlar» romani ingliz tilida nashr etildi. //http://uza.uz/uz/ society/aqshda-abdulla-qodiriyning-o-kan-kunlar-romani-ingliz-tilid-07-01-2020.
5. Karimov Foundation publishes «Days Gone» By novel in English language. //https://www.uzdaily.uz/en/post/47290.
6. Каримов И. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. –Б.78.

UDC 378.1+316.74

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LEADING HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: GENDER PERSPECTIVE

R.P.Turg'unova, teacher, Uzbekistan State World languages university, Tashkent

Annotatsiya. *Oliy ta'lim rahbariyatida ayollarning yetarli darajada ishtirok etmasligi to'g'risida mulohaza yuritishdan oldin, hatto ular ushbu sohada ko'plab olimlar yoki rahbarlarni tashkil qilish imkoniga ega bo'lmagan bo'lsalar ham, bu masala yuzasidan barcha omillarni hisobga olish zarur. Erkak va ayollar jamiyatda turli funktsiyalarni bajarishlari aniq va muqarrar haqiqatdir. Har bir inson har xil ko'nikmalarga ega, lekin umuman olganda, ayollar erkaklarnikidan ko'ra muloyimroq va kamroq hukmron bo'lishlari uchun ma'lum jamoaga birlashadilar.*

Kalit so'zlar: rivojlanish, universitetlar, reyting, reyting, universitet rivojlanishi.

Аннотация. *Прежде чем выносить суждение о недостаточной представленности женщин в руководстве высшим образованием, крайне важно рассмотреть все факторы, даже если у них не было возможности составить значительное число ученых или администраторов в этой области. Очевидный и неизбежный факт, что мужчины и женщины выполняют в обществе разные функции. У всех разные навыки, но в целом*

женщины были социализированы как более воспитанные и менее доминантные, чем мужчины, а мужчины - как авторитетные и доминантные.

Ключевые слова: развитие, университеты, рейтинг, ранжирование, развитие вуза.

Abstract. Before passing judgment on women's lack of representation in higher education leadership, it is crucial to consider all the factors involved, even though they haven't had the chance to make up a significant number of academics or administrators in the field. It is an obvious, unavoidable fact that men and women have distinct and distinct functions in society. Everybody has different skills, but generally speaking, women have been socialized to be more nurturing and less dominant than men, and men have been socialized to be authoritative and dominant.

Key words: development, universities, rating, ranking, HEI development.

Positive changes occurring in the field of higher education are starting to have a significant role in supplying the job market with highly skilled workers. There were a lot of changes in this area last year as well. From 199 to 213, or by 14, more higher education institutions were established. The emergence of a robust competitive environment and the involvement of the private sector led to the establishment of three non-state higher education institutions. There are now 116 public higher education institutions, up from 114 previously. In the nation's state higher education institutions, over 190 thousand admission criteria have been assigned for study (34 930 of them on the basis of state grant). There were more than one million thirty thousand pupils in the nation. The percentage of youth with postsecondary education has increased from 38 to 42 percent. Over 176,000 students were successfully graduated from higher education institutes in 2023. Indicator growth was 59.7% higher than in 2022.

Six hundred and ninety-five of the 1,147 undergraduate students who applied for the individualized state scholarships and the President of the Republic of Uzbekistan's scholarships actually won them. Eighteen of the 120 master's students who applied for nominal state and presidential scholarships in Uzbekistan actually won them. Examined were the cooperative educational initiatives created by 48 state higher education institutions and 20 international nations. 6,818 quotas were agreed upon with a positive outcome for 289 collaborative educational programs. Two institutions were listed among the "Top 500" in four topic areas according to the QS "Ranking of subject areas". Three institutions were listed among the "Top 1000" in the QS "Sustainability Ranking - 2024" and fourteen universities in the QS "Asian Universities Ranking 2024."

Despite the multiplicity of interpretations of university models, one of the most recognized is the approach that defines the trajectory of change of modern universities in the direction of the University 3.0 model. This approach is based on the concept of J. Wissem [3], according to which the University 3.0. is transformed from the previous models 1.0 and 2.0, implementing simultaneously three missions: educational, research and innovation, aimed at commercialization of knowledge. This concept was the basis of the research methodology. As a hypothesis, it was hypothesized that, in addition to the active transition of many universities to the University 3.0 model, in modern conditions there is the formation of a new promising and future-oriented model of the University 4.0. Its mission is defined not only as education, science and innovation, but also as the integration of various structures of society to solve the problems of sustainable development of society. The study attempted to analyze the real target models of different universities of the world and on this basis to form a set of characteristics of typological models of universities on a scale of 1.0-4.0 and to identify the main trends in the transformation of higher education in the projection of the University of the Future. Since the target model of a university is embedded in its development strategy, the strategic documents of different universities of the world were used for the analysis. In particular, we analyzed programs, strategies, concepts, visions, strategic plans of their development, = posted on the official websites of universities.

Table 1.

The premier universities' strategic priorities

Main directions of higher education institutions' activities	Strategic benchmarks
--	----------------------

Higher education	- Updating the portfolio of educational programs in accordance with long-term forecasts of the labor market development; - Development of interdisciplinary educational programs; - Focusing educational programs on the formation of "soft" skills and entrepreneurial competencies; - Integration of scientific research into education; - Individualization of educational trajectories; - Increasing the variability, flexibility and practice-oriented nature of educational programs; - Development of project activities; - Networking of educational programs and increasing academic mobility; - Digitalization of the educational process; - Development of internationalization of education
Science	- Development of new scientific directions of breakthrough character and global science; - Stimulating the development of interdisciplinary scientific research; - Increasing the competitive level of scientific research results; - Development of national and international scientific partnerships in various forms, including with the Russian Academy of Sciences; - Development of new forms of science organization; - Development of systems of internal grants and forms of stimulation of scientific activity; - Development of programs to support scientific publications; - Increasing the number of journals indexed in international scientific citation databases; - Development of digital infrastructure for the organization and management of science; - Creation of effective systems for training of modern highly qualified scientific personnel, including through the development of postgraduate studies and student science, involvement of young people; - Active promotion of the results of scientific activity
Innovation activities	- Creation of an effective system of transfer of research and development results; - Creation of an effective system of intellectual property management; - Development of consulting and expert-analytical activities; - Creation of innovative environment and infrastructure in the university; - Stimulation of RIA creation, financial support of start-ups; - Proactive work with actual and potential technological and industrial partners; - Development of external innovation ecosystem of the university; - Development of competences in the sphere of commercialization of scientific research results; - Development of entrepreneurial culture

The analysis of the development strategies of the leading foreign universities included in the QS Top 100 shows that they are focused on the formation of the model of a university of global influence, which implies maximization of efforts in the direction of solving global problems through the implementation of high-quality educational programs, training of globally competitive specialists, implementation of innovative world-class scientific projects using the latest technologies and on the basis of broad integration.

The goal of these universities is to make not only themselves, but also the world a better place, and their mission is to influence the global community by building external integration capacity [1]. The analysis of different typological and target models of universities has shown that the university is becoming an increasingly important element of society. At the same time, each country from the variety of development paths should choose the strategy for universities that best suits its potential and resources, which means that national higher education systems and each university will be characterized by their unique trajectories. In practice, the transition to the new model is a highly complex task, requiring a comprehensive restructuring of existing educational organizations and the system of their interactions. There are still open questions about possible scenarios of HEI development within different national systems, about accelerated ways of transition from one model to another, about the possibilities of transmodel transitions. Nevertheless, even now [2], knowing the characteristics of the University of the Future, it is necessary to think and act ahead of the curve, as competent implementation of strategic planning and forecasting allows managing the future.

REFERENCES:

1. Hackney, C., & Bock, M. (2000, Spring). Beyond mentoring: Toward an invitational academe. *Advancing Women in Leadership*. Retrieved from <http://www.advancingwomen.com/awl/winter2000/hackney-bock.html>.
2. Hills, E., & Rowan, L. (2002). Feminist academics as nomadic subjects: Reconceptualizing women in universities. *Advancing Women in Leadership*. Retrieved from http://advancingwomen.com/awl/winter2002/hills_rowan.html.
3. Wissema, J.G. (2009). *Towards the Third Generation University: Managing the University in Transition*. Cheltenham; Northampton: Edward Elgar, 252 p. ISBN 978-1-84844-216-0 (Russian translation: Moscow : Sberbank, 2016, 422 p. ISBN: 978-5-9693-0299-0).

UDC 372.811.1

NON-TRADITIONAL WAYS OF TEACHING VOCABULARY IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

J.J.Tursunxodjayev, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada chet tili darslarida leksikani o'rgatish jarayoni muhokama qilinadi. Unda leksik materialni o'qitishning noan'anaviy usullari tahlil qilinadi va xorijiy so'zlarni o'rganishning turli usullari tahlil qilinadi. Lingvistik vositalar tizimidagi leksika nutq faoliyatining eng muhim tarkibiy qismidir: tinglash va gapirish, o'qish va yozish. Bu har bir chet tili darsida uning muhim o'rnini belgilaydi va leksik ko'nikmalarni shakllantirish doimiy ravishda o'qituvchiga mas'uliyat yuklashi borasida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: leksikani o'rgatish jarayoni, o'qitishning noan'anaviy usullari, o'rganish usullari, chet tili so'zlar, uzoq muddatli maqsadlar.

Аннотация. В статье рассматривается процесс обучения лексике на уроках иностранного языка. В нем анализируются нетрадиционные способы изучения лексического материала, ознакомлено с различными способами изучения иностранных слов. Лексика в системе языковых средств является важнейшим компонентом речевой деятельности: аудирования и говорения, чтения и письма. Это определяет ее важное место на каждом уроке иностранного языка, и формирование лексических навыков постоянно находятся в поле зрения учителя.

Ключевые слова: процесс обучения лексике, нетрадиционные способы изучения, способы изучения, иностранные слова, перспективные цели.

Abstract. The article discusses the process of teaching vocabulary in foreign language lessons. It analyzes non-traditional ways of studying lexical material and introduces various ways of learning foreign words. Vocabulary in the system of linguistic means is the most important component of speech activity: listening and speaking, reading and writing. This determines its important place in every foreign language lesson, and the formation of lexical skills is constantly in the teacher's field of vision.

Key words: process of teaching vocabulary, non-traditional ways of learning, methods of learning, foreign words, long-term goals.

In modern society, there is an increasing need for people who think outside the box, are creative, active, and are capable of solving assigned problems in an unconventional way and formulating new, promising goals. In these conditions, the support, development and socialization of gifted children undoubtedly becomes one of the priorities of the education system.

What is vocabulary? Vocabulary is a set of words (vocabulary) of a particular language. The words that a person uses in his speech practice, oral and written, constitute his active vocabulary. The richer and more diverse a person's vocabulary, the easier it is for him to use the language.

The main goal of teaching lexical material is to develop students' lexical skills as the most important component of expressive and receptive types of speech activity.

Lexical skills are characterized by greater awareness, which is manifested in the choice of words, in their combination with other words and depending on the purpose of communication. Language lexical skills are also highlighted: operations on word analysis, word formation, construction of phrases.

A number of reasons explains increased attention to this aspect of foreign language speech:

- 1) the content of the utterance primarily depends on the degree of proficiency in vocabulary;
- 2) the vocabulary to be learned is not uniform in its psychological and psycholinguistic characteristics;
- 3) the acquired lexical minimum should be considered as basic (reference) vocabulary;
- 4) skills in using language units and material at the lexical level are an important component of such types of speech activities as listening, reading and speaking;
- 5) there is a need to carry out work on systematizing previously studied lexical units.

From a methodological point of view, the complex process of mastering foreign language vocabulary includes many components: presentation, explanation, various exercises for training and application, control over the process of formation and formation of lexical skills. Lexical rules play an important role in the development of mechanisms for the lexical design of utterances.

The complexity of the problem of lexical rules requires consideration of such factors as the legitimacy of identifying lexical rules, their content and organization in teaching. To solve the questions posed, units of the lexical minimum and units of training are identified, for which lexical rules are needed. According to V.L. Skalkina and N.V. Varezhkina "educational lexeme-semantic unit:

- 1) aimed at teaching and as such already contains the rudiments of a methodological typology;
- 2) is focused on speakers of another (specific) language and, therefore, takes into account the conceptual and semantic network characteristic of another linguo-society;
- 3) by its nature is already a selective unit, that is, a lexical unit passed through the "sieve" of elementary selection."

As already mentioned, traditional methods of learning foreign words take a large amount of time and effort from the student, in fact not representing any interest for him. In addition, "memorized" words turn into ballast, a lifeless set of lexical units without constant consolidation and application, for which, with a three-hour load per week, insufficient time is allocated in lessons.

Non-traditional forms become attractive in the eyes of the student due in part to their entertaining nature, saving time and mental energy, and often due to their greater efficiency. Let us look at some of them:

Flashcards (cards) are the most popular method of learning words among Internet users in large cities of Russia. For cards, you can use blocks of small-sized notes. On one side, write the word, on the other - translation, transcription and an example illustrating the use of the word. Blocks of cards of different colors can be grouped by topics, parts of speech, synonymous rows, etc. The cards need to be folded into piles (you can tie them with rubber bands for convenience) and take them with you on public transport, to work, to the clinic, to the park and sort them out at every opportunity with the side with the English word facing up, trying to remember what each of them means. Cards with particularly difficult words to remember can be put in a separate pile and sorted through more often than usual. This type of memorization of English words is very effective because handwriting

thematic cards and constantly working with them use the recall memory used, and the words end up in the active memory register. Therefore, it is important not to type the word, but to write it by hand.

Sticker cards are the most popular method, according to people surveyed between the ages of 20 and 40, as well as those just starting to learn English. Self-adhesive cards with English words are glued to all objects in the house. Over the next few days, keep your eyes on the stickers and repeat the words. This method is good at the initial stage of language learning for memorizing everyday words. It can be used in a playful way to teach a child or when the whole family is learning English.

Active communication with a native speaker. Students who communicate via correspondence or SKYPE directly with native speakers noted this method. They say that the best way to learn a foreign language is to make a foreigner friend. That is, create a situation of vital need to communicate and understand each other. A similar model arises when a language learner finds himself in a foreign language environment, where, in order to survive, he is forced to use only foreign speech. Therefore, a very effective way to activate vocabulary and speech practice is short-term training in English language camps or schools. Without leaving home, try to find an English-speaking interlocutor on social networks.

Memorization method using computer programs. Currently, this method is very popular among active computer users and is considered an effective and modern method of learning new words. The respondents noted such programs as:

- Lex training program, which is a lexical simulator that provides learning and memorization of foreign words while working at the computer. The program is periodically activated and offers to translate words, supports transcription, working with an arbitrary number of dictionaries, and has fully customizable operating modes. It is possible to create dictionaries; adding and editing vocabulary, changing time parameters of work, levels of training intensity.

- SelfLN - teaches the translation of individual phrases.

- Repeng - English tutor. Working with the program is carried out by selecting the correct translation option from several proposed ones.

- EZ Memo Booster is a program that helps you learn and remember words. The program has several options for working: select a translation for a word, practice writing words, search for a word in the dictionary.

Semantization using synonyms/antonyms. Knowing the word "beautiful", students can easily guess the meaning of the word "ugly" if they understand what the antonym is. True, there is one difficulty here. Complete synonyms are rarely found in the language. As a rule, each of the synonyms has a certain connotation of meaning, and therefore its own connotation and use.

The method of introducing new vocabulary through synonyms and antonyms is closely related to the use of word formation methods known to students.

Semantization using known methods of word formation. This method of semantization allows you to introduce a word into a certain paradigm, which contributes to the establishment of stronger paradigmatic connections of a given word, as well as the repetition of already learned words that are included in this category. Here we mean: 1) suffix-prefix method of word formation, 2) compounding, 3) conversion.

Thus, we found out that there are quite a large number of different non-traditional ways of learning foreign language vocabulary. Let us dwell in more detail on one of the most popular methods in our time - mnemonics, based on building associations with the lexical unit being studied. Non-traditional ways of learning foreign vocabulary are effective and attractive for most students, but require a lot of time and mental investment on the part of the teacher. For some students, including those with insufficiently developed imaginative thinking, the "memorization" method remains one of the main ways to replenish vocabulary. The use of one or another non-traditional method in foreign language lessons is possible only after careful study, analysis and careful planning of work.

REFERENCES:

1. Milrud R.P. Information and pedagogical technologies for teaching foreign languages based on WEB 2.0 // Foreign languages at school. – 2013. – No. 6. – P. 51–59.
2. Passov E.I. Fundamentals of methods of teaching foreign languages. – M.: Russian language, 1989.– 289 p.

3. Vologdina A.I. A set of exercises for the formation of lexical skills at the middle stage of teaching English // Research work of students and young scientists: materials of the 67th All-Russian. scientific. conf. training of young scientists: scientific. electron. ed. / Petrozavodsk State University; scientific ed. V. S. Syuneyev. – Petrozavodsk, 2015. – pp. 94–96.

UO'K 37.025.7+371.134:378.124:81

FILOLOGIK YO'NALISHDAGI TALABALARGA JARAYONLI YOZISHNI O'RGATISH VA YOZISHGA DOIR VAZIFALAR

G.A.Umarova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Muvaffaqiyatli maqola yoki insho yaratish hamma uchun har xil jarayondir. Ba'zi yozuvchilar hech qanday chalg'itmasdan to'liq sukunatni talab qiladilar, boshqalari esa ishlayotganda shovqinni xohlashadi. Hech qanday qo'llanma sizga qanday vaziyatlarni yozish uchun eng mos kelishini aniqlashga yordam bermasa ham, yozish jarayonida yanada toza va yaxshi yakuniy qoralamani targ'ib qiluvchi bosqichlar mavjud. Umumiy bosqichlar: kashfiyot\tekshiruv, oldindan yozish, loyihalash, qayta ko'rib chiqish va tahrirlash. Yozish topshiriqlari yozish qobiliyatini to'g'ridan-to'g'ri tekshirish uchun ishlatiladi, ya'ni imtihon topshiruvchilar berilgan stimulga kengaytirilgan (alohida so'zlar yoki qisqa iboralardan tashqari) yozma javob berishlari kerak.

Kalit so'zlar: kontseptsiyalash bosqichi, shakllantirish bosqichi, qayta ko'rib chiqish bosqichi, o'qish bosqichi, o'qitish va o'rganish sikli, modellastirish, matnni birgalikda qurish, matnni mustaqil qurish.

Аннотация. Для каждого создание успешной статьи — это разный процесс. Некоторым писателям требуется полная тишина и отсутствие отвлекающих факторов, в то время как другие жаждут шума во время работы. Хотя ни одно руководство не поможет вам определить, в каких ситуациях вам лучше всего писать, в процессе написания есть шаги, которые способствуют созданию более чистого и лучшего окончательного варианта. Общие этапы: открытие\исследование, предварительное написание, составление, пересмотр и редактирование. Задания на письмо используются для прямого тестирования навыков письма, а это означает, что испытуемые должны дать расширенный (помимо отдельных слов или коротких фраз) письменный ответ на данный стимул.

Ключевые слова: этап концептуализации, этап формулирования, этап повторения, этап чтения, цикл обучения и обучения, моделирование, совместное построение текста, самостоятельное построение текста.

Abstract. Creating a successful paper is a different process for everyone. Some writers require complete silence with no distractions, while others crave noise while they work. While no guide can help you find what situations will work best for you to write, there are steps in the writing process that promote a cleaner, better final draft. The general steps are: discovery\investigation, prewriting, drafting, revising, and editing. Writing tasks are used for direct testing of writing ability, which means that test-takers are required to produce an extended (beyond individual words or short phrases) written response to a given stimulus.

Key words: conceptualizing stage, formulating stage, revising stage, reading stage, teaching and learning cycle, modelling, joint construction of text, independent construction of text

An'anaga ko'ra, ko'plab yozuv o'qituvchilari yozish jarayonini chiziqli jarayon sifatida tushuntiradilar (Grabe va Kaplan, 1996). Masalan, Paltridge va boshqalar. (2009) yozma ravishda to'rtta alohida kichik jarayonni aniqlaydi. Birinchidan, kontseptuallashtirish bosqichida yozuvchilar o'z yozuvlarida foydalanishi mumkin bo'lgan g'oyalarni ishlab chiqadi va tanlaydi, g'oyalarni tartibli tarzda tartibga soladi (masalan, inshoda kirish, asosiy va xulosa bo'lishi kerak). Ikkinchi kichik jarayon formulalash deb ataladi, ya'ni fikrlarni jummalarga kiritish. Uchinchi kichik jarayon - bu qayta ko'rib chiqish, unda yozuvchilar insholarni qayta yozadilar va yaxshilaydilar. Qayta ko'rib chiqishlar mazmun, grammatika va mexanika bilan bog'liq bo'lishi mumkin. To'rtinchi kichik jarayon - o'qish. Yozuvchilar inshoning ko'rsatmalarini o'qiydilar. Ular insho mavzusi uchun ma'lumot to'plash uchun o'qiydilar. Ular inshoning ko'rsatmalariga javob berishlariga ishonch hosil qilish uchun yozganlarini

qayta o'qiydilar. Chiziqli jarayon modeli yozish jarayonini "kontseptsialash va soddalashtirish ostida" bo'lishi mumkin (Emig, 1971, 98-bet). Bu haddan tashqari soddalashtirish muammoli bo'lishi mumkin, chunki u o'zgaras bo'lishi mumkin va tadqiqot erkinligini cheklaydi, amalda yozish esa o'zini o'zi kashf qilishning tuzilmagan jarayoni bo'lishi mumkin. Yaqinda ba'zi yozuvchi olimlar yozishni rekursiv, chiziqli bo'lmagan faoliyat deb ta'kidlashadi. Klark va Ivanich (1991) ishida yangi boshlanuvchilar ham, tajribali yozuvchilar ham yozish jarayonining turli bosqichlarini bir necha marta bosib o'tishlari va ular qat'iy va ma'lum bir tartibga rioya qilmasliklari mumkinligini ta'kidlaydi. Clark va Ivanič (1991) yozish jarayonining (bir xil darajada muhim va o'zaro bog'liq) bosqichlarini aniqlaydi, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: bilim va fikrlarni to'plash (masalan, ma'lum bir mavzu bo'yicha ma'lumot to'plash uchun kerakli o'qish yoki so'rovlar orqali birlamchi ma'lumotlarni to'plash). va ma'lum bir mavzu bo'yicha ishtirokchilarning fikrlarini bilish uchun intervyular); mas'uliyatni qanday o'z zimmasiga olishni hal qilish: yozuvchining o'z pozitsiyasini niqoblash yoki e'lon qilish (masalan, yozuvchi nuqtai nazarini taqdim etishda birinchi shaxs olmoshlari va passiv konstruktsiyalardan foydalanish); topshiriqni tahlil qilish (masalan, savol yo'nalishi va ko'rsatma so'zlari va topshiriqni yozish maqsadi); rejalashtirish (masalan, ishning makro-ritorik maqsadiga erishish uchun topshiriqqa kiritilishi kerak bo'lgan ma'lumotlar); maqsad va maqsadlarni belgilash (masalan, inshoning makroritorik maqsadini va har bir paragrafning maqsadini belgilash); yozuvchining shaxsini aniqlash (masalan, yozuvchining ma'lum bir pozitsiyaga/argumentga sodiqligini ko'rsatish); loyiha tuzish (masalan, argument yaratish uchun fikrlarni birlashtirish); vaqt va makon cheklovlarini hisobga olgan holda (masalan, ishni topshirish muddati va so'z chegarasi); yozuvchining o'z g'oyalarini shakllantirish (masalan, ushbu mavzu bo'yicha yozuvchining o'z fikri); vahima, og'riq va iztirobni boshdan kechirish (masalan, yozishning murakkab va qiyin jarayonini boshdan kechirish); zavq va qoniqish hissini boshdan kechirish (masalan, topshiriqni tugatish va yozish tajribasidan yangi narsalarni o'rganish); qayta ko'rib chiqish (masalan, argumentlarning ishonchli ekanligiga ishonch hosil qilish va makro-ritorik maqsadga erishish); o'quvchini hisobga olish (masalan, yozuvni o'quvchi uchun qulay qilish va o'quvchining mumkin bo'lgan qarshi dalillarini kutish); yozuvchining o'z g'oyasiga sodiqligini aniqlash (masalan, yozuvchining muayyan masala bo'yicha pozitsiyasini tasdiqlash); til haqidagi bilimlarni qo'llash (masalan, yozuvchiga maqolaning makro-ritorik maqsadiga erishishga yordam beradigan tilni tanlash); va nusxani toza qilish (masalan, qog'ozning umumiy taqdimotini tekshirish).

Janrlar bo'yicha o'qitish uchun Avstraliyaning "ta'lim va o'rganish sikli" yozishni o'rgatishning uchta alohida bosqichini belgilaydi: modellashtirish, matnni birgalikda qurish va matnni mustaqil qurish (Cope va Kalantzis, 1993). Modellashtirish bosqichida o'qituvchilar matn turi, maqsadi, auditoriyasi, matn konteksti, shuningdek, ushbu matn turini amalga oshirishda foydalaniladigan lug'at, grammatika va tashkiliy tuzilma bilan tanishtiradilar. Masalan, shikoyat maktubi janrini o'rgatishda o'qituvchilar mahalliy gazetaning qisqacha haqiqiy xatidan foydalanishlari mumkin. O'qituvchilar paragraflarni chalkashtirib yuborishlari mumkin, so'ngra talabalardan paragraflarni qayta tartibga solishni va vaziyat-muammo-echimni baholash tuzilmasidan so'ng aralashgan matnning to'g'ri tartibini yozishni so'rashlari mumkin. Agar sinf kichik bo'lsa, talabalar bu vazifani individual ravishda yoki sinf katta bo'lsa, kichik guruhlarda bajarishlari mumkin. Modellashtirish bosqichidan so'ng o'qituvchilar matnni birgalikda muhokama qilish deb ataladigan boshqa bosqichga o'tadilar. Ushbu bosqich o'qituvchilar va talabalar o'rtasida g'oyalarni muhokama qilishni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar o'quvchilarga fikr yuritish va yozish uchun mumkin bo'lgan g'oyalarni to'plashda yordam berish uchun sinf muhokamalari va rolli o'yinlar kabi tadbirlarni o'z ichiga olishi mumkin. O'qituvchilar va talabalar modellashtirish bosqichida avval o'rgangan janrdagi inshoni birgalikda tuzadilar. Matnni mustaqil qurish bosqichi matnni birgalikda muhokama qilishdan keyin keladi. O'qituvchilar talabalarga aniq insho yozishdan maqsadni aytishlari kerak, ba'zi yangi o'qituvchilar buni e'tiborsiz qoldirishi mumkin. Insho mavzusi bo'yicha ba'zi fikrlarni o'ylab, o'quvchilar mustaqil ravishda insho tuzadilar. Birinchi loyiha tugallangach, o'qituvchilar sinfda o'qitilgan tengdoshlarni tekshirish sessiyalari va o'qituvchi va talabalar konferentsiyasi mashg'ulotlarini sinfdan tashqarida o'tkazishlari mumkin. Ushbu mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega, chunki o'qituvchilar va tengdoshlar talabalar yozuvchilarga konstruktiv fikr-mulohazalar va takliflar berishlari mumkin.

O'qituvchilar o'zaro baholashni o'tkazishdan oldin talabalarga treninglar o'tkazishlari kerak, chunki o'qitilgan tengdoshlarni tekshirish bo'yicha fikr-mulohazalar qayta ko'rib chiqishdan keyingi loyihalar sifatiga va yozuvchi-talabalarining qayta ko'rib chiqish turlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin (Min, 2006). Talaba yozuvchilar o'zlarining yozma ishlarini qayta ko'rib chiqishda harakat qilishlari mumkin bo'lgan takomillashtirish sohaslarini aniqlay oladilar.

Ikkinchi tilda yozish samaradorligini oshirish Akademik yozuv sifatini yaxshilashga qaror qilgan talabalar "yozishga odatiy yondashuvlarini o'zgartirishga tayyor bo'lishlari" kerak (Chandrasegaran, 2001, s. vi). Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, ba'zi talabalar yozishga axborotga yo'naltirilgan yondashuvdan voz kechishlari kerak (ya'ni, o'quvchilarni hisobga olmasdan, mavzu haqida bilganlari haqida ma'lumot berish). Buning o'rniga, ular yozishning maqsadi va auditoriyasini anglashni ta'kidlaydigan yozishga muqobil yondashuvni qo'llashlari kerak. Talabalar yozishda sodir bo'ladigan fikrlash jarayonlaridan xabardor bo'lishni o'rganishlari kerak. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yozishga ijtimoiy-kognitiv yondashuv talabalarining ingliz tilini ikkinchi til sifatida yozishda samaradorligini oshirishda samarali bo'lishi mumkin. Biroq, yozishni o'rgatishning kognitiv yondashuvi g'oyalarni yaratish va rejalashtirish strategiyalariga qaratilgan. Ushbu yondashuv maqsadli o'quvchilarning matnlarga bo'lishi mumkin bo'lgan munosabati kabi ijtimoiy-madaniy omillarni e'tiborsiz qoldiradi (Hyland, 2002). Yozishni o'rgatishning janrli yondashuvi nutq harakatlarini amalga oshirishda ishtirok etadigan fikrlash jarayonlariga emas (Chandrasegaran, 2013), balki ritorik harakatlar va tashkilot tuzilishiga (Sawyer & Watson, 1989) e'tibor beradi. Yozish uchun janrli yondashuvning retseptiv tabiati o'quvchilarning ijodiga to'sqinlik qilishi mumkin (Hyland, 2002). Yozish pedagogikasining kognitiv va janrli yondashuvlarining cheklanishidan kelib chiqqan holda, Chandrasegaran (2013) yozishga ijtimoiy-kognitiv yondashuvni taklif qiladi, u ijtimoiy-madaniy kontekstlarni, har bir janr amaliyotini amalga oshirishdagi fikrlash jarayonlarini va o'quvchilarning umidlarini hisobga oladi. kognitiv va janrli yondashuvlarning kamchiliklari. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yozishni o'rgatishda ijtimoiy-kognitiv yondashuvdan foydalanish talabalarining yozishni yaxshilashda ijobiy natijalar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bereiter, C., & Scardamalia, M. (1987). The psychology of written communication.
2. Chandrasegaran, A. (2001). Think your way to effective writing (2nd ed.). Singapore: Prentice Hall.
3. Clark, R., & Ivanič, R. (1991). Consciousness-raising about the writing process. In C. James, & P. Garrett (Eds.), Language awareness in the classroom (pp. 168-185). London: Longman.
4. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. Canagarajah, A. S. (2006). Negotiating the local in English as a lingua franca. Annual Review of Applied Linguistics, 26, 197-218.
5. I. Pringle, & J. Yalden (Eds.), Learning to write: First language/second language. New York: Lo
6. Toulmin, S. E. (1958). The uses of argument. Cambridge: Cambridge University Press. Widdowson, H. G. (1983). New starts and different kinds of failure. In A. Freedman

UDC 37.02

TEACHING METHODS AND TECHNIQUES FOR BUILDING A STRONG VOCABULARY IN ADULT ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE (EFL) LEARNERS

S.Z.Xalilova, teacher, Tashkent University of Applied Sciences, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola kattalarda, ayniqsa ingliz tilini chet tili (EFL) sifatida o'rganuvchilarda mustahkam so'z boyligini rivojlantirishga qaratilgan turli xil o'qitish usullari va usullarini o'rganadi. Ushbu tadqiqot o'qituvchilar tomonidan so'z boyligini o'zlashtirishni osonlashtirish uchun qo'llaniladigan samarali strategiyalarni o'rganadi. Shu sababli ushbu maqola kattalar uchun ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganish kontekstlarida til o'rganish natijalarini optimallashtirishga intilayotgan o'qituvchilar uchun tushunchalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Aniq lug'at, tasviriy hikoya, vizual hikoya qilish tasviri, takrorlash, semantik xaritalash.

Аннотация. В этой статье исследуются различные методы и приемы преподавания, направленные на содействие активному развитию словарного запаса у взрослых, изучающих английский как иностранный язык. Это исследование углубляется в эффективные стратегии, используемые преподавателями для облегчения приобретения словарного запаса. Этот

документ предлагает ценную информацию для преподавателей, стремящихся оптимизировать результаты изучения языка в контексте EFL для взрослых.

Ключевые слова: Явная лексика, рассказ с картинками, иллюстрированный рассказ, визуальное видео-рассказ, повторение, семантик карта.

Abstract. This paper explores various teaching methods and techniques aimed at fostering robust vocabulary development in adult English as a Foreign Language (EFL) learners. This study delves into effective strategies employed by instructors to facilitate vocabulary acquisition. By elucidating the significance of targeted vocabulary instruction and providing concrete examples of implementation strategies, this paper offers insights for educators striving to optimize language learning outcomes in adult EFL contexts.

Keywords: Explicit vocabulary, pictorial reading story, illustrated story, repetition, visual storytelling video, semantic mapping.

Introduction. There is a pressing demand for increased vocabulary teaching across all educational levels. The quantity of words students must acquire is substantial; typically, learners should aim to incorporate 3,000 to 4,000 new words annually into their reading repertoire [1]. To attain desired outcomes, educators must employ the most efficient vocabulary instruction methods. This is crucial because a lack of vocabulary proficiency can significantly hinder learners' willingness to engage in reading, listening, speaking, and writing activities.

Various attempts have been made to categorize and group vocabulary learning strategies. For instance, O'Malley et al. (1985) discovered that students in Asia tended to avoid imagery and categorization strategies in favor of rote memorization, yet they achieved better results [2]. Schmitt (1997) further explored this classification by interviewing 600 Japanese students, confirming that dictionary use and repetition were favored and considered most practical, while strategies involving imagery and semantic classification were deemed less useful [5].

Wilcox (2013) emphasized the importance of environmental factors, exposure, active involvement, and practical application integrated into diverse instructional methods, which enhance learners' success in retaining vocabulary [7]. Schmitt (1997) echoed Wilcox's sentiments, asserting that the most effective vocabulary teaching involves providing students with frequent exposure and active engagement [5].

In summary, while foreign language learners often encounter challenges in remembering and using new words, teachers can offer a range of effective strategies to aid them in this process.

Subject of the study. For this article, I've selected five Uzbek nationals, aged thirty-one to thirty-two, who are English language learners. They are employed as experts in an investment department of a state organization and are aspiring to pursue master's degrees abroad, necessitating fluency in English and a high IELTS score. Despite growing up in Uzbek families and attending Russian schools, their English proficiency remains elementary due to lack of practice after completing their schooling. Their primary challenge lies in vocabulary acquisition, hindering their ability to articulate ideas effectively. Through observations, I've identified that they are primarily visual learners and tend to misuse newly learned words, indicating ineffective vocabulary learning strategies.

Upon evaluating students' language proficiency in accuracy, vocabulary, and pronunciation, it becomes apparent that they possess poor vocabulary and display moderate accuracy in their language use. Therefore, this paper aims to explore effective vocabulary instruction methods and strategies tailored to address their specific weaknesses and enhance their English vocabulary proficiency.

Research Methodology. In the methodology section, following steps were chosen to boost participants vocabulary skills.

1. Preliminary interview
2. Visual storytelling video
3. Picture-based reading narrative
4. Follow-up interview

Initially, I conducted a preliminary interview to address their concerns and experiences with learning English. During this interview, seven questions were asked, with the session lasting approximately six minutes. Following this, the second stage involved the implementation of "semantic mapping" instruction, wherein participants were presented with 10 words along with their definitions. For the subsequent stage, a visual storytelling video titled "Everyone is welcome" was selected, featuring the same vocabulary used in the initial task. Participants watched the video, learning new vocabulary in conjunction with the accompanying illustrations. The outcomes showed improvement compared to the previous attempt. Building on cognitive strategies, particularly the mnemonic approach, the following week involved the introduction of a short picture-based reading narrative titled "A beautiful bird." Additionally, their memory retention was assessed by identifying words they found challenging during a multiple-choice task.

Data collection, results, and analyses. Initially, I crafted a set of questions aimed at understanding the participants' motivations and future aspirations in learning English. During the first day of observation, respondents were queried about the strategies they had previously employed and their overall impressions. Subsequently, I administered a questionnaire and analyzed their responses. Initially, they relied solely on conventional methods such as maintaining vocabulary notebooks for memorization and revision. However, with my encouragement, they expressed willingness to adopt new approaches.

It became evident that the learners predominantly relied on methods of vocabulary learning that were not conducive to their progress. In the second observation, participants were tasked with providing definitions for words extracted from the short video story "Everyone is welcome." Participants were required to watch the visual video story and provide clear definitions for each word from the provided list.

Following this, considering the participants' inclination towards visual learning a captivating picture-based reading was selected. Participants previewed the new words featured in the text, each accompanied by samples and definitions.

Wants and lacks analyses. After conducting the initial and subsequent observations, I found that learners struggled to recall definitions for half of the words, particularly longer or less common ones. This indicated a challenge in understanding and using these words in speech. During the post-interview phase, I observed that the previously conducted activities had positively impacted the participants' language proficiency, as they could readily apply the learned skills. As noted by Oxford (2003), vocabulary is often not explicitly taught in many language classes [3].

Discussions. The needs assessment pointed out that students lack proficiency in vocabulary, particularly in speaking and understanding diverse cultural norms and preferences. Their aspirations include becoming proficient and fluent language users through effective approaches. However, existing teaching methods don't offer ample opportunities for oral practice, such as discussions, role-plays, presentations, and peer interactions. Quynh and Van (2021) highlighted that interviews typically involve a reciprocal exchange of questions and answers [4]. In this process, the interviewer asks questions, actively listens to the responses, and provides their own answers. Beginning with captivating content can ignite students' curiosity and create an enjoyable learning atmosphere, thereby nurturing their enthusiasm for mastering English.

Conclusion. After carefully reviewing the entire dataset, one can conclude that effective vocabulary strategies play a vital role in language learning. As Wilkins claimed, without grammar very little can be conveyed, without vocabulary nothing can be conveyed [6]. This topic was chosen specifically because I observed similar difficulties in memorizing and using words accurately among respondents attempting to learn English. Therefore, my aim was to assist them in overcoming these obstacles by teaching them proper vocabulary learning techniques. During this study, I discovered that the respondents are visual learners who are interested in reading and watching pictorial reading and video stories. Certain strategies that require cognitive processing, such as listening to words in a video, semantic mapping, and writing down new words and meanings, pose challenges for the participants.

Acknowledgements. The findings of this study offer valuable insights for language teachers seeking to enhance their teaching methodologies. I contend that reading illustrated stories and watching videos with subtitles serve as excellent motivators for learners aiming to retain as many words as possible.

REFERENCES:

1. Beck, I.L., McKeown, M.G., & Kucan, L. (2002). Bringing words to life: Robust vocabulary instruction. New York: Guilford Press.
2. O'Malley, J. M., et al. (1985). Learning strategy applications with students of English as a second language. TESOL Quarterly, 19(3), 285–296.
3. Oxford, R. (2003). Toward A More Systematic Model of L2 Learner Autonomy. In Palfreyman, P., and Smith, R. (Eds.), Learner Autonomy Across Cultures: Language Education Perspectives (pp. 75-91). Great Britain: Palgrave Macmillan.
4. Quynh, N. H., & Van, V. T. (2021). Three-Step Interview Strategy to Enhance Speaking Skill of Second Year College Students. European Journal of English Language, Linguistics and Literature, 8(1), 6–15. Ильин Б. А. Современный английский язык. Теоретический курс.-2-е изд. Испр. и доп. -М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1948. –348 с.
5. Schmitt, N. (1997). Vocabulary learning strategies. In N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.), Vocabulary: Description, acquisition, and pedagogy (pp. 199–227). Cambridge University Press.
6. Wilkins, D.A. (1972). Linguistics in Language Teaching. Cambridge: MFT Press.
7. Wilcox, B. (2013). The Four Es of Effective Vocabulary Instruction. Journal of Reading Education 38(2) 53-57.

UO'K 37.02

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOSLIGI

M.A.Xusanova, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat instituti, Farg'ona
F.A.Ahmadjonova, talaba, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Inklyuziv ta'limni tashkil etish pedagogdan alohida kasbiy mahorat, sabr-toqat va fidoyilik talab qiladi. Ushbu maqolada inklyuziv ta'limni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari, uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va iste'dodlarni kashf etish imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: korreksiya ishlari, inklyuziv ta'lim, pedagogik mahorat, "sanab ayt" metodi, "Eslab qol" metodi, "Bu nimaning ovozi" metodi.

Аннотация. Организация инклюзивного образования требует от педагога особых профессиональных навыков, терпения и самоотверженности. В данной статье рассматриваются специфические аспекты организации инклюзивного образования, его роль в развитии общества и возможности открытия талантов.

Ключевые слова: коррекционная работа, инклюзивное образование, педагогическое мастерство, метод "вычислить", метод "запомнить", метод "как это звучит".

Abstract. The organization of Inclusive Education requires special professional skills, patience and dedication from the educator. This article reflects on the specifics of the organization of inclusive education, its role in the development of society and the possibilities of discovering talents.

Keywords: correctional work, inclusive education, pedagogical skills, the method of "calculation", the method of "remember", the method of "how it sounds".

Kirish. Bugungi kunda alohida ta'limga ehtiyoji mavjud bolalarga juda katta e'tibor qaratilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatimiz va kelajagimiz uchun muvaffaqiyatli yo'llarni ochadi. Jumladan, respublikamizda inklyuziv ta'lim uchun berilayotgan imkoniyatlar ta'lim tizimida alohida o'ringa ega. Bilamizki, maxsus yordamga muhtoj bolalar maxsus maktablar va maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim oladilar. Alohida ta'limga ehtiyoji bor bolalar imkoniyatidan kelib chiqib, hozirgi kunda korreksion ishlarni rivojlantirish maqsadida Prezidentimiz tashabbusi bilan inklyuziv ta'limni joriy qilishga alohida e'tibor qaratildi. Bu O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli farmonida o'z aksini topdi [1]. Uning ijrosini ta'minlash maqsadida bir qator chora tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, alohida yordamga muhtoj bolalar uchun yangi qurilayotgan maktab va maktabgacha ta'lim muassasalari, ko'p

qavatli uylar loyihasida qulayliklar yaratilmoqda. Alohida yordamga muhtoj bolalar tahsil oladigan maxsus matablarni kerakli jihozlar, metodik qo'llanmalar va ularni o'qitish uchun tegishli kadrlar bilan yetarli ta'minlash ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, jamoatchilik joylarida inklyuziv ta'limning qulaylik va afzalliklari, bundan ko'zlangan maqsadlar haqida tushuntirishlar olib borilmoqda. Inklyuziv ta'lim jarayoniga to'laqonli kirishimiz uchun besh yillik reja tuzildi va bu bosqichma-bosqich amalga oshirilishi ko'zda tutilgan. Oldimizda turgan besh yil mobaynida bajarilishi ko'zda tutilgan katta istiqbolli rejalar tuzilgan.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirish jahon standartlari darajasiga chiqishimiz uchun qo'yilgan qadamlardan biri hisoblanadi.

O'rganilganlik darajasi. Inklyuziv ta'lim millati, irqi, oilaviy yashash sharoitidan qat'i nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ularning har qanday qobiliyat va iste'dodlarini qadrllovchi insonparvar ta'lim shakli hisoblanadi. Darhaqiqat, alohida ta'limga muhtoj bolalarning ham rassomchilik, kulolchilik, musiqa, tikuvchilik, sport, aqliy o'yinlar, kompyuter va shu sohalarga qiziqishi va iqtidori yo'q emas, albatta. Bularni rivojlantirish esa pedagogdan alohida e'tibor va mehnat talab etiladi. Ularni darsdan tashqari turli to'garaklar bilan qamrab olish, o'qishga va kasbga bo'lgan qiziqishlarini, qobiliyatlarini inobatga olgan holda rivojlantirish muhimdir.

Tahlil va natijalar. Inklyuziv ta'lim bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashga qaratilgan bo'lib, jarayonida o'qituvchi bolaning mayda motorikalarini rivojlantirishga alohida e'tibor berishi uning miya faoliyatini muvozanatlashtirishga yordam beradi. Mayda motorikalarini rivojlantirish uchun turli bo'yoq va rangli qalamlardan rasmlar chizish, rangli qog'oz va plastilinlar yordamida shakllar yasashdan foydalanish, bundan tashqari, ta'lim berish jarayonida alohida yordamga muhtoj bolalar uchun mos keladigan metodlardan foydalanish ham o'rinli.

“Jonivorlar nomini top” metodi. Ushbu metodda o'qituvchi doskaga turli guruhga mansub hayvonlarni ilib qo'yadi. Bolalar avval hayvon nomlarini va qaysi guruhga mansub ekanligini topishlari kerak bo'ladi.

“Eslab qol” metodi. Bunda pedagog har bir o'quvchiga qushlar, hayvonlar, oshxona jihozlari, uy-ro'zg'or buyumlari va shu kabi ko'rgazmalarni bir marotaba ko'rsatadi. Boladan bir marta ko'rsatilgan suratni eslab qolishi va nomini aytishni so'raydi. Beshdan birgacha sanalgunga qadar aytolmay qolgan o'quvchi o'yindan chiqadi va oxirida qolgan uchta o'quvchi taqdirlanadi. Bu metod bolalarning vizual tasavvurini rivojlantirishga, diqqatni jamlashga hamda hozirjavob bo'lishlariga yordam beradi.

“Bu nimaning ovozi” metodi. Bu metodda pedagog bolalarga istagan hayvon va qushlar rasmini ko'rsatishi lozim. Bolalar bu rasmga qarab hayvon yoki qushning ovozi o'xshatishlari kerak. Bu esa ularning audial qobiliyatlarini rivojlantirishda asqotadi.

Yuqoridagi metodlar bolaning xotirasini mustahkamlashga, fikrini jamlash va nutqini ravonlashtirishlari uchun yordam beradi. Shuningdek, o'yinlar bilan birga bolalarni rag'batlantirish ham darsga qiziqishni oshiradi.

Bolaning aqliy rivojlanishdan orqada qolishi bilish jarayonining buzilishiga olib keladi. Bu esa, o'z navbatida, nutq hamda fikrlash jarayonlariga salbiy ta'sir o'tkazadi. O'z vaqtida korreksiya qilinmagan har qanday nuqson kelajak uchun bir to'siq bo'lishi tabiiy. Aqliy rivojlanishi ortda qolgan bolalar bilan ishlashda didaktik o'yinlardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Masalan, o'quvchilarga shifokor, o'qituvchi, duradgor, quruvchi, dehqon, oshpaz va shu kabi kasb egalarining faoliyati jarayonidan rasmlar ko'rsatiladi. Bu rasmlar orqali bola ularning nima qilayotganini topishi kerak. Shu kabi o'yinlardan biri “sanab ayt” metodi hisoblanadi. Bu metodda bola ko'zini yumadi va o'qituvchi partaga bir nechta o'yinchoq qo'yadi. O'quvchi ko'zlarini ochmagan holda barmoqlari yordamida o'yinchoqlarni ushlab, sonini aytishi kerak bo'ladi. Bu holat bolaning kinestetik sezgisini rivojlantirish uchun turtki bo'la oladi.

Bolalar o'z “men” ini topishlarida o'qituvchining o'rni juda katta. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni eng ko'p qiynaydigan savollardan biri “kelajakda kim bo'lsam ekan?”. Bu savolga javob topishda ularga yordam berish har bir pedagogning vazifasi sanaladi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogning har bir imkoniyati cheklangan bola oilasi bilan hamkorlik qilishi, nogironligi bo'lgan shaxslar ham jamiyatning bir bo'lagi ekanligi va ular ham

yuqori cho'qqilarni zabt eta olishini tushuntirishi asosiy vazifa va maqsadlaridan biri ekanligini unutmazlik lozim.

Tarixdan bilamizki, juda ko'p nuqsonli shaxslar o'z bilim yo'llari, ijodlari bilan bizga namuna bo'la oladi. Xelen Adams Keller, Stiven Uilyam Xoking, Frida Kalo, Lyudvig van Betxoven va Bayron kabi mashhur shaxslar bunga yaqqol misol bo'la oladi. Ularning hayot yo'lida ko'rsatgan jasorat va matonatlari tahsinga loyiq. Helen Adams Keller amerikaning mashhur yozuvchilaridan biri hisoblanib, ko'zi ojiz, qulog'ida nuqsoni bo'lishiga qaramasdan hayot bilan hamnafas yashash uchun o'zida iroda topa oladi. Helen Adams Keller nogironligini ustози Anne Sullivan bilan birga qilgan harakatlari tufayli yengadi. Qilgan izlanishlari va ijodi bilan boshqa insonlar uchun namuna bo'la oladi.

Stiven Uilyam Xoking butunlay falaj bo'lib qolishiga qaramasdan o'z faoliyatini to'xtatmadi. Professor Xoking imkoniyati cheklangan shaxs bo'lsa-da, sog'lom insonlar erisha olmagan 12 ta unvonga ega va nufuzli fan akademiyalarining faxriy a'zosi ham hisoblanadi. Frida Kalo jismonan nosog'lom bo'lishiga qaramay ajoyib san'at asarlari muallifidir. U ham tarixda hayot sinovlariga javoban bardosh bilan ijod qilgan namunaviy shaxslardan biri sifatida qoldi. Lyudvig van Betxoven bolaligida tif, chechak va turli teri kasalliklari bilan kasallangan. U 27 yoshida butunlay eshitish qobiliyatidan ayriladi. Betxoven eshitish tizimidan ayrilgandan keyin ham o'z ustida ishlashdan aslo to'xtamadi. U xotira asarlar yozish orqali sevimli ishi bilan shug'ullanadi. Buyuk bastakor eng mashhur asarlarini kar bo'lib qolganidan keyin yozishga muvaffaq bo'lgan. Betxoven ingliz, nemis, italyan, ukrain, polyak, venger va rus xalq kuylarini qayta bastalagan. Buyuk olmon ijodkori tomonidan yaratilgan musiqiy asarlar O'zbekistonda ham ijro etiladi.

Yuqorida sanab o'tilgan mashhur insonlar ham imkoniyati cheklangan bo'lishiga qaramay tarix zarvaraqalarida o'z ismlarini yozishga muvaffaq bo'lganlar. Ular o'z irodasi, o'z faoliyatiga bo'lgan muhabbati va yaqinlarining bergan e'tibori bilan yuksak marralarni egallaganlar. Bizning mamlakatimizda ham shunday mashhur iste'dodlar chiqishi uchun imkoniyatlar yetarli. Imkoniyati cheklangan bolalarning individual qobiliyatlaridan kelib chiqib kerakli tomonga yo'naltirish orqali ularning jamiyatda o'z o'rinlarini topishga yordam berish davlatimiz strategiyasining ham, ta'lim mazmuninig ham ustivor maqsadlariga uyg'undir. Bunday muvaffaqiyatli natijalarga erishishimiz uchun ikki tomonlama harakat talab etiladi. Nogironligi bo'lgan har bir shaxsning sog'lom insonlar kabi jamiyatida o'z o'rniga ega teng huquqli ekanligini, hamma kabi ta'lim olishi mumkinligini har bir ota-onaning ongiga singdirishimiz muhim va zarur.

Inklyuziv ta'lim jarayoni olib borilayotgan sinflarda ham imkoniyati cheklangan bola uchun qulay sharoitlar yaratilishi lozim. Sinf o'quvchilari unga hamma kabi munosabatda bo'lishi va past nazar bilan qaramasliklari, fan va jismoniy darslarda ko'maklashishlari haqida tushuntirishlar olib borilishi maqsadga muvofiq. Shunda bola sinf ichida o'zini noqulay his qilmaydi va erkin harakat qila oladi. Sinfning birdamligini ta'minlash pedagogning mahoratiga bog'liq. Dars jarayonida "Mening yaqin do'stim", "Do'stlik buyuk fazilat", "Biz bir jamoamiz" va shu kabi o'yinlarni tashkillash o'quvchilarni bir-biriga ko'nikishini tezlashtiradi. Turli ertaklar, hikoyalar ustida suhbatlar, munozaralar olib borish ham o'quvchi hayajonlarini yengishi uchun yordam beradi. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarga berilgan e'tibor kelajak uchun mustahkam poydevor bo'ladi.

"Ko'pincha, imkoniyati cheklangan farzandi bo'lgan ota-onalar og'ir psixologik stressni boshdan kechirishadi, ular o'z farzandlari bilan muloqot qilishga va undan ham ko'proq uning rivojlanishiga yordam berishga tayyor emaslar. Shu ma'noda, ota-onalar birinchi navbatda psixologik va pedagogik yordamga muhtoj. Chunki imkoniyati cheklangan bolaga yordamning keng qamrovli tizimini yaratishda bolaning jamiyatga muvaffaqiyatli kirishishiga asos sifatida, oilaning salohiyatiga tayanish zarur. Imkoniyati cheklangan bola bilan muomalada bo'lgan kattalarning psixologik holatini tushunish va hisobga olish, o'quvchining inklyuziv ta'limi va uning oilasiga samarali yordam ko'rsatishda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish uchun zarurdir"[2, 298].

Xulosa. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan birga ularning ota-onalariga ham ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish, qo'llab-quvvatlashni takomillashtirish inklyuziv ta'lim rivoji uchun hissa qo'shadi. Aytish mumkinki, mamlakatimizda bugungi kunda alohida ta'limga muhtoj shaxslarga e'tiborning kuchaytirilishi kelajak avlodning ta'lim-tarbiya jarayonida insoniy

munosabatlarning qadrlanishiga, jumladan, bolalarda xayrixohlik, bir-birini qo'llab-quvvatlash, shukronalik tuyg'ularining mustahkamlanishi uchun zamin yaratadi. Shunday ekan, ta'lim tizimimizda inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yish, uni takomillashtirish, yetarli salohiyatga ega bo'lgan fidoyi pedagogik kadrlarni tayyorlash dolzarb bo'lib qolaveradi.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimi 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni.
2. Z.Shermatova. Inklyuziv ta'lim jarayonida imkoniyati cheklangan bolalari bo'lgan ota-onalar bilan ishlashtirishning psixologik va pedagogik jihatlari. Inklyuziv ta'limning dolzarb masalalari: muammo va yechimlari. – Toshkent., 2021. – B. 298-299.
3. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik – T.: SANO-STANDART, 2017.
4. Xalikov A.A. Pedagogik mahorat. Darslik. – T, Iqtisod moliya, 2012.

UO'K 371.31

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA XITOY TILINI O'QITISHNING DOLZARB METODLARI

E.Xushvaqtova, talaba, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand
Ch.Hamdanova, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet til o'qitish metodikasi haqida, uning fan sifatida rivojlanish tarixi, oliy ta'limda chet til o'qitish metodikasida qo'llanilayotgan zamonaviy metod turlari va ulardan foydalanish xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Metodika, chet tili, metod, o'yin, innovatsiya, yangilik.

Аннотация. В данной статье рассказывается о методике преподавания иностранного языка, истории ее развития как науки, видах современных методов, используемых в методике преподавания иностранного языка в высшей школе, и их использовании.

Ключевые слова: Методика, иностранный язык, метод, игра, инновация, новизна.

Abstract. This article talks about the methodology of foreign language teaching, the history of its development as a science, the types of modern methods used in the methodology of foreign language teaching in higher education and their use.

Key words: Methodology, foreign language, method, game, innovation, novelty.

Kirish. Ma'lumki, chet tillarini (Xitoy tili) o'rganish va o'rgatish barcha rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar qatori Vatanimiz - O'zbekistonda ham zamon talabiga aylandi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng, chet tillarini o'rganishga qiziqish oshdi va ko'plab imkoniyatlar yaratib berildi. Bunga yaqqol dalil sifatida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasi (1997-yil 9-avgustda) qabul qilingan hamda bugungi kunda g'oyalari amaliyotga keng ko'lamda, muvaffaqiyatli tatbiq etilayotgan O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va 2012- yil 10-dekabrda qabul qilingan "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarori mazmunida barkamol shaxs va malakali kadrlar tayyorlash jarayonining mohiyati to'laqonli ochib berilgan. Malakali kadrlar tayyorlash jarayonining har bir bosqichi o'zida ta'lim jarayonining har bir bosqichini samarali tashkil etish, uni yuqori bosqichlarga ko'tarish, shu bilan birga jahon ta'lim darajasiga yetkazish borasida muayyan vazifalarni amalga oshirish lozim. Jahon ilm fanining yutuqlaridan bahramand bo'lish davr talabidir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Zamon rivojlanishi, xalqaro munosabatlar avj olgan davrda tillarni bilish, ayniqsa ko'p tillilik ulkan ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda tahsil oladigan o'quvchi va talabalar odatda uch tilni o'rganadilar. Ushbu tillar maxsus nomlar bilan yuritiladi. Bular quyidagilar: ona tili, ikkinchi til, va chet tili. Ona tili tafakkur shakllanishida alohida xizmat o'taydigan birinchi til hisoblanadi. Ikkinchi til haqida so'z yuritilganda, unga boshqa millat vakillaridan iborat qardoshlar, qo'shnilar tili sifatida qaraladi.

Malakali kadrlar tayyorlash jarayonining har bir bosqichi o'zida ta'lim jarayonining har bir bosqichini samarali tashkil etish, uni yuqori bosqichlarga ko'tarish, Shu bilan birga jahon ta'lim darajasiga yetkazish borasida muayyan vazifalarni amalga oshirish lozim. Jahon ilm fanining

yutuqlaridan bahramand bo'lish davr talabidir. Shu maqsadda chet tillarini o'ganishning yanada samarali yo'llarini izlash, turli xil zamonaviy o'qitish metodlarini yaratish olimlarimiz, izlanuvchi o'qituvchilarimiz va bilimli yoshlarimiz oldida turgan dolzarb vazifa hisoblanadi. Hozirgi davrda ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish innovatsion texnologiya va zamonaviy metodlarni keltirib chiqardi. Innovatsiya- inglizcha "yangilik kiritish" (Tarqatish) ma'nolarini anglatadi. Yangilik kiritishning ijtimoiy-psixologik aspekti Amerika tadqiqotchisi E.Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan.

U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining tasnifi, ularning yangilikka bo'lgan munosabati va boshqalarini o'rgangan. "Yangilik"- bu vosita, yangi metod, metodika ma'nolarini anglatadi. "Innovatsiya"- bu ta'lim, ma'lum bosqichlar bo'yicha rivojlanadigan jarayon. Chet tili – bu xorijiy mamlakat tilidir. Respublikamizda G'arbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, fransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari o'qitilib kelmoqda. Bu tillar ta'lim muassasalarining o'quv rejalaridan o'rin olgan. Chet tili muallimi metodika fani yutuqlarini puxta egallash orqali o'quvchi, talabaning to'plagan til tajribasi me'yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi. Chet tillarini samarali o'rganish va o'rgatish ko'p jihatdan o'qitish metodikasi masalalarini nazariy tomondan ishlab chiqishga va nazariyaning amalda ijodiy qo'llanilishiga bog'liqdir. Respublikamizda chet tilini o'qitilishi, chet tili o'qituvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholashning umumyevropa ramkali tavsiyanomalari (CEFR) ga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Unga ko'ra umum ta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalari o'quvchi, talabalari uchun mos o'quv qo'llanmalari ishlab chiqildi. Ushbu talablarga mos o'quv xonalari stendlar va zamonaviy axborot kommunikativ texnologiyalar bilan jihozlandi. Chet tilini o'rganishga bo'lgan talab ham kundan kunga oshib bormoqda. Chet tili fani asosiy to'rt aspektga (o'qish, yozish, tinglab tushinish va gapirish) bo'linib, ularning har biri bo'yicha alohida tushuncha va ko'nikmalar berilmoqda.

Mamlakatimizda xitoy tilini o'rganishga bo'lgan talab kun sayin jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri sifatida O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanib borayotganligini e'tirof etish o'rinlidir. Shu bois yurtimizda xitoy tili o'qitiladigan ta'lim muassasalarining soni ham ortib bormoqda. Modomiki, bunday ilm maskanlari ko'payib borayotgan ekan, demak o'z-o'zidan bu ziyo maskanlariga nafaqat xitoy tilini chuqur biladigan, balki ilg'or o'qitish metodikasiga ega, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan yaxshi tanish bo'lgan hamda darslarda zamonaviy interfaol usullarni qo'llay oladigan tajribali pedagog kadrlarni yetkazib berishdek muhim masala Oliy ta'lim tizimidagi asosiy masalalardan biri bo'lmog'i kerak. O'qituvchi, eng avvalo, o'zi o'qitadigan fanni yaxshi bilishi kerak. Agar o'qituvchi o'zi o'qitadigan fanni yaxshi bilmasa, muvaffaqiyat qozona olmaydi.

Chet tildagi muloqot, asosan, darsda muallim rahbarligida kechadi. Uchala til orasida chet tilni o'rganish va o'rgatish muayyan jihatlari bilan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, tegishli chet til o'qitish texnologiyasini qo'llashni taqozo etadi. Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta o'zlashtirish orqali o'quvchi-talabaning to'plagan til tajribasi me'yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi. Chet tillarni samarali o'rgatish uning metodikasini bilishni taqozo etadi.

Muhokama va natijalar. Metodikaning asosiy tushunchalari - metod, usul, prinsip. Metod – metodika tushunchasi grek-lotincha "metodos"- "metodus" so'zidan olingan bo'lib, ma'lum maqsadga eltuvchi yo'llar, usul ma'nosini anglatadi. Turli adabiyotlarda atamaning tor va keng ma'nosini uchratish mumkin. "Metodika" atamasi tor ma'noda ta'limning konkret dars jarayoni bilan bog'liq tushunchani anglatadi. Mashg'ulotlarni rejalashtirish va o'quv materiallarini tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatmalarni qamrab oluvchi boshqariladigan dars jarayoni sifatida talqin etiladi. "Metod" atamasi keng ma'noda o'quv materialini tanlash, tabaqalash va taqsimlanishni nazarda tutadi. Metodika tushunchalaridan uchtasini bir-biridan farqlash kerak: «chet til o'qitish mazmuni», uning tarkibidan «chet til materialini» va undan ajratib olinadigan «til materialini o'qitish mazmuni», ya'ni umuman tilni emas, balki «til materialining o'rgatish mazmuni» haqida fikr yuritiladi. Demak, leksik minimumdan leksikani o'rgatish mazmuni, grammatik va talaffuz minimumlaridan ularni o'rgatish mazmunini ajratib olish, o'rganishda maxsus mashqlar bajarish, tegishli vaqt va kuch sarflanish shart bo'lgan til hodisalarini tanlash masalasi turadi."

Chet tillarini o'rganish faqat aqliy tarbiya vositasi emas, balki o'zga madaniyat ta'limiy boyliklari va qadriyatlari bilan tanishish va ularni o'z madaniy hayotiga tadbqiq qilish orqali kishi shaxsining shakllanish jarayoni hisoblanadi. Yevropada chet tillarni o'rganish uzoq vaqt yuqori darajadagi ta'lim olishda imtiyoz sanaladi va jamoat maktablarida imtiyozga ega bo'lgan kishilarni tarbiyalash deb qaraladi.

Xitoy va O'zbekiston do'stlik aloqalari uzoq tarixga ega. Ikki mamlakat uzoq yillar davomida, siyosiy, madaniy aloqalarni mustahkamlab kelmoqda. Bunday do'stona aloqalar, albatta, ta'lim sohasida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ham Xitoy va O'zbekiston munosabatlari haqida shunday degan edi: "O'zbekiston va Xitoy aloqalari ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, Buyuk ipak yo'li davriga borib taqaladi. Xalqlarimiz o'rtasida azal-azaldan barqaror savdo-sotiq, ilm-fan va gumanitar aloqalar yo'lga qo'yilgani, madaniyatlarimiz, an'ana va urf-odatlarimiz bir birini boyitgani haqidagi ko'plab yorqin misollar tarix sahifalariga muxrlangan".

Xitoyda oliy ta'lim tizimi hamda afzalliklari. Xitoyning oliy ta'lim tizimiga universitetlar, kollejlari va professional universitetlar kiradi. Aksariyat universitet va kollejlari mamlakat Ta'lim va Ta'lim Vazirligi nazorati ostida faoliyat ko'rsatmoqda, ayrim oliy ta'lim yurtlari viloyat va shahar hokimiyati tomonidan boshqariladi. Universitetlar uch bosqichli oliy ta'limni ta'minlaydilar. Birinchi bosqich 4-5 yillik o'qishni o'z ichiga oladi va bakalavr darajasini berish bilan tugaydi. Ikkinchisi — 2-3 yillik o'qish uchun mo'ljallangan va magistrlik darajasi (Magistr) berilishi bilan yakunlanadi. Uchinchi bosqich 3 yillik o'qishni o'z ichiga oladi va PhDga o'xshash doktorlik ilmiy darajasini berish bilan yakunlanadi. Uni olish o'quv kursining asosiy mavzularida imtihonlarni topshirish va mustaqil ilmiy loyihani amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Ta'limning asosiy tili — xitoycha (garchi ba'zi magistrlik dasturlari ingliz tilida ham o'qitilishi mumkin), shuning uchun o'qitish odatda xitoy tilini o'rganish uchun 1-2 yillik kursdan oldin olib boriladi. Til kurslariga kirish uchun tilni bilish darajasi muhim emas. Til kurslariga qabul qilish uchun arizalar sentyabrdan dekabrgacha (bahorda qabul qilish uchun) va fevraldan iyungacha (kuzda qabul qilish uchun) qabul qilinadi. Xitoy tilini o'zlashtirganingizdan so'ng, siz bakalavr dasturiga kirishingiz mumkin. Buning uchun siz kamida 18 yoshda bo'lishingiz va o'rta ma'lumot haqida ma'lumotga ega bo'lishingiz kerak. Namunaviy hujjatlar to'plamiga ariza, transkript, tibbiy ma'lumotnoma, pasportning nusxasi va ro'yxatdan o'tkazish to'lovini to'lash uchun to'lov topshirig'i nusxasi kiradi. Magistrlik dasturlari uchun sizga tegishli ravishda diplom nusxasi, darslik daftaridan ko'chirma, ikkita tavsiyalar (o'qituvchi yoki ish beruvchidan) kerak. Xitoyda 2 mingdan ortiq universitet, kollej va kasb-hunar oliy o'quv yurtlari mavjud bo'lib, ularda 9 millionga yaqin kishi ta'lim oladi. 5,5 milliondan ortiq talabalar bakalavriat dasturlarida, 300 mingga yaqin talabalar magistratura va doktoranturada o'qishadi. Mamlakatning 450 dan ortiq universitetlari chet ellik talabalarni qabul qilish huquqiga ega («Lovyus Lusyeshen»). 1950 yilda chet ellik talabalar mamlakatdagi universitetlarga qabul qilinishni boshladilar. Hozirgi kunda 175 mamlakatdan 78 mingdan ortiq talabalar mamlakatning 31 viloyatidagi 360 universitetda tahsil olmoqdalar. Chet ellik talabalar soni bo'yicha yetakchi eng nufuzli universitetlar — Pekin universiteti (4 mingdan ortiq kishi) va Shanxaydagi Fudan universiteti (3 mingdan ortiq kishi). Xorijiy talabalarning 80% dan ortig'i Osiyo mamlakatlari fuqarolari.

Xitoyda oliy o'quv yurtlari soni juda ham ko'p bo'lib, ular soni yuzdan oshadi. Xitoy universitetlarida ta'limning mohiyati zamonaviy Xitoyning ilm-fanning turli sohalarida o'zini yanada yuksak mavqeda qadrlanganini tushuntiradi.

Garchi Xitoyda barcha o'quv muassasalari davlatga tegishli bo'lsa-da, hamma uchun bitta dastur mavjud emas. Universitetlar o'zlarining kurslari va o'qitish usullari bo'yicha bir-biridan farq qiladi. Yuzlab turli mutaxassisliklar bitta institutda o'qitilishi mumkin bo'lgan ko'pgina Yevropa va Amerika universitetlaridan farqli o'laroq, Xitoy universitetlari ixtisoslikka ega. Texnik, pedagogik, lingvistik va boshqa muassasalar mavjud. Bu yerda til, geografiya va iqtisodiy fanlar o'qitiladigan kurslar mavjud. Ba'zi universitetlarda mahalliy lahjalar, qishloq xo'jaligi, arxeologiya va demografiyaga alohida e'tibor qaratilgan. Siyosatchilar va ishbilarmonlar tayyorlaydigan universitetlarda ko'proq vaqt nutq, talaffuz va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga sarflanadi. Ba'zi universitetlarda siz ixtiyoriy ravishda yapon tilini va xitoy tilidan boshqa sharq tillariga tarjima qilish xususiyatlarini o'rganishingiz mumkin.

Xitoyning har bir universiteti o'zining afzalliklariga ega. Pekin ko'plab fakultetlarga ega eng katta universitetga va eng boy texnik bazaga ega. U Xitoyning eng go'zal bog'laridan birida, tarixiy joy — Yiheyuan xarobalari yonida joylashgan.

Pekin tillar institutida sharqshunoslarni o'qitadigan jurnalistika fakulteti mavjud. Ishni zavq bilan birlashtirib, mashhur sayyohlik markazida vaqt o'tkazishni istaganlarga Guangxi pedagogika universitetini tanlash tavsiya etiladi. Sinchuan universiteti Shinki tog'ining etagida joylashgan, tinch va diqqatli ta'lim olish uchun ideal joy. Biroq, undagi o'qitishning eski usullari talabalarning zamonaviy yashash sharoitlari bilan mukammal birlashtirilgan. Talabalar shaharchasida — ikki kishiga mo'ljallangan barcha qulayliklarga ega konditsioner, telefon, televizor mavjud. Shuningdek, eng go'zal va betakror manzara, shubhasiz, Liaodong yarimorolining janubiy qismida joylashgan Dalian shahrida. Bu yerda, tog'lar etagida, dengiz qirg'og'ida siz Xitoy tilini, uning qadimiy yozuvlarini va qadimiy adabiyotni o'rganishingiz mumkin. Daliya universitetida talabalar gimnastika (Wushu va Tai Chi Chuan) va adabiy ishlar bilan shug'ullanishlari shart. Shaharning boshqa ikkita universitetida Dalian tibbiyot universiteti professor-o'qituvchilarida juda kuchli bo'lgan xalqaro savdo, huquqshunoslik, moliya ishi va iqtisodiy fanlar o'qitilmoqda. Ta'lim yili 1 sentyabrda boshlanadi va iyul boshida tugaydi. Xitoy xalqaro talabalar uchun Osiyodagi eng mashhur davlat bo'lgan va dunyo davlatlari orasida uchinchi o'rinni egallagan. Xitoy hozirda anglofon afrikalik talabalar uchun global miqyosda yetakchi joy va dunyodagi ikkinchi eng katta xalqaro talabalar soniga mezbonlik qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Chet til o'rganish ko'p qirrali ta'limot bo'lib, bu jarayonda inson murakkab psixologik o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Jumladan ona tili bilan chet tilini taqqoslash jarayoni yuzaga keladi. Bu jarayonda o'rgatishning turli metod va texnologiyalaridan foydalaniladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida chet til bilan ona tilini taqqoslab o'rgatish samarali natija beradi. Chet til o'rgatish uning metodikasiga oid bilimlarga ega bo'lishni taqozo etadi. Metodika va texnologiyalar chet til o'rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Juraboyev, B. B. (2020). Nemis tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv. Science and Education, 7(7), 215-220.
2. Joraboyev, B. B. O. (2021). Using authentic materials on english lessons. Academic research in educational sciences, 2(2).
3. Samarova, S. R., & Mirzayeva, M. M. 2020. The problem of the formation of creative abilities of students in foreign psychology. An International Multidisciplinary Research Journal.
4. Ochilov O., Li Yamey. O'zbekcha – xitoycha, Xitoycha – o'zbekcha Maqol, matal va iboralar lug'ati. – Pekin, 2011.–258 c.
5. Azizxo'jayeva N.N. O'qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash Texnologiyasi. – T.: TDPU, 2000.
6. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: TDPU, 2003.
7. Komochkina E.A. Nolingvistik universitetda chet tillarini o'qitish: tarix va zamonaviylik E.A.Komochkin-2014. No 7.-C. 30-37.
8. www.china.com
9. www.hanban.edu.com

UDC 37.02

IMPROVING THE QUALITY OF THE LESSON IN HIGHER EDUCATION AND THE ROLE OF ITS PROFESSOR-TEACHERS

N.N.Yoqubova, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers National Research University, Tashkent

Annotatsiya. Bugungi kunda uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida dars samaradorligini yanada oshirish ishlariga alohida e'tibor berilmoqda. Ushbu maqolada oliy ta'limda dars sifatini yaxshilash va bu jarayonda professor-o'qituvchilarining o'rni yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: dars sifati, ta'lim samaradorligi, zamonaviy ta'lim, pedagogik mahorat, pedagogik qobiliyat, professor-o'qituvchi.

Аннотация. Сегодня особое внимание уделяется работе по дальнейшему повышению эффективности урока на всех этапах непрерывного образования. В этой статье

рассказывается об улучшении качества уроков в высшем образовании и роли преподавателей в этом процессе.

Ключевые слова: *Качество урока, эффективность обучения, современное образование, педагогическое мастерство, педагогическая компетентность, профессорско-преподавательский состав.*

Abstract. *Today, special attention is paid to the work of further improving the effectiveness of the lesson at all stages of continuing education. This article highlights the improvement of the quality of the lesson in higher education and the role of its professors in this process.*

Keywords: *lesson quality, educational effectiveness, modern education, pedagogical skills, pedagogical abilities, professor-teacher.*

In the conditions of existing competition in the educational services market, each higher education institution should strive to ensure that its products, i.e., graduates, are competitive in the labor market, enjoy stable demand and meet the requirements and standards, and thus be of high quality. In turn, the university needs to achieve and constantly maintain its competitiveness in the educational services market. These principles of the university's activities are a priority in the current conditions. The high quality of education implies maximum compliance with the task that must be solved during the training of graduates. And the main task of higher education is to train personnel with a high level of professionalism, as well as to meet the needs of employers who are the main buyers of labor in the labor market. In the article, the author emphasized that, since quality is not a static phenomenon, but a constantly developing dynamic process, to the extent that the university administration and each participant in the educational process must work in concert to ensure the high quality of their work and their product.

At the same time, it is emphasized that the implementation of this function is a multifaceted, dynamic phenomenon, affecting various aspects of the activities of all participants in the educational process. The increasing pace of knowledge renewal around the world and the unification of teacher requirements are making changes in the functioning of the higher education system and the management of this system.

Transformational processes in the socio-economic sphere of Uzbekistan entail an increase in the requirements for the educational process at all its stages. The quality of education is largely determined by teachers, their level of training, their availability of necessary personal characteristics and socio-professional competencies.

Since educational activities are aimed at the formation of certain professional competencies and value attitudes among students, the priority personal qualities and socio-professional competencies of university teachers are highly specialized skills and general erudition; methodological skills; continuous professional development; motivation for pedagogical work; communication skills; emotional intelligence and stress tolerance; charisma and modernity in communication; justice; critical thinking and reflection. Teaching activities at universities involve the participation of a teacher in research work. Its success is determined by professionalism and the desire to update competencies; efficiency and self-control; the ability to work in a team; the availability of analytical skills and academic writing skills; inclusion in the world scientific agenda; compliance with scientific ethics.

Based on the presented range of significant personal qualities and competencies of scientific and pedagogical workers, representatives of university personnel management can implement specific management projects aimed at improving the relevant qualities and competencies, make informed decisions in the selection and development of personnel, personnel changes. The results of the study can be applied by university teachers in the framework of building individual trajectories of professional and personal development.

Scientific and pedagogical staff of the university are the main subjects of the educational process, on which the successful formation of human and social capital depends. They transfer the accumulated knowledge and experience to students, teach a versatile “vision” of the problem and a

creative approach to solving it. Therefore, the quality of education offered by a university is determined by the quality of its teachers. They are the most valuable asset of any university.

The human capital of the university is a strategic resource that allows to determine the preparedness of employees to perform their functions and assess the collective's overall capabilities in the long term and scientific and pedagogical staff is the central object of management in the higher education system. One of the effective ways to ensure the competitiveness of the university in modern conditions is the development of individual and professional abilities of scientific and pedagogical staff, allowing them to mobilize and fully use the totality of human resources, processes and technologies at the disposal of the university.

The education system is in the process of modernization and is undergoing qualitative changes. The reforms are mainly focused on the development of the research potential of teachers as key links in the practical implementation of management decisions and the introduction of pedagogical innovations. The effective use of a set of competencies by scientific and pedagogical workers is reflected in improving the quality of education and productivity of research activities at the university.

Pedagogical skills play a significant role in the process of ensuring high-quality training of specialists, since it is the knowledge, skills and experience of the teacher, i.e., the teacher, that directly determines the level of preparedness of the trainees, i.e., students. And the meaning of the famous teacher K.D. Ushinsky's: "... the success of teaching always and most of all depends on the dignity of the teacher ...". Dignity here should be understood not so much a sense of honor and conscientiousness as the qualitative content of the teacher's professional training.

A teacher of higher education should be aware that teaching is a type of scientific and pedagogical work aimed at managing the cognitive, i.e., cognitive activity of students, and in order to constantly improve the quality of training specialists, the teacher needs to master the skill of managing this activity to a high extent. The formation of pedagogical skills of a teacher involves the constant progressive development of scientific content and methods of conducting training sessions. This is ensured both by the independent efforts of the teacher and through the exchange of experience with colleagues.

Pedagogical skills are understood as a high level of professional activity of a teacher. Externally, pedagogical skills are manifested in the successful achievement of adequately formulated pedagogical goals. At the same time, the exchange of experience can be carried out locally, at the level of a department or faculty, as well as organized, at the level of the entire university, which allows for quality control of the introduction of innovative educational technologies into the educational process. This greatly contributes to improving the quality of graduate training. To do this, it is advisable to organize and conduct events at the university aimed at improving the quality of the educational process through the exchange of pedagogical experience. These can be "quality weeks", "master classes", etc.

The main objectives of these events are: assessment of the quality of training sessions; identification of positive and negative aspects of pedagogical work, exchange of experience in educational and methodological work, enrichment of professional knowledge and skills of teachers; the possibility of a comparative analysis of the methodology of conducting training sessions.

The most common type of such events are open training sessions, both in traditional forms (lecture, seminar, practical lesson, laboratory practical lesson, business game, round table) and in innovative forms (interactive lecture, debate review, discussion, master class, author's seminar).

Visiting and discussing all events by departments and methodological commissions of faculties can show that the use of modern teaching methods, in particular, conducting interactive, dialogical lectures, helps to activate students' attention, stimulate their mental activity directly during the lesson. Holding round tables and business games develops students' skills in discussion, public speaking, and also provides an opportunity to simulate anticipated production situations that arise during the professional activity of a specialist. The use of these teaching methods increases the effectiveness of the educational process, which, in turn, ultimately contributes to improving the quality of higher education.

In general, events of this kind make it possible to identify “strengths” and “weaknesses” in the educational process, promptly solve emerging problems of organizing the educational process and methods of conducting training sessions.

Thus, the full-fledged implementation of scientific and pedagogical activities by the teaching staff of the university, every possible assistance to improve the quality of educational services involves the use of a full range of methods and techniques, both to solve current pedagogical tasks and to achieve the ultimate goal - the training of highly qualified personnel, competitive in the modern labor market, meeting the current and future needs of society.

REFERENCES:

1. Abbas J. HEISQUAL: A modern approach to measure service quality in higher education institutions //Studies in Educational Evaluation. – 2020. – T. 67. – C. 100933.
2. Nodira F., Egamberdi R. Distinctive features of youth spirituality in the development of society //E Conference Zone. – 2022. – C. 46-50.
3. Efimova Galina Zinovievna, Sorokin Alexander Nikolaevich, Gribovsky Mikhail Viktorovich. Ideal teacher of higher education: personal qualities and socio-professional competencies // Education and Science. 2021. №1.

УДК 311.213

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ

З.М. Дадахонова, преподаватель, Ферганский государственный университет, Фергана

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy davrda universitetlarning o'quv jarayonida talabalar bilimini monitoring qilishning ahamiyati ko'rib chiqilgan. O'quv jarayoni samaradorligini oshirish va talabalarning sifatli bilim olishini ta'minlash maqsadida universitetlarda muvaffaqiyatli qo'llanilayotgan elektron testlar, adaptiv test tizimlari, plagiatga qarshi tizimlar, veb-seminarlar va elektron portfolio kabi bilimlarni nazorat qilish texnologiyalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: o'quv jarayoni, texnologiya, elektron testlar, adaptiv testlar, plagiatga qarshi, veb-seminarlar, portfolio, innovatsiyalar

Аннотация. Статья рассматривает важность контроля знаний студентов в образовательном процессе вузов современного времени. Особое внимание уделено технологиям контроля знаний, таким как электронные тесты, системы адаптивного тестирования, системы антиплагиата, вебинары и электронные портфолио, которые успешно применяются в вузах для повышения эффективности образовательного процесса и обеспечения качественного обучения студентов.

Ключевые слова: образовательный процесс, технологии, электронные тесты, адаптивное тестирование, антиплагиат, вебинары, портфолио, инновации

Abstract. The article examines the importance of monitoring students' knowledge in the educational process of universities in modern times. Particular attention is paid to knowledge control technologies, such as electronic tests, adaptive testing systems, anti-plagiarism systems, webinars and electronic portfolios, which are successfully used in universities to improve the efficiency of the educational process and ensure quality student learning.

Keywords: educational process, technology, electronic tests, adaptive testing, anti-plagiarism, webinars, portfolio, innovation

Введение. Одной из важных задач, которые ставит перед собой высшее учебное заведение, является подготовка и выпуск бакалавров и магистров, имеющих высокий уровень качества знаний. Вуз обязан готовить творческих работников, способных грамотно и успешно решать в будущем поставленные перед ними задачи. В условиях современных рыночных отношений к выпускнику высшего учебного заведения предъявляются конкретные требования к профессиональным компетенциям молодого специалиста.

Методы и материалы. В основе работы были использованы труды таких ученых как В. П. Беспалько, С. Калдыбаев, Н. В. Кулиш, А. С Милевич и другие.

Результаты и обсуждение. Грамотно организованный контроль учащихся дает возможность информировать о правильном или неправильном итоговом результатом

выполненной деятельности; о соответствии формы действий данному этапу усвоения; об оценке получаемых умений, навыков и знаний, о необходимости помощи и достижения целей обучения. Кроме этого, такой контроль знаний помогает учителю в оценке уровня усвоения материала учащимися и возможность увидеть свои промахи. В.П. Беспалько считает контроль необходимым компонентом деятельности человека вообще. Автор отмечает, что эта деятельность складывается из ориентировочного, исполнительного, контрольного и корректирующего этапов [1].

Также, контроль – это способ получения информации о качестве состояния учебного процесса [4]. Контроль педагога направлен как на деятельность студента, так и на характер взаимодействия студентов и педагогов. Наличие механизма контроля в учебном процессе играет значительную роль в познавательной деятельности студентов, хотя не каждый из его видов способен стимулировать самоопределение студентов в учебном процессе.

В процессе контроля знаний учащихся используются различные технологии контроля.

Роль технологий контроля знаний учащихся в образовательном процессе включает в себя несколько важных аспектов:

- обеспечение эффективности обучения: технологии контроля знаний помогают учителям оценить уровень усвоения материала студентами. Это позволяет рано выявлять проблемы и пропуски в знаниях.
- индивидуализация обучения: современные технологии контроля знаний позволяют создавать персонализированные программы обучения, адаптированные под уровень знаний и способности каждого учащегося.
- стимулирование саморегуляции: системы контроля знаний могут включать в себя элементы самопроверки и самооценки.
- повышение мотивации: технологии контроля знаний могут быть использованы для создания интерактивных и увлекательных образовательных игр, заданий и квизов.
- обеспечение академической честности: системы контроля знаний включают инструменты для обнаружения плагиата и других форм нечестного поведения.
- предоставление обратной связи: технологии контроля знаний предоставляют возможность оперативной обратной связи от учителей к учащимся, что помогает им лучше понимать свои ошибки и улучшать свои знания и навыки.

В современных вузах широко используются различные технологии контроля знаний для оценки успеваемости студентов и обеспечения качественного образования. Вот некоторые из них:

- электронные тесты и онлайн-тестирование: электронные формы тестирования позволяют учащимся сдавать тесты через интернет, что удобно и экономит время как им, так и преподавателям. Такие тесты могут включать в себя как вопросы с выбором ответа, так и открытые вопросы для более глубокой проверки знаний.
- автоматизированные системы проверки заданий: программы для автоматической проверки заданий (например, программы для проверки кода в компьютерных науках или проверки расчетов в инженерных дисциплинах) позволяют более быстро и эффективно оценивать выполненные студентами задания.
- системы адаптивного тестирования: технологии адаптивного тестирования на основе искусственного интеллекта позволяют создавать персонализированные тесты, которые адаптируются к уровню знаний каждого студента, что обеспечивает более точную оценку и индивидуализированное обучение.
- системы антиплагиата: программные средства для обнаружения плагиата помогают преподавателям выявлять неоригинальные работы и предотвращать нечестное поведение студентов.
- вебинары и онлайн-курсы: онлайн-платформы для проведения вебинаров и дистанционных курсов позволяют студентам получать знания и проходить тестирование удаленно, что особенно актуально в условиях дистанционного обучения

-электронные портфолио: системы электронных портфолио позволяют студентам сохранять свои работы, проекты, отчеты и другие материалы онлайн, что удобно для анализа и оценки прогресса в учебе

Эти технологии используются в вузах для повышения эффективности образовательного процесса, улучшения контроля знаний и обеспечения более качественного обучения студентов.

Заключение. Современные технологии не только улучшают оценку уровня знаний студентов, но и способствуют индивидуализации обучения, стимулируют саморегуляцию и мотивацию учащихся, а также обеспечивают академическую честность и оперативную обратную связь между преподавателями и студентами. Внедрение инновационных технологий контроля знаний является необходимым шагом для современных вузов, стремящихся обеспечить высокий уровень образования и подготовки кадров, способных эффективно функционировать в современных условиях рыночной экономики и информационного общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
2. Беспалько В.П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия) / В.П. Беспалько. – М.: Изд-во Моск. Псих.-социального и-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. – 352 с.
3. Калдыбаев С. Проблема контроля результатов обучения в историческом педагогическом опыте // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2007 №30. С.68-77.
4. Кулиш Н. В. Контроль знаний студентов как проблема качества образования // Проблемы и перспективы развития образования в России. 2010. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontrol-znaniy-studentov-kak-problema-kachestva-obrazovaniya>
5. Милевич А.С. К вопросу о современных технологиях контроля знаний студентов // Современные проблемы науки и образования. – 2009. – № 6-1 URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=1328> (дата обращения: 04.01.2024).

УДК 371.4

ВРЕМЯ, КАК ЦЕННОСТЬ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ ПРИ ОБУЧЕНИИ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Х.Х.Ниязова, докторант, Бухарский государственный педагогический институт, Бухара

Annotatsiya. *Ushbu asarda vaqtning qiymatini o'rgatish uchun boshlang'ich sinflarda maqol va maqollardan foydalanishning asosiy masalalari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *vaqtning qiymati, dars, maqol va so'zlar, bolalar.*

Аннотация. *В данной работе рассматриваются основные вопросы использования пословиц и поговорок в начальных классах для обучения ценности времени.*

Ключевые слова: *ценность времени, урок, пословицы и поговорки, дети.*

Abstract. *This article deals with the main issues of using proverbs and sayings in primary school to teach the value of time.*

Key words: *value of time, lesson, proverbs and sayings, children.*

В человеческой жизни время – это один из самых важных и ценных ресурсов. Для детей понимание времени может быть довольно сложным. Поэтому важной задачей школьного образования является формирование у них понимания о том, насколько важны человеческие ценности, включая время. При первом шаге в учебное учреждение дети сталкиваются с ограниченностью времени. Например, у ребенка возникает дилемма: либо поиграть, либо заняться учебой и домашними заданиями. В результате школа становится главным источником формирования у них понимания ценности времени и умения его правильно планировать. В начальной школе дети готовы воспринимать абстрактные концепции, такие как минута и час. Им помогает расписание уроков: звонок определяет один отрезок времени, а окончание перемены – другой.

В методике обучения детей начального образования тема о времени остаётся открытой. Представление о времени считается необходимым для описания предметов и явлений

реальности, исследуемых людьми на протяжении жизни детей. Обучение использованию временных ресурсов должно проводиться в течение всего школьного года, особенно в начальных классах, поскольку именно в этот период школьники младших классов начинают узнавать мир. В толковом словаре И. М. Ожегова термин «время» имеет несколько значений: «1) объективная форма существования бесконечно развивающейся материи; 2) продолжительность, длительность чего-либо, измеряемая секундами, минутами, часами» [1, с. 103].

Для младших школьников понимание понятия "время" является особенно сложным. Это связано с такими характеристиками времени, как его необратимость, постоянное изменение, отсутствие конкретных форм, и использование непрямых методов измерения (оценка через изменения, происходящие в определенный промежуток времени). Терминология времени также вводит дополнительную сложность из-за ее относительного и условного характера; значения временных терминов могут меняться в зависимости от контекста и периода времени. Школьники младших классов должны уметь делать арифметические операции с часами, сопоставлять промежутки времени и различать время.

Таким образом, учителя организуют занятия, ориентированные на время и минуты. К таким занятиям относятся логические игры на время, чтение на скорость, подготовка к праздникам на неделю или два дня.

Одним из важных методов совмещения учебного и воспитательной части урока является также использование таких жанров фольклора, как пословицы и поговорки. Пословицы включают в себя заключительную мысль, которая облегчает детям усвоение определенных изречений. «Пословицы являются основным источником мудрости предков, хранителями памяти и средством передачи человеческого опыта» [2, с. 15].

«Пословица - краткое народное изречение с назидательным содержанием, народный афоризм» [3, с. 568], как сказал С.И. Ожегов. «Поговорка - краткое устойчивое выражение, преимущественно образное, не составляющее, в отличие от пословицы, законченного высказывания», — говорит С.И. Ожегов [3, с. 530].

Помимо использования пословиц, важно учить детей их понимать и применять их в повседневной жизни. Пословицы и поговорки о времени учат нас ценить каждую минуту и не растрачивать его на мелочи, чтобы потом не было мучительно больно. Многие люди задаются вопросом: «Делу время, потехе час». В школьной программе говорится, что это пословица. Русский царь Алексей Михайлович Романов помог распространить ее.

Вспомним другие мудрые пословицы и поговорки про времена года:

Каждому сезону свое время.

Каждому сезону к лицу свое занятие.

Природа лето с зимой не спутает.

Детям школьного возраста легко понять смысл этих пословиц и поговорок о смене времен года: весна следует за зимой, а за ней следуют лето и осень. Так было в прошлом, и так будет и в будущем. Люди только наблюдают, и они не могут изменить это. Очень важно привить ребенку чувство времени. Это чувство также приобретается, а не наследуется. Школьный ребенок не понимает, что все его действия происходят в определенный отрезок времени. Он все еще не понимает, что любое действие, будь то посещение ресторана или поездка от дома в магазин, можно измерить во времени. И именно это нужно объяснить ему. И именно это требует объяснения. Например, следующие пословицы могут быть использованы:

Тише едешь — дальше будешь.

Нет в мире ничего дороже времени.

Поспешешь — людей насмешешь.

Время — лучший лекарь.

Обещанного три года ждут.

Все силачи мира время не удержат.

Век прожить — не поле перейти.

Миром правят не цари, а время.

Всякому овощу свое время.

Не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня.

Благодаря понятию о значимости времени, школьники научатся не откладывать важные дела, а наоборот ставить их в приоритете. Этому могут способствовать различные пословицы и поговорки:

Во время – грозой да лозой,

А не в пору – колом на дубиной.

Во время поры точи топоры,

А пройдет пора, не надо и топора.

Использование пословиц и поговорок в процессе изучения времени, наряду с другими вопросами начального курса ряда дисциплин, обеспечит успех изучения величины младшими школьниками. Это связано с тем, что они создают непринужденную познавательную среду, которая привлекает внимание обучающихся и обеспечивают наглядность и моделирование. Таким образом, пословицы и поговорки помогут детям развить не только словарный запас, но и пробуждают чувство бережливости по отношению времени.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. - М.: Оникс, 2008. - 736 с.
2. Афанасьев А.Н. Происхождение мифа / А.Н. Афанасьев. - М.: Высшая школа, 1996. -150 с.
3. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
4. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор.- М.: Гос. учеб-пед. изд.,1957.- 240с.
5. Niyazova, M. Kh, and M. Temirova. "Semantic analysis of old english phraseological units." *Asian Journal of Multidimensional Research* 12.3 (2023): 35-39.
6. Khayotovna, Niyazova Mokhichekhra. "The Use of Riddles in the Speech of Characters in English and Uzbek Literature." *International Journal of Inclusive and Sustainable Education* 1.4 (2022): 60-65.
7. Niyazova, Mokhichekhra Khayatovna. "English And Uzbek Blessings Which Formed By The Belief Of Magic Words." *Scientific reports of Bukhara State University* 5.3 (2021): 72-79.
8. Tairova, M. M., and M. H. Niyazov. "Modern systems of personnel assessment of the enterprise using the method of KPI (key performance indicators)." *South Asian journal of marketing & management research* 11.5 (2021): 21-27.

УЎК 796.072

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСИДА ХАЛҚ ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ ВА ФАНЛАРАРО БОҒЛИҚЛИКНИНГ ФИЗИОЛОГИК АФЗАЛЛИКЛАРИ

З.Т.Сафарова, ўқитувчи, Бухоро давлат университети, Бухоро

Аннотация. Мақолада халқ ҳаракатли ўйинлари ёрдамида болаларнинг физиологик ривожланиши, диққатнинг тўғри шаклланиши, жамоа бўлиб ишлаши, коммуникативликни ривожлантириши ҳақида фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: физиология, ҳаракатли ўйинлар, диққат, коммуникативлик, креатив.

Аннотация. В статье представлены данные о физиологическом развитии детей с помощью национальных подвижных игр, правильном формировании внимания, работы в команде, развитии коммуникативности.

Ключевые слова: физиология, подвижные игры, внимание, коммуникативность, креативность.

Abstract. The article presents data on the physiological development of children with the help of national outdoor games, the correct formation of attention, teamwork, and the development of communication.

Key words: physiology, outdoor games, attention, communication, creativity.

Kirish. Sport – sogʻlom muhitni yaratishda, yosh avlodni har tomonlama jismonan va maʼnan kamol toptirishda hal qiluvchi kuchga ega. Sababi, biz hamon taraqqiyot sari ketayotgan ekanmiz, hali yoʻlimizda yechilishi kerak boʻlgan taʼlimiy muammolar talaygina. Masalan, shu kunlarda hayot

talabi va tarbiya uslublar o'rtasida qandaydir zaiflik, bo'shliq mavjud. Binobarin, mana shu bo'shliqni to'ldirish uchun xalqimizning bebaho an'analari, noyob qadriyatlaridan hisoblagan xalq harakatli o'yinlari, jismoniy tarbiya mashg'ulotlari muhim o'rin tutadi. O'zbek xalq o'yinlarini o'rganish, tadqiq qilish va uni yoshlarni tarbiyalash amaliyotiga joriy qilish, o'z qadriyatlarimiz, madaniyatimiz va ma'naviy boyliklarimizning yuksaklikka ko'tarilishida asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Xalq yaratgan buyuk xazinani ehtiyot qilib saqlashimiz, milliylik bo'yog'ini asrashimiz hamda uni kelajak avlod uchun bekam-u ko'st yetkazishimiz zimmamizdagi asosiy vazifadir.

Metod. Ushbu maqolada xalq harakatli o'yinlaridan "Polizga kirgan quyonlar" o'yini yoritib berilgan. Ushbu harakatli o'yinni tashkil etishdan maqsad, o'quvchilarning harakat faolliklarini oshirish, milliy o'yinlarimizga bo'lgan mehrini uyg'otish orqali vatanparvarlik ruhini shakllantirish va rivojlantirish. Dars jarayonida o'quvchilarning tabiiy fanlardan olgan bilimlari, chamalash reflekslari, mo'ljallash harakatlari, harakat tezliklari o'rganib mustahkamlab boriladi. Ob-havo sharoitidan kelib chiqib ushbu mashg'ulotni sport zalda, maktab sport maydonchasida, shuningdek turli o'yin maydonchalarida o'tkazish mumkin. Ya'ni bu mashg'ulotni o'tkazish alohida sharoitlarni talab etmaydi. Shuningdek, zamonaviy pedagogika talablaridan kelib chiqib, o'quvchilar o'zlarini erkin tutishlari uchun mashg'ulotning ikkinchi qismini o'zlariga qulay bo'lgan holatda bajarishlari mumkin (sport zal issiq bo'lsa polda ham bajarishi mumkin).

O'qituvchi darsni boshlashdan avval o'quvchilarning sog'lik darajalarini tahlil qiladi. Darsning barcha bosqichlari to'liq amalga oshiriladi: -o'quvchilarni saflantirish, salomlashish, davomatni olish, mavzuning maqsadi va vazifalari, texnologik tartibini e'lon qilish; -o'ngga, chapga ortga burilishlarni bajarish, oyoq uchida va tashqi tomonida yurish; -asta sekin yugirish mashqlari. Sekinlik bilan yurish, bir qatordan to'rt qatorga saflanib umumiy rivojlantiruvchi mashqlarni bajarish;

O'yin qoidalari va uning borishi bilan o'quvchilarni tanishtiradi: -asosiy harakatlarni e'lon qilish va ularning mohiyatini tushuntirish; -o'yinlar xususiyatlari;

-merganlar obrazida o'ynaladigan o'yinlar mazmuni va xususiyatlari; -harakat ko'nikmalari va jismoniy sifatlarni shakllantiruvchi o'yinlar mazmuni va xususiyatlari;

Fanlararo bog'liqlikni yuzaga keltirish uchun o'quvchilarning matematik bilimlarini, tabiiy fanlardan olgan bilimlarini tekshirib ko'radi. Masalan: **matematika bilan bog'lashda**

-o'quvchilar o'yinimizda ikkita doiradan foydalanamiz, biri kata ikkinchisi kichkina, sizlarga savol - Doira nima? Aylana nima?

Biologiya bilan bog'lashda- bugun darsimizda sizlar quyonchalar va tovushqonlar bo'lasizlar, sizlarga savol- quyon va tovushqonning farqi nimada?

O'qituvchi o'quvchilarning bilimini sinab ularni rag'batlantirib turadi.

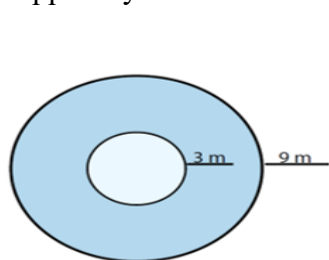
Darsning nazariy qismi tugagach o'qituvchi o'quvchilarni ikki guruhga ajratadi, chunki bu harakatli o'yinda 15 nafar o'quvchi ishtirok etadi. O'quvchilarning qolgan yarmi keyingi gal ishtirok etishadi.

O'yinni tayyorgarligini o'qituvchi o'quvchilar bilan birgalikda olib boradi, 15 ta ishtirokchi birgalashib kichkina va katta doiralarni tayyorlashadi, bu o'quvchilarda guruh bo'lib, birgalikda jamoa bo'lib ishlashni, kommunikativlikni rivojlantiradi.

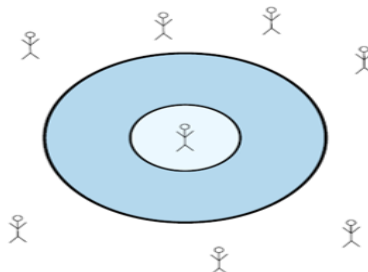
O'qituvchi o'yin qoidalarini, o'yinnig borishini amalda o'zi ko'rsatib beradi, onaboshi va quyonlarning harakatini ko'rsatadi, o'yin sxemasi bilan bolalarni tanishtiradi, o'quvchilar o'yinni bajarishlari oson bo'lishi uchun uni sxematik ravishda quyidagicha tasvirlash mumkin (**1-2-3-4-rasmlar**). Bu o'qituvchining kreativ yondashuviga bog'liq.

O'qituvchi o'quvchilardan kimlar quyonchalar va kimlar tovushqon bo'lishni xohlashini so'rab ikkita kichik guruhga ajratib oladi. Shunda 7 kishidan iborat 2 ta kichik guruh va 1 ta onaboshi qoladi. Ushbu o'yin o'quvchilarning jamoada ishlash (**kollabaratsiya**) qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bu o'quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini o'rganishga ko'maklashadi. O'yin davomida quyonlar va tovushqonlar hamjihatlikda ishlashlari, bir-birlarini qo'llashlari kerak. O'qituvchi tanlagan 15 ishtirokchi o'quvchiga o'yin qoidalari va borish tartibini tushuntiradi bir o'quvchini nazoratchi qilib qo'yadi. Ikkita aylana bolalar hayoti uchun xavfsiz anjomlardan bo'lishi kerak. Ulardan biri ikkinchisining ichiga chizilgan bo'lishi yoki o'qituvchining zukkoligidan kelib chiqib arqondan foydalanishi mumkin.

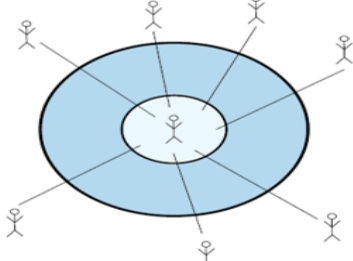
"Onaboshi" dan boshqa hamma bolalar quyon bo'lib, katta aylanadan tashqarida turadilar. Onaboshi (qorovul) ingichka rezinaga bog'langan qog'oz koptokchani ushlab kichik doiraning o'rtasida turadi. Bu o'quvchidan chaqqonlik, epchillik va merganlik talab qilinadi. Quyonlar va tovushqonlar ikki oyoqlab sakrab, goh kichkina doira (poliz)ga tushadilar, goh katta doiraning tashqarisiga chiqadilar. Koptokini otib quyon yoki tovushqonga tekkizgan qorovul boshqa o'yinchilar qatoriga kiradi va uning o'rniga otilgan quyon o'tadi. O'yinni boshqaruvchi o'quvchi polizga ko'proq tushib, qorovulning o'qi kamroq tekkan yoki sira ham o'q yemagan quyonlarni aniqlaydi. Bunday bolalar eng chaqqon o'yinchilar hisoblanadi.

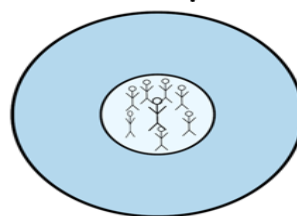
1-rasm. O'yin doiralarning umumiy ko'rinishi.

2-rasm. Quyonlar katta doiradan tashqarida, ona boshi ichkarida

3-rasm. Quyonlar goh katta doiradan tashqariga, goh kichik doira ichiga sakrab kirishadi

4-rasm. Quyonlar kichik doira (poliz) ichida.

O'quvchilar o'yinning ushbu sxematik shakli bilan tanishib chiqishadi.

Natija. O'yinni nazorat qilayotgan o'quvchi boshqalardan zukkoligi, boshqaruvchanligi bilan ajralib turishi kerak, o'qituvchi boshqaruvchi o'quvchini to'g'ri tanlay bilishi kerak. Bu o'quvchining o'yin jarayonini diqqat bilan kuzatishga, (**kommunikativlikni** rivojlantirish) o'z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o'rganadi, o'quvchini jalb qilish, o'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo'llashni o'rgatadi (**kreativ fikrlash**), o'quvchilarning o'zlari innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Quyon bo'lib qatnashayotgan o'yinchilarga bir oyoqda yugurish va sakrash man etiladi. Onaboshi (qorovul) poliz va katta aylana ichidagina o'yinchilarga koptokni tegizishi mumkin. O'yinchilarni qo'li bilan ovlashi mumkin emas. O'yinni boshqarayotgan o'quvchi bunday hollarni sezganda o'qituvchiga murojaat qiladi. Ushbu metodologiya o'quvchilarning axborotni tanqidiy baholash (**kritik yondashuv**), o'z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar muammolarga tahliliy nuqtaviy nazardan yondashishni o'rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o'z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

5-rasm. O'qituvchi o'yinda yo'l qo'yilgan kamchiliklardan ogohlantiryapti

Hozirda ta'lim muassasalari, xususan maktablarda sinf o'quvchilarining soni 30 ta va undan yuqori. Bizning dars mashg'ulotimizda 15 nafar o'quvchi ishtirok etsa, qolgan 15 nafari bo'sh qolishi mumkin. Buning oldini olish, qolgan o'quvchilarning tomoshabin emas, shu dars mashg'ulotining bir qismiga aylantirish o'qituvchidan katta mahorat va **kreativlikni** talab qiladi. Shuning uchun biz, darsga bog'liq mashg'ulot turini tanladik. Fanlararo bog'liqlik.

Guruhning qolgan o'quvchilarini ham 2 guruhga ajratdik. Ularning bir qismiga quyon rasmi tushirilgan, ikkinchi kichik guruhga tovushqon rasmi tushirilgan qo'g'ozlar tarqatiladi (**6-rasm**). O'quvchilar chaqqonlik bilan har ikkala hayvonga tavsif beradi, ularning tabiatdagi va inson hayotidagi roli, ular iste'mol qiladigan mahsulotlarni yozadi va javoblarini izohlab beradi. Bunday topshiriqni bajarish ham o'quvchilarda 4K elementlarining rivojlanishiga olib keladi (**6-rasm**).

6-rasm. O'quvchilar quyon va tovushqon haqida ma'lumotlar yozishyapti

Mashg'ulot 30 daqiqa davom etadi, mashg'ulot davomida kichik guruhlar almashinib ishtirok etishadi va barcha o'quvchilar mashg'ulotda qamrab olinadilar. Mashg'ulot so'ngida faol ishtirok etgan o'quvchilar 3 nominatsiya bo'yicha rag'batlantiriladilar, bular; -eng zukko tabiatshunos (quyon va tovushqonlar haqida aniq va to'liq ma'lumot bergan o'quvchi); -eng chaqqon va epchil quyon; -eng mergan "onaboshi". Ushbu mashg'ulotga kiritilgan yangilik, bu mashg'ulotning ikkinchi qismi, ya'ni sinf o'quvchilarining 15 nafari ishtirokchi bo'lsa qolgan 15 nafari shunchaki bo'sh qolishining oldini olish maqsadida vaqtdan unumli foydalanib, ular bilan alohida "kichik guruhlar"da ishlandi. Mashg'ulotga doir amaliy topshiriqlar berildi. Xuddi shu topshiriqlar birinchi gal o'yinda ishtirok etgan o'quvchilar bilan ham takrorlandi. Natijada o'quvchilar ham nazariy ham amaliy ko'nikmalarini oshirdilar, **refleksiyalarini** rivojlantirdilar.

Munozara. Harakatli o'yinlardan biri bo'lgan "Polizga kirgan quyonlar" xalq harakatli o'yini o'quvchilarda statik holatdan dinamik holatga o'tishlari, rivojlanib borayotgan gipodinamiyaning oldini olishga imkon beradi. Fan-texnika taraqqiyoti rivojlanib borayotgan bizning zamonda bolalarimiz gadjetlarga bog'lanib qolishgan, muntazam ravishda ulardan foydalanishlari, harakat faollilarining kamayishi, ko'z otkirligining pasayishi, texnomanqurtlikka olib kelishi mumkin. Ushbu o'yin orqali o'quvchilarning jismoniy faolligi oshadi. O'yinni yaxshi o'zlashtirgan o'quvchi uni yaxshi ko'rib qoladi va darsdan bo'sh vaqtlarida ham undan o'rtoqlari bilan foydalanadi bu esa o'yinning ommalashuviga, ta'til davomida bolalarning hamjihatlikda o'ynashariga, mintalitetimizga yod unsurlarning kirib kelishining oldini olishga zamin yaratadi. O'quvchilar o'yinni qanchalik yaxshi tushunib yetsa, shuncha ularni malakasi takomillashib boradi, ular uchun shuncha qiziqarli bo'ladi. Buni isboti shundan odatda iboratki bolalarning sevimli o'yinlari doirasi chegaralangan. Ularga sevimli o'yinlari ko'proq tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bolalarga mazmuni bo'yicha turli-tuman, har tomonlama rivojlanishiga yordam beradigan o'yinlarni tavsiya qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сафарова, З. Т., Сафарова, З. Т., & Фаромонова, О. С. Қ. (2022). Миллий ҳаракатли спорт ўйинларининг мактаб ўқувчилари физиологик ривожланишидаги роли. *Scientific progress*, 3(1), 385-388.
2. Sharipova D., Hikmatova D., Safarova Z. Adaptation and active interaction of young children with environment //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. B5. – С. 341-342.
3. Т.С.Усмонхўжаев ва бошқалар. Ҳалқ ҳаракатли ўйинлари назарияси ва амалиёти. Дарслик. Тошкент 2014 йил.

4. Teshayevna S. Z., Yorkinovna A. N. Chocolate and vitamins //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 9. – С. 148-151.
5. Сафарова З. Т., Райимов А. Р., Саидова М. Адаптирование детей к новым социальным условиям //Научный журнал. – 2018. – №. 5 (28). – С. 20-22.
6. Гуламов М. И., Сафарова З. Т., Саидова М. С. Разнообразие физического мира //Научный журнал. – 2018. – №. 5 (28). – С. 13-15.

УДК 378

К ВОПРОСАМ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Д.А. Холматова, преподаватель, Ферганский политехнический институт, Фергана

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida rus tilini o'rganish masalalari muhokama qilinadi. Tadqiqot doirasida rus tilini o'rganishning progressiv usullari o'rganildi.

Kalit so'zlar: pedagogik faoliyat, rus adabiyoti, til muhiti, madaniyat, tarixAbstract

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы изучения русского языка в высших учебных заведениях. В рамках исследования изучены прогрессивные методики изучения русского языка.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, русскую литература, языковая среда, культура, история

Abstract. This article discusses the issues of studying the Russian language in higher educational institutions. As part of the study, progressive methods of studying the Russian language were studied.

Key words: pedagogical activity, Russian literature, language environment, culture, history

На сегодняшний день актуальными являются вопросы обучения различным языкам. Мы в своём исследовании хотели обратить внимание на вопросы изучения русского языка.

В высших учебных заведениях обучение русскому языку может включать различные аспекты, зависящие от конкретной программы и уровня обучения. Вот некоторые общие аспекты обучения русскому языку в высших учебных заведениях:

Обратим внимание на основные курсы русского языка:

Студенты часто проходят базовые и продвинутое курсы русского языка, охватывающие грамматику, лексику, письмо, чтение и разговорные навыки.

Литературные курсы к примеру, включают в себя следующие аспекты:

В зависимости от программы и специализации, студенты могут изучать русскую литературу. Это может включать в себя чтение и анализ произведений классиков и современных авторов. В качестве примера можно обратить внимание на произведения выдающихся классиков зарубежной литературы. К примеру изучение романов Теодора Драйзера могут оставить неизгладимые впечатления у читателей и попутно быть полезными в изучении русского языка. Если же возьмём произведения выдающихся русских писателей таких как Алексей Толстой, Лев Толстой, то при чтении романов идёт двойное воздействие, с одной стороны читатель углубляется в изучение русского языка, а с другой стороны познаёт культуру этой нации с помощью данных источников. С нашей точки зрения большое значение при изучении любого языка имеет языковая практика:

Обучение русскому языку включает практические занятия, направленные на развитие устной и письменной коммуникации. Это может включать обсуждения, презентации и написание эссе. По нашему глубокому убеждению написание эссе действует благоприятно на закрепление изучаемого материала.

Изучение культуры и истории:

Программы могут включать в себя курсы, посвященные русской культуре, истории и обществу. Это помогает студентам понимать язык в контексте культуры, что способствует более глубокому освоению языка. Знает ли большинство изучающих русский язык, кто основоположник династии Романовых, или кто из династии заложил основы Российской

империи? Ознакомившись с произведением Алексея Толстого «Пётр первый» читатель узнаёт очень много интересного и полезного.

Здесь уместно отметить то, что в большинстве случаев стремление к изучению языка основывается на самом желании изучающего и его силе воли. Выдающийся киноактёр Талгат Нигматуллин в своём стремлении к изучению русского языка переписал произведение Льва Толстого «Война и мир». Вы представьте себе сколько усилий и сил надо потратить на это.

Необходимо так же обратить внимание на использование современных технологий:

В учебных заведениях часто используются современные технологии для обучения русскому языку. Это могут быть онлайн-ресурсы, мультимедийные материалы, виртуальные уроки и другие средства обучения. Студенты могут получать индивидуальные занятия с преподавателями для более интенсивного обучения. Обратная связь от преподавателей по письменным и устным работам также играет важную роль в процессе обучения.

Взаимодействие с носителями языка так же имеет очень большое значение:

Возможно, учебные заведения организуют мероприятия и программы обмена, чтобы студенты могли взаимодействовать с носителями языка и погружаться в русскую языковую среду.

Обучение русскому языку может быть эффективным, если следовать систематической методике, включающей в себя разнообразные подходы. Вот некоторые рекомендации:

Освоение основ:

Грамматика и правила:

Процесс освоения русского языка можно начать с изучения основных грамматических правил, таких как склонение и спряжение.

Сосредоточиться надо будет на основных временах и модусах глаголов.

Расширяя словарный запас, участвуя в чтении и общении можно приблизить изучение русского языка к поставленной цели.

Чтение художественной и научной литературы помогает улучшить словарный запас и понимание грамматики. Начинать можно с простых текстов, постепенно переходя к более сложным. Практиковаться надо в написании эссе, сочинений и писем. Это поможет улучшить навыки письма и выражения мыслей. Грамотное выражение мыслей в итоге приведёт к определённому успеху. Участие в разговорах на русском языке, будь то с носителями языка или другими изучающими русский язык тоже принесёт плоды.

Используя приложения для изучения языка, можно найти партнеров для разговорной практики. Для поэтапного изучения русского языка полезно прослушивание аудиокниг, музыки, подкастов и новостей на русском языке.

Это поможет улучшить навыки восприятия устной речи. Воспользуйтесь онлайн-ресурсами и приложениями для изучения русского языка.

Интерактивные упражнения и игры также могут быть полезными.

Выделите определенное время каждый день для изучения русского языка.

Постепенное, но регулярное обучение может привести к хорошим результатам. Поддержание обратной связи с носителями языка или учителями по письменным и устным работам тоже даёт благоприятные результаты.

Возможно использование полученных комментарии для улучшения своих навыков. Использование учебников, рабочих тетрадей и онлайн-курсов для систематического изучения языка является целесообразным. При наличии возможности уместно посещение стран, где русский язык является официальным, для погружения в языковую среду.

Необходимо помнить, что каждый человек учится по-своему, поэтому важно находить те методы, которые наиболее эффективны и интересны именно для каждого человека.

Использование современных педагогических технологий в процессе обучения русскому языку может значительно улучшить эффективность обучения и сделать его более интересным и доступным. Вот несколько педагогических технологий, которые могут быть использованы при изучении русского языка:

Использование онлайн-платформ и приложений, таких как Duolingo, Babbel или Memrise, может помочь студентам разнообразить уроки и обеспечить интерактивное обучение с использованием множества упражнений. Использование виртуальных классов и видеоконференций для обучения русскому языку позволяет студентам общаться с преподавателями и другими студентами в режиме реального времени, даже если они находятся в разных частях мира. С нашей точки зрения включение аудио- и видеоматериалов в учебный процесс может помочь улучшить навыки восприятия устной речи и ознакомить студентов с различными аспектами культуры и языка.

Использование образовательных игр и приложений, специально разработанных для изучения языка, может сделать процесс обучения более увлекательным и эффективным. Создание блогов, форумов и учебных сообществ в социальных сетях позволяет студентам обмениваться информацией, обсуждать темы и практиковать устную коммуникацию.

Использование адаптивных технологий, которые анализируют успехи и трудности студентов, может помочь персонализировать обучение и предоставлять дополнительные материалы в соответствии с потребностями каждого студента. Электронные учебники, онлайн-грамматики и словари обеспечивают легкий доступ к информации и могут быть использованы в дополнение к традиционным учебникам. Обучение с использованием искусственного интеллекта (ИИ): Некоторые образовательные платформы внедряют технологии искусственного интеллекта для анализа ошибок студентов, предоставления персонализированных рекомендаций и создания индивидуальных учебных планов. Технология виртуальной реальности может создавать иммерсивные языковые среды, позволяя студентам погружаться в реальные сценарии и развивать навыки общения. Участие в вебинарах и онлайн-курсах может быть эффективным способом изучения русского языка, особенно для тех, кто не может посещать традиционные занятия.

Использование этих технологий должно быть адаптировано к конкретным потребностям студентов и целям обучения, чтобы обеспечить максимальную эффективность и мотивацию.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Дониёрова, Л. Х. (2022). Проблема изучения русского языка как иностранного. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, 143-147.
2. Понкратова, Е. М., Коберник, Л. Н., & Омелянчук, Е. Л. (2017). Коммуникативные игры при изучении русского языка как иностранного. *Современные проблемы науки и образования*, (4), 101-101.
3. Ершова, Л. В., & Норе́йко, Л. Н. (2011). Культурный компонент изучения русского языка. *Вестник Центра международного образования Московского государственного университета. Филология. Культурология. Педагогика. Методика*, (3), 46-48.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№4/3 (113)
2024 й., апрель**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳих:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Ҳамраев Нурбек, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 05.04.2024
Босишга рухсат этилди: 15.04.2024.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 14,0 б.т. Буюртма: № 4-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18